

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาชุมชน

ผศ.ดร. นลดา จันทรสสมบัติ

ภาควิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ISBN 978-974-16-2879-7

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

ผศ.ดร.ฉลาด จันทรมบัติ

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤศจิกายน 2548 จำนวน 300 เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ 2 : ธันวาคม 2551 จำนวน 200 เล่ม

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

ฉลาด จันทรมบัติ

หนังสือ การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์,
2551.

374 หน้า

1. ชุมชน 2. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน 3. ชื่อเรื่อง

ISBN 978-974-16-2879-7

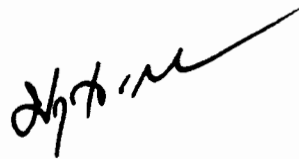
จำหน่ายโดย ศูนย์หนังสือ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ตำบลตลาด อำเภอเมือง
จังหวัดมหาสารคาม 44000 โทรศัพท์/โทรสาร 043-721-764

คำนิยม

กระบวนการเรียนรู้นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในองค์กรหรือชุมชน “คนใน”ชุมชนจำเป็นต้องเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อปรับตัวให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาวะของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข มีความสมดุลในลักษณะทรงความสมดุล พอเพียงและบูรณาการ ดังนั้นการค้นคว้า วิจัยหาความรู้ความจริงที่สอดคล้องกับบริบทของตนเอง มีการเรียนรู้ร่วมกันทั้งนักวิชาการ นักพัฒนาและนักวิจัยชาวบ้าน เป็นแนวทางหนึ่งที่จะสร้างองค์ความรู้ในลักษณะสหวิชาการ การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นช่องทางหนึ่งในการพัฒนางานแบบบูรณาการดังกล่าว ซึ่งหนังสือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเล่มนี้ได้มีการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับปรับปรุง ซึ่งเกิดจากการสอน การเรียนรู้สู่การปฏิบัติจริงในภาคสนามรวมทั้งการวิจัยชุมชน การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ของผศ.ดร.ฉลาด จันทรสสมบัติ ส่งผลให้หนังสือเล่มนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์จริง ตลอดจนนำเอารูปแบบการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยอื่น ๆ ไปใช้ใน “หน้างาน” รวมทั้งเป็นแนวทางสำหรับนักวิจัยชุมชนที่มุ่งหวังพัฒนาชุมชนให้เกิดองค์ความรู้ใหม่แก่องค์กร กลุ่มเครือข่ายสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการลงมือปฏิบัติตามแผนปรับปรุงพัฒนางาน การสรุปและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบของการวิจัยที่กำลังมีความสำคัญ โดยประยุกต์รวมเอาแนวความคิดของการวิจัยและพัฒนา การวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม มาผสมผสานเข้าด้วยกัน เป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษาและเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์ต่อส่วนรวมหรือเป็นการรับใช้สังคม

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามขอชมเชย ผศ.ดร. ฉลาด จันทรสสมบัติ ที่ได้ปรับปรุงพัฒนาหนังสือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเล่มนี้ เป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ส่งผลถึงการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองให้แก่นักวิจัยชุมชน นักพัฒนา นักวิจัยชาวบ้าน ตลอดจนนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา ตลอดจนทุกกลุ่มผู้สนใจได้เป็นอย่างดี จึงขอขอบคุณผู้เขียนและหวังว่าจะได้ผลิตหนังสือ ตำราในลักษณะนี้มากยิ่งขึ้นต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร. ประวิต เอราวรรณ์

คณบดีคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คำนำ (พิมพ์ครั้งที่ 2ฉบับปรับปรุง)

หนังสือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกเพื่อใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอน ในรายวิชาการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสำหรับวัฒนธรรมและการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการฝึกอบรมของครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด และใช้สอนสาขาหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต หลักสูตรสาขาวิชาการจัดการและการประเมินโครงการและหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิตสาขาวิชาการศึกษานอกระบบ จากการใช้หนังสือดังกล่าวพบว่ายังมีเนื้อหายังไม่ครอบคลุมที่เน้นการวิจัยหาความรู้ความจริงที่สอดคล้องกับบริบทของตนเอง ในลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้เขียนจึงมีการปรับปรุงเพิ่มเติมเนื้อหา ยกตัวอย่างจากการลงมือปฏิบัติจริงในภาคสนามแต่ละบทด้วยเพื่อให้หนังสือมีความเข้มข้นด้านเนื้อหามากขึ้นและการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 ฉบับปรับปรุงนี้ประกอบด้วย 9 บท ประกอบด้วย แนวคิดและกระบวนการทำงานกับชุมชน การศึกษาชุมชน เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงคุณภาพ แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งหนังสือเล่มนี้เป็นเน้นการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเครือข่ายสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ในที่สุด โดยการลงมือปฏิบัติตามแผน ปรับปรุงพัฒนางานอย่างต่อเนื่อง

การอ่านและการศึกษาหนังสือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจนจบทั้ง 9 บทไม่ได้หมายความว่าสามารถทำวิจัยได้ ดังนั้นตราบใดที่นักวิจัยชุมชน นักพัฒนายังไม่ได้ลงมือปฏิบัติเรียนรู้ร่วมกัน การวิจัยก็จะไม่สัมฤทธิ์ผล ผู้เขียนหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นแนวทางการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและมีความอยากทำวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนแบบยั่งยืนและหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะเกิดความร่วมมือการวิจัยเรียนรู้ร่วมกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในที่สุด

ผู้เขียนขอขอบคุณคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นักวิจัยชุมชน นักศึกษานักวิจัยภาคสนาม เจ้าของเอกสาร ตำราบทความ ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ และหากท่านผู้ใดอ่านพบข้อบกพร่องตอนใดในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนขอน้อมรับเพื่อปรับปรุงแก้ไขและโปรดแจ้งให้ทราบจักเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

ฉลาด จันทรสุมบัตติ

2 ธันวาคม 2551

คำนำ (พิมพ์ครั้งที่ 1)

กระบวนการเรียนรู้นำไปสู่การพัฒนาที่เป็นเอกลักษณ์และเกิดการยั่งยืน เป้าหมายของการพัฒนาประเทศถูกนำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ความท้าทายของคนในประเทศต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นจะต้องเรียนรู้ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาในอดีต ปัจจุบัน และการผสมผสานให้สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของตนเอง ทั้งปัจจุบันและอนาคต ซึ่งคน กลุ่มองค์กรในชุมชนต้องมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงพัฒนางานให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ มีการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต ซึ่งต้องให้สอดคล้องกับสภาวะของโลกที่เปลี่ยนไป สามารถปรับตัวอยู่ในสังคมได้อย่างพอเพียงมีความสุข เกิดความสมดุลการพัฒนาในลักษณะองค์รวม ดังนั้นการรู้จักตนเอง รู้จักโลกภายนอก รู้จักทรัพยากร และสามารถจัดการทรัพยากรเพื่อเพิ่มมูลค่า สร้างงาน สร้างรายได้ พึ่งพาตนเอง ลดรายจ่าย ค้นหาเอกลักษณ์ความเป็นตัวของตัวเอง สามารถแข่งขันได้อยู่ในสังคมได้มีการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การศึกษาค้นคว้า วิจัยหาความรู้ความจริงที่สอดคล้องกับบริบทของตนเอง มีการเรียนรู้ร่วมกันทั้งนักวิชาการ นักพัฒนาและวิจัยชาวบ้าน ในลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นช่องทางหนึ่งในการพัฒนางานแบบบูรณาการ ซึ่งหนังสือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนเล่มนี้ เป็นแนวทางหนึ่งในการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม สร้างองค์ความรู้ใหม่แก่องค์กร กลุ่มเครือข่ายขององค์กรชุมชน โดยการศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา การวางแผนแบบมีส่วนร่วม ลงมือปฏิบัติตามแผน ปรับปรุงพัฒนางานอย่างต่อเนื่อง ติดตามประเมินผลและสรุปผล และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ได้ผลงานที่ดีกว่าที่เป็นอยู่และเป็นไปตามตัวชี้วัด เกณฑ์คุณภาพของงานที่ตั้งไว้ให้เกิดการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพได้ในที่สุด

ฉลาด จันทรสุมบัติ

11 พฤศจิกายน 2548

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 แนวคิดและกระบวนการทำงานกับชุมชน	1
บริบทชุมชนกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	1
เทคนิคการเข้าสู่ชุมชน	3
แนวความคิด EMIC และ ETIC กับการทำงานในชุมชน	7
ประเด็นสำคัญของการวิจัยกับชุมชน	10
การวิเคราะห์ชุมชน (Social Diagnosis)	12
การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหาในการทำงานชุมชน	13
แบบฝึกหัดที่ 1	16
บทที่ 2 การศึกษาชุมชน	17
ความหมายของชุมชน	17
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน	20
ความหมายของการศึกษาชุมชน	28
วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน	30
ประเภทของการศึกษาชุมชน	32
แนวคิดในการศึกษาชุมชน	34
แนวคิดในการศึกษาชุมชน : นัยแห่งการพัฒนา	37
มิติ / ประเด็นของการศึกษาชุมชน	43
ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน.....	48
วิธีการและกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาชุมชน	49
เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน	63
การวิเคราะห์ชุมชน	70
ตัวอย่างการศึกษาชุมชน โดยใช้แม่บทชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนการทำงานชุมชน	76
แบบฝึกหัดที่ 2	88

บทที่ 3 เทคนิคการศึกษาชุมชน	89
การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA)	89
การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA)	95
การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)	99
การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA)	99
การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร (Agro – ecosystem Analysis - AEA)	102
การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA)	104
เทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control -A I C)	106
แผนที่ความคิด	108
การวิเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอกองค์กร โดยใช้เทคนิค SWOT	110
เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแสวงหาอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference-FSC)	119
กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning process - SLP)	121
เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร (TQM)	123
ตัวอย่างการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจรในการศึกษาชุมชน	125
แบบฝึกหัดที่ 3	135
 บทที่ 4 เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	136
เทคนิคการสังเกต	136
เทคนิคการสัมภาษณ์	142
การจัดกลุ่มสนทนา : เน้นจากประสบการณ์ของนักวิจัยชุมชน	148
การตีความ การแปลความหมายและการสังเคราะห์เนื้อหา	153
แบบฝึกหัดที่ 4	156

บทที่ 5 การวิจัยเชิงคุณภาพ.....	157
ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ	157
ลักษณะเด่นของการวิจัยเชิงคุณภาพ	159
การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ	160
องค์ประกอบของการออกแบบการวิจัย	161
กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ	162
กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigms)	163
วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ	164
การวิเคราะห์ข้อมูล	174
ตัวอย่างงานวิจัยเชิงคุณภาพ	175
แบบฝึกหัดที่ 5	184
บทที่ 6 การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	185
การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	185
องค์ประกอบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	187
วิธีการดำเนินการของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ(Action Learning)	187
องค์การใฝ่เรียนรู้ (Learning organization)	190
วิธีการการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning)	192
ตัวอย่างงานวิจัยโดยใช้เทคนิคการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	196
แบบฝึกหัดที่ 6	208
บทที่ 7 การวิจัยเชิงปฏิบัติการ	209
ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	209
คุณลักษณะบางประการของการวิจัยปฏิบัติการ	210
หลักสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการ	212
กระบวนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	214
ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	214
ประโยชน์ของการวิจัยปฏิบัติการ	218

ข้อจำกัดของการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน	219
รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการ	220
วงจรการวิจัยปฏิบัติการ	224
ข้อเสนอแนะในการวางแผนการทำวิจัยปฏิบัติการ	225
การเก็บรวบรวมข้อมูลกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	226
ตัวอย่างแบบสำรวจการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	230
แบบฝึกหัดที่ 7	232
บทที่ 8 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	233
ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	233
วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	235
เป้าหมายและประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	235
หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	236
หลักการการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	241
ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	242
การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย	243
ขั้นตอนในการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	248
ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย	256
ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	269
แบบฝึกหัดที่ 8	279
บทที่ 9 แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน.....	280
ความหมายของการมีส่วนร่วม	280
รูปแบบการมีส่วนร่วม (Type of Participation)	281
กระบวนการมีส่วนร่วม	282
การเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน	283
จริยธรรมในการทำงานกับชุมชน	284
การเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนการทำงานวิจัยภาคสนาม	293

การพัฒนาเครือข่ายการวิจัยชุมชน	294
การบริหารโครงการวิจัยเพื่อชุมชน	297
ตัวอย่างโครงวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน	319
แบบฝึกหัดที่ 9	353
บรรณานุกรม.....	354
ดัชนี	364

บัญชีตาราง

	หน้า
ตาราง 1 ตัวอย่างตารางเส้นเวลาการทดลองของป่าต้นน้ำ	67
ตาราง 2 รูปแบบของการวิจัยปฏิบัติการ	223
ตาราง 3 รายละเอียดเกี่ยวกับเทคนิคการเก็บข้อมูล	228
ตาราง 4 แหล่งข้อมูล ลักษณะข้อมูล และเทคนิคการเก็บข้อมูล	229
ตาราง 5 ตารางการเก็บรวบรวมข้อมูล	229
ตาราง 6 เปรียบเทียบคุณลักษณะของการวิจัยแบบดั้งเดิม กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	237
ตาราง 7 แสดงการสังเคราะห์ความคิดเห็นและประสบการณ์ที่พบเห็นของชุมชน เรื่องจริยธรรมของบุคคลที่ร่วมงานกับชุมชน	285

บัญชีภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 ตัวอย่างแผนที่วงจรข่าย	65
ภาพประกอบ 2 แสดงขั้นตอน วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน	75
ภาพประกอบ 3 สภาวะผู้นำกับแผนแม่บทชุมชนตำบลประชาพัฒนา	82
ภาพประกอบ 4 แผนแม่บทชุมชนประชาพัฒนา	83
ภาพประกอบ 5 กระบวนการและขั้นตอนการวิเคราะห์ระบบชุมชน	101
ภาพประกอบ 6 โครงสร้างเทคนิคการระดมพลังสมองเชิงสร้างสรรค์ AIC	108
ภาพประกอบ 7 กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม(SLP)	122
ภาพประกอบ 8 กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	186
ภาพประกอบ 9 การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning)	195
ภาพประกอบ 10 กิจกรรมในการทำวิจัยปฏิบัติการ	217
ภาพประกอบ 11 วงจรการวิจัยปฏิบัติการของ Freeman	224
ภาพประกอบ 12 การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม	246
ภาพประกอบ 13 ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนาหรือเอกชน ก่อนและหลัง	247
ภาพประกอบ 14 แสดงขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	261

แนวคิดและกระบวนการทำงานกับชุมชน

นักวิจัยให้ความสำคัญอย่างยิ่งเกี่ยวกับบริบทชุมชนทั้งนี้เพราะสามารถตอบคำถามได้ลึกซึ้งรอบด้าน ช่วยให้เข้าใจกระบวนการ ความหมายที่เปิดเผยและซ่อนเร้นช่วยให้เกิดความเข้าใจระบบคิดและระบบความเชื่อของชุมชน อีกทั้งสามารถให้ภาพที่แสดงความเคลื่อนไหวของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอีกด้วย การวิเคราะห์ข้อมูลใด ๆ จะขาดความลึกซึ้งหากไม่นำเอาบริบทชุมชนมาช่วยอธิบาย บริบทชุมชนของปรากฏการณ์ที่ศึกษาจึงเป็นลักษณะเด่นของงานวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะหลักคิดของงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ว่า จะไม่สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ หรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมีความหมายได้ หากไม่พิจารณาบริบทควบคู่กันไปด้วย

บริบทชุมชนกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ชวน เพชรแก้ว (2546 : 6-7) กล่าวว่า บริบท เป็นเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมโดยรวมและโดยรอบของปรากฏการณ์ที่ให้ความหมาย และมีผลปรากฏการณ์ขณะนั้น ไม่มีปรากฏการณ์ใดที่ดำรงอยู่โดด ๆ ด้วยตัวของมันเอง แต่ปรากฏการณ์มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ โดยรอบในลักษณะใดลักษณะหนึ่งถ้าแยกปรากฏการณ์นั้นมาศึกษาเป็นส่วน ๆ หรือเป็นอิสระจากบริบทที่เกี่ยวข้อง ก็จะทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำรงอยู่ขาดความสมบูรณ์หรือทำให้ปรากฏการณ์นั้นขาดความหมายทางสังคมและประวัติศาสตร์โดยสิ้นเชิง การไม่นำเอาบริบทมาศึกษาปรากฏการณ์ทำให้ไม่เข้าใจว่า ความเป็นไปหรือการขับเคลื่อนที่เกิดขึ้นมีความเป็นมาอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรบ้างเข้ามาเกี่ยวข้อง บริบททางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ คือบริบทที่ต้องทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้น บริบทนี้มีความสำคัญมากเพราะช่วยให้เข้าใจอิทธิพลทางภูมิศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาซึ่งต่อเนื่องมาจากกระทั่งปัจจุบัน นอกจากบริบททางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์แล้ว บริบททางสังคม วัฒนธรรมเป็นอีกด้านหนึ่งที่ต้องนำมาศึกษาพิจารณาควบคู่ไปด้วย ชุมชนชนหรือสังคมแต่ละหน่วยมีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่ผิดแผกแตกต่างกัน สภาพการณ์อย่างเดียวกันในแต่ละสังคม ย่อมมีความหมายแตกต่างกันออกไป โดยขึ้นอยู่กับระบบการให้คุณค่าที่สังคมนั้นพึงมี คือมีการตีความและให้ความหมายต่อพฤติกรรมที่แสดงออกอย่างไรนั่นเอง บริบททางสังคมและวัฒนธรรมจะช่วยให้เข้าใจเงื่อนไข และลักษณะ

ทางสังคมวัฒนธรรมที่สำคัญที่ส่งผลให้สภาพการณ์ของชุมชนที่ศึกษานั้นมีความหมาย และมีความแตกต่างไปจากปรากฏการณ์เดียวกันที่อย่างในระบบอื่น ๆ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยประชาชนมีส่วนร่วม อาจจำแนกได้เป็น 2 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนแรกเป็นการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม เป็นขั้นตอนเพื่อทราบข้อมูลเชิงลึกของชุมชนในด้าน ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมชุมชน ความสัมพันธ์ของคน ระบบกลุ่ม ผู้นำ อิทธิพลและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความต้องการของชุมชน
2. ขั้นตอนที่สอง คือ การปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนนี้เริ่มจากการมีส่วนร่วมในเวทีเรียนรู้ปัญหาในชุมชน ต่อจากนั้นร่วมกันคิดหาทางออกของปัญหาวางแผนจัดกิจกรรมร่วมมือร่วมใจกันทำงานติดตามประเมินผลงานอย่างต่อเนื่อง แก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นและร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

ทั้งสองขั้นตอน จะต้องเป็นความต้องการของชุมชน เพื่อร่วมกันเรียนรู้และพัฒนาชุมชนของตนด้วยคนในชุมชนเพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง โดยที่นักวิจัยใช้วิธีการหลายอย่างให้ได้มาซึ่งข้อมูล เช่น ทักษะการสังเกตการ พุดคุย การสนทนากลุ่ม การแฝงตัวอยู่ในชุมชนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นมรรควิธีที่จะทำบนพื้นฐานความเคารพในสิทธิของประชาชนและความเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมครบวงจรในการพัฒนาตนเองและชุมชนโดยที่มีส่วนร่วมตั้งแต่ศึกษาบริบทชุมชน และทุกขั้นตอนของการปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นการสร้างหรือพัฒนาคนให้เข้มแข็งเพื่อให้อยู่รอดในกระแสของความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การศึกษาบริบทชุมชนก็คือการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของการทำการวิจัยแบบนี้ นั่นเอง การศึกษาบริบทชุมชน จึงเป็นฐานหรือเครื่องมือสำคัญในการวิจัยในฐานะที่เป็นหลักคิดที่ว่า จะไม่สามารถปรากฏการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมีความหมายของชุมชนได้เลย ถ้าไม่พิจารณาบริบทชุมชนเป็นฐานควบคู่ไปด้วย คำถามก็คือ ในการศึกษาบริบทชุมชนจะใช้เครื่องมืออะไร เครื่องมือสำคัญก็คือ การให้ประชาชนหรือชุมชนนั่นเองเข้ามามีส่วนร่วมศึกษาบริบทชุมชนร่วมกับผู้วิจัยอย่างแท้จริง โดยถือว่าประชาชน คือผู้วิจัยด้วยไม่ว่าจะเป็นการศึกษาบริบทชุมชนในแง่มุมใดโดยมีผู้วิจัยจะต้องใช้เทคนิคหลายประการ เช่น การสังเกต การพุดคุย การเสวนากลุ่ม หรือการแฝงตัวในชุมชนดังกล่าวแล้ว สิ่งสำคัญก็คือ ผู้วิจัยจะต้องมีความเข้าใจรอบคอบของเนื้อหาบริบทชุมชนที่

ศึกษาเป็นอย่างดี เช่น ถ้าศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจะต้องคำนึงว่า คำตอบของประวัติศาสตร์ชุมชนที่ศึกษาได้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในมิติประวัติศาสตร์ได้รอบด้าน เห็นภาพรวมของชุมชนได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นและเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแต่ละช่วงมีอะไรบ้าง และความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ได้ส่งผลกระทบต่อคน และสิ่งแวดล้อมจากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างไร ด้วยเหตุนี้จึงควรกำหนดกรอบการศึกษาหลายมิติโดยให้ครอบคลุมมากที่สุดทั้งมิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การแพทย์ และอื่น ๆ ที่ครอบคลุม หรือถ้าจะศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างด้านต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อเข้าใจถึงระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชน โดยจะต้องมองทั้งมิติความสัมพันธ์ทางเครือญาติและอื่น ๆ เช่น แบบแผนความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และการเมืองของชุมชน โดยที่มีความจำเป็นต้องศึกษาโครงสร้างชุมชนด้านต่าง ๆ คือ สถาบัน องค์กรและบุคคลทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การรู้จักและเข้าใจโครงสร้างดังกล่าวจะช่วยให้เข้าใจได้ดีขึ้นว่า มีปัญหาอะไรในชุมชนที่ควรระวัง เช่น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร คนกลุ่มไหนหรือตระกูลใด มีบทบาทต่อชุมชนทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง และมีความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มใดบ้าง การรับรู้ข้อมูลดังกล่าวจะช่วยให้ผู้วิจัยรู้จักชุมชนและสามารถจัดความสัมพันธ์ของผู้วิจัยกับชุมชนได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้การทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมดำเนินไปได้ด้วยดี

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า บริบทชุมชนมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม บริบทชุมชนของปรากฏการณ์พฤติกรรมของคนบางกลุ่มบางสังคมที่ปฏิบัติได้อย่างละเอียดมากยิ่งขึ้นเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของพฤติกรรมกับสภาวะความเป็นจริง โดยไม่ด่วนสรุปจากทัศนคติของใครเป็นที่ตั้ง หรืออาศัยการตีความที่เป็นไปในลักษณะเหมารวมกันว่าเหมือนกันหมด เพราะบริบทของปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งทำให้พฤติกรรมของคนในสังคมและวัฒนธรรมอื่นที่มีประเพณีและพิธีกรรมต่างกันออกไป มีความแตกต่างกันอย่างแน่นอน บริบทชุมชนจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ผู้ศึกษาจะต้องมีความละเอียดประณีตในการศึกษาเป็นอย่างดี

เทคนิคการเข้าสู่ชุมชน

เกิดคำถามเมื่อเข้าสู่ชุมชน เช่น เราเป็นใคร เข้าไปทำอะไรในชุมชน ทำสิ่งนั้นเพื่ออะไร เข้าไปอยู่นานเท่าไร เมื่อมีคำถามหลายคำถาม ทำให้ต้องคิดว่าการเข้าสู่ชุมชน ไม่ใช่เดินผ่านไป แต่เป็นการเข้าที่มีเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน เป็นการเข้าสู่ชุมชนของนักวิจัย เพื่อวิจัยชุมชนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันรวดเร็วและรื่นรมย์ การเข้าสู่ชุมชนจึงต้องมีเทคนิคที่เหมาะสมนักวิจัยจึงจะทำงานวิจัยให้สำเร็จได้ตามเป้าหมายที่วางไว้

มารุต คำชะอม (2546 : 13-20) กล่าวว่า การเข้าสู่ชุมชน แบ่งได้ 3 ขั้นตอน คือ

1. การเตรียมตัวก่อนที่จะเข้าสู่ชุมชน นักวิจัยจะต้องมีการเตรียมตัวก่อนที่จะเข้าสู่ชุมชนวิจัย ซึ่งต้องเตรียม ใน 3 เรื่องสำคัญดังนี้

1.1 ความรู้เรื่องมนุษย์สัมพันธ์ (Human Relations) เป็นความรู้ที่ช่วยให้คนอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล (Rational Animals) และรู้ความเป็นเหตุเป็นผล (Law of cause and effect) มนุษย์มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับคน องค์กรกับองค์กร กลุ่มกับกลุ่ม แนวทางการศึกษามนุษย์ เริ่มที่

1.1.1 เข้าใจตนเอง

1.1.2 เข้าใจผู้อื่น

1.1.3 เข้าใจสังคม

1.1.4 เข้าใจงาน

1.1.5 เข้าใจหลักการและวิธีการสร้างมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี

หลักการสำคัญในการสร้างมนุษย์สัมพันธ์ คือ รักผู้อื่น คิดดีดี พูดดีดี ทำดีดี มีประโยชน์ เกื้อกูลกัน เอาใจเขามาใส่ใจเราไม่ต้องการให้คนอื่นฝืนทำกับเรา คนอื่นทำผิดให้อภัย ถ้านักวิจัยทำผิดต้องแก้ไขเปิดใจกว้าง เรียนรู้และเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ ไม่ตำหนิ ติถูก มีการให้เกียรติกันและกัน เป็นต้น จากหลักการนี้นักวิจัยต้องฝึกฝนตนเอง ยิ้มง่าย ทักทายคนอื่น ด้วยไมตรี และจริงใจ

1.2 ความรู้เรื่องระเบียบวิธีวิจัย

1.2.1 ปัญหาการวิจัย (Research Problem) เป็นโจทย์หรือปัญหาของการวิจัย ที่มาจากชุมชน นักวิจัยเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ซึ่งทวิตศักดิ์ นพเกษร (2545 : 5) เรียกว่าวิทยากรกระบวนการ นักวิจัยเข้าไปร่วมเรียนรู้ หรือร่วมคิดร่วมทำกับชุมชน (Interactive Learning through Action) ปัญหาการวิจัย คือปัญหาของชุมชนที่ได้จากการเรียนรู้ร่วมกัน ปัญหาของชุมชนต้องมองเป็นองค์รวม (holistic) ทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม

การเมือง และวัฒนธรรม เช่น ปัญหาความยากจนดูเหมือนเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ แต่ที่จริงมีความเชื่อมโยงกับปัญหา สังคม การเมือง และวัฒนธรรมด้วย การกำหนดปัญหาวิจัยร่วมกันอาจใช้วิธีการ AIC (Appreciation-Influence-Control) และ FSC (Future-Search-Conference) ก็ได้

1.2.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย เป็นโจทย์ย่อย ๆ ที่แตกออกจากปัญหาการวิจัยวัตถุประสงค์เขียนเป็นคำถาม หรือประโยคบอกเล่าก็ได้ถ้าเขียนเป็นคำถามจะช่วยชี้แนวทางในการแสวงหาคำตอบ ตัวอย่าง เช่น เพื่อศึกษาว่า ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร เพื่อศึกษาระดับเศรษฐกิจของชุมชนด้านการมีงานทำ รายได้ และความรักสามัคคี หรือจะเขียนเชิงเปรียบเทียบ หรือหาความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ศึกษา หรือหาสมการพยากรณ์ก็ได้

1.2.3 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากร คือ สิ่งที่เราทำการศึกษาอาจเป็นคน สิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้ ถ้ามีขนาดใหญ่ หรือปริมาณก็จะการสุ่มเพื่อเลือกตัวแทนของประชาชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเลือกคนที่ให้ข้อมูล (Key information) เป็นตัวแทนกลุ่มก็ได้ เช่น ตัวแทนการศึกษา ศาสนา สาธารณสุข องค์การบริหารส่วนตำบล ประเด็นสำคัญของการเลือกผู้ที่จะเข้าทำการวิจัย คือผู้ที่มีส่วนได้เสีย (Stake holder) ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ศึกษา เช่น ศึกษาเรื่องราวทำห้วยโชน นักวิจัยและชุมชนต้องร่วมกันพิจารณาว่ามีใครบ้างมีส่วนได้เสียเกี่ยวกับการทำห้วยโชน อาจมีผู้ผลิต ผู้จำหน่าย – ผู้บริโภค เป็นผู้มีส่วนได้เสีย เป็นต้น

1.2.4 เครื่องมือและการเก็บรวบรวมข้อมูล เครื่องมือควรมีหลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์แบบ เช่น แบบบันทึกการสังเกต แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และแบบทดสอบ เป็นต้น การจะใช้เครื่องมือชนิดใดขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ต้องการเก็บ นักวิจัยควรมีการสร้างเครื่องมือร่วมกันกับชุมชน เมื่อได้เครื่องมือที่ชุมชนยอมรับว่ามีคุณภาพแล้วต่อมาก็เป็นขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล สิ่งสำคัญที่นักวิจัยควรคำนึง คือ ตัวนักวิจัย และเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.2.5 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอ ผู้วิจัย คือผู้มีส่วนได้เสียในชุมชนมาร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์ และวิธีการนำเสนอผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหา

1.2.6 สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล นักวิจัยร่วมกันสรุปผลว่าการวิจัยครั้งนี้ได้คำตอบอะไรบ้าง และทำไมคำตอบจึงเป็นเช่นนั้น

1.2.7 ข้อเสนอแนะ ข้อเสนอแนะโดยทั่วไปมีสองลักษณะ คือ เสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้และเสนอแนะเพื่อทำการวิจัยต่อไป

1.3 ความรู้เรื่องวิทยาการกระบวนการ (Facilitator) วิทยาการกระบวนการ ทำหน้าที่สำคัญอย่างน้อย 8 ประการ คือ (ทวีศักดิ์ นพเกษร. 2545 : 1)

แนวคิดและกระบวนการทำงานกับชุมชน

1. ผู้จัดการ
2. ผู้ประสานงาน
3. ผู้สังเกต
4. ผู้กระตุ้น
5. ผู้สร้างบรรยากาศ
6. ผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการสื่อสารทางราบ
7. ผู้ร่วมเรียนรู้ร่วมกันกับสมาชิกในกลุ่ม
8. โค้ชการเรียนรู้ หรือการแก้ปัญหาด้วยตนเอง

วิทยาการกระบวนการต้องมี 2 การเรียนรู้ คือ 1) ต้องเรียนรู้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับสมาชิก และ 2) เรียนรู้โดยการตั้งประเด็นให้คิด หรือทำงานร่วมกัน และมี 4 การส่งเสริม ได้แก่

- 1) ส่งเสริมให้ค้นหาข้อมูลเพิ่มเติมเท่าที่จำเป็น
- 2) ส่งเสริมการเรียนรู้เป็นกลุ่มมากกว่ารายบุคคลอย่างต่อเนื่อง
- 3) การส่งเสริมการประเมินทางเลือกระหว่างสมาชิกในกลุ่มกันเอง
- 4) ส่งเสริมการประเมินผลลัพธ์และความพึงพอใจด้วยตัวของสมาชิกเอง

นักวิจัยต้องอบรมฝึกฝนตนเองให้มีความชำนาญในการทำหน้าที่เสมือน

วิทยาการกระบวนการ คุณลักษณะที่สำคัญที่นักวิจัยต้องฝึกคือฝึกทักษะการคิดเชิงคำถาม (inquiry thinking) ถามเป็นระบบ เป็นคำถามที่ท้าทายให้กลุ่มร่วมกันฟันฝ่าให้สำเร็จ ฝึกเป็นคนใจกว้าง (open to experience) และเคารพในความเป็นมนุษย์ ฝึกการพูดคุยโต้ตอบด้วยน้ำใจไมตรี เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ทุกคน มีใจเป็นกลางไม่ตัดสินความคิดเห็นว่าผิด – ถูก ฝึกทักษะในการจัดกิจกรรม AIC (Appreciate-Influence-Control) Battle Time line Mind map และ TJK

2. การปฏิบัติตัวเมื่ออยู่ในชุมชน

- 2.1 นักวิจัยต้องเรียนรู้เพื่อการปรับตัว เช่น ค่านิยมของชุมชนและสิ่งต้องห้ามในชุมชน
- 2.2 นักวิจัยเป็นผู้เรียนรู้ไม่ทำตัวเป็นผู้รู้คงไว้ซึ่งความเป็นคนนอกชุมชน (Outsider) เช่น เรียนรู้ภาษาถิ่น เรียนรู้วัฒนธรรมการกินอยู่ของชุมชน เรียนรู้กิจกรรมชุมชนในรอบ 1 ปีและเรียนรู้การใช้ชีวิตในชุมชน

3. การออกจากชุมชน

เมื่องานวิจัยเสร็จก็ออกไปจากชุมชนโดยไม่มีเทคนิคที่เหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงานร่วมกัน จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน นำผลการเรียนรู้มาใช้แก้ปัญหาพร้อมกัน เมื่อมีปัญหาใหม่เกิดขึ้นก็ร่วมกันเรียนรู้วิจัยร่วมกันรอบใหม่ นักวิจัยกับชุมชนจึงไม่แยกจากกัน มีการสร้างสานสัมพันธ์กันอย่างดี การออกจากชุมชนจึงต้องออกแบบวัฒนธรรมไทย “ไปลามาไหว้” โดยกล่าวลาในที่ประชุมของหมู่บ้าน การออกไปจากชุมชนจะนุ่มนวลและสง่างาม

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เทคนิคการเข้าสู่ชุมชน จึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของนักวิจัยศาสตร์ คือ องค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้เรื่องคน ธรรมชาติของคน กลุ่มคน วัฒนธรรม ความรู้ทางระเบียบวิจัย และความรู้การเป็นวิทยากรกระบวนการ เป็นต้น องค์ความรู้เหล่านี้ นักวิจัยต้องเรียนรู้ ส่วนศิลป์ คือ ความสามารถในการนำองค์ความรู้เหล่านั้นไปใช้ได้มีประสิทธิภาพในสถานการณ์จริงกับชุมชน

แนวความคิด EMIC และ ETIC กับการทำงานในชุมชน

รากฐานสำคัญของการทำงานกับชุมชนไม่ว่าเป็นการทำงานหรือทำวิจัยที่จุดสำคัญคือ ข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจ (Understanding) ในเรื่องต่าง ๆ ที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ โครงการหรือกิจกรรมที่นักพัฒนาหรือนักวิจัยคาดหวังตามเป้าหมาย โดยความจริงแล้วนักวิจัยส่วนใหญ่ต่างมีประสบการณ์ ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา ตลอดจนได้ผ่านขั้นตอนการหล่อหลอมองค์ความรู้ ความคิดการรับรู้ และทัศนคติต่าง ๆ ทั้งจากตำราหรือได้รับการถ่ายทอดจากผู้รู้อื่น ๆ ก่อนที่นำเอาวิธีการหรือนวัตกรรมที่คิดว่าดีที่สุด สมบูรณ์ที่สุดไปใช้หรือนำไปแนะนำถ่ายทอดแก่ประชาชน จะต้องศึกษาแนวคิดและวิธีการรวมทั้งขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความถูกต้อง สิ่งที่จะต้องป้องกันและแก้ไขก็คือการปรับมุมมองและวิธีคิด ที่ต้องเข้าใจวิธีการที่ถูกต้อง มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาอันเนื่องมาจากความอหังการและการตีความที่ผิดพลาด ดังนั้นการทำงานกับชุมชน สิ่งที่นักวิจัยต้องศึกษาเรียนรู้ มีดังนี้ (ปรีชา อุปโยคิน. 2546 : 23-36)

1. ความสำคัญของภาษา

การศึกษาชุมชน เป็นภารกิจหลักของนักสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา ที่ต้องการอธิบายเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความคิดความเชื่อของกลุ่มคนที่เขาศึกษา สิ่งที่สำคัญประการแรก คือ ภาษา สำหรับใช้ในการสื่อสาร หากจะศึกษาในชุมชนใดแล้วไม่เข้าใจภาษาก็ย่อมจะไม่รู้ทั้งเนื้อหาและความหมาย ที่จำเป็นสื่อสารระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษา ประเด็นปัญหา

ที่ตามมาอีกก็คือ แม้ว่าจะเข้าใจในคำแปลของภาษาแต่ก็อาจไม่ทราบว่า การใช้ภาษาแต่ละประโยค หรือถ้อยคำที่ใช้ไม่ได้เป็นไปตามที่เข้าใจกัน เพราะประโยคที่พูดอาจมีความหมายในหลายนัยที่ จะต้องใช้ความสามารถตีความและเข้าใจในเจตนาของผู้ใช้ ผู้วิจัยจะต้องเข้าใจความหมายของการพูดนั้น ๆ การที่จะเข้าใจเรื่องภาษาจึงเปรียบเสมือนเป็นบทนำและมีส่วนสำคัญที่จะให้ผู้ศึกษา ชุมชนได้เข้าใจถึงสิ่งที่อยู่ข้างใน (Inside) ของวัฒนธรรม

ข้อควรระวังสำหรับนักวิจัยที่มีใช้คนท้องถิ่น ย่อมจะพบกับอุปสรรคของปัญหา ในการสื่อสาร ปัญหาที่ต่างคนต่างใช้ อาจมีความหมายแตกต่างกันบางคำเป็นคำที่ใช้กันอย่างปกติ แต่พอนำไปใช้ในอีกวัฒนธรรมหนึ่ง กลับกลายเป็นคำหยาบคาย หรือคำที่มีการใช้เหมือนกัน แต่อาจแตกต่างกันที่ความหมาย เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรียกเสื่อว่า สาด ซึ่งมีความหมาย แตกต่างไปจากภาคกลาง เป็นต้น ผู้วิจัยจะต้องเรียนรู้ภาษา หรือความเข้าใจเรื่องภาษา เพราะจะเป็นรากฐานความเข้าใจทั้งหมด นักวิจัยบางคนแม้ว่าจะเข้าใจภาษาถิ่น แต่ก็ยังพบกับ ปัญหาในคำหรือความหมายที่เป็นภาษาเก่า ๆ ที่ไม่ค่อยมีใครใช้อีกแล้ว

2. ความสำคัญของความหมาย

จุดสำคัญอีกประการหนึ่งของการวิจัย คือ การตีความ (Interpret - tation) หรือการ แปลความหมาย (Translation) ระหว่างความแตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรมนักมานุษยวิทยา เป็นกลุ่มนักวิชาการที่ได้ให้ความสำคัญของการแปลความหมาย เพราะสิ่งที่มนุษย์คิดทำหรือสร้าง ย่อมแสดงถึงความหมายในตัวของมันเอง แต่บางครั้งนักวิจัยก็มักจะใช้ภาพลักษณ์หรือ ประสบการณ์เก่า ๆ ของตนเองมาเป็นมาตรฐานในการตีความ โดยผ่านกรอบสายตาของผู้วิจัยเอง ซึ่งอาจมีความลำเอียง ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงจากเหตุการณ์ที่มองเห็น หรือได้รับฟังจากผู้ให้ ข้อมูล (Informants) ขณะเดียวกันอุปสรรคปัญหาที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารก็อาจทำให้ไม่เข้าใจกัน ทั้งสองฝ่ายความหมายที่สำคัญคือความหมายที่เกิดจากผลผลิตทางวัฒนธรรม ความหมายบางอย่าง เป็นความหมายเฉพาะหมู่เหล่าที่มีความเชื่อและยึดถือปฏิบัติกรมานาน การอธิบายด้วยวัฒนธรรม อื่นจึงอาจไม่ถูกต้อง ตัวอย่างเช่น การที่นักวิจัยชาวตะวันตกมีแนวคิดที่สังคมไทยเป็นสังคมที่ โครงสร้างหลวม (Loosely Structured Social System) ขณะที่สังคมญี่ปุ่นเป็นสังคมที่โครงสร้าง กระจับ (Tightly Structured Social System) นักวิชาการท่านนี้ได้ใช้เวลาในประเทศญี่ปุ่นเป็น เวลานาน ขณะที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยเพียงไม่กี่วัน โดยมีความลำเอียงเมื่อเฝ้าสังเกตสังคมญี่ปุ่น มีการจัดระเบียบทางสังคมที่เน้นบทบาทและหน้าที่อย่างเคร่งครัดว่าเป็นสังคมที่มีระบบโครงสร้าง ทางสังคมที่กระจับ ขณะที่มองเห็นคนไทยมีความอิสระและมีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง นักวิชาการท่านนี้ไม่มีโอกาสศึกษาที่จะมองมิติหรือปัจจัยอื่น เช่น ความผูกพันทางเครือญาติ โดยเฉพาะไม่เข้าใจความหมายของคำว่า บุญคุณ (Obligation) ที่เป็นปัจจัยของความกระจับทาง

สังคม การตีความและให้ความหมาย จึงแตกต่างกันไปจากกรอบแนวความคิดและประสบการณ์ที่ได้สัมผัสมา จึงเป็นการศึกษาและเปรียบเทียบที่ผิดและยังเป็นการนำเอาวัฒนธรรมหนึ่งมาอธิบายอีกวัฒนธรรมหนึ่งจึงผิดเพี้ยนไปจากสิ่งที่เขาเชื่อว่าจะเป็นอย่างนั้น นอกจากนี้ยังขาดการวิเคราะห์ความเป็นจริงจากตัวแบบทางจิตวิทยา (Psychological Reality) ซึ่งมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องให้ความสำคัญต่อรูปแบบทางวัฒนธรรมค่านิยม ความเชื่อ โดยมองแบบองค์รวมทั้งพฤติกรรม ความคิด ซึ่งผู้วิจัยไม่อาจสัมผัสได้ในระยะเวลาสั้น ๆ

สำหรับแนวคิด EMIC และ ETIC กับการทำงานในสนาม

มีผู้ให้แนวทางการวิจัยหรือการทำงานในชุมชน โดยเสนอแนวคิดเกี่ยวกับคำว่า

EMIC และ ETIC

1. Emic นั้นจะมาจากคำว่า Phonemic เป็นแนวคิดการอธิบายพฤติกรรมภายใต้ระบบสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่เขาจะศึกษา การศึกษาโดยวิธี Emic กระทำได้เฉพาะสังคมหนึ่งในเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์จากตัวนักวิจัยเอง การใช้วิธีแบบ Emic อาจศึกษาได้แบบข้ามวัฒนธรรม คือศึกษาที่หนึ่งเปรียบเทียบกับอีกที่หนึ่ง ก็จะช่วยให้เห็นความแตกต่างทางความคิดและวัฒนธรรม เช่น ความคิดค้นพื้นเมืองต่อการตั้งถิ่นฐาน จะสัมพันธ์ต่อความเชื่อเรื่องของการนับถือ ผีน้ำ ผีป่าและ ผีพื้นบ้าน

2. Etic นั้นมาจากคำว่า Phonetic เป็นวิธีการ Etic (observers' Viewpoint) หรือตัวแบบของนักวิจัย (Researcher Model) หรือเป็นเกณฑ์การวิเคราะห์ จากนักวิจัย ซึ่งเป็นคนนอกระบบ (outsider) การใช้วิธี Emic จึงสามารถศึกษาได้หลาย ๆ สังคมหรือชุมชนโดยการเปรียบเทียบว่ามีความเหมือนหรือมีความแตกต่างกันอย่างไร

ในการวิจัยหรือทำงานกับชุมชน นักวิจัยจะต้องนำเอาแนวคิดทั้ง Emic และ Etic มาใช้ร่วมกัน โดยมีเหตุผลสนับสนุน ดังนี้

1. การเข้าใจวิธี Emic และ Etic จะช่วยทำให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลของชุมชนและคน (Informants) ได้อย่างถูกต้องและตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด เพราะจะสามารถเข้าถึงใจถึงวัฒนธรรม ค่านิยมความเชื่อของผู้ถูกศึกษา เหมือนกับสมาชิกของชุมชนเอง

2. นักวิจัยสามารถตรวจสอบความรู้ของตนเองได้แม่นยำและชัดเจนขึ้น เพราะเข้าใจในความคิดแบบแผนพฤติกรรมของชุมชนเปรียบเสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่ง

3. นักวิจัยสามารถได้ข้อมูลครบถ้วนมากมายพอที่จะนำมาวางหลักเกณฑ์ทั่วไปที่จะจัดระเบียบข้อมูลตามแนวคิดและทฤษฎีของนักวิจัยที่มีมาก่อนที่จะเข้าสู่ชุมชน

4. ข้อมูลที่นักวิจัยได้มาโดยวิธี Etic จะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ตามแนวคิดของนักวิจัยเอง คือ ความเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้

5. นักวิจัยชุมชนต้องให้ความสำคัญกับชุมชนและอย่างมองชุมชนเป็นสิ่งที่ของหรือวัตถุ แต่ต้องคำนึงถึงสมาชิกของชุมชน และเชื่อมโยงความคิดของนักวิจัยกับสมาชิกชุมชนให้เป็นเนื้อเดียวกัน ประโยชน์ทั้งหลายจะตกแก่นักวิจัย

ประเด็นสำคัญของการวิจัยกับชุมชน

เมื่อมีนักมานุษยวิทยา หรือนักชาติพันธุ์วิทยาจะศึกษาชุมชน สิ่งหนึ่งที่พวกเขาเตรียมตัวล่วงหน้าก็คือ ความแตกฉานในเรื่องภาษา และความสามารถอธิบายถึงความหมายได้เสมือนเป็นกุญแจที่จะไขเข้าไปสู่ความรู้ความเข้าใจชุมชน แต่สิ่งที่อยู่ลึกลงไปกว่านั้นก็คือการปรับมุมมองและวิธีคิดใหม่โดยมีหลักพื้นฐานคือ

1. ใช้องค์ความรู้ ทฤษฎี วิธีการที่ตัวเองเรียนมาเป็นกรอบการศึกษา สิ่งนี้ยังคงมีความสำคัญเพราะนักวิจัย ยังต้องทำตัวเป็นนักวิจัยคือมีความพร้อมด้านวิชาการที่จะนำเอาความรู้วิชาการมาดำเนินการทั้งด้านกระบวนการวิจัยตามหลักวิชาการ ตลอดจนกลไก การนำเทคโนโลยีเพื่อการถ่ายทอดหรือการนำเอานวัตกรรมที่เชื่อว่าจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้
2. ในสถานะนักวิจัยจะต้องสร้างหรือมีมาตรฐานความเป็นวิชาการปราศจากความลำเอียงใด ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อการทำงาน อาทิไม่เอาความรู้สึกส่วนตัว ประสบการณ์ หรือความมีอคติเป็นตัวกำหนดหรือนำมาเป็นส่วนในการวิเคราะห์วินิจฉัยสิ่งที่พบเห็น
3. นักวิจัยต้องมีจุดยืน มีความเป็นตัวของตัวเองมากที่สุด ปราศจากอิทธิพลใด ๆ ที่จะมาโน้มเอียงให้เกิดความสับสน ดังนั้นการถ่วงถ่วงข้อมูลโดยผู้วิจัย จึงเป็นสิ่งจำเป็นสิ่งที่จะมีบทบาทครบถ้วนได้แก่ข้อมูลจากคำบอกเล่า นักวิจัยจะต้องหนักแน่นและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่ด่วนสรุปหรือชี้ขาดทันที ดังนั้นการตรวจสอบข้อมูลจึงมีความจำเป็น เพราะจะช่วยให้ นักวิจัยได้ผลสรุป
4. นักวิจัยที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่ใจกว้างที่จะรับฟังข้อมูล โดยไม่ทักท้วงหรือตัดสินว่า ถูกหรือผิด แต่ข้อมูลก็คือ ข้อมูลที่ต้องผ่านการตรวจสอบถ่วงถ่วง ความมีใจกว้างของนักวิจัยจะหมายถึงพื้นที่ที่จะรองรับเอาสิ่งต่าง ๆ ไว้ ขณะเดียวกันก็ต้องมีพื้นที่อีกส่วนหนึ่งที่จะรับข้อมูลในมิติของความลึก นักวิจัยย่อมต้องตระหนักอยู่เสมอว่า เพียงคำพูดประโยคเดียวหรือคำอธิบายเพียงครั้งเดียวนั้น ไม่พอที่จะให้นักวิจัยได้รับความรู้ใหม่ นักวิจัยส่วนมากจะละเลยการขุดคุ้ยหาข้อมูลเชิงลึก
5. ความเชื่อและค่านิยม เป็นประเด็นสำคัญของการวิจัย นักวิจัยจำนวนไม่น้อยที่มีภาพลักษณ์มาแล้วล่วงหน้าก็จะใช้ภาพลักษณ์นั้น ๆ มาเป็นแนวทางการทำวิจัย ความเชื่อหรืออาจรวมถึงค่านิยมนี้ บางครั้งก็มีส่วนคืออยู่เพราะทำให้นักวิจัยสามารถนำมาตั้งเป็นข้อสมมติฐาน ได้ข้อ

สมมติฐานก็คือเงื่อนไขของนักวิจัยตั้งขึ้น การพิสูจน์สมมติฐานก็คือการตรวจสอบความถูกต้อง นักวิจัยอาจเชื่อผิด ๆ แต่ข้อเท็จจริงปรากฏออกมาอย่างตรงกันข้าม ความเชื่อผิด ๆ ก็ถูกสล้างไปในทางตรงกันข้ามถ้านักวิจัยเชื่อว่าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ แต่เมื่อผลการวิจัยปรากฏว่าจริง ก็จะยืนยันเป็นความเชื่อเดิม

6. นักวิจัยจะต้องมีความไวและความละเอียดอ่อน หมายถึงจะต้องมีความสามารถในการรับสารหรือข้อมูลสิ่งที่นักวิจัยได้ยินได้ฟังเป็นข้อมูลชนิดหนึ่ง เช่นเดียวกับ ภาพปรากฏการณ์ที่นักวิจัยมองเห็น ล้วนเป็นสิ่งที่ผ่านมาให้ให้นักวิจัยได้สัมผัส นักวิจัยจะต้องใช้ ความไวและความละเอียดอ่อน บันทึกจดจำให้ได้ในประเด็นที่มีความหมายสำคัญ จะช่วยให้นักวิจัยได้เนื้อหาสาระ แม้บางครั้งอาจไม่มากมาย แต่จะต้องสะสมไว้ในคลังข้อมูล ซึ่งจะได้นำไปจัดระบบเพื่อนำไปใช้วิเคราะห์ต่อไป

7. ข้อระมัดระวังกับการถูกกลืน นักวิจัยที่ดีจะต้องรู้ตัวตลอดเวลาว่ากำลังทำอะไรอยู่ ความใกล้ชิดสนิทสนมมากเกินไปจะทำลายการเป็นนักวิจัยจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน จนทำให้ความตั้งใจที่จะวิจัยล้มเหลว ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนตัวนักวิจัยจะกลายเป็นเครื่องมือของชุมชนได้สิ่งใดที่ควรหรือไม่ควรเป็นสิ่งที่นักวิจัยจะต้องรู้ตัวตลอดเวลา นอกจากนี้จะต้องระมัดระวังในบทบาทของนักวิจัยที่ไม่ร่วมกิจกรรมเกินขอบเขต มีตัวอย่างมากมายที่นักวิจัยถูกชุมชนกลืนจนกลายเป็นนักปฏิวัติรัฐประหาร หรือร่วมต่อต้านรัฐบาล

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ผู้ที่ทำงานในชุมชนมีความต้องการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตามเป้าหมายตามแนวคิดทฤษฎีของการพัฒนาชุมชนคือ องค์กรทางสังคมที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนในระดับ (Level) ที่ดีขึ้น เช่น มีรายได้เพิ่มขึ้น มีอายุยืนยาวขึ้น มีอัตราการว่างงานลดลง มีคนเจ็บป่วยน้อยลง ประชาชนมีอัตราการรู้หนังสือสูงขึ้น ดังนั้นการนำเอาแนวคิด Emic และ Etic กับการทำงานในชุมชนเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้นักวิจัยหรือนักพัฒนาได้เพิ่มศักยภาพของการทำงานให้ดีขึ้น มีความระมัดระวัง และมีโอกาสได้ข้อมูลที่ไมเคียดจะได้รับสิ่งหนึ่งที่นักวิจัยจะต้องตระหนักคือ ทำงานอย่างไรจึงจะเป็นความคิด ความหมายหรือความต้องการของชุมชนนักวิจัยเป็นเพียงผู้ถ่ายทอด และวิเคราะห์ข้อมูล โดยบูรณาการความรู้จากชุมชนและความรู้ของนักวิจัยเข้าด้วยกัน ภายใต้บริบทของสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน ประโยชน์จะบังเกิดขึ้นแก่โครงการนั้นๆ ในที่สุด

การวิเคราะห์ชุมชน (Social Diagnosis)

การวิเคราะห์ชุมชนเป็นกระบวนการใหญ่และสำคัญ ซึ่งเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นกระบวนการต่อเนื่องไม่หยุดนิ่ง ศาสตร์ของการวิเคราะห์ชุมชน ในการวิเคราะห์ชุมชน เป็นภารกิจใหญ่และสำคัญ มีสิ่งสำคัญอยู่ 9 ประการ ที่เป็นปัจจัยของความสำเร็จ สามารถแยกได้ เป็น 3 สิ่ง ดังนี้ (ประเสริฐ กิติรัตน์ตระกูล. 2546 : 39-45)

1. สิ่งที่ต้องรู้ 3 ประการ

1.1 ควรรู้อดีต - ปัจจุบัน - อนาคต ของชุมชนในเชิงประวัติ รากเหง้าของชุมชน พัฒนาการของกลุ่มคน การประกอบอาชีพ ตลอดจนแผนพัฒนาของชุมชนหรือแผนในใจ ของผู้นำชุมชน

1.2 ควรรู้โครงสร้างของชุมชนทั้งในเชิงกายภาพว่ามีสภาพดิน น้ำ ป่า ทรัพยากร วัฒนธรรมอย่างไร รวมถึงโครงสร้างของการบริหาร โครงสร้างของกลุ่มคน ใครคือบุคคลสำคัญ ภูมิปัญญาของชุมชน โครงสร้างของการครอบครอง ปัจจัยผลิตในชุมชน อาชีพที่หลากหลาย ฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชน

1.3 ควรรู้นโยบายแผนงานหลัก ปัญหาหลักของชุมชนที่ได้รับ การพัฒนาจาก ภาครัฐ องค์กรบริหารส่วนตำบล หรือ NGO ในท้องถิ่น ควรรู้ถึงรายละเอียดของเรื่อง กองทุน หมู่บ้าน งบประมาณ เศรษฐกิจ แผนพัฒนาท้องถิ่น

2. สิ่งที่ต้องเข้าใจ 3 ประการ

2.1 ชุมชนเคลื่อนไหวตลอดเวลา ชุมชนไทยเป็นชุมชนเปิดเกือบทั้งหมด (ยกเว้นชุมชนมุสลิม ชุมชนชาวเขา)

2.2 ชุมชนต้องทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ปากกัดตีนถีบ คำว่าหาเช้ากินค่ำ เป็นเศรษฐกิจที่ยังมีอยู่จริง ดังนั้น ชุมชนบางส่วนยังต้องการค่าตอบแทนในการมาร่วมประชุม ทำกิจกรรมเพื่อสังคม อีกทั้งการลงชุมชน ควรดูให้เหมาะสมกับฤดูกาลผลิตด้วย

2.3 อย่าเพิ่งเชื่อในสิ่งที่ได้เห็นได้ยิน ได้สัมผัสในครั้งแรก ต้องสันทนในการแยก ปรากฏการณ์ สิ่งที่แท้จริงจากพฤติกรรมของชุมชน เพราะชุมชนชาวไทยถูกกดมานาน การเปิดทางความคิด ให้โอกาสแสดงออกยังมีไม่มาก และมีกลุ่มคนข้างส่วนที่ผ่านการทำงาน ในเมืองใหญ่ที่สันทนในการปรับพฤติกรรมต่อผู้คนแปลกหน้า ทำให้เกิดความสับสนในหมู่คน ที่ทำงานชุมชนใหม่ๆ ได้

3. สิ่งที่ควรปฏิบัติ 3 ประการ

3.1 การวิเคราะห์ชุมชนต้องวิเคราะห์ความจริง จากความเป็นจริงมิใช่วิเคราะห์หาข้อมูลเพื่อตอบสนองสมมติฐานของตนเอง (ค้นพบอย่างไรได้ข้อสรุปอย่างไร ว่าตามนั้นให้ชุมชนได้ค้นพบตนเอง เรียนรู้ตัวเอง และพร้อมที่จะปรับปรุงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น)

3.2 การวิเคราะห์ชุมชนต้องใช้ความคิดเชิงระบบมองแบบองค์รวมไม่แยกส่วน ไม่เน้นเฉพาะเรื่อง เพราะสรรพสิ่งในชุมชนสัมพันธ์กันต้องหาประเด็นหลัก ประเด็นรอง คู่ขัดแย้งหลัก คู่ขัดแย้งรองให้ได้ และไม่มีสิ่งใดเป็นนิรันดรกระบวนการของชุมชน

3.3 การวิเคราะห์ชุมชนที่ดีจะต้องเกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้การพัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีกว่าของชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น ต้องระลึกเสมอว่า

- 1) การวิเคราะห์ชุมชนจะต้องเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมเรียนรู้เพื่อค้นพบตนเอง ควรป้องกันการวิเคราะห์ชุมชนโดยทีมวิจัยเพียงฝ่ายเดียว
- 2) การวิเคราะห์ชุมชนจะต้องเน้นการค้นหาทุนทางสังคมทุนเดิมที่มีอยู่ในชุมชน ค้นหาคนดี เรื่องดี เพื่อเป็นจุดเชื่อมโยงในการพัฒนาต่อไป
- 3) การวิเคราะห์ชุมชนจะต้องคืนข้อมูล บทสรุปให้กับชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์ในชุมชน ข้อมูล ข้อสรุปบางเรื่องควรเตรียมการขยายผลผลักดันให้เกิดการปฏิบัติทันที โดยไม่ต้องรอจนจบกระบวนการวิจัย

การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหาในการทำงานชุมชน

การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหาในการทำงานชุมชน มีดังนี้

1. การทำงานชุมชนจะต้องเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนจำนวนมากในชุมชน ทั้งที่เป็นชาวบ้านกลไกราชการ และบางส่วนที่เป็นกลไกเครือข่ายจากองค์กรภาคเอกชน
2. เมื่อลงชุมชน จะพบกับชาวบ้านที่หลากหลายฐานะ แต่อาชีพจะไม่แตกต่างกันมากนัก มีฐานะต่างกันเพราะบางส่วนมีลูกหลานไปทำงานในเมือง ต่างประเทศ มีรายได้จากการขายทรัพย์สิน ที่ดิน จนกลายเป็นเศรษฐีใหม่ บางส่วนก็มีความผูกพันกับนักการเมือง ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับจังหวัด ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำแนกฐานะ ความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ให้มีความแตกต่างกัน
3. ชุมชนในสังคมไทยทุกวันนี้เป็นชุมชนเปิด บางแห่งเป็นการย้ายถิ่นจากภาคอีสานแล้วไปตั้งชุมชนใหม่ของตนเอง ซึ่งทั้งในภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคใต้

การทำงานวิจัยชุมชนก็ส่วนหนึ่งของการทำงานชุมชน ฉะนั้นย่อมมีโอกาสเผชิญกับปัญหาที่เกิดจากปัญหาเดิมในชุมชน ปัญหาจากกระบวนการวิจัยซึ่งเป็นกิจกรรมที่เพิ่มเติมเข้าไปในชุมชนเช่นกัน

ตัวอย่างปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในชุมชนและแนวทางแก้ไข

1. ความไม่รู้ ความไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

วิธีการแก้

- 1.1 ต้องศึกษาข้อมูลชุมชน เตรียมตัวปรับพฤติกรรมก่อนลงชุมชน
- 1.2 แต่เมื่อผิดแล้วต้องขอโทษ ใช้ทำให้อ่อนน้อม ทำตัวเป็นลูกหลาน

ของชุมชน

2. การวางแผนกิจกรรมในการวิจัยชุมชนล่วงหน้า อาจเกิดปัญหาที่ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี หรือฤดูกาลผลิต อาจรวมถึงกิจกรรม การเมืองหรือกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนที่สำคัญมากกว่ามาสอดคล้อง

วิธีการแก้ไข

ต้องศึกษารายละเอียดของกิจกรรมในชุมชนก่อนทำตามแผนงานหากเกิดขึ้นในระหว่างดำเนินงานควรมีการปรับแผน ปรับกระบวนการหรือผสมผสานกิจกรรมของการศึกษาร่วมกับกิจกรรมนั้น ๆ ของชุมชน

3. ความเข้าใจไม่ตรงกัน อาจเนื่องจากภูมิหลังที่แตกต่างกันมุมมองประสบการณ์ที่แตกต่างกัน จนถึงความคาดหวังไม่ตรงกัน แต่ละกลุ่มมีเป้าหมายเฉพาะของตนเอง

วิธีการแก้ไข

ปรับความคิดเรียนรู้ร่วมกัน พบกันครึ่งทาง

4. มีการครอบงำชุมชน เอาผลประโยชน์เข้ากลุ่มตนเองเป็นหลักมีการกระทำไม่โปร่งใส มีการคอร์รัปชันในชุมชน

วิธีการแก้ไข

4.1 ควรเปิดเวทีสาธารณะในชุมชนให้เป็นที่รับรู้ร่วมกัน ให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจ ใช้กระบวนการกลุ่มมาควบคุมและวินิจฉัยปัญหาที่เกิดขึ้น

4.2 ในการแก้ปัญหาเชิงคุณธรรมในชุมชน ควรมีการเตรียมการอย่างรอบคอบ ใช้กระบวนการที่นุ่มนวล เป็นมิตร เชิญชวนผู้คนเข้ามีส่วนร่วมให้มากที่สุด เข้าหาผู้นำทางธรรมชาติ ผู้ที่มีบารมีในชุมชน เป็นที่ยอมรับของชุมชน ให้เข้ามารับรู้ในส่วนพิจารณาปัญหาดังกล่าว เพื่อเป็นการเตือนสติคนในชุมชนไม่ให้หลงผิด หลีกเลี่ยงการแตกหักในชุมชน เพราะถ้าเกิดปัญหาดังกล่าว จะเป็นอุปสรรคอย่างใหญ่หลวงในการพัฒนาชุมชน

5. เกิดความขัดแย้งระหว่างคนของภาครัฐกับชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่อง การลุกฮือที่คินสาธารณประโยชน์ การขัดกันระเบียบท้องถิ่นในเชิงการจัดการทรัพยากรน้ำ ป่า ความไม่เข้าใจระหว่างผู้ที่รักษากฎกับผู้ที่ปฏิบัติตามกฎ

วิธีการแก้ไข

5.1 ควรให้ชุมชนได้มีโอกาสนำเสนอปัญหาของตนเองอย่างละเอียด มีโอกาสซักถาม ชี้แจง และพบกันครึ่งทางในปัญหานั้น ๆ ให้เกิดลักษณะร่วมใช้ประโยชน์ ร่วมปฏิบัติตามกฎระเบียบหรือปรับเปลี่ยนกฎระเบียบให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ

5.2 การแก้ปัญหาดังกล่าวไม่ควรเร่งรีบ รวบรัด ชี้ผิดชี้โทษกันทันที ควรมีทางออกที่ลดความตึงเครียดในขณะนั้น ๆ หาทางออกเสริมอื่น ๆ เพื่อเป็นการบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของชุมชนเป็นสำคัญ

ข้อเสนอแนะในการจัดการปัญหาในชุมชน

1. การแก้ปัญหาในงานชุมชน มิใช่เป็นการประกาศใครถูกใครผิด ใครแพ้ – ใครชนะ แต่ต้องเตรียมกระบวนการให้เป็นเรื่องของการเรียนรู้ การให้อภัยผู้หลงทิศ ผิดผิดประเพณี ในชุมชน

2. ควรมีการตรวจเช็คความคิดของผู้นำชุมชน จับกระแสความรู้สึกร่วม ไม่ร่วม หรือต่อของสมาชิกในชุมชนตลอดเวลา ถ้าพบพฤติกรรมดังกล่าวต้องรีบหาทางแก้ไขอย่างนุ่มนวล ไม่ควรให้เกิดการเสียหน้า หรือเกิดการแบ่งฝักฝ่ายในชุมชนเป็นอันขาด

3. ต้องยึดหลักประโยชน์ของชุมชนเป็นตัวตั้งในการตัดสินใจของชุมชน ถ้าตัวแทนของชุมชนยังมีน้อย ในการพิจารณาควรเลื่อนการพิจารณาออกไป ไม่ควรเร่งรีบ ผลการพิจารณาใด ๆ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของตนเอง เพื่อจะได้เกิดการยอมรับในผลที่เกิดขึ้น

4. ควรมีแผนการสรุปรูปงาน สรุปรูปเขียนและแก้ปัญหาของชุมชนอย่างเป็นระบบ ปรับเป็นกิจกรรมเพื่อสร้างโอกาสการเรียนรู้ในชุมชนทำให้กระบวนการทำงานมีความโปร่งใส ไม่ผูกขาด โดยกรรมการชุมชนไม่กี่คนเชิญชวนคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด

5. ต้องค้นหาวิธีการลดความเสี่ยงต่อการดำเนินงานที่ไม่โปร่งใส ทำงานเป็นคณะกรรมการ อย่าให้กรรมการคนใดทำงานอิสระโดยลำพัง ควรให้การดำเนินงานทุกอย่างเป็นการกระทำในที่แจ้ง มีผู้คนรับรู้ ร่วมตัดสินใจ

6. เพิ่มกิจกรรม ส่งเสริมยกย่องคนดี เรื่องดี เพิ่มคุณธรรมทางสังคม และมีวิธีการลงโทษที่เหมาะสมที่จะทำให้คนในชุมชนรู้สึกได้ว่า ถ้ามีเหตุการณ์ทุจริตเกิดขึ้น สังคมจะไม่ยอมรับ

แบบฝึกหัดบทที่ 1

1. บริบทชุมชนมีความสำคัญต่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างไร
2. จงอธิบายคำว่า การศึกษาบริบทชุมชนแบบมีส่วนร่วม พร้อมยกตัวอย่าง
3. เทคนิคการเข้าสู่ชุมชนแบ่งได้กี่ขั้นตอน จงอธิบายและมีความสำคัญอย่างไร
4. สิ่งที่นักวิจัยหรือนักพัฒนาที่จะต้องเรียนรู้การทำงานกับชุมชน เพื่อให้มาซึ่งข้อมูลที่ครบ ถูกต้องและมีความเที่ยงตรงของข้อมูล นั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง พร้อมยกตัวอย่าง
5. องค์ประกอบที่สำคัญในการวิเคราะห์ชุมชน มี 9 ประการ แต่ละประการมีความสำคัญอย่างไร พร้อมยกตัวอย่างบริบทชุมชนของตนเองประกอบ
6. จงเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง พร้อม กำหนดสาเหตุและวิธีแก้ไข

การศึกษาชุมชน

การศึกษาวเคราะห์เกี่ยวกับชุมชน ผู้ศึกษาหรือนักพัฒนาพึงระลึกอยู่เสมอว่า ชุมชน องค์กร ชุมชน และเครือข่าย มีความเป็นพลวัตและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่จะศึกษา วิเคราะห์จะต้อง มีมุมมองหรือมิติ เจือปนไขและสถานการณ์ ในการศึกษาวเคราะห์อย่างรู้เท่าทัน มิฉะนั้นกระบวนการ การศึกษาวเคราะห์ชุมชน อาจจะไม่ถูกต้องและเหมาะสมกับการศึกษาและนำไปใช้ ซึ่งในบทนี้จะด้วย แนวคิดและความหมาย การศึกษาชุมชนในมิติและประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันกับชุมชน และการศึกษา ถึง เทคนิค วิธีการศึกษา การศึกษาวเคราะห์ชุมชน แนวคิดในการศึกษาชุมชน : นัยแห่งการพัฒนา มิติ / ประเด็นของการศึกษาชุมชน เทคนิคการศึกษาชุมชน วิธีการและกระบวนการศึกษาวเคราะห์ชุมชน เจือปนไขและขอบเขตการประยุกต์ใช้

ความหมายของชุมชน

ชุมชน เป็นคำที่มีการนำไปใช้กันอย่างกว้างขวางและใช้ในลักษณะแตกต่างกันออกไป จึงมีอาจกล่าวได้ว่า ชุมชน เป็นคำที่มีความหมายน่านอนตายตัวเพียงประการเดียว ดังนั้น ถ้าปฏิเสธ ที่จะยึดติดกับความหมายแคบ ๆ ของสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ก็ช่วยให้ทัศนะกว้างในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้หลายแง่มุมมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาชุมชนในทัศนะของการพัฒนาชุมชน ก็ควรจะศึกษา ถึงความหมายที่เป็นรากฐานและเอื้อต่อการปฏิบัติงานร่วมกันสมาชิกของชุมชนต่อไปด้วย

Community มีความหมายในภาษาไทยว่า ชุมชน ถ้าพิจารณาในภาษาอังกฤษคำว่า “com” มีความหมายลึกซึ้งที่หมายถึง together คือ การ (เดินทาง) ร่วมกัน และจะเห็นว่าคำที่เกี่ยวข้อง ใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น

Communal หมายถึง ของชุมชน, เพื่อชุมชน

Common หมายถึง ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย

Commune หมายถึง ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

จากคำในภาษาอังกฤษดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ความหมายของชุมชนนั้นไม่จำกัดแน่นอนตายตัว อาจพิจารณาได้หลายแง่มุม อาทิ ปรัชญากายภาพ สังคมวิทยา จิตวิทยา ในบางครั้งความหมายของ ชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่กับความหมายที่ให้มีความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ หรือบริเวณเล็ก ๆ ที่เรานึกถึงของหมู่บ้านเท่านั้น ดังนั้นความหมายของชุมชนอาจจะมีทั้งสิ่งเป็นรูปธรรมและนามธรรม

ซึ่งมีนักวิชาการได้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความในหลายกรณี ดังนี้

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 26) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ที่แห่งหนึ่ง มีความเชื่อผลประโยชน์ กิจกรรม และมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่คล้ายคลึงกัน คุณลักษณะเหล่านี้มีลักษณะเด่นเพียงพอที่จะทำให้สมาชิกนั้น ตระหนัก และเกื้อกูลกัน

สนธยา พลศรี (2545 : 22) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความ เกี่ยวข้องกัน สัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพัน เอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพา อาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

ชยันต์ วรรณระภูติ (2536 : 37) กล่าวถึงชุมชน หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึงสังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ และได้ตีความหมายของคำว่า ชุมชน ในระดับเดียวกับคำว่า สังคมหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการช่วยให้เข้าใจในความหมายของคำว่า ชุมชน ในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ทั้งนี้เพราะคำว่า หมู่บ้าน สื่อความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลายๆ บ้าน หรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่งและเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กที่สุด ที่สมาชิกของสังคมพัฒนาขึ้นตามธรรมชาติ และต่อมาภายหลังทางราชการอาจจะกำหนดให้เป็น หมู่บ้าน ในความหมายของทางราชการ

ประเวศ วะสี(2540: 33) ให้ความหมายของชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน ในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

จำนง อดิวัฒนสิทธิและคณะ (2545 : 113) ชุมชน คือ กลุ่มคนพวกหนึ่งที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณหนึ่งโดยคน เหล่านี้ถือว่า คนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณแห่งนั้น มีความยึดเหนี่ยวกัน เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ หลายด้านด้วยกลุ่มต่างๆ ที่ต้อง พึ่งพาอาศัยกัน เช่น ครอบครัวหลายๆ ครอบครัว โรงเรียน วัด ร้านค้า โรงงาน ฯลฯ รวมกันเป็นหมู่บ้านเป็นเมือง แต่กระนั้นก็ตามแม้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมต่างๆ หลายด้านและสามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของสมาชิกได้ แต่ชุมชนก็ยังเป็นหน่วยย่อย ของสังคมที่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจรัฐ

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ(2546 : 175)ชุมชน คือ ประสบการณ์ ความรู้สึก และความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์ หรือกฎเกณฑ์ทางการ แต่เป็นสิ่งที่ ประชาชนรู้สึกว่าคุณเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนอาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็ก อาจ

เปลี่ยนแปลงตามกาล อาจจะมีเข้มแข็งขึ้นหรือเสื่อมสลายลงก็ได้ แต่ละชุมชนมี ลักษณะเฉพาะตัว มีความเท่าเทียมมากน้อยแตกต่างกันไป บางชุมชนใช้หลักฉันทามติ บางชุมชนใช้แนวทางอื่น บางชุมชน ถูกครอบงำโดยผู้มี “อิทธิพล” บางชุมชนก็ปลอดอิทธิพล สรุปคือ ชุมชนมีความหลากหลายสูงกว่าที่จะพรรณนาแบบเหมารวมได้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(2545 : 18)ชุมชนหมายถึง การรวมตัวของกลุ่มคนที่เกาะเกี่ยว ยึดโยงกับ พื้นที่โดยมีวัตถุประสงค์ในการร่วมกันในการรวมตัว และมีวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มชัดเจน พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของกลุ่มคน/สมาชิก ต้องเป็นพื้นที่เดียวกัน หรือต่อเนื่องกัน ทางภูมิศาสตร์ อีกทั้งต้องอยู่ในหน่วย พื้นที่ทางการปกครองเดียวกัน

Raymond Williams(1993 : เว็บไซด์)ชุมชน (community) มาจากภาษาละติน และถูกแปลเป็นภาษาอังกฤษ ประกอบด้วยคุณสมบัติหลัก 5 ประการ ดังนี้

1. กลุ่มบุคคลสามัญที่ไม่มีกีดกันหรือยศถาบรรดาศักดิ์
2. สังคมขนาดเล็กที่มีการจัดระเบียบ
3. กลุ่มชนของท้องถิ่น
4. มีสิ่งที่เหมือนกัน เช่น ความเชื่อ งาน สินค้า เป็นต้น
5. มีคุณสมบัติ ลักษณะ นิยาม ความเป็นตัวตน ร่วมกัน

ชุมชนมีคุณลักษณะของความสัมพันธ์ร่วมกัน มีความใกล้ชิดและเป็น ท้องถิ่นต่อสมาชิกมากกว่าสังคม และสรุปความหมายของคำว่า ชุมชน ตามที่ใช้กันโดยทั่วไปได้ ดังนี้กลุ่มชนท้องถิ่น กำหนดตามความใกล้ชิดและความสัมพันธ์ แบบพบปะซึ่งหน้า

1. กลุ่มชนของความสนใจหรือคุณลักษณะ เช่น ชุมชนนักวิจัย
2. กลุ่มชนตามคุณภาพของความสัมพันธ์ มีเป้าหมายร่วมกัน

Peter Cook (1996 : 212-221) ชุมชน คือ สถานที่และกลุ่มคนที่บุคคลรู้จักเป็นอย่างดี รู้ทั้งข้อดี และข้อเสีย ของชุมชน เป็นทั้งส่วนหนึ่งของระบบรวมและระบบส่วนบุคคล

Andrew Edgar and Peter Sedgwick (ed.) (1999 : 1) กล่าวว่า รัฐ คือ ชุมชนที่ผูกพันกันด้วยการติดต่อสัมพันธ์ (communication) ของความคิดเห็นและมุมมองที่หลากหลาย การติดต่อ สัมพันธ์คือสิ่งที่ยึดเหนี่ยวชุมชนให้อยู่ร่วมกันเพราะฉะนั้นการที่จะเป็นชุมชน จะต้องสามารถติดต่อสัมพันธ์กันได้ Aristotle ยังได้กล่าวอีกว่าสมาชิกของชุมชน ควรจะรู้จักหน้าตากัน

จากความหมายของชุมชน สรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่รวมตัวกันขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่ออยู่อาศัยร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความเชื่ออาทรต่อกันเป็นต้น ในแต่ละชุมชนนั้นควรจะมีคุณภาพชีวิตและ สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม สามารถตอบสนองต่อการดำรง ชีวิตของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ ความพอใจและความต้องการ

ซึ่งลักษณะความหมายของคำว่า “ชุมชน” ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันแยกได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีวัตถุประสงค์ในการทำกิจกรรมร่วมกัน ความหมายในลักษณะนี้จึงยึดโยงกับพื้นที่ ที่ตั้งของ กิจกรรม เช่น ชุมชนมหาสารคาม กลุ่มผู้สูงอายุในมหาสารคาม เป็นต้น

2. กลุ่มคน/การรวมกลุ่มหรือสังคมของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน (ไม่ยึดโยงกับพื้นที่) เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มผลิตไวน์ ชุมชนบ้านน้ำเกลี้ยงเวียงชัย เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

ชุมชนมีความหมายที่หลากหลายและถ้ามองโดยรวมจะเห็นว่า มีนัยหรือความหมายที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งในส่วนนี้จะนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน 4 แนวคิด คือ

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)
2. แนวคิดทางมนุษยนิยม (Humanistic Perspective)
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคม (Civil Society)
4. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community)

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา

ชุมชน หมายถึง หน่วยทางสังคมและทางกายภาพ อันได้แก่ ตะแวงบ้าน หมู่บ้าน เมืองมหานคร โดยสรุปลักษณะร่วมในความหมายต่าง ๆ ได้ว่าชุมชนประกอบด้วย

1. อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ (Geographical area – territorial)
2. ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction - Sociological)
3. มีความผูกพัน (Commonties – psycho cultural)

อย่างไรก็ตามมีผู้โต้แย้งวิธีการสรุปหาคำจำกัดความ จริง ๆ แล้วไม่อาจหาคำจำกัดความมาอธิบายลักษณะของชุมชนทุกชุมชน เพราะแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันออกไป หากพยายามจะหาลักษณะร่วมแล้ว ธาตุแท้ของชุมชนบางชุมชนจะขาดหายไป จากคำจำกัดความอันเป็นคำกลาง ๆ นั้น

Poplin (1979 : 9-18) ได้กล่าวถึงชุมชนใน 3 สถานะ ดังนี้

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)
2. ชุมชนในฐานะหน่วยขององค์กรทางสังคม (Community as a unit of Social Organization)
3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a Psycho cultural unit)

และได้ให้แนวคิดและขอบเขตของชุมชนว่า ต้องประกอบด้วยลักษณะ 5 ประการ คือ

1. กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่ หรือบริเวณหนึ่ง (Geo-geographic area)

2. สมาชิกมีการติดต่อกันทางสังคม (Social Interaction)
3. สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social Relationship)
4. มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อระบบนิเวศ (Psycho – Ecological Relationship)
5. มีกิจกรรมส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์ (Central activities for utilization)

จากแนวคิดเกี่ยวกับชุมชน นักสังคมวิทยาได้นำเสนอเกี่ยวกับการมองชุมชน ดังนี้

1. ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)

การพิจารณาชุมชนในมิตินี้มีความสำคัญ คือ ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอน และสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้ อันประกอบด้วย

1.1 อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าในหลายกรณีสภาพทางภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้งและศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือชุมชนมักจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

1.2 ชุมชนมีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ แม้ว่าตัวแปรเกี่ยวกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์จะมีอิทธิพลต่อสถานที่ตั้ง และพลวัตการเจริญเติบโตของชุมชน แต่การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและการรับรู้ด้วย ดังนั้น มนุษย์เองมีส่วนในการกระทำต่อสภาพแวดล้อมของตนไม่ว่าจะโดนทางบวกหรือ ทางลบ เช่น

1) การปรับให้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้สอดคล้องกับความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ เช่น การทำนาแบบขั้นบันได การสร้างเหมืองฝาย ชลประทาน และการปรับปรุงแก้ไข สร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์

2) ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า

การศึกษาชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยาถือว่าตัวแปรทางด้านภูมิศาสตร์ จะเป็นสิ่งที่ละเอียดเสียมิได้ แนวคิดนี้จัดว่ามีอิทธิพลต่อทฤษฎีนิเวศวิทยาของมนุษย์

2. ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม (Community as a Social system unit)

ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ จิตใจ และสังคม ซึ่งในระบบครอบครัว กลุ่มเครือญาติ ก็เล็กเกินไป ไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐที่ใหญ่โตแลซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคน จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกายและทางใจได้

ทิตยา สุวรรณะชญ (2527 : 27-28) ได้เสนอรูปแบบของชุมชน โดยทั่วไปชุมชนจะต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ การพิจารณาชุมชนในข้อนี้มีใช้เฉพาะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น ยังต้องพิจารณาถึงมิติต่างๆ เช่น ในฐานะที่อยู่อาศัย ในฐานะของการใช้พื้นที่ และในฐานะที่เป็นบริเวณของชุมชน

2. ชุมชนในฐานะที่เป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากรเช่น สัดส่วนเพศชาย เพศหญิง อายุประชากร อาชีพและการศึกษา สุขลักษณะ เป็นต้น

3. ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่อยู่ในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชน โดยพิจารณาถึง ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจะประกอบด้วย ความสัมพันธ์ย่อย เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2524 : 7) ได้เสนอเป็นรูปแบบขององค์ประกอบของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในระบบต่างๆ เป็น 5 ประการ คือ

1. คน
2. ความสนใจของคนที่มีเรื่องเดียวกัน
3. อาณาบริเวณ
4. การปฏิบัติต่อกัน
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก

สนธยา พลศรี (2533 : 19) ได้กล่าวถึงชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคมโดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่างๆ ได้แก่

1. การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร เป็นต้น
2. การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม

ชุมชนการปกครอง เป็นต้น

3. การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ เป็นต้น
4. การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เช่น ชานาทาวน์ เป็นต้น
5. การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เข้มืองแร่ เป็นต้น
6. การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง เป็นต้น
7. การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เป็นต้น
8. การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท

ชุมชนเมือง

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536 : 10-13) กล่าวไว้ในหลักการศึกษาวเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน ว่าสามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขตสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น

2. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ

3. ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

นอกจากการศึกษาชุมชนในลักษณะดังกล่าว ในขณะเดียวกันก็สามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ได้ทั้งแนวนอน (Horizontal) และแนวตั้ง (Vertical) ในแนวนอนนั้น รวมถึงความสัมพันธ์ ระหว่างปัจเจกบุคคล หรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น ส่วนแนวตั้งหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มผลประโยชน์ หรือกับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่าง ๆ ที่สูงขึ้น ไปจนถึงองค์กรในระดับชาติ หรือระหว่างชาติ / ประเทศ และยังมีวิธีการอื่นอีก ในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ว่าปฏิสัมพันธ์ของบุคคลแต่ละกลุ่มมีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วยความร่วมมือ การแข่งขันและความขัดแย้ง ซึ่งมีวิธีการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญ ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a Psycho cultural unit)

ในมิตินี้เห็นว่าชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่า เป็นทั้งทางด้านจิตวิทยาและวัฒนธรรม โดยในทางจิตวิทยานั้น คนจะมีความมั่นคง เพราะสามารถจะระบุได้ว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม หมู่ หรือที่ใด มีความรู้สึกว่ามีสังกัด อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ในมิตินี้ ในแนวคิดทางสังคมวิทยาก็ถือว่า เป็นเพียงมิติหนึ่งของความเป็นจริงที่ซับซ้อนอยู่

2. แนวคิดทางมนุษยนิยม

แนวคิดของชุมชนทางมนุษยนิยมนี้บางคนเรียนว่าเป็นแนวความคิดของกลุ่มยูโทเปีย นักสังคมวิทยาที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดนี้ 2 คน คือ Robert Nisbet และ Baker Brownell ซึ่งมีความคิดว่าชุมชนต้องก่อเกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน เห็นว่าสังคมสมัยนั้นทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (Sense of community) การเมืองสมัยใหม่ ไม่สามารถตอบสนองความมั่นคงของคนได้ ไม่มีองค์กรขนาดใหญ่ใดที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของคนได้ เพราะโดยธรรมชาติแล้ว องค์กรเหล่านี้มีขนาดใหญ่ซับซ้อน เป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม แต่ในการตอบสนองอย่างปกติธรรมดาต่อความต้องการของคนในเชิงการยอมรับมิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐจะทำในสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ทางเลือกที่

เสนอไว้ คือ การเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็ก แต่มีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะในชุมชนขนาดเล็กเท่านั้นจะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่คนรู้จักอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

แนวคิดทั้งสองคนนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากร ฯลฯ ที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดีหรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าตนเองไม่มีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ คัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ

ส่วน Hirsch (1993 อ้างใน อริยา เสวตามร์. 2542 : 191) กล่าวถึงการสร้างชุมชน ว่าเป็นการแสดงออกถึงอำนาจและเป็นวาทกรรมของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ภายใต้อิทธิพลของสังคมและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงมีทั้งความหมายที่หลากหลายและความหมายที่ขัดแย้ง มิได้มีเพียงความหมายเดียวหรือความหมายที่เป็นกลาง และไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ นัยของการนิยามหมู่บ้านให้ติดกับพื้นที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐพยายามรวมศูนย์อำนาจด้วยการทำให้พื้นที่แตกออกไปเป็นหน่วยเล็ก ๆ เพื่อง่ายต่อการปกครองสะท้อนให้เห็นกระบวนการที่หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนและตลาด

โดยสรุป แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนทางมนุษยนิยมนี้มีลักษณะที่น่าสนใจคือ

1. ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่
2. เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์
3. เป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความเป็นชุมชน หรือแบบแผนในอุดมคติ

กล่าวคือ นำเสนอลักษณะชุมชนที่ดีหรือชุมชนในอุดมคตินั้นเอง

แม้ว่าจะมีทัศนะอันหลากหลายเกี่ยวกับชุมชน ก็ยังสามารถหาจุดร่วมได้ 2 ประการ คือ

1. เป็นการกล่าวถึงวิวัฒนาการของสมาคมของมนุษย์ (Human Association)
2. มีการยอมรับอย่างกว้างขวางว่า การเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความเกาะเกี่ยว

ในสังคมมนุษย์เกิดจากการเกิดจากเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี ลักษณะหนึ่งของมนุษยนิยมจะหายไป และจะมีลักษณะใหม่มาแทนที่

3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคม (Civil Society)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคมเกิดขึ้นจากการวิพากษ์ระบบของภาครัฐและภาครัฐกิจ เอกชนที่มีบทบาทชี้นำ หรือครอบงำความคิดทิศทางการพัฒนาของสังคม โดยที่ผู้คนส่วนใหญ่ ในสังคมมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบาย ทิศทางการพัฒนาและการจัดกิจกรรมสาธารณะค่อนข้างน้อย รวมทั้งการมองเห็นข้ออ่อนของประชาธิปไตยแบบตัวแทน หรือพรรคพวกและกลุ่มผลประโยชน์ จึงเกิด

การเรียกร้องหรือข้อต้องการอุดหนุนด้วย การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการเสริมพลังอำนาจให้กับภาคประชาชนในการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจนโยบาย ทิศทางการพัฒนา หรือกิจกรรมสาธารณะดังกล่าว

อนุชาติ พวงสาธิตและวีรบุรุษ วิสารทสกุล(2541: 4-7) ได้ความหมายประชาสังคมที่กลมกลืนกับบริบทสังคมไทยว่า การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤติการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civil group) ไม่ว่าจะเป็ภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชนหรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้กระบวนการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

ความเป็นชุมชนและประชาคม ได้สรุปถึงความเป็นชุมชนและประชาคมภายใต้กระแสการสร้างชุมชนขึ้นใหม่ จะพบว่า ชุมชน ในประชาสังคมนี้หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะใช้พื้นฐานของระบบคุณค่าเก่า หรือเป้าประสงค์ใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วมกัน ดังนั้น คำว่า ประชาคม หรือชุมชน จึงอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันไป ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะความเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคนต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงระบบใหญ่บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ที่ตีร่วมกัน

นอกจากนี้อนุชาติ พวงสาธิตและวีรบุรุษ วิสารทสกุล (2541 : 11 – 18) ได้เสนอคำจำกัดความและการตีความของคำว่า ประชาสังคมอันเป็นแนวทางในการเรียนรู้ถึงความเป็นชุมชนว่ามีลักษณะ ดังนี้

1. มีความหลากหลาย เช่น มีความหลากหลายของการรวมตัวกัน พื้นที่รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นความสนใจ / ปัญหา และกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน
2. มีความเป็นชุมชน ที่อาจมีอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงติดต่อกัน ในทางใดทางหนึ่งหรือความเป็นชุมชนขนาดเล็ก ที่รวมตัวด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน
3. บนสำนึกสาธารณะ ด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public Consciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)
4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มและด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning through Action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน
5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อสารและเครือข่าย เพื่อกลุ่มประชาสังคมจะมีความยั่งยืน (Communication and Network)

ส่วนองค์ประกอบอันเป็นข้อแสดงถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนประชาคมนั้น มีองค์ประกอบ ได้แก่ การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง ความเป็นธรรมชาติ

ที่มีใช้การจัดตั้ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มุ่งองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ มีการเรียนรู้และการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายความร่วมมือ และมีระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ

4. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยี และปัญหาของสังคมสมัยใหม่ที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพิจารณาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาไม่อาจจำกัดอยู่ในปริมาตรของชุมชนที่มีอาณาเขตภูมิศาสตร์เล็ก ๆ ได้เพียงลำพัง เพราะบางปัญหาที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลภายนอก ซึ่งบางครั้งการแก้ไขต้องการ การรวมกำลังความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอกชุมชน

Schuler(1996 : 9) กล่าวถึง คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ ดังนี้

1. จิตสำนึกกรวม (Consciousness)
2. หลักการ (Principle)
3. จุดมุ่งหมาย (Purpuse)

ดังนั้น ชุมชนในรูปแบบใหม่ จึงอาจมีลักษณะเป็นชุมชนทางอากาศหรือผู้สนใจจะมีส่วนร่วมในรายการวิทยุ ชุมชนเครือข่ายบน Internet อาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพ ไม่จำเป็นต้องมาพบปะหน้าตากันโดยตรง แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารและเทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ จิตสำนึกกรวมของสมาชิกและได้กล่าวว่า ชุมชน คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคมมีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) การสนับสนุนเกื้อกูลกันและกัน ทำนองเดียวกับเทคโนโลยี ก็คือ สายใย (web) ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ และการสื่อสารของผู้คนต่าง ๆ เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และการสื่อสารผ่านวิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ มีบทบาทในการสร้างชุมชนในรูปแบบใหม่ โดยสมาชิกไม่จำกัดเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เพศ วัย ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

Rheingold(1998 : 116-121) กล่าวว่า ชุมชนในรูปแบบใหม่อาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ตาม แต่มีโอการสื่อสารกันด้วยถ้อยคำภาษาและความคิดผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ชุมชนแบบนี้มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ว่าไม่มีอคติเกี่ยวกับเพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตา เสียงพูด อากัปกริยาของสมาชิก ชุมชนเสมือนจริงเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโดยผู้ที่มีความสนใจร่วมกันเข้าด้วยกัน ในชุมชนแบบเดิมแต่ในชุมชนประเภทนี้เราสามารถเข้าถึงแหล่งที่เราสนใจได้อย่างทันที นอกจากนี้ยังมีข้อดี คือ ช่วยคัดสรรกลั่นกรองข้อมูลที่น่าเป็นและทันสมัย โดยไม่ต้องเก็บรวบรวมไว้มากมายเช่นแต่ก่อน ซึ่งชุมชนในรูปแบบใหม่นี้ ยังคงต้องมีการอาศัยความเป็นชุมชนเดิมคือ พื้นที่อยู่ข้าง แต่ลักษณะความสัมพันธ์มีการเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมที่ซับซ้อนโดยผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่มีรูปแบบที่

กว้างขวางขึ้นทั้งในระดับชาติและในระดับโลก กล่าวคือ สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นถ้าเป็นปัญหา ปัญหาหรือ สิ่งนั้นๆ ก็จะเชื่อมโยงไปในระดับที่กว้างขึ้นได้ และในทางตรงกันข้ามก็จะเป็นประโยชน์หรือมีผลต่อ ความรับผิดชอบร่วมกันในฐานะเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ที่มีจิตสำนึกร่วมกัน มีหลักการและ จุดมุ่งหมายร่วมกัน

Schuler (1996 : 6-7) กล่าวถึงปัจจัยและทิศทางของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ ความเป็น ปัจเจกบุคคลของแต่ละบุคคล ระบบเศรษฐกิจและการแพร่กระจายของเทคโนโลยีสารสนเทศอันไร้ ขอบเขต ที่จะสร้างวัฒนธรรมมวลชนแบบใหม่

การศึกษาชุมชนในมิตินี้ จะช่วยให้เห็นความเปลี่ยนแปลงและเข้าใจสภาพที่เกิดขึ้น ในสังคมสมัยใหม่ได้ และช่วยให้เห็นรูปแบบของชุมชนที่มีความหลากหลาย โดยอาศัยเทคโนโลยี สารสนเทศ ที่เชื่อมโยงเครือข่ายของผู้คนเข้าด้วยกัน ด้วยความที่มีวัตถุประสงค์และความสนใจร่วมกัน หรือเป็นศูนย์กลางสื่อสารที่ทำให้ผู้คนที่ผ่านเข้ามาในเครือข่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยน และแบ่งปัน ความรู้ ประสบการณ์ร่วมกัน โดยความร่วมมือทางเทคโนโลยีที่เชื่อมโยงในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับ ภูมิภาค จนถึงระดับโลก แต่ในขณะที่เดียวกันความเป็นศูนย์กลางสื่อสาร หรือเครือข่ายชุมชนในรูปแบบนี้ สมาชิกในเครือข่ายมีข้อด้อย คือ ไม่มีข้อภาระผูกพัน ข้อต่อรองหรือมีความพร้อมในเรื่องของข้อเท็จจริง ร่วมกัน แต่ถ้ามีวัตถุประสงค์ และความสนใจร่วมกันมากขึ้น ความพร้อมในเรื่องของข้อเท็จจริง จะมีปรากฏเพิ่มขึ้น จากนั้นจะนำไปสู่การประสานงาน และการทำกิจกรรมร่วมกัน

ลักษณะของชุมชนในรูปแบบใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศนี้ ถ้ามองในด้านของ พื้นที่แล้ว จะเห็นว่าเป็นชุมชนที่ไร้พรมแดน จะอาศัยเพียงความสัมพันธ์อย่างง่าย ที่ผู้เข้ามาหรือผ่านมา ได้มีความรู้สึกร่วมกันอย่างมีหลักการและเป้าหมาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ได้ หรือไม่ ดังนั้น นักวิชาการ และนักพัฒนาผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนจึงควร แสวงหาคำตอบ เพื่อรู้เท่าทันกับสภาพของชุมชนที่ไร้พรมแดนทั้งนี้เพื่อทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม

อริยา เสวตามร์ (2542 : 205) กล่าวถึงชุมชนในรูปแบบใหม่ว่า สำหรับผู้นำชุมชนและ นักพัฒนาแล้ว ความเป็นชุมชนหมายถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนและเครือข่ายที่กว้างขวาง กิจกรรมที่สร้างขึ้นเป็นการสร้างความเป็นชุมชนในรูปแบบใหม่ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ ยุติธรรมและเครือข่ายที่กว้างขวางมากกว่าในอดีต เพื่อสอดคล้องกับกระแสการพัฒนาในปัจจุบันที่ ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย หรือเพื่อรู้เท่าทันการเชื่อมโยงเครือข่ายของเทคโนโลยี สมัยใหม่ที่ไร้พรมแดน

กล่าวโดยสรุป ความเป็นชุมชนไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจึงมิได้มีเพียงหน่วยเดียว หากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สาร ขึ้นจากความสัมพันธ์ต่างๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างใหม่ของความ เป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคมและ

เป็นที่ช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

ความหมายของการศึกษาชุมชน

มีนักวิชาการให้ความหมายของการศึกษาชุมชน โดยมุ่งเน้นถึงการเข้าไปศึกษา เพื่อทำความเข้าใจในสภาพต่างๆ ของชุมชน ทั้งทางด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี เศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนที่แตกต่างกันไป

ชยันต์ วรรณระภูติ (2536 : 35) กล่าวถึงการศึกษามุมมองว่า เป็นการศึกษาระบบและอธิบายอย่างเป็นระบบว่า ชุมชนนั้นมีสภาพโดยรวมเป็นอย่างไร มีเงื่อนไขทางด้านสิ่งแวดล้อม รูปแบบการผลิตหรือการทำมาหากิน มีรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างไร มีการจัดระเบียบสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีการจัดระเบียบสังคมอย่างไร โครงสร้างอำนาจในชุมชนเป็นอย่างไร องค์กรชาวบ้านมีอย่างไร มีปัจจัย หรือมีอิทธิพลจากชุมชนภายนอกมาเกี่ยวข้องอย่างไร ชุมชนมีองค์ความรู้ที่ได้สะสมมาอย่างไร มีวิธีการ มีศักยภาพอย่างไรในการแก้ปัญหาและมีปัจจัยอะไรที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางและรูปแบบของความสัมพันธ์ ข้อมูลเหล่านี้ ถ้าสามารถเก็บรวบรวมได้ ก็จะนำมาซึ่งความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 4) ได้กล่าวถึง การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา ว่า หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนหรือผู้มีอาชีพอื่น เข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า ชุมชนมีองค์ประกอบใดบ้าง มีโครงสร้าง มีคุณลักษณะทั้งทางด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การเรียนรู้ อย่างไร มีสถานการณ์ใดเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีปัญหา ความเดือดร้อนอย่างไร มีความต้องการที่จะแก้ไขปรับปรุงหรือไม่ มีศักยภาพในชุมชนอะไรบ้าง เช่น ผู้นำ กลุ่มหรือการรวมตัวที่เข้มแข็ง เป็นต้น และได้สรุปถึงการศึกษามุมมองกับความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนกับความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนกับความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนว่า เขามีแบบแผนในการดำเนินชีวิตและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ อย่างไร เพื่อให้สามารถระบุปัญหา และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหานั้นได้อย่างถูกต้อง รวมทั้งประเมินศักยภาพต่างๆ ของชุมชนได้ อันจะนำมาซึ่งการกำหนดโครงการ กิจกรรมเพื่อการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาโดยทั้งที่ชุมชนเสนอเองและจากการวิเคราะห์ของผู้ศึกษา

ธนพรรณ ธาณี (2540 : 34) กล่าวถึง ความหมายของการศึกษาชุมชน หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้นักพัฒนาเห็นความสามารถวิเคราะห์ชุมชนในงานพัฒนาได้ซึ่งการศึกษาชุมชนจะมี

ความหมายตรงกันนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนแต่ละชุมชนนั้น นักพัฒนาจะต้องยอมรับในแง่ที่ชุมชนที่ชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และขอมเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง

มงคล พนมมิตร และชาติชาย รัตนศิริ (2540 : 21) กล่าวถึงการศึกษาชุมชน หมายถึง การที่นักพัฒนาซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชนเข้าไปทำความรู้จักทำความเข้าใจชุมชนก่อนที่จะลงมือทำงานร่วมกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นหัวใจในการเริ่มต้นของงานพัฒนาทุกด้าน เพราะถ้าไม่รู้จักไม่เข้าใจชุมชนอย่างเพียงพอ เป้าหมายและทิศทางการทำงานของเราก็จะไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

อรพินท์ สพโชคชัย (2537 : 27) กล่าวถึงการศึกษาชุมชน คือ การที่นักพัฒนา ต้องทำความเข้าใจข้อมูล สภาพหมู่บ้าน ลักษณะภูมิประเทศ ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ผู้นำความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรม การเมืองระดับหมู่บ้าน ตลอดจนสภาพปัญหาต่างๆ ทั้งนี้เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานต่อไป

จากความหมายดังกล่าว สรุปได้ว่า การศึกษาชุมชน หมายถึง การที่เข้าไปศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ระบบวิถีคิด การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปัญหาและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กล่าวคือ

1. การทำความรู้จัก การที่คนภายในหรือภายนอก ทำความรู้จักหรือทำความเข้าใจกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ใดก็ตาม หรือไม่ว่ากลุ่มคนที่ต้องการทำความรู้จักจะเป็นนักวิชาการ นักพัฒนา ฯลฯ ซึ่งการทำความรู้จักถือว่าเป็นขั้นตอนแรกๆ ที่สำคัญในการทำงานกับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาชุมชนในเชิงวิชาการหรือเพื่องานพัฒนา ซึ่งอาจจะส่งผลทำให้งานการศึกษาชุมชนบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายในขั้นต่อไปหรือไม่

2. การยอมรับ ในสิ่งที่ชุมชนเป็น และมีความแตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ เมื่อผู้เข้าไปศึกษาชุมชนทำความรู้จักชุมชนที่ศึกษาแล้ว อาจต้องยอมรับว่าชุมชนแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านสภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนตามบริบทที่เป็นอยู่

3. การเรียนรู้ เมื่อผู้ที่ศึกษาชุมชนยอมรับในสิ่งที่ชุมชนเป็นอยู่ การเรียนรู้เรื่องราวของชุมชนนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น การศึกษาชุมชนที่มีประสิทธิภาพอย่างน้อยควรนำมาซึ่งความรู้เรื่องพื้นที่ สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมรวมทั้งองค์ประกอบต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

4. การทำความเข้าใจ การเรียนรู้ชุมชนในด้านต่างๆ จะช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องของคนในชุมชนว่ามีแบบแผนในการดำรงชีวิต และการตัดสินใจเรื่องต่างๆ อย่างไร เพื่อให้สามารถระบุปัญหาและกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเรื่องต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการทำกิจกรรมต่าง ๆ กับชุมชนอย่างสอดคล้องและลงตัว

5. การอธิบายอย่างเป็นระบบ ก็คือ การศึกษาชุมชนและการอธิบายถึงสภาพโดยรวม

ของชุมชนว่าเป็นอย่างไร อธิบายระบบชีวิตทั้งหลายของชุมชนอย่างเป็นองค์รวมและเป็นบูรณาการ การอธิบายจากองค์ประกอบของชุมชน มาสู่ภาพรวมในความสัมพันธ์เชิง โครงสร้างระหว่าง องค์ประกอบต่างๆ เช่น เงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลรูปแบบการผลิต หรือการทำมาหากิน รูปแบบ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก การจัดระเบียบสังคม โครงสร้างอำนาจในชุมชน ปัจจัยหรืออิทธิพลจาก ภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชนที่กำหนดทิศทางและรูปแบบความสัมพันธ์ ฯลฯ สิ่งต่างๆเหล่านี้จะช่วยทำ ให้มองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลง และปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

6. การตีความความหมายที่ซ่อนอยู่ นอกจากการศึกษาชุมชนจะมองสภาพภายนอกที่เกิดขึ้น โดยทั่วไปแล้ว แต่สิ่งที่อยู่ภายในชุมชนไม่ใช่มีแต่เฉพาะสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า พฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนล้วนแล้วแต่มีนัยยะที่แอบแฝงอยู่แทบทั้งสิ้น โดยเฉพาะในเชิง โครงสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ซึ่งจากข้อมูลที่ได้มาจึงจำเป็นต้องมีการตีความหมายของ ความสัมพันธ์ที่ซ่อนอยู่

7. การวิเคราะห์ เป็นกระบวนการหรือขั้นตอนหนึ่งของการศึกษาชุมชน เพื่อนำข้อมูล ที่ได้มา มาวิเคราะห์อธิบายถึงความสัมพันธ์ในภาพรวมรวมทั้งบริบทต่างๆที่เกี่ยวข้อง อธิบายถึงปัจจัย และสาเหตุต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกที่ทำให้ชุมชน เป็นแบบนั้น อาจจะดูการปรับตัว / ความ เคลื่อนไหวของชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันว่ามีปัญหาอะไรบ้าง ชุมชนมีกระบวนการแก้ปัญหา ของตนเองอย่างไรบ้าง

8. การประเมินผล เมื่อผ่านกระบวนการวิเคราะห์ในภาพรวม รวมถึงการมองเห็นปัญหา ตลอดจนจนกระบวนการใช้ภูมิปัญญาของชุมชนในการแก้ปัญหาต่างๆ อย่างไร และกระบวนการแก้ปัญหา ต่างๆเหล่านั้นทำให้ชุมชนเป็นอย่างไร ประสพผลสำเร็จหรือไม่ อย่างไร ที่ผ่านมาชุมชนเกิดกระบวนการ เรียนรู้เรื่องใดบ้าง

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนมีวัตถุประสงค์ เพื่อนำมาซึ่ง ความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถในการกำหนด ปัญหา การประเมินศักยภาพในด้านต่างๆของชุมชน อันจะนำมาซึ่ง โครงการและกิจกรรมเพื่อพัฒนา หรือแก้ไขปัญหา ด้วยความร่วมมือจากทั้งผู้ศึกษา และตัวชุมชนเอง

ชนพรพรรณ ธานี (2540 : 34 – 35) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนไว้ดังนี้

1. การศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน คือ เป็นการหาความรู้ใหม่ หรือเป็นการเพิ่มความรู้ให้มากยิ่งขึ้น การหาข้อเท็จจริงอาจจะเป็นข้อเท็จจริงในลักษณะกว้างทั่วไป หรือ ลึกซึ่งมีการวิเคราะห์สิ่งต่างๆ อย่างละเอียดก็ได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา

2. การศึกษาชุมชนเพื่อทดสอบความรู้เดิมให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิมนั้นน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เป็นเรื่องของการที่จะสร้างแนวความคิดและทฤษฎีใหม่ขึ้น

3. การศึกษาชุมชนเพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนาซึ่งนับว่ามีประโยชน์และสำคัญต่องานพัฒนาอย่างมาก เพราะจะได้นำไปวางแผนและนำไปปฏิบัติในงานพัฒนา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องศึกษาชุมชน

อรพินท์ สพอโชคชัย (2537: 6) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เพื่อเข้าใจชุมชนหรือหมู่บ้านที่จะพัฒนา ความเข้าใจนี้จะเป็ประโยชน์ในการดำเนินการประชุมหรือหมู่บ้าน

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 6) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนดังนี้

1. การศึกษาชุมชน โดยนักพัฒนา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนนั้นๆ โดยตรง ทำการศึกษาชุมชนเพื่อให้เข้าใจและเห็นช่องทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชน ริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งนักพัฒนา ต้องเป็นทั้งผู้กำหนดประเด็นศึกษา ผู้รวบรวมข้อมูล ผู้วิเคราะห์และผู้ใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์ด้วยตนเอง งานศึกษาชุมชนนี้ นักพัฒนาจะขอให้คนอื่นทำแทนมิได้ นักพัฒนาจะต้องมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนเสมอ

2. การศึกษาชุมชนที่หน่วยงานต้นสังกัดของนักพัฒนามอบหมายให้นักพัฒนาเป็นผู้เก็บข้อมูลตามประเด็นและ/หรือแบบสำรวจข้อมูลที่ผู้อื่นสร้างขึ้นมาก่อนแล้ว ส่วนผลการวิเคราะห์ผลและใช้ประโยชน์จากผลการวิเคราะห์มักจะเป็นเจ้าหน้าที่ข้อมูลหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนหรือจัดทำข้อมูลพื้นฐานของหน่วยงาน

นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา ยังกล่าวถึงความแตกต่างของการศึกษาชุมชนทั้งสองข้อนี้ว่า การศึกษาชุมชนข้อแรกนั้นข้อมูลต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับนักพัฒนาในการทำงานในพื้นที่นั้นอาจจะไม่ครอบคลุมทุกด้าน เพราะมีขีดจำกัดเรื่องเวลา ปริมาณภารกิจตลอดจนขีดความสามารถของนักพัฒนาในเรื่องเกี่ยวกับคนที่เป็กลุ่มเป้าหมาย พื้นฐานความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์เดิม อุดมการณ์และแนวคิดที่มีต่อชุมชนดีขึ้น เป็นความร่วมมือของทั้งสองฝ่าย ส่วนการศึกษาชุมชนประเภทที่สอง ข้อมูลจากการกำหนดของหน่วยงานต้นสังกัดนั้น มักเป็นข้อมูลเชิงปริมาณทำให้รู้ปัญหาชุมชนในภาพรวม แต่ขาดความลึกซึ้ง การศึกษาชุมชนแบบแรกเป็สิ่งที่มีความสำคัญสูงต่อการทำงานพัฒนาในพื้นที่ หรือที่เรียกว่าในระดับจุลภาค การที่นักพัฒนาสามารถเข้าใจเรื่องต่างๆของชุมชนได้เป็นอย่างดีย่อมมีผลต่อการทำงานพัฒนา

สรุปแล้ววัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน ก็เพื่อ

1. เพื่อทดสอบความรู้ต่างๆ เพื่อยืนยันและเป็นการทำให้ความรู้เดิม มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น
2. เพื่อหาข้อเท็จจริงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการหาความรู้ใหม่ เพิ่มเติมความรู้ให้มากขึ้น

ยิ่งขึ้น

3. เพื่อนำข้อเท็จจริงไปใช้ประโยชน์และเป็นเครื่องมือในการพัฒนา ทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐานเพื่อการวางแผนและนโยบาย รวมทั้งการนำไปใช้ในทางปฏิบัติ เช่น

3.1 เห็นลู่ทางในการกระตุ้น ส่งเสริมให้คนหรือกลุ่มในชุมชนริเริ่มกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาของตนเอง

3.2 สามารถดึงศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาจากล่างขึ้นบน

4. กำหนดลักษณะและขอบเขตของปัญหาชุมชน

5. เพื่อทราบว่ามีปัญหาส่งผลกระทบต่อหรือก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ชุมชนเพียงใด

6. เพื่อศึกษาความยุ่งยากซับซ้อนของปัญหาและแนวทางที่จะปรับปรุงแก้ไข

7. เพื่อทราบว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดที่สนใจให้การสนับสนุนหรือคัดค้านการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ของชุมชน

8. เพื่อค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาที่ปฏิบัติได้และสามารถนำมาใช้ได้ผลเป็นอย่างดี

9. เพื่อค้นหาทรัพยากรที่มีอยู่ของท้องถิ่นที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหา

10. เพื่อเป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับขั้นตอนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ประเภทของการศึกษาชุมชน

ธนพรธณ ธานี (2540 : 35) ได้แบ่งประเภทของการศึกษาชุมชนตามประเภทต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. การจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการนำความรู้ไปใช้แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1.1 การศึกษาชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการศึกษาชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงทั่วไปภายในชุมชน

1.2 การศึกษาชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการศึกษาชุมชนในลักษณะที่ต้องการทดสอบความรู้ต่างๆ ให้เกิดความรู้ที่นำเชื่อถือมากขึ้น

1.3 การศึกษาแบบนำไปใช้ในการพัฒนา เพื่อหาข้อเท็จจริงภายในชุมชนในเรื่องต่างๆ ไปใช้ในงานพัฒนาและการวางแผน

2. การจำแนกตามเนื้อหาของข้อมูลที่จะนำไปใช้ ได้แก่

2.1 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียด โดยเป็นการศึกษา เพื่อต้องการหาข้อมูลรายละเอียดทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง การศึกษาประเภทนี้จะนำข้อมูลไปวางแผนในอนาคต เป็นแนวทางในการพัฒนา และมีระยะเวลาของการเก็บรวบรวมข้อมูลนาน

2.2 การศึกษาชุมชนแบบข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลคร่าวๆ เป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการข้อมูลบางเรื่องที่จะนำไปใช้ในการวางแผนเกี่ยวกับชุมชน เพื่อนำไปลงมือเกี่ยวกับการปฏิบัติงานพัฒนาพื้นที่

3. การจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูลได้แก่

3.1 การศึกษาชุมชนแบบสำรวจ ซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม

3.2 การศึกษาชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด โดยวิธีการเก็บรวบรวมในเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แนวทางในการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง โดยที่ได้เข้าไปศึกษาชุมชนอย่างมีการสังเกตการณ์อย่างต่อเนื่อง และมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด

3.3 การศึกษาชุมชนแบบเอกสาร คือการศึกษาชุมชนจากข้อมูลที่มีการบันทึก

3.4 การศึกษาชุมชนแบบอื่นๆ โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลอื่นๆ เช่น การใช้แบบประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

4. การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่

4.1 การศึกษาชุมชนแบบปริมาณ ที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ เป็นการเสนอข้อมูลตั้งแต่พื้นฐานทั่วไปในลักษณะของตัวเลขสถิติต่างๆ จนถึงการวิเคราะห์สถิติขั้นสูง

4.2 การศึกษาชุมชนแบบคุณภาพ ที่มีการเสนอข้อมูลในลักษณะของการอธิบายพรรณานำเนื้อหาโดยละเอียด จากข้อมูลที่ได้จากการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชนเป็นระยะเวลาานาน

5. การจำแนกของผู้กระทำการศึกษา ได้แก่

5.1 การศึกษาชุมชนแบบกระทำการค้าเดียว

5.2 การศึกษาชุมชนแบบการกระทำเป็นกลุ่ม

6. การจำแนกตามทัศนคติของผู้ศึกษา ได้แก่

6.1 การศึกษาชุมชนโดยคนภายนอกชุมชน

6.2 การศึกษาชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การศึกษาชุมชนสามารถแบ่งเป็นหลายประเภท แต่ละประเภทก็มีความหมายหลากหลายรูปแบบ ดังนั้นการศึกษาชุมชนที่ดี มีความเหมาะสมจะต้องมีการศึกษาด้วยวิธีการที่หลากหลาย มีการผสมผสานหลายรูปแบบ เนื่องจากแต่ละแบบมีข้อดีและข้อจำกัดด้วยกัน และถ้าผสมผสานได้หลายรูปแบบ การศึกษาชุมชนก็ย่อมจะมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือมากขึ้น

แนวคิดการศึกษาชุมชน

การศึกษาพัฒนาชุมชน ส่วนหนึ่งก็จะประสบความสำเร็จ บางส่วนก็ล้มเหลวและมีปัญหาทางด้านอื่น ๆ ก็เกิดขึ้นตามมาอีก เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาสิ่งแวดล้อม อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี โรคเอดส์ เป็นต้น ซึ่งแสดงว่าไม่สามารถรู้เท่าทันสภาพสังคม ชุมชน ที่หลากหลาย และมีสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว องค์ความรู้ที่ได้มาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความจริงทั้งหมด หากพิจารณาสังคมชุมชนอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่า ทุกสังคมชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สาเหตุของความล้มเหลวเกิดจากการขาดความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงและการขาดแนวทางหรือแนวคิดในการศึกษาชุมชน ทำให้นักพัฒนาขาดเครื่องมือนำทางที่จะช่วยชี้ให้เห็นว่าจะศึกษาอะไร มีองค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้องอะไรบ้าง สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันอย่างไรและมีผลกระทบต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เป็นต้น มิเช่นนั้น ผู้ที่ศึกษาชุมชนก็จะไม่รู้ว่าจะศึกษาชุมชนใดได้บ้าง ไม่รู้ว่าจะเก็บข้อมูลอย่างไร รวมทั้งไม่สามารถเข้าใจระบบความสัมพันธ์และกลไกของชุมชนที่ช่วยอธิบายการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของประชาชน ดังนั้น การเรียนรู้การศึกษาชุมชน เพื่อให้รู้เท่าทันและทราบถึงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอย่างยิ่ง

ชยันต์ วรรณษฏติ (2536 : 34-36) กล่าวถึงกรอบแนวคิดในการศึกษาชุมชนว่าต้องมีความเข้าใจทางด้านต่าง ๆ คือ ความคิดพื้นฐานในการศึกษาชุมชน มีกรอบในการศึกษาเพื่อความรู้เท่าทันสภาพชุมชนที่มีเปลี่ยนแปลง มีความเข้าใจในฐานะและความหมายของชุมชนหมู่บ้าน มีข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชนและการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางชุมชนและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งกรอบแนวคิดเหล่านี้ เป็นหลักฐานพื้นฐาน เป็นเครื่องมือและข้อสังเกตทางทฤษฎี ซึ่งมักจะแบ่งออกเป็น 2 แนวใหญ่ คือ กรอบคิดทางทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่และกรอบแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง นอกจากนี้ยังต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขอื่นอีกในการศึกษาชุมชน คือมีความคิดพื้นฐานว่าปรากฏการณ์ทางสังคมมีความสลับซับซ้อน หลากหลาย และปรากฏการณ์สังคมที่หลากหลายนี้เป็นปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การศึกษาชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคม ก็คือการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ระยะเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวความคิด ทฤษฎี เป็นเครื่องมือนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้น การศึกษาชุมชนหรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อต้องการที่จะอธิบายกระบวนการ เงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งนักวิชาการได้พยายามพัฒนาวิธีการศึกษาขึ้นมาศึกษาเพิ่มเติม นอกจากแนวความคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนักวิชาการโดยเฉพาะนักมานุษยวิทยา ได้กำหนดหลักการเบื้องต้นขึ้น ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมไว้ 4 ประการ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง ถือว่าปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมมี 2 ระดับ คือ ปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้า ซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็น พรรณนาหรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมายได้ โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏอย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ยิ่งอธิบายมากเท่าใด ยิ่งเข้าใจปรากฏการณ์มากขึ้นเท่านั้น ในลักษณะที่สองปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ผิวหน้า คือ พยายามที่ศึกษาปรากฏการณ์ ค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลัง หรือที่ลึกลงไป เป็นการมองสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลัง เพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ในเชิงเหตุผลหรือมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์เบื้องหลังที่มาเป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความเป็นจริงทางสังคม

ประการที่สอง เป็นปรากฏการณ์ที่มีความหมายสลับซับซ้อน มีมิติ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่น หรือเป็นการมองอย่างองค์รวมรอบด้านสัมพันธ์ทั้งด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองเป็นการมองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้นกับปรากฏการณ์อื่นๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

ประการที่สาม ปรากฏการณ์ในสังคมหนึ่งถูกกำหนดขึ้นและเข้าใจความหมายรู้กันในกลุ่มซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่า ความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความจริงในสายตาของ คนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างกันไป จากความจริงในสายตาของผู้ศึกษา ดังนั้นการยอมรับความเป็นจริงทางสังคมสร้างและกำหนดโดยคนในสังคม การแสวงหาความเป็นจริงและความหมายของสังคมย่อมจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ หรือรหัสในสังคมนั้น เป็นเครื่องตัดสิน และช่วยอธิบายทั้งนี้เพราะผู้ศึกษาชุมชน หรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางชนชั้นที่แตกต่างออกไป และเป็นคนนอก จากสังคมอื่นที่มีบรรทัดฐานแตกต่างกัน ซึ่งถ้าหากไม่ระวังแล้ว ผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสิน หรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น และย่อมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

ประการที่สี่ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม ย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบ เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่ง ๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไรมิติของการเปรียบเทียบช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้โดยการเปรียบเทียบ สังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบ ข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับ บริบทหรือเงื่อนไขในสังคมนั้น จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น

นอกจากนี้ ชัยนต์ วรธนะภูติ (2536 : 37) ยังเสนอกรอบคิดเพื่อทำความเข้าใจในชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น

1. ความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับระบบการเมืองการปกครอง
2. ลักษณะของระบบเศรษฐกิจของสังคมหมู่บ้านที่กำลังถูกผนึกเข้ากับระบบตลาดและระบบทุนนิยม
3. ลักษณะโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างอำนาจ องค์กรชาวบ้านที่เป็นลักษณะของสังคมหมู่บ้าน
4. ลักษณะของวัฒนธรรม ความคิด และจิตสำนึกของสมาชิกชุมชน

จากหลักการดังกล่าว การศึกษาชุมชนจะต้องมีความละเอียดรอบคอบ มิใช่เพียงแค่การไปเก็บข้อมูลในชุมชนเพื่อจะพรรณนาว่าในชุมชนมีประชากรจำนวนเท่าใด ประกอบอาชีพอะไร มีประเพณีวัฒนธรรมอย่างไร ซึ่งเป็นเหมือนการบรรยายให้เห็นองค์ประกอบด้านต่างๆ ในลักษณะเป็นภาพนิ่งเท่านั้น ส่วนทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน เช่น ทฤษฎีการกำเนิดชุมชน ทฤษฎีตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมือง ทฤษฎีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบท ทฤษฎีความแตกต่างระหว่างชุมชน เป็นต้น

ธนพรรณ ธานี (2540 : 14) ได้อธิบายความสำคัญของทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนว่า เป็นการอธิบายเกี่ยวกับการกำเนิดชุมชน การจัดระเบียบชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชน เพราะแต่ละชุมชนมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทำให้นักสังคมวิทยาสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ภายในชุมชนได้ นอกจากนี้จะมีประโยชน์ต่อนักพัฒนาหรือผู้ที่ทำงานในชุมชนได้เป็นแนวทางในการพัฒนา เพราะแต่ละทฤษฎีจะกล่าวถึง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในสังคม ทำให้สามารถวางแผนการพัฒนาได้ล่วงหน้า และหาแนวทางเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาได้ทัน่วงที จะเห็นได้ว่าทฤษฎีชุมชนมีประโยชน์เพื่อเป็นหลักการในการนำศึกษาชุมชนของงานได้อย่างเหมาะสม และเข้าใจพฤติกรรมของกลุ่มคนในชุมชนของตน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในงานพัฒนาต่อไป

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 202) ได้เสนอหลักการวิเคราะห์และศึกษาชุมชนที่มีแนวทางเพื่อเป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ คือ

1. ต้องมีมิติทางด้านประวัติศาสตร์ กล่าวคือมองดูตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาได้อย่างไร และอะไรเป็นปัจจัยกำหนดเปลี่ยนแปลง
2. การวิเคราะห์ในเชิงโครงการ คือการวิเคราะห์ที่อยู่ในพื้นฐานความเข้าใจที่ว่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีใดเกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่หากเกิดขึ้นอย่างมีระบบ ระเบียบโครงการที่แน่นอน มีองค์ประกอบย่อยของเหตุการณ์นั้น มีกลไก และเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น
3. วิเคราะห์ / สรรวจปัญหา ความสามารถ และศักยภาพทั้งหมดในการแก้ไขปัญหา
4. เครือข่าย กลไกเงื่อนไขที่เสริมสร้างสืบทอดหรือทำลายเหตุการณ์นั้น

จากหลักการและแนวความคิดดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการศึกษาชุมชนในแนวต่าง ๆ เช่น แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง แนววัฒนธรรมชุมชน รวมถึงแนวความคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนแต่ละ

แนวคิด ก็อาศัยกรอบแนวคิดดังกล่าวเป็นข้อสมมุติฐาน หรือเป็นหลักการเบื้องต้นในการประยุกต์เพื่อศึกษาชุมชน

แนวคิดในการศึกษาชุมชน : นัยแห่งการพัฒนา

แนวคิดในการศึกษาชุมชนตามนัยแห่งการพัฒนา ย่อมมิใช่แนวคิดที่มุ่งศึกษาชุมชนเพียงเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมเท่านั้น แต่เพื่อนำไปสู่พันธะทางการปฏิบัติเพื่อชีวิตที่ดีร่วมกัน ซึ่งมีนักวิชาการได้มีการศึกษา วิเคราะห์ ตามแนวของศาสตร์ที่ตนสนใจและเพื่อความสอดคล้องในศาสตร์นั้นๆ ดังนี้

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 162-163) ได้นำเสนอไว้ใน 3 แนว คือ 1) แนวพุทธศาสนา 2) แนวเศรษฐศาสตร์การเมือง 3) แนววัฒนธรรมชุมชน แต่ในที่นี้จะเสนอแนวคิดการศึกษาชุมชน 2 ประเภท โดยผสมผสานแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเข้ากับแนววัฒนธรรมชุมชน นอกจากนี้ยังรวบรวมแนวคิดต่างๆ ที่มีความหมายคล้ายคลึงกันเข้ามา เพื่อให้เห็นภาพรวมของการศึกษาชุมชน ทั้งในแง่ของ ปรัชญา แนวคิด ความหมาย วิธีการศึกษา และการวิเคราะห์ทางสังคม รวมถึงสาระสำคัญที่ควรศึกษา ดังนี้

1. การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์ทางการเมือง

อานันท์ กาญจนพันธ์(2537 : 301) กล่าวถึงปรัชญาและแนวคิดการศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น ได้มุ่งการศึกษาและวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชนบทกับระบบเศรษฐกิจและการเมืองภายนอกว่าปัญหาความด้อยพัฒนา ไม่ได้มีสาเหตุจากความยากจนภายในชุมชน แต่ความยากจนเป็นผลของการพัฒนาแนวหนึ่งซึ่งเกิดจากอิทธิพลของระบบภายนอกชุมชน ที่ทำให้เกิดสภาพการณ์ คือ สภาพการได้อำนาจการตัดสินใจของชาวบ้าน สภาพการเกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมชนบท และการครอบงำทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้ปัญหาการพัฒนา จึงไม่ใช่ปัญหาเศรษฐกิจ ความยากจนและหรือปัญหาวัฒนธรรมการพึ่งตนเอง แต่หากเป็นปัญหาที่ซับซ้อนเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจการเมือง และอุดมการณ์ระหว่างชนบทกับสังคมภายนอก

วิธีการศึกษาชุมชน การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์ทางการเมืองนั้น แต่เดิมนั้นเน้นการศึกษาด้าน โครงสร้างและหน้าที่ และความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ต่อมาได้รวมมิติชุมชนท้องถิ่น และมิติประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนสำคัญด้วย ซึ่งวิธีการศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง มีวิธีการศึกษาที่หลากหลายและมีพื้นฐานอยู่ในทางสังคมศาสตร์บางสาขา เช่น ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา เป็นต้น และเน้นวิธีการศึกษาที่อยู่บนพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลง โดยมีวิธีการศึกษา 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การศึกษาแบบประวัติศาสตร์ 2) การศึกษาอย่างมีบริบท 3) การศึกษาแบบข้ามสาขา 4) การศึกษาแบบวิภาษวิธี มีรายละเอียด ดังนี้

1. การศึกษาแบบประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาที่ศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของสังคม โดยมีข้อสมมติฐานว่าการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอำนาจและอุดมการณ์ในสังคม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 14 – 17) ได้กล่าวถึงกรอบแนวคิดการศึกษาสังคมและการสร้างทฤษฎีสังคมศาสตร์ จะต้องคำนึงถึงลักษณะสำคัญต่อไปนี้

1. โครงสร้างสังคมเศรษฐกิจ โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจกับการเมืองและวัฒนธรรม
2. วิวัฒนาการของระบบสังคมเศรษฐกิจ คือ ศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์ อธิบายกระบวนการความเป็นมาและระบบที่พึงปรารถนาในอนาคต
3. ไม่ละเลยที่จะพิจารณาความขัดแย้งในระบบ ละสนใจถึงความคิดและกระบวนการ อันเป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลงสู่สภาพที่ดีขึ้น และเสนอการศึกษาชุมชนในเรื่องประวัติศาสตร์ของชุมชนหมู่บ้านในประเด็นต่าง ๆ คือ

3.1 ความสำคัญของการศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้าน

3.2 การศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้านแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง

3.3 วิธีการศึกษาประวัติชุมชนหมู่บ้าน โดยการสัมภาษณ์ ที่เน้นให้คนไทยและวัฒนธรรมไทยเป็นแนวตัวตั้ง เป็นตัวดำเนินการ เป็นศูนย์กลางของการกระทำ

2. การศึกษาอย่างมีบริบท ให้ความสำคัญสัมพันธ์กับสถานะเงื่อนไขแวดล้อมแก่ประเด็นหรือหน่วยที่ศึกษา โดยคำนึงถึงความละเอียดอ่อนของปัญหาว่ามีได้เหมือนกันหมด แต่แตกต่างกันไปตามสถานะแวดล้อมและขั้นตอนของการพัฒนา ซึ่งฉัตรทิพย์ นาถสุภา(2540 : 39) เสนอการศึกษาอย่างมีบริบทไว้เพิ่มเติม ได้แก่

2.1 เป็นการศึกษาที่เอาเศรษฐกิจมาเป็นแกนกลาง พิจารณาชีวิตการผลิต การทำมาหากิน และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในการทำมาหากินเป็นศูนย์กลาง แล้วโยงกับการเมืองและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาแบบสหสาขาวิชา

2.2 เป็นการศึกษาท้องถิ่นแบบเจาะลึก เน้นรูปธรรมท้องถิ่น และถือว่ากระบวนการที่เกิดในท้องถิ่นเป็นตัวกระทำด้วยเช่นเดียวกัน มีวิถีแนวทางของตัวเองด้วย

2.3 เป็นการศึกษาที่โยงท้องถิ่นกับระบบเศรษฐกิจสังคมภายนอกท้องถิ่นถูกกระทบ และบางกรณีถูกครอบงำได้จากภายนอก แม้เน้นการศึกษาท้องถิ่นก็ถือว่าท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมของประเทศและอาจโยงในระดับโลก

3. การศึกษาแบบข้ามสาขา ก็จะไม่แยกหน่วยที่ต้องการศึกษาออกมาพิจารณาอย่างอิสระตามความชำนาญพิเศษเฉพาะสาขาใดสาขาหนึ่ง หากแต่จะแยกประเด็น เงื่อนไข และปัจจัยต่างๆ ออกมาให้ชัดเจนแล้วหาความเชื่อมโยงเป็นระบบซึ่งต้องอาศัยแนวทางจากหลายๆ สาขาที่เกี่ยวข้อง

เพื่อให้สามารถประเมินถึงส่วนย่อยที่มีลักษณะแตกต่างกันนั้นว่า มีความสัมพันธ์กับทั้งระบบอื่นๆ อย่างไร

4. การศึกษาแบบวิภาษวิธี การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองกล่าวถึงการศึกษาแบบวิภาษวิธีว่า มีความสัมพันธ์ในแง่ของกลยุทธ์สำหรับศึกษาสังคมที่มีความสลับซับซ้อน เพราะเป็น ตรรกวิธีเน้นการมองของสองสิ่งที่แตกต่างกัน ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร และนำไปสู่สถานะใหม่อย่างไร ในทางปฏิบัติหมายถึงการสามารถมองทะลุ เงื่อนไข ปัจจัย ระดับ และมิติของการมองปัญหาต่างๆ ได้โดยไม่ติดอยู่กับลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างไม่มีเงื่อนไข

การวิเคราะห์ การศึกษาชุมชนแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองนี้ จะเน้นการศึกษาวิเคราะห์จากมิติของความสัมพันธ์ในระดับนามธรรมที่แตกต่างกัน และระดับการวิเคราะห์ซึ่งมีลักษณะเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม 3 ระดับด้วยกันคือ

1. โครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจการเมือง เน้นการศึกษาความสัมพันธ์ทางโครงสร้างในระหว่างกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ทางการผลิตต่างกัน เช่น ชนชั้นต่างกัน หรืออำนาจระหว่างรัฐกับท้องถิ่น เป็นต้น

2. อุดมการณ์อำนาจให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรม ในแง่อุดมการณ์ หรือศึกษาอุดมการณ์หรือจิตสำนึกที่ว่าด้วยอำนาจทางสังคม ซึ่งต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมนะหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม และให้ความสนใจต่อการพัฒนาสังคมชุมชนในลักษณะที่สร้างสรรค์ที่มีโครงสร้างแบบใหม่ ซึ่งมีความยุติธรรมเสรีภาพ ภราดรภาพ และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งแสดงออกในเรื่องอุดมการณ์ เช่น

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537:198-190) กล่าวถึงการมองปัญหาสังคม ปัญหาการพัฒนา ความยากจน และสิ่งแวดล้อมเมื่อมีความเชื่อมโยงทางทรัพยากรธรรมชาติก็จะมีผลกระทบต่อประชาชน ความยากจน วิธีการผลิต วิธีการพัฒนา อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ การขยายของทุนนิยม และการละเลยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2537:315-318) ได้ยกตัวอย่างการยกระดับนามธรรมในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางการผลิตในระดับชุมชนหรือในระหว่างมนุษย์ สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี อุดมการณ์และวิธีการเปลี่ยนแปลงรวมถึงกระบวนการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์และได้เสนอทางเลือกเพื่อโต้แย้งกับการพัฒนากระแสหลักที่พยายามเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยม โดยคาดหวังถึงอุดมการณ์ที่เน้นความเป็นธรรมในสังคม และชี้ให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจว่าสร้างความมั่นใจให้ชุมชนด้วยการชี้แจงมุมมองทางศีลธรรมให้แก่ความสัมพันธ์การผลิตซึ่งจะกลายเป็นพลังในการต่อสู้

3. ประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์การผลิต เน้นการศึกษาการเปลี่ยนผ่านความสัมพันธ์การผลิต ที่ช่วยให้เข้าใจการพัฒนาเปลี่ยนแปลงนั้นไม่อาจทำได้ด้วยการปรับกลยุทธ์วิธในการผลิตของแต่ละบุคคล แต่ต้องเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

ในการควบคุมทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อที่จะได้จัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสม เหตุผลในการวิเคราะห์เช่นนี้ว่า มีเป้าหมายชัดเจนอยู่ที่การแสวงหาทางเลือกของ รูปแบบของความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เหมาะสมในระยะเปลี่ยนผ่านมากกว่าการปรับปรุงเทคนิค วิธีการผลิตให้มีประสิทธิภาพ และต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทุกระดับ เช่น ในด้านอุดมการณ์ จนถึงพลังการเคลื่อนไหว และอุดมการณ์ในสังคม ในด้านการเมือง วิเคราะห์อำนาจทางการเมือง ภายนอก และความสัมพันธ์ทางชนชั้น ในด้านเศรษฐกิจ คู่มือการจัดการองค์การการผลิตและการจัดการ ทางเทคนิค และต้องการการเปลี่ยนแปลงจากล่างขึ้นบน

สรุป การศึกษาชุมชนตามแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง เน้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลง ในด้านโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง ความสัมพันธ์ในการผลิตที่มีต่อสังคม ชุมชน โดยจะต้อง คำนึง ความยุติธรรมความเสมอภาคในสังคม บนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียม ไม่เหลื่อมล้ำในการผลิต เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาคความยากจนและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน อันจะเป็นแนวทางในการศึกษา และวิเคราะห์ชุมชน

2. การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชน

ปรัชญาและแนวคิด มีแนวคิดและปรัชญาเบื้องต้น คือ วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของ บุคคลและชุมชน หากคนเราไม่รู้จักตนเอง, ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้ และวัฒนธรรมเป็นพลัง สำหรับพัฒนาตนและสังคม ซึ่งแนวคิดได้รับการก่อตัวขึ้นในหมู่ของนักพัฒนาเอกชนบางกลุ่มใน สังคมไทย โดยมองว่าชนบทหรือชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดี มีศักยภาพในการที่จะพัฒนา และหรือจะต้าน กระแสทุนนิยมได้ แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลของระบบทุนนิยม ที่เน้นวัตถุ癖ทำให้คนเห็น แก่ตัว และต้องพึ่งพาทุนจากภายนอก จึงหันมาเน้นคุณธรรมชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ การพึ่งพา ตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นหลักธรรมในการพัฒนา เช่น การใช้ระบบการเกษตรแบบ ผสมผสาน การเกษตรขนาดเล็ก เป็นต้น

กาญจนา แก้วเทพ (2538:164) กล่าวถึงปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมของชุมชน ว่า ถือเอาความสุขของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของเกณฑ์ความสำเร็จในการพัฒนา คือ สภาวะที่มนุษย์ สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

บัณฑิต อ่อนคำ (2533:61) กล่าวถึงสมมติฐานสำคัญของแนววัฒนธรรมชุมชนว่าชุมชน นั้นมีศักยภาพในการพัฒนา สิ่งเลวร้ายทุกอย่างในชุมชนเป็นอิทธิพลมาจากภายนอก ดังนั้นต้องต่อสู้กับ อิทธิพลดังกล่าวทางด้านวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมกว่าสูงวัฒนธรรมภายนอก ทั้งนี้เพื่อ วัตถุประสงค์ คือ การบรรลุการพึ่งตนเอง อิสรภาพแห่งหมู่บ้าน ชุมชน โดยผ่านการฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541:241-250) กล่าวถึง วิวัฒนาการของแนวคิดของ วัฒนธรรมชุมชน ว่าผู้ที่ให้ความสำคัญแก่ชาวบ้านและชุมชนในระยะแรกคือ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ และ

สด กุรมะโรหิต ซึ่งใช้หลักการของลัทธิโซติดารีสต์ ที่ถือว่ามนุษย์ย่อมมีฐานะเป็นเจ้าของและถูกหนี้ออกัน และต้องร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจ เป็นสหกรณ์ และสหกรณ์ที่จัดตั้งเป็นชุมชนขนาดย่อม มีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และยึดหลักการสามัคคีธรรม

ระยะต่อมาได้มีการนำเสนอถึงแนวคิดที่ว่า คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน ในโรงงานพัฒนาชนบท ซึ่งแนวคิดนี้เป็นกระแสหลักในการศึกษาชุมชน และเศรษฐกิจชานา ต้องการให้ชุมชนเป็นอิสระ และมีส่วนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการยกย่องพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ปรับฐานการพัฒนาไปสู่การพัฒนา คนและต่อมาจึงพัฒนาเป็นระบบเครือข่ายชุมชนที่พยายามเชื่อมโยงปัญหาต่างๆ ของแต่ละชุมชนมาเป็นกระบวนการผลักดันในเชิงนโยบาย

ประเวศ วะสี (2530:34-36) ได้นำเสนอแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นทรัพยากรอันมีค่าของสังคม โดยให้ประชาชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มและองค์กรย่อยๆ เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งแก่สมาชิก ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและชุมชนควรเป็นแบบเท่าเทียม ควรลดบทบาทหน้าที่ของรัฐ และปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยการเพิ่มบทบาทของศาสนา และนำวัฒนธรรมสากลเข้ามาผสมด้วยเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านจิตใจ ชีวิตชุมชน และความสมดุลของสิ่งแวดล้อม

ยศ สันตสมบัติ (2537:34) กล่าวถึงแนวคิดของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Culture Ecology) ที่สนใจถึงการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม และมองสังคมในลักษณะพลวัตมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคมและลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม ซึ่งแนวคิดดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปด้วยความสัมพันธ์กันและกัน และด้วยการปรับตัวร่วมกัน

วิธีการศึกษา ด้วยเหตุที่ว่า มนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม การพัฒนาก็ต้องเป็นแบบองค์รวมด้วย และการพัฒนาคือ การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้ถึงจุดสูงสุด ดังนั้น วิธีการศึกษา จึงเน้นไปที่การศึกษาถึง วัฒนธรรมชุมชน และตัวบุคคล

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541:251) ได้เสนอวิธีการศึกษา โดยเน้นถึงวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นพลังการผลักดันชุมชนที่สำคัญเพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นมาจาก หากนักพัฒนาต้องทำความเข้าใจและปฏิบัติสอดคล้องกับชาวบ้าน ก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นการบ่งบอกวิธีการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538:167-175) ได้กล่าวถึงการศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชน ในลักษณะที่เน้นการพัฒนาคน หรือตัวบุคคล ว่า

1. มนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม มิใช่มนุษย์เศรษฐกิจ การพัฒนามนุษย์ควรมีลักษณะเป็นองค์รวมด้วย เช่น การจัดตั้งธนาคารข้าว มีมุมมองมิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคม และมิติทางความเชื่อ อันเป็นความหมายของ “ข้าว” ตามทรรศนะแบบองค์รวมของชาวบ้าน
2. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้น มนุษย์เป็นหัวใจที่ขาด และเป็นศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ดังนั้นควรสร้างกระบวนการเงื่อนไขที่เหมาะสมเพื่อให้ศักยภาพของมนุษย์แต่ละคนรวมถึงศักยภาพของชุมชนได้บรรลุสูงสุด
3. การแยกแยะวัฒนธรรมออกเป็นระดับต่างๆ เพื่อการเข้าใจวัฒนธรรมและการพัฒนาที่เหมาะสม และปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมตามความเหมาะสม

การวิเคราะห์ การวิเคราะห์สังคมและชุมชนต้องเจาะลึกลงไปที่สาเหตุอันเป็นสมมติฐาน และมองว่าวิกฤตด้านวัฒนธรรมเป็นสาเหตุพื้นฐานที่สำคัญของปัญหาสังคม ปัจจัยอีกประการหนึ่ง คือ เนื้อหาของทฤษฎีการทำประเทศให้ทันสมัยที่ประเมินฐานะของวัฒนธรรมผิดพลาด ทำให้สูญเสียทั้งต่อการพัฒนาและต่อวัฒนธรรมโดยตรง ดังนั้น จึงมีการสร้างวัฒนธรรมหรือการจัดระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้สามารถสร้างความสมดุลและรักษาความสงบสุขให้แก่ชุมชน ซึ่งสรุปได้ว่าปัญหาสังคม ชุมชนเกิดขึ้นเพราะ คนหมดความเชื่อมั่นในพลังของตน การพัฒนาในอดีตมีสมมติฐานและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาที่ผิดพลาด และการเสียความสมดุลระหว่างการสร้างปัญหาและการแก้ปัญหา

จากการมองปัญหาสังคมว่าเกิดขึ้นด้วยสาเหตุ 3 ประการดังกล่าว การกำหนดยุทธศาสตร์จึงต้องรื้อฟื้นความมั่นใจและภูมิใจในตนเอง เปลี่ยนแปลงสมมติฐานต่อวัฒนธรรม มิใช่เป็นอุปสรรคในการพัฒนา แต่เป็นรากฐานในการพัฒนา และต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์เพื่อความสมดุลในการแก้ไขปัญหา

กาญจนา แก้วเทพ (2538:179) เสนอวิธีการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนตามหลักการสำคัญ ๆ ดังนี้

1. การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจากบนลงล่างเป็นล่างขึ้นบนของแนวคิดในการพัฒนา
 2. การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้กระบวนการทางลบคือการมองชาวบ้านว่า ขาดแคลนทุกสิ่งมาเป็นกระบวนการทางบวกโดยการเติมเต็มให้ชุมชนมาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม
 3. การใช้กลยุทธ์วิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา
- นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาและการค้นหาวัฒนธรรมชุมชน โดยผ่านมุมมองของการระดมทุนทางสังคม (Social Capital) เพื่อที่จะนำมาใช้การพัฒนาในระดับชุมชนและเชื่อมโยงการพัฒนาในระดับชาติ ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่อยู่ในชุมชน การศึกษาชุมชน โดยวิเคราะห์ถึงสิ่งที่ชุมชนมีอยู่ เช่น ความไว้วางใจ ความเอื้ออาทร ความสามัคคี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งทุนทางสังคมจะนำไปสู่การเข้าใจชุมชนได้ดียิ่งขึ้น เพราะเป็นการมองถึงระบบคิด ระบบคุณค่าแต่ละชุมชนมีอยู่

สรุป การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น เริ่มต้นที่จิตสำนึกว่าชุมชนมีวิถีชีวิต และวงจรการผลิตซ้ำของตัวเอง การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนจะช่วยให้เข้าใจโครงสร้างความเป็นอยู่ และสถานะต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งนี้ เพื่อสร้างความมั่นใจและพลังของชุมชน ในการพัฒนาต่อไป

จากการศึกษาแนวคิดของการศึกษาชุมชน ทั้งแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองและแนววัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดของนักพัฒนาที่เป็นทางเลือกของสังคม เพื่อให้มีแนวทางในการศึกษาชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่เป็นทางเลือกของสังคม เพื่อให้มีแนวทางในการศึกษาชุมชนและพัฒนาที่หลากหลาย ซึ่งปรัชญา แนวคิด วิธีการศึกษา และวิเคราะห์ดังกล่าว สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาชุมชนได้ ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจในองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชน และเพื่อให้ให้นักวิจัยหรือผู้ศึกษาได้กรอบแนวคิดในการศึกษาชุมชนต่อไป

มิติ / ประเด็นของการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนนั้น ได้มีมุมมอง / ประเด็นในการศึกษาชุมชนหรือสังคม เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์นั้น ว่าจำเป็นต้องมีฐานในการมอง การวิเคราะห์ซึ่งอาจจะมีหลากหลายประเด็น แต่โดยรวมแล้ว มักจะมององค์ประกอบหลัก 3 ส่วน คือ โครงสร้างและหน้าที่ วัฒนธรรมและนิเวศวิทยา ซึ่งอาจเรียกชื่อต่างกันไป

Radcliffe – Brown (1958. อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์ 2536 : 8) กล่าวถึงการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและหน้าที่ จะมองว่าสังคมและชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญในการวิเคราะห์ ดังนี้

1. โครงสร้างสังคม (Social Structure) หรือส่วนประกอบต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบนั้น ๆ อาจจะเป็นระบบเครือญาติหรือโครงสร้างสังคมรูปแบบอื่น ๆ
2. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ (Ecology) ซึ่งสังคมจะต้องปรับให้เข้ากันได้ มีการใช้ทรัพยากรจากระบบนิเวศเพื่อยังชีพ
3. กลไกหรือวัฒนธรรม (Culture) ซึ่งทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นสามารถอยู่ด้วยกันได้

นักมานุษยวิทยา ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทางด้านโครงสร้างมากกว่าองค์ประกอบอีก 2 ส่วน ในขณะที่นักวิชาการในสาขามานุษยวิทยาวัฒนธรรมจากสำนักแพร่กระจายวัฒนธรรม จะให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรม และต่อมาเห็นว่า ระบบนิเวศวิทยาและการที่มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเป็นสิ่งสำคัญสภาพนิเวศจะเป็นตัวกำหนดว่าสังคมมนุษย์จะปรับตัวและมีพัฒนาการไปสู่สังคมวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ เช่น สังคมวัฒนธรรมชาวเขา สังคมวัฒนธรรมชาวนา เป็นที่ยอมรับว่าความคิดเรื่องวัฒนธรรมนิเวศเป็นความคิดที่ริเริ่มโดย Julian Steward

Julian Steward (อ้างถึงใน ชส สันตสมบัติ. 2540 : 34) ได้อธิบายแนวคิดแบบนิเวศวิทยา วัฒนธรรม ว่าเป็นการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และมองว่า วัฒนธรรมเป็น เครื่องมือช่วยให้นุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่าง สภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีการผลิต กับพฤติกรรมของมนุษย์

สำหรับกลุ่มวัฒนธรรมวัตถุนิยมโดย Marx (อ้างถึงใน อมรา พงษาพิชญ์ 2536 : 9) ได้แยก องค์ประกอบออกเป็น 3 ส่วน คือ

1. โครงสร้างสังคมคือ ระบบชนชั้น ซึ่งแบบคนออกเป็นระดับ และมีความเหลื่อมล้ำ ระหว่างระดับต่างๆ
2. ระบบนิเวศและการใช้ทรัพยากรจากระบบนิเวศ คือ การผลิตทางเศรษฐกิจ
3. อุดมการณ์(Ideology) ซึ่งนักวิชาการกลุ่มอื่นเรียกว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่สังคมทุก สังคมมีสิ่งที่มีความสำคัญมากที่สุด สำหรับนักวิชาการกลุ่มวัฒนธรรมวัตถุนิยม ก็คือ วิธีการผลิต และวัฒนธรรมจะสอดคล้องกับวิธีการผลิตในแต่ละสังคม

ถึงแม้ว่านักวิชาการจะให้ความสำคัญต่อองค์ประกอบที่ต่างกัน แต่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ในการศึกษาชุมชนและสังคม องค์ประกอบที่สำคัญอาจแยกออกได้เป็น 3 หมวด คือ

หมวดแรก ว่าด้วยองค์ประกอบของสังคมหรือโครงสร้างสังคม หมวดสอง ว่าด้วย ทรัพยากรและการใช้ทรัพยากรในสังคม และหมวดสาม วัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ซึ่งอาจอยู่ในลักษณะ รูปธรรม เช่น ศิลปะ และสิ่งประดิษฐ์อื่น ๆ หรือในลักษณะนามธรรม เช่น ความเชื่อและระบบคิด ซึ่งในการศึกษาชุมชนแต่ละองค์ประกอบ ย่อมมีความหมายต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อช่วยอธิบาย ปรากฏการณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

อลัน รพีพัฒนา (2536 : 56) กล่าวถึงการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ว่าต้องศึกษาใน มิติของโครงสร้างและหน้าที่ โครงสร้าง ก่อ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้นในการรวมตัวของสังคม (Social Integration) และหน้าที่ (Function) ที่เน้นความสัมพันธ์ในเชิงหน้าที่ทางสังคม

ชยันต์ รพีพัฒนา (2536:35) มีมุมมองในการศึกษาชุมชนโดยมองถึงประเด็น ในการศึกษาว่าสามารถศึกษาได้สองวิธี คือ ศึกษาด้วยวิธีการเชิงปริมาณ และศึกษาด้วยวิธีการ เชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับการวิจัยในทางสังคมศาสตร์

วิธีการแรก เป็นการศึกษา สํารวจ เพื่อทำความเข้าใจกับองค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ สังคม ประชากร สุขภาพอนามัย วัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งระดับการพัฒนาของหมู่บ้าน โดยอาศัย การสำรวจที่มีแบบสำรวจ สอบถาม เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเชิงปริมาณ และนำมาสรุปเป็นข้อมูลชุมชน

วิธีการที่สองเป็นการศึกษาคุณภาพนั้น มิใช่เป็นการศึกษาเพื่อพรรณนาคุณลักษณะ และสภาพของชุมชนโดยการใช้ตัวอักษรแทนตัวเลขเชิงปริมาณ แต่เป็นการศึกษาวิวัฒนาการ

ความเคลื่อนไหว ความสัมพันธ์ ตลอดจนความขัดแย้งในหมู่บ้าน โดยดูถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบการใช้ทรัพยากร โครงสร้างอำนาจทางสังคม รูปแบบการใช้ทรัพยากร โครงสร้างอำนาจในชุมชน ผู้นำ องค์กรชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่อยู่ภายนอกเพื่อที่ว่าปัจจัยเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันและช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยการหลีกเลี่ยงการใช้วิธีการสำรวจเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงปริมาณ แต่เพียงอย่างเดียว แต่ต้องการได้ข้อมูลที่เป็นด้านร่วมด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตลอดจนความคิดเห็นของชาวบ้าน ที่เป็นการช่วยอธิบายปรากฏการณ์สังคมในจุลภาค ได้ข้อมูลในเชิงลึก ซึ่งครอบคลุมมิติของเวลามิติทางสังคมและสะท้อนให้เห็นความเคลื่อนไหวและความสัมพันธ์ในระดับชุมชนหรือเครือข่ายที่ใหญ่ขึ้นไป

จะเห็นว่า มิติประเด็นของการศึกษาชุมชน มีองค์ประกอบหลักของฐานการศึกษาชุมชน รวมทั้งการวิเคราะห์ มี 3 ด้าน ได้แก่

1. โครงสร้างสังคม (Social Structure) ส่วนประกอบต่างๆ และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบ เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ระบบชนชั้น ฯลฯ
2. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ (Ecology) การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงชีวิต
3. ระบบวัฒนธรรมและอุดมการณ์ (วัฒนธรรม ure and Ideology) การให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ ทั้งด้านจิตใจและวัตถุ (นามธรรมและรูปธรรม) มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตด้านต่างๆ (Way of Life) รวมทั้งทำให้คนในชุมชนนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้

มิติ/ประเด็นในการศึกษาชุมชนเหล่านี้ ช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจโครงสร้างทางสังคมของชุมชนและความสัมพันธ์ของชุมชนในลักษณะต่างๆ ได้ดีขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้การศึกษาชุมชนได้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ตัวอย่าง ประเด็นในการศึกษาชุมชน ซึ่งมีประเด็นการศึกษาดังนี้

1. ความเป็นมาประวัติศาสตร์ชุมชนและสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง
2. เจเนอโลยีด้านภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
3. รูปแบบวิถีการผลิตและการทำมาหากิน
4. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนรูปแบบต่าง ๆ (เช่น ความขัดแย้ง ความร่วมมือ)
5. การจัดระเบียบสังคม การรวมตัว การเกิดกลุ่มและองค์กรต่างๆ
6. โครงสร้างอำนาจ ทั้งภายในและภายนอก ผู้นำของชุมชนตามธรรมชาติและ การแต่งตั้ง
7. ความคิดเห็น อุดมการณ์ มุมมอง ความเชื่อ ความศรัทธา และทัศนคติด้านต่างๆ
8. ปัจจัยและอิทธิพลภายนอกที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับชุมชน
9. องค์กรความรู้ที่สะสมมา กระบวนการเรียนรู้ และภูมิปัญญาของชุมชน

10. ศักยภาพด้านต่างๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา

11. ปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนประสบอย่าง เกี่ยวข้องและ เชื่อมโยง

จากตัวอย่างประเด็นการศึกษาชุมชน สามารถนำมาประยุกต์ในการวิจัยชุมชนดังตัวอย่าง การศึกษาชุมชนของ ฉลาด จันทรสมบัติ (2545 : 128-135) เรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชนกรณีศึกษา : กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนวังจันทน์ ตำบลนาข่า อำเภอลำปาง จังหวัดมหาสารคาม

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

- 1) เพื่อถอดองค์ความรู้กระบวนการเรียนรู้เพื่อตนเองของกลุ่ม การประยุกต์ใช้กับงานอุตสาหกรรมชุมชน
- 2) ศึกษาองค์ความรู้ของกลุ่มแล้วนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรสำหรับศูนย์การเรียนรู้ชุมชน
- 3) องค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ผู้กว้างไกลในอุตสาหกรรมชุมชน

พื้นที่ของชุมชน คือ ตำบลนาข่า อำเภอลำปาง จังหวัดมหาสารคาม ในส่วนขององค์กรชุมชน และประชาคมการศึกษาจังหวัดมหาสารคาม คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งเป็นองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษา โดยมีผู้นำกลุ่ม คณะกรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม และที่ปรึกษาเจ้าหน้าที่ภาคสนาม และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นผู้ร่วมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้

สรุปผลการวิจัยตามประเด็นการศึกษาชุมชน

1. ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน ประเภทหัตถกรรม พบว่า ทั้งกลุ่มองค์กรชุมชน และองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และพยายามกระตุ้นติดตามผลการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง โดยผ่านสื่อการประชุมประจำเดือน การประชุมครึ่งปี และการประชุมสิ้นปี โดยการเสริมประสบการณ์ในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มองค์กรชุมชนให้เป็นไปตามความต้องการและแผนธุรกิจอุดมการณ์ และเป้าหมายร่วม ซึ่งกลุ่มอาชีพด้านอุตสาหกรรมชุมชนที่ดีและมีประสิทธิภาพมักมีองค์ประกอบภายในและองค์ประกอบภายนอกกลุ่ม ที่จะเชื่อมโยงให้เกิดการทำงานอย่างเป็นระบบ มีเครือข่ายรวมพลังเชิงสร้างสรรค์ องค์ประกอบภายในกลุ่มที่สำคัญ คือ 1) การบริหารจัดการที่โปร่งใส 2) การทำงานเป็นทีม 3) การวางแผนแบบมีส่วนร่วม องค์ประกอบภายนอกกลุ่มที่สำคัญ คือ 4) การประชาสัมพันธ์สื่อสาร และการถ่ายทอด 5) การพัฒนาชุมชนและเครือข่าย 6) เทคนิคการผลิต คุณภาพการผลิต การตลาด 7) การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม 8) เศรษฐกิจพึ่งตนเอง 9) เทคนิคเฉพาะเรื่องการเขียนโครงการ

2. พัฒนาการความรู้สู่การเป็นหลักสูตรสำหรับศูนย์การเรียนรู้ พบว่า การส่งเสริมสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรชุมชนได้วิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา รู้จักตนเอง นำไปสู่การจัดทำแผนปฏิบัติตามผล ติดตามตรวจสอบ สรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่องนำไปสู่การรู้จริง การเกิดปัญหา ส่งผลให้มีความมั่นใจในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แก่ผู้สนใจ ถือเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือโรงเรียนของประชาชน ซึ่งเป็นสภาพความเป็นจริงของสภาพสังคมไทยชุมชนชนบท มีการถอดองค์ความรู้ความสามารถเป็นขั้นตอนวิธีการที่จะบริการสังคมได้ทั้งระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย ในกิจกรรมการเรียนรู้การทอผ้าไหมทอผ้าพื้นเมือง แก่บุคคลที่สนใจทั่วไป

3. องค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้สู่องค์กรอุตสาหกรรมสู่วงกว้าง พบว่า กลุ่มองค์กรชุมชนมีบทเรียนจากการพัฒนาที่ภาครัฐ ภาคเอกชน เป็นผู้จัดการให้เป็นส่วนใหญ่ แต่โครงการนี้ได้ปรับแนวคิดใหม่ให้กับองค์กรชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา จำเป็นต้องกำหนดความต้องการปฏิบัติงานตามที่ตนสนใจ และนำไปสู่การพัฒนางานให้เป็นไปตามเกณฑ์ ตัวชี้วัดทั้งในส่วนของกลุ่มองค์กรชุมชนและองค์กรประชาสังคมที่ปรึกษา เป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่ต้องเรียนรู้ ลองผิดลองถูก ดังนั้น บทบาทขององค์กรประชาสังคมที่ปรึกษาจำเป็นต้องเรียนรู้ เสนอแนะ กระตุ้น และแสวงหาทางเลือกให้กลุ่มองค์กรชุมชนได้คิดวางแผน ปฏิบัติ ตรวจสอบ รับผิดชอบและรับผลประโยชน์ เกิดเป็นการทำงานที่เชื่อมโยงอัตโนมัติ หากที่ปรึกษา เจ้าหน้าที่ภาคสนามและกลุ่มองค์กรชุมชน มีเป้าหมายที่ท้าทายจับมือกันให้นำไปสู่การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้อุตสาหกรรมชุมชนที่เป็นรูปธรรม โดยใช้ยุทธศาสตร์พลังของแผ่นดิน คือ 1) การรวมกลุ่มประชาสังคมให้เกิดการทำงานร่วมกันตามประเด็นการเรียนรู้ที่ตนสนใจ 2) การเรียนรู้ร่วมกันทั้งในส่วนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรที่ปรึกษา และผู้เข้าร่วมกิจกรรม 3) ส่งเสริมให้เกิดการวิจัยในกลุ่มองค์กรชุมชน ได้ทดลอง ค้นหาคำความรู้ ความจริง นำไปสู่การสรุปบทเรียนที่เป็นรากเหง้าของชุมชน 4) การดำเนินงานตามแผนงานและนโยบายการเสริมสร้างชุมชนที่เข้มแข็งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ทุกส่วนของสังคมไทย

ผลกระทบที่เกิดขึ้นในเชิงพัฒนา พบว่า เกิดการรวมกลุ่มอาชีพระดับหมู่บ้านและเกิดเครือข่ายที่สนใจในอุตสาหกรรมชุมชนประเภทใกล้เคียงกันทั้งชุมชนในตำบล และนอกตำบล กลุ่มเป้าหมายหลักของการวิจัยเป็นกลุ่มแม่ข่ายที่จะเชื่อมโยงให้เกิดพลังสร้างสรรค์ทั้งด้านวัตถุดิบ การผลิตและการตลาด ซึ่งจะพบเห็นได้ในโครงการวิจัยนี้ชัดเจน องค์กรบริหารส่วนตำบลเห็นความสำคัญในกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน มีการจัดสรรงบประมาณในส่วนของกลุ่มอาชีพ และกลุ่มมีความตื่นตัวที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการเขียนโครงการเพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่ม และเครือข่ายทั้งจากองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน

ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชนมีประเด็นศึกษาที่มีความหลากหลายนั้น ควรนำแนวคิดต่างๆ มาเพิ่มเติม เพื่อให้สามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจ กับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและสังคมให้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐในกระบวนการพัฒนามากขึ้น และในขณะที่มีการขยายตัวของ ความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งทำให้ชุมชนกลายเป็นเวทีของการแย่งชิงทรัพยากร ดังนั้น แนวคิดที่จะนำมาใช้ในการศึกษาชุมชน จึงจำเป็นต้องขยายให้เป็นประโยชน์ในการอธิบายเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นด้วย ซึ่งมีข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชน ดังนี้

1. ประวัติศาสตร์หมู่บ้านและรูปแบบการใช้ทรัพยากร คือการศึกษาหมู่บ้านตั้งแต่อดีตถึง ปัจจุบัน ศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ทรัพยากรตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงการใช้ทรัพยากรในการผลิต ในปัจจุบัน เป็นการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านเป็นช่วงต่างๆ เพื่อจำแนกให้เห็น ปัจจัยที่เข้ามากระทบในลักษณะการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ

2. ผู้นำ และบทบาทของผู้นำในฐานะของ คนกลาง การศึกษาผู้นำของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจหมู่บ้าน เป็นการศึกษานานอำนาจในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับ ระบบภายนอก การตัดสินใจของหมู่บ้านในการเลือกผู้นำ และกาได้มาซึ่งอำนาจ เพื่อเข้าใจภาวะผู้นำใน ชุมชน ซึ่งกลุ่มผู้นำมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับรัฐการกระจายผลประโยชน์ ในชุมชน และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. การศึกษาชุมชนเป็นการศึกษาทั้งในด้านความสัมพันธ์ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ในชุมชนเพื่อให้เข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

4. การสร้างแบบจำลอง (Model) เพื่อเป็นเครื่องมือนำทางในการศึกษาและอธิบาย เช่น โปสเตอร์ได้ศึกษาสังคมไทยว่า มีลักษณะสำคัญที่เป็นองค์ประกอบหรือกลไกในการรวมกลุ่มของสังคม ชนบทไทย กล่าวคือ ลักษณะครอบครัวขยายที่อาศัยอยู่รวมกันในบริเวณบ้านเดียวกัน ระบบเครือญาติที่ นับญาติที่นับญาติทั้งสองฝ่าย การให้ความสำคัญต่อกลุ่มบ้านที่เพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อย การจัดแบ่งชนชั้นและสถานภาพ ผู้นำและบริวาร กลุ่มการเมือง หมู่บ้านและฐานะเป็นองค์การบริหาร และปกครอง สังคมหมู่บ้าน และวัดของหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งข้อสังเกตดังกล่าว เป็นเครื่องมือ หรือแนวทางในการศึกษาชุมชนชนบทไทย

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 10) กล่าวถึงข้อปฏิบัติในการศึกษาชุมชนว่า การศึกษาชุมชน เพื่อการพัฒนา นักพัฒนาต้องศึกษาเรียนรู้ชุมชนด้วยตนเอง เพราะหากใช้ผลการศึกษาของผู้อื่น อาจไม่ เข้าใจเรื่องชุมชนอย่างแท้จริงและอาจไม่สามารถริเริ่มกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง และนอกจากนี้ในการเรียนรู้ชุมชนยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างนักพัฒนา กับคนใน ชุมชน ไม่ว่าจะใช้เทคนิคใดในการศึกษาชุมชน ผู้ศึกษาชุมชนพึงตระหนักหลักปฏิบัติที่สำคัญ คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้ชัดเจน ว่าต้องการรู้อะไร เพื่ออะไร
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทฤษฎีภูมิ เพื่อการเข้าใจชุมชนในเบื้องต้น
3. การกำหนดประเด็นคำถามที่จะนำมาซึ่งคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
4. การเก็บข้อมูลที่หลากหลายในชุมชนโดยการสัมภาษณ์ ทั้งจากผู้นำชุมชน ผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน และจากผู้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติแตกต่างกัน
5. การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การสนทนากลุ่มการประชุม เป็นต้น
6. การไม่มีอคติในการศึกษาชุมชน และการจัดเก็บข้อมูล
7. การใช้หลักการในการเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง
8. ระหว่างที่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ผู้ศึกษาควรปฏิบัติตามหลักการแสวงหาและรวบรวมข้อมูล คือ ใช้ ตา ดู หู ฟัง ปากถาม สมองคิด และมือเขียน เป็นต้น

ซึ่งข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชนดังกล่าว เป็นการสร้างความเข้าใจเบื้องต้นในการที่ลงมือศึกษาชุมชน ว่านักพัฒนาหรือผู้ศึกษาจะต้องปฏิบัติตนอย่างไร เมื่ออยู่ในชุมชน จะเก็บข้อมูลด้านไหนบ้าง ด้วยวิธีการอย่างไร และหรือเพื่อความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน อันจะนำมาซึ่งข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ในการพัฒนา

วิธีการและกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาชุมชน

ในการศึกษาชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนในด้านต่างๆ นับว่ามีความสำคัญต่อผู้ที่ จะเข้าไปศึกษาชุมชนและต่อนักพัฒนาที่จะเข้าไปพัฒนาชุมชน การเรียนรู้ถึงสภาพที่แท้จริงของชุมชน การวางตัวที่เหมาะสมและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลสองชุมชน ที่ถูกต้องนั้น จำเป็นต้องมีเทคนิค วิธีการและกระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชน การศึกษาอยู่หลายวิธี แต่ที่สำคัญมีดังนี้

1. การสังเกต
2. การสัมภาษณ์
3. การสนทนากลุ่ม
4. การใช้ข้อมูลเอกสาร
5. การเข้าสนาม
6. การศึกษาแบบผสมผสาน

1. การสังเกต

การสังเกต เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลอีกประเภทหนึ่งที่นิยมนำมาเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งจะต้องอาศัยการฝึกฝนวิธีการสังเกตอย่างมีระบบ และการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ทำการสังเกตการณ์นั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการสังเกตคือ เพื่อที่จะเข้าใจลักษณะธรรมชาติและขอบเขตของการเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคม และพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในสังคม ดังนั้น การสังเกต จึงต้องอาศัยการสังเกตด้วยตา หู สัมผัส ที่อากรทั้ง 5 สามารถจะทำการสังเกตได้

สุภางค์ จันทวานิช (2542 : 94) กล่าวถึงกรอบของการสังเกต เพื่อให้เห็นพฤติกรรมของชาวบ้านในบทบาทต่าง ๆ เช่น ใครมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นการดำเนินการประชุมอย่างไร เป็นต้น โดยยกตัวอย่างของการประชุมของสภาตำบล ที่นักวิจัย ผู้ศึกษา ชุมชนควรศึกษาว่าควรมีกรอบแนวคิดมาช่วยในการสังเกต ดังนี้

1. ฉากและบุคคล (Setting) การสังเกตจากหรือสภาพแวดล้อมและตัวบุคคล เป็นการสังเกตที่ง่าย เพราะมีข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่มาก ผู้ศึกษาวิจัยจึงสามารถเห็น ได้ทันทีที่เริ่มสังเกตจาก หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ และทางสังคมที่นักวิจัยเฝ้าดู ประกอบด้วยสถานที่ บุคคลสิ่งของ ฯลฯ ซึ่งช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัย กำหนดข้อมูลทางสังคม คุณลักษณะต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น การสังเกตจาก ก็คือ การตอบคำถาม ใคร และที่ไหน นั่นเอง

2. พฤติกรรม (acts) คือ การกระทำที่ผู้สังเกตเห็นในเหตุการณ์ที่เฝ้าดูอยู่ ในเหตุการณ์ที่มีคนหลายคน พฤติกรรมที่จะต้องสังเกตก็มีมากและหลากหลายไปด้วย อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาวิจัยพึงพิจารณาว่า เป็นการสังเกตพฤติกรรมสังคม มิใช่พฤติกรรมส่วนบุคคล พฤติกรรมที่สังเกตเป็นการกระทำระหว่างกัน เช่น การชี้แจงเรื่องต่าง ๆ การยกมือถามข้อสงสัย ฯลฯ ผู้ศึกษาวิจัยต้องเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นให้ครบถ้วน โดยมีอคติต่อพฤติกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ไม่คาดหวังให้ตรงกับทฤษฎีที่ได้ศึกษามา เพราะสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น คือความเป็นจริงทางสังคม การสังเกตตัวพฤติกรรมทำให้ผู้ศึกษาวิจัยตอบคำถามว่า ทำอะไรได้

3. แบบแผนพฤติกรรม (Activities) คือ การนำเอาพฤติกรรมที่เฝ้าดูมาเรียงลำดับด้วยเหตุผลบางประการเพื่อจะได้เรียงเรื่องราวเหล่านั้นให้เป็นเรื่องที่มีความสืบเนื่องกัน เพื่อให้รู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร

4. ความสัมพันธ์ (Relationship) คือการสังเกตถึงความสัมพันธ์ว่าใครกระทำกับใคร สังเกตถึง โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

5. การมีส่วนร่วม (Participation) ข้อมูลการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่าง ๆ เป็นการสังเกตเพื่อให้เข้าใจในภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

6. ความหมาย (Meaning) หมายถึง การให้ความสำคัญหรือการรับรู้เหตุการณ์หนึ่ง

ของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ การค้นหาความหมายจึงเป็นการหาข้อมูลว่าบุคคลมองตนเองและบุคคลรอบข้างอย่างไร และทำไมจึงมีพฤติกรรมเป็นเช่นนี้ เป็นต้น

ประเภทของการสังเกต

ประเภทของการสังเกต แบ่งออกได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (Participant Observation) เป็นวิธีที่ผู้ศึกษาเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือกลุ่มที่ทำการศึกษา เช่น การศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (Non – participant Observation) เป็นวิธีที่ผู้ศึกษาไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือกลุ่มที่ทำการศึกษา เป็นเพียงเข้าไปเฝ้าดู พฤติกรรมทางสังคม เช่น การสังเกตกำลังเล่นเกมต่างๆ ผู้ศึกษาเข้าไปดูพฤติกรรมของเด็กที่กำลังเล่นเกมเหล่านี้ การสังเกตดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น 3 ชนิด

2.1 การสังเกตอย่างมีโครงสร้าง (Structured Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่เป็นระบบ ผู้ศึกษาทราบถึงวัตถุประสงค์ของการสังเกตการณ์ ผู้ศึกษาจึงมีการเตรียมการสิ่งที่ต้องการสังเกตไว้ล่วงหน้า ข้อที่ต้องการศึกษา และวิธีการวิเคราะห์ทำให้สามารถที่จะสังเกตการณ์อย่างเป็นระบบ

2.2 การสังเกตการณ์อย่างไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่ผู้ศึกษาได้เตรียมวัตถุประสงค์ของการสังเกตไว้ล่วงหน้า เนื่องจากการสังเกตแบบนี้เป็นการสังเกตพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงพฤติกรรมตามธรรมชาติในสถานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม พฤติกรรมที่แสดงออกจึงเป็นไปตามเงื่อนไขของบุคคลนั้น ผู้ศึกษาไม่อาจเตรียมการไว้ล่วงหน้าได้ เช่น ผู้ศึกษาไปสังเกตพฤติกรรมการบริโภคในชุมชน พฤติกรรมของแต่ละคน และแต่ละครอบครัวย่อมจะแตกต่างกันไป ไม่อาจจะตั้งเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวได้

2.3 การสังเกตในห้องปฏิบัติการ (Laboratory Observation) เป็นการสังเกตในสถานการณ์ที่ผู้ศึกษาได้กำหนดไว้ อาจจะใช้วิธีการสังเกตผ่านห้องกระจกที่มองด้านเดียว เพื่อมิให้ผู้ที่ถูกสังเกตรู้ตัว

บทบาทของนักพัฒนาในสนาม

นักพัฒนาที่จะเข้าไปศึกษาในชุมชนหรือกลุ่มคนตามที่ได้เลือกนั้น จะต้องคำนึงถึงบทบาทที่จะอาศัยอยู่ในชุมชนนั้น บทบาทมีหลายบทบาทแล้วแต่จะเลือกบทบาทหนึ่งหรือหลาย ๆ บทบาท ซึ่งบทบาทของการสังเกตในสนามมีอยู่ 4 บทบาท ได้แก่

1. ผู้มีส่วนร่วมอย่างสมบูรณ์ (Complete Participant) บทบาทในลักษณะนี้ คือ ประชากรที่อยู่ในชุมชนไม่ว่าผู้ศึกษาได้เข้ามาศึกษาในชุมชน โดยที่ผู้สังเกตจะมีปฏิสัมพันธ์กับผู้ถูกสังเกตตามธรรมชาติ มีส่วนร่วมในการทำงาน มีทัศนคติร่วมกันและมีความคุ้นเคยกับชีวิตคนในชุมชน

2. ผู้มีส่วนร่วมเป็นผู้สังเกตการณ์ (Participant - as - Observer) บทบาทนี้เหมือนกับข้อแรกที่ผู้ศึกษาและประชากรในชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ผู้ศึกษาจะมีส่วนร่วมในเหตุการณ์หรือพิธีกรรมต่างๆ พยายามสังเกตพิธีกรรมต่างๆ ในด้านที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ในเรื่องที่จะศึกษา แต่ต่างกับที่ประชากรในชุมชนรู้ว่าตนถูกสังเกต บทบาทนี้ใช้กันมากในวิธีการของการสังเกตด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด

3. ผู้สังเกตการณ์เป็นผู้มีส่วนร่วม (Observer - as - Participant) บทบาทนี้ผู้ศึกษาเป็นผู้สังเกตโดยไม่ได้บอกวัตถุประสงค์ในการศึกษาให้ประชากรในชุมชนนั้นทราบ โดยจะสังเกตการณ์ตลอดเวลาและเข้าไปมีส่วนร่วมในเหตุการณ์หรือพิธีกรรมต่างๆ มีการตีความจากการสังเกตด้วยตัวเอง

4. ผู้สังเกตการณ์อย่างสมบูรณ์ (Complete Observer) บทบาทของผู้ศึกษาที่จะเข้าไปสังเกตพฤติกรรมประชาชนในชุมชน โดยไม่ได้บอกวัตถุประสงค์ในการศึกษา เพราะมีข้อสมมุติว่าถ้าบอกตามความเป็นจริงแล้ว ประชากรในชุมชนอาจจะไม่ให้ข้อมูลตามความเป็นจริงข้อมูลที่ได้อาจไม่น่าเชื่อถือ เทคนิคนี้ผู้สังเกตการณ์จะไม่มีปฏิสัมพันธ์กับผู้สังเกต

ข้อดีของการสังเกต

1. สามารถสังเกตหรือบันทึกพฤติกรรมได้ทันเวลาที่เกิดขึ้น
2. สามารถได้ข้อมูลที่แน่นอนตรงกับสภาพการณ์จริงของพฤติกรรมนั้น
3. สามารถดำเนินการ หรือเก็บข้อมูลได้มากกว่าวิธีอื่นในกรณีที่เกิดความไม่เต็มใจ

จะให้ข้อมูลจากบุคคลหรือกลุ่มคน

ข้อจำกัดของการสังเกต

1. ไม่สามารถที่จะทำนายได้อย่างแน่ชัดว่า เหตุการณ์หนึ่งๆ จะเกิดตามธรรมชาติเมื่อใดจะสังเกตการณ์ได้ทัน
2. มีปัญหาด้านปัจจัยสอดแทรกที่ไม่คาดคิดมาก่อน เช่นการจราจร การจราจร ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ฯลฯ ซึ่งทำให้การสังเกตการณ์ไม่ได้ผลสมบูรณ์
3. ปัญหาระยะเวลาของเหตุการณ์ เช่น จะศึกษาประวัติชีวิตบุคคลโดยวิธีนี้ ก็จะลำบาก
4. การสังเกตการณ์มีข้อจำกัดในเรื่องกฎเกณฑ์หรือมารยาท เช่น การเข้าไปสังเกต การรับประทานอาหาร การสนทนา หรือการทะเลาะกันภายในบ้านบุคคลอื่น ฯลฯ

2. การสัมภาษณ์ (Interview)

การสัมภาษณ์ คือ การสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะช่วยอธิบายสิ่งที่พบเห็นหรือข้อสังเกตได้ แต่ยังไม่เข้าใจให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น การสัมภาษณ์จำเป็นต้องโครงสร้างของคำถาม และสามารถควบคุมทิศทางโครงสร้างของเนื้อหาให้เป็นเรื่องที่ต้องการทราบหรือปัญหาในการวิจัย ศึกษาชุมชน จุดสนใจของการสัมภาษณ์ คือ การหาข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบหรือระบบความหมายที่เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์สังคมหนึ่งๆ

มีอยู่เป็นเรื่องเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับระบบวัฒนธรรมโดยตรง

2.1 ลักษณะของการสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีการกระทำหรือความสำคัญต่อกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ ทำให้ทราบลักษณะทั่วไปของบุคลิกภาพ ทักษะคิด ค่านิยม และอื่นๆ จากการแสดงอารมณ์หรือพฤติกรรมออกมาระหว่างการสัมภาษณ์ ลักษณะการสัมภาษณ์ที่ดีควรต้องคำนึงในเรื่องต่อไปนี้

1. **ผู้สัมภาษณ์** ผู้สัมภาษณ์อาจจะเป็นผู้ศึกษาหรือบุคคลอื่นที่ผู้ศึกษาได้คัดเลือกเป็นผู้สัมภาษณ์ ซึ่งจำเป็นต้องมีการได้รับการฝึกฝนวิธีการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์จะต้องเข้าใจวัตถุประสงค์ของเรื่องที่จะทำการศึกษาอย่างละเอียด เพื่อให้สามารถซักถาม ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบตามวัตถุประสงค์ได้ถูกต้อง บางครั้งผู้สัมภาษณ์มีตำแหน่งหรือบุคลิกภาพส่วนตัวที่ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลผิดๆ เช่น ผู้สัมภาษณ์เป็นพนักงานสำรวจภาษีจากกระทรวงการคลัง ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ด้อยการศึกษา อาจจะให้ข้อมูลที่บิดเบือนความจริงได้เพราะเข้าใจข้อมูลต่างๆ ที่สัมภาษณ์จะนำไปเก็บภาษี

2. **ผู้ให้สัมภาษณ์** ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นบุคคลที่สำคัญให้ข้อมูลที่แท้จริงในการ ปังจัยทางสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและประเพณีของผู้ให้สัมภาษณ์ย่อมมีผลต่อการตอบคำถามตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยมของผู้ให้สัมภาษณ์ อาจจะทำให้ผู้สัมภาษณ์สามารถที่จะแสดงออกในการตอบคำถามหรือไม่กล้าที่จะตอบคำถาม เช่น หากการศึกษาเรื่องของการวางแผนครอบครัว ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นสตรี อาจจะไม่กล้าตอบ ซึ่งเป็นไปตามวัฒนธรรมของชุมชน

2.2 ประเภทของการสัมภาษณ์

2.2.1 แบ่งตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา อาจแบ่งได้เป็น 4 ประเภท

1) การสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Focused Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่เจาะจงหัวข้อเรื่องที่ต้องการข้อมูล เช่น การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวกับสถานการณ์ใด สถานการณ์หนึ่งโดยเฉพาะจากการดูภาพยนตร์ การสัมภาษณ์ประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละบุคคลในเรื่องทัศนคติ ค่านิยม ในเรื่องที่ต้องการศึกษา

2) การสัมภาษณ์ที่ไม่กำหนดคำตอบล่วงหน้า (Non-directive Interview) เป็นวิธีการสัมภาษณ์ที่ต้องการรายละเอียดมากที่สุดในเรื่องที่ผู้ศึกษาต้องการ การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้งจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้ให้สัมภาษณ์มีความคุ้นเคยและให้คำตอบมากที่สุด และมีมากกว่าเป็นผู้ซักถาม เช่น การสัมภาษณ์ของนักจิตวิทยาต่อผู้ป่วย

3) การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง (In – depth Interview) เป็นวิธีการสัมภาษณ์ที่ต้องการรายละเอียดมากที่สุดในเรื่องที่ผู้ศึกษาต้องการสัมภาษณ์แบบลึกซึ้งจะเกิดขึ้นได้เมื่อ ผู้ให้สัมภาษณ์มีความคุ้นเคยและให้คำตอบมากที่สุด และมีมากกว่าที่ผู้สัมภาษณ์ได้เตรียมข้อมูลเพื่อที่จะสัมภาษณ์ เช่น การสัมภาษณ์ชีวประวัติบุคคลต่างๆ

4) การสัมภาษณ์ซ้ำ (Repeated Interview) เป็นวิธีการศึกษาแบบการศึกษาซ้ำ (panel study) จึงต้องมีการสัมภาษณ์ซ้ำเป็นครั้งที่สอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาความเปลี่ยนแปลง เช่น การสัมภาษณ์พฤติกรรมกรรมการบริโภคก่อนและหลังในเรื่องอาหารสุกเป็นอย่างไร

2.2.2 แบ่งตามเทคนิคการสัมภาษณ์ ได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1) การสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้าง (Structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ถามตามประเด็นต่างๆ ที่มีไว้ในแบบสัมภาษณ์ โดยไม่สามารถที่จะดัดแปลงเป็นคำถามอื่นๆ ได้ เป็นการสร้างมาตรฐานเดียวกันกับการสัมภาษณ์บุคคลอื่นๆ เพื่อช่วยลดอคติของการสัมภาษณ์แต่ละบุคคล อาจแบ่งย่อยเป็น 2 ชนิด 1) การสัมภาษณ์ตามแบบสอบถาม (Interview Schedule) เป็นการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถาม โดยมากมักจะนำไปสัมภาษณ์ชาวบ้านซึ่งไม่มีความรู้ความสามารถที่เข้าใจแบบสอบถามที่จะต้องกรอกด้วยตนเอง จึงมีการนำแบบสอบถามไปสัมภาษณ์ อาจจะมีการมีความยืดหยุ่นในการสัมภาษณ์ในแต่ละคำถามเพื่อให้ผู้สัมภาษณ์ตอบคำถามที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา 2) การสัมภาษณ์ตามแบบคำถามที่กำหนดไว้ (Questioned Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบคำถามต่าง ๆ ที่มีไว้โดยไม่มีเปลี่ยนแปลง การสัมภาษณ์แต่อย่างไร เช่น การสำรวจสำมะโนประชากร การสำรวจสำมะโนในทางธุรกิจ และอื่นๆ

2) การสัมภาษณ์อย่างไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีขอบเขตของคำถามที่แน่นอน มีเพียงแนวทางกว้างๆ เป็นแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview guide) ซึ่งสร้างขึ้นเป็นประเด็นหรือหัวข้อในการสัมภาษณ์ สัมภาษณ์โดยไม่ใช้แบบสอบถาม แต่มีการออกคำถามเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ โดยผู้ศึกษาจะกำหนดว่าต้องการอะไร และกำหนดหัวข้อย่อยหรือประเด็นคำถาม เช่น ประวัติหมู่บ้าน การประกอบอาชีพในแต่ละประเด็นคำถามจะมีการแจกแจงคำถามย่อยๆ ผู้สัมภาษณ์จะพูดคุยถามประเด็นคำถามที่ได้เตรียมไว้โดยใช้คำถามหลักๆ ได้แก่ ใคร อะไร ที่ไหน อย่างไร เท่าไร และทำไม

3) การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ประกอบด้วยคำถามต่าง ๆ ในแบบสอบถามแต่สามารถที่จะปรับเปลี่ยน เพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความชัดเจนในคำตอบได้

2.3 หลักการสัมภาษณ์

หลักการสัมภาษณ์ที่ดีควรจะมีขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การแนะนำตัว (Introduction) ผู้สัมภาษณ์จะต้องแนะนำตัวเองเสียก่อนเพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ทราบและคุ้นเคย อย่างไรก็ตามผู้สัมภาษณ์จะต้องสังเกตสิ่งแวดล้อมของผู้สัมภาษณ์ว่ามีความพร้อมที่จะสัมภาษณ์หรือไม่ เช่น ผู้ให้สัมภาษณ์กำลังทำอาหารเช้า ไม่ควรที่จะทำการสัมภาษณ์ จึงต้องพิจารณาความเหมาะสมของระยะเวลาและสถานที่

2. การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี (Good Relationship) ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ผู้สัมภาษณ์จะต้องสร้างความคุ้นเคย มีมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อผู้ให้สัมภาษณ์ จึงเป็นเทคนิคเฉพาะของผู้สัมภาษณ์แต่ละคนจะมีความสามารถที่สร้างความเป็นกันเองอย่างไรเพื่อให้ผู้สัมภาษณ์มีความพร้อมและพอใจในการตอบคำถามจากการสัมภาษณ์ เทคนิคนี้จึงเป็นศิลปะที่ผู้สัมภาษณ์จะต้องได้รับการฝึกฝน เช่น ถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์กำลังทำอาหารเข้ากำลังจะเสร็จ ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะหาโอกาสช่วยเหลืองานเล็กๆ น้อยๆ เพื่อสร้างความคุ้นเคยและเป็นกันเองให้เกิดขึ้น

3. การเข้าใจวัตถุประสงค์ (Objectives) ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีความเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถามที่กำหนดขึ้นเพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในการซักถามประกอบการสัมภาษณ์ รวมทั้งผู้สัมภาษณ์ควรจะบอก วัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์แก่ผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น อาจบอกวัตถุประสงค์ในช่วงแรกของการแนะนำตัว

4. การจดบันทึก (Take Note) ผู้สัมภาษณ์จะต้องเตรียมการจดบันทึกในขณะที่ทำการสัมภาษณ์ การจดบันทึกเพื่อให้คำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์ถูกบันทึกหรือลงในแบบสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้างที่กำหนดขึ้น เป็นการจดบันทึกเพื่อให้คำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์เพื่อจะได้ข้อมูลที่แท้จริง

5. การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้าในการสัมภาษณ์ จะต้องได้รับการฝึกฝนเทคนิคและวิธีการสัมภาษณ์ในระหว่างการสัมภาษณ์ ดังต่อไปนี้

5.1 การสังเกตการณ์ (Observing) ผู้สัมภาษณ์จะต้องสังเกตกิริยาท่าทางของผู้ให้สัมภาษณ์ รวมทั้งสิ่งแวดล้อม บรรยากาศต่าง ๆ และความเบื่อบ่ายและความสนใจที่ผู้ให้สัมภาษณ์มีความสนใจในเรื่องที่จะสนทนาซักถาม

5.2 การฟัง (Listening) ผู้สัมภาษณ์ที่ดีควรจะต้องเป็นผู้ฟังที่ดี ยอมรับฟังคำสนทนาบอกเล่าจากผู้ให้สัมภาษณ์แม้ว่าจะเป็นเรื่องราวที่ยาวหรือบางครั้งเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องที่ซักถามก็ตาม

5.3 การซักถาม (Questioning) ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะต้องรู้จักการใช้คำถามซักถามโดยคำถามง่ายๆ ที่ทำให้ผู้สัมภาษณ์เกิดความเข้าใจ

5.4 การถามซ้ำ (Probing) ผู้สัมภาษณ์ที่จะต้องถามซ้ำเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ได้คำตอบที่ถูกต้องตรงประเด็นมากขึ้น โดยทั่วไปการถามซ้ำมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้ผู้ให้สัมภาษณ์ให้คำตอบที่สมบูรณ์ (completion probe) ชัดเจน (clarity probe) มีรายละเอียดต่อเนื่อง (channel probe) เพื่อการพิสูจน์สมมติฐาน (hypothetical probe) และการได้รับปฏิกิริยาตอบ (reaction probe)

5.5 การกล่าวขอบคุณ (Thanks) เมื่อเสร็จสิ้นการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์ควรจะกล่าวขอบคุณแก่ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นการอำลา และขอบคุณที่ได้เสียสละเวลาการสัมภาษณ์ เป็นการแสดงออกถึงมารยาทที่ดี การสัมภาษณ์ที่ดีในแต่ละครั้งไม่ควรเกิน 1 ชั่วโมง การสัมภาษณ์ที่เหมาะสมควรอยู่ในระหว่าง 30 – 45 นาที

สุภาวศ์ จันทวานิช (2542 :100) กล่าวถึงเทคนิคในการสัมภาษณ์ ดังนี้

1. การให้ความสำคัญต่อข้อมูลเกี่ยวกับค่านิยมพื้นฐานของชาวบ้านในชุมชน ข้อมูลนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการซักถามต่อไป
2. การใช้เวลาในการสัมภาษณ์อย่างมีค่า จึงควรซักถามอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่เสียเวลาในการสัมภาษณ์
3. ควรวางกลยุทธ์ในการสัมภาษณ์แบบเป็นธรรมชาติที่สุด
4. ต้องระมัดระวังในการใช้ภาษา คือ ตั้งคำถามด้วยถ้อยคำที่สื่อความหมายตามที่ตนต้องการและได้รับคำตอบอย่างถูกต้อง
5. อาจใช้คำถามเดิมซ้ำมากกว่าหนึ่งครั้ง โดยการเปลี่ยนถ้อยคำเสียใหม่
6. ควรใช้เทคนิคการหยุดเงียบ หรือรอคอยระหว่างที่ไม่มีคำตอบจากผู้ตอบ

2.4 ข้อดีของการสัมภาษณ์

- 2.4.1 ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสได้สังเกตและศึกษาสภาพการณ์ต่างๆ ตลอดจนปฏิบัติการของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
- 2.4.2 ได้คำตอบที่แน่ชัดสมบูรณ์ เพราะสามารถอธิบายข้อสงสัยต่างๆ ให้แก่ผู้ตอบได้
- 2.4.3 สามารถเก็บข้อมูลได้ แม้ผู้ตอบจะมีความรู้ต่ำหรือเป็นผู้ที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้
- 2.4.4 โอกาสที่จะได้ข้อมูลที่สูงมากเพราะผู้ตอบส่วนใหญ่ยินดีให้ความร่วมมือ

2.5 ข้อจำกัดของการสัมภาษณ์

- 2.5.1 ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง
- 2.5.2 มีปัญหาเกี่ยวกับการฝึกให้คำแนะนำผู้ที่ออกไปสัมภาษณ์ การติดตามและควบคุมการสัมภาษณ์
- 2.5.3 จะมีอคติหรือความลำเอียงของผู้สัมภาษณ์
- 2.5.4 ต้องใช้เวลาและแรงงาน

3. การสนทนากลุ่ม

การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการศึกษาชุมชนอีกวิธีหนึ่งที่ประหยัดเงินและเวลา แต่ต้องมีการวางแผนเตรียมการอย่างเหมาะสม และเรื่องที่สนทนากลุ่มนั้นเป็นเรื่องที่กลุ่มให้ความสนใจด้วยการสนทนากลุ่ม จึงเป็นการนั่งสนทนากันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์เป็นกลุ่มตามปกติประมาณ 6-12 คน แต่ในบางกรณีอาจมีข้อยกเว้นให้มีได้ประมาณ 4-5 คน ในระหว่างการสนทนาจะมีผู้ดำเนินการสนทนาเป็นผู้คอยจุดประเด็นการสนทนาเพื่อเป็นการชักจูงใจให้บุคคลกลุ่มนี้ได้แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางในการสนทนาให้ได้กว้างขวางลึกซึ้งและละเอียดที่สุดเท่าที่จะทำได้และต้องสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลในลักษณะที่มีเนื้อหาสาระหรือเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ

3.1 องค์ประกอบในการจัดสนทนากลุ่ม

3.1.1 บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

1) ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องเป็นผู้ที่พูดและฟังภาษาท้องถิ่นได้ เป็นผู้มีบุคลิกดี สุภาพ อ่อนน้อม และมีมนุษยสัมพันธ์ ผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องเป็นผู้รู้ความต้องการวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนในแต่ละครั้งเป็นอย่างดี

2) ผู้จดบันทึกการสนทนา (Note-taker) ผู้จดบันทึกการสนทนาจะต้องรู้วิธีว่าทำอย่างไรจึงจะจดบันทึกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะจะต้องจดบันทึกบรรยากาศที่เกิดขึ้นระหว่างการสนทนาด้วย

3) ผู้ช่วย (Assistant) ผู้ช่วยจะเป็นผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือทั่วไปในขั้นเตรียมการ การจัดสนทนากลุ่ม เช่น เตรียมสถานที่ จัดสถานที่ บันทึกเสียง เป็นต้น

3.1.2 แนวทางในการสนทนากลุ่ม ควรต้องจัดแนวทางในการสนทนากลุ่ม

และการจัดลำดับหัวข้อในการสนทนา ในทางปฏิบัติอาจยืดหยุ่นได้จากบรรยากาศในกาสนทนาที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้ดำเนินการสนทนา อาจจะได้ประเด็นซึ่ง ไม่ได้คาดคิดเอาไว้ก่อนจากผู้เข้าร่วมสนทนา ผู้ดำเนินการสนทนา สามารถซักถามได้

3.1.3 อุปกรณ์สนาม อุปกรณ์สนามที่ควรเตรียม ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง เทปเปล่า แบตเตอรี่แห่ง สมุดบันทึก และดินสอ เป็นต้น

3.1.4 แบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ควรจัดเตรียมแบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มไว้ด้วย

3.1.5 ส่งเสริมสร้างบรรยากาศ ควรจัดเตรียมสิ่งของสำหรับส่งเสริมสร้างบรรยากาศ เช่น เครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว บุหรี่ เป็นต้น ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างบรรยากาศความเป็นกันเองระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการสนทนาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

3.1.6 ของสมนาคุณแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา เพื่อเป็นการตอบแทนผู้เข้าร่วมสนทนา แม้จะเป็นสิ่งเล็กน้อย แต่ในทางจิตวิทยาแล้ว เป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับการแสดงออกซึ่งความมีน้ำใจของผู้ที่ทำการสนทนา

3.1.7 สถานที่และระยะเวลา อาจจะเป็นบ้าน ศาลา วัด ไร่ รม ไม้ ที่มีอากาศถ่ายเทสะดวก ห่างไกลจากความพลุกพล่าน เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสนทนาได้มีสมาธิในเรื่องต่างๆที่กำลังสนทนากัน ส่วนระยะเวลาในการสนทนาโดยทั่วไปไม่ควรเกิน 2 ชั่วโมงต่อ 1 กลุ่ม

3.2 ข้อดีของการจัดสนทนากลุ่ม

3.2.1 เนื่องจากผู้ที่ศึกษาชุมชนเป็นผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม ดังนั้นที่ผู้ร่วมสนทนาเข้าใจ ผิดต่อประเด็นที่สนทนา ผู้ดำเนินการสนทนาก็สามารถแก้ไขได้ทันที เพราะเป็นผู้ที่รู้ถึงความต้องการและวัตถุประสงค์ของการศึกษาในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี

3.2.2 ในการจัดสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมสนทนาจะมีลักษณะความเป็นอยู่ใกล้เคียงกัน จึงไม่ค่อยรู้สึกขัดใจหรือมีความขำเกรง

3.2.3 ลักษณะการสนทนากลุ่ม เป็นการเปิดโอกาสให้มีปฏิริยาโต้ตอบกัน ทำให้ผู้ทำการศึกษาสามารถวิเคราะห์ประเมินปัญหาต่างๆ ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ถ้าหากในประเด็นต่าง ๆ ยังไม่ชัดเจนเพียงพอ ก็สามารถซักถามต่อเพื่อหาคำอธิบายได้

3.2.4 บรรยากาศในการสนทนากลุ่ม จะลดความกลัวว่าความคิดเห็นของแต่ละคน จะเป็นเป้าหมายการถูกบันทึกเอาไว้ ทั้งนี้เพราะเป็นการแสดงความคิดเห็นในลักษณะกลุ่มมากกว่า

3.3 ข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม

3.3.1 การจัดสนทนากลุ่มทุกครั้งต้องระวังมิให้เกิดการผูกขาดการสนทนาขึ้น โดยบุคคลใดในกลุ่มและไปครอบงำผู้ร่วมสนทนาคนอื่นๆ โดยผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องมีเทคนิคในการที่จะให้ความสำคัญกับผู้ร่วมสนทนาให้เท่า ๆ กันทุกคน

3.3.2 พฤติกรรมหรือความคิดเห็นบางอย่าง ซึ่งเป็นส่วนที่ไม่ยอมรับของชุมชน อาจจะไม่ได้รับการเปิดเผยในการจัดสนทนากลุ่ม ถ้าหากไม่สัมภาษณ์ตัวต่อตัวจะได้รับการเปิดเผยมากกว่า ผู้ที่จะทำการสนทนากลุ่มจะต้องคำนึงถึงบุคลากรและกำลังงบประมาณที่มีอยู่ประกอบด้วย เช่น สามารถพูดภาษาท้องถิ่น ได้ เป็นต้น

4. การใช้ข้อมูลเอกสาร

แหล่งข้อมูลที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งที่นักวิจัย ผู้ศึกษาชุมชนควรใช้ คือ แหล่งข้อมูลเอกสาร แม้ว่าผู้ศึกษาวิจัยจะทำงานสนามและได้ข้อมูลส่วนใหญ่จากการสัมภาษณ์ และการสังเกต แต่แหล่งข้อมูลเอกสารก็เป็นสิ่งที่จะละเลยมิได้ เพราะมีข้อมูลบางอย่างที่ไม่อาจหาได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต เช่น การหาข้อมูลหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องในอดีต หรือมีข้อมูลที่พร้อมแก่การนำไปใช้ เช่น ข้อมูลทางด้านประชากรเกี่ยวกับจำนวนคนเกิด คนตาย หรือประชากรจำแนกตามเพศและวัย เป็นต้น

4.1 ชนิดของข้อมูลเอกสาร

4.1.1 สถิติและบันทึกต่างๆ หมายถึงข้อมูลที่ได้มีการรวบรวมอย่างเป็นระเบียบ ต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาพอสมควร เป็นข้อมูลสถิติที่เป็นตัวเลข เป็นเรื่องราวเหตุการณ์ เช่น บันทึกประจำวัน ประวัติบุคคล เป็นต้น

4.1.2 เอกสาร หมายถึงข้อมูลในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรหรืออาจเป็นแผนผัง รูปภาพ ข้อมูลเหล่านี้ ได้แก่ ข่าวหรือบทความในหนังสือ จดหมายโต้ตอบระหว่างบุคคล คำขวัญ อดิษฐ์ประวัติ ตำนาน เป็นต้น

ข้อมูลทั้งสองประการดังกล่าวข้างต้น จะมีทั้งที่เป็นลักษณะข้อมูลของทางราชการ และข้อมูลส่วนบุคคล

4.2 การใช้ข้อมูลเอกสาร

ข้อมูลเอกสารเป็นข้อมูลที่น่ามาใช้ประโยชน์ได้มาก เพราะมีความพร้อมบางประการ ซึ่งข้อมูลบุคคลอาจไม่มีเท่าหรือไม่ครอบคลุมเท่า แต่นักวิจัยก็ต้องอดทนในการใช้ข้อมูลเหล่านี้ เพราะมักเสียเวลาในการตรวจสอบและการวิเคราะห์ตีความ นักวิจัยต้องฝึกฝนในการใช้ข้อมูลเอกสาร คือ การคัดตรวจสอบและตีความเอกสาร ซึ่งโดยปกติข้อมูลเหล่านี้มีประโยชน์ในการให้ร่องรอยหรือเพื่อสืบสาวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และให้รายละเอียดเกี่ยวกับค่านิยม ความรู้สึก ความเชื่อ อุดมการณ์ ตลอดจนให้ความหมายแก่สิ่งต่างๆของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล

4.3 ข้อดีของข้อมูลเอกสาร

- 4.3.1 ใช้เก็บข้อมูลในอดีตที่ไม่อาจใช้วิธีการอื่นในการเก็บได้อีก เช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์
- 4.3.2 ใช้เก็บข้อมูลที่อยู่ห่างไกลได้
- 4.3.3 เป็นแหล่งข้อมูลที่ได้รับการร่วมมือสูง เมื่อหาเอกสารได้ ต่างจากแหล่งข้อมูลบุคคลซึ่งอาจสงวนท่าที
- 4.3.4 ใช้หาข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังไม่ครบถ้วน
- 4.3.5 ใช้เก็บข้อมูลแทนข้อมูลสนาม เมื่อไม่สามารถไปสนามได้
- 4.3.6 ช่วยให้ผู้วิจัยประหยัดค่าใช้จ่าย

4.4 ข้อจำกัดของข้อมูลเอกสาร

สุภางค์ จันทวานิช(2542 : 102) กล่าวถึงข้อจำกัดของข้อมูลเอกสาร ดังนี้

- 4.4.1 ข้อมูลบางอย่างที่ต้องการไม่มีอยู่ในรูปของเอกสาร เช่น ความขัดแย้งระหว่างบุคคล
- 4.4.2 ข้อมูลที่ได้อาจไม่ละเอียดเพียงพอ และไม่ถูกต้องสมบูรณ์
- 4.4.3 ข้อมูลที่ได้ไม่มีลักษณะโต้ตอบกับผู้วิจัยได้เหมือนข้อมูลบุคคล ทำให้ตีความลำบาก
- 4.4.4 ข้อมูลบางอย่างหาได้ยาก หรือโอกาสเข้าถึงยาก
- 4.4.5 ผู้วิจัยต้องใช้ความพยายามและอดทนมาก

5. การเข้าสนามหรือการลงสู่ชุมชน

การเข้าสนาม หรือการลงสู่ชุมชนมีความสำคัญต่อการวิจัยและการศึกษารวมชนเพราะว่าการเข้าสนามอย่างถูกต้องการกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของนักวิจัยที่อยู่ในสนาม และการสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นในชุมชน ล้วนเป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำงานวิจัยชุมชนต่อไป โดยเฉพาะการเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนที่จำเป็นต่อการศึกษาวิจัย

การเข้าสนามเริ่มต้นที่การพิจารณาเลือกสนามในการวิจัยชุมชน โดยพิจารณาว่า ชุมชนนั้นสามารถตอบโจทย์ปัญหาของการศึกษาวิจัยได้หรือไม่ พิจารณาความเหมาะสมของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น ขนาดของหมู่บ้าน ความซับซ้อน เป็นต้น รวมถึงการจัดเตรียมเครื่องมือ อุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการศึกษาและการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณี ภาษา วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ เป็นต้นด้วย

ขั้นตอนต่อมา คือ การแนะนำตัว และการกำหนดสถานภาพและบทบาทที่เหมาะสมของผู้ศึกษา ในการเข้าสู่ชุมชน โดยอาจจะทำได้ใน 2 ลักษณะ คือ ไม่บอกว่าเป็นใคร และบอกว่าเป็นใคร เพื่อจะได้ทราบถึงข้อมูลที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนในโอกาสต่อไป เมื่อมีการแนะนำตัวแล้ว ขั้นตอนต่อไป คือ การสร้างความสัมพันธ์ หมายถึง การผูกมิตรไมตรี จนกระทั่งชาวบ้านมีความไว้วางใจ โดยระวังมิให้ตนเองมีบทบาทเกินกว่าที่ควรเป็น และระวังมิให้เกิดความลำเอียงในการรวบรวมข้อมูลและตีความข้อมูล นอกจากนี้การวางตัวตามบทบาท ยังหมายถึงการปฏิบัติสิ่งที่เป็นความคาดหวังและบรรทัดฐานของสังคมหมู่บ้านหรือชุมชน เพื่อเป็นการสร้างความมั่นใจในสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน

สุภากร์ จันทวานิช (2542 : 91) กล่าวถึงเทคนิคที่ช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยสร้างความสัมพันธ์ได้ดี ดังนี้

1. วางท่าที่สงบเสถียร ไม่ทำตัวให้เด่นจนผิดสังเกต
2. หลีกเลี่ยงการถามคำถามที่ทำให้ชาวบ้าน/ผู้ตอบรู้สึกอึดอัดและจำเป็นต้องปกป้องตนเอง
3. อย่าพยายามทำตัวทัดเทียมผู้นำชาวบ้าน
4. พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในชุมชน แต่เกี่ยวข้องอย่างสงบ และพร้อมที่จะช่วยเหลือจะทำให้ชาวบ้านยอมรับจากชาวบ้านเร็วขึ้น
5. หาใครคนหนึ่งเป็นผู้เริ่มแนะนำเราให้รู้จักกับชาวบ้าน
6. เมื่อมีความรู้สึกอึดอัด ให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะเข้าสู่สิ่งแวดล้อมใหม่
7. ให้ถือว่าสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสนาม เป็นเรื่องของงาน
8. อย่าคิดว่าจะทำอะไรได้มากในวันแรกๆ การสร้างความสัมพันธ์ใช้เวลานาน
9. เป็นมิตรกับทุกคน

การทำงานในภาคสนาม ควรเริ่มที่ การทำแผนที่ (Mapping) โดยการหาคนให้นำทางในการสำรวจชุมชน และทำแผนที่ทางกายภาพ แผนที่ทางประชากร และแผนที่ทางสังคม ซึ่งทำให้ทราบถึงโครงสร้างในด้านต่างๆ ของชุมชน

การเข้าสนามเป็นเรื่องที่สำคัญในการศึกษา สำรวจชุมชน ถ้านักวิจัยผู้ศึกษาชุมชน มีการวางตัวที่เหมาะสม กำหนดบทบาทของตนเองในทางที่ชัดเจน ย่อมเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาในการที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ ของชุมชน ได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้ศึกษาวิจัยจึงควรวางตัวให้เหมาะสม ไม่มีอคติต่อสิ่งที่พบเห็น พยายามทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นชุมชน แล้ววิเคราะห์สิ่งเหล่านั้น

โดยมองว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นล้วนมีการเปลี่ยนแปลงเป็นพลวัต และเป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน

6. การศึกษาแบบผสมผสาน

การศึกษาแบบผสมผสาน คือ การนำเอาวิธีต่างๆ ในการศึกษา วิเคราะห์ชุมชนมาใช้ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาชุมชน โดยเริ่มต้นที่การเข้าสนาม หรือการลงสู่ชุมชน จากนั้นใช้ การสังเกตทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์พูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ใช้ข้อมูลเอกสารมือสองในการศึกษาหาประวัติของชุมชน การสนทนากลุ่มเพื่อระดมความคิดร่วมกับ ชุมชน การจดบันทึกต่างๆ ในระหว่างการศึกษาชุมชน เทคนิค วิธีการแบบผสมผสานเหล่านี้จะช่วยให้ ผู้ศึกษาวิจัยได้รับทราบข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชนได้มาก ในมุมมองที่หลากหลาย

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 30) กล่าวถึงวิธีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนใน ลักษณะแบบผสมผสาน ดังนี้

1. การสัมภาษณ์ทั้งแบบมีโครงสร้าง (มีแบบสอบถาม) และไม่มีโครงสร้าง
2. การสนทนาพูดคุยทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
3. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม
4. การจดบันทึกประจำวัน
5. การทำกรณีศึกษาเหตุการณ์หรือธรรมเนียมประเพณีอันใดอันหนึ่ง
6. การเข้าร่วมประชุมกับชาวบ้านในงานพัฒนา หรืองานพิธีต่างๆ หรืองานการผลิต
7. การสัมภาษณ์เจาะลึก Key information
8. การอ่านเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
9. การศึกษาอัตชีวประวัติของผู้นำ
10. การทำกรณีศึกษา ครอบครัว หรือเครือญาติ

สรุป เทคนิคหรือเครื่องการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามอันได้แก่ การเตรียมตัวเข้าสนาม การสังเกต การสัมภาษณ์ การใช้ข้อมูลเอกสาร การตรวจสอบข้อมูล เป็นต้น เป็นขั้นตอนที่นักศึกษาวิจัย จะต้องพบในการศึกษาวิจัยชุมชน ดังนั้น การศึกษา รวบรวมข้อมูลของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ เราทราบถึงสภาพปัญหา ความเปลี่ยนแปลง และความต้องการของชุมชนเพื่อที่จะได้ร่วมกันวางแผน เพื่อการพัฒนาชุมชนต่อไป

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลภายใต้เทคนิค และเครื่องมือดังกล่าวจำเป็นต้องมีความเข้าใจใน การเก็บข้อมูลของชุมชนในบริบทต่างๆ โดย ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536 : 111) ได้เสนอถึงวิธีการเก็บ รวบรวมข้อมูลเพื่อเข้าใจในสถานะและการเปลี่ยนแปลงชุมชน ว่ามีการเก็บข้อมูลในประเด็นต่างๆ โดยภาพรวมของชุมชน ดังนี้

1. การเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่
 - 1.1 สภาพภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

- 1.2 ลักษณะโครงสร้างของประชากร
- 1.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขปโภคของชุมชน
- 1.4 ประวัติและความเป็นมาของชุมชน
2. ข้อมูลเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจและการใช้ทรัพยากร : การผลิต การแลกเปลี่ยน และการบริโภค
 - 2.1 การครอบครองทรัพยากรในการผลิต
 - 2.2 กระบวนการผลิตและผลผลิต
 - 2.3 การแลกเปลี่ยนและการบริโภค
 - 2.4 รายได้/รายจ่ายและหนี้สิน
3. ข้อมูลเกี่ยวกับระบบสังคมและการเมืองในชุมชน
 - 3.1 ครอบครัวและเครือญาติ เช่น รูปแบบครอบครัวความสัมพันธ์เครือญาติ
 - 3.2 เพื่อนบ้านและเพื่อน
 - 3.3 กลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มอุปถัมภ์กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มการเมือง กลุ่มอื่นๆ ที่ทางการเข้ามาจัดตั้งเป็นต้น
 - 3.4 การศึกษาต่างๆของชุมชน
 - 3.5 การศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในเชิงอำนาจ ผู้นำและความขัดแย้งในชุมชน

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน โดยมีประเด็นที่ศึกษาในเรื่องความคิด ความเชื่อ หรือคำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่คนในชุมชนกล่าวว่าเป็นจริง ซึ่งน่าจะครอบคลุมใน 4 ประเด็นใหญ่ คือ

1. ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยเฉพาะสิ่งทีนำมาใช้เป็นทรัพยากรในการดำรงชีพ
 2. ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง
 3. ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์และมนุษย์และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ
 4. ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดของสรรพสิ่งทั้งหลาย และชีวิตหลังความตาย
- สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อนี้ เป็นการให้การสังเกตและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการใดในลักษณะต่างๆ ดังต่อไปนี้
1. สังเกต และสัมภาษณ์เกี่ยวกับพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน
 2. สัมภาษณ์ผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาและพิธีกรรม
 3. การสังเกตและสัมภาษณ์เกี่ยวกับพิธีกรรม

ส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นการศึกษา เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลง ความสืบเนื่องของชุมชนในระบบต่างๆ รวมถึงความสัมพันธ์ในชุมชน โดยการพยายามเข้าใจชุมชนอย่างรอบด้านในสภาวะปัจจุบัน โดยของมีจุดเน้นเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามที่ตนสนใจหรือเห็นว่ามีความสำคัญต่องานพัฒนา และพยายามระบุปัญหาของชุมชนจากทัศนะของคนในชุมชน ที่เห็นว่า เป็นปัญหา ประกอบกับแนวทางการศึกษาของผู้ศึกษาวิจัย และเริ่มหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง ในกาลเวลาใด และคนในชุมชนได้แก้ปัญหาหรือปรับปรุงตัวอย่างไรในสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งการวางกรอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนแบบนี้จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยได้เข้าใจในสภาพต่างๆ ของชุมชนได้ดีขึ้น

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน

กระบวนการรวบรวมข้อมูลชุมชน จำเป็นต้องมีเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและหรือเครื่องมือช่วยจำในการศึกษาชุมชน เพื่อที่จะได้ศึกษา วิเคราะห์ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้มีประโยชน์ที่ให้ผู้ศึกษาวิจัยชุมชนได้เห็นภาพและเข้าใจถึงชุมชนในสภาวะและลักษณะต่างๆ ได้ดีขึ้น และนำไปใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและเป็นแนวทางในการอ้างอิงได้อย่างรวดเร็วอย่างไรก็ตาม ก่อนนำเครื่องมือต่างๆ ไปใช้ ผู้ที่ศึกษาวิจัยหรือผู้ทำงานภาคสนามและชุมชน ควรมีความคิดในเบื้องต้นว่า ต้องการเก็บข้อมูลในเรื่องอะไร และทำไมต้องเก็บ ทั้งนี้เพื่อเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูลที่ชัดเจน ในที่นี้จะนำเสนอเครื่องมือการศึกษา และการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่หรือชุมชนอย่างเร่งด่วนซึ่งเป็นการแบบมีส่วนร่วมที่ให้โอกาสแก่ชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นให้คนทำงานภาคสนามและชุมชนท้องถิ่นมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจที่ดีต่อกันซึ่งสามารถทำได้รวดเร็ว ลดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน และเครื่องมือเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่ทำให้เห็นประเด็นปัญหาของชุมชนได้อย่างรวดเร็ว

แอนดรู คอร์นิส นันทา สิทธิราช และ อาแซ สะยาอะ (2542 : 1-7) กล่าวถึงเครื่องมือการศึกษา และการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่หรือชุมชนอย่างเร่งด่วน มีกระบวนการต่างๆ ดังนี้

1. การทบทวนข้อมูลมือสอง (Review of Secondary Sources)

วิธีการใช้ โดยทั่วไปชุมชนจะมีข้อมูล เช่น หนังสือ รูปภาพ แผนที่ โฉนดที่ดิน เอกสาร เก่าๆ เป็นต้น ที่ได้อธิบายสภาพชุมชนไว้ ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นได้ ถ้าเป็นเอกสารเก่าควรนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลใหม่ และควรศึกษาเอกสารว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์โดยรวมของชุมชนว่าเป็นอย่างไร และต้องจดบันทึกในรายละเอียดของแหล่งข้อมูล สถานที่ จากผู้ให้ข้อมูลทันที โดยไม่นำเอกสารมาเก็บไว้

ประโยชน์ ข้อมูลมือสองส่วนใหญ่ สามารถให้ข้อมูลที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนที่ไม่มีในข้อมูลมือสองที่มาจากห้องสมุดหรือหน่วยงานราชการ ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิทธิการครอบครองชาวบ้านก็จะนำมาอภิปรายและให้ข้อมูลเพิ่มเติม

ปัญหา หรือข้อจำกัด บางครั้งข้อมูลมือสองให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคมของชุมชนไม่ชัดเจน และไม่ครอบคลุมทั้งหมด ถ้าเอกสารที่มีความอ่อนไหวง่ายหรือทำให้นึกถึงเรื่องเศร้าสลดชาวบ้านก็ไม่อยากพูดถึงเรื่องนั้น

ตัวอย่างการใช้ เช่น การศึกษามาตรฐานความเป็นอยู่ของครอบครัว

2. การสังเกตการณ์โดยตรง (Direct Observation)

วิธีการใช้ มี 2 วิธี คือ 1) การเดินทางตามทางในหมู่บ้านและบันทึกในเรื่องที่สังเกตเห็น เช่น มีบ้านกี่หลัง วัสดุสร้างบ้าน เป็นต้น 2) การสังเกตโดยการเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับชาวบ้าน เช่น การเก็บฟืน การทำนา เป็นต้น ซึ่งเป็นโอกาสที่ได้ซักถามชาวบ้านถึงจัดการของชาวบ้านในเรื่องนั้นๆ หรือการพัฒนาวิธีการใหม่ ในการทกิจกรรมของชุมชน

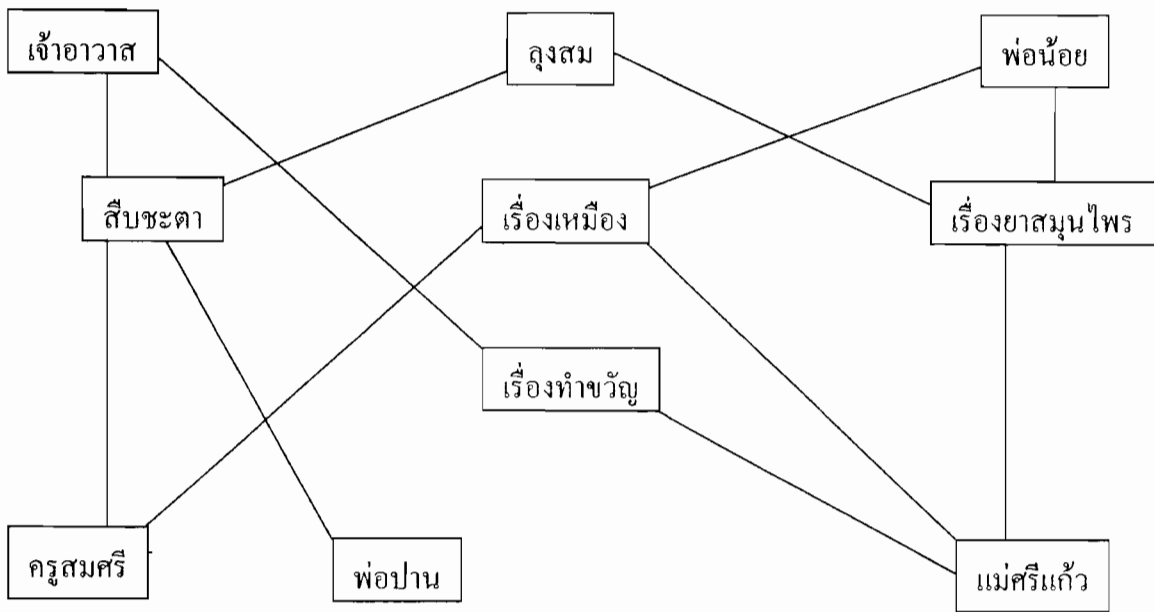
ประโยชน์ การสังเกตโดยตรง ทำให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำกว่าการใช้แบบสอบถามหรือการสัมภาษณ์และบางกรณีสามารถให้ข้อมูลในเชิงปริมาณเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติได้ทำให้คนทำงานในสนามมีโอกาสพบคนที่หลากหลายในชุมชน

ข้อจำกัด ไม่สามารถทำให้เห็นการกระทำที่ยากแก่การเข้าใจ เช่น การทำงานในที่กำบัง เป็นต้นดังนั้นจึงต้องระวังการเข้าไปมีส่วนร่วม ที่ไม่รบกวนการทำงานของชาวบ้าน

ตัวอย่างการใช้ เช่น สถานที่ประชุมของชุมชน เป็นต้น

3. แผนที่วงจรข่าย (Network Maps) เป็นเทคนิคที่ช่วยให้เกิดการค้นหาคอลและทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนดังนี้

ภาพประกอบ 1 ตัวอย่างแผนที่วงจรข่าย

วิธีการใช้ แผนที่วงจรเครือข่ายสามารถทำให้เห็นถึง คน กลุ่มคน หรือทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนตามลำดับความสำคัญ เช่น เราต้องการทราบว่าใครเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ รู้จักและสามารถใช้สมุนไพรในชุมชนก็ต้องใช้การวาดภาพแสดงชื่อคนที่มีความรู้ หลังจากนั้นจึงใช้การสัมภาษณ์จะทำให้ทราบถึงบุคคลหรือทรัพยากรที่ชาวบ้านเห็นว่ามีความสำคัญหรือเป็นผู้รู้ในเรื่องราวนั้นๆ

ประโยชน์ แผนที่วงจรเครือข่ายเป็นวิธีที่เร็วและมีประสิทธิภาพทำให้รู้ว่าใครเป็นผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในด้านต่างๆ หรือรู้ถึงทรัพยากรที่คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ และจะเป็นประโยชน์ในการอภิปรายกลุ่มย่อยและในด้านทรัพยากร แผนที่วงจรเครือข่ายจะช่วยให้เห็นภาพรวมและเป็นแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อจำกัด แผนที่วงจรเครือข่าย ต้องมีผู้ให้ข้อมูลมากพอ และต้องสอบถามคนที่เหมาะสม
ตัวอย่างการใช้ เช่น การค้นหาผู้ที่มีความรู้และบทบาททางศาสนาในชุมชน

4. การสัมภาษณ์ (Interview)

วิธีการใช้ การสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือที่ดีสำหรับการศึกษาหรือเก็บข้อมูลในเรื่องที่สนใจ โดยเฉพาะ ผู้สัมภาษณ์ควรตั้งประเด็น ที่เปิดกว้างและควรถามเช่น ใคร อย่างไร ทำไม คิดอย่างไร

ประโยชน์ การสัมภาษณ์ทำให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพที่เจาะลึก ใช้ในการศึกษาหรือเก็บรวบรวมข้อมูลได้เกือบทุกเรื่องในชุมชน รวมทั้งหาวิธีการแก้ไขปัญหาหรือรับมือกับปัญหาของชุมชน

ข้อจำกัด ต้องใช้เวลาในการสัมภาษณ์ และเป็นเวลาที่สะดวกสำหรับชาวบ้าน

5. แบบสอบถามอย่างสั้น (Short Questionnaire)

วิธีการใช้ เมื่อต้องการเก็บข้อมูลในเรื่องที่เฉพาะเจาะจง การใช้แบบสอบถามอย่างสั้น เป็นวิธีการที่ง่าย รวดเร็วกว่าการสัมภาษณ์ หรือการสำรวจ ให้มีแบบสอบถามที่ตรงประเด็นของเรื่อง ที่กำหนดไว้

ประโยชน์ การใช้แบบสอบถามแบบสั้น สามารถให้ข้อมูลที่เป็นตัวเลขของข้อมูล ทั้งหมด ในเรื่องที่เราสนใจโดยเฉพาะ และไม่ต้องการอาศัยการวิเคราะห์ทางสถิติที่ซับซ้อนสามารถทำได้ เร็ว และสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อจำกัด ระวังการออกแบบสอบถามที่สั้น และตรงตามประเด็นที่ตั้งไว้

ตัวอย่างการใช้ เช่น ข้อมูลขนาดครัวเรือน เป็นต้น

6. ประวัติบุคคล (Biography)

วิธีการใช้ ประวัติบุคคล สามารถศึกษาได้จากการสัมภาษณ์ โดยถามถึงช่วงเวลาต่างๆ ของบุคคลที่ให้ข้อมูล เช่น เกิดที่ไหน ทำงานอะไรบ้าง ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเป็นอย่างไร เป็นต้น

ประโยชน์ ประวัติบุคคลที่มีอายุมาก จะแสดงให้เห็นถึงประวัติของชุมชน/พื้นที่สภาพ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงการได้รับการบริการจากรัฐ ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของชุมชน และสังคม

ข้อจำกัด สามารถให้ข้อมูลได้เฉพาะบุคคลเท่านั้น ข้อมูลที่ได้ไม่สามารถใช้เป็นตัวแทน ของข้อมูลทั้งหมดได้

ตัวอย่างการใช้ เช่น การประกอบอาชีพของชุมชน เป็นต้น

7. การทำประวัติพื้นที่ (Local History)

วิธีการใช้ ช่วยให้การสรรหาผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติของพื้นที่ในชุมชน

ประโยชน์ การทำประวัติพื้นที่ สามารถแสดงให้เห็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบัน การเมืองท้องถิ่น การทำงานของคน ในท้องถิ่นหรืออื่นๆ ซึ่งเป็นข้อมูลที่ดีที่ช่วยในการ เปรียบเทียบปัจจุบันกับอดีต

ข้อจำกัด การรวบรวมข้อมูลประวัติพื้นที่จากหลายๆคนทำให้ได้ผลหรือให้ภาพที่ไม่ กว้าง และเป็น การอาศัยข้อมูลจากความทรงจำ ดังนั้น อาจมีข้อมูลที่ชาวบ้านจำได้ไม่หมด

ตัวอย่างการใช้ เช่น การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่า และผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวบ้านในช่วง 25 ปี ที่ผ่านมา เป็นต้น

8. เส้นเวลา (Time Line)

เป็นเทคนิคที่แสดงให้เห็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งจะทำให้เห็น กระบวนการและผลกระทบที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา

ตาราง 1 ตัวอย่างตารางเส้นเวลาการลดลงของป่าต้นน้ำ

2540	2543	2546	2550	2551	2553
มีป่าสมบูรณ์มีน้ำพอใช้ตลอดปี	ป่าลดลงน้ำพอใช้ในหน้าแล้ง	ป่าลดลงมากน้ำมีน้อยขาดแคลนน้ำในภาคเกษตร	ป่ามีน้อยน้ำไม่พอใช้เริ่มมีการขัดแย้งการใช้น้ำ	เริ่มฟื้นฟูน้ำยังไม่พอใช้ชาวบ้านหาทางออก	ป่าเริ่มมีชาวบ้านร่วมกำหนดการจัดการเรื่องน้ำ

วิธีการใช้ เส้นเวลาเป็นภาพวาดโดยประมวลเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลา ซึ่งทำให้เห็นภาพชัดเจนใช้ในการแสดงเรื่องราวของบุคคลหรือประวัติพื้นที่และช่วยในการลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ประโยชน์ เส้นเวลาทำให้เข้าใจภาพรวมของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตได้ง่ายและสามารถชี้ให้เห็นจุดที่ชาวบ้านยังไม่มีความชัดเจนในเหตุการณ์นั้นๆ การเรียงลำดับเหตุการณ์ตามเส้นเวลา ช่วยมองให้เห็นว่าเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่ง มีผลกระทบต่ออย่างไรต่อเหตุการณ์หนึ่ง

ข้อจำกัด ข้อมูลตามเส้นเวลาจะขึ้นอยู่กับความทรงจำของผู้ถูกสัมภาษณ์ ดังนั้น จึงไม่จำเป็นว่าข้อมูลนั้นๆ จะเป็นไปตามลำดับเวลาที่ถูกต้อง ซึ่งปัญหาที่สามารถแก้ไขได้โดยการหาผู้ให้ข้อมูลหลายๆคน

ตัวอย่างการใช้ เช่น การติดตามการขยายตัวของป่าชุมชน เป็นต้น

9. กรณีศึกษารายละเอียด (Case Study)

วิธีการใช้ การศึกษารายกรณี จะให้ละเอียดถึงเหตุการณ์ที่สำคัญหรือประเด็นที่มีความสำคัญต่อชุมชน การบันทึกแต่ละกรณีศึกษา จำเป็นที่ต้องทำการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านกลุ่มต่างๆ และเพื่อความแน่ใจว่าข้อมูลที่ได้อาจมาจากกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ในข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ประวัติบุคคลหรือประวัติชุมชน

ประโยชน์ การศึกษารายกรณี ให้ข้อมูลที่สะท้อนบทเรียนที่ได้รับจากพื้นที่ ซึ่งได้แสดงให้เห็นการแก้ปัญหาวิกฤติในอดีตของชุมชนอย่างไร และวิธีนี้ยังแสดงให้เห็นถึงกลไกที่ใช้ในการรับมือกับปัญหาชุมชน และวิธีการของชุมชนในการจัดการกับปัญหา

ข้อจำกัด อาจทำให้ขาดความแน่ใจในหลากหลายของข้อมูลและแนวคิดที่ได้มา ต้องทำให้มีความชัดเจน

ตัวอย่างการใช้ เช่น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งการใช้น้ำ

นอกจากนี้ ยังได้มีเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเร่งด่วน เช่นการวาดแผนที่ (Mapping) การเดินตามด้านหน้าตัด (Transect Walk) แผนภูมิการจัดการองค์กร (Organization Chart) แผนภูมิสาย

งาน (Flow Chart) การจัดลำดับความสำคัญ (Ranking) การจำแนกประเภท (Classification) ปฏิทินตามฤดูกาล (Seasonal Calendar) แผนภาพ (Diagram) แผนภูมิแสดงปัญหา (Problem) เป็นต้นซึ่งเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเร่งด่วนในเหล่านี้เป็นการช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัย และชาวชุมชนได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้ การศึกษาชุมชนร่วมกัน ซึ่งผู้ที่จะนำเครื่องมือต่างๆ นี้ไปใช้ควรคำนึงถึงความเหมาะสมของเครื่องมือที่จะนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล ให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยในครั้งนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจในชุมชนอย่างแท้จริง และเพื่อให้ผู้วิจัยได้ดำเนินงานศึกษาชุมชน ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ชนิฎฐา กาญจนรังสีนนท์ (2541 : 43 – 52) ได้เสนอถึงเครื่องมือช่วยจำ (Conceptual Tools) สำหรับช่วยบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างในลักษณะที่ทำให้ การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน และ การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท โดยเครื่องมือช่วยจำบางชนิดสามารถนำไปใช้ในการทำ การประเมินสภาวะชนบทอย่างมีส่วนร่วม เพื่อกระตุ้นความคิดจิตสำนึก และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร อันจะนำมาซึ่งการเรียนรู้ระหว่างผู้ศึกษากับคนในชุมชน เครื่องมือเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่มีการใช้กัน และสามารถพัฒนาคัดแปลงวิธีการใช้เครื่องมือที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมกับสถานการณ์ เงื่อนไขและสภาพแวดล้อมยิ่งขึ้น

เครื่องมือช่วยจำเหล่านี้ จะช่วย ในการศึกษาชุมชน ได้ดีขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีเครื่องมือ ดังนี้

1. ผังกิจกรรม (Activity Chart) เป็นการบันทึกข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลลงบนกระดาษเปล่า โดยวาดภาพสภาพพื้นที่ต่างๆ ให้ชัดเจน เป็นต้น
2. พฤษภคครอบครัว (Family Tree) หรือโครงสร้างครอบครัว โดยเขียนถึงความสัมพันธ์ในครอบครัว และรายละเอียดต่างๆของครอบครัว เช่น เพศ อายุ เป็นต้น
3. ปฏิทินแรงงาน (Labor Calendar) เป็นการเขียนข้อมูลที่ได้เกี่ยวกับกิจกรรมการทำเกษตรในแต่ละช่วง
4. ปฏิทินฤดูกาล (Seasonal Analysis) เป็นภาพปฏิทินที่แสดงข้อมูลต่างๆ ชุมชนอาทิ ข้อมูลเรื่องน้ำฝน กิจกรรมที่ทำในชุมชน เป็นต้น ที่ทำทราบถึงการทำงานในช่วงเวลาที่สำคัญต่างๆ
5. แผนที่ทรัพยากร (Resource Map) เป็นแผนที่ที่แสดงขอบเขตของหมู่บ้าน เส้นทางคมนาคม แหล่งทรัพยากร ป่าไม้ พืชที่การเกษตร เป็นต้น
6. แผนที่หมู่บ้าน (Village)
7. แผนผังเวนน์ (Venn Diagram) แผนที่แสดงระหว่างคนหรือสถาบัน
8. เครื่องมือกราบปี (Grapp Method) เป็นเครื่องมือที่เหมาะสมกับกลุ่มคนที่อ่านหนังสือไม่ออกที่แสดงด้วยภาพวาดของสิ่งต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความหมายของสิ่งๆ นั้น

9. แผนที่ภาพตัดขวาง (Transect Map) เป็นภาพวาดแสดงลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่เกี่ยวกับสภาพทางกายภาพและชีวภาพ
10. แผนที่ภาพตัดขวางแต่ละช่วงเวลา (History Transect Map) เป็นการวาดภาพแสดงสภาพภูมิประเทศและการใช้ที่ดินของพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา
11. แผนที่ทางสังคม (Social Map)
12. แผนผังการถ่ายเททรัพยากรชีวภาพ (Bio – resource Flow) เป็นการแสดงภาพจำลองการถ่ายเททรัพยากรชีวภาพระหว่างกิจกรรมการเกษตรประเภทต่างๆ ของเกษตรกร
13. แผนผังแสดงทรัพยากรระดับหมู่บ้าน (Village Resource Flow) เป็นการแสดงภาพจำลองภาพการถ่ายเทของทรัพยากรจากหมู่บ้านหนึ่งไปยังบ้านหนึ่ง เช่น การผลิตข้าว ส่งข้าว เป็นต้น
14. เมตริกคะแนน (Matrix Ranking) เป็นการแสดงตารางวิเคราะห์เปรียบเทียบความสำคัญของการเกษตรแต่ละประเภทในรูปแบบของการให้คะแนน เช่น เป็นอาหาร เป็นแหล่งรายได้ เป็นต้น
15. เมตริกคะแนนแหล่งข้อมูลข่าวสาร (Matrix Scoring of information Source) เป็นตารางวิเคราะห์การเปรียบเทียบความสำคัญของแหล่งข้อมูลข่าวสารที่มีจากทัศนคติของคนในชุมชน ในรูปของการให้คะแนนจำแนกตามประเภทข้อมูลข่าวสารและความรู้ที่ได้รับจากแหล่งต่างๆ และบอกถึงประโยชน์และความสำคัญที่ได้รับจากแหล่งข่าวนั้น ๆ
16. แผนผังใยแมงมุม (Spider Diagram) เป็นเครื่องมือที่ใช้วิเคราะห์ประสิทธิภาพการทำงาน และการให้บริการของหน่วยงานจากโครงสร้างและระบบงานขององค์กร โดยเปรียบเทียบกับหน่วยงานที่ให้บริการในลักษณะเดียวกัน เพื่อศึกษาข้อได้เปรียบเสียเปรียบของโครงสร้างระบบงาน ซึ่งนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางปรับปรุงโครงสร้างและระบบให้ดีขึ้น
- สรุป เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาวิจัย พึงนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา การเก็บข้อมูลบางวิธีต้องใช้เทคนิค และเครื่องมือหลายอย่างรวมกัน เพื่อความเข้าใจในสภาพและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างแท้จริง

การวิเคราะห์ชุมชน

การวิเคราะห์ชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องลงไปวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนจากสนาม โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาชุมชนจนถึงเทคนิควิธีการวิเคราะห์ชุมชน อย่างน้อยที่สุดควรที่จะต้องมีการวางแผน โดยติดต่อกับชุมชนเพื่อที่จะได้ลงไปปฏิบัติงานสนามและสรุปผลของการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ สาเหตุที่นักพัฒนาต้องวิเคราะห์ชุมชน ก็เพราะนักพัฒนาต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนและทำงานรับใช้ชุมชนนั้น ๆ ดังนั้น การวิเคราะห์จึงมีความจำเป็นต่อการสร้างขบวนการเข้าใจและเรียนรู้ชุมชนทั้งในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน สิ่งที่นักพัฒนาจะต้องวิเคราะห์ก็คือ สภาพความเป็นมาของหมู่บ้านตั้งแต่อดีต สภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบันและการคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตของชุมชน ทั้งนี้เพื่อแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และสามารถตอบสนองความสมบูรณ์ของการปฏิบัตินั้น ๆ มากที่สุด การวิเคราะห์ชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เข้าใจถึงระบบคิดของชาวบ้าน ชุมชน และเข้าใจวิถีชีวิตแบบหมู่บ้านให้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้การทำงานของนักพัฒนาหรือการดำเนินงานพัฒนาชนบทมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน

1. ความหมาย แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาถ (2531: 266) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์ โดยมองว่านักพัฒนาที่มีแนวคิดต่างกันจะวิเคราะห์ หรือมองชุมชนโดยได้ข้อสรุปออกมาต่างกัน ซึ่งเป็นปัจจัยกำหนดการทำงานต่างกัน มีแนวคิดวิเคราะห์ชุมชน 4 แบบ ที่ทำให้ผลการวิเคราะห์ชุมชนออกมาแตกต่างกัน คือ

1. เป็นการมองโดยยึดค่านิยม ความเชื่อ ความคุ้นเคย และแบบแผนการใช้ชีวิตของตนเองเป็นหลัก และมองเพียงปรากฏการณ์ผิวเผิน โดยสรุปว่าความจริงสังคมโดยรวมยังดี เพียงแต่บางกลุ่มเท่านั้นที่ต้องการความช่วยเหลือ นักพัฒนาที่มองแบบนี้จะทำงานแบบสงเคราะห์
2. เป็นการมองโดยยึดตนเองเป็นหลักเช่นเดิม แต่มองว่า มีบางส่วนของสังคมที่ยังไม่เหมาะสม ต้องแก้ไข ผู้ที่มองแบบนี้จะออกมาแบบกึ่งพัฒนา กึ่งสงเคราะห์
3. มองโดยยึดตนเองเป็นหลัก แต่เพิ่มความพยายามในการศึกษาค้นคว้าของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในมุมกว้างขึ้น ซึ่งพบว่าสังคมยังมีโครงสร้างที่ไม่เหมาะสมและไม่เป็นธรรม แต่ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมตลอดจนระบบคิดของชาวบ้านในชนบท จึงใช้ระบบคิดของตนซึ่งได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองเป็นบรรทัดฐานในการวัดความถูกต้อง งานที่ออกมาจะเป็นแบบปฏิวัติสังคม
4. พยายามมองให้พ้นจากตนเอง พยายามจัดทัศนะที่มีไว้ล่วงหน้าออกไปเสียก่อน มองให้ถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และระบบคิดของประชาชนในชนบท ไม่นำบรรทัดฐานของตนเองไปเปรียบเทียบหรือตัดสินการดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ของชาวชนบท พร้อมทั้งจะสร้างจิตสำนึกหรือปรับปรุงวิถีปฏิบัติใหม่ ๆ ขึ้นมาโดยยึดประชาชนเป็นหลัก การดำเนินงานพัฒนาชนบทจะมุ่งให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่มีคุณภาพอย่างแท้จริง

อคิน รพีพัฒน์ (2536 : 56) ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าต้องวิเคราะห์ในด้านของโครงสร้างและหน้าที่ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชน และความแน่นแฟ้นในการรวมตัวของสังคม และหน้าที่ของสังคมหรือสถาบันที่เป็นแบบแผนพฤติกรรมของสังคม

ชยันต์ วรรธนะภูติ (2536 : 170) กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่าเป็นการพยายามมุ่งที่จะศึกษาสภาพของชุมชน องค์กรชาวบ้านและบทบาทของผู้นำในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน โดยการวิเคราะห์ชุมชนมีหลักเกณฑ์ที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นการวิเคราะห์แยกย่อยให้เห็นองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยพิจารณาจากปัจจัยที่มาจากภายนอก เช่น การเข้ามาของรัฐ และปัจจัยภายในซึ่งอาจหมายถึงบทบาทของผู้นำ องค์กรชาวบ้าน กลุ่มชาวบ้าน ชนชั้น และที่สำคัญคือ พลังเหล่านี้ซึ่งมีกลุ่มต่าง ๆ เป็นตัวผลักดันภายใต้กรอบและเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ดำเนินไปอย่างไร และมีผลออกมาอย่างไร ผู้ศึกษาวิจัยต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎีในฐานะเครื่องมือนำทางในการศึกษา

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 175) กล่าวถึงการวิเคราะห์ หมายถึง การค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น ทำไมคนไทยเป็นคนปลูกข้าว แต่กลับไม่มีข้าวกิน เป็นต้น เพื่อดูสิ่งที่อยู่เบื้องหลังของเหตุการณ์ ซึ่งอาจจะเป็นมูลเหตุฉงใจ ความหมายต่าง ๆ และหมายถึงการแยกแยะองค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ ออกมาเป็นชิ้นส่วนย่อย ๆ และค้นหาโครงสร้างดังกล่าว และได้เสนอการวิเคราะห์ชุมชน / สังคม สำหรับการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนว่าเป็นการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของชุมชน ชีวิตของคนในชุมชน ลักษณะทางกายภาพ โครงสร้างปัจจุบันด้านต่าง ๆ ของชุมชน เป็นต้น และวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหา พลังของการแก้ไขปัญหา การวิเคราะห์ทบทวนอดีตและปัจจุบัน การดำรงชีวิต ความเป็นอยู่ รวมถึงการทบทวนตัวเองของนักพัฒนาและชาวบ้าน และกิจกรรม กระบวนการทำงานที่ได้ลงมือไป ทั้งนี้จะช่วยให้บุคคลภายนอก นักพัฒนา มีความเข้าใจชุมชนมากขึ้นในลักษณะที่รอบด้านและลุ่มลึก และเพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อชุมชนและสังคมของตนเอง

นอกจากนี้ยังได้เสนอหลักการในการวิเคราะห์ชุมชน คือ จะต้องวิเคราะห์ในมิติทางประวัติศาสตร์ คือ ดูถึงความเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมา และปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ ว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นอย่างมีระบบระเบียบโครงสร้างที่แน่นอน มีกลไกและเงื่อนไขที่สืบทอดเหตุการณ์นั้น ๆ วิเคราะห์ถึงปัญหาและศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างมีเงื่อนไขเหล่านั้น โดย วิเคราะห์องค์ประกอบย่อยกลไก เงื่อนไข ความสัมพันธ์ที่ส่งเสริมให้เกิดเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์นั้น หรือกลไก เงื่อนไขที่ทำให้ตายปรากฏการณ์นั้น ๆ ด้วย

อภิชาติ ทองอยู่ (อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ. 2538 : 198) กล่าวถึงเนื้อหาของ การวิเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยสังเขป คือ

1. เนื้อหาเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชีวิตชุมชน ชีวิตบุคคล พัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาปัจจุบันของชุมชน สาเหตุต่าง ๆ และอนาคตของชุมชน
2. พิจารณาเนื้อหาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากภายนอกแล้วควรสนใจต่อปฏิกิริยาของคนในชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงปฏิกิริยาได้แก่ ด้านอารมณ์ความรู้สึก ด้านความคิดเห็น ด้านการกระทำ
3. เนื้อหา การวิเคราะห์หาจุดพลังที่มีอยู่เพื่อเป็นต้นทุนสำหรับการก้าวต่อไป ได้แก่ จุดพลังในแง่ความรู้สึก ความสามารถ สติ ปัญญา สำหรับการแก้ไขปัญหา และจุดพลังในแง่คุณค่า คุณธรรม คุณงามความดีที่มีในชุมชน และถ้าเมื่อวิเคราะห์ในแง่ระบบคุณค่า จะพบว่าเป็นคุณค่าที่ชุมชนสร้างมาเองเห็นได้จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เป็นค่านิยมที่อำนาจจากภายนอกสอดแทรกเข้ามา และการปรับประสานระหว่างคุณค่าดั้งเดิมและค่านิยมแบบใหม่

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531 : 277) กล่าวถึงความหมายและขอบเขตของการวิเคราะห์ชุมชน คือ กระบวนการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องของคนและสังคมหมู่บ้าน ศึกษาสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งได้แก่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและจิตสำนึกในระดับและนอกชุมชน สำหรับวัฒนธรรมนั้น มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชนและมีวิวัฒนาการเมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องศึกษาพัฒนาการของวิถีการผลิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในช่วงประวัติศาสตร์ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงประกอบด้วย การศึกษาประวัติของหมู่บ้านสภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน สัมพันธภาพส่วนต่าง ๆ ภายในและรอบ ๆ ชุมชน วัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และระบบคิดของชาวบ้าน ซึ่งการศึกษาความเป็นมาของชุมชนจะช่วยให้มองเห็นการเคลื่อนไหวตัวของชุมชน การแทรกแซงของอิทธิพลภายนอก การดำรงอยู่และการสูญหายไปของคุณค่าที่ดีต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจสภาพและปัญหาในปัจจุบัน ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาอย่างมีเป้าหมาย

บัณฑิต อ่อนคำและวิริยา น้อยวงศ์ นยางส์ (2533 : 133) กล่าวถึงการวิเคราะห์ชุมชนว่า ประกอบด้วย การวิเคราะห์พื้นที่หรือการวิเคราะห์สถานการณ์ซึ่งกระทำอยู่เสมอ การวิเคราะห์การวางแผนทั้งหมดประกอบกับการกำหนดสาเหตุของกิจกรรมอันตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดและปัญหา ความต้องการ ส่วนเรื่องที่น่ามาวิเคราะห์สถานการณ์ในชนบทมีดังนี้ ใคร ทำอะไร เมื่อไร อย่างไร และทำไม การศึกษาชุมชน รวมทั้งภาวะผู้นำ และเจตนารมณ์ชุมชน อะไรคือความคิดและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน มีศักยภาพและทรัพยากรอะไรที่มีในชุมชน มีทรัพยากรภายนอกอะไรบ้างที่จะนำมาสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

สรุปได้ว่า การวิเคราะห์ชุมชน โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาชุมชน จนถึงเทคนิควิธีการวิเคราะห์ชุมชน อย่างน้อยที่สุด ควรที่จะต้องมีการวางแผน โดยติดต่อหาชุมชนเพื่อที่จะได้ลงไปปฏิบัติงานสนามและสรุปผลของการวิเคราะห์ ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2. หลักการวิเคราะห์ชุมชน

การวิเคราะห์ชุมชน เพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน คืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาในขั้นต่อไป สิ่งสำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชนคือ ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ชุมชนถ้าหากประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข(2540 : 50) กล่าวถึงขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนว่า มีอยู่ 4 ประการดังต่อไปนี้

1. ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ถ้าหากปัญหาและความต้องการมีหลายอย่างในขณะเดียวกัน จะต้องเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ ซึ่งจะต้องสำรวจและจัดอันดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่างๆ ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน
2. ศึกษาสาเหตุของปัญหา เป็นการค้นหาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลต่างๆ เป็นพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งวิธีการหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการในชุมชนนั้นมีหลายวิธี ได้แก่ การสังเกตการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน การสัมภาษณ์ เป็นต้น
3. ศึกษาความสามารถในการแก้ปัญหา
4. ศึกษาช่องทางในการแก้ปัญหา มีการวางแผนการดำเนินงานต่างๆ เพื่อหาช่องทางในการแก้ปัญหาและความต้องการของประชาชน ซึ่งมีหลายวิธี ดังนี้
 - 4.1 การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจเก็บข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานในชุมชนและผู้เชี่ยวชาญ เพื่อจะดำเนินการวางแผนในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยวิธีการนี้ประชาชนไม่ได้มาเกี่ยวข้องด้วย
 - 4.2 การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานและผู้นำชุมชนตลอดจนองค์กรชุมชน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ทำให้ได้ทราบความคิดเห็นทั้งสองฝ่าย แต่อาจมีข้อเสียเปรียบในแง่ที่ฝ่ายผู้นำชุมชนอาจจะไม่กล้าพูด ไม่กล้าที่จะแสดงออก ทำให้อาจจะเป็นผู้รับฟังความคิดเห็นเสียมากกว่า
 - 4.3 การแยกประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนระหว่างฝ่ายประชาชนกับฝ่ายเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือองค์กรเอกชน จะเป็นประโยชน์มากกว่า เพราะทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและสรุปแนวทางแก้ไขปัญหาได้อย่างเต็มที่ หลังจากนั้น เมื่อต่างฝ่ายได้ข้อสรุปและมาประชุมพิจารณาวิเคราะห์สรุปร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ก็จะได้ข้อสรุป ช่องทางการวางแผน

แก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน

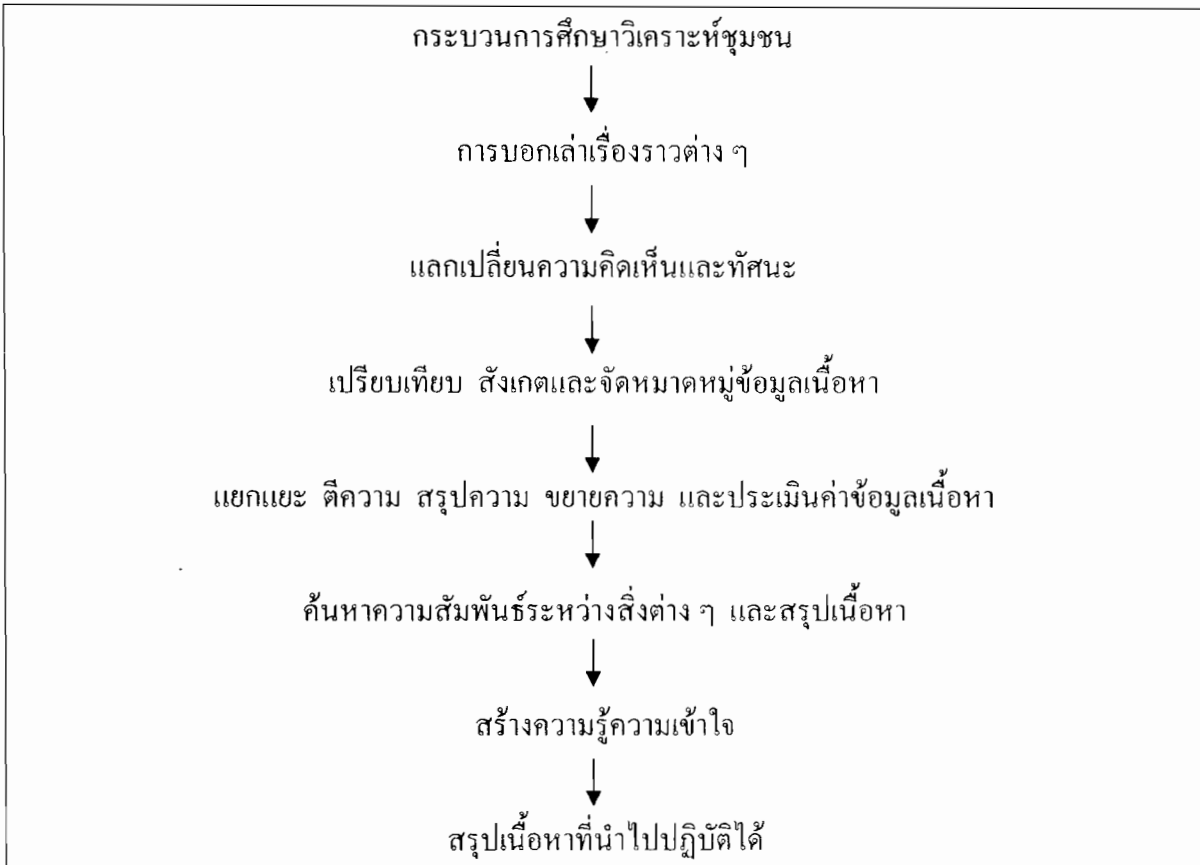
4.4 ผู้นำชุมชน องค์กรชุมชน อาสาสมัครและกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนร่วมกัน ประชุมพิจารณาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อวางแผนหาแนวทางแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชนที่ทำงานด้านพัฒนาจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนภายในชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเองได้รู้จักการวิเคราะห์ชุมชนของตน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

4.5 การประชุมและการวิเคราะห์ชุมชนโดยชุมชนเอง ปราศจากการช่วยเหลือหรือมีที่ปรึกษาจากภายนอกชุมชน วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนช่วยและหาช่องทางในการพัฒนาด้วยตนเอง ภายในชุมชนของตน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531 : 227) กล่าวถึงบุคคลที่มีบทบาทในการวิเคราะห์ชุมชนว่า อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. การวิเคราะห์ชุมชนโดยฝ่ายชาวบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องที่สุด เพราะชาวบ้านย่อมรู้จักและมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในแง่มุมต่างๆ ได้ดีกว่าบุคคลภายนอก
 2. การวิเคราะห์บุคคลโดยฝ่ายชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนา เป็นการประนีประนอม หรือเป็นการพบกันครึ่งทาง เพราะเหตุที่ความสามารถในการวิเคราะห์ของชาวบ้านในชุมชนยังไม่มี การพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยบุคคลภายนอกเข้าไปกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ แสดงความคิดเห็น เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติร่วมกัน
 3. การวิเคราะห์ชุมชนโดยนักพัฒนา เป็นการที่นักพัฒนาจะสามารถดำเนินบทบาทในการกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นและมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีเป้าหมาย
- นอกจากนี้ ยังได้เสนอวิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนดังนี้

ภาพประกอบ 2 แสดงขั้นตอน วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

จากภาพประกอบ 3 ขั้นตอน วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนนั้น เพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาในขั้นต่อไป สิ่งที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชน ก็คือประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถ้าหากประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้น

3. การวิเคราะห์ชุมชนกับการพัฒนา

อคิน รพีพัฒน์(2531 : 15) กล่าวถึงการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิเคราะห์ชุมชนว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนาชุมชน ด้วยเหตุผล คือ

1. เป็นกระบวนการซึ่งทำให้เห็นถึงปฏิกิริยา หรือการตอบสนองต่อปัจจัยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบต่างๆ และ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นข้อมูลประกอบในการวางแผนการพัฒนาได้อย่างดี

2. เป็นการศึกษาวิจัยระดับจุลภาคเน้นในท้องถิ่นที่มีขอบเขตพื้นที่ไม่กว้าง จึงทำให้ผู้ศึกษาวิจัยสามารถเจาะเข้าไปค้นคว้าวิเคราะห์ปัญหาเฉพาะของพื้นที่นั้น หรือปัญหาเฉพาะของส่วนใดส่วนหนึ่งของท้องถิ่นนั้นได้โดยสะดวก ซึ่งทำให้วางแผนการพัฒนาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นที่ได้ดี
3. เป็นการศึกษาวิจัยระดับจุลภาค อาจเป็นชุมชนที่มีสมาชิกประมาณ 100 – 200 ครอบครัว ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยจะต้องวิเคราะห์ให้ได้ว่า มีการแบ่งกลุ่ม แบ่งพวกทางสังคมอย่างไร กลุ่มใดมีฐานะเช่นใด และมีปัญหาอย่างไรบ้าง ซึ่งจะเอื้อต่อการวางแผนพัฒนาและกำหนดกลุ่มบุคคลเป้าหมายได้
4. ในกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับสมาชิกของชุมชน หรือบางกลุ่มของชุมชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มสำคัญในกระบวนการพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิเคราะห์ชุมชนก่อนการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นประโยชน์ในการที่บุคคลและกลุ่มบุคคลในชุมชนที่จะทำการวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันกับผู้ศึกษาวิจัย การวิเคราะห์ชุมชนเชิงคุณภาพ โดยนักวิจัยเองก่อนร่วมทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กับสมาชิกชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นเพื่อที่จะให้การทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จ

ตัวอย่างการศึกษาชุมชน โดยใช้แม่บทชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนการทำงานชุมชน

ฉลาด จันทรสมบัติ(2547 : 197-210) ได้ศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยใช้แผนแม่บทชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนเครือข่ายตำบลประชาพัฒนา มีผลการศึกษาชุมชน ดังนี้

ขั้นตอนแรกการเตรียมแกนนำ : ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มแกนนำ มุ่งเรื่องการฟังตนเอง เพื่อที่จะให้บรรลุเป้าประสงค์ว่าเราจะฟังตนเองอย่างไร

ขั้นตอนที่สองจัดตั้งคณะทำงาน : หลังจากเตรียมแกนแล้ว แกนจะไปเลือกคนในหมู่บ้านมาประมาณ 5 - 7 คน เพื่อทำความเข้าใจ ขยายแนวคิดในเรื่องการฟังตนเองสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยการศึกษาดูงานเครือข่ายแม่ แล้วกลับมาทบทวนความคิดว่ามีประเด็นอะไรที่น่าสนใจ เรื่องข่ายแม่เขาคิดและดำเนินการอย่างไร เปรียบเทียบกับตัวเราว่าแตกต่างกันอย่างไร ขั้นตอนนี้น่าสนใจยาก เพราะทีมงานที่เลือกมามีลักษณะแตกต่างกัน บ้างสนใจจริง บ้างมีความสนใจเฉพาะของตนเอง จึงเปรียบเทียบเหมือนการคัดคนไปเป็นตัว

ขั้นตอนที่สามจัดทำแผนแม่บทชุมชนและโครงการ : หลังจากสร้างกระบวนการเรียนรู้ก็นำมาร่วมวิเคราะห์ในระดับตำบล ซึ่งในระยะแรกจะขับเคลื่อนหมู่บ้านที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม และเรียนรู้นำไปสู่การแก้ปัญหา การรู้จักตนเอง การรู้จักทรัพยากรและการจัดการทรัพยากรให้เกิดมูลค่าเพิ่มแล้วขยายผลไปยังหมู่บ้านอื่นต่อไป เพื่อที่จะให้ได้ประเด็นที่ชุมชนสนใจแล้วจึงสนับสนุนให้แกนนำไปคิดวางแผนร่วมกันว่าจะทำอะไร คุยกันว่าจะเขียนโครงการอะไร แล้วให้นำมาเสนอ

ช่วงนี้มีการทบทวนแก้ไขการเขียนโครงการถึง 3 ครั้ง กว่าจะได้ชุดโครงการที่จะเป็นการถักทอในชุมชนเป็นเครือข่ายและนำความคิดสู่การปฏิบัติจริง

ในอนาคตเครือข่ายหวังว่าจะขยายพันธมิตรเพิ่มขึ้นอีกได้ จุดนี้ต้องใช้เวทีชุมชนตามแนวคิดทฤษฎีของมูลนิธิหมู่บ้าน แต่เราไม่ได้ทำตามนั้นทั้งหมด แต่เรานำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับประสบการณ์ที่มีอยู่ เลือกใช้เทคนิคบางตัวที่ง่าย ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ได้ ตัวอย่างเช่น การสืบค้นว่าเวลาชีวิต 1 วันคุณไปทำอะไรมาบ้าง ให้ชาวบ้านไปทบทวนดึงออกมา เขาจะรู้ว่าทำอะไรบ้าง ทำเพื่อตัวเองหรือเพื่อเพื่อน แล้วใช้เทคนิค Mind Mapping และเทคนิคต่าง ๆ อีกมากในการบันทึก และสร้างกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายที่เป็นจริง จนเกิดเครือข่ายประชาพัฒนาขึ้น ประกอบด้วยแกนนำ 26 คน และสมาชิกจากหมู่บ้านอีก 80 คน

เครือข่ายได้นำให้เกิดการพูดคุยกันว่า จะทำอะไรต่อไปตามศักยภาพที่มีอยู่ มีการกำหนดเป้าหมายว่าจะจัดตั้งสถาบันการเรียนรู้ภายในระยะเวลา 3 ปี ของการดำเนินโครงการ โดยเฉพาะในเรื่องการจัดทำแผนแม่บท พอสิ้นปี 2547 คาดว่าจะเกิดกลไกในลักษณะสภา สำหรับคิด วางแผน อะไรต่าง ๆ ร่วมกัน สภาจะเกิดได้สมาชิกจะต้องรู้จักตนเอง รู้จักทรัพยากร ต้องมีการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ต้องรู้ว่าชุมชนมีคนเก่งกี่คน มีภูมิปัญญาอะไร หรือว่ามีกลุ่มองค์กรอะไรที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้ต้องรู้ในเรื่องคุณค่าของดิน น้ำ สิ่งต่าง ๆ แล้วคิดต่อว่าจะทำให้ทรัพยากรมีค่ามากขึ้นได้อย่างไร ตามอุดมการณ์ที่เขียนไว้

ผลการจัดการแนวคิดสู่การปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรเพื่อพึ่งตนเอง เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนในพื้นที่เป้าหมายโครงการสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน (สค.อช.) เช่น กรณีตำบลประชาพัฒนา อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคามที่มีการทำนามาก เพื่อให้เกิดข้อเสนอแนวทางการเพิ่มมูลค่า โดยการมีส่วนร่วมระหว่างองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่โครงการจึงจัดให้มีเวทีสำหรับกลุ่มเหล่านี้มาพบกันเดือนละครั้ง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่หลากหลาย เกิดแนวทางในการแก้ปัญหาตนเอง มีการกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาในลักษณะที่เรียกว่าแผนชีวิต คือการหาทางลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ หาวิธีการแปรรูปเพิ่มเพิ่มมูลค่าขณะเดียวกันก็มีการวิจัยศึกษาพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การยกระดับความรู้คือ คิดวางแผนปฏิบัติและสรุปบทเรียน โดยอาศัยการจัดการอย่างมีส่วนร่วม มีการสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มต่าง ๆ โดยคำนึงถึงประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดทำชุดโครงการกลุ่มขมมจัน ที่มีวัตถุประสงค์เบื้องต้นคือการเพิ่มมูลค่าข้าว จากราคาขายกิโลกรัมละ 5 บาท แต่ถ้านำมาแปรรูปเป็นขมมจันจะขายได้ประมาณกิโลกรัมละ 13 บาท เป็นต้น เครือข่ายประชาพัฒนาจึงเริ่มดำเนินการ โดยการลงขันกันของกลุ่มผู้สนใจจากเดิมตั้งเป้าไว้ 158 คน แต่เมื่อปฏิบัติจริงมีผู้ร่วมทุนถึง 200 คน งบประมาณที่ได้นำไปสร้างสถานประกอบการ หลังจากนั้นได้จัดศึกษาดูงานต่าง ๆ เพิ่มเติม ทำให้เกิดแนวคิดเชื่อมโยงไปสู่การรื้อฟื้นปลูกข้าวเจ้าแดงที่ใช้ทำขมมจันได้ดีแต่ชาวบ้านเขตนี้อีกปลูกไปนานแล้วขึ้นมาใหม่ในฤดูทำนาปี

2546 โดยการช่วยเหลือของเกษตรกรตำบล สมาชิกจึงสามารถซื้อพันธุ์ข้าวเจ้าแดงและนำมาปลูกในพื้นที่ตนเองสำหรับนำมาทำเป็นขนมจีน โดยใช้ปุ๋ยชีวภาพที่ผลิตโดยกลุ่มปุ๋ยที่เป็นหนึ่งในกลุ่มกิจกรรมสมาชิกของเครือข่ายประชาพัฒนา เช่นเดียวกันทำให้สามารถลดรายจ่าย ได้ผลผลิตปลอดภัยจากสารพิษ และเป็นผลผลิตของสมาชิกเครือข่ายเองอย่างค่อนข้างครบวงจร

ทีมผู้ร่วมวิจัยหลักในชุมชนเกิดการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็นเครือข่ายระดับตำบล นอกจากการจัดทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบลแล้ว สมาชิกจะต้องจัดทำแผนหมู่บ้านต่อ ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายว่าการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการที่จัดทำขึ้นตามแผนตั้งแต่ปีงบประมาณ 2547 -2548 เป็นต้นไป ต้องขึ้นจากระดับรากหญ้า โดยหมู่บ้านเป็นผู้ขอจากองค์การบริหารส่วนตำบลผลการดำเนินงานที่มากขึ้นให้เห็นว่าองค์การบริหารส่วนตำบลให้ความสำคัญกับกลุ่มขนมจีนและให้การสนับสนุน เช่น ปี 2547 ได้ให้งบสนับสนุนในการปรับปรุงสถานประกอบการแลเครื่องมือสำคัญแก่กลุ่ม 80,000 บาท ให้การสนับสนุนกลุ่มเห็ด 50,000 บาท เป็นต้น ตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการเชื่อมโยงระหว่างการทำแผนแม่บทโดยให้องค์การบริหารส่วนตำบลมีส่วนร่วม ทำให้เป็นเรื่องของชาวบ้านที่จะต้องพูดคุยปรึกษาหารือกันเองให้ได้ อย่างไรก็ตาม โครงการสค.อช. คงจะต้องใช้เวลาในกาติดตามดูต่อไปว่า จะทำให้เขาได้เกิดองค์ความรู้ เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะภาคีเครือข่ายได้อย่างไร เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

ความสำคัญของการเชื่อมต่อระหว่างผลการทำศึกษาสถานะชุมชนแบบเร่งด่วน(PRA) กับการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

บทเรียนของเครือข่ายประชาพัฒนาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเชื่อมต่องาน จากขั้นตอนการศึกษาชุมชนโดยการศึกษาสถานะชุมชนแบบเร่งด่วน (Participatory Rural Appraisal : PRA) ที่ทำให้ได้แผนแม่บทชุมชนและโครงการต่าง ๆ แล้วมีการสนับสนุนให้เกิดการทดลองปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ซึ่งหากทำแต่การศึกษาสถานะชุมชนแบบเร่งด่วน (PRA) คือ มีแต่แผนแล้วทิ้งค้างไว้ ไม่ได้ทำ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ก็ล้มเหลว การสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติจริงสามารถกระทำได้หลายวิธี อยู่ที่ว่าโครงการจะพิจารณาส่งเสริมในลักษณะไหนที่เหมาะสมกับเงื่อนไขแต่ละชุมชน กรณีเครือข่ายประชาพัฒนาได้มีการประสานงานกับหลายหน่วยงานนอกเหนือจากหน่วยงานระดับท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนาต่อเนื่อง เช่น กรมการศึกษานอกโรงเรียนในการทำงานกับกลุ่มเห็ด กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมในการสนับสนุนกลุ่มขนมจีน เป็นต้น กล่าวโดยสรุปการทำแผนแม่บทชุมชนจึงควรเป็นกระบวนการที่ชักนำให้เกิดโรงเรียนของประชาชนขึ้นเปรียบเสมือนเกลียวสว่านให้เกิดการพูดคุยกันอย่างต่อเนื่อง เกิดการสรุปบทเรียน ถอดองค์ความรู้แต่ละด้าน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน กระบวนการสร้างองค์ความรู้

สรุปประเด็นอภิปรายและแลกเปลี่ยนระหว่างผู้ร่วมสนทนา

คำถาม : การสนับสนุนเครือข่ายของกิจกรรมชุมชนในโครงการ สค.อช. ที่เคยพูดคุยกัน หมายถึงการทำงานเชื่อมประสานระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่มีแล้วอยู่เป็นหลัก ส่วนใหญ่ไม่ใช่การสร้างกลุ่มใหม่ สำหรับตัวอย่างเครือข่ายประชาพัฒนาการเป็นการสร้างกลุ่มใหม่ใช่หรือไม่ คือ กลุ่มเห็ด กลุ่มขนมจีน และกลุ่มเหล่านี้มีการดำเนินงานจริงหรือไม่ มีการเชื่อมต่อกับกลุ่มเดิมอย่างไร

คำตอบ : สำหรับกลุ่มปุ๋ยชีวภาพเป็นแผนงานหลักของ อบต. ในปี 2547 ด้วย โดย อบต. ได้จัดสรรงบให้กับทุกหมู่บ้าน หมู่บ้านละ 20,000 บาทอยู่แล้ว ดังนั้น การดำเนินงานในเรื่องนี้จึงเป็นการประสานพูดคุยกันระหว่างโครงการ สค.อช. กับ อบต. ในเวทีของคณะทำงานวิจัยสนามที่ อบต. เป็นกรรมการอยู่ด้วย ปัจจุบันนี้ ได้มีการก่อสร้างอาคารจากงบประมาณที่ได้รับ มีการผลิตปุ๋ยและนำไปใส่ข้าวในนาแล้วจริงผลผลิตข้าวที่จะได้รับ กลุ่มขนมจีนก็จะนำไปเป็นวัตถุดิบทำขนมจีนต่อไป

ส่วนกลุ่มขนมจีนก็ได้ทำการทดลองผลิตขนมจีนหลายครั้ง และเปิดตัวอย่างเป็นทางการแล้วตั้งแต่วันที่ 12 กรกฎาคม 2547 ในโอกาส “บุญข้าวปุ้น” โดยมีโรงเรือนที่ทำการที่ก่อสร้างขึ้นจากงบที่ได้รับจากการระดมทุนของสมาชิกกันเอง โดย สค.อช. ไม่ได้ให้สนับสนุนการสร้างเลย แต่สมาชิกเชื่อว่าทำแล้วดี มีประโยชน์จึงลงมือทำ สำหรับเครื่องขนมจีนก็ได้รับบริจาคจากสมาชิกคนหนึ่งที่มีเครื่องทำขนมจีนแต่ไม่ใช้ เห็นว่ากลุ่มนี้จะทำประโยชน์ให้กับตำบลจึงยินดียกให้ใช้ไม่ต้องเช่าทั้งหมดนี้เป็นการร่วมมือกันโดยคนในชุมชนเองและเกิดการปฏิบัติจริงแล้ว

ในประเด็นการเชื่อมระหว่างกลุ่มเห็ด กลุ่มขนมจีน กลุ่มปุ๋ย กับกลุ่มอื่น ๆ ที่มีอยู่เดิม เช่น ปุ๋ยชีวภาพ ชาวบ้านในตำบลประชาพัฒนาทำมานาน แต่ยังไม่เกิดการรวมกลุ่ม แม้แต่ข้าวพันธุ์ดีเกษตรกรตำบลก็ส่งเสริมมาก่อน แต่ยังไม่มีการรวมกันกันเพื่อเพิ่มมูลค่า โครงการจึงกระตุ้นให้เกิดการรวมกันระดับตำบล ส่วนกลุ่มหรือกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ โครงการก็ให้ชุมชนเป็นคนตัดสินใจเองว่า สนใจเรื่องอะไรและต้องการลงมือทำอะไรก่อน ซึ่งเครือข่ายได้เลือกทำวิสาหกิจชุมชนก่อนเพราะไม่สามารถทำได้ทุกเรื่อง ส่วนการเชื่อมต่อกับกองทุนหมู่บ้านและกลุ่มออมทรัพย์คาดว่าจะไม่เป็นปัญหา เพราะหากมีการประชุมระดับตำบลเดือนละครั้ง ก็จะเกิดการเรียนรู้และประสานกันได้อย่างอัตโนมัติ เพราะเป้าหมายคือชาวบ้านต้องการจะจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของเขาด้วยตัวเอง

แลกเปลี่ยน : สำหรับเครือข่ายที่จังหวัดมหาสารคามเดิมมีความคิดว่าจะทำงานกับกลุ่มเดิมแต่พอไปดูงานที่เครือข่ายอินแปง ไปเข้าใจแนวคิดเรื่องการพึ่งตนเอง ก็ต้องเริ่มจากวิเคราะห์ตัวเองทุกด้าน รวมทั้งด้านศักยภาพทรัพยากรที่มีอยู่ พอกลับมาวิเคราะห์ศักยภาพตัวเอง แล้วก็พบว่าทุนที่มีอยู่ในพื้นที่มีอีกเยอะ แต่ยังไม่เคยถูกนำมาใช้ประโยชน์ อย่างเรื่องขนมจีนกินทุกบ้าน แล้วก็ไปซื้อทุกครั้ง แม้กระทั่งปุ๋ยก็ทำอยู่แต่ไม่เกิดการจัดการเป็นระบบ จึงเกิดแนวคิดจะทำในสิ่งที่ตอบปัญหาปัจจุบันดีกว่า คือ ทำกลุ่มขนมจีน และกลุ่มปุ๋ยชีวภาพระดับตำบล ส่วนกลุ่มที่มีอยู่เดิมก็ให้ทำกิจกรรมตนเองต่อไป

ในระยะต่อไปก็อาจเชื่อมกันได้เพราะสมาชิกบ้างซำกัน ในที่นี้จึงมีข้อเสนอว่า เครือข่ายจังหวัดมหาสารคามควรทำการศึกษาต่อไปว่า การเชื่อมระหว่างกลุ่มเดิมและกลุ่มใหม่เป็นเครือข่ายจะมีความเป็นได้อย่างไร ในลักษณะไหน

ชี้แจงเพิ่มเติม : จากการการให้หมู่บ้านเป้าหมายศึกษาตัวเอง พบว่า ปุ๋ยเป็นรายจ่ายที่มากที่สุดของครอบครัวสำหรับการผลิต โครงการจึงกระตุ้นให้ปรึกษาหารือว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร ชาวบ้านตกลงว่าจะทำเรื่องปุ๋ยชีวภาพเป็นปัญหาเร่งด่วน ส่วนข้าวในหมู่บ้านก็มีอยู่มาก แต่จากการสำรวจพบว่า ยังต้องซื้อขมนเงินวันหนึ่งประมาณ 260 กิโลกรัม ถ้าไม่ซื้อจะทำอย่างไร ชาวบ้านบอกก็จะทำเอง เพราะเครื่องไม้เครื่องมือก็เคยมีส่วนป่าสำหรับเก็บหาของป่าก็มีอยู่เฉพาะที่บ้านเหล่าหมัน บ้านอื่นไม่มีพื้นที่ป่าเหลืออยู่เลย จึงตั้งคำถามว่าทำอย่างไรถึงจะมีเห็ดกิน ชาวบ้านก็บอกว่าจะเพาะเห็ดเองทั้งหมดนี้เกิดจากการศึกษาตนเอง และตั้งประเด็นพูดคุยปรึกษาหารือ แล้วนำไปสู่การตัดสินใจเลือกทำกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาที่ชาวบ้านเองสนใจและอยากทำ

ข้อสังเกต : จากการศึกษาเอกสารชุดโครงการและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนสู่วิสาหกิจชุมชนแบบมีส่วนร่วม ของเครือข่ายประชาพัฒนา พบว่ามีการจัดทำมีตัวชี้วัดความสำเร็จทุกด้าน ทั้งด้านการผลิต การบริหารจัดการกลุ่ม การตลาด ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม ทำให้เห็นว่าการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ไม่ได้ทำให้เกิดการเพิ่มรายได้อย่างเดียว แต่เป็นเรื่องการพัฒนาแบบองค์รวม เป็นเรื่องของการพึ่งตนเองระยะยาว

คำถาม : ในกรณีเครือข่ายประชาพัฒนา ขอคำอธิบายเพิ่มเติมว่า การที่ไปตั้งกลุ่มใหม่เป็นเพราะกลุ่มที่มีอยู่ไม่ตอบสนองต่อวิถีชีวิต หรือไม่ได้ตอบสนองต่อความสนใจของคนที่มารวมกลุ่ม ใช่หรือไม่ ดังนั้น เวลาสร้างเครือข่าย องค์กรเองก็เลยรู้สึกว่าการที่ตัวเองตั้งมาก่อนไม่น่าจะเอามาเป็นตัวตั้ง เป็นอย่างนั้นหรือเปล่า

คำตอบ : การเกิดกลุ่มใหม่ของเครือข่ายประชาพัฒนาต่างกัน ชาวบ้านมีโอกาสเรียนรู้ดูงาน โดยมีการคัดเอาผู้นำชุมชน 10 คน ไปศึกษาดูงาน กลับมาเขามาวิเคราะห์ตนเองและเห็นโจทย์ใหญ่ของชุมชนว่า เรื่องปุ๋ย เป็นเรื่องที่สำคัญเร่งด่วน ส่วนการเกิดกลุ่มทำขมนเงินจะเห็นว่าเชื่อมโยงไปถึงประเพณีวัฒนธรรมบุญข้าวปุ้น เคยมีการทำขมนเงินในชุมชนแล้วหายไปนานแล้ว ชุมชนจึงรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ จะเห็นว่าการเกิดครั้งนี้คือโจทย์ของชุมชนที่เขาได้เรียนรู้กันทั้งผืน กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นการเคลื่อนใน 2 ระดับ ระดับแรกคือเกิดการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้นำกลุ่ม ต่อมาจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงระดับที่ 2 คือ การคิดรวมและลงมือทำร่วมกัน เกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งชุมชน

ส่วนกลุ่ม / องค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมพบว่าเป็นการทำกิจกรรมแคบ ๆ อยู่เฉพาะกลุ่มในอนาคตก็มีแนวคิดที่จะดึงทั้งหมดมาเชื่อมกัน

แลกเปลี่ยน : ข้อสังเกตหนึ่งที่พบจากการทำงานคือ กลุ่มมักจะเชื่อที่ปรึกษาและเชื่อทีม เพราะที่ปรึกษามักจะแนะนำจุดนั้นจุดนี้ ตัวอย่างเช่น กลุ่มชาวบ้านที่ไปเก็บข้อมูลรายรับรายจ่ายแต่ละหมู่บ้าน บอกว่าเขาไม่เคยคิดว่าเขาจะได้มาขีดเขียน มาบวกเลขมาคิดเลข เขาบอกว่าเขาภูมิโง่มาก และได้ไปเล่าให้สามกับลูกเข้าฟัง เขาภูมิโง่ในเรื่องของการคิด การวิเคราะห์ สังเคราะห์มาได้ เพราะฉะนั้นเจ้าหน้าที่ที่จะเอื้ออำนวยกระบวนการคือการทำให้เกิดการศึกษาตามอัธยาศัยขึ้น มันอาจจะไม่มีรูปแบบตายตัว

แต่จะทำให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือพัฒนาให้เป็นมาตรฐานอย่างไร อันนี้คือ เป้าหมายที่อยากจะเรียนรู้ไปสักระยะหนึ่งก่อน ปัจจุบันมีนิสิตปริญญาตรี ปริญญาโท ไปเรียนรู้ด้วยกันที่ชุมชนแล้ว บางทีอาจารย์ก็ไปดูแลไปเรียนรู้ร่วมกัน อันนี้คือสิ่งที่เราพยายามสร้างให้เกิดเครือข่ายนักเรียน นักศึกษาในระยะต่อไปด้วย

คำถาม : ศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชนประจำตำบล (ศอชต.) กับเครือข่ายที่เกิดขึ้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างไร หรือมีบทเรียนอะไรหรือไม่เกี่ยวกับ ศอชต.

คำตอบ : อยากให้เป็นธรรมชาติของการเกิด แต่ตัวบุคคลที่มาทำงานเครือข่ายโครงการ ศก.อช. ในทางปฏิบัติมีหน้าที่หลายอย่าง เช่น ผู้แทน อบต. และมีผู้นำอีกหลายด้านมาร่วมเป็นทีมวิจัยในการดำเนินงานที่ผ่านมาโครงการยังไม่แตะ ศอชต. คือยังไม่พูดถึง แต่คนที่มาร่วมในกระบวนการทำงานหลายคนคือคนทำงานกับ ศอชต. ด้วย

วัตถุประสงค์โครงการ ศก.อช. ระยะที่ 1 คือ การเรียนรู้สถานการณ์กลุ่มและองค์กรในชุมชน ระยะที่ 2 คือการพัฒนาและสร้างเครือข่าย ส่วนระยะที่ 3 คือ การสนับสนุนความยั่งยืนของเครือข่ายและการทำร่วมกับภาคี ปัจจุบันคือการดำเนินการในระยะที่ 3

ในระยะที่ 3 คือระยะต่อไปโครงการมีแผนที่จะทำเวทีเครือข่ายองค์กรผู้นำโดยจะให้เอาผู้นำเครือข่ายเหล่านี้ทั้งหมดมาคุยกัน ทั้ง ศอชต. กลุ่มออมทรัพย์ และเครือข่าย ศก.อช. ๗ แล้วเอาแผนชุมชนคือเอาโจทย์ของชุมชนเป็นตัวตั้ง ให้ทุกฝ่ายมาร่วมคิดมาดูว่าจะถักทอเครือข่ายทั้งหมดได้อย่างไร คาดว่าจะมีตัวแทนมาร่วมคิดวิเคราะห์ปัญหาของเขาเอง

โครงการนี้เป็นโครงการที่ต้องการองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น เพื่อจะนำไปพัฒนาสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ เพราะฉะนั้นวัตถุประสงค์และสิ่งที่ต้องการจะรู้ คือ รูปแบบใหม่ๆ ของการพัฒนาการพึ่งตนเองของชุมชน โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายของชุมชนเพราะฉะนั้นเครือข่ายที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะออกมาในรูปแบบไหน จะเกิดขึ้นมาจากกลุ่มใหม่หรือเกิดจากกลุ่มเก่า จะเป็นรูปแบบที่พัฒนาตนเองขึ้นมา น่าจะมองไปตรงที่ว่าเมื่อเกิดกลุ่มขึ้นมาแล้วพัฒนาไปเป็นเครือข่าย ทำอย่างไรที่จะให้เครือข่ายเหล่านี้มีการทำงานที่ยั่งยืน

วิสัยทัศน์ตำบลประชาพัฒนา

“ ประชากร่วมใจ ใฝ่ในการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาวัฒนธรรม แนะนำแหล่งท่องเที่ยว
เกษตรปลอดสารพิษ มุ่งสู่วิสาหกิจชุมชน สร้างชุมชนเข้มแข็ง ”

1. สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้และศูนย์กลางวัฒนธรรม

2. แหล่งผลิตและจำหน่ายสินค้าเกษตรปลอดสารพิษ

3. ส่งเสริมสินค้าและผลิตภัณฑ์ชุมชนให้สามารถแข่งขันได้

4. การสร้างชุมชนเข้มแข็ง

ยุทธศาสตร์ที่ 1

ยุทธศาสตร์ที่ 2

ยุทธศาสตร์ที่ 3

ยุทธศาสตร์ที่ 4

1. กลุ่มสมุนไพรม
2. ศูนย์บริการสารสนเทศระดับตำบล
3. โครงการหมู่บ้านน้อมอง
4. ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว
5. กินข้าวปั้นคอนปูดานำพาวัฒนธรรม
6. แข็งบุญบั้งไฟ
7. หัตถกรรมจากใบดอง
8. หลักสูตรท้องถิ่น / โครงการงาน

1. โรงสีข้าวชุมชน
2. กลุ่มเลี้ยงสุกร
3. กลุ่มเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่
4. กลุ่มเลี้ยงปลา
5. เครื่องช่วยปั๊มชีวภาพ
 - เกษตรอินทรีย์
 - สารไล่แมลง
 - ผักปลอดสารพิษ
6. กลุ่มผลิตข้าวพันธุ์ดี
7. กลุ่มเลี้ยงโค
8. ข้าวปลอดสารพิษ
9. กลัวย
10. หม่อน
11. สมุนไพร

1. โรงผลิตน้ำปลา
2. แปรรูปน้ำผลไม้
3. กลุ่มสุราแช่ไทย, ผลไม้
4. กลุ่มขนมเพื่อสุขภาพ
5. กลุ่มน้ำยาล้างจาน
6. กลุ่มเพาะเห็ด
7. กลุ่มขนมจีน
8. กลุ่มทอผ้า
9. กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม
10. กลุ่มจักรสาน
11. กลุ่มเย็บผ้า
12. กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
13. ชาใบหม่อน, ชาสมุนไพรม, ยานาง, ขมิ้น

1. การรณรงค์ลดการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย
2. ศูนย์สาธิตฯ บิมน้ำมัน
3. บูรณาการกองทุนฯ (กองทุนออมทรัพย์)
4. สร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชน
5. ผู้นำในการเปลี่ยนแปลง
6. การวางแผนแบบมีส่วนร่วม
7. สามัคคีรับผิชอบ
8. พึ่งพาตนเอง
9. เพิ่มมูลค่าทรัพยากร

ภาพประกอบ 4 แผนแม่บทชุมชนตำบลประชาพัฒนา

ตัวอย่างแผนพัฒนาแม่บทชุมชนตามยุทธศาสตร์แบบบูรณาการของตำบลประชาพัฒนา
(2547 - 2549)อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

กิจกรรม / แผนงาน	เป้าหมาย				ผู้รับผิดชอบหลัก
	2547	2548	2549	รวม	
สร้างและพัฒนาผู้นำในการเปลี่ยนแปลง (คน)	30	30	30	90	นายสม จันดา
ปลูกข้าวปลอดสารพิษ (ไร่)	500	500	1,500	2,500	1. นายสมคิด วัฒนราช 2. นายจำเนียร ติลาภูค 3. นายนิพล ศรีจุลลา
แปรรูปขนมจีน (ก.ก./วัน)	300	350	400	1,050	1. นายนิพล ศรีจุลลา 2. นายคำสิงห์ สุจจารี
บัญชีภาพ (ครัวเรือน)	400	475	-	875	1. นายวอง จำทุ่งวัง 2. นายประเสริฐ แปนเมือง
ปลูกผักปลอดสารพิษ (ครัวเรือน)	200	657	-	857	นายประเสริฐ แปนเมือง
การเพาะเห็ด (ก.ก./วัน)	300	500	800	1,600	นางปริญญา สืบสำราญ
ตั้งจะออมทรัพย์กองทุนตำบล (ครัวเรือน)	220	440	197	857	นายบุญโฮม ราชแก้ว
พืชสมุนไพร (ชนิด)	30	50	100	180	นายเข้า พวงมั่ง
โรงสีข้าวชุมชน (แห่ง)	-	1	-	1	นายไพศาล บุญเพชร
ทอผ้าไหมมัดหมี่, ผ้าไหมลายซิด (เมตร/วัน)	15	30	50	95	นายวอง จำทุ่งวัง
เลี้ยงโค, กระบือ (ตัว/ปี)	1,000	1,300	1,500	1,800	1. นายวอง จำทุ่งวัง 2. นายวิจิต บรรณศรี
เลี้ยงปลา (บ่อ)	200	400	257	857	นายโสพรรณ ประธรรมสาร
ปลูกกล้วย (กอ)	1,600	3,200	6,400	11,200	1. นายสังวาลย์ จันทะพิมพ์ 2. นายบุญโฮม ราชแก้ว
หลักสูตรท้องถิ่น, โครงการ	5	5	5	15	1. นายรัศมี ปะภิระนา 2. นายสงวน บุญเพชร
ฟื้นฟูการท่องเที่ยว/ กินข้าวปุ้นคอนปุดา (ครั้ง)	1	1	1	3	นายสม จันดา
ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม (ไร่)	100	100	200	400	นายวอง จำทุ่งวัง

ตัวอย่าง ผลการสำรวจรายรับรายจ่าย บ้านหนองข่า ตำบลประชาพัฒนา
อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ปี 2545

รายได้ / ปี					
ขายผลผลิต พืชสวน(บาท)	ขายผลผลิตพืชนา (บาท)	ขายผลผลิตสัตว์ เลี้ยง(บาท)	การรับจ้าง (บาท)	จากลูกที่ส่งให้ (บาท)	รวม
500	80,000	38,000	1,359,740	108,200	1,716,740

หนี้สิน / ปี					
หนี้ ธ.ก.ส.	หนี้สหกรณ์	หนี้กลุ่มชุมชน	หนี้นายทุน	หนี้อื่นๆ	รวมหนี้สินทั้งหมด
40,000	1,050,000	110,000	137,500	231,000	1,568,500

ผลการสำรวจรายรับรายจ่าย บ้านหนองข่า ตำบลประชาพัฒนา
อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ปี 2546

รายได้ต่อปี	จำนวนรายได้ทั้งหมดบ้าน (บาท)
1. การเกษตร	986,800
2. หัตถกรรม/แปรรูป/โรงงาน	244,500
3. ค้าขาย	200,500
4. การบริการ	16,000
5. รับจ้าง	396,500
6. ลูกหลานส่งให้	228,500
7. อื่นๆ เงินเดือน , ค่าจ้าง	1,742,800
รวมรายได้	3,815,600

รวมรายได้ทั้งหมดบ้าน / ปี 3,815,600 บาท

ผลการสำรวจข้อมูลการใช้จ่ายเป็นรายเดือน ประจำเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน 2546

ประเภทค่าใช้จ่าย	จำนวนเงินที่ใช้จ่าย (บาท)		
	เดือนพฤษภาคม	เดือนมิถุนายน	รวม
1. ค่าอาหาร			
1.1 ข้าวสาร	3,219	1,930	5,419
1.2 เนื้อวัว	12,930	33,204	46,134
1.3 เนื้อควาย	2,495	420	2,915
1.4 เนื้อหมู	7,599	10,606	18,205
1.5 เนื้อไก่	4,522	2,168	6,690
1.6 เนื้อเป็ด	760	110	870
1.7 ไข่ไก่ / ไข่เป็ด	5,506	6,682	12,188
1.8 ปลาน้ำจืด	6,348	6,020	12,368
1.9 อาหารทะเล	5,487	4,068	9,555
1.10 ผัก	4,506	4,446	8,952
1.11 อื่นๆ	5,886	-	5,886
รวม	67,624	69,654	137,278
ประเภทค่าใช้จ่าย 2. อาหารสำเร็จรูป / เครื่องปรุง			
2.1 ผงชูรส	2,763	3,092	5,855
2.2 น้ำตาลทรายขาว	1,985	4,322	6,307
2.3 น้ำปลา	2,303	2,832	5,135
2.4 น้ำมันพืช	2,207	4,134	6,341
2.5 ซอส / ซีอิ๊ว	2,113	6,630	8,743
2.6 มาม่า / ไวไว	2,941	3,300	6,241
2.7 ปลากระป๋อง	1,462	1,309	2,771
2.8 กะปิ	471	762	1,233
2.9 เครื่องเทศ	1,927	3,271	5,198
2.10 ปลาร้า	403	610	1,013
2.11 ขนมหจัน	3,506	3300	6,806
รวม	22,081	33,562	55,643

การเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาชุมชน

กรณีตัวอย่างการศึกษาชุมชนของฉลาด จันทรสุมบัติ (2550 : 338-356) เรื่อง การพัฒนา รูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลจะประกอบไปด้วยหัวข้อต่อไปนี้

1. บริบทชุมชนน้ำเกลือ ซึ่งประกอบด้วย ประวัติหมู่บ้านจากอดีต ถึงปัจจุบัน สภาพทางนิเวศน์วิทยา อาณาเขตติดต่อ การคมนาคม ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศ ดิน ลักษณะดินและคุณภาพของดิน ลักษณะแหล่งน้ำ สภาพป่าไม้ การตั้งถิ่นฐาน ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์
2. สาธารณูปโภคของหมู่บ้าน ไฟฟ้า ประปา หอกระจายข่าว ถนน ครอบครั้ว การศึกษา
3. การสาธารณสุขและอนามัย การสาธารณสุขและอนามัยของบ้านน้ำเกลือ ซึ่งสามารถพิจารณา ได้ดังนี้ ส้วม โองน้ำ ที่รองรับขยะ การรักษาพยาบาล อาสาสมัครสาธารณสุข ประจำหมู่บ้าน
4. ศาสนาประเพณีวัฒนธรรม ประกอบด้วย วัด ประเพณีพิธีกรรม
5. เศรษฐกิจ ชุมชนมีการประกอบอาชีพอะไรบ้าง
6. ธุรกิจชุมชน
7. การค้าขาย การค้าขายในชุมชนมีลักษณะอย่างไร
8. ภาระหนี้สิน
9. การเมืองการปกครอง
10. องค์กรภายในชุมชน มีกิจกรรมชุมชน เช่น กลุ่มฌาปนกิจศพ กลุ่มฌาปนกิจศพบ้าน กลุ่มเลี้ยงโคเนื้อ

สรุป การศึกษาชุมชน เป็นการวิเคราะห์เพื่อดูถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงต่างๆ ของชุมชน และการศึกษาว่า มีปัจจัยอะไร เป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลง และแยกแยะ ทำความเข้าใจ กับปัญหาการพัฒนาที่มีความสลับซับซ้อนและต้องการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยชาวบ้าน นอกจากนี้ ยังเป็นการศึกษาถึงปรากฏการณ์ และความสำคัญของกลุ่มบุคคลความสัมพันธ์ทางสังคมชุมชน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมของชุมชนอีกด้วย ซึ่งนักพัฒนา ผู้ศึกษาชุมชนพึงพิจารณาถึงเงื่อนไขและขอบเขต การประยุกต์ใช้ ในด้านแนวคิด เทคนิค วิธีการ และเครื่องมือต่าง ๆ ซึ่งเครื่องมือต่างๆ เหล่านี้ ต่างก็มี ข้อดีและข้อจำกัดในตัวเอง และเมื่อทราบถึงข้อดี และข้อจำกัดของเทคนิค และเครื่องมือต่างๆ แล้วควร ระมัดระวังป้องกันมิให้ปัญหาในการศึกษา วิเคราะห์ชุมชน เกิดขึ้นซ้ำอีก และควรมีการประยุกต์ใช้ เทคนิค และเครื่องมือเหล่านั้น ให้เหมาะสมต่อการพัฒนาชุมชนต่อไป

แบบฝึกหัดบทที่ 2

1. จงบอกความหมายของชุมชน พร้อมยกตัวอย่างบริบทของชุมชน มาพอสังเขป
2. เพราะเหตุใดจึงต้องมีการศึกษาชุมชน จำเป็นทุกครั้งหรือไม่ที่ต้องการศึกษาชุมชน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่าง
3. จงเปรียบเทียบความแตกต่างของแนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective) แนวคิดทางมนุษยนิยม (Humanistic Perspective) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคม (Civil Society) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community)
4. การศึกษาชุมชน มีกี่มิติ จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่าง
5. ข้อพึงระวังในการศึกษาชุมชน มีอะไรบ้าง จงอธิบายมาพอเข้าใจ
6. การเก็บรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน มีสำคัญต่อการศึกษาชุมชนอย่างไรบ้าง
7. จงเปรียบเทียบข้อดี ข้อเสียวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาชุมชน ดังนี้
 - 7.1 การสังเกต
 - 7.2 การสัมภาษณ์
 - 7.3 การสนทนากลุ่ม
 - 7.4 การใช้ข้อมูลเอกสาร
 - 7.5 การเข้าสนาม
 - 7.6 การศึกษาแบบผสมผสาน
8. ให้ศึกษาชุมชนของตนเองและเก็บรวบรวมข้อมูลตามหัวข้อต่อไปนี้
 1. บริบทชุมชน เช่น ประวัติหมู่บ้านจากอดีตถึงปัจจุบัน สภาพความเป็นอยู่คนในชุมชน อาณาเขตติดต่อ การคมนาคม ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศ ดิน สภาพป่าไม้ การตั้งถิ่นฐาน ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์
 2. สาธารณูปโภคของหมู่บ้าน ไฟฟ้า ประปา หอกระจายข่าว ถนน ครอบครั้ว การศึกษา
 3. การสาธารณสุขและอนามัย การสาธารณสุขและอนามัยของชุมชน
 4. ศาสนาประเพณีวัฒนธรรม ประกอบด้วย วัด ประเพณีพิธีกรรม
 5. เศรษฐกิจ ชุมชนมีการประกอบอาชีพอะไรบ้าง
 6. ธุรกิจชุมชน
 7. การค้าขาย การค้าขายในชุมชนมีลักษณะอย่างไร
 8. ภาระหนี้สิน
 9. การเมืองการปกครอง
 10. องค์กรภายในชุมชน มีกี่องค์กรชุมชน เช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มเลี้ยงโคเนื้อ เป็นต้น

เทคนิคการศึกษาชุมชน

ในบทนี้ จะว่าด้วยเทคนิคในการศึกษาชุมชนมีหลากหลายเทคนิค กล่าวถึงความหมาย ลักษณะ วิธีการ ข้อดี ข้อเสียและประโยชน์แต่ละเทคนิค ซึ่งประกอบด้วย การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA) การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA) การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร (Agro – ecosystem Analysis - AEA) การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA) เทคนิคการประชมเชิงสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control -AIC) กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning process - SLP) และเทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร (Total Quality management - TQM)

การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน(Rapid Rural Appraisal - RRA)

การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน เป็นเทคนิคที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่นักวิชาการและผู้ปฏิบัติงาน โครงการพัฒนาชนบทและการเกษตรในช่วงกว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา โดยโครงการวิจัยการทำฟาร์มของมหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเป็นหน่วยงานแรกที่นำเข้ามาใช้เมื่อ พ.ศ. 2526 และได้เผยแพร่ไปสู่หน่วยงานต่าง ๆ ทั่วประเทศ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน เป็นผลของความพยายามในการค้นพบทางสายกลางระหว่างงานวิจัยแบบประเพณีนิยมที่ยุ่งยาก ใช้เวลานานกว่าจะรู้ผล กับการศึกษาอย่างลวก ๆ ซึ่งแม้จะให้ผลเร็วแต่ยังขาดความถูกต้อง การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน จึงเป็นเทคนิคที่สามารถช่วยให้เรียนรู้สภาพชนบทอย่างถูกต้องในระยะเวลาอันสั้น มีการใช้เครื่องมือ และวิธีการศึกษาหลาย ๆ อย่างประกอบกัน (สุเกศินี สุทธิระและสุจินต์ สิมารักษ์. 2530 : 14 - 15) และเพื่อช่วยให้เข้าใจสภาพชนบทดียิ่งขึ้น โดยใช้ข้อมูลมือหนึ่งเป็นสำคัญ เน้นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างผู้วิจัยจากสาขาวิชาต่างๆ และเรียนรู้จากความรู้ประสบการณ์ของชาวบ้าน เพื่อพัฒนาวิธีการศึกษาแบบกลาง ๆ ซึ่งสามารถทำการศึกษาในระยะสั้น แต่ต้องทำการศึกษาอย่างเป็นระบบ ทำให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องที่จะนำไปใช้ได้ทันเวลา ประหยัดเงินและเวลา มีการวางแผนล่วงหน้าเป็นอย่างดี และผู้วิจัยต้องมีความตั้งใจสูงในการทำงานและทำการศึกษาด้วยตนเอง (จิตติ มงคลชัยอรัญญา. 2540 : 17-21)

1. ลักษณะสำคัญของเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน

สุเกตินี สุภธีระและสุจินต์ สิมารักษ์(2530 : 15 - 16) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน ดังนี้

1. ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi -- Structured Interviewing - SSI) เป็นวิธีกลาง ๆ ระหว่างการศึกษาที่มีรูปแบบตายตัว คือการใช้แบบสอบถาม กับการศึกษาที่มีอิสระเต็มที่แบบวิธีการของผู้สื่อข่าว ในการรวบรวมข้อมูลในสนาม กล่าวคือ ในขณะที่มีการสัมภาษณ์นั้นจะไม่มีแบบสอบถาม แต่ใช้ กรอบคำถาม หรือ แนวคำถาม ที่เตรียมไว้ เช่น ประวัติหมู่บ้าน การประกอบอาชีพ การถือครองที่ดิน การตลาด ระบบการปลูกพืช ฯลฯ ลักษณะการสัมภาษณ์จะพยายามจัดให้เหมือนกับการพูดคุยตามปกติ เพียงแต่จะควบคุมไม่ให้หลุดจากกรอบที่ตั้งไว้ โดยไม่สนใจว่าจะเริ่มประเด็นใดก่อนหลัง ขึ้นกับบรรยากาศของการสนทนาแต่ละครั้งเมื่อต้องการข้อมูลเรื่องใดเป็นพิเศษ นักวิจัยหรือผู้สัมภาษณ์ก็จะถามเจาะลึก (Probing) ไปเรื่อย ๆ จนเป็นที่เพียงพอ

2. เน้นการใช้เทคนิคต่าง ๆ เสริมการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างโดยเฉพาะการสังเกตการใช้ตัวบ่งชี้ การวัดต่าง ๆ และการถ่ายภาพ เป็นต้น โดยที่การสัมภาษณ์จะเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีบรรยากาศเป็นกันเอง ดังนั้นนักวิจัยจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือช่วยจำ (Conceptual Tools) ที่ไม่อยู่ในรูปแบบของแบบสอบถาม เครื่องมือดังกล่าวนี้ได้แก่

2.1 การเขียนผังกิจกรรม (Activity Chart) กิจกรรมนี้จะทำให้นักวิจัยทราบวาระกิจกรรมที่ให้ข้อมูลนั้นมีกิจกรรมการผลิตอะไรบ้าง มากน้อยเพียงใด ได้ผลดีแค่ไหน เป็นต้น

2.2 การเขียนพฤษาครอบครัว (Family Tree) ทำให้ทราบว่าสมาชิกและแรงงานในครัวเรือนกี่คน อาชีพนอกภาคเกษตร ความรู้ ความสามารถของสมาชิกในครอบครัว

2.3 การเขียนปฏิทินแรงงาน (Labor Calendar) จะช่วยให้นักวิจัยทราบถึงการจัดสรรแรงงาน และการกระจายแรงงานทำกิจกรรมต่าง ๆ ในรอบปี สำหรับการวางแผนทำกิจกรรมเสริมกับชาวบ้าน

2.4 การใช้ภาพอื่น ๆ ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถบอกข้อมูลเรื่องต่าง ๆ ที่จำเป็น และนักวิจัยสามารถบันทึกลงไปได้ ตามแต่จินตนาการ และทักษะที่มี เช่น การวาดภาพชุมชน การวาดภาพตัดขวางของพื้นที่ (Cross section) เป็นต้น

3. เน้นการศึกษาที่ใช้ผู้วิจัยมาจากสาขาวิชาต่าง ๆ หรือที่มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ (Interdisciplinary Team) คือแต่ละทีมจะมีนักวิชาการทั้งทางด้านสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติทำงานร่วมกัน สมาชิกในทีมจะต้องมีการประชุมทำความเข้าใจเรื่องวัตถุประสงค์ ประเด็นคำถามเทคนิคการถามประเภทและแหล่งของข้อมูลที่ต้องการ เครื่องมือที่จะใช้การแบ่งบทบาทหน้าที่ระหว่างกัน ก่อนที่จะลงปฏิบัติการในชุมชน นอกจากนี้ แล้วยังต้องร่วมกันศึกษาชุมชน ช่วยกันบันทึกข้อมูล รวมทั้งหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และร่วมกันทำรายงานผลการศึกษา

4. เน้นการเรียนรู้ของนักวิจัยที่รวดเร็วและต่อเนื่อง (Rapid and Progressive Learning) กล่าวคือ ทีมนักวิจัยจะต้องมาร่วมสรุปผลการศึกษาเป็นระยะ เช่น ทุกคืน หรือทุกสองคืน เพื่อประเมินว่าได้ข้อสรุปหรือเรียนรู้ตรงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้แล้วหรือไม่ หากยังได้ข้อมูลไม่ครบ หรือเกิดความคิดใหม่ หรือเกิดความสงสัยในข้อมูล หรือการตีความของทีม ก็สามารถไปตรวจสอบความถูกต้องหรือไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมได้ในวันถัดไป แทนที่จะรอมาทบทวนหลังจากที่ถอนทีมออกจากชุมชนแล้ว กระบวนการดังกล่าวนี้ จะไม่เพียงให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเท่านั้น หากแต่ยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ หรือความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนดีขึ้น

5. ใช้แนวคิดเรื่องสามมิติ (Triangulation) สำหรับการพิจารณาข้อมูลแต่ละชนิด โดยใช้ทีมวิจัยจากหลายสาขาวิชา รวมทั้งใช้เป็นหลักในการเลือกพื้นที่ หรือครัวเรือนที่จะศึกษา เช่น เลือกศึกษาระบบการปลูกข้าวในแปลงขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก เลือกผู้ให้ข้อมูลทั้งจากคนที่ฐานะดี ปานกลาง และยากจนเป็นต้น และพยายามเลือกคนที่น่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลได้ดี ได้ถูกต้อง (Key Informant) ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาและตามหลักสามมิติที่กล่าวมาแล้ว

6. การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ถูกพัฒนามาเพื่อใช้สำรวจความรู้ในเบื้องต้น และมีใช้ทำเสร็จภายในครั้งเดียว (Exploratory and highly Interactive Research) โดยปกติแล้ว การศึกษาในรอบแรกจะไม่ได้ข้อมูลที่ต้องการทั้งหมด ต้องมีการทำซ้ำรอบที่สอง สาม หรือสี่ หรือจนกว่าจะได้ข้อมูลที่ต้องการในระดับที่พึงพอใจ โดยไม่กำหนดปริมาณผู้ให้ข้อมูลล่วงหน้า แต่การศึกษาแต่ละรอบ รวมทั้งช่วงระยะเวลาระหว่างการศึกษแต่ละรอบจะไม่เสียเวลานานนัก อีกทั้งนักวิจัยยังสามารถใช้วิจารณญาณของตนปรับปรุง เพิ่ม ลด เปลี่ยนแปลง สมมติฐาน หรือแผนการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับความเป็นจริงได้ตลอดเวลา

สุเกศินี สุทธิระและสุจินต์ สิมารักษ์(2530 : 16) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการศึกษาของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ 1) การศึกษาทั้งระบบ (General-RRA) 2) การศึกษาข้อมูลเฉพาะ (Specific-RRA) และหลักการสำคัญของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ว่าอาจจะมีขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติไม่เหมือนกัน แต่ต่างต้องยึดหลักการที่สำคัญ คือ

1. การพิจารณาแบบสามมิติ (Triangulation) วิธี การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน เน้นการพิจารณาข้อมูลจากหลายมิติ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำมากขึ้น หลักการพิจารณาแบบสามมิติ ได้แก่

1.1 การกำหนดทีมนักวิจัย ที่มาจากหลายสาขาที่เกี่ยวข้องและเหมาะสมกับเรื่องที่จะศึกษา

1.2 การกำหนดตัวอย่างที่หลากหลาย

1.3 การกำหนดวิธีการ เครื่องมือ และเทคนิคที่ใช้ในการศึกษาเพื่อเพิ่มคุณภาพของข้อมูล

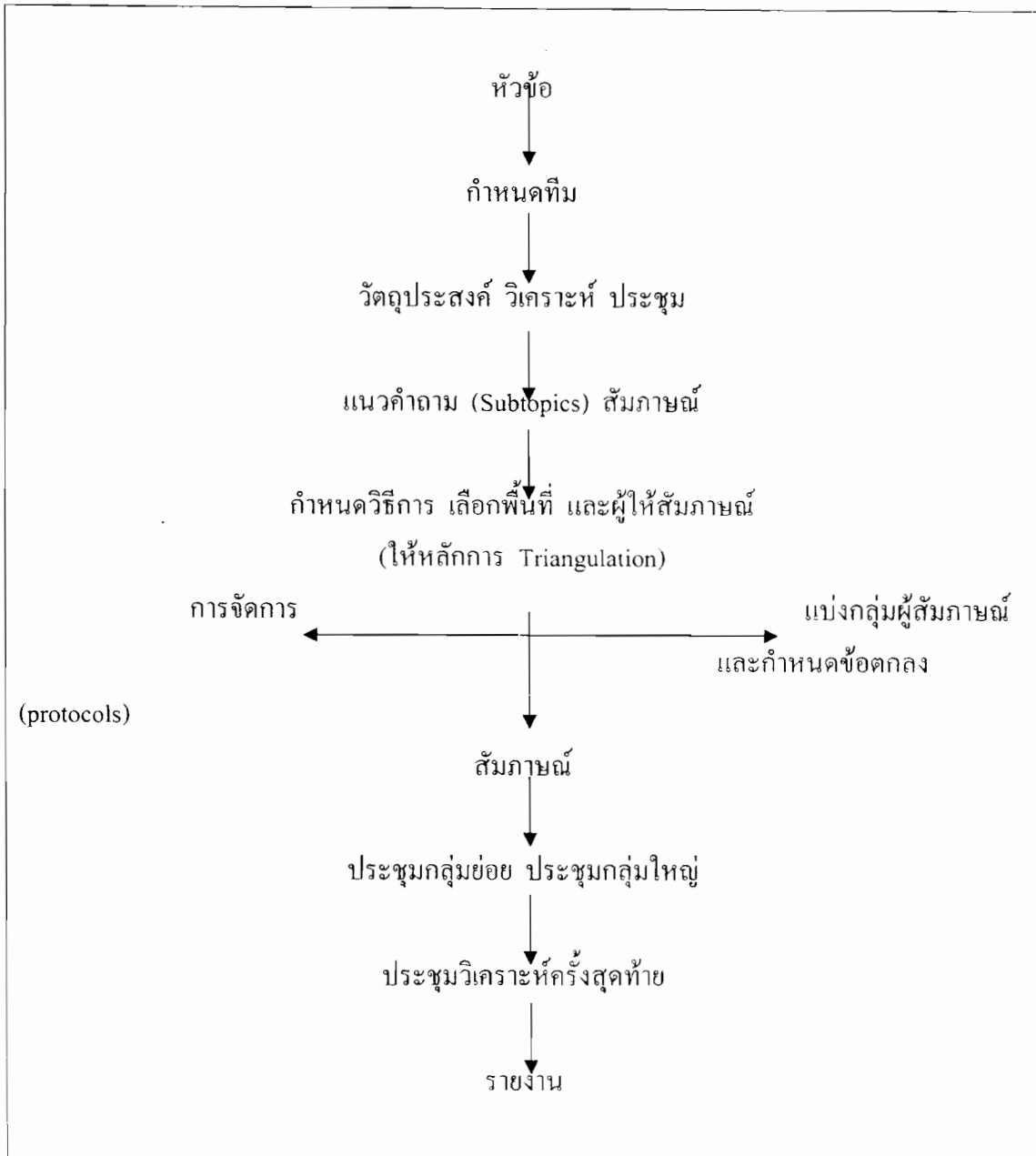
2. การวิจัยแบบสำรวจหาความรู้ในเบื้องต้น และทำซ้ำอย่างต่อเนื่อง (Exploratory and highly iterative research)
3. การเรียนรู้อย่างรวดเร็วและก้าวหน้า (Rapid and progressive learning)
4. การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาของชาวบ้าน (Substantial use of indigenous Knowledge)
5. การใช้แนวทางการศึกษา และทำงานเป็นทีมแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary approach and teamwork)
6. ความคล่องตัวและการใช้วิจารณญาณ (Flexibility and use of conscious judgment)

หลักการดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการวิจัยศึกษาชุมชน การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน จึงช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัย เข้าใจปัญหาการพัฒนาได้ดีขึ้นและมีทักษะเกี่ยวกับการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิดในการพัฒนาแนวใหม่ที่เน้นความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันและมีผลกระทบต่อกัน และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น การติดต่อสื่อสารและความร่วมมือระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา และชาวชนบท จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มความเข้าใจการเพิ่มความเข้าใจในปัญหาของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของสังคม

2. ขั้นตอนในการศึกษาโดยเทคนิควิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน

ขั้นตอนในการศึกษาโดยเทคนิควิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน มีขั้นตอนที่สามารถปรับได้ตามความเหมาะสมในสถานการณ์ต่าง ๆ โดยมีขั้นตอนต่าง ๆ ที่ควรยึดเป็นหลักปฏิบัติ ดังนี้

ที่มา : สุเกสินี สุภธีระและสุจินต์ สิมารักษ์(2530 : 63)

3. การใช้ประโยชน์ของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน

ประโยชน์จากการใช้เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน มีดังนี้

1. เพื่อค้นหา ระบุ และวิเคราะห์สถานการณ์ และปัญหา
2. เพื่อวางแผนดำเนินการ ติดตาม และประเมินผลโครงการ
3. เพื่อพัฒนา ส่งเสริม และถ่ายทอดเทคโนโลยี
4. เพื่อช่วยในการตัดสินใจ และกำหนดนโยบาย

5. เพื่อช่วยให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถกำหนดความช่วยเหลือได้เหมาะสม ในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ฉุกเฉิน หรือมีภัยพิบัติ

6. เพื่อใช้เสริม หรือปรับปรุงวิธีการวิจัยอื่น ๆ

4. ข้อดีของเทคนิค การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน

สุเกสินี สุภธีระและสุจินต์ สิมารักษ์(2530 : 16 - 17) ได้สรุปข้อดีของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน มีดังนี้

1. เป็นเทคนิคที่ประหยัดเวลา สามารถสรุปผลการศึกษาได้เร็ว ทันเหตุการณ์
2. ช่วยให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษาลึกซึ้งมากขึ้น มากกว่าวิธีการวิจัยแบบสำรวจ หรือวิจัยแบบประเพณีนิยม เพราะเป็นผู้ทำการศึกษาเอง และรู้วัตถุประสงค์ของการศึกษาเป็นอย่างดี มีโอกาสซักถามเพิ่มเติมข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

3. ช่วยเสริมสร้างการทำงาน และเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทำให้ค้นหาข้อเท็จจริงได้ดีกว่า ถูกต้องกว่า และลึกซึ้งกว่า เพราะสิ่งต่าง ๆ ในโลกย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน และไม่มีศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถเข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ทุกด้าน

4. เป็นเทคนิคที่มีความคล่องตัวสูง สามารถปรับปรุงหัวข้อ รายละเอียด และคำถาม รวมตลอดถึงวิธีการ ตารางเวลา ในการปฏิบัติงานให้เหมาะสม สอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

5. เสียค่าใช้จ่ายต่ำ เพราะเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษาในการศึกษา คือ ตัวของนักวิจัยเอง และใช้เพียงอุปกรณ์เครื่องเขียนสำหรับบันทึกเนื้อหาจากการสัมภาษณ์เท่านั้น ข้อมูลมือสองที่ต้องการมักจะหาได้ หรือขอยืมจากหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับอำเภอ หรือตำบล

5. ข้อจำกัดของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน

ประโยชน์ของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนมีมากมาย แต่ก็ยังมีจุดอ่อนในตัวเองกล่าวคือ

1. แม้เทคนิคนี้จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้งกว่าการใช้แบบสอบถาม แต่ก็ไม่ได้ลึกซึ้งเท่ากับการศึกษาแบบมานุษยวิทยา และข้อมูลที่ได้จาก ๆ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน มักจะเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่มักจะขาดข้อมูลเชิงปริมาณไปบ้าง

2. โดยเหตุที่ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ไม่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบงานวิจัยอื่น ๆ แต่ใช้การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Informant)ตามหลักการพิจารณาแบบสามมิติ (Triangulation) ซึ่งมักจะมีจำนวนผู้ให้ข้อมูลไม่มากนัก จึงไม่สามารถใช้วิธีการทางสถิติได้

3. ผู้ศึกษาต้องมีความเข้าใจ และประสบการณ์ในการทำ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน ดีพอและต้องมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะเรียนรู้เรื่องของชุมชน มิฉะนั้นแล้ว อาจเกิด

ข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะใช้เวลาลงชุมชนไม่นาน สามารถเลือกพื้นที่ กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งประเด็นศึกษาได้ด้วยตนเอง เทคนิคนี้เปิดช่องให้มีการยืดหยุ่นได้มาก หากผู้ศึกษายังไม่มี ความชำนาญหรือนักวิจัยที่เชี่ยวชาญการใช้ การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน เข้าร่วมทีมด้วย

กล่าวโดยสรุป เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนเป็นทางเลือกที่ดีอีกทางหนึ่ง สำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนรู้เรื่องของชุมชนได้อย่างพอสมควรในเวลาที่ไม่ยาวนานจนเกินไป และเสียค่าใช้จ่ายต่ำ เทคนิคนี้ได้มีการนำไปประยุกต์ใช้ในงานวิจัยพัฒนาในด้านต่าง ๆ และมีความพยายามในการพัฒนา ปรับปรุงเทคนิคนี้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม(Participatory Rural Appraisal - PRA)

การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม เป็นเทคนิคที่พัฒนาต่อมาจาก การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน โดยมีหลักคิดว่า แม้เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนดีขึ้นกว่าเทคนิคอื่น ๆ ที่ใช้กันมา แต่ก็ยังคงเป็นคนภายนอกที่ได้ความรู้ คนในชุมชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ผลการศึกษาจะเป็นมุมมองและการวิเคราะห์ด้วยสายตาของคนนอก ซึ่งอาจจะประเมินถูกหรือผิดก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การประเมินคุณค่าเรื่องของชีวิต ความเชื่อ คุณธรรม ความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ ระบบอื่น ๆ ที่ยึดถือในชุมชนอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดวางหรือสนับสนุนงานพัฒนา ซึ่งเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ยากต่อการทำความเข้าใจในระยะเวลาสั้น ๆ และที่สำคัญ คือ การคิดแบบแยกส่วนว่า คนในชุมชนน่าจะรู้เรื่องราวของชุมชนเป็นอย่างดีแล้ว ดังนั้นเขาจึงไม่ต้องมาศึกษาชุมชนอีก มีเพียงคนภายนอก (นักพัฒนา) เท่านั้น ที่ต้องศึกษาชุมชน เพราะไม่รู้สถานการณ์ ปัญหาและศักยภาพของชุมชน การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม กำเนิดจากแนวคิดที่ว่า การศึกษาชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนควรกระทำ เพราะยังมีเรื่องราวอีกหลายอย่างที่ชุมชนเดียวกันไม่รู้ ไม่ได้นึกคิดหรือมองข้ามหรือยังมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เช่น ไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ ปัญหาบางอย่างที่เผชิญอยู่ หรือบางครั้งอาจจะสัมผัส รับรู้ปัญหา แต่ไม่รู้ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ทำให้ไม่สามารถหาช่องทางป้องกัน หรือแก้ไขปัญหานั้น ๆ ได้

1. ลักษณะสำคัญของเทคนิคการประเมินสถานะชุมชนทอย่างมีส่วนร่วม

- 1.1 เป็นการศึกษาชุมชนที่คนภายในชุมชนเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์เอง โดยผ่านกระบวนการเสวนากลุ่ม
- 1.2 นักพัฒนาจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเสวนา เรียนรู้ (Facilitator) มากกว่าเป็นประธาน หรือผู้นำ และต้องอยู่ร่วมกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบ
- 1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษาจะเน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นและตัวคนที่เข้าร่วมกระบวนการ ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้น
- 1.4 การทำเทคนิค การประเมินสถานะชุมชนทอย่างมีส่วนร่วม จะไม่ตั้งต้นที่ความรู้สาขาใดสาขาหนึ่ง หากแต่จะเริ่มจาก สิ่งที่ชาวบ้านรู้ ชาวบ้านคิด รู้สึก และเชื่อเช่นนั้น แล้วค่อย ๆ จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความรู้ด้วยตนเอง

2. การใช้ประโยชน์ของเทคนิค การประเมินสถานะชุมชนทอย่างมีส่วนร่วม

Natpracha P and Stephens A. (อ้างอิงในจิตติ มงคลชัยอรัญญา. 2540:25) ได้สรุปขั้นตอนการทำการประเมินสถานะชุมชนทอย่างมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. นักพัฒนาต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมมาร่วมประชุมเพื่อหาปัญหา
2. ช่วยกันกำหนดเนื้อเรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น ๆ และวิธีการที่จะใช้ในการวิจัย เช่น การเก็บตัวอย่าง ภาพถ่าย การใช้สื่อพื้นบ้านการแสดง การอบรม เป็นต้น และมอบหมายหน้าที่ให้ผู้เกี่ยวข้องไปดำเนินการ
3. ดำเนินการรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูลต่อคนในชุมชน โดยทีมผู้ร่วมศึกษา ซึ่งอาจใช้การนำเสนออย่างง่ายแต่มีประสิทธิภาพ เช่น ใช้แผนภูมิ การชี้แจงต่อที่ประชุม การใช้เสียงตามสาย
5. เมื่อได้รับข้อคิดเห็นจากชาวบ้านที่เหลือแล้ว ให้ทีมมาร่วมสรุปและให้ข้อเสนอแนะสำหรับการแก้ไขปัญหา

ส่วนปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิค การประเมินสถานะชุมชนทอย่างมีส่วนร่วม มีหลายประการ คือ

1. คนที่เข้าร่วมในกระบวนการ ควรเป็นคนจากทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกฐานะ และทุกวัยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสตรี คนจน คนด้อยการศึกษา

2. นักพัฒนาต้องปรับเปลี่ยนแนวคิด ทักษะ และพฤติกรรมของตนเองใหม่ให้สอดคล้องกับภารกิจ บทบาท หน้าที่ใหม่ และต้องพัฒนาความรู้ทักษะที่จำเป็นให้แก่ตนเองมีจะนั้นก็ไม้อาจช่วยคนในชุมชนเกิดการเกิดการเรียนรู้ได้เท่าที่ควร

3. นักพัฒนาต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ต้องสร้างความไว้วางใจ และความมั่นใจว่า การเข้าร่วมกระบวนการนี้ มิได้มีเจตนาอื่นแอบแฝง หรือตกเป็นเครื่องมือของนักพัฒนาที่ต้องการอะไรบางอย่างจากชุมชนหรือตัวชาวบ้านเอง

4. ควรมีการจัดเตรียมความพร้อมของชาวบ้าน สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องการใช้ให้พร้อมก่อน หรือบางในกรณี อาจจัดเวทีพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการได้ แต่ต้องมีการนัดหมายกับชาวบ้านล่วงหน้า และหากมีการมอบหมายหน้าที่ให้แก่แต่ละคนเตรียมข้อมูลของตนมาก่อนได้ก็ยิ่งดี

5. ระหว่างที่มีการเสวนา ควรมีบรรยากาศของการประชุมให้เป็นไปเรียบง่าย เป็นกันเอง ถ้าเป็นไปได้ควรเลือกสถานที่ที่มีความสะดวกในการนั่งประชุม ปรึกษาหารือกันตามสมควร

6. แนวทางแก้ไขปัญหา หรือแผนงานที่คิดได้จะมีโอกาสลุ่ลวงไปได้มาก หากมีการประสานความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่น เป็นต้น การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม ไม่นับการศึกษาหรือการมอบหน้าที่การสำรวจชุมชนให้แก่ผู้นำหรือผู้นำในชุมชนบางคน ที่พอจะทำงานได้ ไปเก็บรวบรวมข้อมูล หรือแม้แต่แต่ละจะไปร่วมกันกันสรุปข้อมูลเพื่อนำเสนอต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หรือ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งยังไม่ใช่การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม สมบูรณ์

3. ข้อดีของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 22) กล่าวถึงข้อดีของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม ว่าไม่ได้เป็นแต่เพียงเทคนิคในการศึกษาชุมชนเท่านั้น หากเป็นกระบวนการเปิดโลกทัศน์ของคนในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของการปลูกจิตสำนึก (Concretization หรือ Consciousness Raising) เป็นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน (Community Learning Process) โดยการร่วมศึกษา รวบรวม แลกเปลี่ยน และวิเคราะห์ข้อมูล ข่าวสารต่างๆ อันจะนำมาซึ่งความคิดริเริ่มใหม่ๆ และค้นพบแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหา (Participatory Problem Solving) เป็นการเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน และรวมถึง การพัฒนาคนและชุมชนในที่สุด ซึ่งเป็นข้อดีของเทคนิค การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม ดังกล่าว

กระบวนการดังกล่าวนี้ ยังเป็นสิ่งใหม่ต่อชุมชน (รวมทั้งต่อนักพัฒนาด้วย) ดังนั้น นักพัฒนาจึงต้องมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้กระตุ้น เร่งเร้า (Stimulator/ Catalyst) ผู้อำนวยการความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มเสวนาของคนในชุมชนไปพร้อมกับคนในชุมชนด้วย การที่จะทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษาสถานการณ์ปัญหาของ

ตนเองนั้น นักพัฒนาต้องเปลี่ยนบทบาทของตนจากการเป็นผู้นำในการพัฒนา (Leader) หรือผู้ให้คำแนะนำ (Advisor) มาเป็นเพื่อนร่วมงานพัฒนา (Partner in Development) โดยที่นักพัฒนาเองจะต้องเริ่มต้นจากการเปลี่ยนความเชื่อ ค่านิยม แนวคิด ทักษะคิที่ติดต่อชุมชนมีต่อคนในชุมชน และตัวเองก่อน กล่าวคือ นักพัฒนาต้องมีความเชื่อมั่นว่า คนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ มีพลัง มีเหตุผล และต้องการจะพัฒนาตนเองและนักพัฒนาจะต้องมีค่านิยมเกี่ยวกับระบบ ประชาธิปไตย ความเสมอภาค เสรีภาพ ความยุติธรรม การแบ่งหน้าที่ของคนในสังคม

นักพัฒนาต้องเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่แท้จริง การพัฒนาที่ยั่งยืน การพึ่งตนเองการมีส่วนร่วม การร่วมพลังหรือรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา กระบวนการเรียนรู้ ท้ายที่สุดคือ ต้องมีทัศนคติที่ดีทั้งต่อชุมชน คนในชุมชน และต่อตัวเอง มีความอดทน มีการมองสิ่งต่าง ๆ ในเชิงบวก และสร้างสรรค์ (Positive Thinking)

เครื่องมือที่ใช้ในการทำ การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม ที่สำคัญที่สุด คือ ตัวของนักพัฒนาเอง ความสามารถในการจินตนาการ และทักษะใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น แผนที่ วัสดุอุปกรณ์การเขียน รูปภาพ สัญลักษณ์ หรือแม้แต่การใช้สิ่งของที่มิอยู่ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น หิน ดิน เป็นต้น

4. ข้อจำกัดของเทคนิค การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม

- 4.1 ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมศึกษาของชาวบ้านอาจจะไม่ถูกต้องเป็นจริงเสมอไป แม้ว่าข้อมูลบางอย่างจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวของเขาเองก็ตาม
- 4.2 การหุ่่มเทเพื่อจัดกระบวนการเสวนาเช่นนี้ อาจสร้างความคาดหวังให้กับชุมชนว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก
- 4.3 การจัดประชุมกลุ่มใหญ่ ในบางครั้งอาจมีปัญหาเรื่องอิทธิพลของผู้นำ หรือความเกรงใจที่ทำให้ผู้ประชุมหลายรายไม่กล้าแสดงความคิดเห็น หรือวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุอย่างตรงไปตรงมา
- 4.4 ปัญหาบางอย่างมีความยุ่งยาก สลับซับซ้อนทำให้ชุมชนไม่สามารถวิเคราะห์ได้ชัดเจน หรือไม่สามารถดำเนินการแก้ปัญหาได้
- 4.5 กระบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา ในบางครั้งอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของคนภายในชุมชนได้
- 4.6 จิตความสามารถของเจ้าหน้าที่จากภายนอกในการนำอภิปรายกระตุ้นให้คนคิดอย่างเป็นระบบ การใช้สื่อฉายภาพปัญหาและชุมชน จะมีผลต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิค การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม อย่างมาก

สรุป เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วมเป็นเทคนิคที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยการร่วมศึกษารวบรวม แลกเปลี่ยน วิเคราะห์ข้อมูลในชุมชน ของคนในชุมชน และนักพัฒนา และที่สำคัญนักพัฒนาที่สำคัญต้องมีทักษะในการดำเนินการประชุมสัมมนา และการวางแผนร่วมกัน

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(Participatory Action Research - PAR)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยแบบใหม่ ที่ประยุกต์และเป็นการรวมเอาแนวความคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยเป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม และเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์หรือเป็นการรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้การวิจัยจึงควรคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุด และการวิจัยที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุดนั้น ย่อมเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for Development) หรือการวิจัยพัฒนา (Research and Development) โดยที่การพัฒนาและการเป็นหุ้นส่วนจะต้องเดินทางร่วมกัน ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย โดยจุดที่แตกต่างกันของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมก็คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการวิจัยที่เน้นในมิติของการเก็บข้อมูล แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการประยุกต์หาวิธีการแก้ไขปัญหามาไปพร้อม ๆ กัน หรือกล่าวได้ว่าการแสวงหาแนวความคิดและแนวทางในการแก้ไขปัญหาและทรัพยากรที่ผู้ถูกวิจัยมีอยู่ เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหา รายละเอียดจะกล่าวไว้วันที่ 8 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA)

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (2540 : 28) กล่าวว่าการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทเป็นอีกเทคนิคที่พัฒนามาจาก การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน และได้มีการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลบางประการเพื่อให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือ การเปลี่ยนกรอบในการวิเคราะห์ เพื่อให้ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ของโครงการ SEPP ที่เน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรรายย่อยโดยเฉพาะ

การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทเป็นทั้งการวิจัย(หาความรู้ใหม่) และการศึกษา(เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่) ซึ่งเน้นระดับหมู่บ้านและครัวเรือนเท่านั้น ใช้วิธีการเก็บข้อมูลของ การประเมินสถานะชนบท

อย่างเร่งด่วน เป็นหลักและเสริมด้วยการเก็บข้อมูลวิธีอื่น ๆ เพื่อให้ได้ภาพของชุมชนทั้งทางด้าน การเกษตร เศรษฐกิจ และสังคมที่สมบูรณ์พอที่จะนำไปใช้ในการสร้างกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน ได้เพราะ การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท ถูกกำหนดไว้ให้เป็นขั้นตอนแรกในการทำงานพัฒนา เกษตรกรรายย่อยในชุมชน ซึ่งจะต้องตามด้วยกิจกรรมพัฒนาอื่น เช่น การกระตุ้น ให้เกิดกลุ่ม การให้การศึกษาแก่กลุ่ม การเสริมสร้างขีดความสามารถในการบริหารจัดการกลุ่ม การเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกันและเชื่อมโยงกับแหล่งทรัพยากรหรือสถาบันพัฒนาภายนอกชุมชน

วัตถุประสงค์ของการทำเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท คือ เพื่อให้ให้นักพัฒนาใน สนามที่ทำการศึกษาชุมชนได้เข้าใจสภาพของชุมชนโดยทั่วไป และรู้จักกับเกษตรกรรายย่อย (Small Farmers - SF) ว่าเป็นใคร มีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร ประสบปัญหาใดบ้าง มีผู้ใดสนใจที่จะปรับปรุง คุณภาพชีวิตของตนเองหรือไม่ และมีช่องทางในการพัฒนา SF เหล่านั้นอย่างไรได้บ้าง

กรอบสำหรับการวิเคราะห์ (Analytical หรือ Conceptual Framework) จึงถูกพัฒนาขึ้นมา ใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลระดับชุมชน จะเน้นถึงความสัมพันธ์ของคนในแต่ละกลุ่มฐานะ กับทรัพยากรทั้งเป็นธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น อาทิ ระบบชลประทาน บ่อน้ำ โรงเรียน วัด ฯลฯ นอกจากนี้ คำว่า “ทรัพยากร” ยังหมายรวมถึง กลุ่ม ผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ในสาขาต่าง ๆ ด้วย เพราะสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และการได้มา การเข้าถึง การมีโอกาสควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ นั้น เกิดจากพื้นฐานปัจจัยทางด้านสังคม ประเภทใด เกิดโดยความร่วมมือ (Cooperation) การแข่งขัน (Competition) หรือความขัดแย้ง (Conflict)

บัณฑูร อ่อนคำและและวิริยา น้อยวงศ์ นัยยงค์ (2533 : 3) ได้ให้นิยาม เทคนิคการศึกษา วิเคราะห์ระบบชนบท ว่าเป็นการวิเคราะห์ระบบชนบทที่พยายามจะได้มาซึ่งภาพที่สมบูรณ์กว่า เกี่ยวกับระบบชนบท โดยการสำรวจชุมชนหมู่บ้าน และเกษตรเป้าหมาย ผลการวิเคราะห์ระบบ ชนบท จึงได้แก่ภาพที่สมบูรณ์กว่าเกี่ยวกับชุมชน หมู่บ้าน และตัวเกษตรกรเป้าหมาย ส่วนการ วิเคราะห์ข้อมูลอยู่ที่ชุมชนหมู่บ้าน และตัวเกษตรกรเป้าหมาย โดยเริ่มจากระดับชุมชนจากนั้น จึงไปสู่ระดับครอบครัว และกล่าวถึงเครื่องมือของเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท 3 ประการ ได้แก่ ผังกิจกรรม โครงสร้างครอบครัวและปฏิทินแรงงาน

วิธีการของเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท

วิธีการของเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท ประกอบด้วย

1. การสร้างทีมงาน โดยการรวมตัวของบุคคลกรที่มีในระดับอำเภอมาเป็นทีมงานในการศึกษาวิเคราะห์
2. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น กชช.2 ก จปฐ. มาเป็นข้อมูลในการศึกษา
3. การศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิระดับต่าง ๆ โดยเริ่มจากครัวเรือนเพื่อการวางแผน

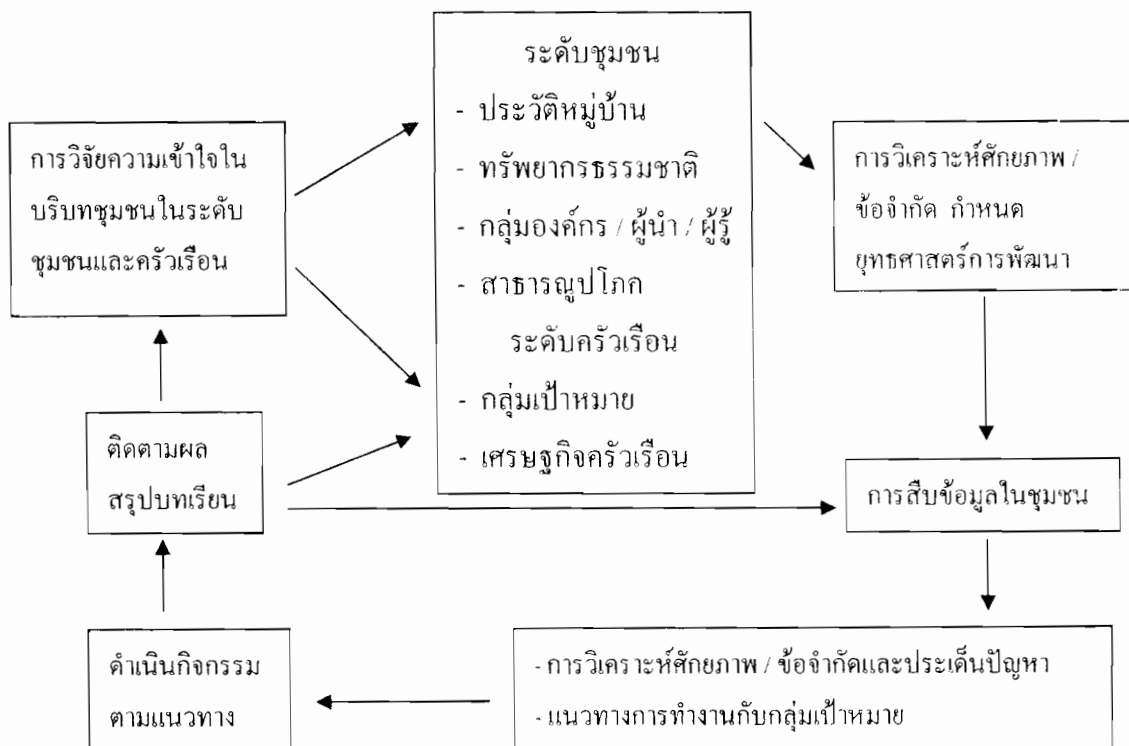

4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการใช้อยู่จากแผนที่ และตารางวิเคราะห์
 5. การกำหนดระยะเวลาการศึกษาข้อมูลเป็นระยะเวลาสั้นและศึกษาเพียงครั้งเดียว
 มงคล พนมมิตรและชาติชาย รัตนศิริ (2540 : 22) กล่าวถึงกระบวนการและขั้นตอน
 ของการวิเคราะห์ระบบชุมชนไว้ คือ

1. ทบทวนทำความเข้าใจกรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ ตลอดจนประเด็นที่จะศึกษาตาม
กระบวนการและเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชน
2. นำเอาข้อมูลสองมาศึกษาและสอบถามข้อมูลเพิ่มเติม
3. ตรวจสอบและนำข้อมูลที่ได้ข้อมูลมือสอง ไปบันทึกตามกรอบการศึกษาที่กำหนด
4. พบปะผู้นำ ผู้อาวุโส และการสัมภาษณ์บุคคลอย่างไม่เป็นทางการ
5. จัดประชุมแบบเป็นทางการกับชาวบ้านเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ชุมชน

6. จัดทำแผนที่
7. เก็บข้อมูลรายครัวเรือน
8. นำข้อมูลทั้งระดับชุมชนและครัวเรือนมารวบรวมวิเคราะห์โดยมีขั้นตอนดังนี้

ภาพประกอบ 5 กระบวนการและขั้นตอนการวิเคราะห์ระบบชุมชน

ที่มา : มงคล พนมมิตรและชาติชาย รัตนศิริ (2540 : 22)

สรุปเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชุมชนบท เป็นเทคนิคที่เน้นการศึกษาในระบบย่อยของชุมชน เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ของชุมชนและเพื่อให้ นักพัฒนาได้รู้ถึงสภาพปัญหา การพัฒนาของชุมชน โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคน ทรัพยากรต่าง ๆ กลุ่ม ผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่มีอยู่ในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีข้อดี คือ ทำให้ชุมชนเข้าสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนได้ดีขึ้น ชาวบ้านเกิดความตระหนักในปัญหาและมีความคิดริเริ่มแก้ปัญหาชุมชน สามารถวิเคราะห์ วางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ทั้งของชุมชนและเจ้าหน้าที่ เป็นเทคนิคที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร(Agro-ecosystem Analysis - AeA)

เทคนิคการวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตรนี้ใช้สำหรับการวิเคราะห์พื้นที่ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงระดับจังหวัดนักวิชาการบางท่านเรียกเทคนิคนี้ว่า เทคนิคการวิเคราะห์พื้นที่ เทคนิคนี้จะใช้ข้อมูลทุติยภูมิเป็นหลัก ดังนั้น จึงไม่สามารถบอกรายละเอียดได้มากนัก แต่ทำให้ทราบข้อมูลในภาพรวม โดยมากใช้ประกอบกับเทคนิค การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน เพราะการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน จะมีการเก็บข้อมูลปฐมภูมิ ซึ่งจะช่วยให้สามารถตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้ และยังทำให้ทราบการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ด้วย ส่วนคำว่า วิเคราะห์ ในที่นี้หมายถึงการแยกย่อยระบบใหญ่สู่องค์ประกอบที่เล็กกว่า แล้วประเมินว่าองค์ประกอบไหนสำคัญต่อระบบ และมีโอกาสปรับปรุงกระบวนการภายในองค์ประกอบนั้น ๆ เพื่อให้องค์ประกอบนั้น รวมทั้งระบบใหญ่กว่า ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (วิริยะ ลิ้มปิ่นนัท, อ้างถึงใน จิตติ มงคลชัยอรัญญา. 2540 : 12)

กรอบที่ใช้ในการวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร ได้แก่ ทฤษฎี และแนวคิดเชิงระบบ โดยจะวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้น ๆ มีลักษณะตามคุณสมบัติของระบบ (System Properties) 6 ประการหรือไม่ คุณสมบัติดังกล่าวได้แก่

1. ผลผลิตภาพ หรือระดับการผลิต (Productivity)
2. เสถียรภาพ หรือ ความสม่ำเสมอ (Stability)
3. ถาวรภาพ หรือ ความยั่งยืน (Sustainability)
4. ความสามัคคี (Solidarity)
5. ความเสมอภาค (Equitability)
6. การพึ่งตนเอง (Autonomy)

คุณสมบัติสามประการแรก มักจะนำมาวิเคราะห์เรื่องการเกษตร เช่นวิเคราะห์กิจกรรมการปลูกพืชในพื้นที่นั้น ๆ ให้ผลผลิตดี เพียงพอหรือไม่ หากได้ผลต่ำกว่ามาตรฐานที่ควรเป็นก็สรุปเกิดปัญหาขึ้น ซึ่งนำไปสู่การวิเคราะห์สาเหตุ และการนำเสนอแนวทางในการปรับปรุง เช่นอาจเปลี่ยนพืชที่ปลูก เพื่อให้ผลผลิตดีขึ้น และให้มีการรักษาความสม่ำเสมอของน้ำเพื่อการเกษตร รวมถึงให้พิจารณาถึงความยั่งยืนของการผลิต เป็นต้น โดยเป็นการเปรียบเทียบกับคุณสมบัติที่กำหนดไว้ และถ้าผลิตผลต่ำกว่ามาตรฐาน ที่กำหนดไว้ ต้องมีการวิเคราะห์เพื่อแก้ไขปรับปรุงต่อไป

ส่วนคุณสมบัติสามประการหลังมักใช้ใช้ในการวิเคราะห์เรื่องของคนและเรื่องของทางสังคม เช่น การปลูกข้าวส่งผลต่อความสามัคคีอย่างไร มีความเสมอภาคทางการผลิต การตลาด และผลประโยชน์ของกลุ่มชุมชนหรือไม่อย่างไร และสุดท้ายชุมชนมีการพึ่งตนเองได้ มากน้อยเพียงใด และเมื่อผลการวิเคราะห์ในเรื่องทางสังคมดังกล่าว ออกมาในเชิงลบ ผู้ศึกษาต้องเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ต่าง ๆ โดยพิจารณาทางเลือกต่าง ๆ ที่พอเป็นไปได้หรือเป็นแนวทางในการพัฒนาต่อไป

ในการวิเคราะห์คุณสมบัติทั้งหมดดังกล่าว สามารถประยุกต์ใช้กับงานอื่น ๆ ได้เพราะผลิตภาพ มิใช่เกิดกับงานด้านเกษตรอย่างเดียว แต่ยังเป็นเรื่องของอุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมหรืออาชีพอื่น ๆ ได้ ทำนองเดียวกับคุณสมบัติของระบบของระบบตัวอื่นก็สามารถขยายหรือเปลี่ยนมุมมองมาเป็นแนวเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา การแพทย์และอนามัย การเมือง เป็นต้น ถ้าผู้ศึกษาวิจัยชุมชน มีความรู้ความเข้าใจ และมีข้อมูลของชุมชนที่ถูกต้อง

การวิเคราะห์ตามเทคนิค การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตรนี้ เริ่มจากการกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาหรือวิเคราะห์พื้นที่ การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ การรวบรวมข้อมูลมือสองด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นข้อมูลเชิงพรรณนา ตัวเลข แผนที่ แล้วย่นำมาจัดเป็นหมวดหมู่ เช่น ทางกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เป็นต้น และหากจำเป็นต้องเก็บข้อมูลมือหนึ่ง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ มีรายละเอียดครบถ้วนมากขึ้นแล้วเริ่มการวิเคราะห์โดยเริ่มการวิเคราะห์รูปแบบ (Pattern Analysis) ดังนี้

1. การกระจายตัวของปัจจัยต่าง ๆ เช่นถนน บ่อน้ำ ป่าไม้ โรงเรียน ฯลฯ ในพื้นที่ (Space / Structure)
2. การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่าง ๆ ในช่วงเวลาต่าง ๆ เช่น เริ่มปลูกมันสำปะหลังเมื่อใด สร้างโรงสีเมื่อไหร่ ในแต่ละช่วงเวลามีใครเป็นผู้นำบ้าง ชาวบ้านมีการกระจายแรงงานในแต่ละเดือนเพื่อทำอะไรบ้าง (Time)
3. การเคลื่อนย้ายไหลเวียนของแรงงาน ข้อมูลข่าวสาร สินค้า เงิน ฯลฯ จากไหนไปไหน จากใครถึงใคร (Flow)

4. การตัดสินใจของคนในชุมชนว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร ในเงื่อนไขสถานการณ์ต่างๆ ถ้าจะทำเขาจะทำกับใคร เพราะเหตุใด (Decision making) รูปธรรมของการใช้ การวิเคราะห์ระบบ นิเวศเกษตร ที่เห็นได้ชัดเจนในพื้นที่ต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาระบบการเกษตร รวมถึงการรายงาน การวิเคราะห์พื้นที่เป้าหมายว่ามีปัญหา และสภาพอย่างไร มีแนวทางแก้ไขหรือข้อเสนอแนะ ปรับปรุงอย่างไร เป็นต้น

สรุป เทคนิค การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร ถึงแม้จะพัฒนาเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อพัฒนาการเกษตรในระดับตำบล / อำเภอ โดยคำนึงถึงคุณสมบัติทั้ง 6 ประการดังกล่าว แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาชุมชน โดยพิจารณาถึงคุณสมบัติ เช่น ความสามัคคี ความเสมอภาค การพึ่งตนเอง เป็นต้น ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจสภาพ ชุมชนได้ดีขึ้น และได้ทราบข้อมูลเสนอแนะ แนวทางแก้ปัญหาชุมชนได้ตรงจุด ซึ่งเทคนิคโดยส่วนใหญ่มีการประยุกต์ใช้ร่วมกับเทคนิคอื่น ๆ

การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA)

เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน เป็นเทคนิคที่เกิดขึ้นด้วยความคิดที่ว่า การที่นักพัฒนากิจกรรมและโครงการหรือเป้าหมายจากส่วนกลาง และเข้าไปทำงานร่วมกับคนในชุมชน ซึ่งบางครั้งดูเหมือนเป็นการเร่งเร้าให้คนในชุมชนเกิดการพัฒนา เป็นการเร่งเร้าจากคน ภายนอกชุมชน ผลของกิจกรรมโครงการ แม้ว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์ ก็เป็นเพียงระยะสั้น และไม่อาจมีประโยชน์ต่อประชาชนเลย นอกจากนั้นยังจะเป็นผลเสียต่อระบบการแก้ไขปัญหา ของระบบการแก้ไขปัญหาของประชาชนในระยะยาว การทำงาน ในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก ต้องอาศัยเวลาไม่ฉาบฉวย และถ้าเริ่มต้นการพัฒนาหรือแก้ไขจากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ จากสิ่งที่ต้องการ ได้ ก็เท่ากับว่าขั้นตอนการพัฒนา แก้ไขปัญหาสำเร็จไปแล้วส่วนหนึ่ง เพราะนั่น คือ ความต้องการ ของชุมชนโดยแท้จริง ซึ่งคนนอกชุมชนจะต้องเชื่อมั่น เคารพในความคิดของประชาชนและระลึก เสมอว่า ซึ่งธนพรรณ ธานี(2540 : 82-87) ได้กล่าวถึงหลักการสำคัญของเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชน ด้วยความละเอียดอ่อน ดังนี้

1. บุคคลแต่ละคนย่อมมีศักดิ์ศรีและเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ดังนั้น นอกจากมีสิทธิ อันพึงได้รับการปฏิบัติอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง ยังมีสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตใน ทิศทางที่ตนต้องการ

2. หากได้รับโอกาสบุคคลแต่ละคนย่อมมีความสามารถที่จะเรียนรู้ปรับเปลี่ยนทัศนคติ การประพฤติปฏิบัติ และพัฒนาขีดความสามารถในการรับผิดชอบต่อสังคมที่สูงขึ้น

3. บุคคลแต่ละคนมีพลังในความคิดริเริ่ม มีความเป็นผู้นำและมีความคิดใหม่ ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ หากได้รับการกระตุ้นและพัฒนา พลังความสามารถเหล่านี้จะเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้

สิ่งเหล่านี้ นักวิชาการและนักพัฒนาต้องคำนึงถึงอยู่เสมอว่าตนเองยอมรับกับแนวคิดดังกล่าวมากน้อยเพียงใด และพึงระลึกว่า ทุกคนมีความสามารถ เพียงแต่ไม่นำออกมาใช้ ดังนั้น คนนอกที่จะเข้าไปพัฒนาชุมชนต้องเข้าใจสภาพของชุมชนอย่างลึกซึ้ง จึงจะสามารถร่วมคิด ร่วมทำ และเอื้อประโยชน์ให้ชุมชนในการพึ่งพาตนเอง การเข้าไปพัฒนาแก้ไขปัญหาและดึงศักยภาพพร้อมกับพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนมาก่อนให้เกิดประโยชน์ในกระบวนการพัฒนานั้น คนนอกชุมชนจำเป็นต้องเข้าไปวิเคราะห์สถานการณ์ของชุมชนที่เป็นอยู่จริง ร่วมกันคนในชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis) ทั้งนี้เพื่อภาพของผลการวิเคราะห์จะเป็นที่ยอมรับ และสามารถดำเนินงานแก้ไข หรือพัฒนางานได้ตรงตามความต้องการของทั้งสองฝ่าย และในที่สุดความรู้ลึกซึ้งของประชาชนที่มีต่องานของรัฐ ทำเพื่อรัฐ กลับมาเป็นความรู้สึกเป็นเจ้าของที่ตนเองจะรับผิดชอบเพื่อตัวเขาเอง และเพื่อชุมชน

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน มีดังนี้

1. การหาปัญหาในสถานการณ์ที่เป็นจริง

1.1 การหาปัญหา จะต้องเข้าหาชุมชน พูดคุย ซักถามและเรียนรู้ถึงสถานการณ์ความเป็นอยู่ของชุมชนทั้งระบบ เพื่อนำข้อมูลชุดหนึ่งมาวิเคราะห์ จะทำให้ทราบบริบทและสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และรู้ถึงสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน เช่น กลุ่ม ผู้นำ เป็นต้น

1.2 เขาผู้สถานการณ์ เป็นการนำเสนอสถานการณ์ที่มีอยู่มาพูดคุย อภิปราย แลกเปลี่ยนในประเด็นต่างๆ ตามกระบวนการ ทั้งนี้ต้องเคารพความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย

2. การรู้สถานการณ์ที่เป็นจริงจะต้องค้นหาคำตอบให้ได้ผลว่า สรุปจากการพูดคุย อภิปราย ได้แย้งในขั้นตอนที่หนึ่ง และประชาชนเห็นด้วยและพึงพอใจกับสภาพปัญหานั้นหรือไม่และนำมาอภิปรายในรายละเอียดทำความเข้าใจด้วยเหตุผล และจึงหามิติในสถานการณ์ที่เป็นจริงอยู่ในขณะนั้น

3. การสร้างภาพที่พึงประสงค์ เป็นการวาดภาพโดยจินตนาการ คาดหวังสิ่งที่ควรจะเป็น โดยการอภิปราย วิพากษ์วิจารณ์ระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนด้วยกันเอง เพื่อหาคำตอบว่า ประชาชนต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์จริงหรือสภาพปัญหาที่เผชิญอยู่อย่างไร และเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการนั้น

4. การหาช่องทาง เป็นการหาช่องว่างหรือแนวทางในการดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุถึงภาพที่พึงประสงค์

5. หาข้อตกลงเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์ ตามโครงการหรือกิจกรรมนั้น
6. การวางแผนคือการวางแผนร่วมกัน โดยเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชน โดยตอบคำถามนี้ What When Where Who How หมายถึง ทำอะไร ทำไม เมื่อไร ที่ไหน ใครเป็นผู้ทำ และจะอย่างไร เป็นต้น
7. กาปฏิบัติตามแผน
8. การประเมินผล โดยเป็นการประเมินผลที่ได้มาเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่วางไว้ว่าเป็นไปตามที่ตั้งไว้หรือไม่ มีผลกระทบอย่างไร ประชาชนมีความพึงพอใจหรือไม่

สรุป เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อนเป็นกระบวนการที่ได้เสริมสร้างและดึงศักยภาพและขีดความสามารถในการพัฒนาของชุมชนให้สูงขึ้น เป็นกระบวนการที่ได้เสริมสร้างและดึงศักยภาพและขีดความสามารถในการพัฒนาของชุมชนให้สูงขึ้น เป็นการสร้างความรู้สึที่ดีต่อชุมชนในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ได้ร่วมคิดร่วมสร้าง ได้พัฒนาในทิศทางและความเปลี่ยนแปลงที่ตนต้องการ

เทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control -A I C)

เทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์เป็นเทคนิคที่พัฒนามาจากแนวคิดของสถาบันพัฒนาองค์การนานาชาติ (Organization for Development : an International Institute : ODII) ตั้งขึ้นโดย ทูริด ซาโต้ และวิลเลียม อี สมิธ (Dr. Turid Sado and Dr. William E. Smith) กระบวนการนี้ได้นำมาทดลองและเผยแพร่ในประเทศไทยโดยสถาบันพัฒนาองค์การนานาชาติ (ODII) ร่วมกับสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) และสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน (PDA)

จากการศึกษาได้พบว่า กระบวนการเทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์เป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาชุมชน และยังมีศักยภาพที่จะขยายผลได้ เทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์ที่นำมาประยุกต์สำหรับการประชุม ระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน คือ เทคนิคการระดมความคิด ที่ให้ความสำคัญต่อความคิดและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานแห่งความเสมอภาคเป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (อรพินท์ สพโชคชัย. 2537 : 13)

กระบวนการเทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์เป็นเทคนิคที่ง่าย และสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านและการกำหนดแผนปฏิบัติ และยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวบรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผนได้ เพราะในส่วนรายละเอียดของเทคนิค AIC มีเทคนิคในการประชุมระดม

ความคิดที่เปิดโอกาสให้ผู้ระดมความคิดมีส่วนร่วมอย่างเป็นประชาธิปไตย มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อมูล ข่าวสาร ซึ่งทำให้เข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่ระดมความคิด ทุกคน (ธนพรรณ ธาณี. 2540 : 91)

เทคนิคเทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์เป็นวิธีการที่รวมพลังปัญญา และพลังสร้างสรรค์ของแต่ละคน เข้ามาเป็นพลังในการพัฒนาซึ่งมีขั้นตอน 3 ขั้นตอน ดังนี้ (อรพินท์ สพโชคชัย. 2537 : 13)

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A)

เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงข้อคิดเห็นรับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงข้อคิดเห็นแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

1.1 การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในปัจจุบัน (A)

1.2 การกำหนดอนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาในทิศทางใด

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางในการพัฒนา (Influence หรือ I)

เป็นขั้นตอนการหาวิธีการที่จะทำให้เกิดการพัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่จะตั้งไว้ในช่วง (A2) และเป็นช่วงการหามาตรการและวิธีการในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมแบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ

2.1 การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์

2.2 การจัดลำดับความสำคัญของโครงการ โดยแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ

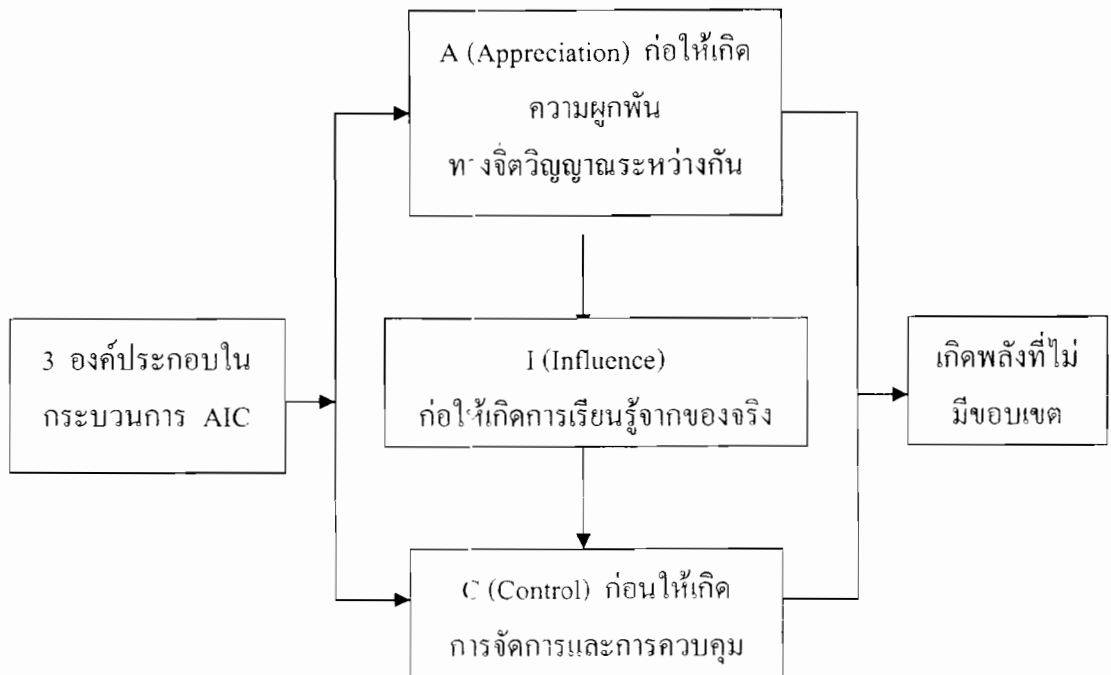
กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเอง กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเองบางส่วนและขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก และกิจกรรมหรือโครงการที่สามารถขอทุนอุดหนุนจากภาครัฐ โดยผ่านตำบล

3. ขั้นตอนการสร้างแนวปฏิบัติ (control หรือ C)

เป็นการนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินงาน ซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรมขั้นตอนนี้ โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงได้แก่

1) การแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ 2) การตกลงในรายละเอียดในการดำเนินงาน

ภาพประกอบ 6 โครงสร้างเทคนิคการระดมพลังสมองเชิงสร้างสรรค์ AIC
(ที่มาฉลาด จันทรสมบัติ. 2541 : 51)

สรุปเทคนิค AIC เป็นเทคนิคที่ระดมความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนเพื่อช่วยกันวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชน เป็นเทคนิคที่มีศักยภาพในการสร้างพลัง และกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในการคิด การวางแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง

แผนที่ความคิด (Mind Mapping)

แผนที่ความคิดเป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเพื่อให้เห็นภาพความคิดที่หลากหลายในมุมมองที่กว้างและชัดเจนกว่าการบันทึกที่ ราบรื่นเคย โดยยังไม่จัดระบบระเบียบความคิดใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นวิธีการสอดคล้องกับโครงสร้างการคิดของมนุษย์โดยเขียนแบบ การทำงานของเซลล์สมอง ที่บางช่วงสมองจะกระโดดนอกทางขณะกำลังคิดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างลุ่มลึก

การประชุมหรือการระดมความคิดเห็นแบบมีส่วนร่วมนั้นพบว่า การประชุมที่มีการถกเถียงกันและการนำเสนอความคิดที่หลากหลายที่หลากหลาย มักมีปัญหามากมาย เช่น การจำเรื่องราว การพูดคนละเรื่องเดียวกัน หรือประเด็นที่ใกล้เคียงกัน การอภิปรายต่าง ๆ ที่จะขาดความเกี่ยวข้องหรือต่อเนื่องจนไม่สามารถปะติดปะต่อข้อมูลต่าง ๆ ในการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันหรือแม้แต่การมองภาพรวมของ

ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอในที่ประชุมอย่างชัดเจน ดังนั้นการระดมสมองอย่างได้ผลก็คือการปล่อยให้บุคคลได้แสดงความคิดเป็นและนำเสนอความคิดดังกล่าวต่อที่ประชุมในขณะเดียวกัน ก็ทำการจดบันทึกข้อคิดในการประชุมเหล่านั้นด้วยแผนที่ทางความคิด เพื่อให้บุคคลสามารถเห็นรวมของข้อมูลต่าง ๆ ที่นำเสนอในที่ประชุมและยังสามารถเสริมต่อประเด็นในการอภิปรายได้อย่างเหมาะสมชัดเจน

การทำแผนที่ความคิด

1. เริ่มกึ่งกลางกระดาษ อาจวาดเป็นรูปหัวใจหรือสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น ดาว บ้าน
ดวงเงิน ฯลฯ
2. จากกลางภาพวาดเส้นหลักออกไปรอบภาพโดยเน้นนำหน้าเส้นที่โคนเส้น ดังกล่าว
ให้หนีกว่าส่วนปลายคล้ายกิ่งต้นไม้
3. เขียนข้อความที่เป็นความคิดหลักที่โคนเส้นติดกับกลางภาพ การเขียนคำสั้น ๆ
ในประเด็นที่เราต้องการ (Key Word) ไว้กลางกระดาษแผ่นใหญ่ที่ไม่มีเส้นบรรทัดซึ่งวางไว้ใน
แนวนอนแล้วลากเส้นสิ่งที่สัมพันธ์กับประเด็นปากกาหลากสีออกไป
4. เขียนข้อความที่เป็นรายละเอียดลงไปบนเส้นที่แตกแขนงของเส้นหลัก คล้ายก้านไม้
ที่งอกจากกิ่งต้นไม้ออกไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการระดมความคิดตัวอย่างการสรุปสถานการณ์
ของชุมชน การเขียนข้อมูลนั้นต้องคำนึงถึง
 - 4.1 ประโยคสั้น ๆ ที่มีคำหลักมีใจความสำคัญ (Key Word)
 - 4.2 ประเด็นย่อยจากประเด็นหลักให้ใช้ปากกาเมจิกปลายแหลมลากเส้นจากประเด็น
หลักโดยให้เส้นเล็กแทนประเด็นย่อยแต่ละประเด็น โดยเขียนอักษรบนเส้นย่อยนั้น ๆ
5. ผู้บันทึกอาจวาดรูปภาพเป็นสัญลักษณ์แทนข้อความต่าง ๆ ก็ได้ หรืออาจใช้ปากกาสี
ที่แตกต่างกันตามประเด็นหลัก ประเด็นย่อย และประเด็นเสริม อันจะช่วยเพิ่มสีสันให้กับข้อมูลและ
ดูน่าสนใจมากขึ้น จดจำได้ง่ายและนาน
6. ในกรณีจัดความสำคัญของประเด็นหลักต่าง ๆ หรือมีข้อตกลงกันในที่ประชุม
โดยการนับคะแนน ผู้ดำเนินการสามารถแจกกระดาษสติ๊กเกอร์สีให้แก่ผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อติดใน
ประเด็นที่ต้องการตัดสินใจ

ประโยชน์ของแผนที่ทางความคิดในการระดมการมีส่วนร่วม

1. ช่วยในการเก็บบันทึกข้อมูลหรือเรื่องราวที่ตนนำเสนอต่อที่ประชุมบนเอกสารอย่าง
ชัดเจน
2. ช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมเห็นการบันทึกข้อมูล หรือเรื่องราวที่ตนนำเสนอที่ประชุม
ลงบนเอกสารอย่างชัดเจน
3. ช่วยให้ผู้เข้าร่วมประชุมจดจำเรื่องราวต่าง ๆ ในการประชุมได้ง่าย และนานขึ้น
ตลอดจนสอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ของบุคคลที่ชอบภาพสีสันต่าง ๆ

4. ช่วยให้ผู้ฟังการนำเสนอผลงานสามารถเห็นภาพรวม และปะติดปะต่อรายละเอียดต่าง ๆ เข้าด้วยกันง่ายขึ้น

การวิเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอกองค์กรโดยใช้เทคนิค SWOT

กลยุทธ์เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับองค์กรเพราะองค์กรใช้กลยุทธ์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ประสงค์ของตน โดยกลยุทธ์ของแต่ละองค์กรจะถูกกำหนดตามธรรมชาติและลักษณะขององค์กรนั้น ๆ ทั้งนี้ องค์กรจะกำหนดกลยุทธ์ได้นั้นต้องรู้สถานภาพหรือสภาวะขององค์กรของตนเสียก่อนนอกจากนี้ยังต้องมีกระบวนการกำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสมสำหรับตนเอง วิธีการและเทคนิคในการวิเคราะห์สภาวะขององค์กรและกระบวนการกำหนดกลยุทธ์มีหลายวิธีด้วยกัน หนึ่งในวิธีการเหล่านี้ คือกระบวนการวิเคราะห์ SWOT ซึ่งเป็นวิธีการที่รู้จักและใช้กันอย่างแพร่หลาย

การวิเคราะห์ SWOT เป็นการจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ได้เขียนขึ้นในช่วงของการทำ Mind mapping โดยมีขั้นตอนดังนี้

- (1) การแยกองค์ประกอบเหล่านั้นออกเป็น 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ องค์ประกอบภายใน และองค์ประกอบภายนอกองค์กรสี่มวลชน เพื่อประชาสังคม
- (2) องค์ประกอบภายใน หมายถึง สภาวะแวดล้อมภายในองค์กรสี่มวลชนที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม เช่น บุคลากร (ทั้งในส่วนของผู้บริหาร และพนักงาน) งบประมาณ เครื่องมือ เป็นต้น ส่วนองค์ประกอบภายนอก หมายถึง สภาวะแวดล้อมภายนอก องค์กรสี่มวลชนที่อาจส่งผลกระทบต่อการค้าเนินการขององค์กรไปสู่การสนับสนุนประชาสังคม เป็นต้น โดยองค์ประกอบภายนอกดังกล่าว อาจประกอบด้วยสภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ตลอดจน คู่แข่งขัน ลูกค้า ประชาชน กฎระเบียบต่างๆ ของทางรัฐบาล เงื่อนไขทางสภาพตลอด ฯลฯ
- (3) การแยกองค์ประกอบภายใน ให้แยกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เป็นจุดเด่น (หรือจุดแข็ง) ขององค์กรในการสนับสนุนให้เกิดประชาสังคม และกลุ่มที่เป็นจุดด้อย (หรือจุดอ่อน) ขององค์กรในการสนับสนุนให้เกิดประชาสังคม ได้แก่ ปัญหาภายในด้านต่างๆ ขององค์กรสี่มวลชน
- (4) การแยกองค์ประกอบภายนอก ให้แยกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ องค์ประกอบที่อาจส่งผลกระทบทางบวก หรือ เอื้อต่อการดำเนินงานขององค์กรเพื่อไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ (การสนับสนุนประชาสังคม) หรือสนับสนุนองค์กรในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

กับประชาสังคม โดยเราถือว่า องค์กรประกอบดังกล่าวเป็น "โอกาส" (Opportunity) ขององค์กร สื่อมวลชน และองค์กรประกอบที่อาจมีผลกระทบด้านลบต่อการส่งเสริมบรรยากาศประชาสังคม หรือสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม โดยเราถือว่าองค์กรประกอบ ดังกล่าวเป็น "อุปสรรค" (Threat) ขององค์กรสื่อมวลชน

โดยนำตารางเข้ามาช่วยในการแยกแยะ และการจัดระเบียบขององค์ประกอบทั้ง 4 กลุ่ม ซึ่งได้แก่ Strength (จุดเด่น), Weakness (จุดด้อย), Opportunity (โอกาส), Threat (อุปสรรค) ดังต่อไปนี้

Strength	Weakness
Opportunity	Threat

“S” มาจากคำว่า “Strength” คือ มีจุดแข็ง หรือจุดเด่นอะไรบ้างที่เสริมสร้างให้หน่วยงาน เข้มแข็งขึ้น เช่น กรมการพัฒนาชุมชนมีบุคลากรระดับบริหาร และระดับปฏิบัติการอยู่ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับชาติไปจนถึงระดับหมู่บ้าน นับว่าเป็นจุดเด่นเมื่อสามารถนำนโยบายต่าง ๆ ไปปฏิบัติ ต่อเนื่องถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว

“W” มาจากคำว่า “Weakness” หมายถึง “จุดอ่อน” ของหน่วยงาน อาการป่วยของ หน่วยงานอาจมีบางส่วน บางส่วน บางองค์กรประกอบที่กระทบต่อหน่วยงาน แต่ละหน่วยงานยัง อนุรักษ์ไว้หรือยืนยันไม่เปลี่ยนแปลงท่าที เช่น ทักษะคติของคนมหาดไทยบางส่วนที่ยึดติดกับเจ้าขุน มูลนายขณะที่สภาพแวดล้อมภายนอกเข้าสู่ความเป็นประชาธิปไตย ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจ อธิปไตยที่จะเป็นผู้คิด ตัดสินใจ ลงมือแก้ไขปัญหาคด้วยตัวเอง

“O” มาจากคำว่า “Opportunity” หมายถึง โอกาสที่หน่วยงานจะได้รับการพัฒนาไปอย่าง ต่อเนื่อง ทั้งนี้อาจเป็นความพร้อมและศักยภาพของบุคลากร ในปัจจุบันกรมการพัฒนาชุมชนเป็น กรมหนึ่งที่มีบุคลากรที่มีความรู้ มีคุณภาพ มีความสามารถ ไม่น้อยหน้าหน่วยงานข้างเคียง มีการศึกษาระดับปริญญาตรี โท เอก และมีการฝึกอบรมเพิ่มพูนความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง เป็นระบบ ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติการกิจสำคัญ ตามนโยบายของรัฐบาลและกระทรวงมหาดไทย คุณภาพเป็นที่ปรากฏจึงนับเป็นโอกาสที่หน่วยงานจะสร้างงาน และพัฒนาการมีส่วนร่วมขององค์กร ชุมชนให้เข้มแข็ง และสามารถพึ่งตนเอง

“T” มาจากคำว่า “Treat” หมายถึง แรงกดดันหรืออันตรายที่บั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของหน่วยงานซึ่งเป็นเรื่องที่หน่วยงานจะต้องปรับปรุงให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น ระเบียบ ข้อกฎหมายที่ล้าสมัยซ้ำซ้อนจนกระทั่งไม่มีโอกาสทำงานที่สนับสนุนความคิดริเริ่มและแก้ไขปัญหามาของชุมชนได้อย่างจริงจัง หรือกระแสกระจายอำนาจราชการบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต.) ที่ผลกระทบในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน

การวิเคราะห์ SWOT มีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอก

1. วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในหน่วยงาน ซึ่งมีมาตรการหรือตัวแปรที่สำคัญในการวิเคราะห์ กล่าวคือ

1.1 สภาพแวดล้อมภายในหน่วยงาน

1.1.1 ด้านทรัพยากร ได้แก่ บุคลากร องค์กรประชาชน งบประมาณ

1.1.2 วัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เทคโนโลยี

1.1.3 ด้านโครงสร้าง นโยบาย ระบบการทำงาน บทบาทหน้าที่

1.1.4 ด้านการสนับสนุนจากภายนอก

1.1.5 ด้านระเบียบข้อกฎหมาย

1.1.6 ด้านการสนับสนุนจากภายนอก

1.2 ศักยภาพในหน่วยงาน

1.2.1 จุดแข็งของหน่วยงาน

1.2.2 จุดอ่อนของหน่วยงาน

2. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกที่มีผลกระทบต่อหน่วยงาน มีตัวแปรที่สำคัญในการวิเคราะห์ กล่าวคือ

2.1 สภาพแวดล้อมภายนอก ได้แก่

2.1.1 ด้านสังคม

2.1.2 ด้านการเมืองการปกครอง

2.1.3 ด้านเศรษฐกิจ

2.1.4 ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและเครือข่าย

2.2 ผลกระทบต่อหน่วยงาน ได้แก่

2.2.1 ด้านเชิงบวก ซึ่งเป็นช่องทางหรือโอกาสของหน่วยงาน

2.2.2 ด้านเชิงลบ ซึ่งเป็นอุปสรรคหรืออันตรายของหน่วยงาน

ตัวอย่างการวิเคราะห์หาจุดเด่น จุดด้อย โอกาส ข้อควรระวัง เพื่อปรับกลยุทธ์ของตนเอง

วิธีการ

1. แบ่งกลุ่มย่อยตามกลุ่มอาชีพจำนวน 4 กลุ่มอาชีพ ได้แก่ กลุ่มผลผลิตทางการเกษตร. กลุ่มร้านค้าชุมชน. กลุ่มออมทรัพย์. กลุ่มอาชีพ
2. อธิบายชี้แจงจุดเด่น จุดด้อย โอกาส ข้อควรระวัง
3. ใช้เทคนิค SWOT โดยแยกออกเป็นประเด็นดังนี้

ผลิตภัณฑ์

- การผลิต
- ทุน
- การส่งเสริมการขาย
- การบริหารจัดการกลุ่ม
- ผู้นำ
- เทคโนโลยี

strength (ปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็ง)	weakness (ปัจจัยภายในที่เป็นจุดอ่อน)
opportunity (สถานการณ์ที่เอื้อต่อการดำเนินงาน)	Threat (ปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค)

4. วิทยากรพี่เลี้ยงแยกเข้าประจำกลุ่มย่อย
5. ให้เวลากลุ่มละ 1 ชั่วโมง
6. ตัวแทนกลุ่มนำเสนอ

ตัวอย่างกลุ่มที่ 1 วิเคราะห์ตัวเองรอบด้าน กลุ่มผลผลิตทางการเกษตร (โคเนื้อ)

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
การผลิต	1. สมาชิกมีความพร้อมในการอยากรวมกลุ่ม 2. เป็นผลผลิตชนิดเดียวที่เกษตรกรสามารถตั้งราคาขายเองได้	1. สมาชิกยังไม่พร้อมและไม่มั่นใจในกลุ่ม 2. ขาดการหาพ่อพันธุ์-แม่พันธุ์	หาความรู้จากผู้มีประสบการณ์	ขาดความเข้าใจในการรวมกลุ่มที่ดี
ทุน	สมาชิกช่วยกันออกช่วยตัวเองก่อน	1. ขาดเงินลงทุนเริ่มต้น 2. รอคอยความช่วยเหลือจากรัฐมากเกินไป	แหล่งที่มาของเงินทุนควรหาจากภาคเอกชนบ้าง	ไม่มีใครทำอย่างจริงจัง
การส่งเสริมการขาย	พ่อพันธุ์-แม่พันธุ์ที่ดี	1. ขาดแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับสัตว์อย่างต่อเนื่อง 2. ขาดการพัฒนาผลิตผลในเรื่องการแปรรูป		
ผู้นำ	เข้มแข็ง. เสียสละซื่อสัตย์	1. ขาดผู้นำที่ทำงานอย่างต่อเนื่อง 2. เชื่อถือบุคคลเกินไป		ขาดการหาข้อมูล/ความรู้จากแหล่งต่าง ๆ

กลุ่มที่ 2 วิเคราะห์ตัวเองรอบด้าน กลุ่มร้านค้าชุมชน

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
การผลิต	การจำหน่าย อุปกรณ์ การเกษตรฯลฯ	ไม่มีความรู้ในการ ผลิต	ได้รับการฝึก อบรมจากภาครัฐ และเอกชน	ขาดทรัพยากรใน การนำผลิต
ทุน	เปิดโอกาสให้ สมาชิกร่วมหุ้น ตลอดปี	ขาดทุนหมุนเวียน ภายใน	สมาชิกหน่วยงาน พร้อมที่จะ ช่วยเหลือ	สมาชิกชำระหนี้
การส่งเสริม การขาย	ขายสินค้าในราคา เป็นธรรม	ขาดการ ประชาสัมพันธ์	ได้รับความ ช่วยเหลือจาก ภาครัฐ	พ่อค้าเร่ขายของ ตัดราคา
ผู้นำ	1. ผู้นำเข้มแข็ง 2. มีวิสัยทัศน์ที่ กว้างไกล	ผู้นำขาดการ สนับสนุน	ผู้นำ หน่วยงาน สนับสนุนอย่างดี	การยึดถือตัว บุคคล
สมาชิกกลุ่ม	สมาชิกให้ความ ร่วมมือดี	ขาดความร่วมมือ ในการประชุมแต่ ละครึ่ง	หน่วยงานให้การ สนับสนุน	ไม่เข้าใจบทบาท ของตัวเอง
เทคโนโลยี	-	-	-	ไม่โอกาส
การสร้างทีมงาน	คณะกรรมการมี ความเสียสละ	ขาดบุคลากรที่มี คุณภาพในการ บริหารงาน	หน่วยงานจัดการ ฝึกอบรมทีมงาน	ทีมงานขาดความรู้ ความเข้าใจใน หน้าที่ของตนเอง

กลุ่มที่ 3 วิเคราะห์ตัวเองรอบด้าน กลุ่มออมทรัพย์

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
การผลิต	<ol style="list-style-type: none"> ทีมงานเข้มแข็ง ซื่อสัตย์ ทำงานต่อเนื่อง มีการประชาสัมพันธ์ สมาชิกมีความเชื่อถือ 	<ol style="list-style-type: none"> การดำเนินงานระบบยังไม่มีประสิทธิภาพ ขาดการดำเนินงานตามแผนอย่างต่อเนื่อง ขาดเป้าหมายร่วมของกลุ่ม ระบบข้อมูลประจำปีไม่เป็นระบบ 	<ol style="list-style-type: none"> ได้รับการจัดอบรม/ประชุม มีกลุ่มในเครือข่ายที่เข้มแข็ง มหาวิทยาลัยมหาสารคามอบรมให้ความคิด อบต. ให้โอกาสสนับสนุน 	<p>ขาดการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง</p>
ทุน	<ol style="list-style-type: none"> ระดมทุนได้ตามเป้าหมาย ให้บริการได้ตามเป้าหมาย 	<ol style="list-style-type: none"> อยู่ในระหว่างการเตรียมการยังไม่ปล่อยกู้ ขาดการวางแผนแหล่งเงินทุนเพื่อบริการสมาชิก 	<ol style="list-style-type: none"> หลักทรัพย์ที่ดีประกันเงินกู้มีชาวาธนาคารให้สินเชื่อ มีแหล่งเงินทุนให้การกู้ยืมมากขึ้น 	ไม่สามารถบริการได้ทั่วถึง
การส่งเสริมการขาย		<ol style="list-style-type: none"> ไม่สามารถขยายกิจกรรมของกลุ่มให้หลากหลาย ทุนสะสมน้อย 	ขอสนับสนุนจากภายนอก เช่น กองทุนเพื่อสังคม (SIF)	<ol style="list-style-type: none"> ขาดการประสานงานประชาสัมพันธ์ หน่วยงานรัฐไม่ให้การสนับสนุน

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
ผู้นำ	<ol style="list-style-type: none"> 1. สามารถระดมกลุ่มสมาชิก/จัดตั้ง 2. ชื่อสัตย์. เสียสละ ยุติธรรม 3. อดทนต่อวิกฤต 4. มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ 5. กล้าได้กล้าเสีย 6. น่าเชื่อถือ. มีความตั้งใจจริง 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เห็นแก่ตัว 2. ขาดความรับผิดชอบ 3. ขาดทักษะในการสื่อสารข้อมูล 4. ขาดประสบการณ์ 5. ขาดวิสัยทัศน์ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล 2. ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม (SIF) 3. ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิเกษตรไท (เอกชน) 4. ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาสารคามประชาคมวาปี 	ขาดการประชาสัมพันธ์
สมาชิก	<ol style="list-style-type: none"> 1. มีสัจจะ 2. มีความรับผิดชอบ 3. ปฏิบัติตามกติกา 4. ยึดมั่นตามกฎหมาย 		<ol style="list-style-type: none"> 1. ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของกองทุนชุมชน 2. ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ 	

กลุ่มที่ 4 วิเคราะห์ตัวเองรอบด้าน กลุ่มอาชีพ

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
การผลิต	วัตถุดิบหาง่าย (จักสาน, วัสดุ)	1. ขาดงานตาม ฤดูกาล 2. ขาดวัตถุดิบ		ขาดหน่วยงาน ส่งเสริม
ทุน	กองทุนข้าว สถานที่กลุ่ม	ขาดเงินทุน	กองทุนเพื่อสังคม (SIF) ชกส. อบต.	ส่วนราชการ พัฒนาชุมชน 8 กระทรวง ไม่ ต่อเนื่องจริงจัง
การส่งเสริม การขาย	ขายในระหว่าง ตำบล	ตลาดแคบ	มีตลาดรองรับ (ข้าวซ้อมมือ)	1. ไม่มีตลาด กลุ่มจักสาน 2. คู่แข่ง
ผู้นำ	1. บริหารจัด การดี 2. เสียสละ 3. ซื่อสัตย์	1. ขาดทุนทรัพย์ 2. ขาด ประสบการณ์ 3. ความรู้ด้าน ผลิต/ตลาด 4. ส่งยอดสั้น	ได้รับการอบรม (ราชการ, มหาวิทยาลัย มหาสารคาม)	ได้รับการครอบงำ จากภายนอก
สมาชิกกลุ่ม	1. มีความ สามัคคี 2. เชื่อมมั่นในกัน และกัน 3. ได้รับความ ผลประโยชน์	1. ขาดความ สามัคคี 2. ไม่ไว้วางใจ กันและกัน 3. สมาชิกเห็น แก่ตัว 4. ไม่รวมมือ 5. รอรับแต่ ผลประโยชน์	หน่วยงานให้การ สนับสนุนอบรม/ ดูงาน	

ประเด็น	จุดแข็ง	จุดอ่อน	โอกาส	อุปสรรค
เทคโนโลยี	1. มีฝีมือ (จักสาน) 2. มีประสบการณ์ (เย็บผ้า)	ขาดอุปกรณ์ (เครื่องจักร)		ขาดการสนับสนุนจากภายนอก
การสร้างทีมงาน	1. เข้มแข็ง 2. เสียสละ 3. อยากทำ	1. ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร 2. ขาดการเรียนรู้	ไม่ได้รับการสนับสนุนอบรม	การประสานงานกลุ่ม

เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแสวงหาอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference-FSC)

กระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference) คล้ายกับการประชุมเพื่อแสวงหาข้อตกลงในการปฏิบัติการทางทหาร โดยมีการรวบรวมข้อมูลข่าวสารการประมาณการ ประเมินสถานการณ์ และข้อตกลงใจว่าจะทำอะไร อย่างไร ต่อการปฏิบัติการครั้งนี้ แต่กระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกันนี้จะนำไปใช้ในการจัดการประชุมให้กับชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย โดยมีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วนคือ

1. การวิเคราะห์เหตุการณ์ในอดีต เพื่อเชื่อมโยงกับสภาพการณ์และแนวโน้มในปัจจุบัน
2. การวิเคราะห์และสังเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบันเพื่อความเข้าใจใน ทิศทาง และปัจจัยที่มีอิทธิพลในประเด็นหลักของการประชุม

3. การจินตนาการถึงอนาคตที่พึงปรารถนา ในประเด็นหลักของการประชุม เพื่อร่วมกันกำหนดความคิดเห็นร่วม และสร้างแผนปฏิบัติการไปสู่อนาคตร่วมกัน

วัตถุประสงค์กระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน

เพื่อให้กลุ่มเฉพาะ หลายประเภท มาร่วมกันสร้างวิสัยทัศน์และการทำงานร่วมกันโดยใช้ประสบการณ์ของแต่ละคน เพื่อให้ได้แผนหรือแนวทางการปฏิบัติ สำหรับนำไปปฏิบัติจนบรรลุวัตถุประสงค์ตามวิสัยทัศน์ที่เกิดจากกลุ่ม เป็นการใช้ออนาคตเป็นจุดประสงค์ของการทำงาน (ไม่นำปัญหาเป็นตัวตั้งเพราะจะรู้สึกสิ้นหวัง)

ข้อตกลงเบื้องต้น ซึ่งแจ้งให้ผู้สัมมนาเข้าใจ โดยเขียนให้ทุกคนได้อ่าน

1. ถือว่าทุกความคิดมีคุณค่า สามารถอธิบายให้สมาชิกในกลุ่มฟังได้ โดยไม่ส่งเสริมให้มีการถกเถียง
2. เขียนข้อมูลทั้งหมดในแผ่นพลิก เพื่อให้ทุกคนได้รับทราบทั่วกัน
3. กลุ่มต้องควบคุมเวลาอย่างเคร่งครัด
4. การทำงานต้องอยู่ในพื้นฐานเฉพาะของข้อตกลง และมีแนวทางรวมกัน (Common Idea) เท่านั้น
5. ข้อคิดเห็นที่แตกต่าง (Promising Idea) รับทราบในกลุ่มเท่านั้น
6. ความคิดเห็นที่แตกต่างต้องอภิปรายเพิ่มเติมเพื่อหาข้อยุติ เพื่อให้กลุ่มรับทราบว่าเป็น Common Idea หรือ Promising Idea

ประโยชน์ของกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน

1. ช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ได้ดี เพราะการช่วยเหลือร่วมมือซึ่งกันและกัน สมาชิกกล้าที่จะตั้งคำถามหรือวิพากษ์สิ่งที่กำลังเรียนรู้ ทำให้เกิดการเรียนรู้แบบไร้พรมแดน
2. เกิดกระบวนการที่มีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี เพราะทุกคนต้องยอมรับความแตกต่าง ความสามารถของกันและกัน ทำให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้
3. เกิดผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้ ผู้ที่สร้างความคิดรวบรวมยอดได้เร็วและเรียนรู้ได้เร็วก็จะสามารถช่วยเหลือเพื่อนซึ่งสามารถใช้ภาษาใกล้เคียงกันได้ง่ายขึ้นกว่าการเรียนจากครู ซึ่งอาจใช้ภาษาทางวิชาการชั้นสูงและเข้าใจยาก
4. เทคนิคการเรียนทำให้ได้พัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ ได้ศึกษาค้นคว้า ทำงาน แก้ปัญหาด้วยตัวเอง
5. ทำให้เกิดทักษะการบริหารจัดการ มีความเป็นผู้นำ มีการแก้ปัญหา มีมนุษยสัมพันธ์ จากการทำงานซักถามช่วยเหลือแลกเปลี่ยนและได้รับความร่วมมือซึ่งกันและกัน

หลักกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน

1. แบ่งผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อย ๆ มีสมาชิกที่มีความรู้ความสามารถต่างกัน
2. สมาชิกมีเป้าหมายผลสัมฤทธิ์ของงานตรงกัน
3. สมาชิกแบ่งงานความรับผิดชอบ ความสำเร็จของสมาชิกถือว่าเป็นความสำเร็จของกลุ่ม
4. สมาชิกให้ความร่วมมือแลกเปลี่ยนให้กำลังใจกระตุ้นเพื่อสมาชิกให้มีความรับผิดชอบ
5. สมาชิกร่วมกันทำกิจกรรมดูแลปฏิบัติงานตามบทบาทหน้าที่

รูปแบบกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน

1. การเล่าเรื่องรอบวง (Round robin)
2. คู่ตรวจสอบ (Pain Check) แบ่งผู้เรียนเป็นกลุ่มย่อย ๆ เมื่อรับโจทย์ปัญหาหรือแบบฝึกหัด จากนั้นมีการแลกเปลี่ยนโจทย์ และตรวจสอบความถูกต้องซึ่งกันและกัน
3. กลุ่มร่วมมือ (Co - Operation) ผู้เรียนแบ่งกลุ่มย่อยกันรับผิดชอบงาน และนำผลงานมารวมกันเป็นกลุ่ม

ดังนั้น การเรียนรู้เพื่อให้เกิดกระบวนการร่วมกลุ่มย่อย เพื่อเสริมสร้างกำลังกาย กำลังใจ แนวคิด และสติปัญญาให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน แก้ไขอุปสรรคต่างๆ ประการให้สอดคล้องกับจุดประสงค์หรือเป้าหมายขององค์การ

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning process - SLP)

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม(SLP) เป็นแนวคิดที่กำหนดไว้ในแนวพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกรมการศึกษานอกโรงเรียนกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมนี้เน้นให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้และมีทักษะหรือที่เรียกว่า เรียนด้วยความรอบรู้ (Mastery learning) กระบวนการเรียนรู้แต่ละขั้นตอน ผู้ปฏิบัติงานและประชาชนอาจใช้วิธีการในการปฏิบัติงานให้เกิดการเรียนรู้ ด้วยเทคนิควิธีต่างๆ เช่นการระดมสมอง การปฏิบัติการกลุ่ม เป็นต้น ซึ่งชนพรรณ ธานี (2540 : 103) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม มีขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

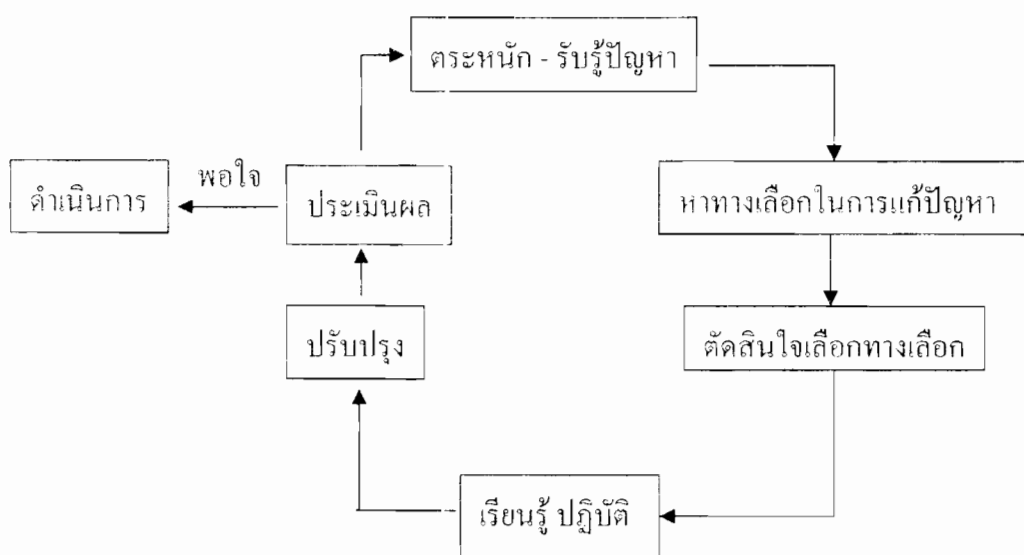
1. ตระหนักรับรู้ปัญหา (Identify Problem) ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนแรกที่จะแก้ไข ปัญหา คือจะต้องทำให้ประชาชนทราบก่อนว่า มีปัญหาอะไรบ้าง และเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญในปัญหานั้น
2. หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา (Explore Alternative) มีขั้นตอนย่อย ๆ ในการหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา คือ การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อพิจารณาถึงปัญหาว่ามีสาเหตุมาจากอะไร และอะไรเป็นสาเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้น และการพิจารณาทางเลือกในการแก้ไขปัญหโดยพิจารณาว่า ปัญหาต่าง ๆ นั้นมีวิธีการแก้ปัญหด้วยวิธีการใด และแสวงหาทางเลือกที่หลากหลาย และเหมาะสม มีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา
3. ตัดสินใจเลือกทางเลือก (Select Appropriate Alternative) เป็นขั้นตอนการตัดสินใจว่าทางเลือกต่างๆ ที่สามารถแก้ไขปัญหานั้น ทางเลือกใด มีความเหมาะสมหรือมีความเป็นไปได้มากที่สุด สำหรับสภาพการที่เป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งจะใช้กระบวนการแบบคิดเป็นและกระบวนการอื่นๆ เข้ามาเป็นแนวทางในการตัดสินใจ

4. เรียนรู้และลงมือปฏิบัติตามทางเลือก (Learning and Implementing) ซึ่งมีขั้นตอนย่อยๆ คือ การวางแผนการดำเนินงาน เป็นการดำเนินงานตามทางเลือกที่กำหนดว่าจะต้องทำอะไร มีขั้นตอนอย่างไร ใครเป็นผู้กระทำ และดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ ซึ่งในขณะที่ปฏิบัติงานก็จะได้เรียนรู้วิธีการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้นแต่ละขั้นตอนที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติการเรียนรู้และเกิดทักษะในการปฏิบัติ

5. การปรับปรุง (Improvement) ในระหว่างการดำเนินงานอาจเกิดปัญหาขึ้นได้ จะต้องมีการปรับปรุงและกระบวนการทำงานให้สามารถดำเนินการต่อไปเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

6. การประเมินผล (Evaluation) เป็นการประเมินดูว่า กิจกรรมที่ปฏิบัตินั้นสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ ถ้าแก้ปัญหานั้นได้เป็นที่พอใจ ก็ถือว่า ปัญหาที่ประสบอยู่หมดไป ก็ดำเนินการแก้ไขปัญหาด้านอื่นๆ ต่อไป แต่ถ้าประเมินผลแล้ว ผลที่ออกมาไม่น่าพอใจ ก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหานั้นได้ ก็ต้องเริ่มต้นพิจารณา วิเคราะห์ปัญหาและอาจจะต้องหาทางเลือกใหม่ เริ่มต้นจากกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม(SLP) ใหม่

ภาพประกอบ 7 กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม(SLP)

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เป็นกระบวนการในการค้นหาปัญหาและแก้ไข ปัญหา โดยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เป็น กระบวนการในการแก้ปัญหานั้นเอง ซึ่งเป็นปัญหา เช่นเดียวกับกระบวนการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) ซึ่งตามแนวคิดนี้มีความเชื่อว่า ถ้า ประชาชนนำเอากระบวนการแก้ไขปัญหานั้นให้กับตนเองและครอบครัว หรือชุมชน สามารถ

ดำเนินการแก้ไขปัญหาได้เอง ก็จะเป็นแนวทางนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง หรือชุมชน สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาได้เอง ก็จะเป็นแนวทางนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชนได้ด้วยตนเอง

เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร (TQM)

เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร (Total Quality management - TQM) ได้มาประยุกต์มาจากแนวคิดของทฤษฎี ไซยศิริ(2539 : 143 – 153)ซึ่งเป็นการนำเอาองค์ประกอบที่ทำให้ลูกค้าพึงพอใจสูงสุด ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งช่วยให้องค์กรสามารถที่จะควบคุมคุณภาพของสินค้า และการบริการเกี่ยวกับกระบวนการในการผลิตสินค้า หรือกระบวนการให้บริการ และบุคลากรที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่อไปนี้

1. การสร้างทัศนคติ และให้เกิดวิสัยทัศน์ว่าลูกค้ามีความสำคัญอันดับแรก
2. กระบวนการทุกอย่างต้องตอบสนองลูกค้า ไม่ใช่สนองต่อความสะดวกของพนักงานผู้ให้บริการ

3. ติดตามแก้ไขข้อขัดข้องให้กับลูกค้า
4. ระบบที่ทำงาน ดำเนิน ไปอย่างสิ้นไหลไม่ติดขัด
5. จิตสำนึกในเรื่องคุณภาพ
6. ความสัมพันธ์อันดีกับผู้ขาย (Supplier)
7. ความสามัคคี ความเป็นหมู่คณะ
8. การอบรมพนักงานอย่างดี
9. การมีผลิตภัณฑ์ที่ดี
10. การประสานความร่วมมือในทุก ๆ ระดับขององค์กร
11. มีผลตอบแทนและรางวัลที่เหมาะสม
12. มุ่งมั่นที่จะพัฒนาให้ดีขึ้นตลอดเวลา
13. มีการวัด ประเมินผลงานที่ถูกต้อง ยุติธรรม

การนำเอาองค์ประกอบเหล่านี้มาประยุกต์รวมกันเพื่อมุ่งสร้างความพึงพอใจสูงสุดแก่ลูกค้า ทั้งในระยะสั้นและระยะยาวนี้เรียกว่า “การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร” (TOTAL QUALITY MANAGEMENT) โดยกลวิธีดังนี้

T (TOTAL) คือ การกำหนดนโยบายโดยการวิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวทางที่เป็นไปได้ในการแก้ไขจากเจ้าหน้าที่ทุกกลุ่ม ทุกระดับ เพื่อให้มีส่วนร่วมในการช่วยพัฒนา (Participation) โดยวิธีการประชุมระดมพลังสมองร่วมศึกษา วิเคราะห์

- จุดเด่น
- จุดด้อย
- ความคาดหวังจากการทำงาน
- ความประทับใจจากการทำงาน
- หัวหน้างานที่ต้องการ/ ไม่ต้องการ

Q (QUALITY) คือ การกำหนดมาตรฐานจากการสำรวจและวิเคราะห์ระบบงาน พร้อมกำหนดแนวทางปฏิบัติทั้งการให้บริการ และการแก้ไขปัญหาที่ค้นพบ โดย

- ให้ความรู้โดยการจัดอบรม ประชุม สัมมนา
- เสริมความรู้และพัฒนาส่วนที่ขาดตามปัญหาที่พบ
- ประชุมเพื่อแก้ไขปัญหา และเพิ่มคุณภาพให้ได้ตามมาตรฐานที่กำหนด ทั้ง

คุณภาพผลงาน (End Product) และคุณภาพในขั้นตอนการทำงาน (Process Oriented)

M (MANAGEMENT) เป็นการจัดการเพื่อให้เกิดคุณภาพที่ดีดังกล่าวแล้วข้างต้น โดยมีลำดับของการจัดการดังนี้

1. ค้นหาปัญหา
2. จัดลำดับความสำคัญของปัญหา
3. เลือกหัวข้อปัญหา
4. ตรวจสอบข้อมูลพื้นฐาน
5. เหตุเชิงใจ
6. ตั้งเป้าหมาย
7. วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา
8. ทำตาราง PDCA ได้แก่ P = PLAN D = DO C = CHECK และ A = ACTION
9. ตั้งเกณฑ์มาตรฐาน ถือเป็นปฏิบัติและปรับปรุงแก้ไขตามความเหมาะสม

โดยอาจมีการจัดทำมาตรฐานฉบับปรับปรุงใหม่

10. ติดตามผลงานเป็นระยะ

ประโยชน์ที่ได้รับ

จากการดำเนินการตามกระบวนการ TQM นี้ จะได้รับประโยชน์ที่เกิดจากความสามารถพัฒนาระบบบริการให้มีคุณภาพ และเจ้าหน้าที่หรือบุคลากรในองค์กร มีพฤติกรรมการบริการที่ประทับใจแก่ผู้มารับบริการ และบริการที่ดีมีคุณภาพ นอกจากนั้นแล้วยังมีระบบบริการที่มีมาตรฐานได้ผลเกินความคาดหวัง

ตัวอย่างการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจรในการศึกษาชุมชน

ฉลาด จันทรสุมบัติ(2550 : 370-379) ได้ศึกษาการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน โดยใช้เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร ของกลุ่มองค์กรชุมชน เป้าหมาย สามารถแสดงผลการวิเคราะห์เทคนิคดังกล่าวต่อไปนี้
พื้นที่เป้าหมายบ้านน้ำเกลี้ยง ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

1. กลุ่มขนาดแผนไทย

1.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
- ยังไม่มีโครงสร้างการบริหารจัดการที่ชัดเจน	- ขาดการประชุมประสานงานอย่างต่อเนื่องของสมาชิก	- การทำงานขาดประสิทธิภาพ - กลุ่มไม่มีความมั่นคงเท่าที่ควร

1.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวังจากการทำงาน	ความประทับใจในการทำงาน	ผู้นำ/หัวหน้าที่ต้องการ/ไม่ต้องการ
- เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น - มีหมอในชุมชนที่สามารถให้ความรู้ได้ เช่น จับเส้น นวด เป่ามนต์ สมุนไพร เป็นต้น	- ขาดการสนับสนุนสมาชิกที่ขาดเป็นมีน้อย - ขาดความรู้ที่ถูกต้องเป็นมาตรฐาน	- กลุ่มมีความเจริญก้าวหน้าและอนุรักษ์ภูมิปัญญาไว้ได้ยาวนาน - เป็นกลุ่มระดับตำบลอำเภอต่อไป	- สามารถบริการสมาชิกในชุมชน - คนในชุมชนหายจากอาการเจ็บป่วย	- ตั้งใจทำงาน - มีความรู้

1.3 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่กำหนด	ยุทธศาสตร์	ตัวชี้วัดความสำเร็จ
- ขาดโครงสร้างการบริหาร - ขาดความรู้ขาดอุปกรณ์	- อบรมศึกษาดูงาน - เขียนโครงการขอสนับสนุน	- รวมกลุ่มสมาชิก - ดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง	- ทำงานเดือนละ 3 ครั้ง - พบปะพูดคุยอย่างต่อเนื่อง	- นวด / จับเส้น - ประคบ / อบ	- สมาชิกหายปวดเมื่อย - สมาชิกเข้ามารับการรักษาอย่างต่อเนื่อง - ชุมชนยอมรับให้ความร่วมมือ

1.4 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

ชื่อโครงการ	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	วิธีการดำเนินงาน	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
- สืบสาน อนุรักษ์ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น	- เพื่ออนุรักษ์ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นของ หอมพื้นบ้าน - เพื่อเสริมสร้าง สุขภาพให้ แข็งแรง	- สมาชิก กลุ่ม 40-50 คน	- อบรม ศึกษาดูงาน	- 50,000 บาท	- สมาชิกใน กลุ่มทั้งหมด	- สามารถนำ เป็นจับเส้นรู้ตัว ยาและสามารถ ถ่ายทอดได้ - มีความรู้เพิ่ม - ชุมชนให้การ ยอมรับ

2. กลุ่มปัญหาสุขภาพ

2.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
- วัตถุประสงค์ไม่เพียงพอ - แกลบดำ – ร้าอ่อน - กากน้ำตาล - ดึงเก็บน้ำหมัก - รถเข็น – พั่วคักปุ๋ย - เครื่องเขี่ยถุง	- วัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ไม่เพียงพอ	- ขาดความรู้ในการปฏิบัติ - ขาดทุนหมุนเวียนในการ ปฏิบัติงาน - กลุ่มอ่อนแอ

2.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวังจาก การทำงาน	ความประทับใจใน การทำงาน	ผู้นำ/หัวหน้าที่ต้องการ/ ไม่ต้องการ
- มีสถานที่ในการ ผลิตพร้อม - มีสมาชิกกลุ่มอยู่ 63 คน	- ขาดอุปกรณ์ในการ ผลิตเป็นบางส่วน - สมาชิกยังไม่ให้ความ ร่วมมือมากนัก	- ลดต้นทุนในการ ทำเกษตร - ปุ๋ยเพียงพอกับ สมาชิกในชุมชน	- ได้ทำงานเป็นกลุ่ม	- มีความรู้ช่วยแนะนำ ในการทำงาน

2.4 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่ กำหนด	ยุทธศาสตร์	ตัวชี้วัด ความสำเร็จ
- ชุมชนยังไม่ ค่อยมั่นใจใน คุณภาพปุย	- ต้องการวิทยากร แนะนำในคุณภาพ ปุยที่ต้นทำขึ้น	- เสนอโครงการ ต่อหน่วยงาน ต่างๆ	- ส่งให้เจ้าหน้าที่ ตรวจสอบ มาตรฐาน	- รวมกลุ่มที่ดี พึ่งพาตนเอง ลดรายจ่าย เพิ่ม รายได้	- ประชุม สรุปผลการ ทำงานทุกเดือน

2.5 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

ชื่อ โครงการ	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	วิธีการ ดำเนินงาน	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ	ผลที่คาดว่าจะ ได้รับ
- ปุย ชีวภาพ อัดเม็ด	- ให้สมาชิกมี งานทำ - ลดต้นทุนใน การผลิต การเกษตร	- สมาชิก จำนวน 63 คนสามารถทำ การผลิตปุยใช้ เองได้	- ประชุม แผน ดำเนินงาน ติดตามผล การ ดำเนินงาน	- ความ ต้องการ งบประมาณ 250,000 บาท	- นายคุณ อัมปรกั๊ง - นายสง่า ปลายขอบ - นายคุณ คำชาย - นายประทวน พุฒดี - นางดวงใจทุมดี - นายสุทธา พุฒดี	- ปุยที่ทำคง จะได้ คุณภาพดี เท่าที่ควร

3. กลุ่มสหกรณ์การเกษตรประชามน้ำเกลี้ยงเวียงชัย

3.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
- ผลิตสินค้าแล้วไม่ได้จำหน่าย - สินค้าที่ผลิตไม่เป็นที่นิยมของคน ในชุมชน - วัตถุประสงค์ในการผลิตไม่เพียงพอ - ขาดพาหนะในการขนส่ง - ขาดการบริหารเรื่องการตลาดที่ดี - ขาดสมาชิกในการทำงาน	- ขาดบุคลากรในเรื่องการตลาด - สินค้ายังเป็นสินค้าที่มีผู้บริโภคใน ระดับกลาง - ขาดแหล่งน้ำ (แห้งแล้ง) - ไม่มีทุนในการซื้อพาหนะ - ไม่ได้ทำข้อตกลงในการบริหารเรื่อง การตลาด - รายได้ไม่แน่นอน	- ไม่ได้ทำงานแล้วไม่มีรายได้ - ผลิตสินค้าแล้วยังเหลือ - ไม่สามารถผลิตสินค้าได้อย่างต่อเนื่อง - ทำให้ไม่สามารถกระจายสินค้าได้ - ทำให้สมาชิกไม่กระตือรือร้นในการทำ ตลาด - ทำให้สมาชิกไม่อยากมาทำงาน

3.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวังจากการทำงาน	ความประทับใจในการทำงาน	ผู้นำ/หัวหน้าที่ต้องการ/ ไม่ต้องการ
- มีสถานประกอบการพร้อม - มีความรู้ในการผลิต	- สมาชิกให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี - ผลิตภัณฑ์ยังเป็นสำหรับคนชั้นกลางขายได้น้อย	- มีรายได้เสริม - ลดรายจ่าย	- ได้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชน	- เสียสละ - มีความรู้รับผิดชอบ - เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

3.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่กำหนด	ยุทธศาสตร์	ตัวชี้วัดความสำเร็จ
- สินค้าที่ผลิตไม่เป็นไปตามความต้องการของผู้บริโภคในชุมชน	- ผลิตสินค้าที่ผู้บริโภคในชุมชนและทุกลุ่มเป้าหมายต้องการ - ผลิตแยม - ผลิตลูกอมผลไม้	- ผลิตน้ำผลไม้ - ผลิตน้ำผลไม้พร้อมดื่ม -	- สามารถเก็บได้นานเป็นปี	- ผลิตน้ำผลไม้เพื่อสุขภาพและมีคุณภาพ	มีผลิตภัณฑ์น้ำผลไม้ที่ได้มาตรฐาน

3.3 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

ชื่อโครงการ	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	วิธีการดำเนินงาน	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ	ผลที่คาดว่าจะได้รับ
- ผลิตน้ำผลไม้ในท้องถิ่น	- เพิ่มมูลค่าของวัตถุดิบในท้องถิ่น - สร้างงานให้เกิดขึ้นในชุมชน	- ส.ป.ก. น้ำเกลี้ยง เวียงชัย จำกัด	- ขอรับการสนับสนุนจากผู้นำ , หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน อบต. มงส.	- 50,000 บาท	คณะกรรมการบริหาร ส.ป.ก.	- ได้รับการยอมรับจากชุมชนและภายนอก เป็นแหล่งหมู่บ้านท่องเที่ยว - น้ำผลไม้พร้อมดื่ม - ผลิตน้ำผลไม้เข้มข้น

พื้นที่เป้าหมายบ้านหนองเหล่า-เหล่าราษฎร์พัฒนา ต.ประชาพัฒนา อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม

1. กลุ่มชนมเงินสมุนไพรม

1.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
1. การไม่มั่นใจในโครงการ 2. คณะกรรมการกลุ่มยังไม่ร่วม ดำเนินการ 3. การเตรียมการเกี่ยวกับสถานที่ ปลูกข้าวยังไม่เรียบร้อย	1. การประชุมไม่มีคุณภาพ 2. เวลาง่างไม่ตรงกัน 3. ยังไม่มีความรู้ความเข้าใจ 4. กลุ่มยังไม่เข้มแข็ง 5. ยังไม่มีการระดมทุน 6. ยังไม่มีการระดมทุน 7. ผู้ประสานงานยังไม่เข้าใจใน บทบาทหน้าที่	1. โครงการเป็นไปอย่างล่าช้า 2. การระดมทุนไม่เป็นจริง 3. งานกิจกรรมไม่ต่อเนื่อง

1.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวังจากการ ทำงาน	ความประทับใจ ในการทำงาน	หัวหน้าที่ต้องการ/ ไม่ต้องการ
ชนมเงินสมุนไพรม -จากคอกอัญชัน -จากใบเตย -จากกระชายดำ -จากฟักทอง -จากขมิ้นชัน	-สิ่งแวดล้อม -สถานประกอบการ -บ่อบำบัดน้ำเสีย -โรงเก็บแกลบ -ปรับปรุงสถานที่ -ปรับปรุงห้องเก็บอุปกรณ์ -จุดบ่อน้ำดื่ม -อุปกรณ์หมักแป้ง -ไคเพื่อสูบน้ำจากบ่อ -เครื่องโม่แป้ง -เครื่องโรยเส้น อุปกรณ์การบรรจุภัณฑ์	-ต้องการบ่อบำบัดน้ำเสีย -ต้องการปรับปรุงสถาน ประกอบการ -ปรับปรุงโรงเรือนให้เป็น สัดส่วน -ต้องการจุดบ่อน้ำดื่มและ ไคเพื่อสูบน้ำ -ต้องการอุปกรณ์หมักแป้ง -เพิ่มอุปกรณ์ เครื่อง โม่แป้ง -ต้องการเครื่องโรยเส้นเพิ่ม -ต้องการเพิ่มอุปกรณ์การ บรรจุภัณฑ์	-มีความสามัคคี ในกลุ่ม -มีการรวมกลุ่ม ได้ดี -มีเอกลักษณ์ เป็นของตนเอง -เป็นแหล่ง เรียนรู้ในชุมชน	ต้องการหัวหน้าที่มี ความรับผิดชอบ มีความเสียสละ ซื่อสัตย์สุจริต มี ความเป็นกันเองกับ สมาชิกในกลุ่มและ ลูกค้า มีความสามารถใน การทำงาน ปรีกษา และแก้ไขปัญหา ทั่วไป มีการพัฒนาอยู่ ตลอดเวลา

1.3 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่กำหนด	ยุทธศาสตร์
-น้ำไม่พอที่ใช้ในการผลิต -เครื่องชำรุดเพราะใช้งานมานานแล้ว -ถังเก็บกักน้ำที่ใช้ในการผลิตไม่มี -บ่อบำบัดน้ำเสียไม่เพียงพอ -ระบบไฟฟ้าไม่สะดวกในการผลิต -อุปกรณ์การบรรจุไม่เพียงพอ -สถานที่จับเส้นขนมจีนไม่สะดวกสบาย -ก๊อคน้ำในการจับเส้นขนมจีนน้อยไม่สะดวก -ต้นทุนการผลิตสูง	-ต้องการจุดบ่อน้ำดื่มและถังพักน้ำ -ต้องการถังเก็บน้ำในการผลิต -ต้องเพิ่มไฟฟ้าในการผลิต 20 วัตต์ -ของบประมาณจาก อบต. หรือจาก เครือข่าย -ปรับปรุงสถานที่จับเส้นขนมจีน	-ขยายพื้นที่ในการจุดบ่อน้ำดื่ม -เพิ่มถังกักเก็บน้ำในการผลิต -ขยายระบบไฟฟ้า -ประสานงานกับเครือข่าย -ปรับปรุงสถานที่จับเส้นขนมจีน	-กลุ่มมีระเบียบในการจัดการบริหารกลุ่ม -กลุ่มทำงานอย่างมีระบบแบบแผนมากขึ้น -กลุ่มมีการทำงานแบบมีส่วนร่วม	สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ชุมชนมีความรู้ มีทักษะ ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน

1.4 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

วัตถุประสงค์	วิธีดำเนินการ	เป้าหมาย	พื้นที่ดำเนินการ	เวลาดำเนินการ	งบประมาณ	เครือข่าย
-เพื่อเพิ่มรายได้ลดรายจ่าย	-มีการประชุมกลุ่ม	-เพื่อให้ถูกหลักอนามัย มีความเป็นระเบียบ	-บ้านเหล่า ราษฎร์พัฒนา 53 ม. 11 ต. ประชาพัฒนา อ. วาปีประทุม จ. มหาสารคาม	-เริ่มดำเนินการ 1 มกราคม 2550 ถึง 31 กรกฎาคม 2550	10,000 บาท	-เศรษฐกิจพอเพียงลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ให้ชุมชน อบต.
-เพื่อสร้างอาชีพเสริม	-ขยายโรงงาน	สะอาด				
-เพื่อสร้าง	-สร้างโรงเก็บ					
ขบวนการการ	-ปรับปรุงห้อง	-70 คน	44120	-มกราคม 2550	3,000 บาท	
เรียนรู้ในการ	เก็บอุปกรณ์และ					
ผลิต	ผลิตภัณฑ์					
-แป้งหมัก	-ฝึกอบรม ฝึกปฏิบัติ	-3-5 คน		มกราคม 2550-กุมภาพันธ์ 2550	3,000 บาท	-คุณดวงใจ (เหล่าราษฎร์), บ.คำแย
เอง	-จุดบ่อน้ำดื่ม		-53 ม. 11 บ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา			
-มีบ่อน้ำดื่ม	โดยใช้	-3-5 คน				
สร้างถังพัก	แรงงานคนใน			มีนาคม 2550	4,000 บาท	-นายสมเดช และคณะ
น้ำ	ชุมชน		-53 ม. 11 บ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา			-นายอุดมศักดิ์
	-หาช่างก่อสร้าง					

2. กลุ่มปัญหาชีวิตภาพ

2.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
1. ไม่มั่นใจในคุณภาพของปุ๋ย	1. ขาดประสบการณ์	1. ขาดความร่วมมือภายในชุมชน
2. สมาชิกส่วนใหญ่ขาดความรู้เรื่องการทำปุ๋ยชีวภาพ	2. ใช้ปุ๋ยเคมีเห็นผลเร็วกว่า	2. ไม่มีกลุ่มรองรับ
3. กลัวผลผลิตไม่ได้เต็มที่ต่ำกว่าเดิม	3. ขาดความรู้เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้ปุ๋ยเคมี	3. ดินไม่ปลอดสารเคมี
4. เห็นผลช้ากว่าปุ๋ยเคมี	4. ประชาชนมักง่ายชอบความสะดวกสบาย	4. ต้นทุนการผลิตสูงประชาชนขาดทุนในการผลิต
5. กลุ่มไม่มีความเข้มแข็งขาดความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม		5. ประชาชนเป็นหนี้สิน
6. ใช้เวลานานขั้นตอนการทำยุ่งยาก		6. ทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

2.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวังจากการทำงาน	ความประทับใจในการทำงาน	หัวหน้าที่ต้องการ/ไม่ต้องการ
-ลดรายจ่าย -ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ -เสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดในชุมชน -เป็นแหล่งรู้ -ลดความเสี่ยงจากสารเคมี -ปรับปรุงสภาพดินให้เกิดความอุดมสมบูรณ์	-ขาดความร่วมมือจากสมาชิก -ขาดจิตสำนึกในการนำมาใช้ -เห็นผลช้า -วัสดุในการผลิตมีราคาแพงขึ้น	-เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน -เกิดรายได้ขึ้นในชุมชน -บุคคลในชุมชนมีสุขภาพดีขึ้นและลดความเสี่ยงจากสารตกค้าง	-เกิดความเชื่อมั่นในตัวเองและเพื่อนร่วมงาน -ได้ร่วมมือกับเครือข่ายอื่นๆ -เป็นต้นแบบแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่น	มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความซื่อสัตย์สุจริต โปร่งใส รับฟังความคิดเห็นของคนอื่น มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ขุนหาญห้าวครองเมืองจิ้ง-เอื้องสูง

2.3 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่กำหนด	ยุทธศาสตร์
-ไม่มีตลาด รองรับ -ไม่ยอมรับ เรื่องคุณภาพ -แรงงาน -วัตถุดิบไม่ เพียงพอ	-ขาดตลาด (โควต้า) -ต้องได้รับรอง คุณภาพ -ต้องมีแหล่ง วัตถุดิบที่เพียงพอ	-มีการ ประชาสัมพันธ์ -เร่งปรับปรุง คุณภาพ -ลงมือทำอย่าง สม่ำเสมอ	-สมาชิกในชุมชนและนอก ชุมชนมีความพึงพอใจใน คุณภาพของปุ๋ย -เป็นที่ยอมรับขององค์กร ของหน่วยงานของเอกชนและ ราชการ -บุคคลในชุมชนอื่นมีความ สนใจเข้ามาเรียนรู้และเผยแพร่ ต่อไป -มีปุ๋ยใช้ในชุมชนอย่าง เพียงพอ	-ทั้งบุคคล -ทั้งครอบครัว -และกลุ่มในชุมชนของ ตนเอง -ลดรายจ่าย -พึ่งพาตนเอง การมีส่วนร่วม (อบต. ชาวบ้าน หน่วยงานภาครัฐและเอกชน)

2.4 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

วัตถุประสงค์	วิธีดำเนินการ	เป้าหมาย	พื้นที่ ดำเนินการ	เวลาดำเนินการ	งบประมาณ	เครือข่าย
-สร้างขบวนการ เรียนรู้ในการผลิต ปุ๋ยชีวภาพใช้เองใน บุคคล,ครัวเรือน กลุ่ม,ในชุมชนและ นอกชุมชน -มีเอกลักษณ์เป็น ของตนเอง -เกิดการเรียนรู้ -การบริหาร จัดการ ปลูกข้าวให้ ได้มากที่สุด	-มีการรวมหุ้น ของสมาชิก -อบรมฝึก ปฏิบัติสาธิต การใช้อย่าง เป็นรูปธรรม -ศึกษาดูงาน -ปรับปรุงสูตร ปุ๋ยให้ดีขึ้น เรื่อยๆ	-บุคคล -ครอบครัว -กลุ่ม -ในชุมชน -นอก ชุมชน และ สมาชิก 25 ราย	-หมู่ 5 20 ราย -หมู่ 11 5 ราย	ระยะที่ 1 -กุมภาพันธ์ -- มีนาคม 2550 ระยะที่ 2 -เมษายน- มิถุนาคม 2550 ระยะที่ 3 -พฤษภาคม- กรกฎาคม 2550	-ฝึกอบรม 5,000 บาท -ฝึกปฏิบัติ 3,000 บาท -ประเมินผล 2,000 บาท	อบต. กสน. มมส. ศูนย์ ถ่ายทอด เทคโนโลยี ประจำ ตำบล หมอดิน อาสา

3. กลุ่มออมทรัพย์

3.1 การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และผลของปัญหา

ปัญหา	สาเหตุ	ผลของปัญหา
1. คนในชุมชนมีการออมเงินเพื่อนำไปใช้จ่ายในอนาคตน้อย	1. ยังมองไม่เห็นความสำคัญในการสะสมเก็บออมเงินไว้ใช้ในวัยชราหรือสะสมเป็นทุนการศึกษาบุตรหลาน	1. ขาดเป้าหมาย แผนชีวิตของตนเอง ครอบครัวและในระดับชุมชน
2. ไม่มีอาชีพเสริมเป็นรายได้ของครอบครัว	2. ขาดการรวมกลุ่มร่วมคิดร่วมปฏิบัติ และแก้ปัญหาสร้างความรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจร่วมกัน	2. มีการรวมกลุ่มเพื่อร่วมมือการแก้ปัญหา น้อย ส่งผลให้เกิดต่างคนต่างอยู่และไม่มี การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในระดับชุมชน
3. การบริการจัดการกลุ่มยังไม่มีประสิทธิภาพสามารถแข่งขันได้เท่าที่ควร	3. กรรมการบริหารกลุ่มยังมีประสบการณ์ ทักษะในการบริหารจัดการกองทุนและ สวัสดิการออมทรัพย์ให้ได้มาตรฐานเมื่อ เทียบเทียบกับชุมชนภายนอก	3. คนในชุมชนยังไม่ตระหนักและเห็น ความสำคัญในการ ออมทรัพย์เพื่อพัฒนาเป็นกองทุนหรือ ธนาคารหมู่บ้านที่ประชาชนสามารถ บริหารจัดการได้
4. คนในชุมชนไม่มีการวางแผนการใช้จ่ายเงิน ซึ่งกู้ยืมแล้วไปใช้ไม่เกิดประโยชน์ ตรงกับวัตถุประสงค์	4. ไม่รู้จักตนเอง รู้จักทรัพยากรและ สามารถจัดการทรัพยากรที่ใกล้ตัวให้เกิด ประโยชน์ได้ในระดับชุมชน	4. แผนแม่บทชุมชน แผนชีวิตของ ครอบครัวยังไม่นำไปสู่การปฏิบัติที่เป็น จริง

3.2 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (1)

จุดเด่น	จุดด้อย	ความคาดหวัง จากการทำงาน	ความประทับใจใน การทำงาน	หัวหน้าที่ต้องการ/ ไม่ต้องการ
-ออมเงินฝากโดยไม่ ถอน 30 คน	-ไม่มีอาชีพเสริม รายได้ของครอบครัว	-อยากให้ออกกลุ่มมี ความเข้มแข็ง	-สมาชิกให้ความ ไว้วางใจ	-มีความซื่อสัตย์, เสียสละ, มีความรู้
-นำเงินมาฝากทุก เดือน	-กู้ยืมเงินแล้ว นำไปใช้ให้เกิด ประโยชน์	-การทำงานด้วย ความโปร่งใส สามารถ	-คณะกรรมการ ทำงานด้วยความ มุ่งมั่น	ความสามารถ, มี ภาวะความเป็นผู้นำ
-มีเงินปันผลให้ สมาชิกทุกสิ้นปี	-ขาดการจัดเป็นทุน เพื่อการศึกษา	ตรวจสอบได้	-การทำงานแบบมี ส่วนร่วม	สูง, มีการพัฒนาและ ช่วยเหลือกลุ่มอยู่
-ให้ความร่วมมือ		-เป็นธนาคาร หมู่บ้าน		เสมอและเป็นผู้ ประสานงานที่ดี
-เป็นแหล่งเงินทุน หมุนเวียน				
-ช่วยเหลือสมาชิกที่ เสี่ยงชีวิตไปแล้ว				

3.3 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (2)

ปัญหาที่พบ	แนวทางแก้ไข	แนวทางปฏิบัติ	มาตรฐานที่กำหนด	ยุทธศาสตร์
-สมาชิกมีรายได้น้อย -สมาชิกยืมเงินไปแล้วไม่นำไปใช้ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ -สมาชิกยังไม่เข้าใจกับระบบการทำงาน -ขาดความรู้เรื่องคอมพิวเตอร์	-ส่งเสริมอาชีพ -ติดตาม ระวัง ผล ทำความเข้าใจกับสมาชิกที่กู้ยืม -ชี้แจงทำความเข้าใจให้กับสมาชิกอยู่เป็นประจำ	-ประสานงานกับหน่วยงานองค์กรเพื่อสนับสนุนให้เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ -จัดตั้งคณะกรรมการติดตามประเมินผล -แจ้งผลการทำงานของคณะกรรมการให้สมาชิกทราบทุกเดือน	-เป็นธนาคารหมู่บ้าน	-สร้างสังคมเป็นสังคมฐานความรู้ -การทำงานแบบมีส่วนร่วม -สร้างผู้นำในการเปลี่ยนแปลง -ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดกลุ่มอาชีพที่หลากหลาย

3.4 การเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองสนใจ (3)

วัตถุประสงค์	วิธีดำเนินการ	เป้าหมาย	พื้นที่ดำเนินการ	เวลาดำเนินการ	งบประมาณ	เครือข่าย
-สมาชิกมีการรวมกลุ่มและสมาชิกรู้จักเก็บออมเงิน -เพื่อเป็นทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพ -เพื่อสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง -มีการอบรมคอมพิวเตอร์ -เพื่อเตรียมการจัดตั้งธนาคารหมู่บ้านเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง	-เก็บออมเงินประจำเดือนและนำฝาก -บริการรับฝาก-ถอน -ปล่อยเงินกู้ -จัดฝึกอบรมจัดหาวิทยากร	-สมาชิกในกลุ่มบ้านเหล่า -ราษฎรพัฒนา -คณะกรรมการกลุ่ม	-บ้านเหล่า -ราษฎรฯและบ้านหนองเหล่า -กลุ่มออมทรัพย์บ้านเหล่าราษฎรพัฒนา หมู่ 11	1 มกราคม 2550-31 กรกฎาคม 2550 -2 รุ่น รุ่นละ 10 คน	10,000 บาท 20 คน	-ทุน อบต. ประชาพัฒนา -เงิน -ดำเนินการเงินสาธารณะของกลุ่ม -อุปกรณ์ กศน.

แบบฝึกหัดบทที่ 3

1. จงอธิบายความหมาย ลักษณะ วิธีการ ข้อดี ข้อเสียและประโยชน์เทคนิคการศึกษาชุมชน ดังนี้

- 1.1 การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA)
- 1.2 การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA)
- 1.3 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)
- 1.4 การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA)
- 1.5 การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร (Agro – ecosystem Analysis - REA)
- 1.6 การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA)
- 1.7 เทคนิคการประชมเชิงสร้างสรรค์ (Appreciation Influence- AIC)
- 1.8 กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning process - SLP)
- 1.9 การประยุกต์ใช้เทคนิคการบริหารคุณภาพแบบครบวงจร (Total Quality

Management - TQM)

2. เทคนิคการศึกษาชุมชนใดที่เหมาะสมที่สุด ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาชุมชนของตนเอง เพราะเหตุใด จงอธิบาย

3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) มีความเหมือนหรือแตกต่างกับเทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม จงอธิบาย

4. เพราะเหตุใดเทคนิคการศึกษาชุมชน จึงมีความสำคัญต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน

5. ท่านจะวางแผนการดำเนินงานศึกษาชุมชน โดยใช้เทคนิคใดเทคนิคหนึ่งจาก 9 เทคนิคในข้อ 1 ที่กล่าวข้างต้นได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างไร

เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในบทนี้จะนำเสนอเนื้อหาเทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ผู้วิจัยหรือนักพัฒนาสามารถนำไปใช้ได้และได้รับความนิยมในปัจจุบัน ได้แก่ เทคนิคการสังเกตและการสัมภาษณ์ การจัดกลุ่มสนทนา : เน้นจากประสบการณ์ของนักวิจัยชุมชน การตีความ การแปลความหมายและการสังเคราะห์เนื้อหา

เทคนิคการสังเกต

การสังเกตเป็นวิธีเฝ้าดูปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเอาใจใส่และกำหนดไว้อย่างมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยจะสนใจสังเกตพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การสังเกตเป็นวิธีการเบื้องต้นในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมของบุคคลโดยอาศัยประสาทสัมผัสของผู้สังเกตโดยตรงจุดเด่นของการเก็บข้อมูลจากการสังเกตคือ ทำให้รู้พฤติกรรมที่แสดงออกมาที่เป็นธรรมชาติ เป็นข้อมูลที่ได้มาตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่น่าเชื่อถือมาก (สุภางค์ จันทวานิช. 2540 : 20)

ประชัน รัชพงษ์ (2546 : 59-68) ได้แบ่งเทคนิคการสังเกต ออกเป็น 2 ประเภท คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation)

เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไปเกี่ยวข้องกับหรือมีส่วนร่วมโดยตรงกับกิจกรรมหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยจะต้องปรับตัวให้เข้ากับชุมชนหรือกลุ่มคนที่ต้องการศึกษา วิธีการเก็บข้อมูลแบบนี้ผู้วิจัยหรือผู้ช่วยนักวิจัยจะต้องเข้าไปทำความคุ้นเคยกับชุมชนและใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชน เพื่อสร้างความสนิทสนมกับชาวบ้านจนสามารถทราบถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน รวมทั้งเข้าใจถึงวิถีคิดของคนในชุมชน ผู้วิจัยจะต้องใช้กระบวนการสังเกต ซักถาม และจดบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ ข้อดีของวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมก็คือ การได้รับข้อมูลจากความเป็นจริงเนื่องจากพฤติกรรมทางสังคมของกลุ่มเป้าหมายแสดงออกเป็นไปได้ตามธรรมชาติ แต่ก็มีข้อด้อยคือ ผู้วิจัยอาจจะมีอคติผูกพันกับผู้ให้ข้อมูลในฐานะที่เป็นผู้รู้จักคุ้นเคยอาจทำให้เกิดอคติในการนำเสนอข้อมูล

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non Participant observation)

เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนโดยตรง แต่จะใช้วิธีสังเกตจากวงนอก วิธีสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมจะใช้เวลาในการเก็บข้อมูลน้อยกว่าวิธีแรก แต่จะขาดข้อมูลเชิงลึกซึ่งอยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน อย่างไรก็ตามในการวิจัยผู้วิจัยอาจใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลในระยะแรก เพื่อศึกษาเหตุการณ์โดยทั่วไป ต่อไปจึงใช้วิธี การสังเกตแบบมีส่วนร่วมหลังจากที่รู้จักชุมชนมากขึ้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงควรเลือกเทคนิคการสังเกตแต่ละวิธีตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

หลักการเก็บข้อมูลโดยใช้เทคนิคการสังเกต การสังเกตที่ดีจะต้องมีการวางแผนการสังเกต และมีหลักเกณฑ์ดังนี้ (วีรยา ภัทรอาชาชัย. 2539 : 35)

1. กำหนดวัตถุประสงค์ให้แน่นอนว่าเราจะเก็บข้อมูลอะไร
2. วางแผนการสังเกตอย่างมีขั้นตอนและเป็นระบบ
3. จัดบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยจดข้อมูลสาระสำคัญในขณะที่ทำการสังเกต

ส่วนรายละเอียดค้อยบันทึกภายหลัง

4. ให้ความสำคัญของความถูกต้องของเหตุการณ์ควรตรวจสอบข้อมูล

สำคัญอีก

5. พยายามขจัดอคติและความรู้สึกส่วนตัวออกจากเหตุการณ์
6. บันทึกเพิ่มเติมเกี่ยวกับเบื้องหลังของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดสภาพ

การต่าง ๆ และสภาวะแวดล้อมในขณะที่เกิดเหตุการณ์

กรอบในการสังเกต ในการวิจัยภาคสนามผู้วิจัยจะต้องการสังเกตปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการเขียนรายงานการวิจัย กรอบที่นักวิจัยใช้ในการสังเกตมีดังนี้

1. สังเกตการกระทำ ได้แก่ การสังเกตพฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในชุมชน นับแต่การกินอยู่ อาหาร เครื่องแต่งกาย สภาพที่อยู่อาศัย และการดำเนินชีวิตในสังคม
2. สังเกตแบบแผนของการกระทำ ได้แก่ การสังเกตกระบวนการหรือขั้นตอนต่างๆ ของกิจกรรมในชุมชน เช่น กระบวนการเรียนรู้ ประเพณี พิธีกรรม การประกอบอาชีพ ทั้งนี้ในแต่ละกิจกรรม ผู้วิจัยจะต้องสังเกตแบบแผนของพฤติกรรมเพื่อให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาทของบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม

3. สังเกตความหมายของการกระทำ ได้แก่ การทำความเข้าใจสถานการณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นว่าหมายถึงอะไร เช่น ลักษณะในพิธีกรรมต่างๆ โลกทัศน์ ค่านิยม และบรรทัดฐานของสังคมที่กำลังศึกษาเพื่อนำข้อมูลไปตีความและวิเคราะห์สภาพสังคมต่อไป

4. สังเกตความสัมพันธ์ ได้แก่ การศึกษาสังเกตความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม ซึ่งสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ในสังคมเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์โครงสร้างและกลไกทางสังคม รวมทั้งวิเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยหรือปัญหาความขัดแย้งในสังคม

5. สังเกตการณ์มีส่วนร่วมกิจกรรมในชุมชน เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชนโดยเฉพาะผู้ที่มีส่วนได้เสีย (Stake holder) ที่เข้าไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งการยอมรับของสังคมที่มีต่อบุคคลเข้าร่วมกิจกรรม

6. สังเกตสภาพสังคม คือ การศึกษาสภาพที่เป็นองค์รวม(Holistic) ของชุมชน ได้แก่ สภาพทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ชุมชน เช่น การอพยพและการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการทางสังคม ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การปรับตัวของชุมชนในกระแสการเปลี่ยนแปลงศึกษากลุ่มทางสังคม เช่น ครอบครัว เครือญาติ กลุ่มการผลิต กลุ่มอำนาจในท้องถิ่น เป็นต้น

บทบาทของผู้สังเกต

ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมในขณะที่เดียวกันก็มีหน้าที่สังเกตพฤติกรรมหรือการจัดกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน แล้วบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นไว้อย่างเป็นระบบ โดยใช้วิธีบันทึกย่อในขณะที่สังเกต หลังจากนั้นให้บันทึกรายละเอียดต่างๆ โดยเร็ว แต่ไม่จำเป็นต้องบันทึกรายละเอียดต่อหน้าผู้ถูกสังเกต ทั้งนี้เพราะอาจทำให้ผู้ถูกสังเกตเกิดความหวาดระแวงสงสัยในพฤติกรรมของผู้วิจัย ซึ่งอาจทำให้เกิดการเสแสร้งแสดงไม่ตรงกับความเห็นจริง

สุภางค์ จันทวานิช(2540 : 60) ได้กล่าวถึง บทบาทของผู้สังเกตแบ่งออกเป็น 4 แบบ คือ

1. ผู้สังเกตเข้าร่วมโดยสมบูรณ์ (Complete participant) ผู้สังเกตจะใช้ชีวิตประจำวันร่วมกับสมาชิกอื่นๆ ของสังคม โดยจะไม่เปิดเผยตนเองว่าเป็นผู้เข้าไปสังเกตหรือเป็นนักวิจัย การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของสังคม เพื่อรับรู้รับทราบสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เทคนิคการสังเกตวิธีนี้ผู้วิจัยจะต้องไม่จดบันทึกข้อมูลต่างๆ ในขณะที่สังเกตหรือต่อหน้าผู้ถูกสังเกต จะต้องใช้วิธีจดจำแล้วค่อยบันทึกเหตุการณ์ภายหลัง ซึ่งอาจทำข้อมูลไม่ได้ครบถ้วนสมบูรณ์

2. ผู้สังเกตเข้าร่วมในฐานะผู้สังเกต (Participant-as-observer) ผู้วิจัยหรือผู้ช่วยนักวิจัย จะต้องเปิดเผยตัวตนเมื่อเข้าไปศึกษามูลในชุมชน ในขณะเดียวกันก็พยายามทำความสัมพันธ์กับสมาชิกของชุมชน ในระยะแรกผู้วิจัยจะถูกมองชาวบ้านมองในลักษณะของคนแปลกหน้าหรือผู้มาเยือน ดังนั้นจะต้องไม่ทำตนเป็นคนโดดเด่นหรือเป็นจุดสนใจของชาวบ้าน พยายามปรับตัวให้เข้ากับคนในสังคม นับตั้งแต่การแต่งกาย เสื้อผ้า อาหาร ตลอดจนวิถีชีวิตประจำวัน จะต้องอยู่ในสภาพที่ใกล้เคียงหรือกลมกลืนกับคนในชุมชน ต่อมาชาวบ้านจะเริ่มยอมรับอย่างมีเงื่อนไขและเริ่มให้ข้อมูลบางลักษณะที่ไม่กระทบต่อสถานะของผู้ให้ข้อมูล เมื่อผู้วิจัยได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนมากขึ้นก็จะได้รับความไว้วางใจ และสามารถเก็บข้อมูลที่อยู่ด้านหลังฉากของชุมชนได้มากขึ้น

3. ผู้สังเกตเข้าร่วมในฐานะผู้เข้าร่วม (Observer-as-participant) ผู้วิจัยที่เข้าไปสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลในระยะเวลาสั้นๆ ในฐานะที่เป็นคนนอกเข้าไปเก็บข้อมูลโดยไม่มี ความสัมพันธ์กับคนในชุมชนมากนักจำเป็นต้องแนะนำตนเองอย่างเปิดเผย เพื่อให้คนในชุมชน หรือผู้ให้ข้อมูลทราบว่าเป็นใครนำข้อมูลไปทำอะไร

4. ผู้สังเกตโดยสมบูรณ์ (Complete observer) วิธีสังเกตแบบนี้ผู้สังเกตจะไม่มี ความสัมพันธ์ใดๆ กับผู้ถูกสังเกตเลย เทคนิคการสังเกตแบบนี้มักใช้บ่อยในการสังเกตผ่านกระจก โดยที่ผู้ถูกสังเกตจะไม่วิวตัวว่ามีคนคอยสังเกตพฤติกรรม นิยมใช้สังเกตในห้องทดลอง เช่น การสังเกตพฤติกรรมคนไข้โรคจิตในโรงพยาบาลประสาท เป็นต้น

การบันทึกภาคสนาม

การบันทึกภาคสนามข้อมูลที่ได้จากการสังเกตเป็นวิธีการสำคัญในการเก็บข้อมูล เพื่อให้การวิจัยนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การจดบันทึกจึงทำเพื่อป้องกันการลืม ช่วยตั้งสมมติฐาน ชั่วคราวในการวิเคราะห์ข้อมูลในสนาม ช่วยรวบรวมความคิดในการทำแผนงานต่อไป ช่วยสรุป ข้อมูลเป็นระยะๆ การจดบันทึกเป็นการสนับสนุนงานวิจัยให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น รวมทั้งคุณภาพ ในการสังเกตด้วย ยิ่งในกรณีที่มีการสังเกตพฤติกรรมหรือกลุ่มบุคคลหลายอย่างในเวลาเดียวกัน การใช้เพียงความจำอย่างเดียวอาจทำให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนได้ การจดบันทึกจึงต้องทำอย่างมีระบบ และเป็นขั้นตอน ดังนี้

1. บทคัดย่อ ในการสังเกตนักวิจัยจะรู้สึกได้เองว่าไม่ควรจดบันทึกให้เห็นโจ่งแจ้ง เพราะอาจทำให้ผู้สังเกตรู้สึกว่าการสังเกตและบันทึก ซึ่งจะมีผลทำให้เขาหยุดคิดหรือมี ปฏิกริยาที่ไม่ธรรมชาติได้ ฉะนั้น ถ้าจำเป็นจะต้องบันทึกก็ควรบันทึกเฉพาะข้อความที่สำคัญๆ ให้ ค้ำย่อส่วนในเหตุการณ์ที่ผู้สังเกตไม่สามารถจดอะไรได้เลย เพราะสถานการณ์ไม่เอื้อ ก็จำเป็นต้อง ใช้ความจำ นักวิจัยเชิงคุณภาพจึงต้องฝึกฝนในการจำการจดโน้ตอย่างเปิดเผยและกระทำก็ต่อเมื่อ

นักวิจัยแสดงตัวอย่างเปิดเผยว่าเป็นนักศึกษา นักสัมภาษณ์ และผู้ถูกสังเกตคาดหวังว่าจะมีการจดบันทึก

2. บันทึกภาคสนาม นอกจากการจดข้อความสำคัญแล้ว นักวิจัยจะต้องให้เวลากับการบันทึกภาคสนาม โดยจัดเวลาเฉพาะให้เป็นพิเศษวันละ 1 - 2 ชั่วโมง เพื่อบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผ่านมามาจดบันทึกทุกวันก่อนนอน บันทึกภาคสนามหรือรายงานวิจัยเป็นงานที่ต้องทำกลางคืนก็ควรให้ตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นสำหรับเขียนบันทึก ประเด็นอยู่ที่ว่าการทำบันทึกภาคสนามควรทำทุก ๆ 24 ชั่วโมง ถ้าจะทิ้งช่วงข้าม 1 - 2 วัน ก็ควรจะเป็นกรณีพิเศษจริง ๆ นักวิจัยจะต้องจัดระบบและทำตารางเวลาจัดหาสถานที่เพื่อนั่งทำบันทึกภาคสนามเป็นประจำทุกวัน

สูกางค์ จันทวานิช(2540 : 65) ได้ให้ข้อเสนอแนะในการบันทึก ดังนี้

1. ควรบันทึกเหตุการณ์หลังจากที่สังเกตเห็นโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ อย่ารีรอ เพราะอาจจะลืมข้อมูลสำคัญบางประเด็น
2. เวลาในการจดบันทึกอาจจะยาวพอ ๆ กับเวลาที่ใช้ในการสังเกต จึงควรแบ่งเวลาจดบันทึกไว้ให้มากพอ
3. ควรวางแผนผังประกอบการจดบันทึกว่า เหตุการณ์ที่ไปสังเกตเกิดขึ้นทางกายภาพเช่นไร มีใครเกี่ยวข้องอยู่ตรงไหนของเหตุการณ์ จะช่วยให้จำได้ดียิ่งขึ้น
4. ในขณะที่สังเกตควรจดสั้น ๆ กันลื้ม แล้วมาขยายเพิ่มเติมในตอนหลังซึ่งมักเป็นเวลากลางคืน บางครั้งผู้วิจัยไม่สามารถจดต่อหน้าผู้ถูกสังเกตได้ ควรหลบมาจดในที่เงียบ ๆ หรือในที่ลับ เช่น ในห้องนอนส่วนตัว
5. ดูบรรยากาศของเหตุการณ์ที่อำนวยความสะดวก เช่น เหตุการณ์ขัดแย้งหรือเศร้าไม่ควรจดบันทึกพร้อมกับเหตุการณ์
6. ในชนบทบางแห่งการใช้แสงไฟจากตะเกียงในการจดบันทึกยามกลางคืน อาจจะเป็นจุดสนใจของชุมชน บางครั้งผู้ถูกสังเกตอาจจะสนใจสมุดบันทึกที่นักวิจัยถืออยู่ในมือ นักวิจัยควรให้อ่านบันทึกสั้น ๆ ที่ไม่มีอันตราย เพื่อให้หายสงสัย
7. บันทึกภาคสนามที่เขียนแล้ว ควรมือน้อย 2 สำเนา เพื่อประโยชน์ในการเขียนเรียบเรียงในโอกาสต่อไป และควรเก็บไว้ในที่มิดชิดโดยเก็บแยกกันแห่งละชุด และไม่ควรพกติดตัว
8. พึงระลึกเสมอว่าการจดบันทึกแต่ละครั้งจะไม่ได้ข้อมูลครบถ้วนเบ็ดเสร็จ นักวิจัยต้องเพิ่มเติมข้อมูลต่างๆ ให้ครบถ้วนตามที่ต้องการ

ข้อดีข้อเสียของการสังเกต

การเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีสังเกตมีข้อดีข้อเสียดังนี้

ข้อดี

1. สามารถศึกษารายละเอียดของพฤติกรรมได้ค่อนข้างลึกซึ้ง โดยเฉพาะพฤติกรรมที่ไม่สามารถถามหรือแสดงออกด้วยคำพูดได้ การสังเกตเป็นวิธีการศึกษาข้อมูลที่เหมาะสม
2. การสังเกตช่วยเก็บข้อมูลที่ผู้ถูกสังเกตเต็มใจบอก เนื่องจากไม่มีเวลาหรือไม่แน่ใจในข้อเท็จจริง หรือเกรงว่าจะเป็นที่อับอายหรือข้อมูลที่เป็นความลับ
3. การสังเกตจะช่วยเสริมความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์หรือการเก็บข้อมูลวิธีอื่น
4. การสังเกตเป็นการศึกษาข้อมูลโดยการตรวจจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง และสามารถเก็บข้อมูลได้ทันที โดยไม่ต้องให้คนอื่นมาเล่า ซึ่งอาจทำให้ข้อมูลคลาดเคลื่อน
5. การสังเกตสามารถเก็บข้อมูลได้กับบุคคลทุกสถานะไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ ชาย หญิง คนชรา คนพิการ
6. การสังเกตเป็นวิธีเก็บข้อมูลได้ละเอียด สามารถนำเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ มาอธิบายเชื่อมโยงได้อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสีย

1. ความเที่ยงตรง และความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากการสังเกตเนื่องจากผู้สังเกตอาจมีอคติต่อบุคคลหรือเหตุการณ์
2. การสังเกตไม่สามารถเก็บข้อมูลบางอย่างที่ผู้ถูกสังเกตไม่อนุญาต เช่น เรื่องส่วนตัวในครอบครัว พฤติกรรมทางเพศ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์บางอย่างที่บุคคลภายนอกไม่อาจเข้าร่วมในพิธีกรรมได้
3. ความคลาดเคลื่อนของเหตุการณ์ หรือมีสถานการณ์บางอย่างที่ไม่เอื้อต่อการสังเกต เช่น สภาพดินฟ้าอากาศ ความไม่ปลอดภัยในการเดินทาง
4. การสังเกตเป็นวิธีที่ต้องใช้เวลานาน ทำให้เสียเวลาและค่าใช้จ่ายมาก
5. การสังเกตไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ครบถ้วนทุกประเด็น เนื่องจากเหตุการณ์บางอย่างผู้สังเกตอาจจะไม่สามารถสังเกตได้อย่างทั่วถึงหรืออาจมีกลายอย่างเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน
6. การสังเกตขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้สังเกตแต่ละบุคคล มีข้อมูลค่อนข้างละเอียด ยากแก่การประเมินและตีความ ดังนั้นนักวิจัยจะต้องฝึกฝนการเป็นนักสังเกตที่ดี โดยเป็นคนช่างสังเกต อดทนและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

เทคนิคการสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์เป็นวิธีการศึกษาค้นคว้าใช้กันโดยทั่วไปในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เป็นรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ถามและผู้ตอบภายใต้กฎเกณฑ์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูล เป็นการสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นหลัก ลักษณะสำคัญของการสัมภาษณ์คือ มีความยืดหยุ่นผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบายความหรือซักถามเพิ่มเติมติดต่อกันเพื่อให้ผู้ตอบเข้าใจ จุดประสงค์ของการสัมภาษณ์ ทั้งยังสามารถเปลี่ยนสถานการณ์หาทางวกกลับเมื่อผู้พูดตอบไม่ตรง คำถามผู้สัมภาษณ์มีโอกาสสังเกตสีหน้าท่าทาง ความรู้สึกปฏิกิริยาที่ซ่อนเร้นไว้ในใจที่แสดงออกมาในขณะที่พูดและไม่พูด

ประเภทของการสัมภาษณ์

สุภางค์ จันทวานิช(2540 : 49) ได้แบ่งประเภทของการการสัมภาษณ์ ซึ่งจะสัมภาษณ์เป็นรายคนหรือสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม การสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยอาจแบ่งออกได้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง หรือสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Structured interview or formal interview)

ลักษณะการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างเป็นการสัมภาษณ์ที่มีคำถามและข้อกำหนดแน่นอนตายตัว จะสัมภาษณ์ผู้ใดก็ใช้คำถามแบบเดียวกัน สำหรับการตั้งคำถามแบบนี้เป็นไปในทำนองเดียวกันกับการตั้งคำถามในแบบสอบถามคือ มีทั้งคำถามที่ต้องการคำตอบเฉพาะเจาะจง และคำถามที่ตอบได้ตามความต้องการการสัมภาษณ์แบบนี้มักกระทำในเงื่อนไขต่อไปนี้

1.1 ผู้วิจัยต้องการ ข้อมูลเปรียบเทียบระหว่างบุคคลเป็นจำนวนมาก ฉะนั้นการสัมภาษณ์จะต้องใช้คำถามเหมือน ๆ กันเพื่อให้แน่ใจได้ว่าความแตกต่างของข้อมูลที่ได้รับไม่ใช่ผลสืบเนื่องมาจากตั้งคำถามที่แตกต่างกัน

1.2 ผู้วิจัยมักมีการเลือกกลุ่มตัวอย่างตามหลักการวิจัยเพื่อให้ได้ตัวอย่างที่จะเหมาะสมกับความต้องการ

1.3 ผู้วิจัยจำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวัฒนธรรมของชุมชนที่ตนจะศึกษาพอสมควร เพื่อที่จะได้ตั้งคำถามที่ตรงกับสภาพความเป็นจริง และสามารถตีความหมายของข้อมูลได้

1.4 เรื่องที่ศึกษาจะเป็นเรื่องเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มิใช่ต้องการที่จะเก็บข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมทั้งหมด

- 1.5 ผู้ที่เป็นผู้สัมภาษณ์มักจะมิใช่ตัวผู้วิเคราะห์ข้อมูลเองอาจใช้ผู้ช่วยนักวิจัย
- 1.6 ผู้สัมภาษณ์มักจะใช้แบบสัมภาษณ์ในการสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลที่เตรียมไว้ล่วงหน้า
- 1.7 ผู้สัมภาษณ์มักจะไม่ได้อยู่ร่วมและสังเกตการณ์ในชุมชนเป็นเวลายาวนาน

การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือการการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการนี้จะได้ผลเต็มที่ ก็ต่อเมื่อผู้สัมภาษณ์เตรียมการไว้ล่วงหน้าไว้อย่างดีเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด โดยปกตินักวิจัยเชิงคุณภาพมักไม่ใช้วิธีการสัมภาษณ์ชนิดนี้เป็นวิธีการหลัก เพราะไม่ช่วยให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและครอบคลุมเพียงพอ โดยเฉพาะในแง่วัฒนธรรมความหมาย และความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชน

2. การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview)

การสัมภาษณ์แบบนี้เป็นวิธีการที่นิยมใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพและในทางมานุษยวิทยา และเป็นแบบที่จะควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มักจะใช้กับการวิจัยทางชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งต้องการข้อมูลที่ละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับวัฒนธรรมของกลุ่มชน และข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลที่ยังไม่มีผู้รวบรวมมาก่อน ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์แบบนี้จะถูกนำมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นภาพและปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมในการสัมภาษณ์แบบนี้ ตัวผู้วิจัยหรือผู้วิเคราะห์ข้อมูลมักจะเป็นผู้สัมภาษณ์เองจึงรู้ว่าต้องการข้อมูลแบบใด เพื่อวัตถุประสงค์ใด ฉะนั้นจึงตั้งคำถามในขณะที่สัมภาษณ์ได้ โดยอาจเตรียมแนวคำถามกว้าง ๆ มาล่วงหน้า การสัมภาษณ์แบบนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 4 แบบย่อย ๆ ดังนี้

1. การสัมภาษณ์โดยเปิดกว้างไม่จำกัดคำถาม การสัมภาษณ์แบบนี้มีความยืดหยุ่นมาก เพราะมีวัตถุประสงค์ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มีอิสระที่จะอธิบายแนวความคิดของตัวเองไปเรื่อย ๆ ในบางครั้งผู้สัมภาษณ์เพียงแต่กล่าวนำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ทราบแนวความต้องการ แล้วให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าเรื่องโดยอิสระ ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์มองเห็นสภาพและความยุ่งยากของปัญหาได้ ฉะนั้นการสัมภาษณ์แบบนี้จึงเหมาะที่จะใช้กับผู้วิจัยยังไม่แนวคิดเฉพาะเจาะจงสำหรับข้อมูลที่ได้รับ หากแต่มีแนวความคิดทางด้านทฤษฎีในเรื่องนั้น ๆ ชัดเจนดีอยู่แล้ว การสัมภาษณ์ในลักษณะนี้มีควรคำนึงอยู่ว่า ข้อเท็จจริงที่ได้มาอาจจะไม่มีความหมายหรือความน่าเชื่อถือเท่าไรนัก หากผู้วิจัยไม่รู้จักตีความโดยอาศัยทฤษฎีต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้สิ่งที่นักวิจัยจะต้องพัฒนา ขึ้นมาอีกอันหนึ่งก็คือ การตีความหมายของข้อเท็จจริงซึ่งก็ขึ้นอยู่กับแนวทางวิจัย

2. การสัมภาษณ์แบบมีจุดความสนใจเฉพาะ (Focus interview)

หรือ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth interview) การสัมภาษณ์แบบนี้หมายถึง การสัมภาษณ์ที่ผู้สัมภาษณ์มีจุดสนใจอยู่แล้วจึงพยายามหันความสนใจของผู้ถูกสัมภาษณ์ให้เข้าสู่จุดที่สนใจ ทั้งนี้ เพราะในบางครั้งผู้สัมภาษณ์อาจจะไม่ต้องการทราบเหตุผลหรือข้อเท็จจริงในเรื่องหนึ่งเรื่องใดทุกขั้นตอน เพราะอยู่นอกเหนือขอบเขตของการวิจัยในขณะนั้น จึงเลือกสัมภาษณ์เอาแต่จุดที่ต้องการ ฉะนั้นลักษณะที่สำคัญของการสัมภาษณ์แบบนี้จึงอยู่ที่ว่าผู้วิจัยจะต้องรู้อยู่ก่อนแล้วว่าต้องการข้อมูลอะไร ชนิดใด เมื่อเห็นว่าถูกสัมภาษณ์บุคคลนอกเรื่องหรือนอกเหนือจากจุดที่สนใจ ก็พยายามดึงโยงเข้าหาประเด็นที่ต้องการสัมภาษณ์อย่างไรก็ตามทำเช่นนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์และความชำนาญของผู้สัมภาษณ์เป็นส่วนใหญ่ เพราะจะต้องรวบรัดหรือตัดบทโดยไม่ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เกิดความรู้สึกไม่สบายใจและไม่อยากจะให้ความร่วมมือ

3. การตะล่อมกล่อมเกลา (Probe) หมายถึง การซักถามที่ล้วงเอาส่วนลึก

ของความคิดออกมา คือ การสัมภาษณ์อย่างชนิดที่จะต้องล้วงเอาความจริงจากผู้ถูกสัมภาษณ์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ผู้วิจัยจะต้องใช้วาทศิลป์เพื่อให้ผู้ตอบเล่าเรื่องมาทั้งหมด ผู้วิจัยก็จะพยายามใช้เทคนิคต่าง ๆ ที่จะล้วงเอาข้อมูลมาให้ได้ โดยลูกผู้ตอบด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ตั้งคำถามจากเหตุการณ์สมมติ ให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็น ตั้งคำถามว่าสิ่งที่น่าจะเป็นหรือควรจะเป็นในเหตุการณ์ที่กำลังซักถามกันอยู่นั้น คืออะไร เพื่อบังคับให้ผู้ตอบต้องเปรียบเทียบที่ปรากฏกับสภาพที่ควรจะเป็นหรืออาจตั้งคำถามโดยตีขลุมสรุปความว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอย่างไรเพื่อให้ผู้ตอบแสดงกิริยาโดยไม่ทันระวังตัว

4. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant interview) หมายถึง

การสัมภาษณ์โดยกำหนดตัวผู้ตอบบางคนเป็นการเฉพาะเจาะจงเพราะผู้ตอบนั้นมีข้อมูลที่ลึกซึ้งกว้างขวางเป็นพิเศษเหมาะสมกับความต้องการของผู้วิจัย เราเลือกบุคคลนี้ว่า “ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ” ผู้วิจัยจะต้องหาให้พบว่า ในสนามที่ตนทำการวิจัยอยู่นั้นใครบ้างเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ตนควรไปสัมภาษณ์ เมื่อกำหนดตัวได้แล้วกำหนดการสัมภาษณ์โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบใด ก็ได้ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยปกติผู้นำชุมชนในสนามที่ทำการวิจัยมักเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ดี เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส แต่ก็ไม่เสมอไปเพราะผู้นำบางคนก็ห่างเหินกับชุมชน บางครั้งเราจะพบว่าบุคคลอื่นเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ดีกว่าผู้นำชุมชน

การใช้ผู้ให้ข้อมูลควรใช้มากกว่าคนหนึ่งคน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย นอกจากนั้นนักวิจัยต้องเข้าใจว่า คุณค่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญอยู่ที่แง่มุมการมองปรากฏการณ์แบบคนใน (Emic) ของเขา นักวิจัยจึงไม่ควรเอาความคิดของผู้วิจัยไปใส่ระบบคิดของผู้ให้ข้อมูลสำคัญจนเขาสูญเสียทัศนคติแบบคนใน

วิธีแสวงหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญอาจทำได้ให้ชาวบ้านช่วยกันระบุชื่อผู้รู้ในชุมชนของเขา แล้วเอาชื่อที่ถูกระบุซ้ำกันบ่อยที่มาเป็นจุดเริ่มต้นของการกำหนดให้ผู้ให้ ข้อมูลสำคัญ

นอกเหนือไปจากการสัมภาษณ์ชนิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว การเงี่ยหูฟัง (Eavesdropping) ก็เป็นเทคนิคของการวิจัยเชิงคุณภาพอีกอย่างหนึ่งที่นักวิจัยจะไปใช้ได้ การเงี่ยหูฟังคือ การได้ข้อมูลจากการสนทนาจากผู้อื่น โดยที่ผู้วิจัยไม่ได้ตั้งคำถามเอง เพียงแต่ไปอยู่ในที่ที่เป็นแหล่งข้อมูลแล้วนั่งฟังเฉย ๆ ก็จะได้ข้อมูลที่ต้องการรวบรวม การเงี่ยหูฟังไม่ถือเป็นการผิดจรรยาบรรณแต่อย่างใด ผู้วิจัยต้องตรวจสอบข้อมูลเช่นกัน เพราะอาจมีผู้ตั้งใจพูดให้เข้าสู่ผู้วิจัยก็ได้

ขั้นตอนการสัมภาษณ์

1. การเตรียมการสัมภาษณ์ โดยเฉพาะแบบเป็นทางการมีขั้นตอนต่อไปนี้

- 1.1 ควรเลือกกลุ่มตัวอย่างที่ไปสัมภาษณ์ คือใคร มีจำนวนเท่าไร โดยเฉพาะมีการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ
- 1.2 เตรียมงานขั้นตอนเกี่ยวกับกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ รายชื่อที่อยู่ ลักษณะของกลุ่มตัวอย่างทุกคน
- 1.3 วางแผนการสัมภาษณ์ โดยเตรียมคำถามไว้ล่วงหน้ากำหนดเวลาในการสัมภาษณ์ให้เหมาะสม
- 1.4 ทดสอบแบบสัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์โดยฝึกซ้อมสัมภาษณ์บุคคลอื่นที่มีใจผู้ตอบก่อนเพื่อที่จะได้แก้ไขคำถามให้สมบูรณ์ถูกต้องควรมีตัวอย่างคำถามหลาย ๆ อันไว้ใช้สับเปลี่ยนกันตามเหมาะสม
- 1.5 เตรียมอุปกรณ์จัดบันทึกให้เหมาะสมกับสถานการณ์
- 1.6 ติดต่อกับผู้ถูกสัมภาษณ์โดยนัดหมายเวลาไว้ล่วงหน้า

2. ขั้นเริ่มการสัมภาษณ์ มีขั้นตอนคือ

- 2.1 แนะนำตนเองจากผู้ถูกสัมภาษณ์ควรให้ความสำคัญและยกย่องผู้ถูกสัมภาษณ์
- 2.2 สร้างบรรยากาศให้รู้สึกเป็นกันเองด้วยการสนทนาทักทายด้วยอธยาศัยอันดี
- 2.3 บอกวัตถุประสงค์มาในการมาสัมภาษณ์พร้อมทั้งให้คำมั่นสัญญาว่าจะเก็บข้อมูลไว้เป็นความลับ
- 2.4 ถ้าจำเป็นต้องจัดบันทึกหรือใช้เครื่องบันทึกเสียงต้องแจ้งให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ทราบและขออนุญาตทุกครั้ง

2.5 พุคคุยเป็นการอุ่นเครื่องก่อนที่จะเริ่มสัมภาษณ์จริง ๆ

3. ขั้นสัมภาษณ์ นักวิจัยควรปฏิบัติดังนี้

- 3.1 ใช้คำถามที่เตรียมไว้ล่วงหน้าเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์

3.2 ควรเป็นนักฟังที่ตั้งใจฟังและติดตาม รู้จักป้อนคำให้เหมาะสมกับจังหวะของผู้ตอบและมีเทคนิคในการชักประเด็นเพิ่มเติมในขณะที่สัมภาษณ์

3.3 ใช้ภาษาที่สุภาพเข้าใจง่าย ระวังเป็นพิเศษกับผู้วิจัยไม่รู้ภาษาของผู้ตอบดีพอ และในกรณีที่ต้องใช้ล่าม

3.4 ทำให้ผู้สัมภาษณ์รู้สึกว่าจะเปิดเผยระหว่างการสัมภาษณ์เป็นเรื่องพิเศษเฉพาะตัว เพื่อที่จะทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์เกิดความเต็มใจที่จะให้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ

3.5 โดยทั่ว ๆ ไปแล้วก่อนจะสัมภาษณ์ควรหาทางติดต่อกับผู้ให้สัมภาษณ์ โดยผ่านผู้ที่รู้จักกับผู้ที่ทำให้สัมภาษณ์หรือมีจดหมายแนะนำตัวผู้สัมภาษณ์ เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นกันเองกับผู้สัมภาษณ์

4. ขั้นบันทึกข้อมูลและสิ้นสุดการสัมภาษณ์ ควรปฏิบัติดังนี้

4.1 จดบันทึกตามข้อมูลตามเป็นจริง และจดเฉพาะในความสำเร็จ

4.2 รีบทำบันทึกการสัมภาษณ์ให้สมบูรณ์หลังจากการสัมภาษณ์เสร็จสิ้นในทันที

4.3 รวบรวมข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ที่จากการสัมภาษณ์แนบไว้กับบันทึก

การสัมภาษณ์ด้วย

4.4 ถ้าพิจารณาเห็นว่าการจดบันทึกทำให้ผู้ตอบมีปฏิกิริยาซึ่งจะเป็นผลเสียต่อการสัมภาษณ์ ต้องงดการจดบันทึกแล้วใช้ความจำแทน

ข้อดีและข้อเสียของการสัมภาษณ์

ข้อดี

1. การสัมภาษณ์เป็นการติดต่อโดยตรงระหว่างผู้ถูกสัมภาษณ์กับผู้สัมภาษณ์และสามารถทำความเข้าใจในข้อมูลตรงกันระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ถ้าเข้าใจผิดจะแก้ไขได้ทันที

2. การสัมภาษณ์สามารถใช้กับบุคคลทุกระดับการศึกษา ไม่ว่าผู้นั้นจะอ่านออกเขียนได้หรือไม่ก็ตาม ซึ่งดีกว่าใช้แบบสอบถาม เพราะแบบสอบถามใช้ได้กับคนที่มีความรู้ดีเท่านั้น

3. การสัมภาษณ์มีลักษณะยืดหยุ่นได้มาก สามารถดัดแปลงและแก้ไขหรือถามจนกว่าผู้ตอบจะเข้าใจคำถาม

4. ช่วยแก้ปัญหาเรื่องการได้รับแบบสอบถามคืนน้อย คือสัมภาษณ์เท่าไรก็ได้เท่านั้น ไม่สูญหายเหมือนกับการส่งแบบสอบถามไปให้กรอก

5. ในขณะที่สัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์สามารถใช้วิธีสังเกตการณ์ประกอบด้วยเพื่อดูว่าผู้ตอบตอบด้วยความจริงใจหรือไม่ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับฐานะความเป็นอยู่ รายได้ ทรัพย์สินหนี้สิน และการประเมินทรัพย์สิน

6. การวิจัยทางสังคมศาสตร์ เป็นเรื่องของการเสาะแสวงหาความจริงทางด้านพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิด อารมณ์ จิตใจ ความคิดเห็น ทักษะคติ และก่านิยม ฉะนั้นการรวบรวมข้อมูลโดยการเข้าไปสนทนาค้นคว้าการสัมภาษณ์จึงเป็นวิธีที่ดีที่สุด

ข้อเสีย

1. การสัมภาษณ์ต้องใช้เวลาและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมาก
2. ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะเชื่อถือได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความร่วมมือ ความเต็มใจของผู้ถูกสัมภาษณ์
3. ผลสำเร็จของการสัมภาษณ์ขึ้นอยู่กับความสามารถและเทคนิคของผู้สัมภาษณ์
4. การสัมภาษณ์ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางอารมณ์ บางครั้งอาจเกิดความบิดเบือนในข้อมูลที่ได้มา
5. การสัมภาษณ์บางครั้งขึ้นอยู่กับอคติสนใจทันทีทันใด และความจำของผู้ถูกสัมภาษณ์ ทำให้ข้อมูลอาจผิดพลาดได้

การสัมภาษณ์ คือ การสนทนาอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นหลัก เพื่อรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์ใช้ได้โดยทั่วไปไม่จำกัดคุณสมบัติของผู้ตอบมีความยืดหยุ่นเปิดโอกาสให้ผู้ซักถาม ซักถามได้ ตลอดจนสามารถสังเกตสีหน้าท่าทางของผู้ตอบด้วย การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ในการวิจัยเชิงคุณภาพ มักใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ โดยใช้ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการอาจจำแนกได้เป็นการสัมภาษณ์แบบเปิดกว้าง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกการตะล่อมกล่อมเกลาหรือการซักล้างข้อมูล และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ขั้นตอนที่สำคัญในการการสัมภาษณ์คือการแนะนำตัว การสร้างความสัมพันธ์ การบันทึกคำตอบ การใช้ภาษา ตลอดจนเวลาและสถานที่ ที่ใช้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยควรเลือกใช้ให้ถูกต้องตามความเหมาะสม

การจัดกลุ่มสนทนา : เทคนิคจากประสบการณ์

การจัดกลุ่มสนทนาเป็นเครื่องมือหนึ่งของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมยิ่งเป็นที่จำเป็นอย่างมากเพราะการจัดกลุ่มสนทนาเป็นการให้ข้อมูลที่ได้รับฟังร่วมกันของคนในกลุ่ม ที่ต้องแสดงออกมาอย่างเปิดเผยและจริงใจ เพราะกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดด ๆ แต่มีความสัมพันธ์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ดังนั้นหลักการกระทำร่วมของกลุ่ม (Group interaction) การจับกลุ่มพูดคุยเป็นการนำบุคคลที่มีปัญหาหรือมีความสนใจร่วมกันมาร่วมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ใครทำอะไร ได้ผลดีก็มาบอกเทคนิคหรือเคล็ดลับ มีการซักถามซึ่งกันและกัน โดยรับวิธีการใหม่ ความคิดใหม่ ทำให้เกิดพลวัต (Group dynamic) ที่จะรับฟังบางสิ่ง บางอย่างจากกันและกัน และยังเป็นการกระตุ้นให้คนอื่นอยากแสดงความคิดเห็น ดังนั้นการจัดเวทีสนทนากลุ่มจึงเป็นเวทีที่แห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยกับชุมชนจากความคิดเห็นที่มีมุมมองแต่ละประสบการณ์ที่แตกต่างกันภายใต้บรรยากาศที่ถ้อยอาศัยผ่อนคลายกันหาข้อสรุปได้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบเท่าเทียมกัน

1. องค์ประกอบ

ประไพพรรณี อักษรศรี(2546 : 81-88) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญที่ควรคำนึงถึงในการจัดกลุ่มสนทนา ได้แก่

1.1 การสร้างความสัมพันธ์ ผู้วิจัยจำเป็นต้องสร้างความคุ้นเคยไว้วางใจระหว่างตัวผู้วิจัยกับบุคคลต่างๆในชุมชน (Good rapport) เป็นอันดับแรก ในการสัมภาษณ์ชุมชน ต้องคำนึงถึงการสื่อภาษาการ โองาปราศรัย การแสดงความรู้สึกเป็นกันเอง จะทำให้ผู้ที่ให้ข้อมูลกล้าที่จะให้ข้อเท็จจริง จะเป็นการง่ายที่จะต้องสัมภาษณ์และเก็บประเด็นต่างๆอย่างละเอียด รวมทั้งการสังเกตการณ์ที่อยู่เวดล้อม รวมทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กันในกลุ่มของผู้ให้ข้อมูล และในการลงไปเก็บข้อมูล (Basic communication) เรียกว่า “SOLLER” ที่คำนึงถึงมิติแห่งสัมพันธภาพ ตั้งแต่การพูดคุยเพื่อพักทหายภาระนั่ง โดยไม่เผชิญหน้าโดยตรง (Small talk and squarely) นักวิจัยมีท่าทีเปิดเผยจริงใจ (Open) ใส่ใจด้วยการแสดงการ โน้มตัวการแสดงสีหน้าท่าทางประกอบการฟัง (Lean and movement) การสบตา (eye com-tract) การแสดงปฏิกิริยาท่าทาง น้ำเสียงที่ผ่อนคลาย (relax) ทั้งหมดนี้จะช่วยให้เกิดบรรยากาศที่เห็นคุณค่า ให้การยอมรับในการพูดคุยของชาวบ้านเกิดความรู้สึกที่ดีต่อกันและสัมพันธภาพเหล่านั้นจะยาวนานต่อไป

1.2 การสำรวจความต้องการและพื้นฐานเดิมของชุมชน การที่เข้าใจชุมชนให้ถ่องแท้จะเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความเข้าใจชุมชนและลดช่องว่างระหว่างนักวิชาการที่ดูแปลกแยกกับ

ชุมชนได้ดี ยิ่งในยุคปัจจุบันที่มีบุคคลที่หลากหลายเข้าสู่ชุมชนเป็นจำนวนมากตามทิศทางการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงลงสู่ฐานราก จำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานแต่มิได้หมายความว่าถึงการทำกรอบแนวคิดทฤษฎีหรือสร้างสมมติฐานเพื่อไปตีกรอบแสวงหาความจริง ดังนั้นการทำเครื่องมือลงไปคุยกับชาวบ้านควรใช้ปรากฏการณ์ในการสนทนากลุ่ม การให้ผู้รู้ข้อเท็จจริงมาเป็นผู้ให้ข้อมูลซึ่งกันและกันเป็นการแสดงการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ต้องมีความยืดหยุ่นตามลักษณะของหลักฐานและข้อเท็จจริง นักวิจัยควรได้มีการจัดทำแผนที่ (Mapping) ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเพื่อใช้เป็นเส้นทางในการดำเนินการวิจัยได้ถูกต้องแม่นยำ ได้แก่ แผนที่ทางกายภาพ (Physical Map) แผนที่ประชากร (Demographic Map) และแผนที่ทางสังคม (Social Map) จากการศึกษาข้อมูลพื้นฐานจะทำให้เลือกบุคคลที่จัดเวทีเพื่อสนทนาได้ตรงวัตถุประสงค์และประเด็นการวิจัยได้ดีขึ้น

1.3 การออกแบบกลุ่มตัวอย่าง ดำเนินการต้องคำนึงถึงเวลาสถานที่ ผู้ให้ข้อมูล และเหตุการณ์

1.4 เวลา ควรต้องคำนึงถึงวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ ด้วย ว่าเมื่อใดเป็นเวลาที่เหมาะสมกับการไปนั่งสนทนากลุ่ม ผู้เขียนเคยได้ยินนักวิจัยท่านหนึ่งกล่าวถึง การนัดหมายกลุ่มชุมชนว่า“ให้ อดบ. ไปนัดชาวบ้านให้เพื่อจัดเวทีในช่วงกลางคืนที่ศาลาวัด อุดสำห้ไปถึง ไม่มีชาวบ้านมาเลย” จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่าการนัดหมายเวลาที่ผิดพลาดโดยนักวิจัยไม่ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนให้ถ่องแท้ก่อน หรืออาจจะขาดการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนกับนักวิจัย ทำให้มีอุปสรรคได้

1.5 สถานที่ ส่วนใหญ่การระดมความคิดเห็นกับชาวบ้านมักใช้วัด โรงเรียน ร้านค้าในหมู่บ้าน หรือบ้านชาวบ้านที่กว้างใหญ่ ทั้งนี้ต้องพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ให้เหมาะสมด้วย เช่น การใช้วัด บางเวลาอาจจะไม่เหมาะสม หรือใช้โรงเรียนที่มีเก้าอี้เล็กเกินไป สิ่งที่สำคัญการเลือกสถานที่ต้องอยู่ในบรรยากาศที่โปร่ง โล่ง สบาย ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม จะทำให้เกิดสมาธิและความตั้งใจที่จะแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ที่สำคัญบางครั้งจำเป็นต้องใช้สถานที่ที่ต่างไปจากพฤติกรรมเดิมเพราะจะได้มีสมาธิในการพูดคุยไม่พะวักพะวนกับพฤติกรรมเดิม โดยเฉพาะเป็นเรื่องที่ต้องการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ แต่ถ้าเป็นการเก็บข้อมูลพื้นฐานที่ต้องอาศัยการสังเกตในกระบวนการผลิตก็อาจใช้สถานที่การผลิต

1.6 ผู้ให้ข้อมูล เป็นสิ่งสำคัญที่ควรต้องคำนึงถึงถึงกลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์กับเรื่องหรือมีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) มากที่สุดซึ่งควรเป็นกลุ่มที่มีภูมิหลัง คุณลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกัน(Homogenous) และการพิจารณาจากโครงสร้างการทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนั้น ๆ เช่นธุรกิจชุมชน ควรเลือกผู้ที่มีบทบาทในการผลิต ผู้ออกแบบ ผู้จัดหาวัตถุดิบ

ผู้จัดการด้านการตลาด เป็นต้น ทั้งนี้การคัดเลือกผู้เข้าร่วมกลุ่มควรคำนึงถึงการเลือกบุคคลที่มีตำแหน่งที่เป็นทางการ (Positional approach) การเลือกบุคคลที่เชื่อในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ (reputational approach) ในกระบวนการของธุรกิจ ชุมชนนั้นเราจะพบว่าผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและมีการเปลี่ยนแปลงไปถ้าเราศึกษาจะพบว่าผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นจะเบื้องหลังของผู้ที่ปราชญ์ที่ได้ถ่ายทอดต่อมายังรุ่นต่อ ๆ ไป ดังนั้นบุคคลเหล่านี้จะทำหน้าที่ประสานประโยชน์ทั้งในกลุ่มและในสังคมนั้น ๆ ด้วย มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างการทำหน้าที่ของกันในแต่ละชิ้นงาน การที่นักวิจัยแสดงข้อมูลจากความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนี้จะทำให้นักวิจัยได้รับข้อมูลที่ถี่ถ้วน ส่วนในอีกระดับชั้นหนึ่งของการวิจัยเพื่อพัฒนาธุรกิจชุมชนที่ต้องการมีการสร้างความรู้ใหม่เพราะวิธีการที่เป็นภูมิปัญญาแต่ดั้งเดิมบางอย่างก็ล้าสมัย บางทีก็ไม่ถูกสุขลักษณะภายใต้สังคมในยุคใหม่ที่เต็มไปด้วยลพิษ เป็นต้น จำเป็นที่ต้องมีการเชื่อมโยงวิธีการสากลกับท้องถิ่นเข้าด้วยกัน เพื่อการพัฒนาภูมิปัญญาไทยสู่สากล ดังนั้นในการสนทนากลุ่มในลักษณะนี้จะต้องมีคน 2 กลุ่ม ก็ือนักวิชาการกับผู้ผลิตท้องถิ่น โดยการสนทนาแบบให้การยอมรับซึ่งกันและกัน (Respect) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน แต่ทั้งนี้ต้องเป็นการตัดสินใจของชาวบ้านในการวางแผนการปฏิบัติด้วยตนเองมิใช่ให้นักวิจัยเป็นผู้กำหนด ซึ่งผู้เขียนพบว่ามิใช่เรื่องง่าย ๆ ที่ชุมชนจะยอมรับการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลง จำเป็นต้องมีการทดลอง (Experiment) ไปด้วย

1.7 สถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยต้องกำหนดถึงว่าข้อมูลที่จะสนทนานั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร ใครคือคนที่จะชวนเข้าร่วมสนทนาเรามักจะพวนักวิจัยแบบ PAR คิดว่าการจัดเวทีชาวบ้านแล้วถือว่าเป็นใช้ได้ โดยขาดสาระที่เชื่อมโยงเพราะการเก็บข้อมูลชุมชนที่เป็นลักษณะคุณภาพเป็นปฐมภูมิสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงเน้นกระบวนการ (Process) ที่ได้ข้อมูลมากกว่าที่จะเน้นแต่ผลผลิตดังนั้นการกำหนดประเภทและจำนวนผู้เข้าร่วมต้องดูที่สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องว่าเป็นข้อมูลระดับมวลชน หรือข้อมูลที่เป็นเชิงวิชาการในมิติของการวิจัยที่ต้องให้บทบาทในการแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด ชั่วช่วยให้แสดงออก การสังเกตเป็นอีกเครื่องมือหนึ่ง ที่ต้องนำมาใช้ในการสนทนากลุ่ม โดยแบ่งเป็นการสังเกตโดยเข้าไปมีส่วนร่วม (Participation observation) และการสังเกตอยู่รอบนอกโดยมีกลุ่มส่วนร่วมกับกลุ่มที่สังเกต (Non - Participation observation) ดังตัวอย่างที่ผู้เขียนร่วมกับชาวบ้านทดลองขายผลิตภัณฑ์ที่ศึกษาพฤติกรรมความนิยมของผู้บริโภค ทำให้ได้รับทราบข้อเท็จจริงร่วมกับชุมชน ในขณะที่เดียวกันในทางกลับกัน ผู้เขียนเคยไปนั่งสังเกตการณ์อยู่ภายนอกที่ผู้ซื้อมีความสนใจในผลิตภัณฑ์ของชุมชน ทั้งเพศ อายุ การวิพากษ์วิจารณ์ของผู้ที่มาเยี่ยมชมสินค้าชุมชน ถือว่าเป็นการสนทนากลุ่มไปในตัวเป็นต้น และกลับมาสนทนากลุ่มเพื่อหาประเด็นต่าง ๆ จากสังเกตการณ์ต่อไป

2. การเตรียมตัวของผู้ดำเนินการ

นักวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจำเป็นต้องมีความพร้อมกับตัวเองในการสร้างความมุ่งมั่นและอุดมการณ์ การมีจิตสาธารณะ การวางแผนการจัดการที่ดี พร้อมทั้งมีการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการดำเนินการต่ออยู่เสมอ การคำนึงถึงแนวคิดที่ถูกต้องเพื่อจะได้เชื่อมโยงกับสถานการณ์ที่เป็นจริงความรอบรู้ในศาสตร์สาขาต่าง ๆ เพราะวิถีชีวิตชุมชนมีมิติเป็นองค์รวมมิใช่ความรู้แยกส่วนเหมือนในระดับการศึกษา การรู้จักทำหน้าที่วิทยากรกระบวนการในการสนทนาได้ ข้อมูลที่แจ่มชัดมากที่สุด อาจใช้เทคนิคต่าง ๆ มาช่วย เช่น เทคนิคคู่คิด (Think – Pair – Share) คือการวิพากษ์ปัญหาร่วมกันจนได้คำตอบ เทคนิคคู่คิดสี่สหาย (Think – Square) คือการแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูล 4 คน ในการให้ข้อมูล แต่ที่สำคัญกับการสนทนากลุ่มทุกครั้งควรมีการสร้างเทคนิคการสร้างภาพอนาคต (Scenario Technique) เพื่อหาแนวทางในการปฏิบัติการ ทั้งนี้การเริ่มสนทนาควรจะเริ่มจากการอุ่นเครื่อง (Warm up) ด้วยคำถามสบาย ๆ และคำถามปลายเปิด แล้วจึงพยายามถามตามอย่างต่อเนื่อง เป็นการล้วงลึกให้ได้มากที่สุด(Probes) และสรุปเมื่อเสร็จในแต่ละเรื่อง

3. การจัดเตรียมผู้ดำเนินการและผู้ร่วมงาน

ในการนัดสนทนากลุ่ม นักวิจัยต้องมีการวางแผนทีมงานให้รัดกุมและคุ้มค่าเพราะค่าใช้จ่ายในแต่ละครั้งและชุมชนที่ต้องใช้เวลาที่เขาต้องประกอบสัมมาอาชีพเพื่อหาร่วมวงสนทนา นักวิจัยต้องไม่คิดแต่เพียงว่าสิ่งที่ลงไปทำให้ชาวบ้านเป็นประโยชน์เป็นความรู้ ชาวบ้านต้องเสียสละ เพราะเขาเหล่านั้นอาจคิดตรงกันข้ามกับท่านเช่น “นักวิชาการพวกนี้ลงมาเอาข้อมูลจากเราไปหากินกันอีกแล้ว” หรือ “เมื่อ! ลงมาทำอะไรนักหนาไม่เห็นช่วยอะไรให้ดีขึ้นเลย” สิ่งที่คุณเขียนถึงเห็นว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องหาเช้ากินค่ำ การที่จะให้หยุดทำงานเพื่อหาร่วมวงสนทนา ก็เท่ากับว่าในวันนั้นเขาเหล่านั้นก็ไม่มีรายได้มาจุนเจือครอบครัวแล้ว อีกประการหนึ่งในยุคปัจจุบันที่มุ่งการพัฒนาสูงต้องถิ่น ชาวบ้านต้องมีการประชุมบ่อยมาก ดังนั้นการเตรียมประเด็นประชุมทีมงานให้พร้อมจะทำให้เกิดประสิทธิภาพ ซึ่งควรแบ่งหน้าที่และเตรียมการ เป็น 3 ลักษณะดังนี้

3.1 ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ควรต้องฟังภาษาท้องถิ่นได้ดี มีบุคลิกดี อ่อนน้อม มีมนุษยสัมพันธ์ สร้างบรรยากาศที่เป็นกันเอง รู้เบื้องหลังความต้องการและวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยได้เป็นอย่างดี วางแนวคำถามได้ครอบคลุมเนื้อหาและแม่นยำ โดยให้ผู้ให้ข้อมูลได้ดีโอกาสสนทนาตามประเด็นให้ได้มากที่สุดและผู้เข้าร่วมวงสนทนาได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง

3.2 ผู้จดบันทึกการประชุม (Note taker) การจดบันทึกมี 2 รูปแบบ คือการเขียนบนกระดาษแผ่นใหญ่เพื่อให้ผู้ร่วมวงสนทนาเห็นประเด็นจากการพูดคุยได้ชัดเจน ทั้งนี้ต้องมีการสรุปเป็นระยะ ๆ และอีกประเภทหนึ่งคือการจดบันทึกรายละเอียดทั้งหมด จำเป็นต้องมีเครื่อง

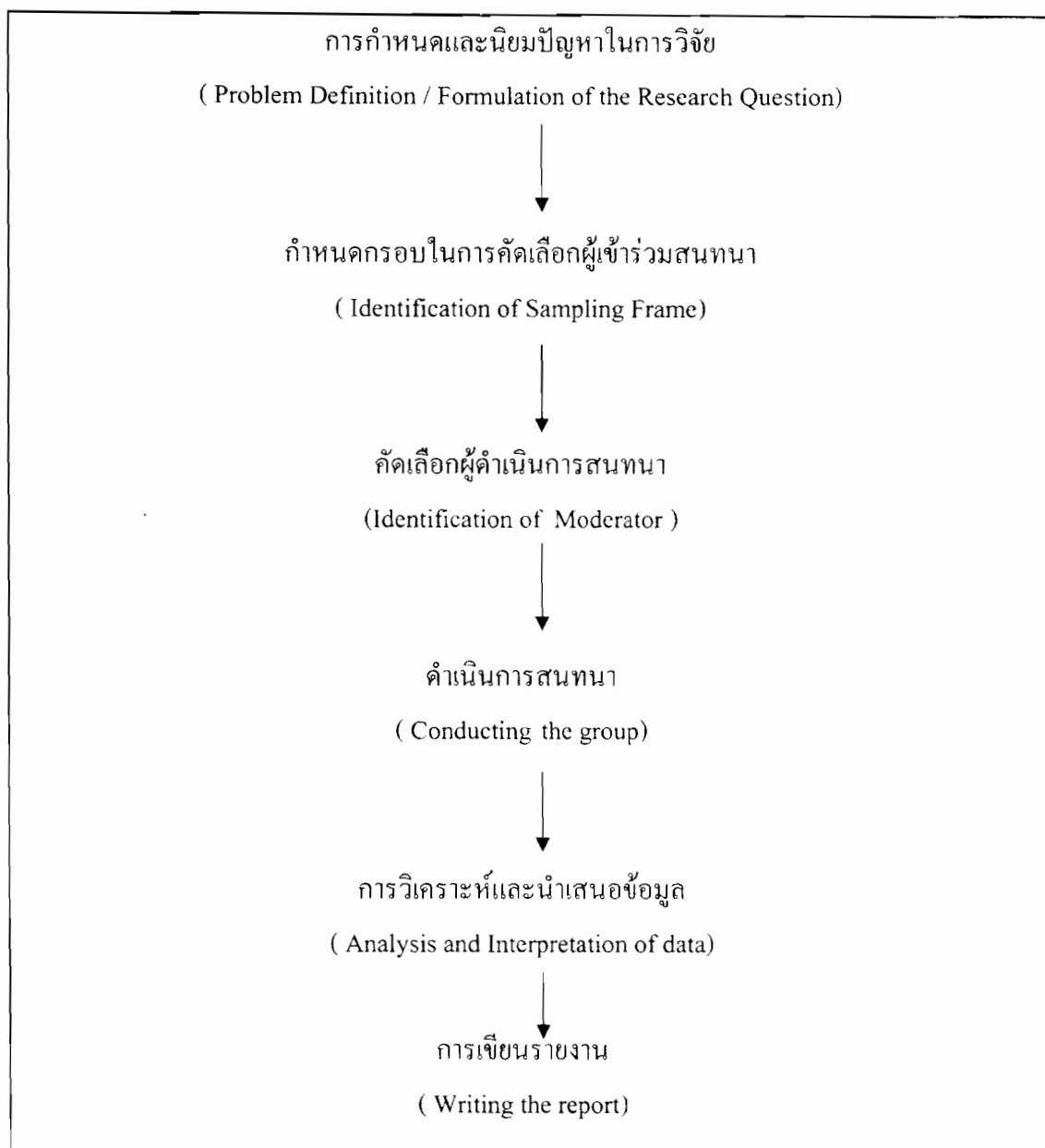
บันทึกเสียงสมุดจดบันทึก ปากกาให้พร้อม การจดบันทึกในลักษณะนี้ต้องมีทั้งที่เป็นคำพูด สถานการณ์ที่แวดล้อม การตั้งข้อสังเกตของผู้จดบันทึก การเขียนแผนผังผู้เข้าร่วมกลุ่ม ผู้จดบันทึกในลักษณะนี้ควรอยู่นอกและมีสมาธิต่อการสนทนากลุ่มตลอดเวลา และเมื่อเลิกสนทนาควรถอดเทปด้วยตนเอง เพื่อความเข้าใจในสิ่งที่จดบันทึก นำมาวิเคราะห์ สรุปประมวลผลต่อไป

3.3 ผู้ช่วยอำนวยความสะดวก (Assistant) ทำหน้าที่ช่วยเหลือทั่วไปในการเตรียมเครื่องมืออำนวยความสะดวกแก่ผู้ดำเนินการสนทนาผู้เข้าร่วมผู้จดบันทึก ดูแลเรื่องบันทึกเสียง เปลี่ยนม้วนบันทึกเสียงเป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการสนทนากลุ่มในการทำวิจัยปฏิบัติการมีใช้เพียงแต่มานั่งสนทนาเพื่อนำข้อมูลไปเขียนงานวิจัยเท่านั้น และไม่ใช่ว่าข้อกำหนดว่าการทำสนทนากลุ่มจะต้องมีรูปแบบที่ตายตัวเหมือนการวิจัยอื่น ๆ จำเป็นต้องอาศัยศาสตร์และศิลป์ โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ จุดเน้น การใช้ประโยชน์และเงื่อนไข และที่สำคัญการคำนึงการนำแนวทางจากการสนทนาไปทดลองปฏิบัติที่เป็นจริง ซึ่งจะทำให้ได้ผลของการวิจัยที่เป็นการปฏิบัติการมีส่วนร่วมที่แท้จริง และบทสรุปท้ายของการสนทนากลุ่มเมื่อจะจบงานวิจัยชิ้นนั้น นักวิจัยและชุมชน จึงมาจัดสนทนาทบทวนว่าได้อะไรจากการทำวิจัยเรื่องนั้น ๆ บ้าง และแน่นอนต้องคำนึงว่าได้องค์ความรู้อะไรอย่างไร ภายใต้บรรยากาศที่มีไมตรีจิตต่อกัน มีทักษะในการตั้งคำถาม

Stewart และ Schamdasani (1990 : 254) ได้สรุปขั้นตอนการจัดกลุ่มสนทนา ไว้ดังนี้

การตีความ การแปลความหมาย และการสังเคราะห์เนื้อหา

การตีความ การแปลความหมาย และการสังเคราะห์เนื้อหาเป็นกิจกรรมช่วงท้าย ๆ ของกระบวนการวิจัย ผู้เขียนกิจกรรมในช่วงต้น ๆ ได้ดำเนินการอย่างครบถ้วนและถูกหลักการอย่างที่เราควรจะเป็น ดังนั้น ในกิจกรรมการตีความ การแปลความหมาย และการสังเคราะห์เนื้อหามักจะเป็นกิจกรรมที่ผสมผสานแทบจะเป็นกิจกรรมหนึ่งเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ประเสริฐ กิติรัตน์ ตระการ(2546 : 93-96) ได้เสนอข้อควรพิจารณาในการดำเนินการด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การตรวจสอบการได้มาซึ่งข้อมูล ควรดูในรายละเอียด
 - 1.1 แหล่งข้อมูลที่ได้มาน่าเชื่อถือหรือไม่ ใครเป็นผู้ให้ข้อมูลข้อมูลทันสมัยหรือไม่
 - 1.2 ข้อมูลมีความครบถ้วน รอบด้านเพียงพอหรือยัง
 - 1.3 ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นปฐมภูมิ หรือทุติยภูมิ
 - 1.4 กระบวนการเก็บข้อมูลน่าเชื่อถือหรือไม่
 - 1.5 ควรมีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลร่วมกันระหว่างชุมชนกับผู้วิจัย
2. การเตรียมการตีความ การแปลความหมายข้อมูล และการสังเคราะห์เนื้อหา
 - 2.1 เตรียมนัดหมายผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย สร้างบรรยากาศเรียนรู้ร่วมกัน
 - 2.2 การตีความโดยคณะศึกษา มีผู้รู้ในชุมชนหรือเจ้าหน้าที่ในชุมชนที่จะต้องเป็นผู้รับผลไปดำเนินการร่วมอยู่ด้วยกัน
 - 2.3 การตีความต้องยึดกรอบ เกณฑ์ ข้อตกลงในการศึกษาตลอดจนแนวปฏิบัติวิถีชีวิตของชุมชนเป็นแนวทาง
 - 2.4 การตีความต้องเอาเสียงส่วนใหญ่ ความเข้าใจส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นหลัก ถึงแม้จะไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องก็ตาม แล้วจึงค่อยเสนอความเห็นเพื่อเปรียบเทียบให้เกิดการศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ถูกต้องที่สุด
3. กระบวนการตีความ การแปลความหมายข้อมูล และการสังเคราะห์เนื้อหา

ควรดำเนินการในที่แจ้ง โปร่งใส ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมให้มากที่สุด ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความสำคัญ ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถแยกถูก - ผิด สิ่งที่เป็นสีขาว - ทา - ดำในชุมชน และยอมรับในข้อสรุปที่จะต้องนำไปปฏิบัติร่วมกัน

 - 3.1 การตีความจะต้องไม่ลำเอียงด้วยเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้น
 - 3.2 ควรเปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบความถูกต้องข้อสรุปสังเคราะห์โดยชุมชน
4. การตีความ การแปลความหมายข้อมูล และการสังเคราะห์เนื้อหาเพื่ออะไร

ได้ข้อสรุปแล้วเอาไปทำอะไร จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรในชุมชนหรือไม่อย่างไร เป็นคำถามที่ต้องทราบเป้าหมายล่วงหน้าผู้เขียนหวังว่า ทุกฝ่ายต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นในชุมชน แต่ที่สำคัญคือ กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องเกิด เติบโต และงอกงามจากภายใน ถ้ามีการวิจัยเสร็จตามแผนได้ข้อสรุปที่ถูกต้องตามน่าเชื่อถือ แต่การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชนยังไม่เกิดก็ไม่ต้องเสียใจ จึงถอยกลับไปทำกระบวนการซ้ำอีกสักกรอบ ซ่อมส่วนที่ขาดตกบกพร่องหายไป แล้วทุกฝ่ายจะร่วมชื่นชมใช้ประโยชน์จากผลงานร่วมกัน อย่างมีความสุข

5. การสังเคราะห์เนื้อหา ถือเป็น การสรุปสิ่งที่ศึกษา ค้นคว้ามา และทำการยกระดับ เป็นบทเรียน เป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อลดการทำซ้ำการลบล้างปัญหาทางมวล การต่อยอดหรือ ขยายผลงานให้พัฒนาก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ประเด็นสำคัญ ที่สังเคราะห์ให้ได้คือ

5.1 ปัจจัยของความสำเร็จ ความล้มเหลว

5.2 การจากระบบของสิ่งที่ศึกษา เช่น ระบบการผลิต ระบบการตลาด ระบบ ความสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้อง

5.3 อดีต – ปัจจุบัน และอนาคตของกิจกรรมนั้น ๆ

5.4 องค์ความรู้ใหม่ทั้งในเชิงวิธีการ บริหารจัดการของชุมชน การค้นพบสิ่งใหม่ การพบผู้นำใหม่ การพบทางออกของการแก้ปัญหาใหม่ ๆ

5.5 การสร้างเครือข่าย การทำงานแบบภาคีกับทั้งภาครัฐและเอกชน

6. การตีความ การแปลความหมาย และการสังเคราะห์เนื้อหาในการศึกษาชุมชนนั้น มีลักษณะต้องผลิตซ้ำ ทำซ้ำแล้วซ้ำอีก ทั้งนี้เพื่อให้ทุกฝ่ายเกิดการเรียนรู้พร้อมกัน ที่สำคัญชุมชน จะต้องเกิดการเรียนรู้เป็นเจ้าของและผู้ที่ใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ นั้น ๆ สิ่ง ที่ควรปฏิบัติในการ การตีความ และการแปลความหมาย ได้แก่

6.1 ไม่ควรตีความและแปลความหมายโดยบุคคลเพียงคนเดียวหรือโดยทีมวิจัย ฝ่ายเดียว

6.2 การตีความควรอิงกับรูปธรรม ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนนั้น ๆ ไม่เช่นนั้นชุมชนอาจจะไม่ยอมรับหรือไม่เกิดการเรียนรู้ในสิ่งนั้น ๆ

6.3 บรรยากาศการเรียนรู้ ต้องจัดให้สอดคล้องกับชุมชนเป็นหลักใช้วิธีการที่ง่าย ไม่เป็นทางการ ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ถ้าเป็นภาษาถิ่นได้ดีมาก

6.4 การตีความ การแปลความหมาย ไม่ควรเร่งรีบ รวดรัดต้องรอคอย สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกัน กระตุ้นให้ชุมชนแสดงความคิดเห็น มีส่วนร่วมให้มากที่สุด ถ้าการเรียนรู้ยังไม่เกิด ไม่ควรผ่านกิจกรรมนั้น ๆ เป็นอันขาด

แบบฝึกหัดบทที่ 4

1. เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความสำคัญอย่างไรต่อการศึกษาชุมชน และข้อมูลที่ได้มีความเที่ยงตรง ถูกต้องเพียงใด
2. การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยเทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม มีความแตกต่างกันอย่างไร พร้อมยกตัวอย่างประกอบ ตามประเด็นความแตกต่างที่กล่าวอ้าง
3. บทบาทผู้สังเกตมีความสำคัญอย่างไรต่อการเก็บรวบรวมข้อมูล
4. จงอธิบายลักษณะสำคัญของการสัมภาษณ์ที่ดี
5. องค์ประกอบที่สำคัญที่ควรคำนึงถึงในการจัดสนทนากลุ่ม มีอะไรบ้าง จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่างประกอบ
6. ให้ศึกษาบริบทชุมชนของตนเอง 1 ชุมชน โดยใช้เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งออกแบบสังเกต สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ตามประเด็นที่ศึกษา

การวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการวิจัยที่แสวงหาความจริงในสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ (Naturalistic inquiry) ซึ่งเป็นการสอบสวน มองภาพรวมทุกมิติ (Holistic perspective) ด้วยตัวผู้วิจัยเอง เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่สนใจกับสภาพแวดล้อมนั้น โดยให้ความสำคัญกับข้อมูลที่เป็นความรู้สึนึกคิด คุณค่าของมนุษย์ และความหมายที่มนุษย์ให้ต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive analysis)

ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ ไว้ดังนี้

John W. Creswell (1998: 15) กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง กระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อหาความเข้าใจ บนพื้นฐานของระเบียบวิธีอันมีลักษณะเฉพาะที่มุ่งการค้นคว้าหาประเด็นปัญหาทางสังคม หรือปัญหาของมนุษย์ ในกระบวนการนี้ นักวิจัยสร้างภาพหรือข้อมูลที่ซับซ้อน เป็นองค์รวม วิเคราะห์ข้อความ รายงานทัศนคติของผู้ให้ข้อมูลอย่างละเอียด และดำเนินการศึกษาในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ

จุดเน้นของ Creswell อยู่ที่ภาพหรือข้อมูลที่ซับซ้อน เป็นองค์รวม การทำวิจัยเชิงคุณภาพนั้น มีแนวทางหรือรูปแบบของนักวิจัยสามารถจะเลือกใช้ได้ถึง 5 แบบ (หรือ 5 วิธี – Five Traditions) คือ วิธีการศึกษาชีวประวัติบุคคล (Biography) ซึ่งพัฒนามาจากวิธีการของนักประวัติศาสตร์, วิธีการเชิง ปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) ซึ่งพัฒนามาจากปรัชญาจิตนิยม, วิธีการวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (Grounded theory) ซึ่งมีภูมิหลังจากสังคมวิทยา, วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ซึ่งถือกำเนิดและพัฒนามาจากมานุษยวิทยา และวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study)

Rice and Ezzy (1999 : 291) กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ หมายถึง การวิจัยที่ให้ ความสำคัญกับการตีความหมาย มุ่งทำความเข้าใจในกระบวนการสร้างและธำรงไว้ซึ่งความหมายที่สลับซับซ้อนและละเอียดอ่อน จุดมุ่งหมายของการวิจัยแบบนี้ อยู่ที่การลองเอาข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์หรือการกระทำ โดยคงไว้ซึ่งบริบทของเหตุการณ์หรือการกระทำเหล่านั้นและทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาที่ให้รายละเอียดเป็นบูรณาการ (คือ เชื่อมโยงเหตุการณ์แต่ละ

เหตุการณ์เข้าในระบบความหมายและแบบแผนทั้งหมด) ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพได้นำเอาแนวคิดทางทฤษฎีหลากหลายมาใช้ในการศึกษา เช่น ทฤษฎีปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology), ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interactions), ทฤษฎีว่าด้วยศึกษาวัฒนธรรม (Cultural Studies), จิตวิทยา (Psychology) และทฤษฎีสตรีนิยม (Feminism) นอกจากนี้ ยังนำเอาวิธีการเก็บข้อมูลหลายอย่างมาใช้เช่น การสัมภาษณ์ การวิเคราะห์เชิงพรรณนา วิธีการเชิงชาติพันธุ์วรรณา และวิธีการสนทนากลุ่ม เป็นต้น

สุวิมล ติรกานันท์ (2546 : 84) ได้กล่าวถึงการวิจัยเชิงคุณภาพว่า เป็นการวิจัยที่มีความเชื่อพื้นฐานทางด้านวิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับการสังเกตปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงเวลา ที่ศึกษา เพื่อสร้างข้อสรุปตามแนวคิดของชาร์ลส์ คาร์วิน ที่อาศัยการสังเกตการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ในการสร้างทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งการวิจัยประเภทนี้จะให้ความสำคัญ แก่ข้อมูลที่เป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ และข้อมูลที่เป็นความคิดเห็นของมนุษย์ การกำหนดคุณค่า ของสิ่งต่าง ๆ ของมนุษย์ซึ่งเป็นการค้นหาความรู้โดยการติดตามสังเกต พิจารณาตรวจสอบ และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น โดยมุ่งที่จะวิเคราะห์เพื่อการหาข้อสรุปของข้อมูลที่ได้ทั้งหมด

สุภางค์ จันทวานิช (2545 : 13) กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การแสวงหาความรู้ โดยการพิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงในทุกมิติ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น วิธีการนี้จะสนใจข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิด ความหมายค่านิยมหรืออุดมการณ์ของบุคคล นอกเหนือไปจากข้อมูลเชิงปริมาณ มักใช้เวลานานในการศึกษาติดตามระยะยาว ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นวิธีหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล และเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุป แบบอุปนัย

สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ จากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริง ซึ่งก็คือปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิด ประวัติชีวิต ค่านิยม ประสบการณ์ หรือ ปัญหาในการดำเนินชีวิตบางประการแม้แต่ อุดมการณ์ต่าง ๆ การศึกษาดังกล่าวจะนำมาซึ่งความรู้ ความเข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างลึกซึ้ง ซึ่งยากที่จะนำมาจัดทำหรือวิเคราะห์เชิงปริมาณได้

ลักษณะเด่นของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการวิจัยที่มุ่งจะตอบคำถามในการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ โดยการพิจารณาปรากฏการณ์สังคมจากสภาพแวดล้อมความเป็นจริงในทุกมิติ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น โดยจะให้ความสนใจข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิด ความหมาย ค่านิยม อุดมการณ์ ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ดังกล่าว ซึ่งจะมีลักษณะเด่นของการศึกษาดังนี้

1. Holistic and multifacets approach คือ ศึกษาปรากฏการณ์จากหลากหลายแง่มุม โดยจะใช้แนวคิดทฤษฎีหลายอย่างเป็นแนวทางในการศึกษา ไม่ยึดติดเฉพาะรูปแบบใดรูปแบบเดียว และมองภาพในองค์รวมในลักษณะที่เกี่ยวข้องโยงสัมพันธ์กันระหว่างหน่วยต่างๆ ดังนั้นการวิจัยคุณภาพจึงมีตัวแปรที่ศึกษาก่อนข้างมาก และเป็นสหวิทยาการ นอกจากนี้การวิจัยเชิงคุณภาพสนใจกระบวนการปรากฏการณ์มากกว่าผลของปรากฏการณ์

2. Natural of field setting คือ ศึกษาปรากฏการณ์ในสภาวะแวดล้อมและบริบทสังคมที่เป็นจริงตามธรรมชาติ จึงเป็นการศึกษาในสนาม และไม่มีกระบวนการควบคุมหรือทดลองในห้องปฏิบัติการ การวิจัยเชิงคุณภาพจะย้ายการลงสัมผัสข้อมูลรูปธรรมอย่างละเอียดจริงจัง

3. Intangible variables ปัจจัยหรือตัวแปรที่ศึกษาในการวิจัยคุณภาพจะเน้นเกี่ยวกับด้วยความรู้สึก ความนึกคิด จิตใจและความหมายที่กำหนดโดยวัฒนธรรมของสังคมนั้น ซึ่งเป็นตัวแปรที่กำหนดปรากฏการณ์พฤติกรรมมนุษย์

4. Human value การวิจัยเชิงคุณภาพจะเน้นการให้ความเคารพและให้ความสำคัญแก่คุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้ถูกวิจัย โดยการไม่ลบหลู่ศักดิ์ศรีและไม่ใช้บรรทัดฐานของตนเป็นเครื่องตัดสิน แต่ต้องศึกษาทำความเข้าใจในระบบสังคมที่เราศึกษาและพยายามรักษาสภาพสังคมนั้นให้ดำรงอยู่โดยยึดหลักการแลกเปลี่ยนที่ผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยจะมีฐานะเท่าเทียมกัน ใกล้เคียงกันในการสนทนา พูดคุย มีอิสระเสรีที่จะถามและตอบเท่า ๆ กัน

5. In depth and long term study การวิจัยคุณภาพเป็นการศึกษาแบบเจาะลึกและใช้ระยะเวลาศึกษายาวนาน เพื่อให้สามารถเข้าใจในปรากฏการณ์ของสังคมอย่างต่อเนื่องครบถ้วนและลึกซึ้ง

6. Descriptive and inductive analysis การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ จะเป็นลักษณะพรรณนาและบรรยายภาพของปรากฏการณ์ในภาพกว้าง และลึก ในทุกมิติของปรากฏการณ์ ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกันของหน่วยต่างๆ นอกจากนั้นการวิจัยเชิงคุณภาพ ยังอธิบายหรือตีความภาพของปรากฏการณ์นั้น ในเชิงการสร้างข้อสรุปหรือให้

เหตุผลแบบอุปนัย (Inductive Reasoning) ซึ่งเป็นการสร้างข้อสรุปจากหลักฐานและสิ่งที่ค้นพบย่อยๆ ที่จัดกระจายหลากหลายกรณี รวบรวมมาอธิบายเป็นภาพรวมในเชิงนามธรรมซึ่งไม่ใช่ตัวเลขทางสถิติ

การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ

การออกแบบการวิจัย (research design) เป็นเรื่องของการวางแผนที่เกี่ยวกับสิ่งที่ต้องทำในการวิจัย แผนนั้นอาจบอกให้ทราบว่า จะต้องทำอะไร อย่างไรแล้ว ยังช่วยกำหนดว่า กิจกรรมการวิจัยจะคลี่คลายจากจุดเริ่มต้นไปถึงจุดสุดท้ายอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการจัดส่วนประกอบและรายละเอียดต่างๆ ที่จะต้องทำในการวิจัยเข้าด้วยกัน เพื่อบรรลุถึงจุดมุ่งหมายของการวิจัยที่วางเอาไว้ การออกแบบการวิจัยเป็นผลของกระบวนการค้นคว้าและแนวคิดทฤษฎี บวกกับตรรกะวิธีการของวิธีการที่นักวิจัยจะต้องเลือกมาใช้ ให้เหมาะกับบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ที่จะทำการวิจัย

การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ แผนที่ทางความคิดของนักวิจัยว่าในการทำวิจัยเพื่อบรรลุถึงคำตอบที่เข้าใจนั้น เขาจะต้องทำอะไรบ้าง จะทำอย่างไร จะทำอะไรก่อนอะไรหลัง และจะเกี่ยวข้องกับใครบ้าง แผนที่ทางความคิดนี้เหมือนแผนที่ของนักเดินทางตรงที่มันทำหน้าที่ให้แนวทางในการทำวิจัยเพื่อไปให้ถึงคำตอบที่ต้องการเท่านั้น นักวิจัย (ซึ่งเปรียบเสมือนนักเดินทาง) อาจจะปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการทำงานให้ต่างออกไปจากที่ออกแบบไว้แต่แรกก็ได้ ถ้าเห็นว่ามีเหตุผลสมควรคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งของแผนที่ทางความคิดสำหรับการทำวิจัยคือ แต่ละขั้นตอนแต่ละองค์ประกอบใน “แผนที่การวิจัย” (การออกแบบ) นี้ต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันชนิดที่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนในองค์ประกอบอันหนึ่งก็จะมีผลกระทบต่อองค์ประกอบที่เหลืออื่นๆ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

องค์ประกอบของการออกแบบการวิจัย

องค์ประกอบหรือสิ่งที่ต้องนำมาพิจารณาในการออกแบบการวิจัยมีหลายส่วน ผู้รู้สามารถมีความเห็นสอดคล้องกันในส่วนหลักๆ ที่สำคัญๆ แต่ในส่วนที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยมีความเห็นที่แตกต่างกันบ้าง ในที่นี้จะนำเสนอสิ่งที่ผู้รู้บางท่านให้ไว้พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

Maxwell (1996 : 5-6) เสนอว่า ในการออกแบบการวิจัยมีองค์ประกอบที่ต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษ 5 ประการคือ

1. จุดมุ่งหมายของการศึกษา (Purpose) ในการออกแบบจุดมุ่งหมายของการศึกษาคควรพยายามตอบคำถามเหล่านี้ เป้าหมายสูงสุดของการศึกษาคืออะไร? มีประเด็นอะไรบ้างที่ต้องการทำความเข้าใจ และประเด็นเหล่านั้นมีความสำคัญอย่างไร? ทำไมจึงมีการศึกษาเรื่องนี้? มีเหตุผลอะไรที่เราต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้? และการศึกษาที่เราเสนอว่าจะทำนั้นมีคุณค่าเพียงใด?

2. แนวคิดในการศึกษา (conceptual context) เราคิดว่าปรากฏการณ์หรือสิ่งที่เรากำลังศึกษานั้นน่าจะเป็นอย่างไร? มีทฤษฎี ข้อค้นพบ และกรอบแนวคิดอะไรบ้างที่จะเป็นแนวทางในการศึกษาของเรา? มีการศึกษาที่ผ่านมา, ผลการทดลองการศึกษาในเบื้องต้น และประสบการณ์ส่วนตัวของนักวิจัยอะไรบ้าง ที่พอจะนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้? ส่วนนี้ของการออกแบบจะเกี่ยวกับทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว หรือที่เราจะสร้างขึ้นเองเพื่อทำความเข้าใจประเด็นที่เราศึกษา ทฤษฎีนั้น เราอาจได้จาก 4 ทาง คือ (1) จากประสบการณ์ส่วนตัวเรา, (2) จากทฤษฎีหรือการวิจัยที่คนอื่นทำไว้แล้ว, (3) จากการศึกษาสำรอง และ (4) จากการสังเคราะห์ขึ้นมาเองของนักวิจัย

3. คำถามสำหรับการวิจัย (Research questions ในการออกแบบส่วนนี้ควรพยายามตอบคำถามเหล่านี้ คือในการทำวิจัยเรื่องนี้เราต้องการรู้หรือทำความเข้าใจอะไรบ้าง? มีสิ่งใดบ้างที่ยังไม่มีใครรู้แต่เราอยากจะรู้ และอยากจะทำ ความเข้าใจในการวิจัยเรื่องนี้? ในการวิจัยนี้เราจะพยายามตอบคำถามอะไรบ้าง? และคำถามเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับกันอย่างไร

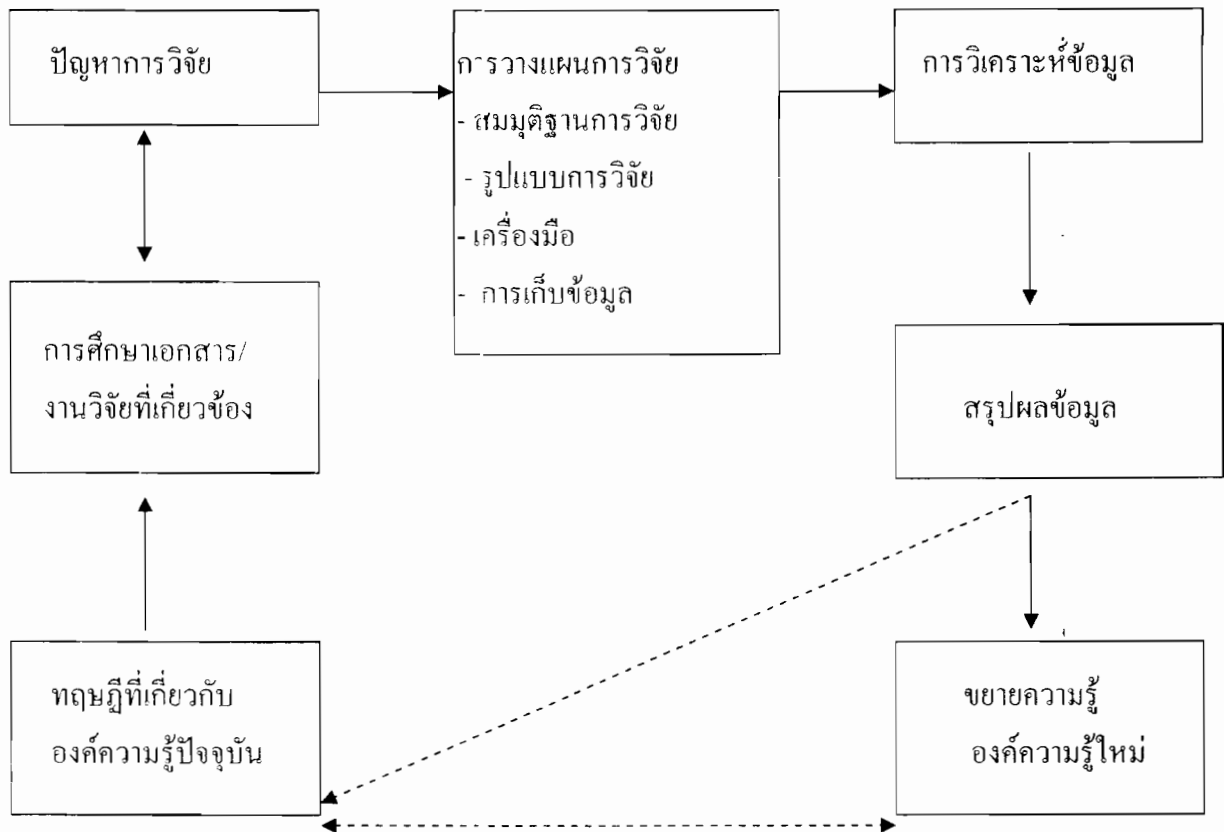
4. วิธีการศึกษา (Methods): วิธีการศึกษาคือสิ่งที่เราจะลงมือทำจริงๆ ในการวิจัย นั่นคือ เราจะใช้แนวการศึกษา (approach) และเทคนิคในการเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลอะไรบ้าง? เราจะมีวิธีการรวบรวมข้อมูลที่รวบรวมมาโดยใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลแบบต่างๆ ได้อย่างไร และจะทำการสังเคราะห์ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลแบบต่างๆ ให้เข้ากันเป็นเนื้อเดียวกันได้อย่างไร? ส่วนนี้ของการออกแบบประกอบด้วยส่วนย่อยอีก 4 ส่วน คือ (1) ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยของเรากับประชากรที่ถูกรวบรวม (2) การเลือกพื้นที่และประชากรที่เราจะศึกษา (3) วิธีการที่จะใช้ในการเก็บข้อมูล และ (4) วิธีการที่เราจะใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

5. ความถูกต้องแม่นยำตรงของผลการศึกษา (Validity): ในการออกแบบการวิจัยส่วนมาก เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่มักถูกมองข้ามหรือไม่ก็ไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร ในการออกแบบ จะต้องถามตัวเองว่า การวิจัยตามที่เราวางแผนไว้นั้นมีอะไรบ้างที่อาจจะทำให้ข้อมูลและ/หรือผลการวิจัยของเราผิดไปได้? น่าจะมีคำอธิบายอื่นที่คิดว่า หรือที่ท้าทายคำอธิบาย ที่เราจะได้จากการศึกษาของเราบ้างหรือไม่ ถ้ามีเราจะจัดการกับสิ่งที่ท้าทาย เหล่านั้นอย่างไร? ข้อมูลที่เราเก็บ

มาน่าจะสนับสนุนหรือท้าทายต่อข้อสรุปเกี่ยวกับสิ่งที่เราจะศึกษาหรือไม่? มีเหตุผลอะไรที่คนอื่นควรจะเชื่อว่าข้อค้นพบของเราเป็นที่น่าเชื่อถือและใช้ได้?

กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigms)

การเปรียบเทียบความแตกต่างของการวิจัยเชิงคุณภาพกับการวิจัยเชิงปริมาณ

ข้อแตกต่าง	การวิจัยเชิงปริมาณ	การวิจัยเชิงคุณภาพ
1. แนวคิดพื้นฐาน	- ปฏิกฐานนิยม (Postivism)	- ปรัชญาการณนิยม(Phenomenology)
2. วัตถุประสงค์	- มุ่งวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตาม	- ต้องการเข้าใจความหมาย กระบวนการความรู้ที่นึกคิดโดยเชื่อมโยงกับบริบทของสังคม
3. การกำหนดสมมุติฐาน	- กำหนดล่วงหน้าก่อนทำการวิจัย	- กำหนดคร่าวๆพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์
4. การคัดเลือกตัวอย่าง	- สุ่มโดยอาศัยการสุ่มชนิดที่ทราบโอกาสหรือความน่าจะเป็นที่ถูกเลือก (Probability)	- สุ่มโดยอาศัยการสุ่มชนิดที่ไม่ทราบโอกาสหรือความน่าจะเป็นที่จะถูกเลือกเป็นตัวอย่าง
5. จำนวนตัวอย่าง	- จำนวนมาก	- จำนวนน้อย
6. ขอบเขตการวิจัย	- ศึกษาในวงกว้าง โดยเลือกเฉพาะกลุ่มตัวอย่างที่สุ่มมา	- ศึกษาแนวคิดเฉพาะกลุ่มที่สนใจ
7. บทบาทของผู้วิจัย	- แยกผู้วิจัยออกจากเรื่องที่ศึกษา	- ผู้วิจัยเป็นเครื่องมือในการทำวิจัย
8. วิธีการเก็บข้อมูล	- แบบสอบถาม - แบบสัมภาษณ์	- การสังเกต / การสัมภาษณ์เจาะลึก - การจัดสนทนากลุ่ม/ การบันทึกประวัติ
9. การวิเคราะห์ข้อมูล	- วิเคราะห์เชิงปริมาณโดยใช้สถิติช่วย (Statistical analysis)	- วิเคราะห์เชิงตรรกะเป็นหลักอาจมีการวิเคราะห์เชิงปริมาณช่วยเล็กน้อย (content analysis)
10. การรายงานผล	- รายงานผลโดยอ้างอิงสถิติ (Report statistical analysis)	- รายงานผลโดยอ้างอิงคำพูดหรือเรื่องราวจริงจากกลุ่มตัวอย่าง (Report rich narrative)
11. การสรุปผล	- นำไปใช้อ้างอิงแทนประชากรทั้งหมดได้	- ใช้อ้างอิงได้เฉพาะกลุ่ม
12. ทักษะของนักวิจัย	- มีความสามารถทางสถิติ	- มีความละเอียดอ่อนในการสังเกต เก็บรวบรวมข้อมูล และการตีความ

วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ

พันซ์ทิพย์ งามสูตร(2540 : 18-30) กล่าวว่า การศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพประกอบด้วย 4 วิธีที่สำคัญคือ การสังเกต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มและการศึกษาประวัติชีวิต มีรายละเอียด ดังนี้

1. การสังเกต

เป็นวิธีที่ใช้มากที่สุด และเป็นธรรมชาติที่สุด ในกระบวนการสังเกตจะต้องประกอบด้วย การสอบถาม (สัมภาษณ์) และบันทึก ร่วมไปด้วย การบันทึกอาจใช้เทคนิคอื่นประกอบนอกเหนือจากการจดบันทึก เช่น การบันทึกเสียง บันทึกภาพด้วยการถ่ายรูป หรือถ่ายวิดีโอ / ภาพยนตร์ เพื่อเสริมให้ได้ข้อมูลครบถ้วน

การสังเกตที่ใช้ในการเก็บข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ มี 2 รูปแบบ คือ

1. การสังเกตโดยตรง (direct observation)
2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation)

1. การสังเกตโดยตรง เป็นการสังเกตที่นักวิจัยทำตัวเป็นคนนอกเข้าไปศึกษาในชุมชนเพื่อสังเกตการณ์ บันทึกภาพเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดในชุมชนอย่างเป็นกลาง โดยไม่เอาตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะอารมณ์ ความรู้สึกร่วม หรือความประทับใจ ความลำเอียงใดๆ การสังเกตวิธีนี้บางที่เรียกว่า unobtrusive observation คือ ไม่มีการล่วงล้ำเข้าไปในกิจกรรมใดๆ ของชุมชนหรือกลุ่มที่ทำการสังเกต ทำให้ได้ข้อมูลที่ไม่เป็นกลางตรงตามข้อเท็จจริง แต่อาจมีจุดอ่อนที่การเป็นคนนอกของนักวิจัย จะทำให้เกิดการผัดสังเกตุของกลุ่มและเกิดการระมัดระวังทำให้ไม่ได้ภาพจริงของเหตุการณ์

2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การที่นักวิจัยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับกลุ่มคนที่ต้องการศึกษา ด้วยการเป็นสมาชิกจริงๆ ของชุมชน หรือเป็นนักวิจัยที่เข้าไปใช้ชีวิตในชุมชนโดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนเท่านั้น ซึ่งแบบหลังนี้ เป็นวิธีที่ดีกว่า เพราะนักวิจัยจะมีความเป็นตัวของตัวเองในฐานะนักวิจัยและมีโอกาสทำวิจัยได้เต็มที่มากกว่า แต่นักวิจัยก็ต้องสร้างภาพของตนเองให้ดีในสายตาของชุมชนหรือกลุ่ม โดยต้องสร้างความสัมพันธ์ให้เป็นที่ยอมรับในระยะแรกอย่างดี (build up rapport) จนเกิดความไว้วางใจ ได้รับการยินยอมให้เข้าไปศึกษาในฐานะนักวิจัยที่ทำตัวเหมือนสมาชิกคนอื่น

สิ่งที่นักวิจัยต้องสังเกต แม้ว่าในการสังเกตของนักวิจัยขณะอยู่ในสถานการณ์สนามจะไม่สามารถเลือกสังเกตหรือแยกสถานการณ์ที่จะสังเกตออกจากกันได้ แต่ก็มีกรอบประเภทของสิ่งที่สังเกตออกเป็น 6 ประเภท เพื่อจะให้ผู้สังเกตระลึกว่าควรมีรายละเอียดอะไรบ้าง

ในแต่ละประเภทของสิ่งที่สังเกต และเป็นคู่มือสำหรับตรวจสอบก่อนออกจากสนามว่าได้ทำการสังเกตครบถ้วนหรือไม่ ตกหล่นขาดหายอะไรไปบ้าง และในการเขียนบรรยาย ควรแยกลักษณะสิ่งที่สังเกตเห็นเป็นหมวดหมู่อย่างไร

1. การกระทำ (acts) คือ เหตุการณ์หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งไม่ยาวนานต่อเนื่อง เช่น ลักษณะวิถีชีวิตหรือกิจกรรมทั่วไป การแต่งกาย นุ่งห่มเสื้อผ้า การกินอยู่ การใช้ชีวิตในวันหนึ่งๆ

2. กิจกรรม (activities) คือ เหตุการณ์ สถานการณ์หรือกิจกรรมที่กระทำในลักษณะต่อเนื่องเป็นแบบแผนปฏิบัติอย่างเป็นกระบวนการมีขั้นตอน เช่น ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ แบบแผนกิจกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก การใช้เวลาว่าง การเรียนรู้ การหาเลี้ยงชีพ ในระดับบุคคล กลุ่ม ครอบครัว หรือชุมชนก็ได้ ซึ่งการสังเกตกิจกรรมเหล่านี้ จะบ่งชี้ให้เห็นหน้าที่ สถานภาพ บทบาท และความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม

3. ความหมาย (meaning) คือ การที่บุคคลอธิบายหรือให้ความหมายเกี่ยวกับการกระทำหรือกิจกรรม ซึ่งอาจเป็นลักษณะเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ทศนคติ การรับรู้ โลกทัศน์ บรรทัดฐาน หรือระบบระเบียบเกี่ยวกับกิจกรรมนั้น

4. ความสัมพันธ์ (relationship) คือ ลักษณะความเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลต่างๆ ในสังคมที่ศึกษาว่ามีลักษณะยึดโยงกันอย่างไร มีแบบแผนอย่างไร ทั้งในทางที่ขัดแย้งหรือลงรอยกัน ซึ่งจะทำให้สามารถวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมของชุมชน / กลุ่ม ได้ทั้งระบบเครือข่าย การเมือง เศรษฐกิจและอื่นๆ

5. การมีส่วนร่วม (setting) คือ สภาพสนามหรือสถานการณ์ที่นักวิจัยเข้าไปศึกษาทุกแง่ทุกมุม ทั้งด้านภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณีขนบธรรมเนียมต่างๆ

การบันทึกสิ่งที่สังเกต ข้อมูลที่ได้จากการสังเกต ต้องมีการจดบันทึกเพื่อป้องกันการลืมและป้องกันความคลาดเคลื่อนของข้อมูล และช่วยให้การวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น โดยทำให้สามารถตั้งสมมติฐานชั่วคราวสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในสนามได้ และช่วยเรียบเรียงความคิดในการวางแผนขั้นต่อไป รวมทั้งเป็นการช่วยสรุปข้อมูลเป็นตอนๆ ไปในสนามด้วย วิธีการบันทึกมีขั้นตอนดังนี้

1. การบันทึกย่อ เพื่อไม่ให้เกิดการสังเกตเป็นปฏิกริยาที่ไม่เป็นธรรมชาติ หรือถูกชะงักโดยการจดบันทึก นักวิจัยควรจะต้องฝึกฝนความจำให้มากกว่าการจดแต่ถ้าจำเป็นก็อาจบันทึกแบบย่อ เฉพาะข้อความสำคัญ และใช้คำย่อช่วยให้เครื่องหมายช่วย เช่น และอื่นๆ และอาจต้องระมัดระวังไม่ให้ใจแจ้งมาก หรือจดตลอดเวลา ยกเว้นกรณีที่ผู้วิจัยแสดงตนเปิดเผยว่าเป็นผู้เข้าไปศึกษา

2. บันทึกภาคสนาม นักวิจัยจำกัดเวลาสำหรับการทำบันทึกให้สมบูรณ์ในแต่ละวันของการทำงานสังเกตในสนามเพื่อบันทึกเรียบเรียงเหตุการณ์ที่พบในวันหนึ่งๆ ให้ครบถ้วนซึ่งจะแบ่งสิ่งที่บรรทุกออกเป็น 3 ส่วน คือ

2.1 บันทึกสิ่งที่สังเกตเห็นอย่างละเอียด เช่น สิ่งแวดล้อมตามที่ทำการสังเกตเป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน บุคคลที่เราสังเกต เป็นใคร ทำอะไร พู้อะไร และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีอะไรบ้าง มีใครบ้างร่วมในเหตุการณ์เกิดอย่างไร เพราะอะไร ทำไม

2.2 เป็นการตีความสิ่งที่สังเกตเห็นในส่วนที่หนึ่ง โดยการแสดงความคิดเห็นสรุปความหมายตามแนวทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบ และตั้งสมมติฐานชั่วคราวไว้ในส่วนนี้

2.3 เป็นการบันทึกถึงวิธีการที่ผู้วิจัยใช้ในการสังเกตและรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมหรือความบกพร่องผิดพลาดในการสังเกต ตลอดจนข้อมูลที่ตกหล่นขาดหาย เป็นการประเมินคุณภาพข้อมูลที่ได้มา

วิธีการบันทึก มีข้อควรปฏิบัติดังนี้

1. บันทึกทันทีที่สังเกตเห็นเหตุการณ์โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. ทำแผนผังประกอบให้เห็นภาพพอสังเขป เพื่อช่วยในการระลึก
3. จดสั้นๆ ก่อน แล้วขยายความหรือเพิ่มเติมเมื่อมีเวลาภายหลัง
4. สังเกตบรรยากาศของเหตุการณ์ให้เหมาะสมกับการจดบันทึก
5. ระมัดระวังสิ่งที่บันทึกไม่ให้เป็นที่ยสงสัยหรือก่อกวน
6. ควรทำสำเนานบันทึกเก็บไว้แยกกันแห่งละ 1 ชุด ในที่มิดชิด ปลอดภัย

2. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

เป็นการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งต้องการข้อมูลละเอียดลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งผู้วิจัยจะเป็นผู้สัมภาษณ์เอง ไม่ใช่ผู้เก็บข้อมูลหรือพนักงานสัมภาษณ์คนอื่น และต้องตั้งแนวคำถามกว้าง ๆ เตรียมไว้ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ โดยผู้สัมภาษณ์ต้องมีจุดสนใจอยู่แล้วและพยายามหันความสนใจของผู้ให้สัมภาษณ์เข้ามาสู่จุดที่ตั้งไว้ ซึ่งผู้วิจัยจะรู้ก่อนว่าต้องการข้อมูลชนิดอะไร ชนิดใด จึงพยายามโยนเข้าหาประเด็นที่ต้องการ ในลักษณะที่จะล้วง (probe) เอาข้อเท็จจริงออกมาเฉพาะจุดนั้นๆ อาจจะต้องใช้วิธีรุกผู้ตอบด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ตั้งสถานการณ์สมมติให้ผู้ตอบแสดงความคิดเห็นหรือตั้งคำถามแบบตีขลุม เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์แสดงปฏิกิริยาตอบออกมา แต่ต้องระวังไม่ให้เป็นการก้าวร้าวเกินไป การสัมภาษณ์แบบนี้อาจต้องกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ไว้เป็นการเจาะจงก่อน โดยที่ผู้วิจัยต้องมีความรู้ว่าใครคือผู้ที่สมควรไปสัมภาษณ์ ที่จะรู้เรื่องที่คุณต้องการดี อย่างละเอียดลึกซึ้งเพียงพอเทคนิคของการสัมภาษณ์ก็มี

แตกต่างจากหลักการทั่วไปที่เรียนมาแล้วในการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณแต่ที่สำคัญสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพคือ ศิลปะการฟังของผู้วิจัยซึ่งจะต้องหัดฟังและจับความอย่างอดทนและถูกต้องเพราะคำตอบจากการสัมภาษณ์แบบลึกจะไม่ใช้คำตอบที่ได้จากการจากสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถามในการวิจัยเชิงปริมาณและผู้สัมภาษณ์ต้องรู้และเข้าใจภาษาของผู้ให้สัมภาษณ์ดีพอจะสนทนากันได้ลึกซึ้ง นอกจากนี้ ควรเพิ่มความแม่นยำและความเชื่อถือได้ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ด้วยวิธีการต่างๆ เช่นถามซ้ำด้วยคำถามหลายๆ แบบ ตรวจสอบคำตอบจากเอกสาร หรือหรือหลักฐานอื่นๆ สัมภาษณ์ซ้ำในสถานการณ์อื่นๆ กับผู้ให้สัมภาษณ์คนเดียวกันหรือเปรียบเทียบคำตอบกับผู้ให้สัมภาษณ์ต่างคนกัน เป็นต้น แต่ต้องเลือกว่าผู้ให้สัมภาษณ์ต่างคนกันนั้น มีภูมิหลังคล้ายกันหรือไม่แตกต่างกันเกินไปด้วย

3. กลุ่มสนทนากลุ่ม(Focus Group Discussion)

เป็นวิธีการหนึ่งในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในลักษณะของการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างอิสระและกว้างขวางในกลุ่มคนที่ร่วมวงการสนทนา ซึ่งจะเป็นผู้ถูกเลือกโดยนักวิจัยและจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในเนื้อหาสาระของเรื่องที่จะสนทนาอย่างดีพอ กลุ่มหนึ่งๆ ไม่ควรมีคนร่วมสนทนาเกิน 10 คน เป็นอย่างมาก การสนทนากลุ่มจะทำให้ได้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เขาอยู่ เกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่เราสนใจศึกษา

ในการเก็บข้อมูลวิธีนี้ ผู้วิจัยจะสร้างแนวทางการสนทนาโดยใช้ตัวแปรที่จะศึกษาเป็นแนวทางโดยจำแนกเป็นหัวข้อ จัดลำดับและผูกเป็นเรื่องราวนำการสนทนา ให้เป็นขั้นตอนเป็นลำดับความคิด (ดูตัวอย่าง)

การเลือกผู้เข้าร่วมสนทนาจะพยายามให้ได้บุคคลที่มีภูมิหลัง ความสนใจ ความรู้ในเรื่องที่เราจะสนทนาใกล้เคียงกัน และต้องคิดก่อนัดหมาย ความยินยอมพร้อมใจ เวลา สถานที่ ที่จะสนทนา อย่างเข้าใจดีต่อกัน

สถานที่ควรมีบรรยากาศที่เหมาะสมแก่การสนทนาคือเงียบสงบ ไม่ร้อน ไม่เฉอะแฉะ อากาศถ่ายเทดี นั่งสบายไม่มีกลิ่นเสียรบกวนเป็นกลาง เป็นที่ๆ สะดวกแก่การนัดหมายไปมาของผู้ร่วมสนทน่านักวิจัยที่จะร่วมในวงสนทนาจะประกอบด้วยผู้นำและกำกับการสนทนาผู้จัดบันทึกที่จะทำหน้าที่บันทึกย่อการสนทนาของกลุ่มและมีผู้ช่วยทั่วไปที่จะทำหน้าที่เป็นฝ่ายจัดการอำนวยความสะดวกแก่ร่วมสนทนากลุ่มสนทนา จัดการเกี่ยวกับงานเทคนิค เช่น การอัดเสียง ถ่ายรูป การควบคุมบุคคลหรือสิ่งรบกวนจากภายนอก เป็นต้น

ผู้วิจัยจะต้องจัดอุปกรณ์ที่จะช่วยในการสนทนากลุ่มให้พร้อม เช่น กระดาษ ดินสอ สำหรับจัดบันทึก อุปกรณ์บันทึกเสียง เอกสารสิ่งพิมพ์รูปภาพต่างๆ ตลอดจนอุปกรณ์เสริมการ

สนทนา เช่น เครื่องดื่ม เครื่องขบเคี้ยว ที่จะช่วยให้บรรยากาศการสนทนาผ่อนคลายเป็นกันเองและ
สิ่งของสมนาคุณผู้เข้าร่วมสนทนาเพื่อตอบแทนการสละเวลาเข้าร่วมสนทนาซึ่งอาจเป็นสิ่งของ
เล็กน้อยในอัตราที่ไม่แพงนัก

การดำเนินการสนทนา

เมื่อสมาชิกกลุ่มมารวมแล้ว ผู้ทำการสนทนาจะเริ่มสร้างบรรยากาศด้วยกา
ต้อนรับและนำตนเองและคณะฯ แจงวัตถุประสงค์ของการผู้ทำการสนทนาแล้วจึงนำเข้าสู่คำถามตามที่
เตรียมไว้ในแนวคำถามขณะที่ผู้ทำการสนทนาและผู้ร่วมสนทนากำลังสนทนากันนั้น เจ้าหน้าที่จด
บันทึกก็จะทำการบันทึกย่อการสนทนาและบันทึกเสียงการสนทนาตลอดการสนทนาจนสิ้นสุดลง
แล้ว ผู้นำสนทนาอาจซักถามความรู้สึกร่วมของผู้ร่วมสนทนาเกี่ยวกับเรื่องที่สนทนา วิธีการ
บรรยากาศ ตลอดจนข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะอื่นๆ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะใช้ประกอบการเขียนรายงาน
สรุปของผู้วิจัยด้วย

นักวิจัยทำหน้าที่จดบันทึกการสนทนา จะต้องเขียนแผนผังการนั่งของผู้เข้าร่วม
วงสนทนา พร้อมกับเขียนหมายเลข และชื่อกำกับตำแหน่งไว้เพื่อประโยชน์ 2 ประการ คือผู้นำการ
สนทนาจะได้รู้จักชื่อผู้ร่วมสนทนาละการตั้งคำถามจะได้ตรงกับตัวบุคคลเจ้าของชื่อนอกจากนั้น
ผู้ทำหน้าที่จดจะบันทึกคำพูดตรงกับบุคคลเจ้าของชื่อนอกจากนั้นผู้ทำหน้าที่จดจะบันทึกคำพูดตรง
กับบุคคลที่พูด เช่น

นายศักดิ์สิทธิ์ แห่งทอง 8	(เทป)	1. น.ส.แอน ทองประสม
นายจักรกฤษณ์ อัมรัตน์ 7		2. นางสินใจ เปล่งพานิช
น.ส.พิมพ์ผา เสียงสมบูรณ์ 6		3. นายจอห์นนี่ แอน โฟเน่
นายเล็ก ไอศูรย์ 5		4. นายศรธรรม เทพพิทักษ์

ผู้ดำเนินการสนทนา

ผู้จดบันทึก

ลักษณะการบันทึก จะเป็นดังนี้

M การทำมาหากินตอนนี้เป็นอย่างไ

1. เยอะคะ ไม่มีงานทำกันเลย

9. ข้าวก็ราคาตกครับ

3. ปีนี้ก็แล้วเหลือเกิน จะได้อ่านหรือแปลก็ไม่รู้

7. ไม่มีนาทำกันแล้ว ถ้าแก่ขี้ดไปหมดแล้ว

จากสนทนากลุ่มนี้จะได้ข้อมูลที่มีความแม่นยำและเชื่อถือได้แค่ไหนขึ้นอยู่กับทักษะและความสามารถของผู้สนทนา รวมทั้งบุคลิกภาพของเขา ความสามารถในการสื่อสารเช่น มีความคล่องในการพูดฟังภาษาท้องถิ่น ความสามารถที่จะกระตุ้นให้คนไม่พูดให้แสดงความคิดเห็นออกมา และสามารถจะคุมคนที่พูดมากให้พูดน้อยลง นอกจากนี้ ลักษณะความเป็นเอกพันธ์ของกลุ่ม

จากสนทนากลุ่มนี้ จะได้ข้อมูลที่มีความแม่นยำและเชื่อถือได้แค่ไหนขึ้นอยู่กับทักษะและความสามารถของผู้สนทนา รวมทั้งบุคลิกภาพของเขา ความสามารถในการสื่อสาร เช่นมีความคล่องในการพูดและฟังภาษาท้องถิ่น ความสามารถที่จะกระตุ้นให้คนไม่พูดให้แสดงความคิดเห็นออกมาและสามารถจะคุมคนที่พูดมากให้พูดน้อยลง นอกจากนี้ ลักษณะความเป็นเอกพันธ์ของกลุ่มที่สนทนา การเลือกผู้ร่วมสนทนาที่มีความเข้าใจ ความรู้ รวมทั้งประสบการณ์และความสนใจในเรื่องสนทนา ก็มีผลต่อความแม่นยำและความเชื่อถือได้ของข้อมูลด้วย

การควบคุมความลำเอียงของข้อมูล จะทำโดยการที่ผู้สนทนาควรจะเป็นคนละคนกับผู้วิจัยหลัก (principle investigator) เพื่อไม่ให้มีอคติในการเลือกคำถาม และเลือกผู้ตอบที่จะทำให้ได้ข้อมูลสนับสนุนสมมติฐานที่ตั้งได้ บุคคลที่จะประเมินและวิเคราะห์ข้อมูล ควรเป็นคนที่ เป็นกลางและร่วมในวงสนทนาด้วยตลอด

ตัวอย่าง

แนวทางการสนทนากลุ่ม (Focused group discussion)

ความรู้และการปฏิบัติของชุมชนเพื่อป้องกันเอดส์

1. เปิดฉากการสนทนา

- 1.1 กลุ่มคำต้อนรับ ทักทายและขอบคุณผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา
- 1.2 แนะนำตนและผู้ร่วมวิจัยแก่กลุ่ม
- 1.3 อธิบายวัตถุประสงค์ของกลุ่มสนทนา ว่าต้องการทราบอะไร เพื่ออะไร

1.4 อธิบายรูปแบบการสนทนา กติกา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการสนทนา เช่น ขอให้ทุกคนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นกันเอง ขออนุญาตใช้เทปอัดเสียง และจะมีผู้คอยจดคำสนทนา

1.5 ขอให้ผู้ร่วมสนทนาแนะนำตนเอง – บอกชื่อ สถานภาพ

1.6 เริ่มการสนทนาในเรื่องทั่วไป เป็นการอุ่นเครื่อง พยายามให้คำถามอุ่นเครื่องนี้มุ่งไปให้ตรงกับทิศทางเดียวของเรื่องที่จะศึกษา

2. สถานการณ์ของชุมชน

2.1 ด้านเศรษฐกิจ – แหล่งทรัพยากรในหมู่บ้านมีอะไรบ้าง

- การทำมาหากินเป็นอย่างไร – การประกอบอาชีพ – รายได้ การว่างงาน/ปีเปรียบเทียบกับปีที่ผ่านมา กับปีนี้ – สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง

- ฐานะเศรษฐกิจ ของคนในชุมชน – โดยทั่วไป รวยหรือจน หรือพอมีพอใช้ , มีหนี้สินหรือไม่

- สาเหตุของคนยากจน/ เพราะเหตุใด

- ชาวบ้านแก้ปัญหาอย่างไร ส่วนมากทำอย่างไร เหตุใดจึงเลือกวิธีนั้นๆ แล้วได้ผลอย่างไร คิดอย่างไรกับทางเลือกนั้น

2.2 ด้านสังคม

- โครงสร้างสังคมเป็นอย่างไร แหล่งประโยชน์ที่พึ่งข่าวสารองค์กร

- ทิศทางการ

การควบคุมระเบียบสังคม การบังคับใช้กฎระเบียบชุมชนสถานบันต่างๆ การจัดระเบียบสังคม การถ่ายทอด

- ไม่เป็นทางการ

ความผูกพันในสังคมของชาวบ้าน การช่วยเหลือ อาศัยความร่วมมือ การฉีกกำลัง

- การย้ายอพยพไปทำงานภายนอก – ถาวร – ชั่วคราว ไปทำอยู่ที่ไหน รายได้เป็นอย่างไร กลับมาบ่อยไหม ชายไปทำอะไรที่ไหน หญิงไปทำอะไรที่ไหน

- ปัญหาของการอพยพย้ายเข้าย้ายออก มีหรือไม่เรื่องอะไร

- คิดว่าจะมีการจัดระเบียบระบบสังคม ปรับค่านิยม ปรับแนวพินิจ ปรับวิถีชีวิตใหม่หรือไม่ อย่างไร – คิดว่าจะทำได้แค่ไหน – ทำไม่

3. ธรรมเนียมปฏิบัติ (Customary Practice) เกี่ยวกับเรื่องของเพศสัมพันธ์ของคนในชุมชน

- ปกติหนุ่มสาวชาวบ้านมีเรือน แต่งงาน อายุเท่าไร
- เขาเริ่มกาชอบพอ เกี่ยวพาราสี กันอย่างไร มีประเพณีหรือกิจกรรมอะไรที่ทำให้เด็กหนุ่มสาวรู้จักกัน

- หนุ่มสาวมีความสัมพันธ์ทางเพศกันก่อนแต่งงานหรือไม่ เริ่มอายุเท่าใด มีประเพณีอะไรของหมู่บ้านที่ห้ามหรือป้องกันการมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควร มีสถานที่อะไรที่เด็กหนุ่มสาวจะไปพลอดรักหรือมีเพศสัมพันธ์กันในหมู่บ้าน

- ปกติจะแต่งงานกันในชาวบ้านเดียวกันหรือแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน
- คิดว่าปัจจัยอะไรที่ยั่วยุเด็กหนุ่มสาวให้ตื่นตัวและมีเพศสัมพันธ์กันหรือไม่ เช่น หนังสือพิมพ์ งานประเพณีต่างๆ ฯลฯ

- คิดว่าประเพณี / กิจกรรมเหล่านี้ควรจะถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขหรือไม่อย่างไร

4. ความรู้ ทัศนคติ ต่อโรค AIDS

- รู้จักโรคเอดส์หรือไม่ คืออะไร เกิดกับใคร ทำไม พฤติกรรมเสี่ยงคืออะไร
- สถานการณ์โรคเอดส์ในเมืองไทยเป็นอย่างไร ร้ายแรงไหม อันตราย/นำกลัวไหม ป้องกันได้ไหม รักษาได้ไหม ทราบไหมว่าผลตามมาของเอดส์เป็นอย่างไร

- ทราบไหมว่าสถานการณ์ในหมู่บ้านเป็นอย่างไร มีใครติดเชื้อ / เป็นเอดส์บ้าง คิดว่าในหมู่บ้านและชาวบ้านรู้เรื่องเอดส์กันหรือไม่ ก็คน รู้อย่างไร จากใคร

- ในบ้านเรามีใครที่มีพฤติกรรมเสี่ยงอะไรบ้าง ทำไม
- คิดว่าโรคเอดส์คุกคามหมู่บ้านเราหรือไม่ หมู่บ้านเราเสี่ยงต่อการเป็นเอดส์หรือไม่ ทำไม ชาวบ้านกลัวเอดส์หรือไม่ ชาวบ้านคิดอย่างไรกับเอดส์

- ถ้ารู้ว่า / หรือถ้ามี คนเป็นเอดส์ / ติดเชื้อเอดส์ในหมู่บ้านจะทำอย่างไร จะจัดการหรือจะมีปฏิกิริยาอย่างไร

5. แนวคิดเกี่ยวกับการป้องกันโรคเอดส์ในชุมชน

- คิดว่าเป็นหน้าที่ของใครที่จะจัดการดูแลเกี่ยวกับปัญหาโรคเอดส์ ในชุมชน ควรจัดการอย่างไร

- คิดว่าชุมชนควรมีบทบาทอย่างไรหรือไม่ในการป้องกันชุมชนให้ปลอดภัยจากเอดส์หรือดูแลผู้เป็นเอดส์จัดการกับปัญหาโรคเอดส์จะจัดการอย่างไร

- ในชุมชนมีการดำเนินการอย่างไรบ้างเกี่ยวกับการป้องกัน โรคเอดส์ ถ้าไม่มีคิดจะทำหรือไม่ อย่างไร

6. ทรัพยากรในชุมชนต่อการป้องกันโรคเอดส์

บุคคล – ในหมู่บ้านมีใครที่คิดว่าจะเป็นผู้ดำเนินการรณรงค์เพื่อป้องกันโรคเอดส์ได้บ้าง ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กร พี่บ้าน ชาวบ้าน มีทรัพยากร / ภูมิปัญญา / วัฒนธรรม พี่บ้านอะไรบ้างที่คิดว่าน่าจะนำมาใช้ในการป้องกันโรคเอดส์ จะใช้มาตรการอะไร

คิดว่าจะมีการจัดระเบียบสังคม ปรับค่านิยม ปรับแนวพินิจ ปรับวิถีชีวิตใหม่หรือไม่ อย่างไร คิดว่าจะทำได้หรือไม่ แค่ไหน ทำไม

4. การศึกษาประวัติชีวิต

เป็นการศึกษาในลักษณะของกรณีศึกษา (case study)~ ที่ศึกษาบุคคลหรือกลุ่มภาพรวมทุกด้าน และศึกษาพัฒนาการของเขาภายในบริบทของบรรทัดฐานวัฒนธรรม ความสัมพันธ์บุคคลส่วนตัว และประวัติศาสตร์ชีวิตของเขา เน้นที่ประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมา โดยให้บุคคลเป็นศูนย์กลาง (person-centered) การศึกษาประวัติชีวิตนี้จะทำได้ทั้งของบุคคลคนเดียวหลายคนหรือกลุ่ม โดยการสืบสาวปัจจัยภายนอก เช่น สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และปัจจัยภายใน ซึ่งได้แก่ความนึกคิดของบุคคลหรือกลุ่มนั้น ซึ่งจะเป็นการศึกษาชีวิตเป็นช่วง ในช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิต หรือเรื่องราวตลอดชีวิตก็ได้ การศึกษาบุคคลในบริบททางวัฒนธรรมของเขานั้นจะได้คำอธิบายว่า ทำไมบุคคลนั้นจึงคิดปฏิบัติเช่นนั้น นานานการณนั้นๆ ทำให้เห็นความเกี่ยวพัน (Interplay) ระหว่างบุคคลกับวัฒนธรรมที่ห่อหุ้มเขาอยู่ วิธีการศึกษาจะทำโดยการสัมภาษณ์บุคคลเจ้าของประวัติชีวิตซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับผู้วิจัยอย่างดี มีความไว้วางใจและการสร้างความผูกพันที่แน่นแฟ้น เพราะการสัมภาษณ์จะต้องใช้เวลานาน ผู้สัมภาษณ์ต้องมีความละเอียดอ่อน มีความตระหนักและทักษะมากพอ รวมทั้งมีความอดทนด้วย

การสัมภาษณ์จะต้องมีแนวทางสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือ ลักษณะการสนทนาจะรีนไหล ไม่มีการควบคุมทิศทางเท่ากับวิธีการสัมภาษณ์แบบลึกลับ

นอกจากการสัมภาษณ์แล้วยังอาจได้ข้อมูลจากแหล่งอื่นๆ เช่น อนุทิน บันทึกการประชุม สมุดเยี่ยม ที่เจ้าของชีวิตบันทึกไว้ บัญชีรายรับรายจ่าย รวมทั้งสมุดมิตรภาพ อัลบั้มรูปแหล่งพิมพ์ต่างๆ เช่น ข่าวเจ้าของชีวิตในหนังสือพิมพ์ เอกสารบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการเกิด การศึกษา การทำงาน การสมรส การหย่าร้าง การเปลี่ยนชื่อ การเดินทาง การตัดสินใจพิพากษาของศาล รายงานจากสถานีตำรวจเกี่ยวกับการทำผิดกฎหมายบางอย่าง เวชระเบียนเกี่ยวกับการเจ็บป่วยการผ่าตัด คำสั่งแต่งตั้ง ราชกิจจานุเบกษา ฯลฯ รวมทั้งข้อมูลของคนที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดในแต่ละช่วงชีวิตของบุคคลนั้น

การตรวจสอบ ประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

กระบวนการวิจัยเชิงปริมาณ การเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลจะแยกจากกันเป็นคนละกระบวนการหรือขั้นตอนกล่าวคือ หลังการเก็บข้อมูลได้สิ้นสุดลงแล้ว จึงจะเริ่มทำการประมวลผลและวิเคราะห์แต่ในการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น การเก็บข้อมูลประมวลผลข้อมูลและการวิเคราะห์จะกระทำไปพร้อมๆ กัน หรือในเวลาใกล้เคียงกัน โดยไม่รอให้ขั้นตอนหนึ่งเสร็จก่อนแล้วจึงทำอีกขั้นตอนหนึ่ง แต่จะทำควบคู่กันไปหรือสลับกันไป ซึ่งวิธีการดังนี้

การตรวจสอบข้อมูล เนื่องจากข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพมักจะถูกสงสัยในประเด็นของความแม่นยำ (validity) และความเชื่อถือได้ของข้อมูล ดังนั้น จึงมีการตรวจสอบข้อมูลโดยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulations) เกี่ยวกับสิ่งต่อไปนี้

1. ข้อมูล (Data triangulation)
2. ผู้วิจัย (Investigator triangulation)
3. ทฤษฎี (Theory triangulation)
4. วิธีการ (Methodology triangulation)

การตรวจสอบสามเส้านี้ เป็นการใช้เทคนิคของการเปรียบเทียบ คือ การเปรียบเทียบภายใน และเปรียบเทียบภายนอก ด้วยวิธีการต่อไปนี้

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล เพื่อความถูกต้องของข้อมูล จากแหล่งที่ได้ข้อมูลมา ทั้งแหล่งเวลา สถานที่และบุคคล ว่าถ้าต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคลที่ให้ข้อมูล ข้อมูลจะแตกต่างกันหรือไม่
2. การตรวจสอบสามเส้าด้วยผู้วิจัย เป็นการตรวจว่า ระหว่างผู้วิจัยแต่ละคนหรือผู้ทำการเก็บข้อมูลแต่ละคน จะมีความแตกต่างในข้อมูลที่ได้มาอย่างไร
3. การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี ในการตีความข้อมูล ถ้าผู้วิจัยเปลี่ยนแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบ จะทำให้ข้อสรุปจากเหตุการณ์มีความแตกต่างกันไปอย่างไร
4. การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ถ้าใช้วิธีการสนทนากลุ่มหรือสังเกตการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะแตกต่างจากการใช้หลายๆ วิธีร่วมกันหรือไม่

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสร้างข้อสรุปการศึกษาแบบหรือข้อมูลจำนวนหนึ่งเป็นหลัก ไม่ใช่สถิติ แต่จะอาศัยทฤษฎีเป็นกรอบในการสรุป ผู้วิจัยจึงต้องมีความรอบรู้ในแนวคิดทฤษฎีอย่างกว้างขวางเพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางที่จะตีความข้อมูลได้หลายๆ แบบ โดยสรุปมี 3 วิธี คือ

1. วิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic induction) คือ วิธีตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากปรากฏการณ์รูปธรรมที่มองเห็น เช่น พิธีกรรม การทำมาหากิน ความเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งการสร้างข้อสรุปในขั้นตอนนี้จะเป็นสมมติฐานชั่วคราว เมื่อได้รับการตรวจสอบยืนยันในขั้นต่อไป ก็ถือเป็นข้อสรุปซึ่งมีลักษณะนามธรรม ดังนั้นจึงเห็นว่า การสร้างข้อสรุปนี้ นักวิจัยจะทำอยู่เกือบทุกขั้นตอนที่ได้รับสัมผัสกับปรากฏการณ์

2. การวิเคราะห์โดยจำแนกชนิดข้อมูล (Typological analysis) คือ การจำแนกข้อมูลที่เป็นชนิด ตามขั้นตอนของเหตุการณ์ที่เกิดต่อเนื่องกันไป ซึ่งอาจทำแบบที่ใช้ทฤษฎีและไม่ใช้ทฤษฎีได้

2.1 การจำแนกโดยแยกปรากฏการณ์ออกเป็นการกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมในกิจกรรม และสภาพสังคม ดังอธิบายไว้แล้ว ในการวิเคราะห์ ผู้วิจัยต้องพยายามตอบคำถามว่า สิ่งที่เราวิเคราะห์นั้นมีรูปแบบเกิดขึ้นอย่างไร กับใคร ทำทำไม มีผลกระทบอย่างไร เกิดจากสาเหตุอะไร เช่น สาเหตุเดียว สาเหตุซับซ้อน สาเหตุสะสม พอกพูนรุนแรง เป็นต้น

2.2 การจำแนกโดยไม่ใช้ทฤษฎี คือ จำแนกตามความเหมาะสมของข้อมูลอาจใช้สามัญสำนึก หรือประสบการณ์ของผู้วิจัยก็ได้ เช่น แบ่งชนิดของเหตุการณ์ระยะเวลาที่เหตุการณ์เกิดบุคคลที่เกี่ยวข้อง สภาพแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ที่กล่าวเหล่านี้ แล้วพิจารณาว่าปรากฏการณ์นั้นเกิดขึ้นสม่าเสมออย่างไร หรือในสถานการณ์ใดมักจะเกิด เป็นต้น

2.3 การวิเคราะห์โดยเปรียบเทียบข้อมูล (Constant comparison) คือ นำข้อมูลมาเทียบเป็นปรากฏการณ์ โดยทำเป็นตารางหาความสัมพันธ์โดยแยกแยะแต่ละปรากฏการณ์ออกเป็น ส่วนๆ 6 ส่วน ตามที่กล่าวไว้ แล้วพิจารณาเห็นว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้นมีรายละเอียดในวิเคราะห์ข้อมูลดังประเด็นต่อไปนี้

ชนิดของข้อมูล	(อะไร)	(อะไรและ	(ทำไม)	(ใคร) การ	(อย่างไร)	(ที่ไหน)
ประเภทของ	พฤติกรรม	อย่างไร)	ความหมาย	มีส่วนร่วม	ความสัมพันธ์	สภาพ
เหตุการณ์	การกระทำ	กิจกรรม				สังคม

ตัวอย่างงานวิจัยเชิงคุณภาพ

ทวิศักดิ์ ชัยปัดดาและคณะ(2551 : 300-308) ได้ศึกษาบ้านชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง :
สู่การปฏิบัติ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

บทนำ

ประเทศไทยยังคงต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในหลายบริบท ทั้งที่เป็นโอกาสและข้อจำกัดต่อการพัฒนาประเทศ จึงต้องมีการเตรียมความพร้อมของคนและระบบให้สามารถปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตและแสวงหาประโยชน์อย่างรู้เท่าทัน โลกาภิวัตน์ และสร้างภูมิคุ้มกันให้กับทุกภาคส่วนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงของโลกที่จะมีผลกระทบต่อการพัฒนาของประเทศไทยในอนาคต ตลอดจนการทบทวนผลการพัฒนาและสถานะของประเทศ ได้สะท้อนถึงปัญหาเชิงโครงสร้างการพัฒนาของประเทศที่ไม่สมดุล ไม่ยั่งยืน และอ่อนไหวต่อผลกระทบจากความผันผวนของปัจจัยภายนอกที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว ประเทศไทยจึงจำเป็นต้องปรับตัวหันมาทบทวนกระบวนการพัฒนาในทิศทางที่พึ่งตนเองและมีภูมิคุ้มกันมากขึ้น โดยยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นแนวทางปฏิบัติควบคู่ไปกับการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่ยึด “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” เพื่อให้การพัฒนาและบริหารประเทศเป็นไปในทางสายกลาง บนพื้นฐานคุณภาพเชิงพลวัตของการพัฒนาที่เชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งมิติตัวคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและการเมือง โดยมีการวิเคราะห์ห้อย่าง “มีเหตุผล” และใช้หลัก “ความพอประมาณ” ให้เกิดความสมดุลระหว่างมิติทางวัตถุกับจิตใจของคนในชาติ ความสมดุลระหว่างความสามารถในการพึ่งตนเองกับความสามารถในการแข่งขันในเวทีโลก ความสมดุลระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมือง โดยมีการเตรียมระบบภูมิคุ้มกันด้วยการบริหารจัดการความเสี่ยงให้เพียงพอพร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งจากภายนอกและภายในประเทศ

ชุมชนบ้านภูได้รับคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงดีเด่น ปี 2549 เป็นแหล่งท่องเที่ยวและศึกษาดูงานของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ชุมชนมีความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน และดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หนี้สินลดน้อยลง มีอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ ชาวบ้านมีความสามัคคีสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

กลุ่มผู้ศึกษาค้นคว้าจึงสนใจศึกษาการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนแห่งนี้ในการพัฒนาตนเองจนกลายเป็นชุมชนเข้มแข็งและมีการพัฒนาแบบยั่งยืนที่มีแนว

ทางการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยยึดหลักการตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” ได้แก่ การรวมกลุ่มต่างๆ ในชุมชนอย่างเข้มแข็ง และเป็นแรงขับเคลื่อนพลังของชุมชนที่สำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่น มีการรวมกลุ่มเพื่องานอาชีพ ลดการใช้สารเคมีทางเกษตร มีการรวมกลุ่มออมทรัพย์/กลุ่มแม่บ้าน มีกิจกรรมร่วมกันต่อเนื่อง มีการรวมกลุ่มผลิตอาหาร เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน
2. เพื่อศึกษาการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติของหมู่บ้าน

ความสำคัญของการศึกษา

เพื่อทราบถึงลักษณะความเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงของบ้านภูและกิจกรรมที่หมู่บ้านนำมาใช้ในการส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็ง และสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในครั้งนี้ไปใช้เป็นแนวทางสำหรับชุมชนอื่น เพื่อนำมาปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนให้เกิดความเข้มแข็งต่อไป

วิธีดำเนินการศึกษา

1. พื้นที่

กลุ่มผู้ศึกษาค้นคว้าเลือกหมู่บ้านภู ตำบลบ้านเป่า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร เป็นพื้นที่ในการศึกษา เนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงดีเด่น ปี 2549 และดำเนินชีวิตโดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. ขอบเขตเนื้อหา

ในการศึกษาดังนี้ กลุ่มผู้ศึกษาค้นคว้าสนใจศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับหมู่บ้านภู ตำบลบ้านเป่า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ดังนี้

- 2.1 ข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน ได้แก่ ลักษณะทั่วไปของหมู่บ้าน ประชากร การศึกษา เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง
- 2.2 การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติจริง
3. ระยะเวลาในการเก็บข้อมูล ระหว่างวันที่ 24 สิงหาคม 2551 – 6 กันยายน 2551
4. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์
5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

5.1 กำหนดจุดมุ่งหมาย

5.2 กำหนดพื้นที่เพื่อชุมชนศึกษา

5.2 กลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสำรวจ การสัมภาษณ์

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน จากการสำรวจ การสัมภาษณ์ นำข้อมูลที่ได้มาจัดกลุ่มของข้อมูลตามความมุ่งหมาย ตรวจสอบข้อมูลหลายมิติ เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มของข้อมูล นำเสนอข้อมูลในเชิงพรรณนา

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลทั่วไป

บ้านภูตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ล้อมรอบด้วยภูเขาสลับซับซ้อน ระหว่างหมู่บ้านกับภูเขาเป็นที่ราบลุ่มเชิงเขา เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา มีลำห้วยที่เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร พื้นที่การปกครองจำนวน 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ตำบลบ้านเป่า อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ห่างจากจังหวัดมุกดาหาร 57 กิโลเมตร ห่างจากตัวอำเภอหนองสูง 7 กิโลเมตร มีถนนลาดยางตลอดเส้นทาง มีเส้นทางเข้าไปยังตัวจังหวัด จำนวน 2 เส้นทาง

2. ประชากร

มีจำนวนครัวเรือน 250 หลังคา แยกเป็น หมู่ที่ 1 จำนวน 113 ครัวเรือน หมู่ที่ 2 จำนวน 137 ครัวเรือน ประชากรรวม 955 คน แยกเป็นชาย 416 คน เป็นหญิง 439 คน

3. การศึกษา

เด็กได้รับการศึกษาตามเกณฑ์ที่กำหนด ประชากรในชุมชนเห็นความสำคัญของการศึกษา จึงส่งเสริมให้บุตรหลานได้รับการศึกษาในระดับสูง

4. สภาพเศรษฐกิจ

บ้านภูเป็นหมู่บ้านที่มีเศรษฐกิจดีเนื่องจากการแข่งขันในการประกอบอาชีพค่อนข้างสูง ประชากรส่วนมากทำนาเป็นอาชีพหลัก และรองลงมาคืออาชีพรับราชการ มีพื้นที่ทั้งหมด 10,6330 ไร่ พื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 6,779 ไร่ ผลผลิตที่จำหน่ายออกสู่ตลาดภายนอกชุมชน ได้แก่ ผลผลิตทางการเกษตร ผลิตภัณฑ์จากผ้าทอมือ เช่น ผ้าไหมชนิดต่างๆ เสื้อผ้าสำเร็จรูป ของที่ระลึก ชุดผู้ไทย ผลผลิตมวลรวมของหมู่บ้าน ประมาณ 32 ล้านบาทต่อปีรายได้ประชากรเฉลี่ยต่อ

คนต่อปี ประมาณ 38,000 บาท และทุกครัวเรือนจะมีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย งานหัตถกรรมต่างๆ

5. ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

สภาพบ้านเรือนชาวบ้านภูมิตั้งความมั่นคงถาวร มีการจัดบ้านเรือนเป็นระเบียบดู สุขลักษณะ ครอบครัวมีความอบอุ่นประชาชนส่วนใหญ่สุขภาพดี คนอายุ 35 ปีขึ้นไปได้รับการ ตรวจสอบสุขภาพประจำปีทุกคน ผู้สูงอายุ คนพิการได้รับการเอาใจใส่ดูแลอย่างดี เด็กและเยาวชนได้รับการศึกษาภาคบังคับทุกคน เด็กได้รับการอบรมเตรียมความพร้อมก่อนวัยเรียน บ้านภู เป็นหมู่บ้าน แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หมู่บ้านวัฒนธรรมดีเด่น หมู่บ้านเข้มแข็งเอาชนะยาเสพติดอย่างยั่งยืน จึงไม่มีคนติดสุรายาเสพติด ทำให้คนในหมู่บ้านมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน คนใน หมู่บ้านภูทุกครัวเรือนจะเป็นสมาชิกกลุ่มที่ตั้งขึ้นในหมู่บ้านและมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น เพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน มีภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็น แหล่งถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นต่อรุ่นเรื่อยมา มีน้ำดื่ม น้ำใช้พอเพียงตลอดปี มีแหล่งให้ การศึกษาดูงานสำหรับชุมชนอื่น บ้านภูเป็นหมู่บ้านชาวผู้ไทยมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของ ตนเองหลายอย่าง มีสัญลักษณ์ของความเป็นชาวผู้ไทยคือหญิงสาวจะผิวขาวสวยเนียน มีสำเนียง ภาษาเป็นของตนเอง การแต่งกายผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นสีดำ ตีนซิ่นมีลาย สวมเสื้อแขนยาวสีดำแถบแดง ผู้ชายใช้ชุดเสื้อม่อฮ่อม นิยมแต่งในงานประเพณีต่างๆ ชาวผู้ไทยบ้านภูมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่าง ประหยัดและพอเพียง อาหารส่วนมากจะเป็นผักพื้นบ้านปลอดสารพิษ ปลูกหอม กระเทียมเก็บไว้ กินในฤดูฝน มีผักสวนครัว รั้วกินได้ ศิลปะการแสดง เช่น การฟ้อนภูไทย รำภูไทย (รำเลาะบ้าน รำ เลาะตูป รำเลาะภู รำลงช่วง รำเสียง พิธีกรรม ได้แก่ พิธีเหยา พิธีเลี้ยงปู่ตา ชนชาวผู้ไทยมี ประเพณีหลายอย่าง เช่น การเกิด การบวช การแต่งงาน งานศพ ประเพณีสงกรานต์ บุญผะเหวด การล้างบ้าน พิธีบายศรีสู่ขวัญ ผญาผู้ไทย (วรรณกรรมผู้ไทย) นิทานผู้ไทย ความเชื่อเรื่องการกิน (การละล้า)

6. การเมืองการปกครอง

บ้านภูแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ฝ่ายต่างๆ และได้แบ่งออกเป็นคุ้ม จำนวน 18 คุ้ม ซึ่งทุกคุ้มจะมีหัวหน้าคุ้มและคณะกรรมการ ประจำคุ้ม ซึ่งเป็นการกระจายอำนาจในการปกครองของผู้นำหมู่บ้าน การทำกิจกรรมต่างๆ ทั้ง 2 หมู่บ้านร่วมมือกันด้วยดีตลอดมา

7. การนำหลักปรัชญาพอเพียงสู่การปฏิบัติของหมู่บ้าน ภู ได้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

7.1 กิจกรรมด้านการลดรายจ่าย การลดรายจ่ายนับว่าเป็นกิจกรรมแรกเริ่มของการ ดำเนินตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดย ชุมชนดำเนินกิจกรรมในการลดค่าใช้จ่าย ได้แก่ การเลี้ยง

สัตว์และปลูกพืชเพื่อบริโภคในครัวเรือน การผลิตและใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพเพื่อการเกษตร การใช้พันธุ์พืชและสัตว์ที่ทางราชการส่งเสริม การใช้วัตถุดิบในชุมชนเพื่อผลิตสินค้า เช่น ใช้ไม้ไผ่ทำเครื่องจักสาน รมรงค์การใช้พลังงานอย่างประหยัด เช่น ใช้ไฟฟ้าอย่างประหยัด ใช้จักรยานในการสัญจรไปมาใกล้ ๆ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาสาธารณสุขสมบัติทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน เช่น ทุกครัวเรือนร่วมกันบริจาคเงินเพื่อบูรณะศาลาการเปรียญวัดศรีนันทาราม เป็นเงิน 400,000 บาท จัดตั้งร้านค้าชุมชน 4 แห่ง มีสมาชิก 715 คน และเน้นความเรียบง่ายในการจัดกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรม

7.2 กิจกรรมด้านเพิ่มรายได้

กิจกรรมที่ส่งเสริมรายได้ในครัวเรือนและชุมชน ประกอบด้วย 2 กิจกรรมหลัก คือ

1) การทำอาชีพเสริมของ

ครัวเรือน เช่น ทอผ้า เลี้ยงสัตว์ เพาะเห็ด แกะสลักไม้ ปลูกยางพารา เลี้ยงปลา ค้าขาย ทำขนมจีน จักสานไม้ไผ่ ปลูกพืชผักสวนครัว และทำเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ นอกจากนี้ นายเผด็จศักดิ์ แสนโคตร ซึ่งจบการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ทางการเกษตร ได้นำความรู้ทางการเกษตรมาพัฒนาหมู่บ้านหลายอย่าง ตัวอย่างเช่น ปลูกแก้วมังกร เลี้ยงวัว และมีความตั้งใจที่จะพัฒนาหมู่บ้านของตนให้ดียิ่งขึ้น

2) จัดกลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน 9 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมบ้านภู กลุ่ม

ทอผ้าฝ้ายลายซิด กลุ่มข้าวกล้อง - ชกมองศรีนคร กลุ่มทอผ้าฝ้ายศรีนคร กลุ่มแปรรูปผ้าฝ้ายบ้านภู กลุ่มผู้เลี้ยงโคแม่พันธุ์ กลุ่มเพาะเห็ด กลุ่มปุ๋ยอัดเม็ดชีวภาพ กลุ่มขนมจีน ซึ่งทุกกลุ่มอาชีพจะมีเงินหมุนเวียนตั้งแต่ 50,750 บาท ถึง 314,733 บาท เงินทุนหมุนเวียนนี้ได้มาจากระดมหุ้นจากสมาชิก และเงินทุนที่ทางราชการและองค์กรเอกชนสนับสนุน เงินทุนกู้ยืมจากองค์การบริหารส่วนตำบล และทุนอื่น ๆ โครงสร้างการบริหารงานของกลุ่มอาชีพแต่ละกลุ่มประกอบด้วยกรรมการและสมาชิก คณะกรรมการจากทุกกลุ่มอาชีพได้เข้ารับการฝึกอบรม ศึกษาดูงานหลายครั้งเพื่อพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการและการผลิต ช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม ได้แก่ จำหน่ายที่กลุ่ม จำหน่ายในงานแสดง และจำหน่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ทั่วประเทศ จำหน่ายในงานเทศกาลทั่วไป และมีบริษัทมารับไปจำหน่ายให้ แต่ละกลุ่มอาชีพมีช่องทางการจำหน่ายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับศักยภาพของกลุ่ม แผนการดำเนินงานของทุกกลุ่มไม่แตกต่างกันมาก คือ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย เพิ่มการผลิต แผนพัฒนาสินค้าให้มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของลูกค้า การพัฒนารายได้ที่ต่อเนื่องและการออมบางส่วน โดยเน้นการประชุมกลุ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ ช่วยแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งในกลุ่มอาชีพทั้งหมด กลุ่มพัฒนาอาชีพทอผ้าไหมบ้านภูเป็นกลุ่มที่ประสบความสำเร็จสูงสุด กลุ่มนี้ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2530 มีสมาชิก 35 คน คณะกรรมการได้เข้ารับการ

ฝึกอบรม ศึกษาคุณาเพื่อพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการและการผลิตทั้งในประเทศและต่างประเทศ และได้รับเงินทุนหมุนเวียนที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ มากที่สุดด้วย ด้วยความเป็นเอกลักษณ์ของลายผ้าเฉพาะถิ่น ทำให้ผ้าไหมสีรินทร์เป็นสินค้า OTOP ระดับห้าดาว ด้วยการทอที่เน้นการควบคุมคุณภาพ ผลิตจำนวนไม่มา และทำตามกำลังที่มีเท่านั้น ประกอบกับผู้ทอผ้าที่มาทำด้วย ใจรัก ดังนั้นผ้าไหมที่นี้จึงสามารถจำหน่ายได้หมดไม่มีตักค้าง นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อยู่เสมอ จนทำให้กลุ่มทอผ้าไหมบ้านภู ได้รับรางวัลการออกแบบลายผ้าประจำจังหวัด ชื่อสาย “แก้วมุกดา” เป็นการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้จากเอกลักษณ์ของชุมชนที่ทอผ้าได้สวยงาม ประณีต ด้วยความรัก ความสามัคคีการทำงาน ทำให้กลุ่มมีดอกผลจากการทำงานเป็นกอบเป็นกำ โดยในปี พ.ศ. 2549 สมาชิกในกลุ่มได้รับเงินปันผลมากถึง 30,000 บาท ต่อคน

2.3 กิจกรรมการออม มีหลักการสำคัญคือ ใช้ 3 ส่วน ออม 1 ส่วน กองทุนหมู่บ้าน บ้านภู หมู่ 1 วัตถุประสงค์เพื่อฝึกการออมทรัพย์ ให้การบริการทางการเงินแก่ชุมชน สนับสนุน การสร้างงาน และส่งเสริมความสามัคคีในชุมชน อันจะส่งผลให้เกิดความมั่นคงในระดับ ประชาชนและระดับชุมชน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเงินในโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการกองทุนเงิน โครงการแก้ไขความยากจน จำนวน 280,000 บาท ให้ลูกบ้านยืมเงิน 5,000 บาท ต่อครัวเรือน โดยไม่คิดดอกเบี้ยเพื่อการลงทุน และนำเสนอเป็นรายปี พิจารณาให้ทุกครัวเรือน ยืมเงินเท่าเทียมกัน โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านไปติดตามว่ามีการดำเนินการตามที่เสนอโครงการ หรือไม่ โดยมีกิจกรรมการออมทรัพย์และการกู้ยืมเงินไปลงทุน

2.4 กิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ การดำเนินตามวิถีชีวิตของชุมชนมี กิจกรรมเด่น 7 กลุ่มกิจกรรม ดังนี้

1) การจัดทำแผนชุมชนโดยให้สมาชิกในหมู่บ้านมีส่วนร่วม มีแผนส่งเสริมการจัด งานตามประเพณีวัฒนธรรม นอกนั้นเป็นแผนพัฒนาด้านปัจจัยพื้นฐาน เช่น แผนก่อสร้างประปา น้ำ ผิวดิน ทำถนน ร่องระบายน้ำ คอนกรีตหมู่บ้าน ขุดลอกห้วยขุดสระ และการพัฒนาหมู่บ้าน ประจำเดือน

2) กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญตักบาตร สวดมนต์ไหว้พระทุกวันระหว่าง เข้าพรรษา ธรรมะวันเสาร์ – อาทิตย์สำหรับเยาวชน และกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา

3) กิจกรรมสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีและภูมิปัญญาของชุมชน มีกิจกรรม ต่อเนื่องตลอดปี รวม 14 ครั้ง เช่น วันขึ้นปีใหม่ บุญข้าวเจ้าเดือนสาม บุญมหาชาติเดือนพฤษภาคม

4) กิจกรรมป้องกันยาเสพติด ในปี พ.ศ. 2549 จัดกิจกรรมได้ 6 ครั้งคือ โครงการ ชาวบ้านร่วมใจสู้เมืองไทยแข็งแรง โครงการสกัดทอพลังเยาวชนเพื่อแก้ไขปัญหายาเสพติด โครงการ

ให้ความรู้เรื่องการลด ละ เลิกบุหรี่ สุรา โครงการให้ความรู้ผู้ประกอบการร้านค้าบุหรี่ปริมาณยาเสพติด โครงการส่งเสริมกิจกรรม To be number one โครงการงดเหล้าเข้าพรรษา

5) อาสาสมัครพลังแผ่นดินเพื่อเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของยาเสพติด โดยจัดกิจกรรมอยู่เวรยามตามป้อมยามของหมู่บ้านประจำทุกคืน เฝ้าระวังลูกหลานไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด แจ้งข้อมูลข่าวสารเรื่องยาเสพติดให้กับภาครัฐ ส่งเสริมกีฬาเยาวชนด้านยาเสพติดภายในตำบลและระหว่างตำบล 4 ครั้ง ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้เกี่ยวกับการป้องกันปราบปรามยาเสพติดทุกเดือน

6) จัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ โดยออกหน่วยคลินิกเบาหวานความดัน เยี่ยมบ้านให้คำปรึกษา ผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี ร้อยละ 82 ส่งเสริมการออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ

7) กิจกรรมป้องกันโรคไข้เลือดออกและการเฝ้าระวังการระบาดของไข้หวัดนก โดยการกำจัดลูกน้ำยุงลายร่วมกับนักเรียนโรงเรียนบ้านภู พันทมอกควันท่าลาขยงลาย การประชาสัมพันธ์แนวทางการป้องกันโรคไข้หวัดนกในเด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วไป

7.5 กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญในการดูแลรักษาเป็นอย่างดีเพราะความผูกพันกับป่ามาตั้งแต่บรรพบุรุษ จัดทำแผนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และดำเนินการตามแผนดังนี้

1) กิจกรรมอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ โครงการช่วยกระเบนน้ำใสร่วมใจชาวบ้านภู โครงการดับไฟป่าที่ภูหิน เหล็ก ไฟ โครงการปลูกหญ้าแฝกตามแนวพระราชดำริ โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมกล้วยไม้ป่า โครงการเสียงตามสายเพื่อการอนุรักษ์ โครงการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวภูจ้อก้อ วังน้ำเฮือ ดานดอกข่อย ถ้ำจวดก

2) กิจกรรมรณรงค์ลดการใช้

สารเคมีในการเกษตร โดยการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายจากหมอดินและกลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ด เช่น การใช้ปุ๋ยหมักชีวภาพในการทำไร่ ทำนา การใช้ปุ๋ยน้ำชีวภาพ การใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ลดการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช โดยใช้สมุนไพรแทน

3) ส่งเสริมให้ทุกครัวเรือนกำจัดขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูลอย่างถูกวิธี

4) การดูแลรักษาแหล่งน้ำโดยองค์กรประชาชนทุกภาคส่วน โดยดูแลการใช้บ่อน้ำตื้นในชุมชน ระบบประปาหมู่บ้านและอ่างเก็บน้ำฝน โครงการช่วยกระเบนน้ำใสร่วมใจชาวบ้านภู โครงการปลูกหญ้าแฝกตามนโยบายของรัฐบาล

5) จัดตั้งชุดป้องกันไฟป่าในฤดูแล้ง

7.6 กิจกรรมเอื้ออาทร ช่วยเหลือและแบ่งปันในชุมชน ความเอื้ออาทร ช่วยเหลือและการแบ่งปัน เป็นภาพที่พบเห็นได้เสมอในชุมชนแห่งนี้ การดำรงชีวิตยังยึดหลักการแบ่งปันอาหาร ผลผลิตทางการเกษตร ระหว่างบ้านใกล้เรือนเคียงและเครือญาติ อยู่อย่างพี่น้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น ในกรณีเกิดไฟไหม้ที่ครอบครัวหนึ่งไม่มีที่พักอาศัย ชาวบ้านได้ช่วยเหลือกันสละเงินและแรงงานสร้างที่อยู่อาศัยให้โดยไม่ทอดทิ้งกัน นอกเหนือจากการมีน้ำใจต่อกันตามประสาของความเป็นญาติพี่น้อง ยังมีการจัดตั้งฅาปนกิจสงเคราะห์ในหมู่บ้าน มีการพึ่งพาอาศัยกันในทุกด้าน และเชื่อมโยงต่อชุมชนอื่น ๆ ยังมีกิจกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งปันในเชิงรูปธรรมที่สมาชิกในชุมชนเห็นพ้องที่ควรจะมี อันเป็นการแบ่งปันกับผู้ที่ยากด้วยโอกาสกว่า เช่น สวัสดิการเบี้ยยังชีพ ปีละ 500 บาท สำหรับผู้สูงอายุ 184 คน ผู้ด้อยโอกาส 14 คน และคนพิการ 16 คน การจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ราษฎร 2 หน่วย ดำเนินการสงเคราะห์ในเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ สงเคราะห์งานศพ กองทุนฅาปนกิจบ้านกุ กองทุนฅาปนกิจธนาคารหมู่บ้านคีรีนคร กองทุนฅาปนกิจกองทุนหมู่บ้าน

อภิปรายผล

1. จากผลการศึกษาพบว่า บ้านกุ เป็นชุมชนที่มีสภาพเศรษฐกิจภายในชุมชนค่อนข้างดี เนื่องจากมีการลดรายจ่ายโดยการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชไว้กินเองในครัวเรือนและมีเพิ่มรายได้โดยการทำอาชีพเสริมและเป็นสมาชิกกลุ่มเพื่อผลิตสินค้าขายให้ชุมชนอื่น ชุมชนเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและมีโฮมสเตย์ ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวและเป็นแหล่งศึกษาดูงานของหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเป็นการเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่ง

2. จากผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านกุเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาแบบยั่งยืนที่มีแนวทางการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนโดยยึดหลักการตามแนวพระราชดำรัส “เศรษฐกิจพอเพียง” ได้แก่ การรวมกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนอย่างเข้มแข็ง และเป็นแรงขับเคลื่อนพลังของชุมชนที่สำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่น มีการรวมกลุ่มเพื่องานอาชีพ ลดการใช้สารเคมีทางเกษตร มีการรวมกลุ่มออมทรัพย์/กลุ่มแม่บ้าน มีกิจกรรมร่วมกันต่อเนื่อง มีการรวมกลุ่มผลิตอาหารเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ มีการใช้ทรัพยากรชุมชน เช่น แพทย์พื้นบ้าน สมุนไพร ทำให้รายจ่ายของครัวเรือนลดลง มีการจัดทำบัญชีครัวเรือน

3. จากการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้ความสามารถ คอยประสานและวางแผนในการพัฒนาหมู่บ้านตามแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชน มีการศึกษาดูงานเพื่อนำความรู้มาพัฒนาหมู่บ้าน จนหมู่บ้านได้รับรางวัลมากมายและเป็นที่ยอมรับและศึกษาดูงานของชุมชนอื่น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้
 - 1.1 การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ได้ข้อมูลยังไม่สมบูรณ์ ดังนั้นควรทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ข้อมูลครบสมบูรณ์และเป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่นต่อไป
 - 1.2 ควรปรับแนวทางการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติให้เข้ากับบริบทของชุมชน
2. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาค้นคว้า
 - 2.1 ควรมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติของหมู่บ้าน หน่วยงาน และองค์กรในเขตพื้นที่อื่น ๆ
 - 2.2 ควรมีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติอย่างยั่งยืนเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน

แบบฝึกหัดบทที่ 5

1. จงอธิบายความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ ตามความคิดเห็นของท่าน
2. การวิจัยเชิงคุณภาพมีความสำคัญอย่างไร
3. จงอธิบายกระบวนการ/ขั้นตอนการวิจัยเชิงคุณภาพ มาพอเข้าใจ
4. การวิจัยเชิงคุณภาพมีความแตกต่างกับการวิจัยเชิงปริมาณอย่างไร
5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการกับการวิจัยเชิงคุณภาพมีความสัมพันธ์หรือแตกต่างกันอย่างไร
6. จงบอกความแตกต่างการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังต่อไปนี้
 - 6.1 การสังเกต
 - 6.2 การสัมภาษณ์
 - 6.3 การสนทนากลุ่ม

การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ

องค์กรทุกองค์กร บุคลากรในองค์กรจะต้องมีการพัฒนาตนเอง โดยการใฝ่เรียนรู้ เพื่อให้รู้ทันเทียบหรือมากกว่าการเปลี่ยนแปลงภายนอก เช่น ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรมและเทคโนโลยี องค์กรจึงต้องสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความรู้ อันสามารถตัดแปลงองค์การให้ติดตามการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ได้ทัน คนในองค์กรจะต้องเข้าใจ วิธีสร้างความรู้ คือเรียนรู้ วิธีเรียนรู้

การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning)

การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ คือ แนวทางใหม่ของการเรียนรู้ด้วยการประยุกต์ เป็นความคิดรวบยอดที่ธรรมดา ที่เรียนรู้โดยการกระทำจากสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา ประกอบด้วยสิ่งที่ธรรมดา ได้แก่ การเรียนรู้โดยการกระทำจากข้อมูลที่อยู่ในกลุ่มเล็ก ๆ ของผู้ที่ได้แบ่งปันกัน การแสดงความคิดเห็นในหัวข้อธรรมดา เป้าหมายหรือความต้องการเรียนรู้ กลุ่มนี้ เรียกว่าพวกเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ทำงานเพื่อแก้ปัญหาตามประเด็น และเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเดียวกัน การประชุมสม่ำเสมอประมาณเดือนละ 1 ครั้งเพื่อเห็นความก้าวหน้า แก้ไขปัญหาข้อโต้แย้งต่าง ๆ สู่หนทางในอนาคตที่ดี มีการระดมพลังสมองในทีม ตามหัวข้อทางเลือก นำไปสู่การประยุกต์ใช้ หรือข้อเสนอแนะให้แต่ละคนได้ปรับปรุงวิธีการที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่มีประสิทธิภาพ เน้นการทดลองในสิ่งใหม่ๆ และการประเมินผลลัพธ์

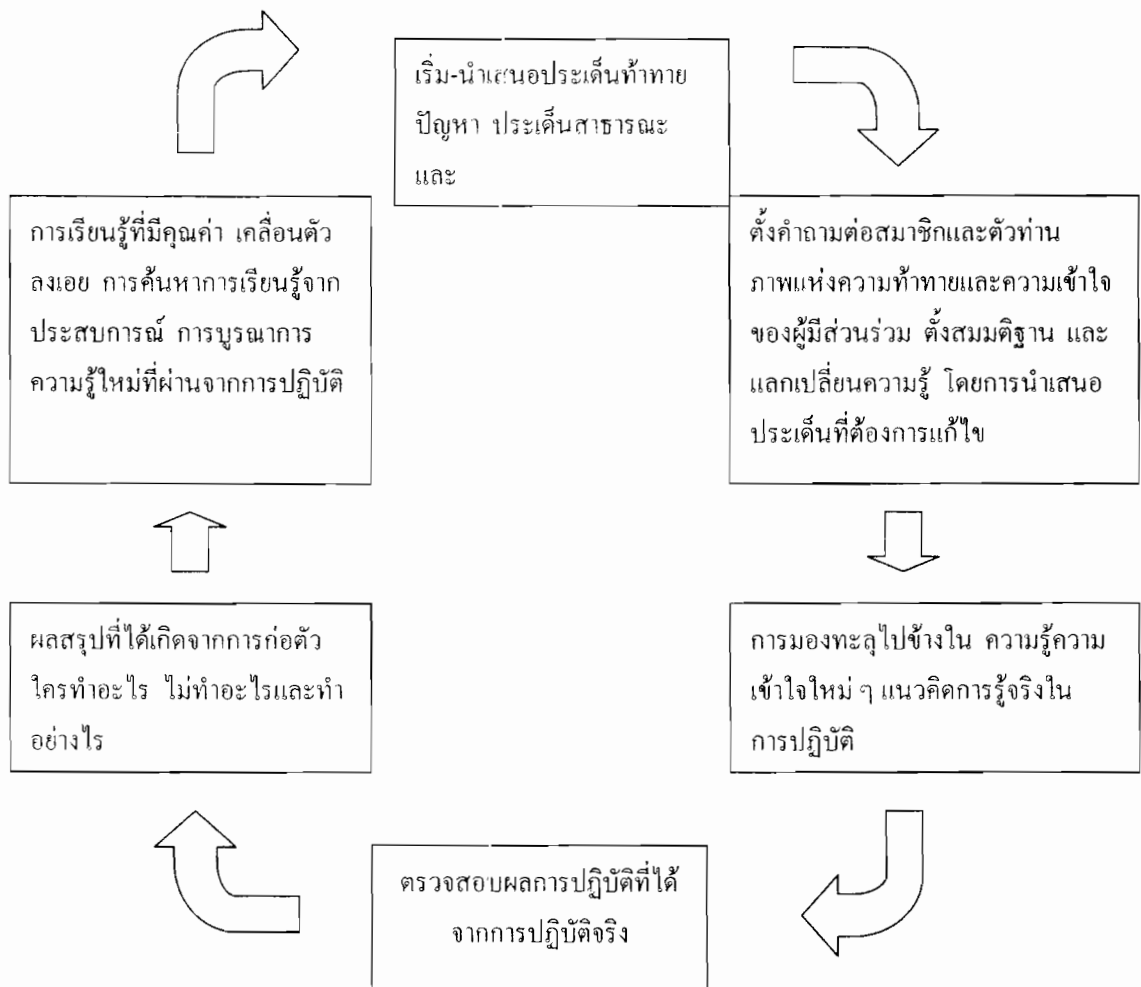
การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ เป็นงานพื้นฐาน และอาจจะมีประโยชน์ สำหรับการประยุกต์ใช้หัวข้อที่แคบ ๆ และตรงประเด็น อย่างไรก็ตาม ชุมชนนักปฏิบัติไม่ได้ถูกคาดหวังหรือกระตุ้นให้เป็นชิ้นงานที่ใหญ่โต โครงการงานพื้นฐาน เป็นต้น การปฏิรูป ระบบการตรวจสอบ ความหมาย หรือนโยบายเบื้องสูงเพื่อชุมชนนักปฏิบัติตระหนักถึงความต้องการ โครงการหลักมันควรจะเป็นแนวทางของโครงการที่มีความเป็นไปได้ เพื่อนำสู่การบรรลุเป้าหมาย

วารินทร์ สีนสูงสุด(2548 : 1-2) กล่าวว่า การเรียนรู้จากการปฏิบัติ (Action Learning) หรือ การเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีที่กลุ่มคน 4-9 คน ที่มีอาชีพเดียวกันหรือต่างกัน ร่วมกันใช้กระบวนการ

แก้ปัญหา โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์รวมเข้ากับความคิดเชิงวิพากษ์และทักษะทางสังคม ประกอบด้วยเนื้อหาทางด้านวิชาการได้มาซึ่งการเรียนรู้แบบค้นพบ แก้ไขปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน กล่าวโดยสรุป การเรียนรู้จากการปฏิบัติ คือ

1. เป็นการเรียนรู้จากการเผชิญสภาพปัญหาจริง
2. ใช้คำถามในการสร้างความรู้ ทักษะ และเจตคติ
3. แสวงหาคำตอบเพื่อตอบคำถาม จากการลงมือปฏิบัติจริง ในสถานการณ์จริง
4. มีการวิพากษ์วิจารณ์ ไตร่ตรอง ทบทวน และสะท้อนความคิดของตนออกมา
5. เป็นการร่วมคิดร่วมทำของกลุ่มคนที่ทำงานที่นั่น

ภาพประกอบ 8 กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ

องค์ประกอบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ

การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning-AR) นำไปสู่การมีส่วนร่วมของคนกลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งมีองค์ประกอบดังนี้

1. การทำงานให้บังเกิดผลสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กรและของแต่ละบุคคล ทั้งหมดนั้นคือประสิทธิผลซึ่งเป็นชุมชนนักปฏิบัติในลักษณะอาสาสมัคร
 2. การทำงานและคัดเลือกระเด็นปัญหา สถานการณ์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และเป็นปัญหาส่วนหนึ่งของฉัน
 3. การทำงานที่ถูกต้องเหมาะสมในเรื่องใหม่ ๆ มักจะเริ่มจากการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์
 4. การก่อเกิดและประโยชน์ เป็นผลเนื่องจากการให้ข้อมูลย้อนกลับและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มสมาชิก
 5. จุดสำคัญของการเรียนรู้ ไม่ใช่เสมอไปในประเด็นที่นำไปสู่การเจรจา แต่ก็เช่นกัน ชีวิตมนุษย์มีการเรียนรู้ด้วยตัวเอง นี่คือนิวไฮของการพัฒนา การเข้าใจในการเรียนรู้ในสิ่งที่เราสามารถทำได้และสอดคล้องกับบริบท (สถานการณ์)
 6. การสร้างความตระหนักของกลุ่มกิจกรรมและการพัฒนาประสิทธิภาพคือช่องทาง การปฏิบัติของทุกคน
 7. การเตรียมการให้เกิดความสมดุลที่จะส่งเสริมสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงที่ท้าทาย ทั้งบุคคลและคนอื่น ๆ ทำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด
- กลุ่มที่เตรียมการที่ดีจะต้องมีผู้อำนวยความสะดวก (มีที่ปรึกษา) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการให้คำแนะนำช่วยเหลือทั้งบุคคลและกลุ่ม ทำให้งานมีชื่อเสียงและพัฒนาทักษะที่จำเป็นสำหรับทีมงาน

วิธีการดำเนินการของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ(Action Learning)

วารินทร์ สีนสูงสุด(2548 : 2-7) กล่าวว่า การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติมาจาก 2 ทาง คือ

1. P จากฐานความรู้เดิม (Programmed Knowledge) เช่น คำรา หนังสือ การบรรยาย กรณีศึกษา การเรียนรู้โดยใช้คอมพิวเตอร์เป็นฐาน สถานการณ์จำลอง เป็นต้น นี่เป็นแหล่งสำคัญของการเรียนรู้ เป็นความรู้ที่สั่งสมไว้ ดังนั้นจึงอาจไม่เหมาะสมกับความจำเป็นของการปฏิบัติงานในทุกวันนี้

2. Q คือ Questioning insight การถามเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ใหม่ มากกว่าจากความรู้เดิม การถามจึงเป็นกุญแจสำคัญในการได้มาซึ่งความรู้ใหม่ ซึ่งเขียนเป็นสมการ $L = P + Q$

วิธีการดำเนินการของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) มีกรอบการดำเนินการดังนี้

กรอบที่ 1 ขั้นตอนของ Action Learning

1. กำหนดถึงสถานการณ์ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติต่อเมื่อความจำเป็นแท้จริงทางองค์การหรือธุรกิจเกิดขึ้น
2. เลือกและจัดตั้งทีมการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติให้เหมาะสมจึงจะได้รับความสำเร็จ
3. สรุปรายชื่อให้ทีมและกำหนดข้อจำกัด
4. อำนาจความสะดวกแก่ปฏิสัมพันธ์ของทีม
5. ให้สิทธิอำนาจแก่ทีมที่จะระบุและทดสอบด้วยทางแก้
6. ประเมินผลลัพธ์
7. กำหนดทิศทางในอนาคต

กรอบที่ 2 องค์ประกอบของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติประกอบด้วย

1. ผู้สนับสนุน จากผู้บริหารระดับสูง
2. การบังคับเชิงยุทธศาสตร์ ให้โอกาสแก่คนทดลองความคิดใหม่ ๆ พฤติกรรมและความเชื่อใหม่ ๆ
3. กระบวนการเรียนรู้
4. การเลือกผู้เข้าร่วม เลือกผู้ที่มีความรู้หรือคุ้นเคยกับเรื่องนั้น ๆ
5. การก่อร่างทีมร่วมเรียนรู้ ควรมีการสอนงานในเรื่องทักษะการสร้างทีมและความเข้าใจว่า
6. กระบวนการจะไม่ได้ผลประโยชน์ หากขาดการมีส่วนร่วม
7. การสอนงาน
8. การปฐมนิเทศประเด็นปัญหา
9. การรวบรวมข้อมูล
10. การวิเคราะห์ข้อมูล
11. การร่างสิ่งที่จะนำเสนอ
12. การนำเสนอ
13. การสะท้อนความคิด (การไตร่ตรอง)

กรอบงานที่ 3 องค์ประกอบหลักของเซทร่วมเรียนรู้มี 5 ประการ คือ

1. ปัญหา
2. เซท หรือ เซทร่วมเรียนรู้ ครอบคลุมจากคนหลากหลายสายงาน เพื่อร่วมกันในการแก้ไขปัญหา
3. ลูกค้ำ เน้นคนที่เป็นเจ้าของปัญหา อาจเป็นสมาชิกเซท หรือเป็นองค์กรที่ให้การสนับสนุนเซทก็ได้
4. ที่ปรึกษาเซท ทำการเป็นผู้อำนวยความสะดวกแก่เซท มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในตอนแรกเริ่มกระบวนการ
5. กระบวนการ เป็นเรื่องของการสังเกตปัญหา การสะท้อนความคิดและการตั้งสมมุติฐานรวมถึงการกระทำ โดยมีการรวบรวมข้อเท็จจริงไปตลอด

กรอบงานที่ 4

Marguardt กล่าวถึงองค์ประกอบของโปรแกรม การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติได้รับอำนาจและผลประโยชน์จากองค์ประกอบที่พึ่งพาอาศัยและมีปฏิสัมพันธ์กัน 6 อย่าง ดังนี้

1. ปัญหาการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติสร้างขึ้นจากปัญหา ทางแก้เป็นความสำคัญอย่างสูงต่อเอกัตบุคคล ทีม และหรือองค์กร ปัญหาสร้างโอกาสให้เกิดการเรียนรู้ สร้าง "ตะขอ" ให้เกี่ยวกับความรู้ขึ้นมา
2. กลุ่ม องค์หลักในการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติคือกลุ่ม ประกอบด้วยคน 4-9 คน ร่วมกันสำรวจปัญหาขององค์กรที่ไม่อาจหาทางแก้ได้ง่ายนักในทางอุดมคติ กลุ่มอาจประกอบจากคนที่มาจากต่างหน้าที่ ต่างองค์กร อาชีพ ก็ได้
3. กระบวนการตั้งคำถามและการไตร่ตรองการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติเน้นคำถามที่ถูกต้องมากกว่าคำตอบที่ถูกต้อง เน้นสิ่งที่คนไม่รู้เท่ากับสิ่งที่คนรู้ กระบวนการแก้ปัญหาด้วยการถามคำถามเป็นครั้งแรก เพื่อให้เห็นลักษณะอย่างชัดเจนของปัญหา แล้วจึงสะท้อนความคิดหรือคิดไตร่ตรองและระบุทางแก้ที่เป็นไปได้ก่อนที่จะลงมือทำการ
4. ทางแก้สู่การกระทำ สำหรับผู้ที่ทุ่มเทให้กับการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติการเรียนรู้ที่แท้จริงจะไม่เกิดเลยหากไม่ได้ทำการ ต้องมีอำนาจในการลงมือทำการ การกระทำจะเพิ่มพูนการเรียนรู้ เนื่องจากให้พื้นฐานและสมอสำหรับมุมมองที่สำคัญยิ่งของการไตร่ตรอง
5. มุ่งมั่นสู่การเรียนรู้ ในการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติการเรียนรู้สำคัญเท่ากับการปฏิบัติวางตำแหน่ง การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติในการเน้นที่การบรรลุผลงานเสมอกับการเรียนรู้ การพัฒนาเอกัตบุคคลเสมอการพัฒนาองค์กร การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจะให้ทั้งการแก้ปัญหาและการเรียนรู้ให้การพัฒนาตนเองเท่ากับการพัฒนาองค์กร

6. ผู้อำนวยการความสะดวก หรือที่ปรึกษา หรือผู้สอนงาน อาจมาจากสมาชิกกลุ่ม หรือมาจากภายนอก มีความสำคัญในการช่วยผู้เข้าร่วมให้สะท้อนความคิดทั้งสิ่งที่กำลังเรียน และวิธีการแก้ปัญหา

การเรียนรู้จากการปฏิบัติเป็นการสร้างสรรค์ความรู้ตามทฤษฎีการสร้างสรรคความรู้ (Constructivism Theory) นักสร้างสรรค์ความรู้เชื่อว่าการเรียนรู้เกิดจากกระบวนการสร้างสรรค์ ความรู้อย่างกระตือรือร้นมากกว่าการเสาะแสวงหาความรู้ ความรู้ได้มาจากการสร้างสรรค์ ทำให้การพยายามถ่ายโอนความรู้ไม่มีการสร้างความรู้เน้นในเรื่องการสร้างความรู้ใหม่ที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละคน และความสำคัญของสภาพแวดล้อมในการตัดสินใจความหมายของความเป็นจริง

องค์การใฝ่เรียนรู้ (Learning organization)

องค์การใดใดก็สามารถเป็นองค์การใฝ่เรียนรู้ได้ ธุรกิจ สถาบันการศึกษา องค์การไม่หวังผลกำไร กลุ่มชุมชน ว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งที่มีความค่า ต่อเนื่อง และมีประสิทธิผลที่สุดเมื่อแบ่งปันการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน กับทั้งหมด ุระสบการณ์ คือโอกาสแห่งการเรียนรู้ องค์การใฝ่เรียนรู้มีลักษณะดังนี้ คือ

1. ให้โอกาสการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
2. ใช้การเรียนรู้ไปเพื่อบรรลุเป้าหมาย การใช้การเรียนรู้จากการปฏิบัติ เพื่อสร้าง

องค์การใฝ่เรียนรู้

3. เชื่อมต่อผลการปฏิบัติงานส่วนตัวกับผลการปฏิบัติงานขององค์การ
4. หล่อเลี้ยงการถามไถ่และได้อาเสีอก ทำให้ทุกคนปลอดภัยในการแบ่งปันความรู้

อย่างเปิดเผย

5. ใช้ความตึงเครียดที่สร้างสรรค์เป็นแหล่งพลังและการต่อ ยอด
6. ตระหนักและมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องกับสภาพแวดล้อม

Marquardt (2000 :233-240)อ้างจากคำของ Rig Revans ว่าการเรียนรู้ภายในต้องเท่าเทียมหรือใหญ่กว่าการเปลี่ยนแปลงภายนอกของจักร มิฉะนั้นองค์การก็จะถดถอยหรือไม่อาจอยู่รอดได้ องค์การต้องเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเนื่องจาก

1. องค์การต่าง ๆ ในสังคม มีการยุบ ขยาย ปรับเปลี่ยน ีระบบ ปรับโครงสร้าง

ตลอดเวลา

2. ขาดแคลนทักษะมากขึ้น สถาบันการศึกษาไม่สามารถเตรียมคนให้

เหมาะสมกับงาน

3. ความรู้เพิ่มเป็นสองเท่าทุกสองหรือสามปี
4. การแข่งขันระหว่างประเทศเป็นไปอย่างรุนแรง
5. มีเทคโนโลยีก้าวหน้าใหม่ที่ใหม่จนตามไม่ทัน
6. องค์กรต้องปรับตัวเพื่อการเปลี่ยนแปลง

การเรียนรู้ต้องเกิดจากการทำงาน ซึ่งตรงกันข้ามกับการแสวงหาความรู้ก่อนปฏิบัติงาน การเรียนรู้ในสภาพแวดล้อมขององค์กรจะต้องมีรูปแบบการเรียนรู้ ดังนี้

1. การเรียนอาศัยการปฏิบัติงานเป็นฐาน
2. มีความสำคัญที่กระบวนการเรียนรู้
3. สามารถนิยามความจำเป็นในการเรียนรู้ได้ว่าคืออะไรเท่ากับความสำคัญ

ในการหาคำตอบ

4. สร้างโอกาสให้ทั่วทั้งองค์กรพัฒนาความรู้ ทักษะและเจตคติอย่างต่อเนื่อง
 5. การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของงาน เป็นส่วนหนึ่งของคำพรณงานของทุกคน
- โมเดลระบบขององค์กรใ้เรียนรู้ องค์กรใ้เรียนรู้ประกอบด้วยระบบห้าประการสัมพันธ์

กัน คือ

1. การสร้างการเรียนรู้อย่างพลวัตในองค์กร (การเรียนรู้)
2. การกลายเปลี่ยนองค์กรเพื่อความเป็นเลิศทางการเรียนรู้ (องค์กร)
3. การมอบสิทธิอำนาจและทำให้คนทำงานมีความแกร่งกล้าสามารถ

(การมอบสิทธิอำนาจ)

4. การบริหารจัดการความรู้ในองค์กร (ความรู้)
5. การเพิ่มอำนาจเทคโนโลยีเข้าในองค์กร (เทคโนโลยี)

เนื่องจากองค์กรต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพราะธุรกิจซับซ้อน เป็นพลวัต และแข่งขันกันทั่วโลก การเป็นเลิศในธุรกิจจึงต้องอาศัยความเข้าใจ ความรู้ การเตรียมการ และการเห็นพ้องต้องกันของผู้ปฏิบัติงานร่วมกันมากกว่าที่ความชำนาญและประสบการณ์ของคนคนหนึ่งจะพึงให้ได้ ทั้งการปรับปรุงต่อเนื่องต้องการความมุ่งมั่นที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

องค์ประกอบขององค์กรใ้เรียนรู้ ตามแนวคิดของ ปีเตอร์ เซงกี

1. ความคิดเป็นระบบ - System thinking คือ การผลัดเปลี่ยนจิตใจให้มองเห็นสิ่งใดอย่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน มีสาเหตุผลกระทบต่อกันเป็นลูกโซ่ มองเห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นกระบวนการมากกว่าการเป็นแค่ภาพนิ่งเดี่ยวทีละภาพ

2. ควบคุมตนเอง - Personal mastery การใช้จิตใต้สำนึกเป็นเรื่องสำคัญในการควบคุมตนเอง คนมุ่งมั่นพัฒนาตนเองให้ควบคุมตนเองอย่างต่อเนื่อง

3. รูปแบบจิตใจ - Mental model เป็นสมมุติฐานหรือความคิดทั่วไปที่ฝังแน่น หรือเป็นภาพหรือภาพลักษณ์ที่มีอิทธิพลต่อวิธีการเข้าใจโลกและการปฏิบัติของเรา
4. วิสัยทัศน์ร่วม - Shared vision การที่คนในองค์กรเดียวกันมีเป้าหมายเดียวกัน รู้ภารกิจและมีคุณค่าเช่นเดียวกันตลอดทั่วทั้งองค์กร จะทำให้องค์การยั่งยืนยิ่งใหญ่
5. เรียนรู้เป็นทีม - Team learning สร้างทีมร่วมเรียนรู้ เริ่มจากการ "สนทนา" การคิดด้วยกันอย่างแท้จริง

รายการที่ 1-2-3 เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ส่วนตัวและรายการที่ 4-5 จึงเป็นการเรียนรู้ของทีม

สรุปวินัยห้าของปีเตอร์ เซงกี พบว่า

1. คิดเป็นระบบ เป็นวินัยที่คล้องรวมทุกวินัยเข้าด้วยกัน หล่อหลอมให้เป็นองค์ทฤษฎีและการปฏิบัติ ฝึกให้เป็นระบบ ก่อเกิดแรงจูงใจ ให้รู้ว่าแต่ละวินัยสัมพันธ์กันอย่างไร ตัวอย่างเช่น วิสัยทัศน์หากปราศจากการคิดเป็นระบบก็จบเห่ที่ภาพอนาคตน่ารักค้างเต็ง ไม่มีแรงที่จะเคลื่อนจากที่นี้ไปที่นั่น การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม เป็นการถนอมเลี้ยงความมุ่งมั่นร่วมกันระยะยาว
2. รูปแบบจิตใจ เน้นเรื่องการเปิดเผยอันจำเป็นที่จะขุดสิ่งขาดแคลนในการมองโลกปัจจุบันของเรา เปรียบเทียบได้กับท่าทีหรือการมองหรือเจตคติ
3. การเรียนรู้เป็นทีม พัฒนาทักษะของกลุ่มบุคลากรให้มองภาพใหญ่ขึ้น ให้มองพันมมมองส่วนตัวออกไป
4. การควบคุมตนเอง ถนอมเลี้ยงแรงจูงใจส่วนตัวให้เรียนรู้ต่อเนื่องจาก ที่ทำไปนั้นกระทบต่อโลกอย่างไร

การคิดเป็นระบบทำให้สามารถเข้าใจเรื่องราวละเอียดซับซ้อนเข้าใจยากได้ เป็นทางใหม่ที่ให้คนรับรู้ตนเองและโลก หัวใจขององค์การใฝ่เรียนรู้คือ การผลักดันจิตใจจากเห็นตนเองแยกจากโลกมาเป็นเชื่อมโยงกับ จากเห็นปัญหาว่าสาเหตุมาจากคนอื่น หรือ บางอย่างที "อยู่ข้างนอกนั้น" มาเห็นวิธีที่เราทำไปนั้นก่อให้เกิดปัญหาที่เราประสบอยู่ได้อย่างไร

วิธีการการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning)

1. งานที่มีชื่อเสียงและโอกาสในการเรียนรู้ (Identify Task and Learning Opportunity)

การกำหนดวัตถุประสงค์ของกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติที่ก่อตั้งขึ้นด้วยการอภิปรายในทีมงานที่พัฒนาความต้องการของงานให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ซึ่งขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ สมาชิกที่รวมตัวกันอาจไม่ใช่ทุกคน ซึ่งจะถอดคอกและพัฒนาตามความต้องการ แต่

ควรจะเริ่มจากความต้องการที่ตรงกัน **มันจะมีความสำคัญ** เมื่อกลุ่มมีความเข้าใจในการพัฒนาที่ตรงกันทั้งตัวบุคคลและกลุ่ม และทุกคนต้องพัฒนาเป็นของกลุ่มทั้งหมด กลุ่มการเรียนรู้ที่เหมาะสมมีประมาณ 5-8 คน มีการอภิปรายด้วยการนั่งประชุม บทบาทหน้าที่ของบางคนเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการประชุมกลุ่ม การตั้งคำถามให้กับผู้มีส่วนร่วมและถือเป็นบุคคลสำคัญในการเรียนรู้ การประชุมที่มีความหมาย ความสำเร็จของสาขา ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งจะนำไปสู่งานของกลุ่ม

2. การวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Planning Together)

จุดเริ่มต้นของสำนักงาน คือ การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติด้วยหลักการในลักษณะประชุมเชิงปฏิบัติการ นิยามงานดีเด่นเพื่อใช้การประชุมเชิงปฏิบัติการ ช่วยเหลือให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วมและช่องทางในการปฏิบัติงานที่อยู่หน้างาน การสร้างวิสัยทัศน์ด้วยการประชุมปฏิบัติการทำให้เกิดเวลาและกิจกรรมที่เหมาะสม ประกอบด้วย

1. การพัฒนาบุคคลด้วยการเรียนรู้จากแผนและภาพของงานที่ง่าย ๆ ที่นำไปสู่เป้าหมายของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติที่ก่อตัวขึ้น
2. การประกาศจุดประสงค์เชิงพฤติกรรมสำหรับสมาชิกการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ต้องนิยามงานดีเด่นที่สามารถกระทำได้ในระดับกลาง แผนระยะสั้น ซึ่งสามารถนำไปสู่การกระทำได้และบรรลุวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน ในการส่งเสริมการก่อตั้งกลุ่มสมาชิก จะบอกให้ทุกคนได้รู้ วัตถุประสงค์ที่จะไปให้ถึง หรือส่วนใหญ่ต้องวัดผลด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างไร
3. โอกาสของงานที่มีชื่อเสียงถูกประยุกต์ จากแนวคิดใหม่และการเรียนรู้ จัดพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่
4. บทนำในการปฏิบัติของสะท้อนผลและการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง จะรักษาไว้ด้วยการเรียนรู้และความก้าวหน้า
5. ผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบของขั้นตอน จะทำให้ดีและเกิดความสมบูรณ์ด้วยการปรับปรุงรูปแบบและการคาดการณ์ในอนาคต

3. การปฏิบัติ (Doing)

เวลาที่ใช้ไปกับการทำงานที่ท้าทายบนขอบข่ายงานที่ปฏิบัติ สมาชิกในกลุ่มได้ตั้งระบบการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติในเวลาที่เหมาะสมด้วยการประยุกต์ใช้วิธีการใหม่ ๆ มีการทดสอบใหม่ ๆ อยู่ระหว่างแนวความคิดกับการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ผ่านการประชุม เรื่องเล่า ถือเป็นวัตถุประสงค์ของงาน การตั้งคำถาม ปัญหา โครงการ และประเด็นในการทำงานร่วมกัน ผลสรุปสามารถกล่าวอ้างถึงโครงสร้างและสถานที่ กล่าวคือ

1. การกล่าวอ้างถึงแผนปฏิบัติซึ่งเป็นการพัฒนาระหว่างการจัดทำแผนในการประชุมเชิงปฏิบัติการ

2. ก่อนดำเนินงาน การสะท้อนผลด้วยความคิด ผลกระทบจากการปฏิบัติ ถ้ามีความเป็นไปได้ การจัดเก็บข้อมูล ได้จากการเรียนรู้จริงตามเหตุผล

3. การปฏิบัติ มีการทดลอง และปรับปรุงแผนได้เหมาะสม ซึ่งเป็นวิธีการที่ใช้ปฏิบัติเป็นประจำ แต่ด้วยค่าใช้จ่าย การลงทุนในแผนปฏิบัติการ ถือเป็นการลงทุนก่อนการปฏิบัติ

4. ในเชิงประสิทธิภาพสามารถมองเห็นได้ในประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ซึ่งเราสามารถสังเกตได้

5. เขียนเรื่องราวตามที่สังเกตเห็นได้ตามความสมเหตุสมผล สถานที่สร้างความรู้โอกาสในการเรียนรู้ โดยการสะท้อนผลจากที่ได้สังเกตทั้งสถานที่และโอกาสในการเรียนรู้และมีทั้งความลึก กว้าง จากการประชุม

4. การสะท้อนผล (Reflecting)

หลักเกณฑ์ของสมาชิกในการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ มีการสะท้อนผลตามวัตถุประสงค์ ส่วนใหญ่ตั้งตามประเด็นของงานเวลาที่เหมาะสมสำหรับงานที่ทำทนายเพื่อตรวจสอบสมมติฐานการสำรวจทางเลือกใหม่ ๆ ตามแนวคิดในการแก้ไขปัญหา แผนปฏิบัติมีไว้สำหรับปฏิบัติ ดังนั้นโอกาสที่จะทำให้สมาชิกมีผลสำเร็จจากประเด็นพิเศษและทำทนาย คืองานที่ทุกคนชื่นชอบ จะดียิ่งขึ้น เมื่อวิธีคิดถูกส่งเสริมให้ทุกคนได้ปฏิบัติร่วมกัน

1. การสะท้อนผลตามแผน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเป็นกลางในการทำให้เห็นก้าวหน้า เกณฑ์คุณภาพขั้นสูง เวลา 30 นาทีสำหรับการสะท้อนผลของแต่ละบุคคล คือ บทสรุปของการสะท้อนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ

2. ผู้อำนวยความสะดวก จะเป็นบุคคลสำคัญทำให้มีการเล่าเรื่อง การสกัดขุมความรู้ตามประเด็นต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นผู้เชี่ยวชาญในการปฏิบัติให้เกิดชุดความรู้

5. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Sharir g)

องค์ความรู้ใหม่ ทักษะ และประสบการณ์ สามารถแลกเปลี่ยนได้กับภายนอกตามประเด็นการเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติที่สร้างขึ้น โดยบุคคลและทีมงาน ถือเป็น การเพิ่มมูลค่าสำหรับประสบการณ์ การจัดเก็บความรู้ที่มีสร้างขึ้น เกิดจากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจนตกเป็นผลึกของความรู้ ที่ส่งผลต่อองค์ความรู้ใหม่สำหรับองค์กร องค์ความรู้เกิดจากชุมชนนักปฏิบัติ (Cops) ทั้เวลา ผู้ให้บริการ ซึ่งเกิดจากความต้องการของสมาชิก

กลุ่มส่งเสริมสนับสนุน-เอื้ออำนวยสามารถสร้างได้ด้วยผู้บริหาร หรือผู้ที่สนใจ เรียกว่า ผู้เอื้ออำนวยการดำเนินงาน (KCO)

ชุมชนนักปฏิบัติ คือ นักจัดการความรู้ตัวจริง (Cops) ซึ่งถูกสร้างโดยผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator)

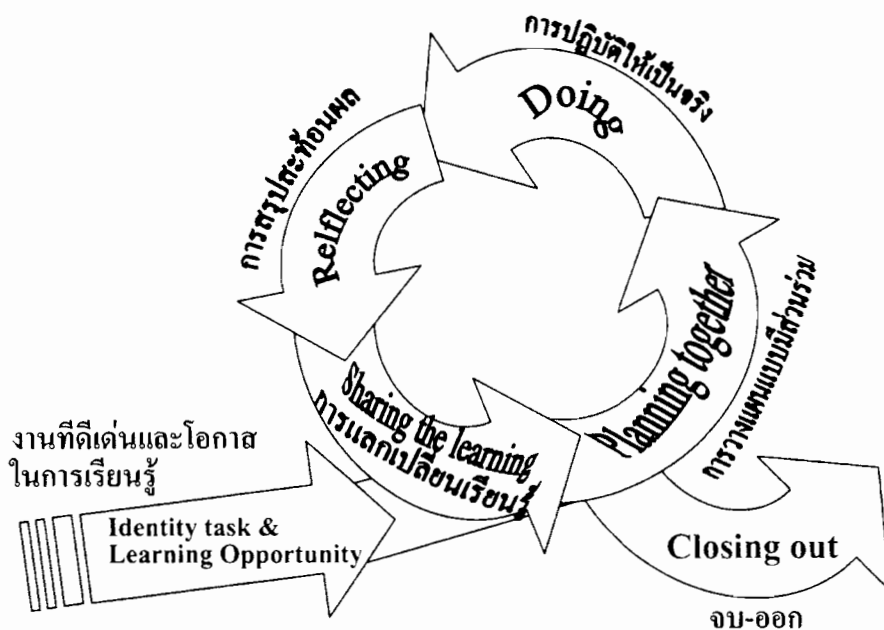
การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยเรื่องเล่า นำไปสู่การตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง และเนื้อหา เกิดความเชื่อมั่นในการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ มีการจัดบันทึกข้อมูลกลุ่มซึ่งเรียนว่า ผู้จดบันทึก(Note taker)

6. การจบและออกจากกิจกรรม (Closing Out)

การบรรลุวัตถุประสงค์จะมีการตรวจสอบหรือทำให้แน่ใจว่าสามารถกระทำได้จริงตามที่วางไว้ การสะท้อนผลในเวลาที่เหมาะสมสำหรับทุกคนจะมีการทบทวนตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ การจบและออกจากกิจกรรม ผู้อำนวยการความสะดวกจะเป็นผู้สรุปร่วมกับสมาชิก ผู้ปฏิบัติ และผู้เอื้ออำนวยส่งเสริมสนับสนุนว่าเป็นจริงมากน้อยแค่ไหน หากทุกคนเห็นตรงกันว่าเหมาะสม ความที่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ถือว่าจบและออกจากกิจกรรม โดยมีประเด็นใหม่ที่ท้าทายขององค์กร ยังต้องดำเนินการต่อไป

การวางแผนในประเด็นท้าทาย ซึ่งเป็นไปตามเวลาและการสะท้อนงานทั้งหมด ซึ่งจะถูกรื้อฟื้นใหม่ในงาน และความเหมาะสมของบุคคลและทีมงานสมาชิกให้มีการเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติด้วยกระบวนการที่ดีและสอดคล้องกับบริบท

จากวิธีการการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) ทั้ง 6 ประการที่กล่าวมาสามารถเขียนเป็นแผนภาพการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) ดังภาพประกอบ 9

ภาพประกอบ 9 การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning)

ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้เทคนิคการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ

เกษม จันสามารถและคณะ(2551 : 33-45) ได้ศึกษาการพัฒนารูปแบบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม โรงเรียนบ้านหนองซอน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 3

บทนำ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ได้กำหนดทิศทางในการพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาสังคมคุณธรรมนำความรู้ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 มีบทบัญญัติหลายมาตราที่เป็นการวางกรอบแนวทางในการพัฒนาและปฏิรูปการศึกษาไว้ ได้แก่ ในมาตรา 6 กำหนดไว้ว่า การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และมาตรา 24 การจัดการกระบวนการเรียนรู้ ให้สถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฝึกการปฏิบัติ คิดเป็น ทำเป็น รักการอ่านและเกิดการใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรมค่านิยม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา (กรมสามัญศึกษา. 2542: 7-14) แสดงให้เห็นว่าในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคนไทยนั้นต้องเน้นทั้งในด้านความรู้ควบคู่คุณธรรม

กระทรวงศึกษาธิการเร่งรัดให้สถานศึกษาทุกระดับทำการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมแก่นักเรียน ซึ่งกำหนดนโยบายปฏิรูปการศึกษาโดยมีจุดมุ่งหมายหลักในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพ และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา ความรู้และคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข การปฏิรูปการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของชีวิตและสังคมให้มีคุณภาพ ปลอดพ้นจากความรุนแรงเบียดเบียนกันในทุกด้าน ทั้งรุนแรงเบียดเบียนต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อสิ่งแวดล้อม เนื่องจากความรุนแรง เบียดเบียนได้แพร่ขยายทั่วเชื่อมโยงถึงกันทั้งหมด จนกลายเป็นระบบ จึงต้องให้การศึกษามาแก้ไขให้ทั้งชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นระบบแห่งความประสานกลมกลืนและเกื้อกูลต่อกัน แต่การศึกษาที่จัดตามกันมาแต่เดิมจากชาติตะวันตก ไม่สามารถแก้ปัญหาได้จึงต้องมีการปฏิรูปการศึกษา (ครั้งใหม่) ลักษณะประการแรกของการปฏิรูปการศึกษา คือ การยอมรับและจัดดำเนินการให้การพัฒนาคนเป็นเกณฑ์ และเป็นฐานของการพัฒนาทุกอย่าง ทุกเรื่อง และทุกรูปแบบ (พระพรหม คุณาภรณ์. 2547: 14-15)

เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปเพื่อการปฏิรูปการพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขอย่างแท้จริง กระทรวงศึกษาธิการจึงสนับสนุนให้สถานศึกษาพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมควบคู่กับการพัฒนาทุกด้านอย่างเป็นองค์รวม โดยส่งเสริมการดำเนินงาน โครงการโรงเรียนวิถีพุทธ และส่งเสริมการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (พระพรหม คุณาภรณ์. 2547 : 14-15)

การดำเนินงานพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนจึงถือเป็นนโยบายหลักของการจัดการศึกษาที่จะพัฒนามนุษย์สู่ชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่งผู้บริหาร โรงเรียน ครู ผู้ปกครอง ชุมชน ได้ตระหนักและประจักษ์แล้วว่านักเรียนต้องได้รับการพัฒนาด้านคุณธรรม ด้านสังคม และด้านการเรียนรู้อย่างเป็นองค์รวมและต่อเนื่อง มีการพัฒนาเพิ่มทุกขณะชีวิตที่เป็นการศึกษาจึงเป็นชีวิตที่เรียนรู้และพัฒนาที่ไม่มีวันจบ อันเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษา ต้องการสืบทอดที่มีลักษณะแห่งบุคคลที่มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต คิดเป็น เติบโตฉลาด เก่งกล้า อดทน เพียรพยายาม แสดงความคิดเห็นได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ในขณะเดียวกันก็เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมประสานประโยชน์ให้กับสังคมได้อย่างสมานฉันท์สันติสุข และประเทศไทยก็จะนำอยู่มาขึ้นเท่านั้น (อดิษฐ์ โพธารามิก. 2547 : 5)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้ส่งเสริมให้โรงเรียนสอดแทรกการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยให้โรงเรียน ได้บูรณาการการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้ควบคู่ไปกับการพัฒนาผู้เรียน โดยใช้หลักศาสนาควบคู่ไปกับการพัฒนาในชีวิตจริงทั้งในและนอกโรงเรียนของนักเรียนที่เหมาะสม ได้แก่ 1) ด้านคุณธรรมมีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ ขยัน หมั่นเพียร มีสติมีเหตุผล มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีวินัยในตนเอง 2) ด้านสังคม คือ พุดเพราะมีทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น เสียสละ มีมารยาทสังคม ทักษะการปรับตัว การเคารพสิทธิผู้อื่น เสียสละประเมินตนเอง เคารพสิทธิผู้อื่น ทักษะการสื่อสาร ทักษะการแก้ปัญหา จิตสำนึกสาธารณะ และ 3) ด้านการเรียนรู้ คือ รักการอ่าน แสวงหาความรู้ การวางแผนการเรียนรู้ การใช้เวลาว่าง สนใจใฝ่รู้ มีความคิดสร้างสรรค์ (สุวิมล ว่องวานิชและคนอื่นๆ. 2549 : 17-18) โรงเรียนบ้านหนองซอน มีปรัชญาในการจัดการศึกษาประจำโรงเรียนว่า “การศึกษาเป็นเลิศ เชิดชูคุณธรรม น้อมนำสังคม ชื่นชมสิ่งแวดล้อม” ตามแผน ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนบ้านหนองซอนได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่า “โรงเรียนและชุมชนร่วมมือกันจัดการศึกษาให้นักเรียนได้พัฒนาเต็มตามศักยภาพ สู่ความรู้อันเป็นสากลโดยควบคู่ไปกับภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีพันธกิจในการจัดการศึกษา 3 ระดับคือระดับปฐมวัย ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยจัดการศึกษาให้นักเรียนทุกคนในเขตบริการ มีสิทธิและโอกาสเสมอภาคกันทั้งบุคคลที่ปกติ พกพร่อง

และมีความสามารถพิเศษ ส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเป็นเลิศทางวิชาการ มีทักษะในการใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย ปลูกฝังค่านิยมให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรมที่ดีงามตามประเพณีวัฒนธรรมไทย และมีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตร ตามหลักสูตร โรงเรียนบ้านหนองซอน พุทธศักราช 2544 (ฉบับปรับปรุง 2550) ได้กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนที่จะสำเร็จการศึกษาหรือจบหลักสูตรไว้ 5 ประการคือ มีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ มีวินัยในตัวเอง เสียสละมีมารยาททางสังคม และใฝ่เรียนใฝ่รู้ จากผลการประเมินคุณภาพมาตรฐานการศึกษา การประชุมระดมสมองของคณะครู คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ปกครอง ผู้นำในชุมชน ประจำปีการศึกษา 2550 พบว่านักเรียนที่สำเร็จการศึกษาหรือจบหลักสูตร และนักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียน บ้านหนองซอนปัจจุบัน มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ด้านความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ มีวินัยในตัวเอง เสียสละและการใฝ่เรียนใฝ่รู้ในระดับต่ำ ซึ่งยังไม่เป็นที่พึงพอใจเท่าที่ควร (รายงานคุณภาพการศึกษาโรงเรียนบ้านหนองซอน. 2550 : 20) และมีความเห็นตรงกันว่าต้องปรับปรุงและพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน โดยต้องร่วมกันกำหนดกลยุทธ์ กิจกรรม โครงการนวัตกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ นักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์อย่างยั่งยืนต่อไป

จากการประเมินคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน โรงเรียนบ้านหนองซอน โดยการสังเกตพฤติกรรมนักเรียนและสัมภาษณ์ครู ผู้ปกครอง ครูหมู่บ้าน และประชาชนในเขตบริการของโรงเรียนพบว่า นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ถึง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นวัยที่เริ่มก้าวสู่วัยหนุ่มสาว จึงมักมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมมากที่สุด ได้แก่ การไม่เข้าร่วมกิจกรรมหน้าเสาธง โดยอ้างเหตุผลว่ามาโรงเรียนสายไม่ยอมเข้าร่วมกิจกรรม มีการรวมกลุ่มกันที่ร้านค้าในตลาดของอำเภอ สถานีขนส่ง หรือตามร้านซ่อมจักรยานยนต์ บางคนแต่งกายไม่ถูกระเบียบ ปล่อยเสื้อลอยชาย ใฝ่ผมผิดระเบียบ มีเหตุทะเลาะวิวาทกัน ทั้งภายในโรงเรียนและนอกโรงเรียนอยู่บ่อยครั้ง และยังมีพฤติกรรมทั้งขยะไม่ถูกที่ ไม่ช่วยรักษาคำถามสะอาด จอดยานพาหนะในที่ห้ามจอด มีพฤติกรรมเที่ยวกลางคืน และบางคนมีพฤติกรรมใช้สารเสพติด ประพฤติตนทำนองชั่วสาวและใช้ยาสูบเพื่อขบจากปัญหาดังกล่าวผู้บริหารโรงเรียน ครู ผู้ปกครอง และครูหมู่บ้าน มีแนวคิดที่จะแก้ไขพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ดังกล่าว จึงสนับสนุนให้โรงเรียนจัดทำโครงการพัฒนาและขับเคลื่อนการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนบ้านหนองซอน เพื่อส่งเสริมและพัฒนาให้นักเรียนมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความมีคุณธรรม จริยธรรมตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของโรงเรียน และประเด็นสำคัญ คือ โรงเรียนที่ตั้งอยู่ชนบทนอกเขตเทศบาล จำเป็นอย่างยิ่งที่นักเรียนโรงเรียนบ้าน หนองซอนทุกคนต้องเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เปี่ยมด้วยคุณธรรม จริยธรรมสูง ยึดมั่นในหลักคำสอนทางศาสนา ได้รับการขัดเกลา พัฒนาทั้งด้าน

ร่างกาย วาจา ใจ ให้เป็นคนดี เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติต่อไป ดังนั้น โรงเรียนบ้านหนองซอน จึงสนใจที่จะวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่เหมาะสม ทั้ง 3 ด้าน คือ 1) ด้านคุณธรรม คือความวินัยในตนเองและกับผู้อื่น และความรับผิดชอบต่อตนเอง และต่อผู้อื่น 2) ด้านสังคม คือมีทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และ 3) ด้านการรักการอ่าน หากค้นพบนวัตกรรมการพัฒนาและรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสม บทบาทของโรงเรียนและสภาพของท้องถิ่นจะนำไปสู่การเตรียมเยาวชนที่เหมาะสม เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่น ปรับตัว ให้เข้ากับสภาพ ที่เปลี่ยนไปเป็นคนดี คนเก่งและ อยู่ในสังคม ใได้อย่างมีความสุขต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

- 1) เพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการรักการอ่าน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม
- 2) เพื่อเปรียบเทียบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนระหว่างก่อนกับหลังการพัฒนาในด้านวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และรักการอ่าน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม
- 3) เพื่อประเมินความพึงพอใจของครู เพื่อนักเรียน และผู้ปกครอง ในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการรักการอ่าน

สมมติฐานของการวิจัย

นักเรียนโรงเรียนบ้านหนองซอน มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ด้านความมีวินัยในตนเอง และกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรักการอ่าน ก่อนและหลังการพัฒนาแตกต่างกัน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัย กลุ่มเป้าหมาย และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย
 - 1.1 ผู้วิจัยจำนวน 5 คน
 - 1.2 ผู้ร่วมวิจัย คือ ครูโรงเรียนบ้านหนองซอน ที่สอนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 15 คน
 2. กลุ่มเป้าหมายในการพัฒนา คือ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 231 คน
 3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูล จำนวน 465 คน ได้แก่
 - 3.1 ครูจำนวน 15 คน
 - 3.2 ผู้ปกครองนักเรียนจำนวน 231 คน
 - 3.3 นักเรียนชั้นประถมศึกษา ปีที่ 4-ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 231 คน
 4. ตัวแปรในการวิจัย ประกอบด้วย
 - 4.1 ตัวแปรอิสระ ได้แก่กลยุทธ์การพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน
- 4 กลยุทธ์
1. กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วม
 2. กลยุทธ์การสร้างกระบวนการเรียนรู้
 3. กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของสังคม
 4. กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อประชาชน
- 4.2 ตัวแปรตาม ได้แก่
 - 4.2.1. คุณลักษณะนักเรียนที่พึงประสงค์ 4 ด้าน คือ คุณธรรม ด้านสังคม และด้านการเรียนรู้ ประกอบด้วย
 1. ความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น
 2. ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น
 3. ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น
 4. การรักการอ่าน
 - 4.2.2 ความพึงพอใจต่อ คุณลักษณะที่พึงประสงค์
5. ระยะเวลาในการวิจัย ใน ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2551

การดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ตามแนวคิดของ เคมมิส และแม็กแทกการ์ท (สุวิมล ว่องวานิช. 2544 : 13) และการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ ของฉลาด จันทร์สมบัติ (2550 : 5) ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา
2. ขั้นการวางแผนแบบมีส่วนร่วม
3. ขั้นการปฏิบัติตามแผนและปรับปรุงพัฒนา
4. ขั้นตรวจสอบประเมินผล
5. ขั้นการสะท้อนผล
6. ขั้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

นวัตกรรมในการพัฒนา ประกอบด้วย

1. การสอนตามแผนบูรณาการที่เน้นคุณลักษณะที่พึงประสงค์
2. การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน

ที่เน้นคุณลักษณะที่พึงประสงค์

3. การจัดกิจกรรมนอกห้องเรียน

ที่เน้นคุณลักษณะที่พึงประสงค์

4. การสอนแบบโครงงาน
5. กิจกรรม(โปรแกรม)ฝึกฝนเพื่อพัฒนา

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ (เน้นพฤติกรรม 7 ด้าน)

6. การปฏิบัติตามคู่มือ บ้าน วัด โรงเรียน(บวร.)

เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 6 ชนิด ประกอบด้วย

1. แบบประเมินพฤติกรรมการปฏิบัติคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ประเมินตามเกณฑ์ที่กำหนด จำนวน 3 ด้าน 4 ตัวบ่งชี้ ๆ ละ 15 ข้อ รวม 60 ข้อ
2. แบบสังเกตคุณลักษณะที่พึงประสงค์ แบบประเมินพฤติกรรมการปฏิบัติ แบ่งเป็น 2 ตอน คือตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป ตอนที่ 2 ประเมินพฤติกรรมการปฏิบัติ ของนักเรียนแบ่งระดับการปฏิบัติเป็น 5 ระดับ จำนวน 40 ข้อ
3. แบบวัดความพึงพอใจ แบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจำนวน 40 ข้อ

4. แบบสอบวัดเจตคติต่อความมีวินัย เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scales) สร้างขึ้นตามแนว (Likert's Scales) โดยการถามระดับความรู้สึกเห็นคุณค่าของความมีวินัย 5 ระดับจำนวน 30 ข้อ

5. แบบสอบวัดเหตุผลเชิงจริยธรรมด้านความมีวินัยเป็นแบบสอบวัดที่เป็นสถานการณ์ (Situational Test) โดยมีสถานการณ์ที่เกี่ยวกับความมีวินัย มาให้พิจารณาแล้วเลือกตอบตามความรู้สึกที่แสดงถึงเหตุผลเชิงจริยธรรม ซึ่งแฝงอยู่ในตัวเลือกที่กำหนดให้จำนวน 20 ข้อ

6. แบบสอบวัดการปฏิบัติที่แสดงถึงความมีวินัย เป็นแบบรายการที่เป็นกิจกรรมการปฏิบัติที่แสดงถึงความมีวินัยมาให้ แล้วพิจารณาเลือกตอบว่า ในชีวิตประจำวันได้มีการกระทำหรือการปฏิบัติในกิจกรรมนั้นมากน้อยเพียงใด จำนวน 20 ข้อ

การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือวิจัย

1. การสร้างและหาคุณภาพเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

1.1 ศึกษาหลักการและวิธีการสร้างแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต และแบบประเมินจากเอกสารและงานวิจัย

1.2 ดำเนินการสร้างเครื่องมือตามกรอบโครงสร้างหรือตัวชี้วัดของเครื่องแต่ละชนิด

1.3 ผู้ร่วมวิจัยพิจารณาตรวจสอบเครื่องมือฉบับร่าง

1.4 เสนอผู้เชี่ยวชาญพิจารณาตรวจสอบเครื่องมือ

1.5 ปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ

1.6 จัดพิมพ์เครื่องมือเพื่อนำไปตรวจสอบคุณภาพและเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

2. การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

2.1 การตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา(Content validity)

2.2 การตรวจสอบความเที่ยง (Reliability)

2.3 การตรวจสอบข้อมูล

2.4 ข้อมูลเชิงคุณภาพ

2.4.1 ตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม

2.4.2 การตรวจสอบร่องรอยหลักฐาน (Audit trail)

2.5 ข้อมูลเชิงปริมาณ

2.5.1 การตรวจสอบผลวิเคราะห์ข้อมูลกับสภาพจริง จากแบบสอบถาม

และแบบประเมิน

2.5.2 การตรวจสอบจากผู้รวบรวมข้อมูลหลายคน จากแบบสังเกต

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลโดยผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยซึ่งใช้แบบสังเกต แบบบันทึก แบบประเมินคุณลักษณะ ที่พึงประสงค์ด้านคุณธรรมของนักเรียน แบบประเมินความพึงพอใจ โดยใช้ข้อมูลสามเส้า ก่อนดำเนินการพัฒนา ขณะพัฒนา และหลังการพัฒนา ในระหว่างเดือนพฤษภาคม 2551 ถึง 30 สิงหาคม 2551

การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดกระทำข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1. นำแบบสอบถามที่ได้รับคืนมาตรวจความสมบูรณ์ โดยมีความสมบูรณ์ครบถ้วนทุกฉบับ และตรวจให้คะแนนรายข้อ ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้
2. วิเคราะห์ระดับการปฏิบัติเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน
 - 2.1 หาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)
 - 2.2 วิเคราะห์เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยทั้งโดยภาพรวมและจำแนกรายด้านและรายข้อ

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์หาคุณภาพเครื่องมือ
 - 1.1 หาค่าอำนาจจำแนกของแบบสอบถามเป็นรายข้อ ใช้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์อย่างง่าย (Simple Correlation) ระหว่างคะแนนรายข้อและคะแนนรวมรายด้าน โดยใช้วิธี (Item- total Correlation) (บุญชม ศรีสะอาด. 2545 : 97)
 - 1.2 การวิเคราะห์หาความเชื่อมั่นของแบบสอบถาม โดยใช้วิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ของครอนบาค (Cronbach) (บุญชม ศรีสะอาด. 2545 : 99)
2. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่
 - 2.1 ค่าเฉลี่ย (Mean) จากสูตร (บุญชม ศรีสะอาด. 2545 : 105)
 - 2.2 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation : S.D.) โดยใช้สูตรดังนี้ (บุญชม ศรีสะอาด. 2545 : 108)
 - 2.3 ทดสอบสมมติฐาน โดยใช้ t-test (Independent Samples)

สรุปผลการวิจัย

จากพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน สรุปได้ดังนี้

1. การพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนแบบมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้น มี 8 ขั้นตอน ถือเป็นความร่วมมือสูงสุด คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมสรุปผลบทเรียน และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิธีการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้น มี 6 ขั้นตอน คือ ศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา การวางแผนแบบมีส่วนร่วม การปฏิบัติตามแผนและปรับปรุงพัฒนา การตรวจสอบประเมิน การสรุปสะท้อนผล และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยใช้กลยุทธ์ 4 ประการ คือ กลยุทธ์การสร้าง การมีส่วนร่วม กลยุทธ์การสร้างกระบวนการเรียนรู้ กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของสังคม และกลยุทธ์ การสื่อสารเพื่อประชาชน
2. ผลการเปรียบเทียบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ของนักเรียน ระหว่างหลังกับก่อน การดำเนินงานพัฒนา โดยรวมพบว่า คุณลักษณะที่พึงประสงค์หลังดำเนินงานแตกต่างกันกับก่อนดำเนินงาน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านคือ ด้านวินัยในตนเอง และกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรัก การอ่าน พบว่า หลังดำเนินงานกับก่อนดำเนินงาน แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ทุกด้าน
3. ครู นักเรียน และผู้ปกครอง มีความพึงพอใจต่อการพัฒนาคุณลักษณะที่พึง ประสงค์ของนักเรียนโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่ามีความพึงพอใจ อยู่ในระดับมากที่สุด เรียงตามลำดับคือ ด้านวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเอง และต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรักการอ่าน ตามลำดับ

อภิปรายผล

1. จากผลการวิจัยที่พบว่านักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ด้านวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและรักการอ่าน โดย กระบวนการมีส่วนร่วมโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า นักเรียนมีวินัยใน ตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและรัก การอ่าน อยู่ในระดับมากทุกด้านเป็นเพราะกลยุทธ์ที่ใช้ในการพัฒนาได้มาจากการมีส่วนร่วมทุก ส่วนที่เกี่ยวข้อง สอดคล้องกับงานวิจัยแสงดาว กงนาวัง (2544 : บทคัดย่อ) พบว่า ก่อนการจัด กิจกรรม นักเรียนมีการปฏิบัติตนด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดย ภาพรวมและรายด้าน อยู่ในระดับปานกลาง ส่วนหลังจัด กิจกรรม นักเรียนมีการปฏิบัติคุณธรรม

จริยธรรม อยู่ในระดับมาก หลังจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เพื่อพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน นักเรียนมีการปฏิบัติตนโดยภาพรวมและรายด้าน 6 ด้าน คือ ด้านความรับผิดชอบ ด้านความมีวินัยในตนเอง ด้านความขยันหมั่นเพียร ด้านความเสียสละ ด้านการพึ่งตนเอง และด้านความซื่อสัตย์ มากกว่าก่อนจัดกิจกรรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 พนม พงษ์ไพบูลย์ (2540 : 4) ที่กล่าวไว้ว่าเด็กเรียนรู้และสร้างลักษณะนิสัยหลายอย่างจากสังครอบตัวเด็ก คือ จากผู้ใหญ่ในชุมชน จากสิ่งแวดล้อมรอบตัว จากข้อมูลข่าวสารที่เด็กได้รับไม่ว่าจากวิทยุ โทรทัศน์หนังสือพิมพ์ หรือจากคำเล่าลือต่าง ๆ

2. การเปรียบเทียบคุณลักษณะที่พึงประสงค์นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โดยรวมหลังการพัฒนาสูงกว่าก่อนการพัฒนา อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านคือ ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและรักการอ่านพบว่าแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 จำนวนทุกด้านซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งเป็นไปตามระดับพัฒนาการตามทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก สอดคล้องกับงานวิจัยของพิมพ์พรรณ เทพสุเมธานนท์ (2542 : บทคัดย่อ) พบว่า ผลการวิเคราะห์ข้อมูลแสดงให้เห็นว่าการเรียงลำดับจริยธรรม 10 ด้าน ของอาจารย์และนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายมีความสัมพันธ์กัน ส่วนคะแนนจริยธรรมไม่มีความสัมพันธ์กันในทางบวก และอาจารย์มัธยมศึกษาตอนปลายเพศหญิงและเพศชายมีคะแนนจริยธรรมด้านความสามัคคี แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยอาจารย์เพศหญิงมีคะแนนจริยธรรมสูงกว่าอาจารย์เพศชาย อาจารย์มัธยมศึกษาตอนปลายที่มีอายุ และสถานภาพสมรสแตกต่างกัน มีคะแนนจริยธรรมรายด้านและคะแนนจริยธรรมรวมทุกด้านไม่แตกต่างกัน และที่สังกัดประเภทโรงเรียนต่างก็มีคะแนนจริยธรรมด้านความรับผิดชอบ ความมีระเบียบวินัย ความซื่อสัตย์สุจริต ความเคารพต่อกฎหมายบ้านเมือง ความยุติธรรม ความเสียสละ ความสามัคคี และคะแนนจริยธรรม รวมทุกด้านแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

3. จากผลการประเมินความพึงพอใจ ครู เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง มีความพึงพอใจ ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการรักการอ่าน โดยกระบวนการมีส่วนร่วม โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาจากผู้ประเมิน พบว่า ครู เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง มีความพึงพอใจ ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรักการอ่าน อยู่ในระดับมาก กิจกรรมอื่น ๆ ส่งเสริมสนับสนุนที่สำคัญ โรงเรียนได้พัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์โดยใช้กลยุทธ์ในการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน 4 กล

ยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์การสร้างการมีส่วนร่วม กลยุทธ์การสร้างกระบวนการเรียนรู้ กลยุทธ์การเคลื่อนไหวของสังคม กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อประชาชน และแต่ละกิจกรรมเกื้อหนุน มีความต่อเนื่องและสามารถปรับปรุงแก้ไขในกิจกรรมหรือขั้นตอนที่ไม่เหมาะสม ได้อย่างเหมาะสม และต่อเนื่อง มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในการพัฒนาอย่างชัดเจน ด้านวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและรักการอ่าน มีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาแต่ละด้านชัดเจนและทุกฝ่ายทั้งคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนครู นักเรียน และผู้ปกครองนักเรียน มีความมุ่งมั่น เสียสละ อุทิศเวลา เพื่อให้งานบรรลุ ตามเกณฑ์พัฒนาที่กำหนดไว้ร่วมกัน ผลการศึกษาสอดคล้องกับ แสงดาว กงนาง (2546 : 191-193) ที่พบว่า หลังการพัฒนาการจัดกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนโรงเรียนบ้านเป่าวิทยา อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ นักเรียน มีการปฏิบัติตนโดยภาพรวมและรายด้าน 6 ด้าน คือ ด้านความรับผิดชอบ ด้านความมีวินัยในตนเอง ด้านความขยันหมั่นเพียร ด้านความเสียสละ ด้านการพึ่งตนเอง และด้านความซื่อสัตย์ มากกว่า ก่อนดำเนินการ และครู นักเรียน ผู้ปกครอง มีความพึงพอใจกิจกรรมพัฒนามากกว่าก่อนดำเนินการ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ผลการศึกษาสอดคล้องกับ สอดคล้องกับ ฉวีวรรณ แสนรักษ์ (2550 : 237-241) ที่พบว่า หลังการพัฒนาการดำเนินงานเพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนโรงเรียน โคกก่อพิทยาคม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยครูและนักเรียนมีความพึงพอใจมากกว่าก่อนดำเนินการ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 จากผลการวิจัย พบว่า นักเรียน มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ความมี วินัยในตนเอง และกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการรักการอ่าน โดยสรุปอยู่ในระดับมาก ดังนั้นควรรักษาความดีให้คงอยู่และให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ

1.2 ครูผู้สอนควรจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เอื้อต่อการพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน ด้านความมีวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรักการอ่าน ควรกระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อศิษย์ เพราะถือว่าครูเป็นบุคคลที่สำคัญต่อการจัดกิจกรรม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

2.1 ควรศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ด้านอื่น ๆ ของนักเรียน เช่น ความตรงต่อเวลา ความประหยัด ความเมตตา กรุณา และรักการอ่าน และครูควรกระทำตน

เป็นแบบอย่างที่ดีต่อศิษย์ เพราะถือว่าครูเป็นบุคคลที่สำคัญต่อการจัดกิจกรรม

2.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบจริยธรรมด้านคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน

ด้านวินัยในตนเองและกับผู้อื่น ความรับผิดชอบต่อตนเองและต่อผู้อื่น ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นและรักการอ่าน ในขอบเขตที่กว้างขึ้น เช่น ระดับชั้น ระดับโรงเรียน ระดับจังหวัด เพื่อจะได้ข้อสรุปที่ครอบคลุมและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

แบบฝึกหัดบทที่ 6

1. จงอธิบายความหมายของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) มาพอเข้าใจ
2. การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) กับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีความสัมพันธ์กันอย่างไร
3. การจัดความรู้กับการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ มีความสัมพันธ์หรือมีความแตกต่างกันอย่างไร จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่าง
4. การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง ส่งผลต่อการปฏิบัติของตนเองอย่างไรบ้าง
5. จงบอกประโยชน์ของการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ (Action Learning) ที่เกี่ยวข้องกับที่ตนเองปฏิบัติหรือมีส่วนเกี่ยวข้อง
6. การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติมีความเหมาะสมกับเหตุปัจจุบันหรือไม่ จงยกตัวอย่างประกอบให้เข้าใจ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นรูปแบบของการศึกษาค้นคว้าแบบส่องสะท้อนเป็นหมู่คณะของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในสถานการณ์ทางสังคม เพื่อต้องการที่จะพัฒนาหลักเกณฑ์ที่ชอบธรรมและความชอบด้วยเหตุผลของวิธีการปฏิบัติงาน เพื่อให้ได้รูปแบบหรือแนวทางไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพการปฏิบัติงานนั้น ให้สอดคล้องกับภาระของสังคมและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิจัยเชิงพัฒนา ที่มุ่งแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมเฉพาะคนในการปรับปรุงพัฒนาและประเมินตนเอง การวิจัยปฏิบัติการจึงจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือและยินยอมพร้อมใจของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการงานนั้นเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ต้องการ และเพื่อให้การพัฒนานั้นยังคงอยู่ในสังคมและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ได้มีผู้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ดังนี้

บุญชม ศรีสะอาด (2546 : 12) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นการวิจัยเพื่อนำผลมาใช้เพื่อแก้ปัญหาอย่างรีบด่วน หรือปรับปรุงการปฏิบัติงาน

พิมพันธ์ เตะชะคุปต์ และคณะ (2544 : 9) ได้กล่าวถึงความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่าคือ การวิจัยมีเป้าหมายเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ปฏิบัติงานด้วย เพราะการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน โดยมีครูเป็นผู้ทำการวิจัย จึงเรียกว่า การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน (Classroom Action Research : CAR) การวิจัยในชั้นเรียนเป็นการวิจัยเพื่อนำผลไปพัฒนาและถ้าพบข้อบกพร่องก็ทำการวิจัยและนำผลไปพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การวิจัยในชั้นเรียนจึงเป็นวิจัยและพัฒนา (Research & Development) เป็นการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ค้นคว้าเพื่อสร้างความรู้ใหม่ทางการศึกษาและสิ่งประดิษฐ์ใหม่ทางการศึกษา

ประวิต เอราวรรณ์ (2545 : 5) ได้กล่าวถึงความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่า หมายถึง กระบวนการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบของกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน เพื่อทำความเข้าใจต่อปัญหาหรือข้อสงสัยที่กำลังเผชิญอยู่ และให้ได้แนวทางการปฏิบัติหรือวิธีการแก้ไขปรับปรุงที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในการปฏิบัติงาน

ยาใจ พงษ์บริบูรณ์ (2537 : 6) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) หมายถึง การวิจัยซึ่งใช้กระบวนการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ และวิเคราะห์ วิเคราะห์ผลการปฏิบัติ จากการใช้วงจร 4 ขั้นตอน คือ การวางแผน การปฏิบัติจริง การสังเกต และการสะท้อนผลการปฏิบัติ ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเข้าสู่วงจรใหม่จนกว่าจะได้ข้อสรุปที่แก้ปัญหาได้จริง หรือการพัฒนาสภาพการณ์ของสิ่งที่ศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สุภางค์ จันทวานิช (2545 : 68) ได้ให้ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) หมายถึง กระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดีเหมาะสมตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัย และดำเนินการปฏิบัติเพื่อทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ ประเมินความเหมาะสมในความจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติแล้วนำผลมาปรับปรุงการปฏิบัติเพื่อนำไปทดลองใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ นำไปใช้และเผยแพร่ได้ การวิจัยชนิดนี้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงาน เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้นทำให้รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นได้ การวิจัยปฏิบัติการอาจเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือไม่ก็ได้

สุนีย์ เหมาะประสิทธิ์ (2540 : 133) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) เป็นรูปแบบการวิจัยที่สะท้อนถึงตนหรือการตรวจสอบตนเอง เพื่อให้ผู้ร่วมทำวิจัยได้ปรับปรุงการปฏิบัติงานประการหนึ่งทำให้เข้าถึงการปฏิบัติงานของตนเอง และทีมงานประการหนึ่ง และตัดสินใจในการเลือกสภาพการณ์ที่เหมาะสม เพื่อดำเนินการทางการศึกษาให้เกิดประสิทธิภาพประการหนึ่ง

เอกวิทย์ แก้วประดิษฐ์ (2540 : 11) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) เป็นการวิจัยเพื่อหาทางแก้ปัญหาทางการศึกษาที่เกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบันที่เป็นปัญหาเฉพาะด้าน และยังเป็นการวิจัยเพื่อเป็นการพัฒนาอีกด้านหนึ่งด้วย เพราะว่าการวิจัยในรูปแบบนี้จะสามารถนำไปใช้ในสภาพจริงๆ ทันต่อเหตุการณ์ เป็นการวิจัยหารูปแบบใหม่ วิธีปฏิบัติใหม่ เทคนิคใหม่ หรือวิจัยโครงการใหม่ หรือกระบวนการการเรียนการสอนใหม่ เช่น วิธีการสอนใหม่ เทคนิคการสอนใหม่ เป็นต้น

Zuber – Skerritt. O. (1996 : 20) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอนการทำงานเป็นวงจรต่อเนื่อง 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การวางแผนกลยุทธ์ (2) การปฏิบัติ (นำไปปฏิบัติ) (3) การสังเกต (โดยมีการประเมินตนเอง) และ (4) การสะท้อนผลเชิงวิพากษ์จากตนเองและเพื่อนร่วมงานในผลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1-3 จากนั้นมีการทำงานในวงจรรอบที่ 2 โดยมีการปรับแผนการทำงาน แล้วนำไปปฏิบัติ ทำการสังเกตผลที่เกิดขึ้นและสะท้อนผลเพื่อปรับปรุงต่อไป

Dick, B. (2000 : 2) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการ ประกอบด้วยวิธีวิทยาการวิจัยที่ทำให้เกิดผลของการปฏิบัติ (action outcome) และผลของการวิจัย (research outcome) ในเวลาเดียวกัน โดยมีขั้นตอนการวิจัยที่เป็นวงจรต่อเนื่อง ประกอบด้วยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการ ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นข้อความที่เป็นภาษามากกว่าตัวเลข นอกจากนี้ยังมีการสะท้อนผลซึ่งครอบคลุมทั้งส่วนที่เป็นกระบวนการและผลลัพธ์การปฏิบัติปฏิบัติการจึงเป็นกระบวนการที่มีความยืดหยุ่น ตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ Dick มีความเห็นว่าการวิจัยปฏิบัติการเป็นการวิจัยที่มีการสร้างสมมติฐานการวิจัยจากข้อมูลที่รวบรวมได้ระหว่างการทำวิจัย และสามารถใช้กระบวนการดังกล่าวเป็นเครื่องมือสำหรับการวิจัยนำร่อง การนำไปใช้เป็นเครื่องมือวินิจฉัย จุดบกพร่องต่าง ๆ หรือใช้เพื่อการประเมินผล อย่างไรก็ตาม Dick เห็นว่าการมีส่วนร่วมไม่จำเป็นต้องมีตลอดการวิจัย อาจให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมเพียงแค่ผู้ให้ข้อมูล ลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการตามความคิดของ Dick ต้องมีหลักฐานเชิงประจักษ์ตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้นและใช้ข้อมูลจากหลายแหล่งการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน

จากการให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักการศึกษาข้างต้น สรุปได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการ หมายถึง การวิจัยที่มีแบบแผนและเป็นระบบโดยมุ่งที่จะแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องเฉพาะที่ หรือเพื่อปรับปรุงงานของตนเองอย่างจริงจังอย่างต่อเนื่อง โดยผู้ศึกษาค้นคว้ามีส่วนร่วมในการปฏิบัติเพื่อแสวงหาวิธีการที่ถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

คุณลักษณะบางประการของการวิจัยปฏิบัติการ

จากนิยามเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการมีลักษณะที่ให้ข้อสรุปสอดคล้องกัน ดังนี้

ผู้วิจัย คือ ผู้ที่ปฏิบัติงานในหน่วยงาน

สิ่งที่ถูกวิจัย คือ กลุ่ม องค์กรชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ การค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

วิธีการวิจัย คือ กระบวนการค้นหาความรู้ที่มีขั้นตอนหลักสำคัญ คือการวิจัยและ

การปฏิบัติ

ลักษณะสำคัญ

1. การสะท้อนกลับผลเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของตนเองและผลที่เกิดขึ้น
2. การเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กับ เพื่อนร่วมงาน มีส่วน

ในการวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานและผลที่ได้รับ

3. กระบวนการที่มีการดำเนินงานเป็นวงจรต่อเนื่องและทำเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติงาน

4. ผลที่ได้จากการวิจัยนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงาน

McKernan (อ้างถึงใน ประวิต เอราวรณณ์. 2545 : 8) ได้อธิบายลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการไว้ 10 ประการ ดังนี้

1. ปัญหาที่นำมาวิจัยต้องเป็นปัญหาของผู้ปฏิบัติงาน
2. ปัญหานั้นเป็นปัญหาที่สามารถแก้ไขได้
3. ปัญหานั้นเป็นปัญหาในเชิงปฏิบัติไม่ใช่ปัญหาเชิงทฤษฎีหรือเชิงหลักการ
4. มีการเสนอแนวทางออกของปัญหาและการปรับเปลี่ยนไปจนกว่าการวิจัยจะเสร็จสิ้น
5. เป้าหมายคือต้องการให้ผู้ศึกษาค้นคว้าเข้าใจปัญหา
6. ใช้วิธีวิจัยกรณีศึกษา (Case Study) เพื่อบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัยและสถานการณ์ปัญหาที่เกะคิดเพื่อศึกษา
7. กรณีศึกษาในที่นี้เป็นการรายงานตามการรับรู้และความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ ของครูหรือผู้เรียน ฯลฯ
8. ใช้การบรรยายข้อมูลจากสัญลักษณ์ทางภาษาที่แสดงออกมาในชีวิตประจำวัน
9. กลุ่มผู้มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องซึ่งสามารถตรวจสอบความเที่ยงตรงของข้อมูลได้อย่างอิสระ
10. เปิดรับหรือรวบรวมข้อมูลได้อย่างอิสระภายในกลุ่มหรือในระหว่างการปฏิบัติ

หลักสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการ

ยาใจ พงษ์บริบูรณ์ (2537 : 11) กล่าวโดยสรุปของหลักการสำคัญ ซึ่งเป็นคุณลักษณะเฉพาะของการวิจัยปฏิบัติการ มีดังต่อไปนี้

1. การวิจัยปฏิบัติการเป็นความพยายามที่จะปรับปรุงการศึกษาโดยการเปลี่ยนแปลง (Changing) การศึกษานั้น และเรียนรู้ลำดับขั้นของการเปลี่ยนแปลง
2. การวิจัยปฏิบัติการเป็นการทำงานเป็นกลุ่ม (Participatory) และใช้การปรึกษาหารือร่วมมือทำงาน (Collaboration) ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิบัติตามแนวทางที่กลุ่มกำหนด
3. การวิจัยปฏิบัติการใช้การสะท้อนการปฏิบัติ (Reflection) โดยประเมินตรวจสอบในทุกๆ ขั้นตอน เพื่อปรับปรุงการฝึกหรือการปฏิบัติให้เป็นที่ไปตามจุดมุ่งหมาย

4. การวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (Systematic Learning Process) โดยบุคคลที่เกี่ยวข้องนำความคิดเชิงนามธรรมมาทดลองฝึกปฏิบัติและประเมินผลการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการทดสอบ (Test) แนวนั้นถูกหรือผิด

5. การวิจัยปฏิบัติการเริ่มต้นจากจุดเล็กๆ (Start Small) อาจจะเริ่มต้นจากบุคคลคนเดียว ที่พยายามดำเนินการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือปรับปรุงบางสิ่งบางอย่างทางการศึกษาให้ดีขึ้น โดยขณะที่ปฏิบัติต้องปรึกษา รับฟังข้อคิดเห็น และอาศัยการปฏิบัติจากผู้อื่น

6. การวิจัยปฏิบัติการเป็นการสร้างความรู้ใหม่ ที่ให้แนวทางปฏิบัติเชิงรูปธรรม จากการบันทึก (Record) พัฒนาการกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เห็นกระบวนการเข้าสู่ปัญหา การแก้ปัญหา การปรับปรุง และได้ข้อสรุปที่สมเหตุสมผล ในขณะเดียวกันสามารถนำปรากฏการณ์ที่ศึกษามาประมวลเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎี (Proposition)

แนวทางในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ เมื่อนำมาวิจัยแก้ปัญหาในชั้นเรียน โดยครูเป็นผู้เรียนรู้ และวิเคราะห์ วิจัย จากผลที่ได้จากการปฏิบัติ จะทำให้ได้รูปแบบการแก้ปัญหา หรือพัฒนาการเรียนการสอน ได้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของชั้นเรียน และระบบของตนเองได้

McKernan (อ้างถึงในประวัติ เอรารวรรณ์. 2545 : 9) ได้สรุปว่าการวิจัยปฏิบัติการ มีหลักสำคัญอยู่ 16 ประการ ดังนี้ คือ

1. เพิ่มพูนความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ
2. มุ่งปรับปรุงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติงานของบุคคล
3. เน้นที่ปัญหาเร่งด่วนของผู้ปฏิบัติงาน
4. ให้ความสำคัญต่อความร่วมมือกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
5. ดำเนินการภายใต้สถานการณ์ที่กำลังเป็นปัญหา
6. ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมอย่างเป็นธรรมชาติ
7. เน้นการศึกษาเฉพาะกรณีหรือศึกษาเพียงหน่วยเดียว
8. ไม่มีการควบคุมหรือจัดกระทำต่อตัวแปร
9. ปัญหา วัตถุประสงค์ และระเบียบวิธี มีลักษณะเป็นกระบวนการสืบเสาะหา

ความรู้จริง

10. มีการประเมินหรือสะท้อนผลที่เกิดขึ้นเพื่อทบทวน
11. ระเบียบวิธีมีลักษณะเป็นนวัตกรรม สามารถคิดขึ้นมาใหม่ให้เหมาะสมกับปัญหาได้
12. กระบวนการศึกษามีความเป็นระบบหรือเป็นวิทยาศาสตร์
13. มีการแลกเปลี่ยนผลวิจัยและมีการนำไปใช้จริง

14. ใช้วิธีการแบบบรรยายข้อมูล หรือการอภิปรายร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติ
15. คิดวิเคราะห์ห้อย่างมีเหตุผล ซึ่งต้องมาจากการทำความเข้าใจ การตีความหมาย และคิดอย่างอิสระ
16. เป็นการวิจัยที่ปลดปล่อยความคิดอย่างอิสระ และเป็นการเสริมสร้างพลังร่วมในการทำงาน (Empowerment) ให้ผู้เกี่ยวข้อง

กระบวนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

Kemmis and McTaggart (อ้างถึงใน ประวิต เอราวรรณ์. 2545 : 19) ได้กล่าวถึง กระบวนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการ 4 ประการดังต่อไปนี้ คือ

1. เป็นปฏิบัติที่ไม่ใช่สิ่งที่ทำตามปกติ แต่ต้องทำเป็นระบบและได้รับความร่วมมือจากกลุ่ม
2. ไม่เป็นเพียงการแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่เท่านั้น แต่ต้องมาจากแรงกระตุ้นที่ต้องการปรับปรุงพัฒนางานที่ตนเองปฏิบัติอยู่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
3. ไม่ใช่การปรับปรุงพัฒนางานของผู้อื่น แต่เป็นงานของกลุ่มตนเองที่มีบทบาทหน้าที่
4. การวิจัยปฏิบัติการไม่ใช่วิธีทางวิทยาศาสตร์ที่จะมองในแง่การทดสอบสมมติฐานเพื่ออธิบายสภาพการณ์อย่างเดียว แต่ต้องเป็นระบบที่หมุนเวียนไปเรื่อย ๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวนักวิจัยและสถานการณ์แวดล้อม

ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ เมื่อกล่าวถึงการนำไปใช้เพื่อการพัฒนาและปรับปรุง การปฏิบัติงานในโรงเรียน มีวิธีดำเนินการตามวงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ดังนี้

Kemmis and McTaggart (อ้างถึงใน ยาใจ พงษ์บริบูรณ์. 2537 : 84 – 91) ได้กล่าวถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการในการนำไปใช้เพื่อพัฒนาปรับปรุงสภาพการเรียนการสอนจริงในโรงเรียน โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นวางแผน (Plan) เริ่มด้วยการสำรวจปัญหาที่สำคัญที่ต้องการให้มีการแก้ไขครูและผู้เกี่ยวข้องอาจเป็น ครูอื่นๆ ที่สอนร่วมกับนักเรียนผู้ปกครองและ/หรือผู้บริหารวางแผนพร้อมกันสำรวจของปัญหาว่ามีอย่างไร ปัญหาที่ต้องแก้ไขคืออะไร จะเป็นใน

รูปแบบใดบ้าง เช่นครูต้องเปลี่ยนคำถามในชั้นเรียนนักเรียนต้องทำงานเป็นกลุ่มเนื้อหาบางหัวข้อ ในแบบเรียนจะต้องตัดทอนหรือขยายความเพิ่มเติม ผู้บริหารต้องรับทราบการเปลี่ยนแปลง บางอย่างและให้การสนับสนุน เป็นต้นในขั้นของการวางแผนจะมีการปรึกษาร่วมกันระหว่าง ผู้เกี่ยวข้อง การใช้แนวคิดวิเคราะห์สิ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาในรูปแบบต่อไปนี้จะช่วยให้มองเห็น สภาพการณ์ปัญหาชัดเจนขึ้น

ขั้นที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ (Action) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรม ขั้นวางแผนมาดำเนินการลงมือปฏิบัติ มีการใช้การวิเคราะห์วิจารณ์ประกอบไปด้วย โดยรับฟัง จากผู้ร่วมวิจัยหรือผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ จากการปฏิบัติจะเป็นข้อมูลย้อนกลับว่าแผนที่วางไว้จะเหมาะสมเหตุผลนั้นปฏิบัติได้จริงมากน้อยเพียงใด และอาจมีอุปสรรคอื่นๆ มาเกี่ยวข้องโดยไม่คาดคิด ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (เช่น ถูกต่อต้านโดยผู้บริหารหรือนักเรียน) ฉะนั้น แผนงานที่กำหนดไว้อาจจะยืดหยุ่นได้นั้นคือการปฏิบัติการโดยมีลักษณะเป็น Fluid and Dynamic โดยผู้ศึกษาค้นคว้าต้องพิจารณาและตัดสินใจที่เหมาะสมและมุ่งต่อการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ด้วย

ขั้นที่ 3 ขั้นสังเกตการณ์ (Observe) เป็นการสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ขณะดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนที่วางไว้ โดยการจดบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ทั้งที่ คาดหวังและไม่คาดหวังโดยสิ่งที่สังเกต คือ กระบวนการปฏิบัติ (The action process) และผล ของการปฏิบัติ (The effects of action) การสังเกตนี้จะรวมถึงการรวบรวมผลการปฏิบัติที่เห็น ด้วยตา การได้ฟัง การได้ใช้เครื่องมือ เช่น แบบทดสอบ เป็นต้น ซึ่งขณะที่การปฏิบัติการวิจัย กำลังดำเนินไปควบคู่กับการสังเกตผลการปฏิบัติควรใช้เทคนิคต่าง ๆ ที่เหมาะสมมาช่วย ในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วย ซึ่งมีหลายวิธีดังนี้

1. การจดบันทึกสะสม (Anecdotal Records) ผู้ศึกษาค้นคว้าใช้การบันทึก บรรยายสภาพการณ์รูปธรรมที่เด็กคนหนึ่ง ๆ (หรือกลุ่ม) ซึ่งพบในเวลายาวต่อเนื่องกัน เพื่อให้การเห็น ภาพรวมของสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนั้น

2. การใช้บันทึกสนาม (Field note) เป็นการจดบันทึกเหมือนใช้ระเบียบสะสม การใช้บันทึกสนามจะบันทึกตามสภาพที่เห็น โดยไม่สอดแทรกข้อคิดส่วนตัว หรือแปลความ การบันทึกโดยวิธีนี้ ผู้ศึกษาค้นคว้าจะเห็นพฤติกรรมที่เกิดตามสภาพการณ์ที่เป็นจริง

3. การบันทึก/การบรรยายถึงพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (Ecological Behavior Description) เป็นการจดบันทึกที่พยายามให้ความเข้าใจ ลำดับขั้นของพฤติกรรม ที่กำลังเป็นอยู่ และมีสิ่งใดเกิดขึ้นบ้าง

4. การวิเคราะห์เอกสาร (Document analysis) ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ที่มีอยู่ เช่น คู่มือครู สมุดเตรียมการสอน สมุดจดงาน สมุดทำแบบฝึกหัดของนักเรียน บันทึกผลการเรียน รายงานประจำปีของโรงเรียน เอกสารแสดงกฎระเบียบ เป็นต้น

5. การบันทึกอนุทิน หรือจดหมายเหตุรายวัน (Diaries) เป็นการบันทึกส่วนตัวที่ระบุหัวข้อที่ตนเองสนใจ อันเกี่ยวกับสภาพการเรียนการสอน นักเรียนควรได้รับการสนับสนุนให้แสดงความรู้สึก หรือข้อคิดเห็นในแง่มุมของตนเขียนลงอนุทิน

6. การบันทึกลงกระดาษแข็งเป็นเรื่องราว (Item Sampling Card) เป็นการบันทึกเหมือนอนุทิน แต่เน้นเฉพาะ เรื่องในช่วงเวลาหนึ่ง ครูหรือนักเรียนควรจดบันทึกเป็นรายวัน วันละเรื่องลงในกระดาษแข็งแต่ละใบแยกกัน

7. การใช้ข้อมูลจากแฟ้มรายการ (Port) เช่น รายงานการประชุมของโรงเรียน ข่าวของทางราชการที่เกี่ยวกับปัญหาที่กำลังดำเนินการวิจัยอยู่ บทความหรือการวิเคราะห์ปัญหาทางการศึกษาของหนังสือพิมพ์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน

8. การใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) ใช้แบบสอบถามศึกษาข้อมูลเชิงความคิดเห็นแบบปลายเปิด หรือแบบปลายปิดที่มีตัวเลือกให้ตอบ จะได้รายละเอียดครบถ้วนเพียงพอ ผู้ศึกษาค้นคว้าต้องกำหนดหัวข้อของเรื่องที่จะถามให้รัดกุมและครอบคลุม

9. การสัมภาษณ์ (Interviews) เทคนิคการสัมภาษณ์ ทำให้ใช้คำถามได้ยืดหยุ่นกว่าการรวบรวมข้อมูลโดยการใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ดำเนินการได้ 3 ลักษณะคือแบบไม่ได้วางแผน (Unplanned) คือสนทนาอย่างไม่เป็นทางการระหว่างครูกับครู หรือครูกับนักเรียน แบบวางแผนแต่ไม่ได้มีโครงสร้าง (Planned but Unstructured) เปิดโอกาสให้คู่สนทนาเลือกหัวข้อที่สนใจจะพูด ผู้สัมภาษณ์จะใช้คำถามอื่น ๆ ประกอบเพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจนเข้าประเด็น แบบมีโครงสร้าง (Structured) คือ การสัมภาษณ์ที่เป็นไปตามชุดของคำถามที่ได้เตรียมการไว้แล้ว

10. การใช้สังคมนิติ (Goniometric Methods) เพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์เชิงสังคมในกลุ่มนักเรียน โดยใช้คำถามว่า เขาชอบทำงาน หรือไม่ชอบทำงานกับใคร หรือนักเรียนชอบเล่นกับใคร หรือไม่ชอบเล่นกับใคร แล้วนำชื่อที่ถูกระบุมาโยนหาความสัมพันธ์ว่าใครเป็นที่นิยมของกลุ่ม หรือใครถูกเพิกเฉย

11. การใช้แบบทดสอบปฏิสัมพันธ์ และแบบสำรวจรายการ (Interaction Schedules and Checklists) เพื่อความสะดวกและเชื่อถือได้ในการสังเกตพฤติกรรมระหว่างครูและนักเรียน ผู้ศึกษาค้นคว้าอาจสร้างรายการแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน แล้วใช้ประกอบการสังเกต โดยการตรวจสอบ (Check) พฤติกรรมที่เกิดขึ้นตามรายการที่มีอยู่ เช่นการใช้คำถามของครู โอกาสในการตอบคำถามของนักเรียน เป็นต้น

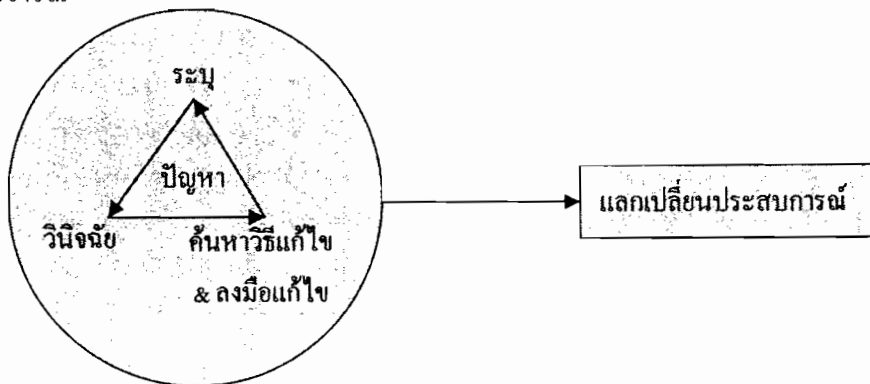
12. การใช้เครื่องบันทึกเสียง (Tape recording) เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดลึกซึ้งในการสอนหรือการสนทนา

13. การใช้วีดิทัศน์ (Video recording) บันทึกทั้งภาพและเสียง เพื่อให้เห็นภาพรวมของกิจกรรม หรือบันทึกเฉพาะประเด็นที่น่าสนใจ จะมีประโยชน์มากในการนำข้อมูล มาวิเคราะห์ภายหลัง

14. การใช้แบบทดสอบ (Test) ใช้แบบทดสอบเพื่อวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน วัดจุดเด่น จุดด้อย ในเนื้อหาวิชาของผู้เรียน ซึ่งแบบทดสอบเป็นการรวบรวมข้อมูลทางด้านความสามารถทางสมองของผู้เรียน

ขั้นที่ 4 ขั้นการสะท้อนการปฏิบัติ (Reflect) ขั้นสุดท้ายของวงจรการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ การประเมินหรือการตรวจสอบการปฏิบัติ หรือเป็นสิ่งที่ป็นข้อปฏิบัติของข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติการ ผู้ศึกษาค้นคว้าร่วมกับผู้เกี่ยวข้องควรนำข้อมูลที่ได้รวบรวมไว้จากเครื่องมือต่าง ๆ มาตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในแง่มุมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับสภาพสังคมหรือสิ่งแวดล้อม โดยผ่านการถก อภิปรายปัญหา การประเมินโดยกลุ่มทำให้ได้แนวทางของการพัฒนาขั้นตอนของการดำเนินกิจกรรมและเป็นข้อมูลพื้นฐานนำไปสู่การปรับปรุง และการวางแผนปฏิบัติต่อไป โดยวงจร 4 ขั้นตอนดังกล่าวจะมีลักษณะการดำเนินการเป็นบันไดเวียน (Spiral) กระทำซ้ำตามวงจรจนกว่าจะได้ผลปฏิบัติตามจุดมุ่งหมาย

เพื่อให้เห็นกระบวนการวิจัยชัดเจนขึ้น ผู้เขียนได้สร้างเป็นแผนภาพ แสดงให้เห็นว่า จุดเริ่มต้นของการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน คือ การวิเคราะห์สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน จากนั้นจึงกำหนดเป็นคำถามคำถามวิจัยที่ต้องการค้นหาคำตอบ โดยการวินิจฉัยปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วหาทางแก้ไข หลังจากได้ข้อค้นพบ ก็นำผลดังกล่าวแลกเปลี่ยนให้เพื่อนร่วมงานที่เกี่ยวข้องวิพากษ์วิจารณ์

ภาพประกอบ 10 กิจกรรมในการทำวิจัยปฏิบัติการ

ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปฏิบัติการ ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การแจกแจงข้อค้นพบที่สำคัญในเชิงอธิบายความ ซึ่งนำไปสู่ผลสรุปเป็นผลงานวิจัย และแสดงให้เห็นแนวทางหรือรูปแบบปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ปัญหาในชั้นเรียน โดยครูเป็นผู้เรียนและวิเคราะห์วิจารณ์ และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง

การวิจัยปฏิบัติการเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวไปในสภาวะต่าง ๆ 4 จุด ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจว่าทั้ง 4 จุด มีการเคลื่อนไหวไม่อยู่นิ่ง และไม่จบในตัวของมันเอง แต่จะอยู่ในสภาพการณ์ขณะใดขณะหนึ่งของการวิจัยปฏิบัติการ ที่จะมีการเคลื่อนไหวในลักษณะของเกลียวสว่าน ระหว่างการวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อน การปรับปรุงในขั้นแรก เพื่อให้หลักการพื้นฐานที่จะปฏิบัติชัดเจนแจ่มแจ้ง เข้าใจง่ายขึ้น ซึ่งหลักการพื้นฐานนั้นจะพัฒนาโดยการทดสอบกับกลุ่มผู้ปฏิบัติ โดยใช้วิธีการทดสอบระหว่างหลักการพื้นฐานกับแนวปฏิบัติ และระหว่างหลักการพื้นฐานด้วยกัน โดยทั่วๆ ไป และระบบข่าวสารในโรงเรียน (หลักสูตร ระบบจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน กิจกรรมการเรียนการสอนและการประเมินผล) ที่จะสร้างสรรค์ให้เกิดความหมายกับผู้เรียน การพัฒนาการศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการ จะเน้นการวิเคราะห์และการสืบเสาะหาความเปลี่ยนแปลงทั้งในส่วนบุคคล และวัฒนธรรมของกลุ่ม การเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งหมด กลุ่มจะทำงานด้วยกันเพื่อเปลี่ยนภาษาของเขา เปลี่ยนแปลงการดำเนินการและเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพในสังคมในลักษณะเฉพาะกลุ่มของเขา ซึ่งจะเป็นรูปแบบนำ หรือภาพอันจะเป็นแนวโน้มที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของปฏิสัมพันธ์ในระบบที่กว้างของสังคม และวัฒนธรรม ทั้งนี้มีคำขวัญกล่าวไว้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมว่า “คิดให้กว้างระดับโลก ปฏิบัติให้แคบระดับห้องถิ่น” ในการพัฒนาการศึกษา โดยเฉพาะการพัฒนาคุณภาพ จริยธรรมของผู้เรียน จำเป็นต้องใช้วิธีการที่เชื่อถือได้ มีขั้นตอนที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับสามารถนำมาพัฒนากระบวนการทำงานของบุคลากรทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพต่อไป

ประโยชน์ของการวิจัยปฏิบัติการ

การวิจัยปฏิบัติการมีประโยชน์ในการปฏิบัติงานของบุคคล และการดำเนินงานขององค์กร ดังต่อไปนี้

1. ช่วยลดช่องว่างการค้นพบความรู้ กับการนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงาน
2. เป็นการวิจัยที่แก้ปัญหาในชีวิตจริง สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ได้ทันที
3. เป็นการนำความรู้ ทฤษฎี หรือแนวคิดมาทดสอบด้วยการปฏิบัติจริง ทำให้เกิด

ความเชื่อมั่นของความรู้ ทฤษฎี หรือแนวคิด และยังเป็นการนำไปสู่การพิจารณาความรู้ ทฤษฎีใหม่ๆ อีกด้วย

4. เป็นการเพิ่มความมั่นใจให้กับนักวิจัย ในการนำความรู้ทางวิชาการ หรือทฤษฎี มาใช้กับความเป็นจริง

5. สร้างทัศนคติที่ดีในการทำงานเป็นทีม สร้างทีมงาน สร้างผู้นำ และการทำงานแบบประชาธิปไตย

6. เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างนักทฤษฎีและนักปฏิบัติให้มาทำงานร่วมกัน เป็นการเพิ่มจุดแข็งของแต่ละฝ่าย เป็นการฝึกกำลังในการทำงานวิจัยให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

ข้อจำกัดของการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน

แม้การวิจัยปฏิบัติการจะมีประโยชน์มากมาย แต่โดยธรรมชาติและหลักการของการวิจัยปฏิบัติการก็ส่งผลให้เกิดข้อจำกัดของการวิจัยแบบนี้หลายประการเช่นกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการวิจัยส่งผลกระทบต่อขอบเขตและขนาดของงานวิจัย การวิจัยแบบนี้มักจะมีขนาดเล็กซึ่งทำให้มีผลต่อความเป็นตัวแทนของข้อค้นพบ จึงก่อให้เกิดข้อจำกัดในการสรุปอ้างอิงผลการวิจัย

2. งานวิจัยทั่วไปไม่ยอมให้มีตัวแปรภายนอกส่งผลกระทบ โดยมีการออกแบบการวิจัยให้สามารถควบคุมตัวแปรภายนอกได้ และก็สามารถดำเนินการจัดกระทำได้ แต่สำหรับงานวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน มักมีปัญหาในประเด็นนี้ เนื่องจากสภาพการณ์ที่เกิดในชั้นเรียนจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ข้อค้นพบที่ได้รับบางครั้งไม่สามารถยืนยันได้หนักแน่นว่าเนื่องมาจากปัจจัยใด แต่ทราบได้ที่ปัญหาในชั้นเรียนหมดไป ก็ถือว่าการวิจัยครั้งนั้นประสบความสำเร็จ

3. ธรรมชาติของงานวิจัยถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขที่มีเรื่องของคุณธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยในการทำงาน ทำให้การทดลองต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงานอาจทำได้ไม่เต็มที่ เนื่องจากสิ่งที่ทดลองก็ยังไม่ได้มีการตรวจสอบยืนยันในผลที่จะเกิดขึ้นว่าจะจะเป็นไปในทิศทางใด

4. มีการวิพากษ์กันมากเกี่ยวกับเจ้าของผลงานวิจัย และมีการหวั่นเกรงกันว่าจะมีการแย่งผลงานวิจัย เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่มีกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติและผู้วิจัยภายนอก เพื่อป้องกันปัญหาดังกล่าว ผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นครูนักวิจัย หรือนักวิชาการต้องทำความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของแต่ละคนและตกลงในเรื่องนี้ให้เข้าใจตรงกัน

5. กระบวนการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนไม่ได้แยกครูออกมาจากการวิจัยเนื่องจากผู้วิจัยต้องเกี่ยวข้องในการทำงานของตนเองและผู้อื่นตลอดเวลา การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนจึงเป็นการเพิ่มภาระงานของครูมากขึ้นจากการทำงานปกติ โดยเฉพาะในช่วงแรกของการวิจัยที่ครูนักวิจัยต้องวิเคราะห์สภาพปัญหาและกำหนดแนวทางการแก้ไข เพื่อให้การทำวิจัยไม่เป็นภาระสำหรับครูมากเกินไป ต้องมีการออกแบบการวิจัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนการสอนให้มากที่สุด

รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการ

1. การวิจัยแบบเป็นทางการ (Formal Research)

เป็นงานวิจัยที่มีแบบแผนการวิจัยเคร่งครัด มีลักษณะการดำเนินงานและการนำเสนอเหมือนงานวิจัยเชิงวิชาการ (academic research) ของนักวิจัยมืออาชีพ นักวิชาการในมหาวิทยาลัย หรือของนักศึกษาที่ทำเป็นวิทยานิพนธ์ มีการออกแบบการวิจัยที่รัดกุมเพื่อให้ตอบคำถามวิจัยได้ชัดเจน และมีรูปแบบการนำเสนอรายงานผลการวิจัยที่กำหนดชัดเจน ส่วนใหญ่จำแนกเนื้อหาสาระออกเป็น 5 บท

2. การวิจัยแบบไม่เป็นทางการ (Informal Research)

เป็นงานวิจัยที่ไม่ยึดแบบการวิจัยอย่างเคร่งครัดเหมือนการวิจัยเชิงวิชาการ มุ่งเน้นการตอบคำถามวิจัยมากกว่าการยึดรูปแบบการวิจัยแบบเป็นทางการ ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยก็พยายามใช้ข้อมูลที่มีอยู่แล้วจากการเรียนการสอนตามปกติ การนำเสนอผลการวิจัยครอบคลุมเพียงประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอ งานวิจัยแบบนี้ บางครั้งพบว่าการรายงานผลเพียง 1 – 2 หน้า

3. รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการตามแนวคิดของ Kimmis และ Zuber - Skerritt

3.1 การวิจัยปฏิบัติการเชิงเทคนิค (Technical Action Research)

การวิจัยตามรูปแบบนี้มีเป้าหมายของการวิจัยเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการปฏิบัติงาน โดยอาศัยบุคคลภายนอก (outsiders) มาช่วยในการทำวิจัยในหน่วยงาน ผู้ปฏิบัติ (ครู) จะอยู่ภายใต้การควบคุมกำกับของนักวิจัยภายนอก บุคคลภายนอกเล่นบทของผู้วิจัยหลักโดยที่ครูไม่ค่อยมีบทบาทในการนำเสนอความคิด วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจัยมาจากความคิดของนักวิจัยภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเน้นเทคนิคการทำวิจัยที่ตอบคำถามวิจัยที่รัดกุม ข้อค้นพบที่ได้อาจใช้ไม่ได้กับการปฏิบัติจริง

3.2 การวิจัยปฏิบัติการเชิงปฏิบัติจริง (Practical Action Research)

เป็นการวิจัยที่มีนักวิจัยภายนอกแสดงบทบาทของที่ปรึกษาด้านกระบวนการทำงาน (process consultancy role) มีเป้าหมายของการวิจัยที่มากกว่าแบบแรก คือ นอกจากช่วยปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงานแล้ว ยังมุ่งสร้างความเข้าใจและมุ่งพัฒนาวิชาชีพให้กับผู้ปฏิบัติด้วย ในกระบวนการวิจัยจะส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติสะท้อนผลและคิดวิเคราะห์พัฒนาปรับปรุงการทำงานของตนเอง ดังนั้น ครูซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติในโรงเรียนมีโอกาที่จะเรียนรู้กระบวนการวิจัยและมีส่วนในการเสนอความคิดในประเด็นปัญหาวิจัยที่มาจากการปฏิบัติจริง และสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ได้

3.3 การวิจัยปฏิบัติการเชิงวิพากษ์/ อิสระ (Critical / Emancipator Action research)

เป็นการวิจัยที่มีการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิจัยภายนอกและผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงาน เป้าหมายของการวิจัยเพิ่มเติมจากการวิจัยปฏิบัติการแบบที่ 1 และ 2 คือ นอกจากพัฒนาประสิทธิภาพการทำงาน การส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในการพัฒนาปรับปรุงการทำงานแก่ผู้ปฏิบัติแล้ว ยังต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการทำงานที่เป็นอยู่ในองค์กรให้ดีขึ้นกว่าเดิม แม้จะมีบุคคลภายนอกร่วมด้วย แต่ทุกคนต่างมีสิทธิมีเสียงในการแสดงความคิดเห็นเท่าเทียมกัน จะไม่มีผู้แสดงบทบาทเป็นที่ปรึกษาการวิจัยเหมือนแบบที่สอง การวิจัยแบบนี้เปิดโอกาสให้เกิดการพัฒนาความสามารถด้านการวิจัยแก่ผู้ปฏิบัติ และนักวิจัยจะเป็นอิสระจากความรู้กฎเกณฑ์ และพันธนาการทางความคิดเดิม

จะเห็นว่าแนวทางการทำวิจัยปฏิบัติการทั้ง 3 แบบ มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของการทำงานจากที่ผู้ปฏิบัติถูกรวบความคิดโดยนักวิจัยภายนอก (cooption) ซึ่งเป็นแบบแรกมาเป็นการทำงานร่วมกัน (cooperation) ในแบบที่สอง และรูปแบบการทำงานแบบที่สามซึ่งเป็นการทำงานแบบร่วมมือ (cooperation) ซึ่งเป็นแนวทางการวิจัยปฏิบัติการที่กำลังเป็นที่นิยมและยอมรับกันว่าจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาวิชาชีพของผู้ปฏิบัติมากกว่าแบบอื่น ๆ

4. รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการตามแนวคิดของ Calhoun

4.1 การวิจัยของครูแบบทำคนเดียว (Individual Teacher Research)

เป็นการวิจัยที่เน้นการเปลี่ยนแปลงในห้องเรียนใดห้องเรียนหนึ่ง โดยครูกำหนดปัญหาในห้องเรียนที่ต้องการแก้ไข และหาแนวทางแก้ไข นักเรียนอาจไม่ส่วนในการช่วยกำหนดทางเลือกต่าง ๆ หากจะมีผู้ปกครองเกี่ยวข้องช่วยในการทำวิจัย ก็จะเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลมากกว่า

4.2 การวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือ (Collaborative Action Research)

เป็นการวิจัยที่ทำเป็นกลุ่ม ผู้วิจัยมีจำนวน 1 – 2 คนขึ้นไป ประกอบด้วย ครู ผู้บริหาร และนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย หรือบุคลากรอื่น ๆ มีจุดมุ่งหมายเน้นที่ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในห้องเรียนใดห้องเรียนหนึ่ง คณะวิจัยอาจจะเน้นปัญหาในระดับพื้นที่ของตน แต่ยังเป็นกระบวนการที่เป็นการสืบค้นความรู้ในห้องเรียน กระบวนการทำวิจัยจะเหมือนกับ การทำวิจัยของครูที่ทำคนเดียว

4.3 การวิจัยปฏิบัติการแบบทำทั่วทั้งโรงเรียน (School wide Action Research)

เป็นการวิจัยที่คณะทำงานเป็นผู้ปฏิบัติในโรงเรียน มีการทำงานโดยเลือกปัญหาวิจัยที่สนใจร่วมกัน มีการรวบรวมข้อมูล การจัดระบบ และการแปลความหมายข้อมูลที่ได้จากโรงเรียน หรือเอกสารที่เกี่ยวข้อง กระบวนการวิจัยเป็นแบบวงจรต่อเนื่องที่มีหน้าที่เหมือนการประเมินความก้าวหน้า มีจุดมุ่งหมายเน้นที่การปรับปรุงโรงเรียน ได้แก่ (1) การค้นหาวิธีปรับปรุงโรงเรียนเพื่อแก้ปัญหา (2) พยายามปรับปรุงการทำงานเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันแก่นักเรียน (3) เพิ่มขอบข่ายของสาระในการสืบค้นแนวทางการแก้ปัญหา

5. รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการจากการสังเคราะห์ของนางลักษณ์ วิรัชชัย (2543)

(สังเคราะห์จากแนวคิดของ Miller (2000a), Freeman (1998), Bennett, Foreman – Pack & Higgins (1996), Stringer (1966), Robinson (1994))

5.1 การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน (Classroom Action Research)

เป็นการวิจัยที่ทำโดยครูเพื่อแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการปฏิบัติงาน หรือการเรียนการสอนในชั้นเรียนของตน

5.2 การวิจัยปฏิบัติการแบบรวมพลัง (Collaborative Action Research)

เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการ โดยครูหลายคนร่วมกันทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา ในชั้นเรียนหลาย ๆ ชั้น หรือแผนกวิชา หรือภาควิชา คณะนักวิจัยเกิดจากการรวมตัวกันของครูที่มีความชำนาญเฉพาะต่างกัน มาร่วมมือกันทำวิจัยโดยมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน

5.3 การวิจัยปฏิบัติการระดับโรงเรียน (Schoolwide Action Research)

เป็นการวิจัยที่ดำเนินงานโดยผู้บริหารโรงเรียนและบุคลากรทางการศึกษา ของโรงเรียน อาจารย์รวมหน่วยงานนอกโรงเรียนด้วย มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาโรงเรียน และสภาพแวดล้อมในโรงเรียน

5.4 การวิจัยปฏิบัติการอิงชุมชน (Community – based Action Research)

เป็นการวิจัยที่อาศัยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยอาศัยพลัง ของชุมชนที่จะระดมทรัพยากรจากทุกแหล่งมาพัฒนาชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

ตาราง 2 รูปแบบของการวิจัยปฏิบัติการ

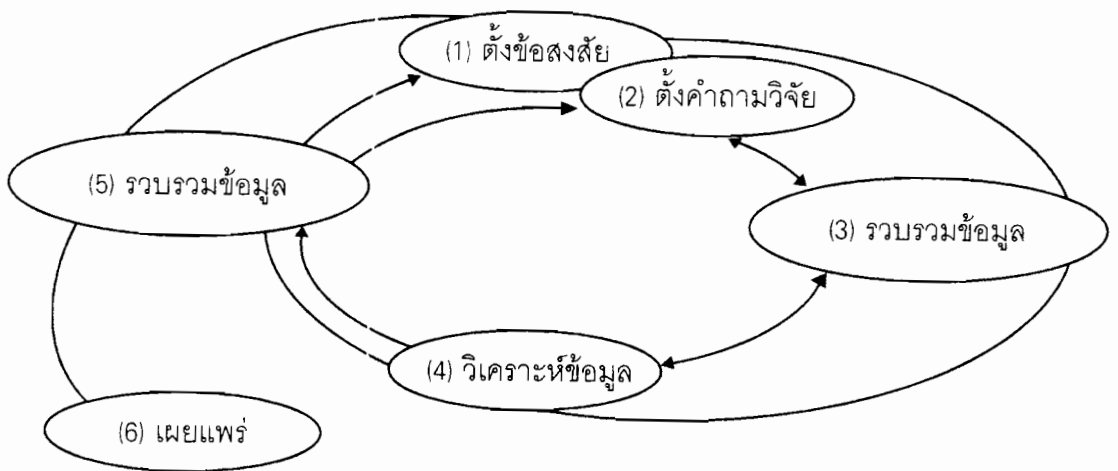
ความเข้มของ แบบแผนการวิจัย	ระดับของความร่วมมือ และระดับของปัญหาวิจัย	บทบาทของบุคคลภายนอก ที่มีส่วนร่วมในการวิจัย
1. แบบเป็นทางการ	1. แบบทำคนเดียว (เฉพาะปัญหา ในห้องเรียนของตนเอง)	1. เชิงเทคนิค (บุคคลภายนอกมีบทบาท มากกว่า)
2. แบบไม่เป็นทางการ	2. แบบร่วมมือ (ทำเป็นทีม รวม กลุ่มคนที่สนใจร่วมกันในปัญหา เดียวกัน)	2. เชิงปฏิบัติจริง (บุคคลภายนอกมี บทบาทมากกว่า แต่ยังไม่ค่อยกว่าแบบ แรก)
	3. แบบทำทั่วทั้งโรงเรียน (ทำร่วมกันทั่วโรงเรียนเป็นปัญหา ระดับโรงเรียน)	3. แบบอิสระ (บุคคลภายนอกมีบทบาท เท่าเทียมกับผู้ปฏิบัติ)
	4. แบบอิงชุมชน (ทำร่วมกันระหว่าง โรงเรียนกับชุมชน)	4. แบบไม่มีบุคคลภายนอก

สรุปได้ว่า การจัดประเภทรูปแบบดังกล่าวเกิดประโยชน์ต่อผู้ที่ทำวิจัย จากประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้มีการนำเสนอแนวคิดของการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนที่เป็นแบบไม่เป็นทางการให้กับครูในการอบรมประชุมปฏิบัติการต่างๆ พบว่า รูปแบบการวิจัยแบบนี้ทำให้ครูมีแรงจูงใจที่จะทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน เนื่องจากเห็นว่าสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้การวิจัยปฏิบัติการทำให้มีส่วนร่วมในการทำวิจัยในระดับต่างๆ ตามสภาพปัญหาหรือความสนใจของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำวิจัยส่วนตัว การทำวิจัยกลุ่ม หรือการทำวิจัยในระดับโรงเรียน และยังเปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการกับครูผู้ปฏิบัติงานในโรงเรียนอีกด้วย ไม่ว่าจะครูจะเลือกทำวิจัยในรูปแบบใดหรือระดับใด การทำวิจัยของครูต่างเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาการเรียนการสอนทั้งสิ้น ขอเพียงแต่ให้ครูมีความคิดที่จะวิจัย ก็จะได้พบว่า “ไม่มีอุปสรรคอะไรที่จะทำให้ครูทำวิจัยไม่ได้”

วงจรการวิจัยปฏิบัติการ

Freeman (1998) เสนอขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการเป็น 6 ขั้นตอน โดย **ขั้นตอนแรก** เป็นการตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสภาพที่เกิดขึ้น **ขั้นตอนที่สอง** เป็นการกำหนดปัญหาวิจัยหรือคำถามวิจัยที่มีความเฉพาะเจาะจงมากขึ้น เป็นคำถามที่สามารถวิจัยได้ **ขั้นตอนที่สาม** เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล **ขั้นตอนที่สี่** เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบคำถามวิจัย **ขั้นตอนที่ห้า** เป็นการทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้น และ**ขั้นตอนที่หก** เป็นการนำข้อค้นพบไปเผยแพร่ให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ และใช้ประโยชน์ ในวงจรการวิจัยของ Freeman (1998) นั้นมีลักษณะพิเศษที่เริ่มต้นทำวิจัยในขั้นตอนใดก่อนก็ได้ เช่น อาจเริ่มที่การวิเคราะห์ข้อมูลที่ครุมีอยู่ในมือ ทำความเข้าใจกับผลการวิเคราะห์ข้อมูล แล้วกำหนดเป็นคำถามที่ต้องการวิจัยเพื่อหาคำอธิบายในผลที่เกิดขึ้น เป็นต้น (นงลักษณ์ วิรัชชัย. 2543 : 7)

ภาพประกอบ 11 วงจรการวิจัยปฏิบัติการของ Freeman

จากผลการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่าขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน และมีกระบวนการดำเนินการวิจัยที่คล้ายกับหลักการวิจัยทั่วไป คือ มีการกำหนดปัญหา การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การเสนอผลงานการวิจัย ส่วนที่แตกต่างออกไปอย่างชัดเจน คือการสะท้อนผลเพื่อให้เกิดการวิพากษ์และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของผู้เกี่ยวข้องร่วมกัน

ข้อเสนอแนะในการวางแผนการทำวิจัยปฏิบัติการ

1. เริ่มต้นด้วยงานวิจัยขนาดเล็ก โดยความเป็นจริงการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนเกี่ยวข้องกับปัญหาวิจัยซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ เนื่องจากปัญหาที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ มากมาย แต่การเริ่มทำวิจัยปฏิบัติการในช่วงแรก น่าจะเริ่มทำวิจัยที่การกำหนดคำถามวิจัยให้แคบและสามารถควบคุมกระบวนการวิจัยให้อยู่ในวิสัยที่ผู้วิจัยสามารถดำเนินการได้ เนื่องจากกระบวนการวิจัยปฏิบัติการชั้นเรียนจำเป็นต้องอาศัยบุคคลต่าง ๆ มามีส่วนร่วมในงานวิจัย ดังนั้น หากครูที่เริ่มทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนจำเป็นต้องอาศัยบุคคลต่าง ๆ มามีส่วนร่วมในงานวิจัย ดังนั้น หากครูที่เริ่มทำวิจัยยังไม่มี ความชำนาญในการทำวิจัยก็ไม่ควรก้าวกระโดดไปทำวิจัยในปัญหาวิจัยใหญ่ ๆ ที่มีความซับซ้อนเกินกำลังความสามารถของตนเอง

2. การวางแผนอย่างรอบคอบ ครูนักวิจัยต้องคิดล่วงหน้าว่าในการทำวิจัยจะต้องเผชิญกับอะไรบ้าง และอะไรเป็นสิ่งที่ควรทำก่อน ปัญหาวิจัยอะไรที่นำมาวิจัย ใครควรมีส่วนรวมในกระบวนการ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ต้องใช้มีอะไรบ้าง

3. การกำหนดเวลาการทำงานที่สามารถปฏิบัติได้จริง ปัญหาระหว่างการทำวิจัยสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทั้งโดยที่คาดคิดหรือไม่คาดคิดมาก่อน การกำหนดเวลาในการทำวิจัยควรกำหนดเป็น 2 แบบ คือ เวลาที่คิดว่าปฏิบัติได้จริง และเวลาในอุดมคติที่คิดว่าควรจะทำให้ได้เสร็จ

4. การเกี่ยวข้องกับผู้อื่น การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนเป็นการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น แต่ไม่ใช่การศึกษาเกี่ยวกับคน บุคคลที่ไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย มีทั้งนักเรียน เพื่อนร่วมงาน หรือกลุ่มคนที่สนใจ กลุ่มคนเหล่านี้จะช่วยวิจารณ์งานวิจัย และสนับสนุนข้ออ้างที่ผู้วิจัยได้ค้นพบซึ่งจะมีส่วนช่วยในการปรับปรุงการศึกษา นอกจากนี้ บุคคลที่เกี่ยวข้องอาจเป็นกลุ่มนักวิชาการหรือกลุ่มผู้สนใจอ่านรายงานการวิจัย

5. การแจ้งให้ผู้อื่นทราบถึงการทำให้วิจัย ในการทำให้วิจัยแต่ละครั้งควรแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องในองค์กรได้รับทราบถึงความเคลื่อนไหวของโครงการวิจัย แม้แต่พ่อแม่ ผู้ปกครองของนักเรียน ก็ควรได้รับการบอกเล่าให้รู้ว่ามีกำลังมีการวิจัยในห้องเรียนของบุตรหลานของตน

6. เตรียมการรับข้อมูลป้อนกลับ หลังจากที่ทำทราบผลการวิจัย ต้องแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องทราบ โดยเฉพาะเพื่อนร่วมงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิจัย ควรวางแผนการจัดประชุมเพื่ออภิปรายแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับข้อค้นพบ ถ้าจำเป็นควรมีการบันทึกเทป ข้อมูลป้อนกลับเป็นสิ่งจำเป็นในกระบวนการวิจัย เนื่องจากเป็นข้อมูลที่ช่วยแก้ไขปรับปรุงให้การวิจัยมีความถูกต้องมากขึ้น การวิพากษ์ผลการวิจัยควรเป็นแบบสร้างสรรค์ ไม่ใช่การทำลาย

7. จัดระบบการเขียน การเขียนรายงานการวิจัยเป็นเครื่องมือช่วยสร้างความคิด ทำให้ความคิดกระจ่าง ในระหว่างเขียนความคิดจะได้รับการจัดระบบระเบียบ กระบวนการเขียนสามารถทำได้ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากประสบการณ์ของผู้เขียนพบว่า ครูอาจารย์มีความพอใจที่จะนำเสนอรายงานการวิจัยแบบไม่เป็นทางการมากกว่า เนื่องจากไม่ต้องกังวลกับการใช้ศัพท์เทคนิคต่างๆ ของการวิจัย สำหรับผู้ที่ไม่ได้ฝึกอบรมเพื่อทำวิจัยเชิงวิชาการ มักมีข้อจำกัดในการเขียนรายงานการวิจัยในเชิงวิชาการ

การเก็บรวบรวมข้อมูลกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

Miller (2000 : 50) แนะนำว่าก่อนทำการเก็บข้อมูลได้ตั้งคำถามที่ขึ้นต้นด้วยตัวอักษรคือ 5 – W และ 1 – H ดังต่อไปนี้

1. Why ทำไมต้องรวบรวมข้อมูล
(ข้อมูลสัมพันธ์กับคำถามวิจัยอย่างไร ข้อมูลบอกอะไรเกี่ยวกับยุทธวิธีที่ใช้การเรียนการสอน)
2. What เรากำลังต้องการเก็บข้อมูลอะไร
(เก็บข้อมูลจากหลายแหล่ง หลายวิธี และหลายช่วงเวลา)
3. Where เราจะเก็บข้อมูลจากที่ไหน
(กลุ่มตัวอย่างคือใคร จำเป็นต้องระบุนักเรียนที่ต้องการเก็บข้อมูลระยะยามหรือไม่)
4. When เราจะเก็บข้อมูลเมื่อไหร่ และนานแค่ไหน
(ต้องการข้อมูลเท่าใด ช่วงเวลาการเก็บเป็นอย่างไร)
5. Who ใครจะเป็นคนเก็บข้อมูล
(เก็บเองหรือให้เพื่อนครูช่วยเก็บ)
6. How จะรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างไร และจะมีการแลกเปลี่ยนผลการวิจัยอย่างไร
(กำหนดตารางเวลาทำงาน จะเก็บข้อมูลที่ไหน อย่างไร กำหนดเกณฑ์การตัดสินผลการวิเคราะห์ข้อมูล ระบบการเก็บข้อมูล การนำเสนอผล และการแลกเปลี่ยนผลการวิจัยเป็นอย่างไร)

แหล่งข้อมูล การทำวิจัยปฏิบัติการควรพยายามใช้ข้อมูลที่มีอยู่แล้ว ทั้งที่โรงเรียนมีการจัดเก็บเองหรือที่ครูจัดเก็บ เช่น คะแนนสอบจากแบบสอบมาตรฐาน สถิติโรงเรียน ภูมิหลังของ

ครอบครัว การเข้าชั้นเรียน เกรด วิชาที่มีการลงทะเบียน เป็นต้น Bassey (1986) ได้เสนอตัวอย่างข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียนไว้หลายประการ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. ข้อมูลจากนักเรียน

การสังเกตกิจกรรม การรายงานประสบการณ์ การทดสอบ การแสดงความคิดเห็น และสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชั้นเรียน เช่น การบ้าน งานเขียน งานความคิดสร้างสรรค์

2. ข้อมูลจากผู้ปกครอง

การรายงานประสบการณ์ การแสดงความคิดเห็น เก็บจากแบบสอบถาม หรือสัมภาษณ์

3. ข้อมูลจากเพื่อนครู

การสังเกต การรายงานประสบการณ์ การแสดงความคิดเห็น สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชั้นเรียนรวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับสื่อการสอน ข้อมูลที่จัดเก็บหรือแสดงการวิจัยทางด้านวิธีสอน

4. ข้อมูลจากตนเอง

การสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ อาจเก็บข้อมูลโดยการบันทึกวีดิทัศน์ การรายงานประสบการณ์ของตนเองผ่านบันทึกประจำวัน การแสดงความคิดเห็น

ในการทำวิจัยควรกำหนดแหล่งข้อมูลมากกว่าหนึ่งแหล่ง โดยข้อมูลหลักเป็นข้อมูลเกี่ยวกับนักเรียน เช่น พฤติกรรมหรือผลการปฏิบัติของนักเรียน พฤติกรรมหรือผลการปฏิบัติของครู นอกจากนี้ยังมีแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่ทำให้ได้ความคิดเกี่ยวกับยุทธวิธีที่ควรใช้ในการสอน เช่น บทความ หนังสือ วิดิทัศน์ หรือข้อมูลจากบุคคลต่าง ๆ ในหน่วยงาน เป็นต้น

เทคนิคที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เทคนิคที่ใช้ในการวิจัยปฏิบัติการมีหลายประเภท แต่ละประเภทมีกระบวนการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน และมีความเหมาะสมกับข้อมูลแต่ละประเภทไม่เหมือนกัน

ตาราง 3 รายละเอียดเกี่ยวกับเทคนิคการเก็บข้อมูล

เทคนิค	กลุ่มทำงาน
1. ข้อสอบแบบเขียนตอบ	เครื่องมือวัดความรู้ความสามารถของผู้เรียน วัดจุดมุ่งหมาย และเนื้อหาตามที่กำหนดในหลักสูตร
2. การบันทึกเหตุการณ์ / การบันทึกภาคสนาม	บันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการเรียนการสอน กิจกรรม ในชั้นเรียน รวมทั้งความรู้สึก ปฏิติยาของผู้เรียน การบรรยายสภาพ ต่าง ๆ ทางกายภาพ โครงสร้างของกลุ่ม ปฏิสัมพันธ์ของผู้มีส่วนร่วม ในชั้นเรียน เป็นการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจาก ประสบการณ์และการสังเกตของผู้บันทึก ข้อมูลที่ได้รับมาจาก ความรู้สึกส่วนตัว เป็นข้อมูลที่ช่วยกระตุ้นความจำ แต่อาจจะเกิดอคติ ได้ ต้องมีการฝึกอบรมในการใช้วิธีนี้
3. การศึกษาและวิเคราะห์ เอกสาร	เอกสารที่เกี่ยวกับการเรียนการสอนหรือการวิจัย เช่น แผนการสอน ผลงานของนักเรียน สื่อการสอน ตำรา บทความ ผลการเรียน ของนักเรียน
4. แบบสอบถาม / การสำรวจ	ข้อคำถามที่จัดเตรียมขึ้นให้กลุ่มผู้ตอบที่ให้ข้อมูลโดยการเขียนตอบ เป็นการสอบถามเกี่ยวกับ ความรู้สึก ความคิดเห็น ความเชื่อ ความต้องการ
5. การสัมภาษณ์	การเก็บข้อมูลโดยการซักถามด้วยปากเปล่า มีการเผชิญหน้า ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้ง แต่ใช้เวลาในการเก็บข้อมูล
6. การบันทึกภาพถ่าย เสียง	ใช้อุปกรณ์ที่เป็นกล้องถ่ายรูป เทป วิดิทัศน์ บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสามารถตรวจสอบซ้ำได้
7. การสังเกต	การบรรยายเหตุการณ์ที่สังเกตเห็นในพฤติกรรมที่ผู้สังเกตกำหนดไว้ สามารถสังเกตไม่รู้ตัวหรือรู้ตัว หรือสังเกตโดยการเข้าไปมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ วิธีการสังเกตใช้เวลามาก ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้ง แต่ค่อนข้างใช้เวลาในการวิเคราะห์และตีความหมายข้อมูล
8. สังคมมิติ	เป็นเครื่องมือที่สะท้อนให้เห็นโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ของกลุ่มผู้ที่ต้องการศึกษา

ตาราง 4 แหล่งข้อมูล ลักษณะข้อมูล และเทคนิคการเก็บข้อมูล

	ลักษณะของข้อมูล	เทคนิคการเก็บข้อมูล
ครู	ประสบการณ์ของครู ความคิดเห็น การรับรู้ ความเชื่อ	การบันทึกเหตุการณ์ การบันทึกพฤติกรรม ของนักเรียน
นักเรียน	ความรู้ วิธีการเรียนรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็น การรับรู้ ความเชื่อ	การทดสอบ การบันทึกเหตุการณ์ การสำรวจ การสัมภาษณ์ การทำแบบฝึกหัด การให้ ข้อมูลป้อนกลับ สังคมมิติ
หลักสูตร	สาระของหลักสูตร สื่อการสอน	แผนการสอน เอกสารประกอบการสอน
กิจกรรม	การปฏิบัติของครู การปฏิบัติงาน ของนักเรียน ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	การบันทึกภาคสนาม การบันทึกเทป วิดิทัศน์ เอกสาร
บริบทของห้องเรียน	บรรยากาศของห้องเรียน	แผนที่ แผนผัง เอกสาร

ขั้นตอนของการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวางแผนการเก็บข้อมูล ให้เลือกข้อมูลที่ต้องการจัดเก็บ วิธีการจัดเก็บข้อมูล แหล่งข้อมูล ตารางการจัดเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล สิ่งที่ต้องระลึกถึงในการจัดเก็บข้อมูล คือ วิธีการเก็บข้อมูลแต่ละแบบสามารถเก็บข้อมูลได้มากกว่า 1 ประเภท เช่น การสัมภาษณ์ผู้เรียน ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ของผู้เรียน วิธีเรียน วิธีคิดของผู้เรียน เป็นต้น สิ่งที่ต้องเตือนใจตลอดเวลา คือ คุณภาพของข้อมูลได้มาด้วยวิธีการเก็บข้อมูลที่ดี ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณของข้อมูลที่เก็บมาได้

ตาราง 5 ตารางการเก็บรวบรวมข้อมูล

แหล่งข้อมูล	วิธีการรวบรวมข้อมูล	แหล่งที่มา	ตารางการปฏิบัติงาน	การวิเคราะห์ข้อมูล
ข้อมูลชนิดใดที่ตอบคำถามวิจัย	จะเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างไร	จะรวบรวมข้อมูลได้จากแหล่งใด / และเก็บจากใครบ้าง	จะรวบรวมข้อมูลใดเมื่อใด / บ่อยแค่ไหน	จะนำข้อมูลมาทำอะไร / อะไรคือสิ่งที่ต้องทำงานวิเคราะห์ก่อน

ที่มา : Freeman, D. (1998) Doing Teacher – Research : From Inquiry To Understanding

ตัวอย่างแบบตรวจสอบรายการเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ
(Denscombe, M. 1999 อ้างถึงในสุวิมล ว่องวาณิช 2546:19)

โปรดตรวจสอบว่าท่านเห็นด้วยกับข้อความนี้หรือไม่	ใช่	ไม่ใช่
1. งานที่ทำเกี่ยวข้องกับประเด็นหรือปัญหาที่มาจากการปฏิบัติจริงหรือไม่	☐	☐
2. มีการทำงานแบบมีส่วนร่วมของครูในทุกขั้นตอนของการทำงานหรือไม่	☐	☐
3. มีการกำหนดข้อตกลงอย่างเปิดเผยหรือไม่สำหรับการทำงานวิจัยแบบเป็นหุ้นส่วนกันระหว่างผู้ปฏิบัติและนักวิจัยภายนอกโรงเรียน	☐	☐
4. การวิจัยเป็นวงจรของการพัฒนาอย่างต่อเนื่องหรือไม่	☐	☐
5. มีการตกลงกันชัดเจนหรือไม่เกี่ยวกับการนำผลการวิจัยมาเป็นข้อมูลย้อนกลับเพื่อส่งต่อการปฏิบัติโดยตรง	☐	☐
6. ตกลงกันชัดเจนหรือไม่ว่างานวิจัยปฏิบัติการเป็นแบบการเน้นเทคนิควิจัยหรือเน้นการปฏิบัติ หรือการทำงานร่วมกันแบบเท่าเทียมกัน	☐	☐
7. ความรู้ของผู้ปฏิบัติได้รับการยอมรับหรือไม่ว่าจะจะเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย	☐	☐
8. งานวิจัยมีขนาดเล็กพอที่จะทำเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานปกติหรือไม่	☐	☐
9. มีการคำนึงถึงจรรยาบรรณของการวิจัยด้วยหรือไม่	☐	☐

หมายเหตุ ถ้าท่านตอบว่า "ใช่" ทุกข้อ แสดงว่าท่านเข้าใจหลักการของการวิจัยปฏิบัติการ

โปรดสำรวจตัวท่านเองโดยตอบคำถามต่อไปนี้	ใช่	ไม่ใช่
1. การทำวิจัยเป็นงานที่ทำหาย	☐	☐
2. ท่านมุ่งมั่นจะทำวิจัยให้สำเร็จ	☐	☐
3. การทำวิจัยแม้จะยากก็ต้องทำ	☐	☐
4. ท่านพร้อมที่จะทำวิจัย	☐	☐
5. ท่านไม่กลัวการทำวิจัย	☐	☐

หมายเหตุ ถ้าท่านตอบว่า "ไม่ใช่" ทุกข้อ โปรดย้อนกลับไปอ่านบทที่ 1 และ 2 ใหม่
ยังไม่ต้องอ่านบทต่อไป

แบบฝึกหัดบทที่ 7

1. ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยปฏิบัติการมาจากไหน การทำวิจัยจำเป็นต้องมีเครื่องมือวิจัยทุกครั้งหรือไม่ ถ้าไม่มีจะทำอย่างไร
2. ข้อมูลในการวิจัยมาจากแหล่งเดียวได้หรือไม่ ส่งผลกระทบต่อความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยอย่างไร
3. การวิจัยของหน่วยงานของท่านส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในลักษณะใด
4. ให้อีกตัวอย่างงานวิจัยในหน่วยงานของท่าน แล้วอภิปรายว่างานวิจัยเหล่านั้นมีลักษณะเช่นใด ถือว่าเป็นงานวิจัยปฏิบัติการหรือไม่ เพราะเหตุใด
5. ตามความคิดของท่าน ในอนาคตการทำวิจัยแบบร่วมมือซึ่งเป็นความร่วมมือกันเองระหว่างบุคลากร กับความร่วมมือระหว่างนักวิชาการภายนอก แบบใดจะมีโอกาสเกิดขึ้นมากกว่ากัน เพราะอะไร

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research :PAR) มีชื่อเรียกกันไปในแต่ละแห่ง เช่น “Investigation Action Participative” (IAP) “Research Participative” หรือ “Research Action” หรือ “Collaborative Action Research” เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร นัยแห่งความหมายก็จะคล้ายกัน คือเป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อทางเลือกที่ดีกว่าการวิจัยในรูปแบบเดิมที่เคยทำมาหรือในแนวเก่า

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ไว้ดังนี้

ชัชวาลย์ ทัดศิวิธ (2551 : 1-2) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยแบบใหม่ ที่ประยุกต์และเป็นการรวมเอาแนวความคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยเป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม และเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์หรือเป็นการรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้การวิจัยจึงควรคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุด และการวิจัยที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุดนั้น ย่อมเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for Development) หรือ การวิจัยพัฒนา (Research and Development) โดยที่การพัฒนาและการเป็นหุ้นส่วนจะต้องเดินทางร่วมกัน ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย โดยจุดที่แตกต่างกันของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมก็คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการวิจัยที่เน้นในมิติของการเก็บข้อมูล แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการประยุกต์หาวิธีการแก้ไขปัญหาลำดับกันไปพร้อม ๆ กัน หรือกล่าวได้ว่ามีการแสวงหาแนวความคิดและแนวทางในการแก้ไขปัญหาและทรัพยากรที่ผู้ถูกวิจัยมีอยู่เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหา

นักวิชาการบางกลุ่มมีความเชื่อว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบปลดปล่อยให้เป็นอิสระ (Emancipatory Action Research : EAR) ซึ่งในวง

วิชาการแล้วจัดว่าเป็นรูปแบบเดียวของการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่บริสุทธิ์ เนื่องจากการเน้นการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมักใช้สถิติเชิงพรรณนาอย่างง่าย (Simple Descriptive Statistics) และการวิเคราะห์เชิงพรรณนาหรือการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ในการอธิบายข้อมูล และใช้เทคนิคการรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยพบว่า นักวิจัยจำนวนไม่น้อยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยตามแนวคิดของเคมมิสและแมคแทกการ์ท (Kemmis and McTaggart) ในผลงานเรื่อง “The Action Research Planner (1988)” เป็นวิธีหลักของการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) มีลักษณะสำคัญเป็นการวิจัยเชิงทดลองที่ไม่มีการควบคุมตัวแปรแทรกซ้อน โดยมุ่งนำผลการวิจัยมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหา หรือนำผลการวิจัยมาพัฒนา หรือปรับเปลี่ยนการดำเนินงานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ซึ่งอาจกระทำโดยผู้วิจัยฝ่ายเดียวหรือบุคคลฝ่ายต่าง ๆ มาร่วมหรือไม่ก็ได้ การวิจัยแบบนี้ หลายมหาวิทยาลัย ยกตัวอย่างได้แก่ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้กำหนดให้เป็นรูปแบบหลักรูปแบบหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ (Thesis) และการค้นคว้าอิสระ (Independent Study: IS) ของนักศึกษา เพื่อให้ผลของงานวิจัยตอบสนองให้เกิดการพัฒนาในหน้าที่การงานของผู้ทำวิจัยในฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติงาน

การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research: PR) เป็นงานวิจัยที่บุคคลหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมการวิจัย อันประกอบด้วย การวิเคราะห์ปัญหา การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ผลและสรุปรายงานการวิจัย โดยอาจจะไม่ได้ทำเพื่อมุ่งแก้ไขปัญหา หรือพัฒนางานขององค์กรหรือหน่วยงานในชุมชนเป็นด้านหลัก)

สุภางค์ จันทวานิช (2531 : 67) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกันคือการปฏิบัติการ (Action) ซึ่งหมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้าน

กับผู้อยู่วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ส่วนกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นไปในเชิงการวิภาษ (Dialectic) ซึ่งชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตัวเอง และด้วยวิธีการวิจัยเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านตลอดจนนิสัยใจคอของชาวบ้าน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของเขา การวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผน และกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัย และกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย และอีกทางหนึ่งการวิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วม กิจกรรมการวิจัย ซึ่งสามารถเป็นตัวนำของการพัฒนาไปสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพอีกด้วย

ธรรพธรณ ธานี(2540 : 56) กล่าวว่า เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยประชาชนมีส่วนร่วม (PAR) เป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ประชาชนสามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปขององค์กรประชาชน และสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเข้มแข็ง ทั้งโครงสร้างและการดำเนินงาน โดยอาศัยเงื่อนไขของการเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูลทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของข้อมูลเพราะข้อมูลจะช่วยให้ประชาชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และทำการพัฒนาต่อไปได้ ประชาชนจะเกิดความสามารถในการวิเคราะห์ระบบข้อมูลได้ ต้องอาศัยการฝึกฝนประชาชนให้ทำวิจัยเป็น โดยการสร้างทีมงานวิจัยท้องถิ่น หรือนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นมา

อมรา พงศาพิชญ์(2536 : 10) กล่าวว่า เทคนิคการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความคล้ายคลึงเทคนิคการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในเชิงมานุษยวิทยา ซึ่งนักวิจัยต้องเข้าอาศัยอยู่ในชุมชน มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และเน้นการศึกษาชุมชนโดยมองคนในฐานะสมาชิกชุมชนและพฤติกรรมของคนจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นต้น เน้นการสังเกต การสัมภาษณ์ รวมถึงการใช้ในชีวิตชุมชน เพื่อได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างลึกซึ้ง มีการประยุกต์ความรู้ ทางมานุษยวิทยา มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา

หัวใจของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะฉะนั้น การจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วม จะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการที่ต้องทำควบคู่กันกันไปโดยมีเป้าหมายอยู่ที่การส่งเสริมให้บุคลากร และทรัพยากร

ที่มีอยู่ภายในชุมชนมาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาให้ได้มากที่สุด ในรูปของการรวมตัวเป็นองค์กร โดยมีนักวิจัยภายนอกชุมชน ทำหน้าที่เป็นนักจัดองค์กร ช่วยอบรมความรู้และทักษะของการทำวิจัยให้แก่ชุมชน และระวังในการครอบงำความคิด และการตัดสินใจของชุมชนและส่งเสริมให้ชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการช่วยประสานงาน การให้ความรู้ทางวิชาการ และเทคนิคต่าง ๆ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายความถึง การร่วมกันดำเนินกระบวนการวิจัยโดยผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ทั้งที่เป็นชาวบ้านและนักพัฒนา กับผู้วิจัยภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพความจริงของสังคมนั้น และเพื่อให้เห็นภาพแห่งคุณลักษณะสำคัญของการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เด่นชัด

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเข้าร่วมศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล รวมทั้งการหาประเด็นปัญหาเชิงพัฒนา และวรรณกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนตน มิใช่รอคอยแต่นักวิจัยและนักพัฒนามาดำเนินการให้
2. เพื่อให้ได้ข้อมูลความเป็นจริง แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม หรือมีความพอดีกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น
3. เพื่อให้มีการขับเคลื่อนมวลสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้ด้วยกันและแก้ไขปัญหาไปพร้อมกัน

เป้าหมายและประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540 : 35) กล่าวไว้ว่า เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีปลายประการประกอบด้วย

- 1) ค้นหาความรู้พื้นฐานที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย
- 2) ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
- 3) สร้างดุลยภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการและความรู้พื้นฐาน
- 4) ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ

ส่วนเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น อรุณรุ่ง บุญชนันตพงศ์ (2549 : 25) ได้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

- 1) ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ค้อยโอกาสจะตื่นตัว ได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือกันหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและชุมชน
- 2) ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ค้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากร ต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อกันในชุมชน
- 3) มีวิจัยและพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดี และเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและพัฒนาอย่างแท้จริง
- 4) ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรมโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เกิดการฉันทกกำลังร่วมกัน โดยที่ประชาชนเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ตลอดจนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานที่โครงการที่ดำเนินการอยู่

หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้วยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

พันธุทิพย์ รามสูต(2540: 60-63) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ โดยประกอบด้วย

1. ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมระดับนักศึกษาและพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์/สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหา

ของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์

2. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม

3. สนใจปรีติชนของชาวบ้าน โดย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา

4. การปลดปล่อยแนวความคิดเพื่อให้ชาวบ้านแต่ละคนยากจนค่อย โอกาสสามารถมองความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

สามารถสรุปคุณลักษณะสำคัญของงานวิจัยรูปแบบดังกล่าวเมื่อเทียบกับงานวิจัยแบบดั้งเดิม ได้ดังนี้

ตาราง 6 เปรียบเทียบคุณลักษณะของการวิจัยแบบดั้งเดิมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ประเด็นเปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
รูปแบบ	เป็นพิมพ์เขียวที่กำหนดให้	เน้นกระบวนการที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์
อุดมการณ์/ปรัชญา	เน้นกลุ่มคนชั้นสูง	เน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคม คนชายขอบ
จุดมุ่งหมาย	ไม่ผูกพัน ทำให้ได้ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย	มีพันธกรณีระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านที่จะร่วมกันเพื่อสิทธิของมนุษย์
กรอบการวิจัย	กำหนดโดยนักวิจัยองค์กร	กำหนดโดยประชาชนในพื้นที่
จุดเน้น	วัตถุ เน้นการสร้างสิ่งของ	คน เริ่มที่คนเป็นหลัก ทำให้คนมีคุณค่า สร้างความภาคภูมิใจและกำลังใจ
เป้าหมาย	กำหนดไว้ล่วงหน้า	ปรับเปลี่ยนตามความต้องการของท้องถิ่น ตามเงื่อนไขความเหมาะสม
ยุทธวิธี	เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้านไม่สามารถวางแผนเองได้	เน้นการมีส่วนร่วม เชื่อมั่นในความสามารถในการเรียนรู้ของคน
วิธีการ	เข้มงวดรัดกุม เน้นหลักการวิจัยเชิงปริมาณ มองมิติชุมชนที่ศึกษา และใช้เทคโนโลยีหรือระเบียบวิธีการชั้นสูง	เรียบง่าย ใช้วิธีการที่ชาวบ้านรู้จักและถนัด มองชุมชนอย่างเป็นองค์รวม และใช้เทคโนโลยีชาวบ้าน

ตาราง 6 (ต่อ)

ประเด็นเปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
การวิเคราะห์สถานการณ์	เน้นการย่อส่วน(Reductionism)	การมององค์รวม (Holistic Approach)
รูปแบบการพัฒนา	ควบคุม ชี้นำและให้แรงจูงใจ เป็นวัตถุ เน้นการทำงานตามแผน และส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพา	ปลดปล่อย สร้างกำลังอำนาจในการคิดและ ต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำ โดยมี แรงจูงใจคือความภูมิใจในศักดิ์ศรีของตน และเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง
มองชาวบ้าน	เป็นผู้รับประโยชน์จากความสำเร็จของโครงการวิจัย	เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้ลงมือกระทำโครงการสำเร็จ และมีส่วนร่วม
ผลลัพธ์ (Output)	เน้นวัตถุที่เป็นผลผลิตของโครงการ เช่น รั้วถนน อาคารเป็นต้น	ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของชุมชน เน้นการเรียนรู้ ความพอใจ ความหลากหลาย กำลังใจและแรงใจของประชาชน

ลักษณะเด่น 10 ประการ ของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มีดังนี้

1. เป็นการสร้างความรู้ (Produce Knowledge) โดยการผสมผสานระหว่างความรู้จากนักวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน อุปมาดั่งแม่น้ำจาก 2 สายไหลมาบรรจบกันเป็นสายเดียว ตรงที่บรรจบจะเกิดฟองซึ่งเป็นดังความรู้ใหม่ เป็นการเรียนรู้ร่วม (Co-generative learning) ซึ่งค่อยๆ ขยายจากการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนจนเป็นการมีส่วนร่วมเต็มรูปแบบระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัย และสร้างความรู้สึกร่วมกัน ผสมผสานทฤษฎีการปฏิบัติ ให้เกิดความรู้ใหม่

2. รูปแบบของความรู้ที่ได้จากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นลักษณะปฏิสัมพันธ์ (Interactive) และ สหวิทยาการ (Interdisciplinary) ซึ่งเป็นวิถีชีวิต เป็นปรัชญาทางจิตที่รวมเอาความอยากรู้อยากเห็นเข้ากับความเปิดใจกว้าง,ความผจญภัย เข้ากับการค้นพบสิ่งใหม่,เป็นความต้องการที่จะเสริมความรู้แก่ตนเอง โดยผ่านวิธีการใหม่,เป็นการมุ่งมั่นว่าการค้นพบสิ่งใหม่ หมายถึงการเปิดหนทางใหม่ การเป็น สหวิทยาการ (Interdisciplinary) ไม่ใช่จากการเรียน แต่จากการปฏิบัติ เป็นผลของการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง และทำงานอย่างเป็นระบบ ที่นำไปถึงรูปแบบความคิดที่ยืดหยุ่นมากขึ้นดังนั้น สหวิทยาการ (Interdisciplinary) จึงเป็นการฝึกปฏิบัติทั้งโดยส่วนตัวและร่วมกับผู้อื่นเป็นวิธีการฝึกฝนให้เกิดทักษะที่จะพัฒนาจิตมากกว่าจดจำทฤษฎี ยิ่งไปกว่า

นั้น PAR ไม่เป็นเพียงแค่ สหวิทยาการเท่านั้น แต่ยังเป็นการเรียนรู้ข้ามสาขาวิชา(Trans disciplinary) (McNiff,1988) คือเป็นความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจ ที่ข้ามพรมแดนของวิชาชีพซึ่งมีลักษณะเฉพาะเจาะจง ออกไปสู่ความหลากหลายกว้างขวาง เป็นการขยายปรัทัศน์เฉพาะสาขา มากกว่า สหวิทยาการ (Interdisciplinary) ที่มีความเกี่ยวพันกันเพียง 1-2 สาขาเท่านั้น

3. แค่ความเข้าใจกันเท่านั้นยังไม่พอ การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังลงมือกระทำให้ความเข้าใจกันนั้นออกมาเป็นรูปธรรม เป็นความจริง (Act to transform reality) ดังนั้น จังหวะของ PAR จึงเป็นการสะท้อนความคิด ลงมือปฏิบัติ และสะท้อนความคิด ลงมือปฏิบัติไป เช่นนั้น (Reflection-Action- Reflection...Action) จึงเท่ากับการทบทวนความคิด หรือสะท้อนความคิดของตนแล้วนำไปลงมือปฏิบัติ (Direct act) เป็นการชี้นำการปฏิบัติ ที่มักจะไต่ยืนในฐานะที่คำพูดของนักการเมือง แต่ก็มีความหมายทางจิตวิทยา ที่ทำให้บุคคลตระหนักถึงการที่ตนเองเป็นที่พึ่งแห่งตนหรือตนชี้นำตนเอง

4. การลงมือปฏิบัติความรู้ หรือใช้ความรู้ลงสู่การปฏิบัติ (Practical) เป็นลักษณะเด่นของ PAR อีกประการหนึ่ง ที่เน้นการชูปประเด็นปัญหาที่สำคัญและเป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับการให้การศึกษแก่ผู้ใหญ่ในท้องถิ่น โดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎีและเน้นการวิเคราะห์วิจารณ์ ซึ่งเป็นลักษณะที่แบ่งแยกคนแยกความแตกต่างของเพศ เช่นที่กล่าวกันว่า การเรียนรู้ทฤษฎีหรือการวิเคราะห์เป็นบทบาทของเพศชาย ในขณะที่ลักษณะบทบาทเพศหญิงจะเน้นที่สัญชาตญาณ (intuitive) มากกว่าความรู้ทางทฤษฎีหรือทางวิทยาศาสตร์ และจะมีลักษณะการคิดค้นและลงมือปฏิบัติได้จริงกว่า ซึ่งเกี่ยวกับความคิดนี้ Wignaraja ได้ชี้ให้เห็นว่าขณะที่สถาบันที่เป็นทางการเริ่มอ่อนด้อยและลดความสำคัญลงไปในั้น การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเป็นองค์กรพื้นฐานระดับติดดิน (grass root) ให้โอกาสแก่คนชายขอบของกระบวนการพัฒนา ได้สามารถดำรงอยู่และพัฒนาบทบาทของตนเองได้

5. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเปิดเสรี (Inclusive) ที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยการสร้างความรู้จากวิธีการและความรู้ที่มีอยู่ โดยไม่พยายามแยกหรือจำกัดขอบเขตสิ่งใด ทุกความคิดเห็นจะได้รับการรับฟังและยอมรับ เป็นการให้โอกาสทุกคนเรียนรู้ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

6. กระบวนการทาง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิต มีชีวิต รูปร่าง (Organic) เป็น กระบวนการต่อเนื่องที่ไม่มีเวลาจำกัด เป็นรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการล่วงหน้า ไม่สามารถทำนายผลล่วงหน้าในทางวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ตามกระแสที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน และเลื่อนไหลไปตามความขึ้นลงของสถานการณ์ โดยมีทฤษฎีตายตัว ไม่มีกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ หรืออุดมการณ์เป็นกรอบกำหนด

7. สร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวของตัวเอง (Self-awareness) การสร้างความตระหนักในตนเองให้เกิดขึ้นกับประชาชนนั้น จะต้องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยที่การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง พัฒนาอัตมโนทัศน์ (Self-concept) ของประชาชน แม้คนที่อยากจนก็สามารถมีสิทธิมีเสียงได้ ดังนั้น นักวิจัย การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงต้องเลิกพะวงถึงกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่จะให้ได้มาซึ่งคำตอบเพียงอย่างเดียว แต่ควรคำนึงถึงการสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นในประชาชนที่เราทำงานด้วย ให้เขาสามารถรู้จักตนเอง สะท้อนตัวเองออกมา โดยการยอมรับการวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมา เพราะการที่เราค้นหาตัวเองพบ จะทำให้เราสามารถยอมรับผู้อื่นได้ และทำและคิดสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะของกลุ่ม ของพวก มากกว่าตัวเองคนเดียว นั่นก็คือ บุคคลและกลุ่มจะเกื้อหนุนกันในการเรียนรู้ และการร่วมมือกันเปลี่ยนแปลงสังคมของเขา

8. สังคมนิวส์ (Ecological Society) ชุมชน (Community) เป็นแหล่งที่สำคัญที่สุดที่บุคคลจะสามารถ โยงอดีตปัจจุบันและอนาคตของตนเข้าด้วยกันในการวางแผนที่จะควบคุมเป้าหมายชีวิตของตน โดย PAR จะช่วยสร้างสังคมนิวส์ (ecological society) ที่คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยกัน ล้มเลิกระบบเจ้านาย สร้างความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างมนุษยชาติกับธรรมชาติ และมนุษย์กับมนุษย์ให้เกิดขึ้นใหม่ สังคมนิวส์จะเกิดขึ้นได้ จะความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกสังคม ในลักษณะของความเป็นประชาธิปไตยที่เท่าเทียมกันเท่านั้น

9. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการมองอนาคต (future oriented) ดังนั้น นักวิจัย การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องรู้วิธีการสร้างฉากสำหรับการเรียนรู้ในชุมชน การจัดการในลักษณะที่ไม่มีการจัดทำโปรแกรมล่วงหน้าสำเร็จรูปหรือตายตัว การทำให้เกิดการช่วยตนเองของชุมชน การสร้างแนวทางสำหรับการกระทำ แนวทางปฏิบัติที่ไม่เคยมีอยู่ก่อน การทบทวนการปรับเปลี่ยนการปรับปรุงระบบที่เข้เป็นสมาชิกอยู่ การพัฒนาตัวอย่าง โครงสร้าง หรือภาพลักษณ์ที่จะปะติดปะต่อให้เกิดอนาคตที่ต้องการ เหล่านี้เป็นต้น

10. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมองโลกในแง่ดี (Optimistic) ตามหลักการพื้นฐานของแนวคิดปลดปล่อยที่เชื่อว่า มนุษย์ทุกคนสามารถที่จะจัดการเรื่องต่าง ๆ ในสังคมของเขาได้ ซึ่งการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่จะส่งเสริมศักยภาพด้านนี้ของบุคคล

หลักการการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

หลักการการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยึดหลักสำคัญดังนี้

1. ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิความรู้ของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นบ้าน ตลอดจนระบบสร้างความรู้ และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่น ที่แตกต่างไปจากของนักวิชาการ ยังเป็นสิ่ง ที่ปฏิบัติหรือยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการ ดำรงชีวิตของเขา

2. ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับ และ พัฒนาความเชื่อมั่นในตัวเองของเขาให้สามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์แทนที่จะเมินเฉย ละเลย หรือเหยียดหยามว่า เป็นสิ่งไร้คุณค่าเช่นที่เคยปฏิบัติมา

3. ให้ความรู้ที่เหมาะสมกับชาวบ้านและคนยากจน โดยให้สามารถได้รับความรู้ที่ เกิดขึ้นในระดับสังคมของเขาและสามารถที่จะทำความเข้าใจ แปลความหมาย ตลอดจนนำไปใช้ได้ อย่างเหมาะสม

4. สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจะช่วย เปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแปลกแยก (Alienated) จากผืนดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ การต้องดิ้นรนต่อสู้กับผู้ที่มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถาม ที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่ใคร่นึกถึง และไม่ค่อยเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน

5. ปลดปล่อยความคิด การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยให้ชาวบ้านและคน ยากจนสามารถใช้ความคิดความเห็นของตนอย่างเสรี ในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง สามารถใช้วิจารณ์ญาณในการวิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพเท็จจริงต่างๆ สามารถยึดหยัด ต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจค้ำของผู้มีอำนาจ

กล่าวได้ว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถหยั่งรากลึกถึงประสบการณ์ทาง สังคมอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มีความมุ่งหมายที่จะเอาชนะหรือแก้ปัญหาที่ชาวบ้านมีความคับข้อง ในใจอยู่ โดยความพยายาม ด้วยวิธีการของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะทำให้สามารถกำหนด กลุ่มเป้าหมายได้ตรงตามความต้องการที่จะแก้ปัญหานั้น สามารถให้แนวทางแก่ชาวบ้านว่าอะไรคือ สิ่งที่ทำเป็นหรือความต้องการที่แท้จริงของเขา และชี้ให้เห็นจุดบอดพร่อง หรือจุดผิดพลาดใน ความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาของเขาเอง ซึ่งจะบ่งบอกถึงสภาวะสังคมที่ขัดแย้งกัน ระหว่าง ความต้องการกับวิธีการสนองความต้องการ และเปิดเผยให้เห็นกลไกที่ควบคุมขบวนการกดขี่เอารัด เอาเปรียบอยู่ด้วย นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้ว การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมยังจะช่วยชี้แนะถึง

กิจกรรมที่สามารถจะแทรกแซง และเปลี่ยนแปลงกระบวนการทางสังคมที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่างๆ ได้

โดยสรุป เป้าหมายหลักของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย

1. ค้นหาความรู้พื้นฐานที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันแพร่หลาย
2. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
3. สร้างคุณภาพทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการ กับความรู้พื้นฐาน
4. ขอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของสถานะสังคมเศรษฐกิจ

ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กิจกรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทัศนะของกมล สุดประเสริฐ (2537: 12) มีแตกต่างกันอยู่สองชุดซึ่งจำแนกได้ดังนี้

1) กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการ หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย โดย ป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัยตามโครงการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละคน โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของนักวิจัยคือการสร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ เป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ และสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ โดยรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพนั้น จะต้องเป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองเงินทองและก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้ผลตอบแทนจากการวิจัยค่อนข้างสูง

2) กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน หรือเรียกว่า กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาชุมชนของนักวิจัยที่ ปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชน โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน หรือเป็นผู้อำนวยการวิจัย ซึ่งมีบทบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่แรกเริ่ม และค่อย ๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปจนถึงสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างพลังที่พอเพียงกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ มิต้องรอรับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นวิธีการ (Means) สำคัญที่จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่ง และเป็นสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรูปแบบ มีดังที่ปรากฏในนั้นสามารถพิจารณาได้จากทัศนะของทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527 : 2) ซึ่งมีความเห็นว่า การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดสรร (Allocation) และการใช้ประโยชน์ (Utilization) ของทรัพยากรเพื่อการผลิต ซึ่งเป็นความจำเป็นที่ประชาชนต้องเข้าร่วมในการวางแผน เพื่อการกินคืออยู่ดี และสามารถตอบสนองต่อสิ่งที่เข้าถึงซึ่งการพัฒนาให้คนจน ได้รับประโยชน์เพื่อการผลิต การบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกสาธารณะด้วย และการมีส่วนร่วมคือการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ทางการจัดการบริการทางการเมืองเพื่อกำหนดความต้องการของชุมชนของตน การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออก ซึ่งความต้องการของตน การจัดลำดับความสำคัญ การเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้นโดยเน้นการให้อำนาจในการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท และเป็นกระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสมัครใจเข้ามามีส่วนในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงเพื่อประชาชนเอง โดยให้ประชาชนได้มีส่วนในการตัดสินใจเพื่อตนเอง ทั้งนี้โดยมิใช่การกำหนดกรอบความคิดจากบุคคลภายนอก ตามนิยามที่กล่าวถึงนี้ การมีส่วนร่วมทางของประชาชน ในฐานะสมาชิกของสังคม ไม่ว่าจะในบริบทของการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมืองหรือวัฒนธรรม ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเอง เป็นการจัดการควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี นอกจากนี้การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากร ควบคุมการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือก หรือเสนอข้อเรียกร้อง เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้บทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน คือ เป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน และเป็นผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐานและบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

ในเชิงทฤษฎีแล้ว การมีส่วนร่วมต่อการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการพัฒนานั้น มีหลากหลายมิติ สามารถจำแนกออกได้เป็นมิติต่าง ๆ ประกอบด้วย มิติแรก *ร่วมศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา* ซึ่งเป็นการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน วิเคราะห์ชุมชน ค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนร่วมกัน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้เรียนรู้สภาพของชุมชน วิถีชีวิต สังคม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการจัดทำและประกอบการพิจารณาวางแผนงานวิจัย มิติที่สอง *ร่วมวางแผน* เป็นการวางแผนการพัฒนาหลังจากได้ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนแล้ว และนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาปัญหา สาเหตุของปัญหาเรียบร้อยแล้ว ก็นำมาอภิปรายแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้เพื่อการวิจัย มิติที่สาม *ร่วมดำเนินการ* เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการพัฒนา หรือเป็นขั้นตอนปฏิบัติการตามแผนการวิจัยที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน โดยการสนับสนุนด้านเงินทุน วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน รวมทั้งการเข้าร่วมในการบริหารงาน การประสานขอความช่วยเหลือจากภายนอกในกรณีที่มีความจำเป็น มิติที่สี่ *ร่วมรับผลประโยชน์* โดยประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดการแจกจ่ายผลประโยชน์จากกิจกรรมการวิจัยในชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย เสมอภาคกัน และมิติที่ห้า เป็นการมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการดำเนินงานวิจัย และผลของการพัฒนาจากการดำเนินการไปแล้วว่าสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรค และข้อจำกัดอย่างไร เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที และนำข้อผิดพลาดไปเป็นบทเรียนในการดำเนินการต่อไป การเปิดให้ประชาชนหรือชาวบ้านที่เกี่ยวข้องได้มีโอกาสเข้าร่วมกระบวนการวิจัยนั้น นับได้ว่าเป็นคุณค่าโดยแท้ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบนี้ ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานแห่งความยั่งยืนของการพัฒนา

ไพโรจน์ ชลารักษ์ (2548 : 20-21)อธิบายไว้ว่า หากพิจารณาในรูปของกระบวนการวิจัย การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ สามารถระบุได้ตามลำดับขั้นหรือกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้หลายขั้นตอน ซึ่งช่วยให้เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้เข้าร่วมการวิจัยแต่ละฝ่ายได้อย่างชัดเจน และในทางปฏิบัติแล้ว กระบวนการวิจัยก็ต้องดำเนินไปโดยความร่วมมือกับทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนจบสิ้นกระบวนการ ดังต่อไปนี้

1) *ขั้นการศึกษาบริบท* ในขั้นนี้ นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อทำประชาคม โดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วม และชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

2) **ขั้นกำหนดปัญหา** ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งอธิบาย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้เห็นภาพและเกิดความเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาละมอดถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจน และครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ และชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูล และแสดงความคิดเห็น/ความต้องการ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว การวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาที่ประสงค์ได้นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการที่นักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์กันดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความสะดวกในบทบาทและความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ขั้นการกำหนดปัญหาร่วมกับชาวบ้านในชุมชน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้วิจัยจะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริง ก่อนจะเริ่มดำเนินงานในขั้นตอนนี้

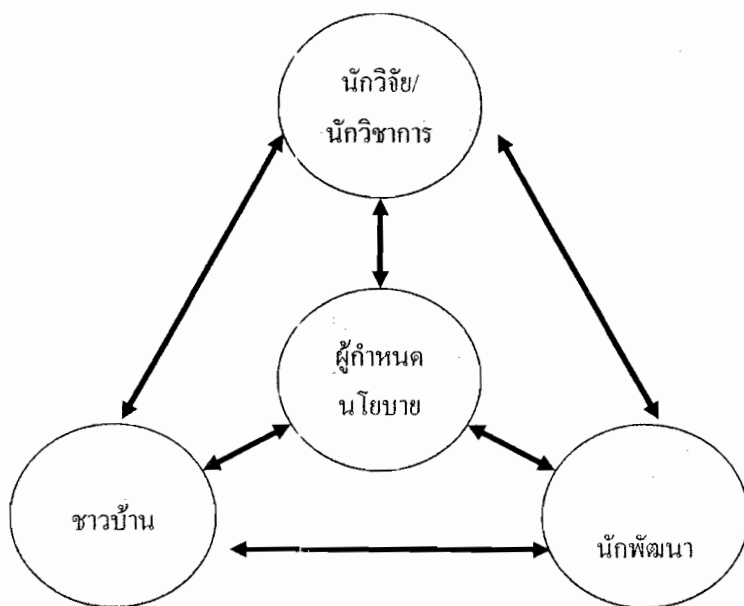
3) **ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย** ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุด้วยว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไร และอย่างไร เมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยโดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน และคอยตรวจสอบผลของการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาด หรือไม่เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อนขึ้นมาหรือไม่ โดยชาวบ้านนั้น จะเข้ามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานวิจัยตามแผน และตรวจสอบผลว่าพึงพอใจหรือไม่

4) **ขั้นการติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุง** รวมทั้งการแก้ไขระหว่างกระบวนการปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นนี้ นักวิจัยที่ส่วนร่วมโดยการพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่าย แล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามีส่วนร่วมด้วยการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัย และประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ เป็นต้น และประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับ (feedback) ที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

5) **ขั้นการสรุปผลการวิจัย** ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัยว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ และแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบข้อมูลด้วยว่าเพราะเหตุใด

แผนภาพแสดงการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

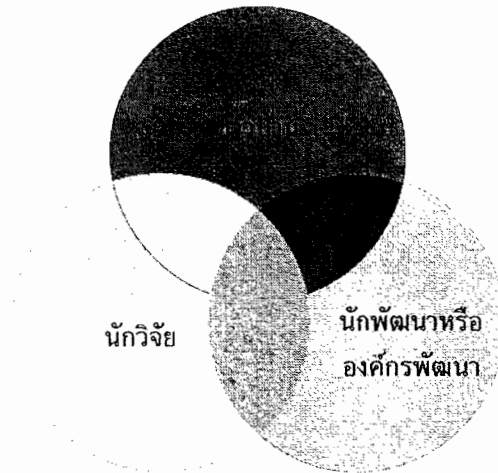
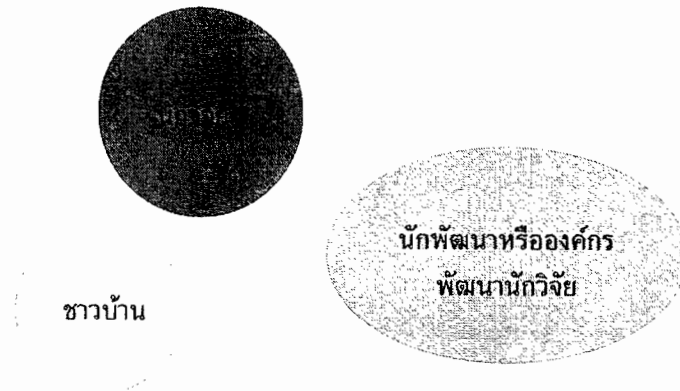

ภาพประกอบ 12 การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในแง่บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น สุภางค์ จันทวานิช อธิบายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น เป็นการผสมผสานความรู้เชิง ทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัยของนักวิจัย และวัตถุประสงค์ของนักวิจัยและนักพัฒนา ควบคู่ไปกับ ความต้องการความรู้ และประสบการณ์ของผู้ถูกวิจัย ดังนั้นการดำเนินการและผลของการวิจัยจึง เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ มักจะประกอบไปด้วย บุคคล 3 ฝ่ายประกอบด้วย (1) บุคคลเป้าหมาย อาจเป็นผู้แทนของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย หรือชุมชนที่ จะทำการศึกษา ซึ่งถือว่าคนในชุมชนหรือกลุ่มนั้น ซึ่งเป็นผู้รู้ข้อมูลเกี่ยวกับตนเองดีที่สุด (2) นักวิจัย เป็นผู้แทนของนักวิชาการที่มีความสนใจในการวิจัยและพัฒนา ซึ่งเป็นคนนอก นักวิจัยนี้ เป็นฝ่ายผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องแนวความคิด ทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัย และ (3) นักพัฒนา เป็น กลุ่มผู้มีความรู้และมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา ซึ่งมักจะเป็นผู้แทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนา เอกชน ซึ่งแม้ว่าเป็นคนนอก แต่ก็นับว่าเป็นบุคคลที่ค่อนข้างจะใกล้ชิดกับบุคคลเป้าหมายของการ พัฒนาหรือบุคคลกลุ่มแรกมากที่สุด ซึ่งบางครั้งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัย และนักพัฒนาอาจเป็นบุคคลเดียวกันก็ได้

ก่อนทำ PAR

หลังทำ

ภาพประกอบ 13 ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนาหรือเอกชนก่อนและหลัง

จากแผนภาพข้างต้น วงกลมแต่ละวง คือ โลกทัศน์หรือวิธีการมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ซึ่งวิธีการมองนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามกรอบแนวความคิดที่แต่ละบุคคลยึดถือ ซึ่งภายหลังจากที่มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว บุคคลทั้งสามกลุ่ม ซึ่งประกอบด้วยนักวิจัย ชาวบ้านหรือบุคคลกลุ่มเป้าหมายและนักพัฒนา จะมีความเข้าใจถึงปัญหาและความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนาซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญสำหรับความสำเร็จในการพัฒนา และเป็นจุดเริ่มต้นของ โครงการต่าง ๆ ของชุมชนและปฏิบัติงานสามารถเป็นไปได้โดยมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุชาติ ทวีสิทธิ์ (อ้างถึงในธนพรณ ธานี. 2540 : 57-65) ได้อธิบายเกี่ยวกับขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มี 5 ขั้นตอนซึ่งเป็นขั้นตอนที่สมผสานแนวคิดของการจัดการชุมชนและการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน (Community organization VS Problem base learning) คือ

1. ระยะก่อนการทำวิจัย (Pre- Research Phase) มีขั้นตอนได้แก่
 - 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
 - 1.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
 - 1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
 - 1.4 การแพร่แนวคิด PAR แก่ชุมชน
2. ระยะของการทำวิจัย (Research Phase)
 - 2.1 การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
 - 2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น
 - 2.3 การวิเคราะห์ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในกระบวนการ PAR และกำหนดแนวทางแก้ไข
 - 2.4 การออกแบบการวิจัยและเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.6 การเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน
3. ระยะการจัดทำแผน (Planning Phase)
 - 3.1 การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
 - 3.2 การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
 - 3.3 การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
 - 3.4 การแสวงหาผลประโยชน์และหน่วยงานที่สนับสนุน
 - 3.5 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล
4. ระยะนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)
 - 4.1 การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
 - 4.2 การอบรมทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร
5. ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (Monitoring and Evaluation Phase)

การติดตามและประเมินผลโครงการนับว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนั้น ควรมีการจัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการทำงานของหมู่บ้านขึ้นมา โดยการรับฝึกอบรมความรู้เทคนิคในการติดตามและประเมินผลโครงการอย่างง่าย จากเจ้าหน้าที่ก่อนที่จะปฏิบัติงาน ทีมงานติดตามประเมินผลจะต้องติดตามการทำงานของฝ่ายปฏิบัติทุกระยะ ว่าเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ บรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด และทีมงานติดตามและประเมินผลจะต้องรวบรวมข้อมูลและผลการประเมินเสนอต่อที่ประชุมหมู่บ้าน รับทราบและให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมเพื่อให้ชาวบ้านจะได้เห็นผลงานที่เกิดจากความพยายามร่วมกันของทุกฝ่ายในการช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน

กระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. เตรียมชุมชน เพื่อที่จะให้ชุมชนมีความพร้อมในการเข้ามีส่วนร่วมในการวิจัยในระดับที่สมอบภาค ในทุกขั้นตอนจึงต้องมีการเตรียมชุมชนก่อน โครงการวิจัยจะเริ่มในแง่ต่าง ๆ เช่น การสร้างบูรณาการของชุมชน การส่งเสริมกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน ในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา หรือในการเลือก ผู้แทน ผู้ร่วมโครงการ เป็นต้น

2. อบรมนักวิจัยร่วมจากชุมชน ในฐานะเป็นนักวิจัยจากท้องถิ่น ให้มีความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ในท้องถิ่น บทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่น การจัดองค์กรชุมชนรูปแบบของผู้นำ การสนับสนุนและมนุษยสัมพันธ์

3. กำหนดรูปแบบการวิจัย ทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกำหนดรูปแบบการการวิจัย เช่น การแก้ปัญหาทั่วไปที่ชุมชนเลือกแล้ว ลงเป็นปัญหาย่อย ๆ ที่สามารถจะทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาได้ทีละส่วน ต่อไปก็กำหนดวิธีการที่จะรวบรวมข้อมูลที่ต้องการเครื่องมือที่จะใช้ ผู้ที่จะให้คำตอบหรือให้ข้อมูล รวมทั้งขนาดของตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือ การกำหนดรูปแบบคำถาม และวิธีถาม ฯลฯ

4. ลงมือเก็บข้อมูล โดยที่ผู้ได้รับการอบรมวิธีการเก็บข้อมูลมาแล้ว

5. ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล ทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันทำการวิจัยผลและสรุปข้อมูล ให้สังเกตข้อวิจารณ์สิ่งที่พบ วิเคราะห์หาเหตุใดจึงได้ข้อมูลเช่นนั้น เขียนสรุปสิ่งที่พบอย่างกว้าง ๆ พร้อมทั้งให้ ข้อเสนอแนะประกอบ

6. หาหรือผลการค้นพบกับชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเสนอกลับคืนต่อชุมชน ให้มีโอกาสดูตรวจสอบและแก้ไขความถูกต้อง ตลอดจนทำการวิเคราะห์สรุปประเด็น หรือชี้แนะแก่ทีมวิจัยกระบวนการหาวิธีนี้อาจทำในรูปของการแสดงบทบาทสมมติการประชุมกลุ่ม หรือวิธีการอื่น ๆ เช่น จัดแสดงในรูปของภาพหรือกราฟแบบต่าง ๆ ในที่สาธารณะ หรือที่ชุมชนของชุมชน แล้วกระตุ้นให้มีการออกความคิดเห็น การแสดงออกถึงความรู้สึกของ

ชาวบ้าน การประเมิน ทำที่และปฏิกิริยาต่อข้อมูลของชุมชน ที่รวบรวมได้จากกระบวนการวิจัย ตลอดจนการตัดสินใจร่วมกันในเรื่องเหล่านี้

7. วางแผนชุมชน โดยการอบรมมีวางแผนให้สามารถเขียนโครงการได้ รวมทั้งความสามารถในการจัดองค์กรชุมชนด้วย โครงการที่ทีมวางแผนเขียนนี้ จะต้องนำมาปรึกษาหารือกับชุมชน ให้ชุมชนตรวจสอบแก้ไขและรับรองก่อนนำไปเสนอเพื่อขอทุนสนับสนุนต่อองค์กรที่เกี่ยวข้อง

8. นำแผนไปปฏิบัติ โดยการระดมทรัพยากร ทั้งบุคคลและชุมชนพลัง ตลอดจนองค์กรประชาชนต่าง ๆ ในชุมชน มาร่วมในการปฏิบัติตามแผนที่จัดวางขึ้นจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาร่วมกัน โดยทีมนักวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนั้น

9. ติดตามกำกับและประเมินผลในชุมชน โดยทีมนักวิจัยและชุมชนร่วมกัน

พันธุทิพย์ รามสูต(2540: 43-54) กล่าวว่า ลำดับขั้นตอนในการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีดังนี้

1. การเลือกชุมชนเป้าหมาย

ควรจะเป็นชุมชนที่ด้วย โอกาส ขาดโอกาส แพ้เปรียบ ในปัจจุบันชุมชนที่ยังไม่เคยได้รับอิทธิพลใด ๆ จากภายนอกเลยมีน้อย ดังนั้นควรศึกษาก่อนว่าชุมชนนั้น ๆ เคยมีองค์กรใดเข้าไปดำเนินกิจกรรมใด ๆ แล้วบ้าง กิจกรรมที่ควรทำมีดังนี้

- 1.1 ตั้งเกณฑ์ในการเลือก
- 1.2 ประเมินศักยภาพของชุมชน เช่น การมีความช่วยเหลือจากรัฐ
- 1.3 ศึกษาข้อมูลทุกมิติ ที่เกี่ยวกับเกณฑ์ที่ใช้เลือกชุมชน
- 1.4 ดำรวจหยังเสียง (Rapid Rural Appraisal, Sounding Reconnaissance)

2. การเข้าสู่ชุมชน

ทำความเข้าใจชุมชน หาความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้อง สร้างความคุ้นเคย (Build – Purport) โดย

- 2.1 พบปะกับกลุ่ม องค์กร เอกชน / องค์กรของรัฐ เพื่อปรึกษาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสพการณ์
- 2.2 พบกับผู้นำชุมชน ชี้แจง วัตถุประสงค์ / โครงการ
- 2.3 พบกับกลุ่มต่างๆ สมาชิกชุมชน ทำบัญชีรายชื่อ
- 2.4 นัดประชุมทางการ เพื่ออธิบายเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการยอมรับตัวผู้วิจัยและวิธีการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3. บูรณาการเข้ากับชุมชน

เพื่อให้เกิดความไว้วางใจและยอมรับ วิธีบูรณาการจะขึ้นอยู่กับแบบฉบับและลีลาการทำงานของผู้วิจัย ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะตัดสินใจว่า ควรทำหรือไม่ควรทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนนี้ ขั้นตอนนี้ประกอบด้วย

3.1 เลือกคนที่เหมาะจะทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากภายในชุมชน

3.2 ถ้าผู้วิจัยต้องอยู่ในชุมชน ผู้วิจัยอาจจะแยกอยู่ลำพังหรืออยู่ร่วมกับครอบครัวชาวบ้าน การเลือกครอบครัวที่ผู้วิจัยจะอยู่ด้วย ซึ่งอาจอยู่ประจำในครอบครัวเดียว หรือหมุนเวียนอยู่กับหลายครอบครัว แต่ควรจะเป็นครอบครัวที่เป็นกลาง ไม่อยู่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหากว่าในชุมชนแบ่งเป็นหลายฝ่าย

3.3 เยี่ยมทุกบ้าน ทำความรู้จักกับสมาชิกครอบครัว

3.4 ร่วมกิจกรรมสังคมของหมู่บ้าน

3.5 ดำเนินชีวิตแบบชาวบ้าน

3.6 ช่วยเหลือกิจกรรม ทำตัวเป็นประโยชน์ สนใจกิจกรรมชาวบ้าน

3.7 ทำตัวให้เรียบง่าย แต่ช่วยเหลือร่วมมือ

3.8 เลือกทีมวิจัยท้องถิ่นที่จะสามารถร่วมกระบวนการ PAR ด้วย

4. ศึกษาสังคมเบื้องต้น

เพื่อให้รู้พื้นฐานของชุมชน โดยทำข้อมูลรายละเอียดของหมู่บ้านหรือชุมชน (Community profile) ที่ครอบคลุมปัญหาสำคัญ ประเด็นสำคัญที่จะใช้เป็นข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดจากการปฏิบัติการแทรกแซงของการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (intervention) โดย

4.1 ร่วมกับทีมวิจัยท้องถิ่น เริ่มทำงานด้วยกันในการเก็บข้อมูลพื้นฐาน

4.2 ทำประวัติข้อมูลทางสังคมเศรษฐกิจ (Socio -- economic profile)

จากการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการกับชาวบ้าน

4.3 กำหนดปัญหาและประเด็นสำคัญของชุมชน เช่น คนที่ถูกละทิ้ง

กระทบกระเทือนจากปัญหา

4.4 เก็บข้อมูลทุติยภูมิจากแหล่งต่าง ๆ ทำแผนที่หมู่บ้าน ทำเครื่องหมายบ้านที่มีเด็กขาดสารอาหาร, ป่วย, ตาย, จำนวนที่ดิน, ที่นา, ผลิตผล ฯลฯ

4.5 ประเมินช่องว่างระหว่างความจำเป็นกับความคาดหวังของชุมชน ในสถานการณ์ปัจจุบัน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

4.6 ระบุปัญหา และวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา โดยถามจากชาวบ้านถึงผลของปัญหาต่อชาวบ้าน

4.7 จัดลำดับความสำคัญของปัญหาตามความรุนแรง ความสนใจ ความครอบคลุม

4.8 ได้บัญชีของปัญหาที่จัดลำดับความสำคัญแล้ว

5. แนะนำให้ประชาชนรู้จักกับหลักการและแนวคิดของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

นำเสนอภาพรวมของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ก่อนจะเริ่มทำ เมื่อเขาเห็นภาพทั้งหมดเขาจะคาดการณ์ถึงขั้นต่อไป และเรียนรู้ได้ดีกว่าโดย

5.1 กำหนดกิจกรรมที่จะกระตุ้น กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งสะท้อนของการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาของกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

5.2 กิจกรรมดังกล่าว จะทำร่วมกันกับชาวบ้าน

5.3 ถกกันถึงความหมายของกิจกรรมดังกล่าว โดยใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นฐาน

5.4 สังเคราะห์กิจกรรม โดยสรุปผลการทดลอง และอาจมีการบรรยายสั้น ๆ เกี่ยวกับแนวคิดและหลักการของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

5.5 จัดกลุ่ม / ทีมของชุมชนเกี่ยวกับทีมวิจัย ทีมวางแผน ทีมปฏิบัติ ชุมชนจะเริ่มปะติดปะต่อได้ว่า ทุกคนในชุมชนเป็นแหล่งประโยชน์ ชาวบ้านจะเริ่มแสดงตัวว่า ทุกคนจะร่วมกันทำ

5.6 ชาวบ้าน เห็นคุณค่าของการยอมรับซึ่งกันและกัน ฟังความคิดเห็นผู้อื่น และมีเป้าหมาย, วิสัยทัศน์ร่วมกัน

5.7 ชาวบ้านเรียนรู้หลักการเบื้องต้นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

5.8 ชาวบ้าน พัฒนาทัศนคติของการทำงานร่วมกัน อาสาสมัครและช่วยเหลือซึ่งกัน

6. ระบุปัญหา

ปัญหาแต่ละคนจะถูกนำมาอภิปรายในกลุ่ม อาจมีหลายปัญหาที่กล่าวถึง หลายปัญหาที่เหมือนหรือร่วมกัน จึงควรจัดลำดับว่าอะไรควรต้องทำก่อนอะไรทำทีหลัง ดังนี้

6.1 เมื่อปัญหาหลายอย่างเกี่ยวพันกัน ควรเลือกแก้ที่รากของปัญหาและควรพิจารณาปัญหาจากข้อเท็จจริง

6.2 ผู้ประสานงาน (Facilitator) จะเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาชุมชนเบื้องต้นให้แก่ชุมชน

6.3 ให้ชาวบ้านเก็บข้อมูลมาเพิ่มเติม

7. แนะนำวงจรของวิจัย

ให้รู้ว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้นจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยผ่านกระบวนการ วิจัย ดังนั้น ชาวบ้านจึงต้องเรียนรู้ทักษะในการทำวิจัย การสอนทักษะเหล่านี้จะต้องเน้นตั้งแต่เริ่มต้นเพราะชาวบ้าน จะต้องใช้มันตลอดกระบวนการ พัฒนา ดังนี้

7.1 จัดกิจกรรมของการวิจัยขนาดเล็ก(Mini Research)ให้เห็นวงจรของการวิจัย

7.2 อภิปรายความหมายของกิจกรรมต่าง ๆ

7.3 สังเคราะห์โดยแสดงวงจรการวิจัย และแสดงให้เห็นประโยชน์และการใช้ประโยชน์ของมันในกิจกรรมอื่น ๆ (ผลที่ได้จะทำให้ประชาชนเชื่อมโยงการวิจัยเข้ากับการแก้ปัญหา)

8. เลือกปัญหาที่จะวิจัย

บางทีชาวบ้านก็แยกไม่ออก ระหว่างปัญหาของชุมชนกับปัญหาที่จะทำวิจัย เช่น ปัญหาของชุมชน คือ ขาดน้ำ รายได้ต่ำ ขาดความสามัคคี แต่ปัญหาวิจัยจะเป็นคำถามที่จำเป็นจะต้องให้คำตอบมาแก้ปัญหา เช่น สถานการณ์ของน้ำเป็นอย่างไร แหล่งน้ำเป็นอย่างไร การใช้ น้ำของประชาชนเป็นอย่างไร

8.1 ระบุ ประเด็นปัญหาวิจัย จากปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน

8.2 ระบุ ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ

8.3 ระบุ ข้อมูลเกี่ยวกับข้อจำกัด

8.4 ตั้งตามกฎเกณฑ์ในการเลือกประเด็นวิจัย

8.5 เลือกประเด็นวิจัย

8.6 จากข้อมูล ประเมินระดับของการพัฒนาชุมชน และระดับของระเบียบวิธีการวิจัยการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่จะใช้

8.7 นำเสนอข้อมูลเหล่านี้แก่ชุมชนร่วมกับทีมวิจัย

9. หาวิธี / ทางเลือก

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องตั้งต้นจากความรู้ของประชาชนเกี่ยวกับตนเอง และแหล่งทรัพยากร ในชุมชน ก่อนจะมองหาคำตอบ / ทางแก้จากภายนอก

9.1 ระบุวิธีการพื้นบ้านที่ใช้แก้ปัญหาที่ปฏิบัติกันอยู่ภายในชุมชน โดยสนทนากลุ่มปรึกษากับผู้รู้ในชุมชน ศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

- 9.2 ระบุวิธีการสมัยใหม่ที่ใช้โดยผู้เชี่ยวชาญ
- 9.3 ระดมสมองคิดหาวิธีการแก้ปัญหาใหม่ที่แตกต่างจากที่มีใช้อยู่
- 9.4 พอไปดูงานสนาม หรือฉาย Slide, วีดิทัศน์, ให้ดูตัวอย่างว่าที่อื่นมีปัญหาคล้ายกันเขาปฏิบัติอย่างไร

9.5 ให้กลุ่มวาดภาพ สถานการณ์ปัจจุบัน และภาพที่อยากเห็นในอนาคตและให้ออกความคิดเห็นว่า จะทำอะไรจึงจะได้สิ่งที่อยากเห็นในอนาคต

ถ้ามีหลายทางเลือกในการแก้ปัญหา ต้องให้ตัดสินใจว่าจะเลือกอะไรก่อนหรือทำทีละอย่าง หรือพร้อมกันทุกอย่าง

10. วางแผนวิจัย

เพื่อให้มีการกระทำอย่างมีระบบ ต้องมีกรอบเค้าโครงการทำวิจัยที่บอกอะไรเมื่อไหร่ กับใคร ที่ไหน อย่างไร

- 10.1 ระบุ วัตถุประสงค์ ประเด็นปัญหาในการวิจัย
- 10.2 ระบุ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์
- 10.3 ออกแบบเครื่องมือ ทดสอบ แก้ไข
- 10.4 แหล่งข้อมูล
- 10.5 วางแผนการเก็บข้อมูล

11. เก็บข้อมูล เป็นระบบ ถูกต้อง ครบถ้วน

- 11.1 แนะนำนักวิจัย ให้รู้จักกระบวนการเก็บข้อมูล
- 11.2 แบ่งงานให้เก็บข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ
- 11.3 ตรวจสอบความครบถ้วน ถูกต้อง แม่นตรง
- 11.4 ถ้าไม่ครบหรือผิด เก็บใหม่

12. วิเคราะห์

- 12.1 วางแผนวิธีการวิเคราะห์
- 12.2 ใช้การคำนวณง่าย ๆ เช่น ค่าเฉลี่ย ร้อยละ
- 12.3 สรุปรูปข้อมูลในรูปแบบตาราง, กราฟ, ภาพ
- 12.4 อภิปราย ความสัมพันธ์ของข้อมูล สิ่งที่พบ สาเหตุ ผล ความแตกต่าง

ความเหมือน

- 12.5 สรุปรูป ตามปัญหาวิจัย และข้อเสนอแนะ
- 12.6 นำเสนอชุมชน

13. การนำเสนอชุมชน

ให้ชุมชนตรวจสอบ ถกแถลง แก้ไข

14. วางแผนปฏิบัติ

วางแผนเป็นขั้นตอนต่อเนื่องระหว่างการตัดสินใจกับการปฏิบัติ วางแผนคาดคะเนว่าจะเกิดอะไร และจะเตรียมชุมชนให้รับรู้ว่าจะควรทำอะไร เป็นจินตนาการถึงการปรับปรุงที่อยากให้เกิดในอนาคต ซึ่งถ้าประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผน ก็จะเต็มใจที่จะนำลงปฏิบัติ

14.1 ตั้งวัตถุประสงค์

14.2 วางโครงการสำหรับกิจกรรม การกระทำ

14.3 กำหนดตารางเวลาทำงาน

14.4 กำหนดแหล่งทุน ทรัพยากร

14.5 แบ่งความรับผิดชอบในงานต่าง ๆ

14.6 เตรียมแผนภูมิ (Gant chart)

15. ประเมินความเป็นไปได้ของแผน

ตรวจสอบว่าทำได้หรือไม่ สอบถามความคิดเห็นจากประชาชน จากผู้รู้จากผู้เฒ่าแก่ในหมู่บ้านว่า วิธีการขจัดปัญหาควรทำอย่างไร

15.1 นัดประชุมชาวบ้านผู้รู้ ที่มวางแผน

15.2 นำเสนอแผน

15.3 ประเมินความเป็นไปได้ของแผน ในแง่ของเวลาทรัพยากร กำลังคน ความสามารถและอื่นๆ

15.4 ทำแผนสุดท้าย

16. ทำโครงการนำร่อง

ลองทำโครงการในขนาดระดับเล็กก่อนทำโครงการใหญ่เพื่อเป็นการเรียนรู้ประสบการณ์

17. ทดลองวิธีอื่น ๆ

ถ้ามีหลายทางเลือก ก็ทดลองทำหลาย ๆ แบบ ก่อนลงมือจริง จะได้ไม่สูญเสียมาก

18. ทบทวนแผนปฏิบัติการ

จากผลของโครงการนำร่องหรือโครงการระดับย่อยที่ได้รับการทดสอบก่อนแล้ว นำเอามาแก้ไขตกแต่ง ปรับปรุงแผนอีกครั้ง

19. หาทรัพยากรและการจัดสรร

เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพึ่งตนเอง และความมั่นคงยั่งยืน ควรสนับสนุนให้หา และจัดสรรทรัพยากรจากภายในก่อนภายนอก

20. วางแผนการติดตามกำกับและประเมิน

เตรียมก่อนนำแผนปฏิบัติ หรือชุมชนให้ตระหนักถึงตัวแปรสำคัญที่ควรเน้น และ
ควรสนใจเป็นพิเศษขณะที่นำโครงการลงปฏิบัติ

20.1 กำหนดวัตถุประสงค์

20.2 ระบุชนิด ประเภทของข้อมูลที่จะใช้ประเมินผล ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ
ปัจจัยนำออก

20.3 ระบุกิจกรรมในแผน ที่จะติดตามควบคุมกำกับ

20.4 สร้างเครื่องมือ ประเมิน / กำกับ ทั้ง Formative, summative และทดสอบ

20.5 กำกับและประเมินตามระยะ

21. ตั้งคณะทำงาน

21.1 กลุ่มที่จะนำไปปฏิบัติ โดยเน้นปัจจัยที่ชุมชน

21.2 ประชุมหมู่บ้าน

21.3 เลือกคณะทำงาน ประธาน เลขานุการ

21.4 กำหนดตารางเวลา

21.5 พยายามให้อาสาสมัครคัดเลือกตามความถนัด

21.6 ให้อีกกลุ่มเลือก เสนอ ตั้งกรรมการ

21.7 อบรมวิธีการทำงาน

21.8 เน้นให้ตระหนักถึงส่วนร่วม

22. ทำแผนลงปฏิบัติ

แผนเป็น โอกาสเรียนรู้ของชุมชน ต้องจูงใจชาวบ้านให้เรียนรู้ทักษะในการทำแผน
อบรมด้านเทคนิคและการจัดสรรให้มีวิทยากรมาช่วยอบรม เกี่ยวกับทักษะในวิชาการต่าง ๆ การจัก
ทำ ทำบัญชี ทำรายงาน เก็บข้อมูล มีการตรวจสอบเป็นระยะๆ

23. ติดตามกำกับความก้าวหน้าของโครงการ

ตรวจสอบการดำเนินการว่าถูกต้องตามเป้าหมาย ประสบความสำเร็จตามตัวชี้วัดที่ตั้ง
ไว้แค่ไหน

23.1 ตั้งทีมติดตามกำกับ

23.2 อบรมเครื่องมือ หลัก วิธีการ

23.3 ติดตามเก็บข้อมูล วิเคราะห์รายงาน แก้ไขเป็นระยะ ๆ

23.4 จัดทำบันทึก

23.5 รายงานแก่ชุมชนเป็นระยะ ๆ

24. ประเมิน โครงการ
 - 24.1 ตั้งทีมประเมินผล
 - 24.2 อบรมทีมประเมินผล
 - 24.3 ประเมินผล Formative จากข้อมูลแหล่งต่าง ๆ เป็นรายงานของชุมชน และรายงานการกำกับเป็นระยะ ๆ
 - 24.4 ประเมินผลรวม เมื่อสิ้นสุดโครงการ
25. ทำให้กระบวนการวิจัยเกิดเป็นนิสัย และเป็นกิจวัตรของชุมชน

ให้ใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหา โดยตนเอง เชื่อมโยงแผนกับข้อมูล เชื่อมโยง การกระทำกับแผน ติดตามการกระทำและเสนอแนะ ให้การตัดสินใจเป็นกลุ่ม ให้หน่วยงานรัฐ เข้าร่วมในการทบทวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เสนอแผนของชุมชน เป็นข้อมูลจากเบื้องล่างแก่หน่วยงานรัฐ
26. การจะให้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คงอยู่ในชุมชน

การถอนตัวออกของ Facilitator ต้องค่อยเป็นค่อยไป แต่จะคอยช่วยชุมชนในการใช้ PAR ในปัญหาที่ซับซ้อน

 - 26.1 พบปะกับกลุ่ม ทีมท้องถิ่นเสมอ ๆ
 - 26.2 เยี่ยมเยือนชุมชนเป็นระยะ
 - 26.3 นัดพบประชุม กับทีมท้องถิ่น
 - 26.4 ติดต่อสื่อสารทางจดหมาย ข่าวสาร
 - 26.5 จัดให้มีเครือข่ายของกลุ่มการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมท้องถิ่นต่าง ๆ
27. การสื่อสารของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แก่นักวิชาการ แก่ชุมชน โดยผ่านรายงานวิจัย
 - 27.1 จดรายละเอียด เหตุการณ์ประจำวันที่พบเห็นในสนาม
 - 27.2 ให้คำวิจารณ์ / วิเคราะห์ เหตุการณ์ประจำวันที่ปรากฏการณ์ที่พบ
 - 27.3 ให้ชุมชนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ประสพการณ์ ในรูปของรายงาน / สื่อสารเป็น เพลง / นิทาน / การแสดงบทบาทสมมติ (Role play)
28. วิเคราะห์กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สรุปและวิเคราะห์ว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ใช้ในการแก้ปัญหาอย่างไร ในสถานการณ์ต่าง ๆ ช่วยให้ประชาชนเรียนรู้ได้อย่างไรการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้กลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน (Institutionalize) อย่างไร

 - 28.1 ชุมชนประสบความสำเร็จจะอะไร อย่างไร

28.2 บทบาทของผู้ประสานงาน (Facilitator) จากช่วงเวลาหนึ่ง ไปอีกช่วงเวลาหนึ่ง เป็นอย่างไร

28.3 การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของชุมชนเป็นอย่างไร ในแง่ของทักษะความรู้ คุณค่า

28.3 ความสามารถของชุมชนในการใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมด้วยตนเอง

29. เขียนรายงาน

29.1 อธิบายวัตถุประสงค์-หลักการ วิธีการ และประยุกต์ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในชุมชน

29.2 อธิบายเหตุผลที่ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในชุมชน

29.3 บอกลักษณะพื้นที่, ชุมชน, ปัญญา

29.7 อธิบายวิธีการการ วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ใช้โดยนักวิจัย

29.8 บอกลักษณะกิจกรรมของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชน
ความสำคัญ วันเวลา

29.6 อธิบายปัญหา ทางแก้ปัญหของชุมชนที่เลือกและปฏิบัติ

29.7 อธิบายระดับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของประชาชน

29.8 อธิบายระดับปัญหาได้รับการแก้ไข

29.9 สรุปถึงประสิทธิผลของการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

29.10 ข้อเสนอแนะอื่นๆ

29.11 เอกสารอ้างอิง/บรรณานุกรม

30. กระบวนการนำการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ใหม่ ภายในชุมชนโดยชุมชนเอง ที่ไม่มีนักวิจัยจากภายนอกมาช่วย

30.1 ทบทวนบทเรียนที่ได้จากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จากรายงานประเมินผล

30.2 ศึกษาปัญหาใหม่ที่ต้องการแก้ไข ทางเลือกอื่นให้ชุมชนร่วม

30.3 สร้างกรอบวิจัยและนำไปปฏิบัติ

30.4 วางแผน

30.5 จัดสรรทรัพยากรในชุมชน

30.6 ทำโครงการนำร่วม

30.7 ติดตามกำกับและประเมินผล

อมรวิชัย นาคทรพรพ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว (2541 : 8 - 11) ได้กล่าวถึง การดำเนินงานตามขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการประสานพื้นที่ เพื่อหาเหตุผลและความจำเป็นในการทำการวิจัย อาทิ
 - 1.1 การคัดเลือกชุมชนเป็นหน้าที่ของผู้วิจัยในการสำรวจ และศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน เพื่อตัดสินใจเลือกชุมชนที่เหมาะสม และมีปัญหาที่สามารถดำเนินการวิจัยได้
 - 1.2 การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพื่อนำไปสู่การผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างสมาชิกของชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องเป็นผู้ที่คนในชุมชนไว้วางใจ และให้การยอมรับ
2. ขั้นเริ่มวิจัย ใส่ใจกระบวนการชุมชน ประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ที่นักวิจัยพึงกระทำ ได้แก่
 - 2.1 การศึกษาปัญหา และความต้องการของชุมชน ตลอดจนการประเมินทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น โดยดำเนินการศึกษาร่วมกับชุมชนซึ่งจำเป็นต้องกระทำควบคู่ไปกับการให้ความรู้แก่ชุมชนในเรื่องของกระบวนการ และขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ
 - 2.2 การกำหนดปัญหา ซึ่งในเบื้องต้นอาจพบว่าชุมชนมีปัญหา และความต้องการที่หลากหลายแต่เมื่อถึงขั้นการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาอาจจะพบว่า มีความจำเป็นที่ต้องเลือกและกำหนดปัญหามีการลำดับความสำคัญของปัญหา โดยพิจารณาจากปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ความรุนแรงของปัญหา ความยากง่ายในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ความเร่งด่วนของปัญหา ซึ่งในขั้นตอนนี้จะต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการอภิปรายแสดงความคิดเห็นตัดสินใจในการเลือกและกำหนดปัญหา
 - 2.3 การร่วมกันออกแบบการวิจัย โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ ของการวิจัย กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
 - 2.4 การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนทราบ และเป็นการร่วมกันยืนยันตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมอันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดทำแผนงานหรือโครงการเพื่อแก้ปัญหาต่อไป
3. ขั้นพัฒนามุ่งแก้ปัญหาชุมชน ประกอบไปด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ที่นักวิจัยพึงดำเนินการ ดังนี้
 - 3.1 กำหนดโครงการเพื่อแก้ปัญหา มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการ ระบุกิจกรรมต่าง ๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิก จัดทำตาราง และกำหนดเวลาที่จะดำเนินการตามโครงการ ขั้นตอนเหล่านี้ เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกและผู้วิจัย

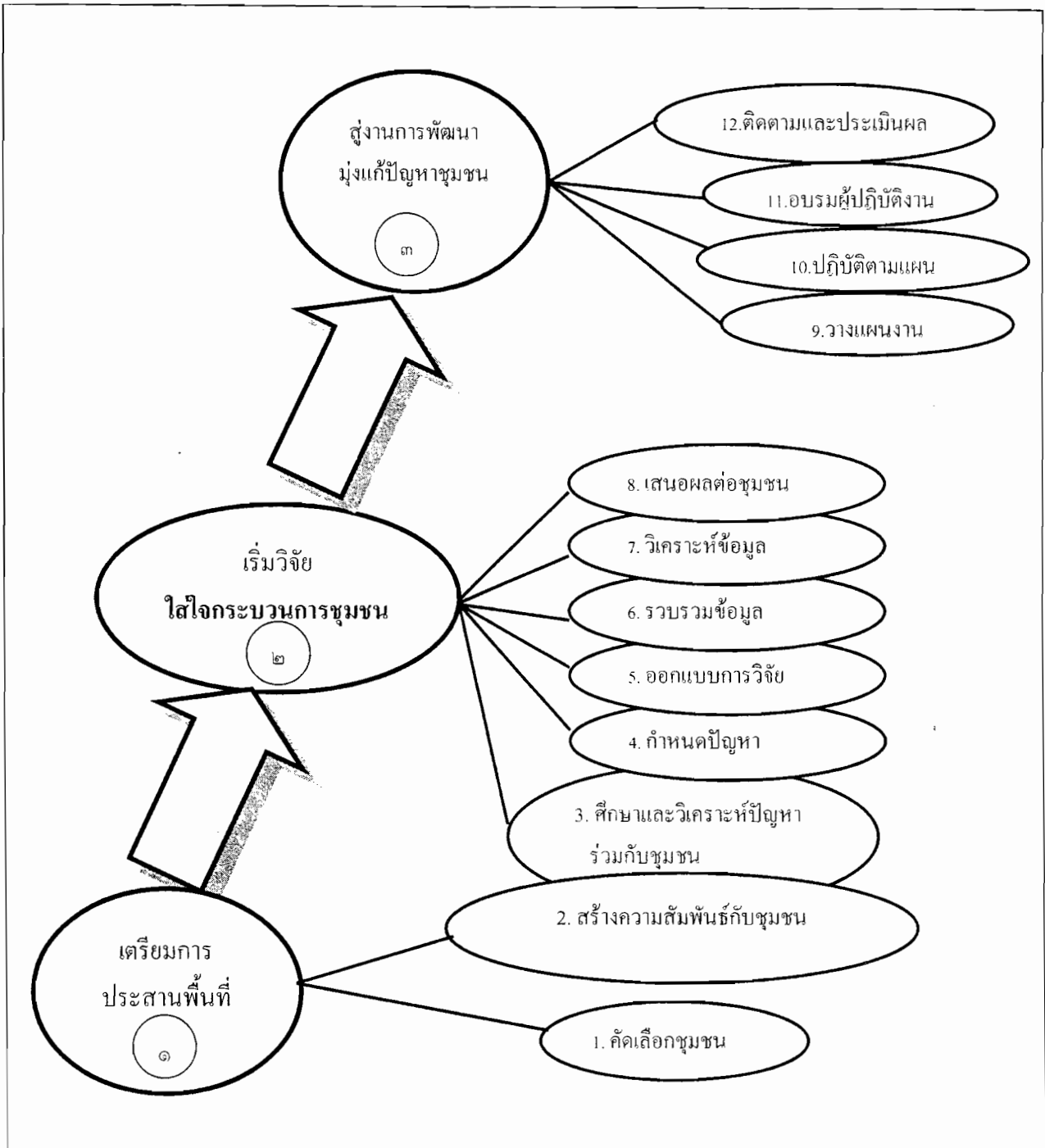

3.2 การปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ โดยมีแกนนำหรือกลุ่มองค์กร กลุ่มทำงาน จะต้องเป็นกลุ่มที่ในชุมชนให้การยอมรับ สิ่งสำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การกระจายหน้าที่ และความรับผิดชอบต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกของกลุ่มกับชุมชน ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มทำงาน ด้วยตนเอง ระหว่างสมาชิกชุมชนกับผู้วิจัย และเพื่อให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ให้ตรงกับศักยภาพ และความสามารถของบุคคล

3.3 การติดตามและประเมินผลซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อดู ปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงานว่า มีอะไรบ้างที่ต้องแก้ไข รวมถึงการ โครงการ และกิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปตามแผนงานที่กำหนดไว้

ขั้นตอนการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม สามารถสรุป เป็น แผนภาพดังแสดงในแผนภาพต่อไปนี้

ภาพประกอบ 14 แสดงขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
ที่มา : ปรับปรุงจาก อมรวิรัช นาคทรพร และดวงแก้ว จันท์สระแก้ว (2541 : 12)

ตามแผนภูมิขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในหน้า 14 นักวิจัยจะต้องมีการเตรียมตัวและวางแผนการทำงานที่รัดกุมพอสมควร ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การมองการทำงาน แต่ละขั้นเหล่านี้ให้เป็นวงจรต่อเนื่อง กล่าวคือ เมื่อมีการติดตามประเมินผลงานพัฒนาในขั้นสุดท้ายแล้ว ก็ควรจะนำไปสู่การกลับไปปรายงานสิ่งที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนอันเป็นขั้นตอนแรกอีกครั้งหนึ่ง เพื่อแสวงหาหนทางร่วมกันในการปรับปรุงงานพัฒนานั้นๆ อย่างต่อเนื่องต่อไป

ปัจจุบันเทคนิคการวิจัยแบบ PAR ถูกนำไปประยุกต์ใช้หลายวงการ รวมทั้งวงการศึกษาวงการแพทย์และสาธารณสุข การสังคมสงเคราะห์ การปกครองท้องถิ่น ธุรกิจชุมชน ฯลฯ โดยต่างมีจุดเน้นร่วมกันนั่นคือ การสร้างงานพัฒนาชุมชน โดยชุมชนเพื่อความมั่นคงผาสุกอันยั่งยืนของชุมชนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งรวมจุดเด่นของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน จึงเป็นการวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาหาแนวทางในการแก้ปัญหา วางแผนดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญห ปฏิบัติการตามแผน และติดตามประเมินผล ทั้งนี้ในการวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้าน หรือสมาชิกของชุมชนนั้นๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการมีส่วนร่วมจึงหมายถึง การที่ประชาชน หรือสมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัย ได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประเมินปัญหาความต้องการของชุมชน (Need Assessment) ร่วมกัน วิเคราะห์และศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหา การสำรวจทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อวางแผนในการแก้ปัญหา ดำเนินการ และประเมินผลในขั้นสุดท้าย โดยกระบวนการนี้ สมาชิกของชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจโดยตลอดเป้าหมายของ PAR คือพัฒนาคนเป็นสำคัญ เป็นกระบวนการที่สร้างคนเพื่อไปสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ให้มีแรงปะทะกระแสวิวัฒนาการหรือแม้แต่การศึกษาเพื่อให้ชุมชนนั้นๆ มีหลักคิดหลักใจของตน และสามารถปรับตัวและเลือกเส้นทางพัฒนาให้ตนได้อย่างชาญฉลาดต่อไป

สุนันทา แก้วสุข และคณะ (2549 : 55-71) ได้กล่าวถึง ขั้นตอนในการดำเนินงานการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยแบ่งเป็น 5 ขั้น ดังนี้

ขั้นที่ 1 ระยะก่อนทำการศึกษาวิจัย ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนย่อย คือ

- 1) การคัดเลือกชุมชน และการเข้าถึงชุมชน
- 2) การบูรณาการนักวิจัยเข้ากับชุมชน
- 3) การศึกษาสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
- 4) การเผยแพร่แนวความคิดแก่ชุมชน

ขั้นที่ 2 ระยะดำเนินการวิจัย มี 6 ขั้นตอนย่อย คือ

- 1) การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

- 2) การฝึกอบรมทีมวิจัยของชุมชน
- 3) การวิเคราะห์ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นและกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา
- 4) การออกแบบการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม
- 5) การวิเคราะห์ข้อมูล
- 6) การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมของชุมชน

ขั้นที่ 3 ระยะเวลาการจัดทำแผนงาน มี 5 ขั้นตอนย่อย คือ

- 1) การฝึกอบรมทีมงานวางแผนชุมชน
- 2) การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
- 3) การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
- 4) การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน
- 5) การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล

ขั้นที่ 4 ระยะเวลาการปฏิบัติงานตามแผน มี 2 ขั้นตอนย่อย คือ

- 1) การกำหนดทีมปฏิบัติงานในรูปของอาสาสมัคร
- 2) การฝึกอบรมทักษะในการปฏิบัติงานให้กับทีมงาน

ขั้นที่ 5 ระยะเวลาติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนย่อย คือ

- 1) การกำหนดทีมติดตามและประเมินผลของชุมชน
- 2) การฝึกอบรมความรู้และเทคนิคในการติดตามและประเมินผลงาน
- 3) ติดตามการดำเนินงานของฝ่ายปฏิบัติงานทุกระยะ
- 4) นำข้อมูลเสนอต่อที่ประชุมของชุมชน เพื่อรับทราบและให้ข้อคิดเห็น เพิ่มเติม

ซึ่งทำให้เป็นผลงานที่เกิดจากความพยายามร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ปัญหา และการแก้ไขปัญหา โดยคนในชุมชนทุกกลุ่มทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการพัฒนา

สำนักมาตรฐานการศึกษา และสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา (2545 : 254 - 262) ได้กล่าวถึงมิติการวิจัยของกิจกรรมการประชุม แบบมีส่วนร่วมว่าสามารถทำได้หลายวิธี ได้แก่ กิจกรรม AIC (Appreciation Influence Control) ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอน การสร้างความรู้ (appreciation หรือ A) ขั้นตอนการสร้าง การพัฒนา (influence หรือ I) และ ขั้นตอนในการสร้างแนวทางปฏิบัติ (control หรือ C) รวมถึงการประชุมเชิงปฏิบัติการ (work shop) ที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ และข้อมูลข่าวสาร ซึ่งกระทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ สามารถ

นำไปประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา และกำหนดแนวทางในการพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของชุมชน และสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง (อรพินท์ สฟ โศภชัย, 2538 : 13 - 16)

ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

ชัชวาลย์ ทัดศิวิชัย (2551 : 15-19) ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินงานการวิจัยไว้ดังนี้

1. ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-research Phase)

ในระยะนี้ เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแก่นแกนหลักของการวิจัยแบบนี้ โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธ์ที่กระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยกล่าวคือ

1.1) การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้ นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดีมากยิ่งขึ้น โดยทั่วไปแล้ว ผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย พุดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายและความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน กิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถทำการวิเคราะห์คาดหมายสภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น และสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2) การสำรวจ ศึกษาชุมชน (Surveying and Studying Community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพ และแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้วผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สมุดบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ยังมีบางโครงการวิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน หรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย ส่วนการจัดเลือกชุมชนนั้น

1.3) คัดเลือกชุมชน (Selecting Community) ได้เสนอความเห็นไว้ว่า โดยทั่วไปแล้ว การคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้วยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage Community) เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนา กับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยเร่งด่วน หรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัยและการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

1.4) การเข้าสู่ชุมชน (Entering Community) ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการเช่น ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น และอาจเป็นข้อมูลเบื้องต้นการพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองโดยการสำรวจชุมชน (Community Surveying) ก็ได้

1.5) การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้ มักถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัยซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว มักจะมีการเตรียมคน 3 กลุ่ม คือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึงผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอหรือพัฒนาการอำเภอประจำตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือการประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย และการหาหรือแนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมด้วย และ เตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

ส่วนการเตรียมเครือข่ายความร่วมมือนั้น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหลายชิ้นได้ใช้วิธีการให้ครูผู้วิจัย/นักวิจัยทำการประสานกับองค์กรภาครัฐและหรือองค์กรพัฒนา

เอกชนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการดำเนินงานวิจัย การเตรียมเครือข่ายความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี

ในขั้นนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้าน กลุ่มเป้าหมายรวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่า โดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น “ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อย และชาวบ้านส่วนมากก็มักจะตื่นเต้นกับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาของเขาจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก แต่กระนั้น ชาวบ้านก็มักจะไม่มีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัยจึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ง่ายต่อความเข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบาย ๆ หรือการศึกษารวมชนประกอบ ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้น และบางกรณีจะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้ อีกประการหนึ่ง การขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหารวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้าน ยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมชาวบ้านติดตามผู้นำชุมชน หรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังไงก็ว่าตามกัน” ซึ่งบางกรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มฝักใฝ่ฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัวชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/ โครงการพัฒนาของภาครัฐ

2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยคือ

2.1) การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis)

ในขั้นนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education Participation-CEP) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะใช้การอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need Assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource Assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดโครงการต่อไป

2.2) การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project

Appraisal and Identification) เมื่อมีการวิเคราะห์โครงการ โดยการประเมินความต้องการของชุมชนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ในความเป็นจริงมักจะมีหลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้อง

พิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหาใดที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือมีความเป็นไปได้ โดยชาวบ้านควรริบบทบาทหลักเข้ามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น และกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.3) การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning Phase) กิจกรรม

ในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับการคัดเลือก เป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้น หลังจากที่ผ่านมาขั้นตอน 2.1 มาแล้ว ผู้วิจัยควรจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญหา การกำหนดโครงการ และกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.4) การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation Phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีก

ขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

ในแง่ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ โดยทั่วไปมักเป็นประเด็นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการวิจัย จากประสบการณ์ของผู้เขียนพบว่า ความไม่สนใจเข้ามีส่วนร่วมของชาวบ้านจำนวนไม่น้อย นอกเหนือไปจากการขาดความรู้ความเข้าใจอันดีต่อกระบวนการและผลประโยชน์ของการทำวิจัยแล้ว ยังปรากฏด้วยว่า ชาวบ้านมักมองเห็นการวิจัยเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ต้องอาศัยความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะ และไม่เกี่ยวข้องไร่นักกับปากท้องที่จะต้องทำมาหากินเป็นประจำวัน ประกอบกับธรรมชาติของการวิจัยแบบนี้ที่มักไม่มีการจ่ายตอบแทนเป็นเงินให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยด้วยแล้ว การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำผลของการวิจัยไปสู่การปฏิบัติแล้วก็ยังห่างไกลจากบริบทชีวิตประจำวันของเขาออกไปมากขึ้น การเข้าร่วมงานวิจัยของชาวบ้าน จึงเป็นไปโดยเน้นการรับฟังสิ่งที่ผู้วิจัย และนักพัฒนาบุคคลเป็นหลัก ผลสืบเนื่องประการต่อมาคือ บุคคลที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ก็มักจะได้ชาวบ้านที่เป็นพวก “ขาประจำ” ที่มีอยู่ในวงข่ายอิทธิพล (Sphere of Influence) ของเจ้าหน้าที่ภาครัฐหรือการเมืองท้องถิ่น มาเข้าร่วมกิจกรรม และส่งผลให้สุดท้ายแล้วผลของการวิจัยเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

3. ระยะเวลาติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการมีความสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบความสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ โดยมากแล้วคณะผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน

ระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไข ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป อย่างไรก็ดี ระยะเวลาของการทำวิจัยและขั้นตอนของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น อาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นเรื่อง ผิดหรือถูก หากแต่เป็นความเหมาะสมในบริบทของการดำเนินงานวิจัยที่อาจมีข้อจำกัดที่คณะผู้วิจัย จำเป็นต้องรวมกิจกรรมหลายกิจกรรมไว้ดำเนินการใน ในคาบเวลาที่ใกล้เคียงกัน หรือเป็นความต้องการของชุมชนเองที่จะกระชับขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย เพื่อมิให้กระทบต่อการดำรง ชีวิตประจำวัน ขั้นตอนการดำเนินการวิจัยจะสั้นหรือยาว มีรายละเอียดมากหรือน้อยเพียงใดจึง อาจจะไม่ใช่เรื่องใหญ่ หากแต่การมุ่งตอบสนองความต้องการและข้อจำกัดของชุมชน รวมถึงการ ทำให้ชุมชนได้มองเห็นปัญหาของตนเอง เกิดความต้องการอย่างแท้จริงและมุ่งมั่นมีส่วนร่วมทั้ง ในการปฏิบัติงานวิจัยและการนำผลของการวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้นนั่นเอง นับเป็น เรื่องที่สำคัญมากกว่า

ในขั้นตอนนี้ยังคงต้องอาศัยการมีเข้าใจที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมอย่าง สร้างสรรค์และกระตือรือร้นของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนก่อนหน้า การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การสร้างช่องทางการตรวจสอบงานวิจัยและการมีเครื่องมือประเมิน ผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้างนี้เอง จะทำให้ ทุกฝ่ายคาดหมายได้ว่า ผลลัพธ์ของการวิจัยจะปรากฏออกมาสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาหรือ สามารถใช้ได้กับการแก้ไขปัญหาอย่างตรงจุด และเข้าร่วมกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่อง และบังเกิดผลประโยชน์ในภาพรวม

สรุปเทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเทคนิคที่เน้นการมีส่วนร่วม ของชุมชน กลุ่มองค์กรชุมชนในการเข้าศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนให้เบาบางลง ซึ่งมีวิธีการและขั้นตอนที่เป็นประโยชน์ ต่อการทำงานร่วมกันของชุมชนและนักวิจัย นักศึกษาชุมชน การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็น เทคนิคที่เหมาะสมต่อในสมัยปัจจุบันที่ต้องการการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย

ตัวอย่างงานวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ฉลาด จันทรสมบัติ (2550 : 166-261) ได้ศึกษาการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้
องค์กรชุมชน สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

บทนำ

ปัจจุบันโลกมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว การแข่งขันในโลกปัจจุบันอาศัยความรู้ สังคมสมัยใหม่ไม่ได้เพียงต้องการทุน แรงงาน ทรัพยากร ธรรมชาติหรือวัตถุดิบเพื่อสร้างมูลค่าการผลิตเท่านั้น แต่ยังต้องการความรู้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ทรัพย์สินทางปัญญา ทั้งความรู้พื้นฐานและรู้เชิงประยุกต์ นำเอาความรู้ไปพัฒนาผลผลิต และการสร้างสรรค์พัฒนางานต่าง ๆ การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ มีผลต่อการแข่งขันและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน องค์กร สถาบัน ถือเป็นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งของกระบวนการพัฒนา ประเทศ (ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์. 2547 : 2) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนาองค์ความรู้ใหม่สู่นวัตกรรม โดยอาศัยเทคโนโลยีระดับสูง การพัฒนาสังคมเศรษฐกิจฐานความรู้จะทำให้สัดส่วนความรู้ ที่อยู่ ภายในกับภายนอกตัวบุคคลเปลี่ยนแปลงไป องค์ประกอบหลักที่สำคัญประการหนึ่งของการจัดการ ความรู้ คือ กระบวนการจัดการความรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ (จิรัชมา วิเชียร ปัญญา. 2548 : 1) สังคมไทยควรสนับสนุนและส่งเสริมผู้สร้างความรู้ และมีผู้ใช้ความรู้ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและความสามารถทางการแข่งขัน โดยมีเป้าหมายทางสังคม เพื่อให้ สังคมไทยมีคุณค่า สังคมน่าอยู่ โดยใช้หลักการทางศาสนา คือ ชั้นที่ 5 ของสังคมได้แก่ ศิลธรรม ปัญญา เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549) ที่ได้กำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนา คือ สังคมที่เข้มแข็ง และมีคุณภาพใน 3 ด้าน คือ เป็นสังคมคุณภาพ สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้และเป็นสังคม สมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน (ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. 2546 : 13-14)

ในสังคมปัจจุบันนี้ สิ่งที่สำคัญที่สุดไม่ใช่ทรัพยากร แรงงานหรือเงิน แต่เป็นความรู้ ยุคนี้เป็นยุคสังคมแห่งการเรียนรู้ การจัดการความรู้ และกระบวนการเรียนรู้จึงสำคัญที่สุด การจัดการ กระบวนการเรียนรู้สำหรับชุมชน คือ ช่วยให้ผู้ชุมชนค้นพบ และพัฒนาศักยภาพของตนเองจน สามารถ “พึ่งตนเองได้” การที่ชุมชนจะเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ ต้องตั้งอยู่บนหลักการ พื้นฐานหลัก 4 ประการ คือ 1) สร้างความเชื่อมั่น 2) พื้นฟูความสัมพันธ์ 3) พัฒนาระบบการ จัดการ และ 4) สร้างกระบวนการเรียนรู้ (เสรี พงศ์พิศ, วิจิต นันทสุวรรณและจันทน์ แรกพิณิจ. 2544 : 12-13) ซึ่งชุมชนและกลุ่มองค์กรจะเข้มแข็งได้ต้องมีการเรียนรู้และจัดการความรู้

กลุ่มองค์กรชุมชนในจังหวัดมหาสารคาม มีหลายประเภท เช่นกลุ่มสหกรณ์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีการดำเนินงานที่น่าสนใจ โดยเฉพาะตำบลนาข่า และตำบลประชาพัฒนา อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม (ฉลาด จันทรสมบัติ. 2547 : 1-2) มีการรวมกลุ่มอาชีพ สามารถนำเอาวัตถุดิบที่มีอยู่ในท้องถิ่นมา แปรรูปผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน มีแนวโน้มที่จะสามารถสร้างงาน สร้างอาชีพให้คนในชุมชน และพึ่งพาตนเองได้ แต่ยังคงขาดการจัดการความรู้ของกลุ่มที่เป็นระบบ ตลอดทั้งไม่มีกลไกหนุนเสริมให้กลุ่มองค์กรชุมชนได้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงสนใจวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน ในพื้นที่บ้านน้ำเกลือ ตำบลนาข่า และบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา ตำบลประชาพัฒนา อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม โดยประยุกต์ใช้เทคนิคการวิจัยแบบผสมผสานวิธี คือ ประยุกต์การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การวิจัยและพัฒนา การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้รูปแบบการจัดการความรู้ควบคู่กับกิจกรรมพัฒนา กลุ่มองค์กรชุมชนให้มีคุณภาพ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน
2. เพื่อศึกษาความพึงพอใจในการดำเนินการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน
3. เพื่อศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งขั้นตอนการวิจัยออกเป็น 3 ช่วง คือ

1. ช่วงที่ 1 ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย คือ ศึกษาทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ และการจัดการความรู้ ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบและการวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ และกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย ด้านขอบข่ายของกิจกรรมสำคัญขององค์กรในการจัดการความรู้ วงจรการจัดการความรู้ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการความรู้
2. ช่วงที่ 2 คัดเลือกหมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายและองค์กรชุมชนเป้าหมาย
 - 2.1 หมู่บ้านพื้นที่เป้าหมายที่ทำการศึกษามี 2 หมู่บ้าน คือ บ้านน้ำเกลือ และบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกดังนี้

1) กรณีบ้านน้ำเกลือ ตำบลนาข่า อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม
 หลักเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือก คือ เป็นหมู่บ้านที่มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่หลากหลาย และมีกิจกรรมการ
 พัฒนาที่ต่อเนื่อง แต่ยังไม่ได้นำการจัดการความรู้มาใช้ควบคู่กับการพัฒนางาน

2) กรณีบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา ตำบลประชาพัฒนา อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม
 หลักเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือก คือ เป็นหมู่บ้านที่มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่หลากหลาย
 และมีกิจกรรมอยู่ในระหว่างการพัฒนา และยังไม่ได้นำการจัดการความรู้มาใช้ควบคู่
 กับการพัฒนางาน

2.2 องค์กรชุมชนที่ทำการศึกษามี 8 องค์กร คือ กลุ่มสหกรณ์การเกษตร
 กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มนวดแผนไทย กลุ่มข้าวปลอดสารพิษ กลุ่มขนมจีน
 สมุนไพร กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรม และกลุ่มออมทรัพย์ หลักเกณฑ์ที่ใช้คัดเลือกองค์กรชุมชนในแต่
 ละหมู่บ้าน ได้แก่ การพิจารณาให้ครอบคลุม 3 มิติ คือ มิติการจัดตั้ง ขนาด และประเภทกิจกรรม
 ในมิติการจัดตั้งมีทั้ง 2 ประเภท คือ จัดตั้งโดยรัฐ และจัดตั้งโดยชุมชนเอง มิติขนาดมีทั้งขนาด
 ใหญ่ กลาง และเล็ก มิติประเภทกิจกรรมมีทั้ง 3 มีประเภท คือ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มอาชีพ
 และกลุ่มภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ช่วงที่ 3 พัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน

3.1 สร้างรูปแบบชั่วคราว (Tentative Model) การจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน
 โดยอาศัยกรอบแนวคิดในการวิจัย ด้านขอบข่ายของกิจกรรมสำคัญในการจัดการความรู้ ตาม
 แนวคิดของ Nonaka & Takeuchi (Nonaka & Takeuchi) วิจิรัตน์ พานิช และกระบวนการจัดการ
 ความรู้ของวิกิก (Wiig) มาพัฒนารูปแบบชั่วคราว การจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน นำเอารูปแบบ
 ชั่วคราวการจัดการความรู้ เสนอผู้เชี่ยวชาญ 5 ท่าน พิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้ในการ
 ปฏิบัติและความสอดคล้องกับแผนพัฒนากลุ่ม

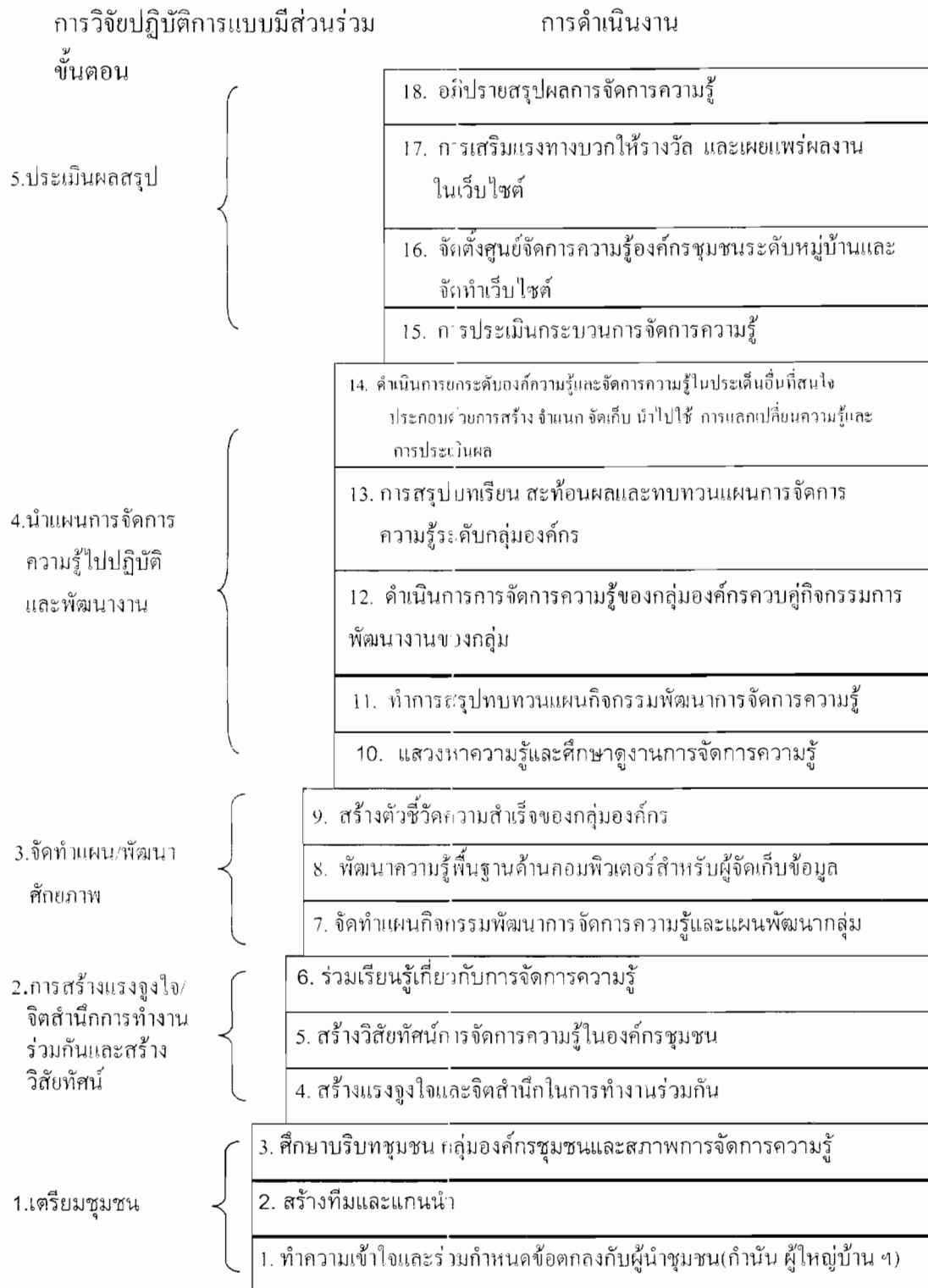
3.2 ดำเนินการทดลองใช้รูปแบบชั่วคราวการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน และ
 ปรับปรุงรูปแบบ

ผลการวิจัย

1. ผลการพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน

1.1 รูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนที่พัฒนาปรากฏดังนี้

ประเมินระหว่างดำเนินการและปรับปรุง

หมายเหตุ หลังจากอภิปรายสรุปผลการจัดการความรู้แล้ว องค์กรชุมชนยังคงดำเนินการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง ในเรื่องที่น่าสนใจและต้องการพัฒนางานให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ โดยเริ่มต้น

จากกิจกรรมที่ 11 คือ ทำการสรุปบททวนแผนกิจกรรมพัฒนาการจัดการความรู้ให้ชัดเจน ซึ่งอาจจะเริ่มดำเนินการจัดการความรู้ของกลุ่มองค์กรควบคู่กิจกรรมพัฒนากลุ่มที่ไม่ยากนัก หรือดำเนินการยกระดับองค์ความรู้และจัดการความรู้ในประเด็นที่สนใจในลักษณะทำท้าย ตามศักยภาพของกลุ่มองค์กรตนเอง ยกเว้นกิจกรรม 16-18 เป็นส่วนที่ศูนย์จัดการความรู้ในระดับหมู่บ้าน ต้องดำเนินการตลอดเพื่อให้เกิดความต่อเนื่อง

1.2 ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน จากการนำรูปแบบที่พัฒนาไปทดลองใช้กับกลุ่มองค์กรชุมชน 8 องค์กร คือ กลุ่มสหกรณ์การเกษตร กลุ่มปลูกหม่อนเลี้ยงไหม กลุ่มปุยชีวภาพ กลุ่มนวดแผนไทย กลุ่มข้าวปลอดสารพิษ กลุ่มขนมจีนสมุนไพร กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรม และกลุ่มออมทรัพย์ ทดลองใช้ 8 เดือน ระหว่างวันที่ 8 มิถุนายน 2549 ถึงวันที่ 23 มีนาคม 2550 ผลปรากฏดังนี้ 1) ทุกองค์กรเกิดนักจัดการความรู้ในชุมชน 4 กลุ่ม ได้แก่ ผู้อำนวยการความสะดวก ผู้ปฏิบัติงานกลุ่ม ผู้จัดบันทึก และผู้ประสานงาน 2) เกิดการเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติซึ่งมีที่มาของความรู้ได้จากปัญหา การตั้งคำถาม การแก้ปัญหาด้วยการปฏิบัติจริงจนเกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสม 3) เกิดกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย การสร้างความรู้ การจำแนก การจัดเก็บ การนำไปใช้ การแลกเปลี่ยน และการประเมินผล 4) ได้ชุดความรู้ที่ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ของแต่ละกลุ่มตั้งแต่ 2 ถึง 4 ชุด 5) เกิดศูนย์จัดการความรู้ที่เป็นตัวขับเคลื่อนให้กลุ่มได้พบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของแต่ละหมู่บ้าน 6) มีเว็บไซต์ของศูนย์จัดการความรู้ในระบบอินเทอร์เน็ต เป็นแหล่งเผยแพร่ผลการจัดการความรู้และเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้

2. กลุ่มองค์กรชุมชนมีความพึงพอใจในการดำเนินการจัดการความรู้องค์กรชุมชน โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายกลุ่ม พบว่า 1) กลุ่มองค์กรชุมชนบ้านน้ำเกลี้ยง มีความพึงพอใจในการดำเนินการจัดการความรู้ในระดับมาก 3 กลุ่ม และอยู่ในระดับปานกลาง 1 กลุ่ม และ 2) กลุ่มองค์กรชุมชนบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนาเมื่อพิจารณาเป็นรายกลุ่ม พบว่า ทุกกลุ่มองค์กรมีความพึงพอใจในการดำเนินการจัดการความรู้ในระดับมาก

3. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของรูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน สรุปได้ดังนี้

3.1 การใช้ภาวะผู้นำของผู้วิจัย ผู้ร่วมวิจัย ทั้งเป็นผู้เรียนรู้ เป็นผู้สอนงาน เป็นผู้บริหารจัดการและเป็นผู้เสริมพลัง กระตุ้นยั่วยุให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วม และต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยเรียกตนเองว่า ผู้อำนวยการความสะดวก

3.2 การเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมวิจัยได้มีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบ และร่วมรับผิดชอบในการดำเนินการวิจัย เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เป็นเจ้าของเครือข่าย การเป็นสมาชิกที่มีความคิดริเริ่ม วิสัยทัศน์ การทำงานแบบมีส่วนร่วม

การบริหารจัดการที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เกิดความต่อเนื่อง และมีพันธะทางใจที่จะดำเนินการด้วยตนเอง เกิดความเชื่อมั่นในองค์ความรู้ขององค์กรชุมชนตนเองและมีการพึ่งพาตนเองมากขึ้น

3.3 การเรียนรู้ด้วยวิธีปฏิบัติ ปรับปรุงพัฒนางาน การตั้งคำถามใหม่และนำไปปฏิบัติ ให้บรรลุเป้าหมายเป็นผลจากการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (PR) ส่งผลให้เกิดปฏิบัติ เชื่อมโยงสัมพันธ์ ซึ่งกันและกันทั้งกลุ่มตนเองและกลุ่มอื่น ๆ ในหมู่บ้าน

3.4 บุคคล และกลุ่มองค์กรชุมชนมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้ การปฏิบัติงานในกลุ่มของตนเองและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับกลุ่ม หมู่บ้านและข้ามหมู่บ้าน มีความพยายามที่จะนำความรู้จากภายในตัวเอง (Tacit) ผ่านการปฏิบัติ ทดลองใช้จนมั่นใจ มีการสรุปถอดบทเรียน และจดบันทึกเป็นเอกสารหลักฐาน (Explicit) เกิดเป็นองค์ความรู้ขององค์กรชุมชนที่มีความหมาย

3.5 มีกลไกขับเคลื่อน คือ ศูนย์จัดการความรู้องค์กรชุมชน เป็นศูนย์ประสานงาน แหล่งพบปะเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ช่องทางในการสื่อสารปฏิบัติงานร่วมกัน และจัดเก็บองค์ความรู้รวมของทีมผู้ร่วมวิจัยและผู้สนใจ ซึ่งสมาชิกองค์กรบริหารส่วนตำบลประจำหมู่บ้านเข้ามาเป็นหุ้นส่วนในการปฏิบัติทุกขั้นตอน

บทวิจารณ์

ในการวิจัย การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน ครั้งนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจที่นำมาเป็น บทวิจารณ์ ได้ดังนี้

1. ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน เป็นรูปแบบที่พบว่ามีความสำเร็จบังเกิดผลตามที่คาดหวังไว้ ทั้งนี้เนื่องจาก ในการพัฒนารูปแบบผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดมาจากการวิเคราะห์สังเคราะห์แนวคิดและผลการวิจัยของผู้ทรงคุณวุฒิในระดับสากล ทั้งในส่วนของจัดการความรู้และในส่วนของเทคนิคการพัฒนา เช่น ใช้แนวคิดการจัดการความรู้ของโนนากะและทาเกอูชิ (Nonaka & Takeuchi) ของวิจารณ์ พานิช และกระบวนการจัดการความรู้ของวิกิก (Wiig) บูรณาการกับเทคนิคการพัฒนา ได้แก่ ใช้หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม และการรู้ รัก สามัคคี (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. มปป. : 2-32) ร่วมกับหลักการอื่น ๆ เช่น มีการเตรียมชุมชน การจดบันทึกหลังการปฏิบัติ (AAR) การตั้งคำถาม การแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งเวทีจริงและเวทีเสมือน ประกอบกับการมีกลไกหนุนเสริมการจัดการความรู้ คือ ศูนย์จัดการความรู้ในระดับหมู่บ้าน ทั้งในรูปศูนย์ที่เป็นแหล่งดำเนินการและในรูปเว็บไซต์ ทำให้เกิดการบริหารจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนแบบบูรณาการ หลักฐานสำคัญบางส่วนที่บ่งชี้ความสำเร็จสมควรนำมาวิจารณ์ ได้แก่

1) เกิดบุคคลสำคัญในการเรียนรู้ หุกองค์กรมีนักจัดการความรู้ในชุมชน 4 กลุ่มได้แก่ ผู้อำนวยการความสะดวก (Facilitator) ผู้ปฏิบัติงานกลุ่ม (Practitioner) ผู้จดบันทึก (Note Taker) และผู้ประสานงาน (Network Manager) สอดคล้องกับ โนนากะและทาเกอชิ (Nonaka & Takeuchi, 1995 : 20-25) การสร้างทีมจัดการเริ่มที่ตัวบุคคลเป็นหลัก สมาชิกในองค์กรเข้าใจบทบาทหน้าที่ในการจัดการความรู้ คือ ผู้จัดการความรู้ตัวจริงเป็นเจ้าของที่ปฏิบัติงานหลัก กลุ่มผู้บริหารระดับกลางเป็นพวกดีความ แปลงความรู้ให้เป็นความรู้ในกระดาษ กลุ่มผู้บริหารความรู้ทำหน้าที่กำหนดเป้าหมาย สร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนและคอยสกัดความรู้ให้เกิดมูลค่า สอดคล้องกับ วิจารย์ พาณิช (2548 : 23-48) บุคคลสำคัญในการจัดการความรู้ในองค์กร ได้แก่ คุณอำนวย เป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ในเชิงกิจกรรม ระบบและวัฒนธรรม คุณกิจ เป็นผู้ปฏิบัติงานกลุ่ม ถือเป็นนักจัดการความรู้หรือผู้ดำเนินกิจกรรมประมาณร้อยละ 90 ของทั้งหมด คุณลิขิต เป็นผู้จดบันทึกข้อมูลในกิจกรรมการจัดการความรู้ เรื่องเล่า สรุปแก่นความรู้ บันทึกการประชุม และคุณประสาน เป็นผู้ทำหน้าที่ประสานเครือข่ายการจัดการความรู้ระหว่างกลุ่มองค์กร

2) เกิดการเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติซึ่งมีที่มาของความรู้ได้จากปัญหา การตั้งคำถาม การแก้ปัญหาด้วยการปฏิบัติจริงจนเกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสม นำไปสู่การจัดการความรู้ตามประเด็นที่สนใจประกอบด้วย การสร้างความรู้ การจำแนก การจัดเก็บ การนำไปใช้ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการประเมินผล สอดคล้องกับ หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : 32) ทรงมีพระราชดำริ ความว่า รู้ รัก สามัคคี ซึ่งบุคคลและกลุ่มคนจะต้องรู้ รู้ว่าการจะลงมือทำสิ่งใดนั้น จะต้องรู้เสียก่อน รู้ถึงปัจจัยทั้งหมด รู้ถึงปัญหาและรู้ถึงวิธีการแก้ปัญหา มีความรัก ที่จะต้องพิจารณาเข้าไปที่ลงมือปฏิบัติแก้ปัญหานั้น ๆ และ ความสามัคคีที่จะปฏิบัติลงไปนั้น ควรคำนึงเสมอว่าเราจะทำงานคนเดียวไม่ได้ ต้องทำงานร่วมมือร่วมใจเป็นองค์กรเป็นหมู่คณะ จึงจะมีพลังเข้าไปแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี สอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2545 : 21) ที่กล่าวว่า การเรียนรู้ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่เพียงพอที่จะทำให้เรื่องนั้นสำเร็จ เพราะคนอื่น ๆ องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องไม่ได้เรียนรู้ การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติเท่านั้นจะบังเกิดผลสำเร็จซึ่งต้องจัดการความรู้ผ่านการปฏิบัติเป็นชุดความรู้ของแต่ละกลุ่มองค์กร และสอดคล้องกับ เนาวรัตน์ พลายน้อย(2546 : 2-5) ที่กล่าวว่า การจดบันทึกหลังการปฏิบัติ (AAR) ถือเป็น การเรียนรู้ที่สำคัญในการสกัดแก่นของความรู้ ข้อค้นพบของบุคคลหรือองค์กรที่เหมาะสม

3) เกิดศูนย์จัดการความรู้ที่เป็น ตัวขับเคลื่อนให้กลุ่มได้พบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของแต่ละหมู่บ้านดำเนินงานให้บรรลุวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีคณะกรรมการบริหารศูนย์ติดตามความก้าวหน้าในการพัฒนางาน โดยผ่านเวทีประชุมประจำเดือน และเวทีเสมือนซึ่งมีเว็บไซต์ในระบบใช้อินเทอร์เน็ตเป็นแหล่งเผยแพร่ผลการจัดการความรู้และเป็นแหล่งเก็บ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สอดคล้องกับ แนวคิดของ โนนากะและทาเกอูชิ (Nonaka and Takeuchi, 1995 : 71-72) และวิจารณ์ พานิช (2548 : 1-4) ในส่วนที่ว่าใน การจัดการความรู้ต้องอาศัยการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการ สื่อสารสนับสนุนและเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่ใช้ในการจัดการความรู้

2. กลุ่มองค์กรชุมชนโดยรวมมีความพึงพอใจในการดำเนินการจัดการความรู้องค์กรชุมชนโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อจำแนกตามหมู่บ้าน พบว่า กลุ่มองค์กรชุมชนบ้านน้ำเกลี้ยงมีความพึงพอใจการดำเนินการจัดการความรู้อยู่ในระดับมาก 3 กลุ่ม ระดับปานกลาง 1 กลุ่ม การที่มีความพึงพอใจในระดับปานกลางนี้ ทั้งนี้เพราะผู้นำชุมชนซึ่งเป็นหัวหน้าศูนย์การจัดการความรู้ ยังมองไม่เห็นความสำคัญในการรวมกลุ่มและการทำงานแบบมีส่วนร่วมเท่าที่ควร รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมไม่ต่อเนื่อง ส่วนกลุ่มองค์กรชุมชนบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนามีความพึงพอใจการดำเนินการจัดการความรู้ทุกกลุ่มอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เพราะผู้นำชุมชนได้ให้ความสนใจและมีการบริหารงานแบบมีส่วนร่วม กระจายงานให้ทุกคนได้ทำงานตามบทบาทหน้าที่ของศูนย์จัดการความรู้ นำไปสู่การดำเนินงานที่บรรลุเป้าหมาย วิสัยทัศน์ และพันธกิจ

3. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของรูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชนที่สำคัญบางปัจจัยสมควรนำมาวิจารณ์ คือ

1) บุคคลสำคัญในการจัดการความรู้องค์กรชุมชน เมื่อดำเนินการวิจัยในระยะสุดท้าย ทีมผู้ร่วมวิจัยมีความมุ่งมั่นทำงานเพื่อส่วนรวมให้เกิดผลสำเร็จตามบทบาทหน้าที่ แสดงออกถึงความเป็นเจ้าของกิจกรรมและแผนงาน มีการแสวงหาความร่วมมือจากบุคคล องค์กรทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนมากขึ้น

2) การเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมวิจัยได้มีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบ และร่วมรับผิดชอบในการดำเนินการวิจัย สอดคล้องกับ ไพฑูรย์ สนิลารัตน์ (2542 : 22-24) หลักการบริหารของผู้นำองค์กรที่ให้ความไว้วางใจผู้นำมีบรรมี อิทธิพลต่อองค์กรสูง ดังนั้นหากสร้างความเข้าใจและร่วมกำหนดข้อตกลงในการทำงานร่วมกันแบบมีส่วนร่วมแล้วส่งผลถึงการทำงานร่วมกัน ความพึงใจในการทำงานและมีบรรยากาศในการทำงานที่ดี และผลักดันให้งานบรรลุผลสำเร็จ

3) การเรียนรู้ด้วยวิธีปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต มีการปฏิบัติลงมือกระทำจริง เกิดประสบการณ์องค์ความรู้ใหม่ ซึ่งถืออำนาจต่อการนำไปประยุกต์ใช้ได้จริง เกิดความเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของบุคคลและกลุ่มองค์กร เกิดการจัดการความรู้แบบบูรณาการและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม และสอดคล้องกับงานวิจัยของยุวณูช ทินนะลักษณ์ (2549 : 1-17) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การสร้างความรู้ในสังคมไทยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน พบว่า การสร้างความรู้ที่สอดคล้องเหมาะสมกับสังคมไทย ถือเป็นวิถีในการพึ่งพาตนเอง ปฏิบัติพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้ในสิ่งที่ตนถนัดสามารถสร้างองค์ความรู้ เพื่อแก้ปัญหาและอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขและมีแนวโน้มถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน

4) เกิดกลไกหนุนเสริมการทำงานร่วมกัน คือ ศูนย์การจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน โดยการบริหารจัดการของทีมผู้ร่วมวิจัย เพื่อติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินงานของกลุ่มองค์กรชุมชนให้เกิดความต่อเนื่องและมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีเว็บไซต์ ระบบใช้อินเทอร์เน็ตเป็นแหล่งแสวงหาความรู้และเผยแพร่ผลงานการจัดการความรู้ เป็นแหล่งจัดเก็บและแลกเปลี่ยนความรู้ของคนในชุมชน

บทสรุป

1. บทสรุปในการนำเอารูปแบบไปใช้

1.1 การนำรูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนที่พัฒนาขึ้นไปใช้ให้ได้ผลเต็มที่ ต้องดำเนินการให้ครบถ้วนตาม 5 ขั้นตอนและ 18 กิจกรรมหลัก กรณีที่กลุ่มองค์กรชุมชนดำเนินงานที่ต่อเนื่อง สามารถเริ่มดำเนินงานจากกิจกรรมที่ 11

1.2 ทีมผู้ร่วมวิจัย ที่ถือเป็นนักจัดการความรู้ตัวจริงในชุมชน ทั้งผู้อำนวยการความสะดวก ผู้ปฏิบัติงานกลุ่ม ผู้จัดบันทึกข้อมูลและผู้ประสานงาน ควรมีการเตรียมความพร้อมด้านวิชาการ คือ การวางแผนแบบมีส่วนร่วม แผนแม่บทชุมชน การเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติ การใช้อินเทอร์เน็ตและเว็บไซต์

1.3 ศูนย์จัดการความรู้ขององค์กรชุมชน ที่ถือเป็นกลไกขับเคลื่อนให้ทีมผู้ร่วมวิจัยมาแลกเปลี่ยนความรู้ในสิ่งที่ตนเองค้นพบและการสรุปบทเรียนที่ได้ข้อสรุป ควรนำการบันทึกหลังการปฏิบัติ(AAR) มาสรุปเป็นองค์ความรู้ของกลุ่มองค์กรที่ได้จากการปฏิบัติอย่างเหมาะสมทั้งในเวทีจริงและเวทีเสมือน

1.4 สนับสนุนส่งเสริมให้กลุ่มองค์กรชุมชนใช้แผนชุมชนเป็นแผนกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนตามวิสัยทัศน์และยุทธศาสตร์การพัฒนาที่พื้นที่กำหนด และมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง มีการพัฒนาตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนที่เป็นรูปธรรม

2. บทสรุปเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษากระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการปฏิบัติของกลุ่มองค์กรเป็นรายบุคคล และเป็นรายกลุ่มอย่างเป็นระบบและมีการสรุป เรื่องเล่า ถอดบทเรียน แลกเปลี่ยนความรู้ และการจดบันทึกมากขึ้นและใช้ระยะเวลาในการวิจัยยาวมากขึ้น

2.2 ควรวิจัยและพัฒนาหลักสูตรกิจกรรมในการพัฒนาสมรรถนะให้แก่ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มองค์กร นักจัดการความรู้ท้องถิ่น ให้มีประสิทธิภาพในการจัดการความรู้ และการเป็นวิทยากรกระบวนการ ผู้อำนวยการความสะดวกในชุมชนให้เกิดการเรียนรู้สู่หมู่บ้านอยู่ดีมีสุข

2.3 ควรมีการวิจัยและพัฒนา เพื่อยกระดับศูนย์การจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน เกี่ยวกับการปฏิบัติงานของนักจัดการความรู้ไปสู่การเทียบโอนประสบการณ์ และมาตรฐานการทำงานถือเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนวิชาต่างๆ ในการจัดการศึกษา

แบบฝึกหัดบทที่ 8

1. การวิจัยเชิงคุณภาพกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร

2. จงอธิบายความหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีกี่ขั้นตอน จงอธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ

4. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความจำเป็น/ความสำคัญต่อการวิจัยชุมชนอย่างไร

5. จงยกตัวอย่างงานวิจัยที่วิธีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มา 5 เรื่อง พร้อมวิจารณ์

ข้อดี ข้อบกพร่องของงานวิจัยแต่ละเรื่อง

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

การทำงานกับชุมชนเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมกับบุคคลในชุมชน การร่วมงานกัน เป็นอย่างเนื้อเดียวกันกับชุมชน เป็นสมรรถนะของบุคคลที่เข้าไปทำงาน เปรียบเสมือนเป็นบุคคล หนึ่งของชุมชน ภาพรวมของชุมชนที่อยู่ดีมีสุข เป็นชุมชนที่สมาชิกมีจริยธรรมสูง หรือการที่บุคคล เข้าไปร่วมงานกับชุมชนต้องมีส่วนช่วยพัฒนาจริยธรรมของชุมชนด้วย ดังนั้นการที่บุคคลใดไป ร่วมงานกับชุมชนจึงต้องเป็นบุคคลที่ดีในการทำงานร่วมกับชุมชน

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ได้มีผู้ให้ความหมายคำว่า “การมีส่วนร่วม” (Participation) ที่หลากหลายและมีความแตก ต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ดังนี้

บุวฒเน็ วุฒิเมธิ (2526 : 207) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ว่า เป็น การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมใน การคิดริเริ่มการพัฒนา การตัดสินใจ การร่วมรับผิดชอบ ในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเอง

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527 : 117) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่าหมายถึง ความ เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์หนึ่ง ซึ่งผลเกี่ยวข้องดังกล่าว เป็น เหตุเร้าใจให้กระทำการบรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น ทำให้เกิดความรับผิดชอบร่วมกันการให้ ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา (นเรศ สงเคราะห์สุข , 2541: 10) ตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การ วางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงานการบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผลตลอดจนการ จัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

เสนห์ จามริก (2537 : 20) ซึ่งให้ความหมายว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้นำทุกอย่าง ซึ่งไม่ใช่การกำหนดจากภายนอกแล้วให้ ประชาชนเข้าร่วม ต้องเป็นเรื่องที่ประชาชนคิดเอง โดยแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการค้นหา และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและ ที่มาของปัญหา ร่วมในการเลือกวิธีการและวางแผนร่วมกันในการแก้ปัญหา ร่วมในการดำเนินงาน ตามแผน และร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ

เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมจัดทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น และเป็นการปฏิบัติตามแผนการหรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจสำหรับการมีส่วนร่วมที่เน้นในรูปกลุ่ม/องค์กร หรือชุมชนนั้น

ทศพล กฤตยพิสิฐ (2538 : 10) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึงการที่ปัจเจกบุคคล กลุ่มหรือชุมชนมีความเห็นพ้องต้องกันในเรื่องที่มีผลกระทบใด ๆ ต่อการดำเนินชีวิตของตนเอง แล้วมีการแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงให้เป็นที่ปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของตน จนมาสู่การตัดสินใจกระทำการเพื่อให้บรรลุถึงความประสงค์นั้น ๆ มีความร่วมมือและรับผิดชอบในกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ มีกลุ่ม หรือองค์กรชุมชนรองรับ ประชาชนที่เข้าร่วมมีการพัฒนาภูมิปัญญา และการรับรู้สามารถวิเคราะห์และตัดสินใจเพื่อกำหนดการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง ประชาชนหรือชุมชนได้พัฒนาขีดความสามารถของตน ในการจัดการควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากร ที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมกล่าว

โดยสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น คือการให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจ กำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริงเป็นการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ให้แก่ประชาชน/กลุ่ม/องค์กรชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจ และควบคุมดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ สามารถกำหนดการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเองให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามความจำเป็นอย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชน/ชุมชนในด้านภูมิปัญญา ทักษะ ความรู้ ความสามารถ และการจัดการและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ และประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นทางการต้องเน้นในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน เนื่องจากพลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายได้

รูปแบบการมีส่วนร่วม (Type of Participation)

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527 : 6 – 7) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้าปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ในชุมชนรวมตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน

หรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

3. ร่วมวางแผน ใ้ช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
4. ร่วมจัด หรือปรับปรุง ระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ
5. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงานที่วางไว้
6. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้
7. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และซ่อมบำรุงรักษาโครงการ

นอกจากนี้ไพร์ตัน์ เศษะรินทร์ (2527 : 6 -7) ได้สรุปหลักการและแนวทางการพัฒนาให้ประชาชนมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการ และปัญหาของประชาชน เป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม
2. กิจกรรมต้องดำเนินการในรูปกลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน
3. ให้คำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนและปลูกฝังให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ
4. กิจกรรมที่ต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ทรัพยากร วัฒนธรรมของชุมชน
5. การเริ่มต้นควรอาศัยผู้นำชุมชนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ
6. ขั้นตอนการดำเนินงานต่างๆ ควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นต้น

กระบวนการมีส่วนร่วม

ทศพล กฤตยพิสิฐ (อ้างใน เจษฎา ธิติเวสส์. 2546 : 12) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมในการพัฒนา มีขั้นตอน ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพ ออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมใน ขั้นตอนการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการกำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใดซึ่งในการประเมินอาจปรากฏ ในรูปของการประเมินย่อย (Formative Evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม(Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

จากการศึกษาความหมายของการมีส่วนร่วม รูปแบบการมีส่วนร่วม เงื่อนไขการมีส่วนร่วม และขั้นตอนการมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่สมาชิกได้มีโอกาส ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติตามโครงการ ร่วมติดตามประเมินผล เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมดังกล่าวมาจากความสมัครใจ พึงพอใจ และได้รับผลประโยชน์ที่เกิดจากชุมชนโดยส่วนรวมร่วมกัน

การเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา(2545 : 88-89) กล่าวว่า กระบวนการในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีอาจทำได้อย่างแยกส่วนเนื่องจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นปัจจัยที่ส่งผลถึงกันและกันทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องดำเนินการทั้งในระดับมหภาค และจุลภาคอย่างเป็นระบบพร้อมๆ กันไประดับมหภาคได้แก่ ระดับชาติจะต้องจัดทำแผนพัฒนาระดับชาติที่เอื้อต่อการเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของชุมชนมากที่สุด เพราะยุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะเป็นไปได้จะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนเป็นด้านหลัก ส่วนในระดับจุลภาค ได้แก่ ระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ก็จะต้องมีแผนงาน โครงการที่สอดคล้องกับแผน พัฒนาระดับชาติ ในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักด้วยเช่นกัน การกำหนดนโยบายจัดทำแผนพัฒนาระดับชาติ และการดำเนินงานของระดับภูมิภาคและท้องถิ่นที่สอดคล้องกัน จะก่อให้เกิดกระแสนี้ตัวของทุกส่วน

ในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามผลการปฏิบัติตามแผน พัฒนาระดับต่างๆ อีกทั้งจะเป็นแรงหนุนต่อเนื่องไปสู่การจัดทำแผนพัฒนา (ทุกระดับ) ที่มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างมีคุณภาพรองรับการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างเต็มที่ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ายุทธศาสตร์การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน เป็นแนวทางการพัฒนาประเทศที่สำคัญสูงสุดประการหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อให้หน่วยของสังคมในระดับฐานรากของประเทศมีความพร้อมที่จะเผชิญปัญหาวิกฤติที่มีความสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ของตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งถือเป็นการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

จริยธรรมในการทำงานกับชุมชน

จริยธรรมเป็นคุณสมบัติที่ดีของมนุษย์เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งหมายถึง การประพฤติปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่นที่นำไปสู่ความสุขความเจริญในสังคมที่มนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกัน จริยธรรมของบุคคลฝังตัวอยู่ในอารมณ์ ความรู้สึก จิตใจโดยผ่านกระบวนการคิด อย่างเป็นเหตุผลของการปลูกฝังบ่มเพาะจากบรรพบุรุษและจากการเรียนรู้ประสบการณ์ตรงของบุคคล ทั้งนี้ศาสนาทุกศาสนาสอนจริยธรรม มนุษย์มีจริยธรรมที่แตกต่างไม่เท่าเทียมกันตั้งแต่ระดับวัย และในระดับการสร้างจิตสำนึก จริยธรรมสามารถพัฒนาและมีการปรับเปลี่ยนได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับ การรับรู้เหตุผลของมนุษย์

เพ็ญจันทร์ วรรณรัตน์(2546 : 115-120) ได้ศึกษาจริยธรรมจากสภาพจริงในการแสดงความคิดเห็นของบุคลากรจากชุมชน กลุ่มสี่จะสะสมทรัพย์จันทบุรี โดยการสัมภาษณ์และการให้ แบบสอบถามสามประเด็น คำถามถึงงานที่ชุมชนพบผู้ที่เข้ามาทำงานกับชุมชนได้เห็น จริยธรรมในตัวของคุณอย่างไร และชุมชนคิดว่าบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมทำงานกับชุมชนควรมี จริยธรรมอย่างไร อีกประเด็นหนึ่งคือให้ชุมชนแสดงความคิดเห็นว่าจากประสบการณ์ที่พบบุคคลที่ ขาดจริยธรรมในการทำงานกับชุมชนทำให้ชุมชนเกิดปัญหาใด ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลจากผู้นำชุมชน สมาชิกของชุมชน ในระดับวัยที่เป็นเยาวชน คนหนุ่มสาว และผู้สูงอายุจำนวน 100 คน ซึ่งมีคำตอบ ตามตารางดังต่อไปนี้

ตาราง 6 แสดงการสังเคราะห์ความคิดเห็นและประสบการณ์ที่พบเห็นของชุมชนเรื่องจริยธรรม
ของบุคคลที่ร่วมงานกับชุมชน

ข้อ	คำตอบของชุมชน จริยธรรมของผู้ร่วมงาน	คำอธิบายความคิดเห็นของชุมชน
1.	มีความเมตตา กรุณา	ผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนต้องให้ความช่วยเหลือชุมชนอย่างเสียสละ อุทิศแรงกาย แรงใจ และทรัพย์สินบางส่วนให้กับชุมชน มาร่วม ทำงานแล้วไม่คิดอะไรที่เป็นผลประโยชน์ของผู้ร่วมงาน
2.	ทำงานร่วมกับชุมชนด้วย ใจ	เอาใจมาทำงานกับชุมชนโดยไม่มีใครบังคับให้มาทำงาน หรือมาทำ เพื่อให้เห็นความสำคัญของตนเอง
3.	เป็นผู้ที่มีหิริ โอตตัปปะ รู้จัก ละอายใจ	บุคคลมาทำงานร่วมกับชุมชนต้องมีความละอายใจไม่แสดงตน ยิ่งใหญ่กว่าชุมชน หรือทุจริตต่อชุมชน
4.	ลดความสำคัญของตนเอง ลงไม่เห็นแก่ตัว	บุคคลที่มาร่วมงานกับชุมชนต้องให้ความสำคัญกับชุมชนส่วนใหญ่ ไม่มีความอยากนำรุ่งตนเอง ไม่มีความอยากในการมีอำนาจครอบงำ ผู้อื่นและสร้างค่านิยมให้กับตนเอง
5.	ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง การทำงาน	ควรทำงานในสิ่งที่ชุมชนต้องการชุมชนได้ประโยชน์แก้ปัญหาให้ ชุมชนได้อย่างดีที่สุด
6.	มีความเสียสละสูง	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนเสียสละเวลาทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมี ความสุข “เหนื่อยมากแต่มีความสุข” เสียสละสิ่งที่จะเป็นประโยชน์ ของตนเองและเสียสละทุกอย่างให้กับชุมชน
7.	มีความอ่อนน้อม	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องมีสีหน้า แววตา และท่าทางที่น่ารัก น่า นับถือ ทำให้ชุมชนกล้าเข้าใกล้อย่างมีความใกล้ชิด เหมือนเป็นที่ น้องกัน
8.	มีความเป็นกัลยาณมิตร	บุคคลที่ทำงานร่วมกับชุมชน เมื่อชุมชนเข้าใกล้จะอบอุ่น เห็นหน้า แล้วอยากใกล้ชิดอยากให้มาร่วมงานกับชุมชนทุกครั้งทุกเรื่อง
9.	เป็นแบบอย่างของการ ทำงานที่ตรงต่อเวลา ตรง ตามข้อตกลง ชัดตรง	บุคคลที่ทำงานร่วมกับชุมชนช่วยให้ชุมชนรู้จักตรงต่อเวลาและ ทำงานให้สำเร็จตามข้อตกลงร่วมกัน
10.	เป็นเพื่อนตายกับชุมชน	บุคคลที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชุมชนเป็นพวกเดียวกัน มี ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ร่วมกัน

ข้อ	คำตอบของชุมชน จริยธรรมของผู้ร่วมงาน	คำอธิบายความคิดเห็นของชุมชน
11.	เป็นคนที่มีความตั้งใจ ไม่เป็นผู้ที่เรียกว่า แผลงยา	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องไม่มีเล่ห์เหลี่ยมไม่ซื่อตรง ขาดสัจจะธรรมในการทำงาน ปลิ้นปล้อน กลับกโลก ล้อลวง เพื่อให้สำเร็จตามอุบายของตน
12.	ไม่เป็นคนฉวยโอกาสหรือคว้าโอกาส	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องมองเห็นประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่ทำงานเพื่อหวังผลสำเร็จเป็นของตนเอง และนำความสำเร็จของชุมชนเป็นโอกาสนำไปสู่ประโยชน์ของตนเองอย่างเห็นแก่ตัว
13.	มีความพร้อมในตนเอง	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องเป็นบุคคลที่ไม่มีปัญหาตนเองเป็นหนี้สินมาก มีภาระงานของตนเองมากจนขาดเวลาในการเข้าถึงชุมชนที่แท้จริงได้ หรือบุคคลใกล้ชิดที่เป็นครอบครัว ไม่เห็นด้วยกับการทำงานของชุมชน จะส่งผลเสียหายต่องานชุมชนได้ง่าย
14.	มีจิตใจมั่นคง	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องอดทนทางจิตใจ ความคิด มั่นคงในความดีของตน ทำให้ชุมชนเคารพและเชื่อถือ
15.	ไม่อวดอ้างตนเอง	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องให้ความสำคัญของชุมชน ยกย่อง เชิดชูชุมชนอย่างแท้จริง ถ่อมตนไม่แสดงตนว่าเป็นผู้ที่ดีหรือเก่งกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน ยกตนข่มท่านแสดงตนให้คนอื่นเชื่อถือไม่ยกย่องและให้ความสำคัญกับชุมชน ซึ่งจะไม่ใช่การดีที่อวดอ้างตนเอง
16.	เป็นคนใจบุญ	บุคคลที่ทำงานร่วมกับชุมชนต้องเป็นคนใจบุญ หมายถึง คนที่เสียสละ มีความเมตตา กรุณา นำทรัพย์สินและสิ่งของตนเองช่วยชุมชน ให้ผ่อนคลายความทุกข์
17.	ซื่อสัตย์สุจริต	บุคคลที่ทำงานกับชุมชนต้องเป็นผู้ทำงานด้วยความโปร่งใส ตรงไปตรงมา ไม่มีเล่ห์เหลี่ยมหรือเป็นคนลับลน ทะเยอทะยานมักใหญ่ใฝ่สูง
18.	มีความจริงใจที่แท้จริง	บุคคลที่ทำงานร่วมกับชุมชนต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจดีเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เป็นมิตรกับชุมชนอย่างที่เรียกว่ากัลยา
19.	มีจิตวิญญาณสร้างสรรค์งานพัฒนาเพื่อส่วนรวมของชุมชน	บุคคลที่มีส่วนร่วมในชุมชน ควรเป็นคนที่มุ่งสร้างสรรค์พัฒนาเพื่อส่วนรวม เสียสละ มุ่งคิด มุ่งทำ เพื่อประโยชน์ของชุมชน ไม่หวังผลประโยชน์ใดนอกจากความสำเร็จของงานในชุมชน

ข้อ	คำตอบของชุมชน จริยธรรมของผู้ร่วมงาน	คำอธิบายความคิดเห็นของชุมชน
20.	มีความเป็นธรรมในการ ทำงาน	ไม่ทำงานเพื่อหวังผลประโยชน์ตนเองและพวกพ้องเป็นใหญ่ รับฟัง ความคิดเห็นของชุมชน ไม่เผด็จการทางความคิด ไม่คิดอยู่ใน ตำแหน่ง ลาภ ยศ สรรเสริญ ในการทำงานกับชุมชน
21.	สร้างการเรียนรู้ให้ชุมชน อย่างจริงจัง	ช่วยให้ชุมชนมีการพัฒนา ทางด้านความคิด การเรียนรู้ และการ รวมกลุ่มกันทำงาน ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง
22.	มีจริยธรรมด้านอนุรักษ์ วัฒนธรรมอย่างดี	ไม่นำพาสิ่งที่จะทำให้ลายศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนให้เกิด ขึ้นกับชุมชน
23.	มีความว่างของจิตใจใน การทำงานร่วมกับชุมชน	ไม่เป็นทุกข์เป็นร้อนเมื่อพบปัญหาในชุมชนร่วมช่วยเหลือแก้ปัญหา ร่วมกันกับชุมชนอย่างมีความสุข
24.	มีจิตใจที่รับฟังความ คิดเห็นของชุมชน	บุคคลที่มีส่วนร่วมทำงานกับชุมชนต้องตั้งใจฟังความคิดเห็นของ ชาวบ้าน ไม่ใช่เน้นแต่ความคิดเห็นของตนเองเป็นเผด็จการทาง ความคิดชุมชนจะขาดการเรียนรู้ได้แต่ทำตามเท่านั้น
25.	ปรับพฤติกรรมและ บุคลิกภาพของตนให้เข้า กับชุมชนด้วยดี เป็นผู้ รักษาศีล 5 ในตัวเอง	สร้างการยอมรับให้กับชุมชนในระดับสูง ช่วยให้การดำเนินงานร่วมกัน ประสบผลสำเร็จ คนที่มีศีล 5 เป็นผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ผิด พรหมจรรย์ ไม่พูดปดและไม่ดื่มสุรา ผู้มีศีล 5 เป็นคนที่มีศีลธรรม การทำงานไม่มีผลกระทบกับชุมชนในทางที่ไม่ดี

พรพรรณ วีระปริยาการ (2543 : 49) จากตาราง อธิบายได้ว่า ผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชน
ต้องเป็นผู้ที่มีจริยธรรมสูง เรียกว่ามีจิตสำนึกสาธารณะที่เดี่ยว ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกผิดชอบ หรือ
มโนธรรม (Conscience) ที่สามารถควบคุมตนเองจากภายในได้ในการทำกิจกรรมต่างๆเพื่อให้เกิด
ประโยชน์ต่อส่วนรวม ความรู้สึกถึงความจำเป็นที่จะต้องประพฤติ ปฏิบัติ หรือทำกิจกรรมต่างๆ
นั้นว่า ถ้าไม่ทำจะเป็นผลเสียมากกว่าผลดี และที่สำคัญตนเองก็ไม่สามารถที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่นใน
ชุมชนได้และความตั้งใจในการทำกิจกรรมต่างๆร่วมกับผู้อื่น ปรากฏการณ์ของ การเห็นคุณค่า เห็น
ความสำคัญของการอยู่ร่วมกัน ร่วมแรงร่วมใจกันให้เกิดความสำคัญแก่กันละกัน ไม่ละเมิดสิทธิ
เสรีภาพซึ่งกันและกัน รวมถึงยอมรับในสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติต่อกันจึงเป็นอีกลักษณะหนึ่งซึ่งเรียกว่า
มี “การสำนึกสาธารณะ”

ผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนจึงต้องปรับพฤติกรรมทางด้านจริยธรรมของตนเองให้เป็นบุคคลที่เป็นที่ยอมรับของชุมชนอยู่ร่วมกับชุมชนอย่างมีความสุขและมีความสมบูรณ์ทางจริยธรรมตามหลักจริยธรรมในการแสดงความคิดเห็นและการให้คำตอบของชุมชน

นอกจากการเก็บข้อมูลของชุมชนที่แสดงถึงจริยธรรมของการทำงานร่วมกับชุมชนแล้วยังได้เก็บข้อมูล ผลเสียที่เกิดขึ้นจากผู้ร่วมงานกับชุมชนขาดจริยธรรมที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างใหญ่หลวงเป็นคำตอบที่ได้ค่อนข้างตรงกันจากคำตอบของชุมชนส่วนใหญ่ ได้แก่

1. ทำให้ชุมชนเกิดความแตกแยก
2. ทำให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอลง
3. ทำให้คนในชุมชนขาดจริยธรรมในการทำงานร่วมกัน
4. ทำให้เกิดการแก้ปัญหาของชุมชนยากลำบากมาก
5. ทำให้การทำงานของชุมชนไม่ประสบผลสำเร็จ
6. ทำให้ชุมชนขาดการรับรู้ข้อมูลที่ต้องการ
7. ทำให้ชุมชนเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ขาดความสามัคคี
8. ทำให้ชุมชนที่เคยเข้มแข็งเป็นชุมชนที่ดี เกิดความเสียหาย
9. เมื่อชุมชนเข้มแข็งล้มเหลว การฟื้นคืนเป็นชุมชนที่ดียากลำบากมาก

จากคำตอบของชุมชนพบว่า ผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนถ้าขาดจริยธรรมทำให้เกิดผลเสียต่อชุมชนและเป็นมหันตภัยที่ร้ายแรงของชุมชนเป็นอย่างยิ่งผู้ที่ทำงานร่วมกับชุมชนจะไม่ประสบผลสำเร็จเปรียบเหมือนการทำงานกับชุมชนอย่างไม่มีประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น

บันทึกการบรรยายธรรม

เรื่อง ผู้มีจริยธรรมในการทำงานกับชุมชนโดยเรียนรู้

โดย พระสุบิน ปณีโต*

วันนี้เราจะมาคุยเรื่องธุรกิจการต่อยอดของชุมชน เราต้องมาคุยที่ชุมชนก่อนว่า ทางจริยธรรมเอาตามไม่เคยทำงานล้มเหลวและไม่เคยผิดหวังทำอะไรธรรมะถึงจะเข้าถึงชุมชน แม้ว่าเรามองเรื่องธรรมะเข้าไปเป็นภาษาปริยัติสำหรับทางโลกเราเรียกว่า เจริญปริยัติ เวลาจะเข้าสู่ปฏิบัติคือ เข้าห้องแลป ถือนั่นคือความสำเร็จ แต่ทางพระพุทธศาสนาตรงกันข้าม พระพุทธเจ้าสอนเสร็จชี้ว่า โนน โคน ได้ โนนป่าช้า หรือ โนนป่าที่มันร่มเย็นเงียบสงัดให้เราไปนั่งดูตัวเอง หลังจากฟังแล้วเข้าห้องแลปวิจัยได้ต้นไม้อะไรก็จะกลับมากล่าวกราบพูลพระพุทธเจ้าว่า กระผมเชื่อแล้วครับที่พระองค์ทรงกล่าวนั้น พระสารีบุตรเป็นผู้เขียนแหลมทางปัญญาพระพุทธเจ้าเทศน์แล้วไม่ใช่เชื่อนะ

พระพุทธเจ้าบอกว่าถ้าเชื่อกันที่ไม่ใช่ลูกศิษย์เรา ครัสกับพระสารีบุตรอย่างนั้นเลย ถ้าฟังธรรมแล้วได้รับผลตรงกันธรรมะนั้นท่านบอกว่าไม่ใช่เป็นของเราแต่เป็นของคุณ แต่ในขณะที่คุณฟังแล้วคุณยังเข้าไม่ถึงนั้นยังเป็นธรรมะของเราอยู่ แต่เมื่อคุณฟังธรรมะแล้วเข้าใจถึงธรรมะนั้นจะเป็นของคุณ เช่น ความรู้จากชุมชนเช่นเดียวกัน ฉะนั้นในช่วงแรกเราอาจจะให้ความรู้กับชุมชน อาจเป็นความรู้ของเราในเรื่องของการจัดการของชุมชน ในเมื่อชุมชนได้รับประโยชน์ความรู้ทั้งหลายจะเป็นของชุมชนเขาไม่ได้เป็นของเรา เราอย่าไปใช้สิทธิ์ว่าความรู้นั้นเป็นของเราอีกถ้าเรายังสงวนสิทธิ์ว่าตราบนั้นเป็นความรู้ของเราชุมชนก็ไม่กล้าคิดต่อ เวลาจะคิดต่อต้องกลับไปถามท่านก่อนว่าท่านจะทำอย่างไร เรบอกว่าเมื่อทำทำขั้นที่หนึ่งสองได้แล้วคุณก็ทำต่อเลย คุณคิดอย่างไรเอามาปรึกษาได้ แล้วคุณก็จะลองทำได้ตามหลักที่พระพุทธศาสนา คำว่าธรรมวิจัย ที่จริงเรามาคิดเรื่องการวิจัย เป็นธรรมวิจัยทางพระพุทธศาสนาก็มีอยู่การวิจัยในเรื่องนี้คงไม่วิจัยในห้องแล็บ ในการทำงานคำว่า วิจัยก็คือวิจัยในขณะที่ทำงานไปมองปัญหาไปตามภูมิปัญญาที่คนไทยใช้ประจำ ป่วยใช้รากไม้อะไร ใช้ใบไม้อะไร ใช้ดอกไม้อะไร เมื่อมาต้มแล้วโรคนั้นหายไปที่จริงเรื่องนี้ก็ใช้ความจริงมาวิจัยชีวิตมนุษย์เหมือนกันในการรักษาโรค ในการทำการเกษตรอะไรพวกนี้เขาเอาของจริงมาว่ากินพวกนั้นพวกนี้ไม่หายก็เปลี่ยนกิ่งไม้ใหม่ เป็นดอกไม้ใหม่ เป็นรากไม้ใหม่ นี่คือการลองผิดลองถูก เพราะเป็นการวิจัยถ้าไม่หายก็ต้องแก้ไปเพราะความทุกข์มันยังมีอยู่ ปัญหามันยังไม่จบสิ้นก็มีการวิจัยต่อเมื่อเกิดการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาคนป่วยใช้ได้ 1 คน จะเกิดธรรมข้อที่สาม เรียกว่า ในขณะที่เวียนแก้อยู่ นั้นมักจะเกิด ที่เขาเรียกว่า ปิติ ช่วยใคร ได้ซักคนหนึ่งจะเกิดปิติอยู่ข้างในจากความจริงใจ ความอิมอันนี้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้คนนั้นเกิดความเพียรต่อไป ทำงานวิจัยนั้นคนทำงานวิจัยเริ่มภูมิใจว่าเราได้ในการเอาความรู้นั้นไปแนะนำเพื่อนคนที่สอง คนที่สาม คนที่สี่ จากคนที่หนึ่งได้ พระพุทธเจ้าวิจัยจากตัวเองแล้วนำความรู้ไปบอกคนที่สอง ที่สาม ที่สี่ แล้วคนอื่นก็ได้ผล เพราะชีวิตของคนมีอะไรที่เหมือนกันเป็นจำนวนมากอันนี้ที่จริงเราไม่ได้มาพูดธรรมในเชิงที่ดี มีอะไรเหมือนกันหมด เราตกอยู่ภายใต้อำนาจ อยาคน ทั้งนั้น พอใจ ไม่พอใจ สุข ทุกข์ เลยเพาะมาจากสามช่องนี้ทั้งนั้น

คำว่า ธรรมวิจัยนั้น คือ ค้นธรรมไปวิจัยไปวิเคราะห์ไป ที่จริงคนที่วิจัยตอนนี้ ไม่ได้หวังประกาศนียบัตร เสร็จแล้วก็ไม่ได้หวังตำแหน่ง แล้วก็ไม่ได้หวังความสำเร็จเพื่อที่ให้ใครมายกย่องแต่มองชีวิตของมนุษย์เป็นเป้าหมายเมื่อชุมชนได้สำเร็จนั้นคือสำเร็จเป้าหมายของการวิจัย วิเคราะห์เพื่อการศึกษาแต่ขณะนี้การวิเคราะห์วิจัยของเราอาจจะสำเร็จ หนึ่งจดจำคุณลักษณะของการศึกษา หรือเพื่อเอาผลไปประกอบการสำหรับอาชีพในการทำงาน ตอนนี้เรียกว่าสำเร็จประโยชน์ตน แล้วก็สำเร็จประโยชน์ของสถาบัน แต่ชุมชนยังอ่อนแอเหมือนเดิมเพราะเขาเข้าไปเอาความรู้เพื่อประโยชน์ตนแต่ชุมชนไม่ได้ประโยชน์จากเขา เราอาจจะอยู่ในเชิงวิจัยตรงนี้ว่า สถาบันการศึกษาน่าจะทำการวิเคราะห์วิจัยก่อนจะถึงเรื่องธุรกิจนี้ ขอวิจัยทางการศึกษาชนิดหนึ่ง คือว่า การศึกษา

ของเรากำลังค่อนข้างไม่ถึงจะล้มเหลว แต่เกือบจะล้มเหลวเพราะทำให้การศึกษาของเราก้าวไปไกลจนถึงรู้เรื่องโลกพระจันทร์ แล้วก็รู้เรื่องการคำนวณป่า ฝน ความเทียม ตก แต่ไม่รู้ว่าพืชผลการเกษตรปีนี้มีราคาเท่าไร ทั้งที่พ่อแม่ต้องกินต้องใช้ทำลงตัวเองด้วย ไม่ได้วิจัยสิ่งที่ข้างๆรอบตัวตัวเองเลย พ่อแม่กำลังจะตายแต่ลูกกลับรู้ไปไกลมาก แล้วความรู้ทั้งหลายที่พ่อแม่ต้องอุทิศสำหรับลำบากตรากตรำตากแดดตากฝน ขายเงาะ ขายทุเรียน ขายที่ดิน ส่งลูกเรียนจบแต่ความรู้นั้นก็กลับมาช่วยพ่อแม่ไม่ได้เลย คือ ช่วยให้พ่อแม่หมดที่ดินอยู่ตอนนี้การศึกษาน่าจะวิเคราะห์กันด้วยว่า สมองมันไหลไปหมดการศึกษาพาให้ครอบครัวยากจน ชุมชนขาดแคลนคลังสมอง เรามองต่อไปเรื่องการศึกษา ถ้านักศึกษาทางสถาบันได้ช่วยวิเคราะห์ให้เห็นว่า คนจะรักษาผืนแผ่นดินเป็นแผ่นดินแม่ของคุณที่โอบอุ้มชีวิตของคุณให้เจริญเติบโตขึ้นหยัด เป็นการศึกษาที่ทำให้มีหน้ามีตาในสังคมได้ เพราะแผ่นดินที่แม่เคยอยู่อาศัยจะช่วยรักษาผืนแผ่นดินให้อยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ได้อย่างไร ลองกลับไปทำการวิจัยวิเคราะห์ดูว่าขาดอะไร ทำไม ยิ่งอยู่นานพ่อแม่เรายังลำบาก นานว่าผืนแผ่นดินของบรรพบุรุษน่าจะทำให้เราอยู่ดีขึ้น นึกคิดหลงไปวิเคราะห์ดังนี้ ให้รู้ว่าขาดอะไรทางที่ดีควรได้คนในชุมชนด้วยเพราะว่าเราจะบอกกับคนอื่นให้ไปช่วยวิเคราะห์หมู่บ้านใครก็แล้วแต่มีปัญญาดีพี่น้องคือเขา เขาก็ไม่มีความผูกพัน ไม่รับความเป็นญาติ เขาก็ไม่อยากจะทำงานตรงกับชุมชนเท่าไร เขาก็จะทำเพื่อประโยชน์ตนอย่างเดียว แต่ถ้าเอาลงกลับไปให้ที่ชุมชนเขา ก็จะได้ทั้งประโยชน์ตน และประโยชน์ของชุมชน คือ แผ่นดินของแม่เขา เขาก็จะรู้ถึงข้อมูลปัญหาของชุมชนที่สามารถจะเชื่อมกับปัญหาอื่นได้ด้วย จะเกิดความรักและห่วงหาพันต่อไป ถ้าเขามีใจวิเคราะห์ออกกว่า ชุมชนของเราที่อ่อนแอเกิดจากอะไรตอนนี้ชุมชนขาดแคลนคลังสมองที่ว่า การศึกษาของเราคนในชุมชนถูกปลูกฝังเช่นนี้มาตลอดแล้วเราก็พูดกันมาเสมอว่า สมองไหล เด็กไทยประหลาดแต่ยากจน เราก็หาทุนการศึกษาให้คนในหมู่บ้านก็สะคนละเล็กคนละน้อย ช่วยส่งการศึกษาเด็กคนนี้ได้มีโอกาสไปศึกษา แต่เด็กเหล่านี้ได้รับการศึกษาแล้วไม่เคยกตัญญูต่อผืนแผ่นดินตรงนั้นเลย จบการศึกษาก็เข้าโรงงาน เข้าไปอยู่กับฝรั่งบ้าง อยู่กับญี่ปุ่นบ้าง ไปทำงานตามบริษัทต่างๆเหล่านั้น ก็เหมือนมาดึงคนดี ออกไปจากชุมชนหมด ทรัพยากรบุคคลที่ดีก็ออกไปอีก เป็นอันว่าการศึกษาเราไม่ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของชุมชน เขาก็เลยตัดดวงประโยชน์จากชุมชนมากขึ้น สมองก็ไหลไปในที่สุด ชุมชนก็เหลือแต่แรงงานกับคนแก่ ก็ยังเป็นภาระของประเทศมากขึ้น การศึกษาก็ช่วยให้บริษัทต่างชาติเจริญเร็วขึ้น ชุมชนอ่อนแอลงตามลำดับ เราจะช่วยกันวิเคราะห์และคิดอย่างไร การศึกษาของเราถึงความรู้ อะไรที่เป็นของชุมชนหมดเลย โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องสมุนไพรตำรายาให้ญี่ปุ่นไปหมดแล้ว เพราะเราไม่สนใจเอาความรู้นี้มาศึกษาใหม่ก็ทำให้เด็กเหล่านี้ไม่สนใจเรื่องสมุนไพรต่างๆที่หยิบออกมาใช้ได้ทันทั่วที่จะคุยให้ชัดว่าเราเสียคุณค่าอะไร แล้วตอนนี้เราบอกว่าสมองไหลออกไปต่างประเทศแค่ออกจากชุมชนก็ไหลออกไปไม่ใช่น้อยแล้ว คนที่จบแล้วไม่มีใครกลับเข้าชุมชนเลย การพัฒนา

ชุมชนยิ่งลำบากมากขึ้นเรื่อยๆ ในชุมชน เหลือคนที่จบ ป.4 ป.6 ก็บริหารกันไป การที่จะต่อยอดทางธุรกิจค่อนข้างลำบากนิดหนึ่ง เพราะเขาไม่มีความรู้เรื่องเทคโนโลยี ไม่รู้ข้อมูลการสื่อสารไม่รู้กระบวนการทางแนวคิดและจัดการข้างบนในระดับชาติว่า เขาดำเนินการไปอย่างไร เพราะคนที่อยู่ฐานล่างจะไม่สนใจสิ่งเหล่านี้เลย คนที่มีพื้นฐานการศึกษาอย่างน้อยมีพรรคพวกเพื่อนฝูงที่มีครูอาจารย์ต่างๆ มีสายสัมพันธ์กันอยู่อาจจะไปเชื่อมโยงกันได้ การต่อยอดธุรกิจชุมชนจะเหนื่อยหน่อย แต่ก็ยังดำเนินการได้ ถ้าเรา่วมคิด เราไปเยี่ยมคน โรงพยาบาลเป็นนิวฟรังก์นี้ต้องเข้าห้องผ่าตัดแล้ว มีคำราเขียนไว้จากการใช้สมุนไพร คนเป็นนิวใช้สารสกัดเข้าไปในไส้แดงกว่าให้กินคืนนี้เลย เอาไปย่างไฟเสียบหน่อยแล้วให้กิน ฟรังก์นี้หมอมะไล่ให้ออกจากโรงพยาบาลเลยไม่ต้องผ่าตัด เนื่องจากหายเป็นนิวทันที การรักษาที่โรงพยาบาลไปยิงเลเซอร์ครั้งละ 30,000 บาท พ่อแม่ขายเงาะขายทุเรียนเป็นปียังไม่ได้เลย ไปซื้อเครื่องเลเซอร์อีกเท่าไหน ใช้ภูมิปัญญาไม่มากเลยก็หายแล้ว ภูมิปัญญาไทย มีอีกหลายอย่าง ทั้งนี้ยกตัวอย่างว่า เราขาดคุณต่างชาติเท่าไหนแล้วเราจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้อย่างไร เป็นนิว 1 เม็ด ต้องขายนา 3 แปลง ชุมชนจะเอาทุนที่ไหนไปต่อรองต่อสู้ ในที่สุดชุมชนก็อ่อนแอ การจัดการก็ท้อแท้ กำลังใจที่จะสู้ก็ไม่มีเพราะคนที่ไปเรียนมาทั้งหมดไม่มีใครช่วยเขาได้เลย ไม่มีความรู้อะไรเรื่องภูมิปัญญาของชุมชนเลย หลักสูตรน่าจะมีอะไรหลายๆอย่าง ที่เราไม่ต้องการใช้ยาต่างประเทศมีอยู่หลายตัว ยกตัวอย่าง เช่น คนเป็นบิด กินยดฝรั่งเศสต้มสัก 6-7 ขอดก็หายแล้ว ใช้มะนาวจุ่มน้ำตาลเอาเม็ดออกเคี้ยวกินทิ้งเปลือกไม่เกิน 3 ครั้งหาย คนเป็นฝีในท้องใช้ลูกเห็บกปลาหมอบึงอกรรมทะเล เอาดัมกินรับรองหายขาดไม่กลับมาเป็นอีกเลย กินครั้งเดียวหายตลอดชีวิตเลย สมุนไพรมีหลายตัวที่เราไม่ต้องเสียค่า แต่ไม่มีถูกตัดออกหมดทางการศึกษา ฟังพาดตัวเองไม่ได้เลยแล้วชุมชนจะเข้มแข็งได้อย่างไร ถ้าราชภัฏจะมีส่วนร่วมส่งเสริมด้านธุรกิจเราต้องแก้องค์ความรู้ด้วย ให้เห็นคุณค่าของอะไรที่เป็นภูมิปัญญาชุมชนที่ยังตกค้างอยู่ ควรรวบรวมให้การศึกษาและกลับไปเอาความรู้ไปเขียนไว้กับชุมชน และเขานำไปใช้ได้ทันที เช่น ตะขบกัดดำหัวหอมพอกก็หายแล้ว เราจะนำชุมชนให้เข้มแข็งการศึกษาต้องมีส่วนช่วยในการผลักดันชุมชน ให้มีความรู้ในการพึ่งตนเอง ความรู้จากคนนอกเข้าไปสมทบกับความรู้ที่ชุมชนมีอยู่ ประโยชน์จะให้กับสถาบันการศึกษาบรรลุเป้าหมาย ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้ ความรู้ที่สถาบันการศึกษาให้ไปชุมชนก็นำไปใช้ประโยชน์ได้ ประเทศชาติจะลดการเสียค่า การมองธุรกิจชุมชนมองหลายด้าน การพัฒนาสิ่งแวดล้อม เช่น การลดสารเคมีที่จะไปทำลายสมุนไพร การกระตุ้นเรื่องสมุนไพรทำให้สิ่งแวดล้อมดีขึ้น เสียคุณค่าการค่าน้อยลง ตอนนี้เราต้องการทำธุรกิจชุมชน เราต้องการซื้อสินค้าใหญ่ๆแล้วนำมาแบ่งขายเอง ไม่ต้องเปลืองวัสดุอุปกรณ์ค่าใช้จ่าย การมองปัญหาและแก้ปัญหาให้เชื่อมโยงกัน เรียกว่า “**ธรรมวิจัย**” คือ วิเคราะห์วิจัยว่ามีผลกระทบส่วนใดบ้าง แล้วจึงนำออกไปสู่การกระทำ ไม่ใช่วิจัยเข้าห้องแล็บแล้วจบตรงนั้นเข้าแฟ้ม การกล่าวถึงกระบวนการทางการศึกษาโยงไปถึง

ธุรกิจ การทำงานกับชุมชนเหมือนเรือออกทะเล คนไม่ถูกนิทาไม่มีในโลก คนทำงานชุมชนต้องมีหลักธรรมคิดละเอียดเห็นข้อดีข้อเสียมีความอดทน ต้องทำใจให้เข้าสู่ธรรมชาติ วางใจให้ได้ คิดตาเป็นเช่นนั้นเอง เราต้องทำคืออยู่แต่พอดีมีความสุข เราต้องสงสารชาวบ้านที่ต้องเก็บเงินมาใช้หนี้สาธารณะ คนทำงานกับชุมชนต้องมีสุขร่วมกัน มีทุกข์ร่วมกัน ต้องฟื้นฟูวัฒนธรรมที่ดีขึ้นมา ถ้าชุมชนไม่เข้มแข็ง การเมืองจะเล่นอย่างนี้ต่อไป ชุมชนไม่มีอะไรสำเร็จรูปดีรัตนตลอดเวลา ถ้าพวกเราที่เป็นนักวิจัยชุมชนเห็นประโยชน์ร่วมกัน ของชุมชน ทำงานโดยไม่ท้อใจ ไม่ถอดใจชุมชนทำได้เปิดเผยด้วยความซื่อสัตย์ ไว้วางใจกัน เป็นกัลยาณมิตรที่ดีการจัดการจัดการต้องให้เห็นปัญหาและจัดการแก้ปัญหาให้ได้ ต้องสร้างคนในชุมชนให้เชื่อถือกันเองและรักษาความดี ธรรมะในข้อจากจะ คือ สงบอารมณ์ อดทน ถูกด่าก็อดทน เพื่อทำประโยชน์ให้แก่ชุมชน ในปัจจุบันคนชั่วมีน้อย คนดีมากแต่คนเสียสละหายากมากเนื่องจากกลัวถูกด่ากลัวถูกว่า ผู้นำชุมชนต้องอดทนมาก เหตุผลของการทำวิจัยเพื่อสืบปัญหาเอาปัญหาจริงมาใช้ในการแก้ปัญหา ปัญหาใดไม่ต้องใช้ทุนในการแก้ไขใช้ภูมิปัญญาชุมชน วิจัยเป็นทุนที่ชุมชนใช้เอง วิจัยใดต้องใช้ทุนงบประมาณ วิจัยใดต้องใช้บุคคลอื่น การวิจัยเพื่อหมดสิ้นปัญหาลิ้นทุกข์ของชุมชน ชุมชนได้ประโยชน์ ปัจจุบันสภาพมาสอนธรรมโดยไม่ต้องบรรยายแต่ให้ปฏิบัติจริงขอจบการบรรยาย เจริญพร

หมายเหตุ * ผู้ก่อตั้งกลุ่มสังฆะธรรมพิสัยจังหวัดตราด ในวันประชุมพัฒนาโครงการงานวิจัยชุมชนเรื่องการพัฒนาธุรกิจชุมชนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงที่ศูนย์การเรียนรู้กลุ่มสังฆะธรรมพิสัยจันทร์บุรีในวันที่ 8 เมษายน 2545

การพัฒนาที่ยั่งยืนประสบความสำเร็จ คนต้องมีจริยธรรม พระธรรมปิฎก (2543 : 87) การแก้ปัญหาการพัฒนาทุกอย่างจะเป็นไปได้หรือไม่ก็เป็นเรื่องของปัญหาจริยธรรมทั้งนั้น เป็นปัญหาทางจริยธรรมตั้งแต่ระดับบุคคลไปถึงระดับประเทศและระดับสังคม แล้วมนุษย์ก็ทำทำอะไรจนที่ปัญหาจริยธรรมแก้ปัญหาไม่ได้เพราะขาดจริยธรรมอย่างเดียวความหวังของมนุษย์ในการแก้ปัญหาอยู่ที่การพัฒนามนุษย์ให้เป็นอิสระที่แท้จริงได้

พระธรรมปิฎก (2543 : 215) กล่าวว่าคุณลักษณะของจริยธรรมในการทำงานกับชุมชนต้องแสดงถึงหลักแห่งธรรมวินัยด้วย ถ้าขาดธรรมวินัยจะเกิดผลร้าย คือ มีการช่วยเหลือกันระหว่างบุคคล จนกระทั่งมองข้ามกฎเกณฑ์กติกาของสังคม อันนี้จะเห็นได้ในทางสังคมที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นใหญ่คนที่มีความใจต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาก จนแม้แต่จะละเมิดกฎเกณฑ์กติกาที่ไม่เอาใจใส่ มองข้ามไปเลย ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์กติกาเหล่านั้นทำให้หลักการทั้งในความจริงของธรรมชาติและในสังคมมนุษย์ เรียกว่า ธรรมวินัย เลื่อนรางจางหายไป กลายเป็นหมู่มนุษย์ไม่ปฏิบัติตามธรรมวินัย เหมือนกับร่วมกันสมคบกันทำลายตัวธรรมวินัยลงไปเสีย แล้วผลร้ายก็จะเกิดแก่สังคมของมนุษย์เองในระยะยาว

การเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนการทำงานวิจัยภาคสนาม

การเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนการทำงานวิจัยภาคสนาม จะต้องมีการเตรียมการที่ดี มีการวางแผนที่ดี ซึ่งการวางแผนเป็นเรื่องของการเตรียมการหรือการคาดการณ์ไว้ล่วงหน้านั่นเอง โดยเฉพาะการทำงานกับชุมชน ผู้ปฏิบัติหรือผู้ที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมีการเตรียมการอย่างรอบคอบและรอบด้าน เนื่องจากการทำงานกับชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับคนจำนวนมากและหลากหลาย ดังนั้น นักพัฒนาทุกระดับต้องตระหนักถึงความรู้ ความเข้าใจในปรัชญา หลักการ วิธีการทำงานพัฒนาชุมชน เพื่อไม่ให้มีผลกระทบจากการทำงานภายหลัง ซึ่ง สนั่น เฟิงเหมื่อน(2546 : 137-140) ได้เสนอการเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนลงภาคสนามใน 3 เรื่องหลัก ดังนี้

1. การเตรียมใจ

การเตรียมใจสำหรับการทำงานเป็นเรื่องที่สำคัญเพราะสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ต้องใช้คือ หัวใจไปทำงาน นั่นคือ นักวิจัยต้องมีความรัก ความสนใจ ความตระหนักในงานที่ทำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1.1 การยอมรับและมีความเชื่อในปรัชญาการพัฒนาชุมชน อันประกอบด้วย

1.1.1 ยึดถือคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาชุมชน

1.1.2 คนมีเกียรติและศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

1.1.3 คนนั้นฝึกฝนได้และต้องฝึกฝน

1.1.4 คนนั้นเปลี่ยนแปลงได้

1.1.5 คนนั้นพัฒนาได้

1.2 กระทบทัศนคติในการทำงาน

1.3 การปรับเปลี่ยนตนเอง

2. การเตรียมทางด้านร่างกาย

3. การเตรียมทางด้านเทคนิคหรือการใช้เครื่องมือการทำงานกับชุมชน

3.1 เทคนิคที่ใช้สำหรับการทำงานกับชุมชนที่นิยมใช้ในปัจจุบัน ได้แก่

3.1.1 การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA)

3.1.2 การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA)

3.1.3 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR)

3.1.4 การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA)

3.1.5 การวิเคราะห์ระบบนิเวศเกษตร (Agro – ecosystem Analysis - AEA)

3.1.6 การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน (Soft System Analysis - SSA)

3.1.7 เทคนิค A – I – C (Appreciation Influence)

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการทำงานกับชุมชนที่จะทำให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ได้แก่

3.2.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน

3.2.2 การใช้แผนที่ความคิด

3.2.3 ปฏิทินฤดูกาล

3.2.4 ผังการไหลเวียนของทรัพยากร

3.2.5 การแสดงบทบาทสมมติ

การพัฒนาเครือข่ายการวิจัยชุมชน

การพัฒนาเครือข่ายวิจัยชุมชน เป็นความพยายามอีกระดับหนึ่งที่จะให้เกิดการประสานเชื่อมโยงการวิจัยชุมชนทั้งในพื้นที่เดียวกัน และระหว่างพื้นที่ เพื่อให้เกิดการสานพลังในทุกมิติในการที่จะใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาชุมชน ชุมชน และประเทศชาติได้อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

1. เทคนิคการสร้างความร่วมมือกับชุมชน

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน โดยทั่วไปอาจเกิดได้ใน 2 ลักษณะ คือ องค์การภาครัฐมีส่วนให้เกิดการริเริ่ม กับเครือข่ายที่เกิดเองโดยธรรมชาติโดยประชาชนรวมตัวกันเอง จากประสบการณ์พบว่าแนวทางเราไม่ค่อยประสบความสำเร็จ แต่แนวทางหลังจะได้ผลและมีความยั่งยืนเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามในฐานะที่ผู้เขียนเป็นบุคคลหนึ่งทำงานในองค์กรภาครัฐ ประสบการณ์จากการทำงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนก่อให้เกิดบทเรียนสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการวิจัยกับชุมชนในหลายรูปแบบ หลักการสำคัญที่ใช้ได้ผลดี คือ การร่วมมือกันทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยมีการร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันตรวจสอบประเมินและใช้ผลเพื่อการปรับปรุง พัฒนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รูปแบบการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนที่สำคัญมี ดังนี้

1.1 การร่วมมือกับองค์กรชุมชนในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนตัวอย่างการร่วม

ทำงานกับองค์กรชุมชนเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ การหนุนเสริมให้มีการวิจัยควบคู่กับโครงการที่ต้องทำอยู่แล้ว โดยมีการส่งเสริมทั้งเชิงวิชาการ และการเชื่อมโยงกับแหล่งทุน

1.2 การร่วมกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการ การร่วมกิจกรรมในชุมชนนอกจากจะสร้างความคุ้นเคยเป็นกันเองกับชุมชนแล้ว ยังเป็น โอกาสที่เราจะได้ศึกษาสถานภาพชุมชน ด้วยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมตัวอย่างกิจกรรมชุมชน เช่น การทำบุญวันเข้าพรรษา ทอดกฐิน บวชพระ เป็นต้น

1.3 การร่วมเวทีประชาคมวิจัย ในเวทีประชาคมวิจัยจะประกอบด้วยประชาคมทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนที่สนใจการวิจัยเพื่อชุมชน ในการจัดเวทีประชาคมแต่ละครั้งจะมีการวางแผนอย่างชัดเจนว่ามีวัตถุประสงค์หลักอย่างไร เช่น ถ้ามุ่งเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย หรือพัฒนาโครงการวิจัยด้านใดก็จะเชิญผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เกี่ยวข้องที่จะมีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้ที่จะมีส่วนหนุนเสริมให้เกิดความสมบูรณ์ในเรื่องที่ผู้สนใจ ศึกษาาร่วมเวทีประชาคมด้วย ซึ่งจะช่วยให้การพัฒนาโจทย์วิจัยแนวทางหาคำตอบหรือ โครงการมีความชัดเจน เป็นประโยชน์และเป็นไปได้ การร่วมเวทีประชาคมวิจัยจะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือได้อย่างดี

1.4 การจัดเสวนากลุ่มย่อย ในบางครั้งชาวบ้านหรือผู้สนใจมาร่วมเวทีประชาคมวิจัยมาร่วมเรียนรู้และอยากวิจัยบ้าง แต่ไม่แน่ใจว่าจะเริ่มต้นอย่างไรดี กรณีนี้ก็จะใช้วิธีนัดหมายเป็นกลุ่มย่อย โดยเชิญผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมวงเสวนากัน เมื่อได้ร่วมกันวิเคราะห์ประเด็นปัญหาหรือ โจทย์วิจัยที่ชัดเจนพอสมควรแล้วจึงนำไปเสนอในเวทีประชาคมวิจัย เพื่อให้ได้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมทั้งได้แนวทางใน การพัฒนาโครงการวิจัยที่ดี ต่อไป

1.5 การประเมินสถานภาพองค์ความรู้ในชุมชน การร่วมมือกับชุมชนเพื่อศึกษาบริบทชุมชน สภาพ ศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค และวิสัยทัศน์การพัฒนาชุมชน ควบคู่ไปกับการศึกษาความเพียงพอขององค์ความรู้ การร่วมกันวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการ และชุดของคำถามที่จะนำไปสู่คำตอบที่ช่วยให้ได้ความรู้ใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสู่เป้าหมายและวิสัยทัศน์ที่กำหนดเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนได้อย่างดี ซึ่งการจัดให้มีการประเมินสถานภาพองค์ความรู้ในชุมชน อาจเป็นการเริ่มต้นโดยชุมชนเองหรือมหาวิทยาลัยเป็นผู้เริ่มก็ได้แต่ต้องเป็นการร่วมกันคิด ร่วมกันทำตั้งแต่เริ่มต้นจนเกิดชุดของ โจทย์วิจัย เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยและร่วมมือกันทำวิจัยด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

1.6 การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน การทำวิจัยลักษณะนี้ถ้านักวิจัยไม่ใช้คนในชุมชน จำเป็นต้องมีการเตรียมการเพื่อสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนก่อนดำเนินการวิจัย ซึ่งมี

เทคนิควิธีการหลากหลายรูปแบบขึ้นกับสถานการณ์ โอกาส หรือ บริบท เช่น อาจใช้การเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้น หรือร่วมกิจกรรมต่างๆ ตามแนวทางในข้อที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเมื่อถึงขั้นดำเนินการวิจัยก็ต้องยึดหลักการร่วมมืออย่างเท่าเทียมกันมีการส่งเสริมเกื้อกูลกันให้ได้ทำงานเต็มตามศักยภาพ ร่วมทั้งมีการส่งเสริมพัฒนาศักยภาพซึ่งกันและกันควบคู่ไปด้วย

2. กรณีตัวอย่างการสร้างความร่วมมือกับชุมชนเพื่อการวิจัยชุมชน

การสร้างความร่วมมือกับชุมชนไม่มีกระบวนการที่เป็นสูตรสำเร็จแต่มีหลักการสำคัญ คือ ความจริงใจและความตั้งใจจริงที่จะร่วมมือกันทำงานเพื่อเป้าหมายที่เป็นประโยชน์สู่การพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม

จากประสบการณ์ในบทบาทของอาจารย์มหาวิทยาลัย กรณีการพัฒนา โจทย์และโครงการวิจัยร่วมกับชุมชน มีทั้งลักษณะการร่วมมือกับชุมชนระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด กรณีตัวอย่างโดยสังเขป) กรณีความร่วมมือระดับตำบลมีดังนี้

โครงการวิจัยเรื่อง “.....”

จุดเริ่มต้น

.....

เวทีวิเคราะห์ปัญหาและโจทย์วิจัย

.....

เวทีพัฒนาโครงการวิจัยและกิจกรรมสนับสนุน

.....

กระบวนการสร้างเครือข่ายการวิจัยชุมชน

.....

การพัฒนาเครือข่ายการวิจัยชุมชนเป็นกลไกหนึ่งซึ่งมีความสำคัญต่อการสานพลังปัญญาเพื่อการพัฒนาชุมชนและประเทศชาติการปฏิบัติพันธกิจขององค์กร โดยใช้วิจัยเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนางานในลักษณะของการบูรณาการให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นพันธกิจที่ยิ่งใหญ่ เป็นเป้าหมายที่ต้องดำเนินงานและจำเป็นต้องปฏิบัติด้วยความสามารถ ความฉลาด และรอบรู้อย่างเต็มศักยภาพด้วยความจริงใจในการที่จะประสานความร่วมมือกับทุกฝ่ายบนพื้นฐานของการยอมรับในคุณค่าและความสำคัญในศักยภาพของทุกคนเพื่อให้สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ มีการบูรณาการพันธกิจกับการวิจัย ให้ประสานสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรมต่อเนื่องและยั่งยืน

การบริหารโครงการวิจัยเพื่อชุมชน

การบริหารงานวิจัยเพื่อชุมชน(Community – Based Research Management)ที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม(Participatory Action Research) มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้บริหาร โครงการวิจัยต้องทำความเข้าใจในองค์ประกอบของการบริหารงานวิจัยเพื่อชุมชน 2 ส่วน คือ

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับแนวความคิด เป้าหมาย และหลักการของงานวิจัยเพื่อชุมชน เป็นเรื่องของการจินตนาการเพื่อสร้างชุมชนและสังคมแห่งอนาคตที่พึงปรารถนา เป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นเรื่องของนามธรรม เป็นสิ่งที่นักบริหารงานวิจัยควรคำนึงถึง เพื่อให้การปฏิบัติงานในเชิงการบริหาร โครงการบรรลุเป้าหมายของการทำงานอย่างแท้จริง และที่สำคัญการออกแบบเครื่องมือวิธีการและแนวปฏิบัติทางการบริหารงานวิจัยเพื่อชุมชนต้องสอดคล้องกับแนวคิด เป้าหมายและหลักการด้วย

2. เป็นเรื่องเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติในการบริหาร โครงการวิจัยเพื่อชุมชน เป็นการสร้างรูปธรรมที่ดำเนินงานจริงผ่านการประเมินความเป็นไปได้และความจริงเป็นที่สอดคล้องกับแนวความคิดเป้าหมายและหลักการในส่วนแรก ส่วนของแนวปฏิบัตินั้นสามารถที่จะปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและองค์กร และเงื่อนไขของแต่ละชุมชนแต่ละชาติพันธุ์ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม

องค์ประกอบทั้ง 2 ส่วน มีความสำคัญและสัมพันธ์กันโดยตรง โดยเฉพาะในส่วนแรก ซึ่งเป็นเรื่องของเบื้องหลังความคิดทั้งหมดและคุณค่าความหมายต่างๆ ของเรื่องนั้นๆ ที่ต้องการให้เกิดขึ้นหรือก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อรังสรรค์สังคมในสังคมเป็นที่ปรารถนาของทุกคน เนื่องจากที่ผ่านมาสังคมไทยให้ความสำคัญกับการยึดติดรูปแบบหรือรูปธรรมที่พบเห็นด้วยสายตาค่อนข้างมาก และมักจะนำเอารูปแบบวิธีการเหล่านั้นมาใช้หรือมาปฏิบัติหรือมาส่งเสริมสนับสนุน โดยไม่ได้ศึกษาเบื้องหลังความคิดดังกล่าวว่ามีความหมายอย่างไร และทำอย่างนั้นเพราะอะไร เพื่ออะไร การดำเนินงานในลักษณะดังกล่าวเป็นการคิดกันแบบง่าย ๆ และก่อให้เกิดความผิดพลาดในแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงที่ผ่านมา ผลลัพธ์จากการพัฒนาจึงค่อนข้างล้มเหลวและฉาบฉวย เนื่องจากเราไปลอกเลียนแบบต่างชาติมาใช้ ซึ่งเราเลือกใช้ในส่วนที่เป็นรูปแบบค่อนข้างมาก ในขณะที่ส่วนของแนวความคิดเป้าหมายและหลักการต่างๆ เราให้ความสำคัญกันน้อยมาก

ดังนั้นผู้บริหารงานวิจัยในฐานะที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดกระบวนการกระตุ้นกลุ่มคนในชุมชนและสังคมให้เกิดการสร้างปรากฏการณ์ใหม่เพื่อการ

เปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อชุมชนร่วมกัน จึงควรให้ความสำคัญกับเรื่องแนวความคิดและเป้าหมายสู่ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคมให้มากและต้องสร้างรูปธรรมหรือต้นแบบต่างๆที่สามารถชี้แนะหรือเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมแห่งอนาคตได้

1. แนวความคิดและเป้าหมายการวิจัยเพื่อชุมชน

งานวิจัยเพื่อชุมชนมีแนวความคิดและเป้าหมายใหญ่ ๆ อยู่ 3 ประการ คือ

1.1 คน เป็นเรื่องของ การ สร้างคน การพัฒนาศักยภาพบุคคล ในแง่การพัฒนาความคิด ทั้งมโนทัศน์ วิสัยทัศน์ และกระบวนการทัศน์ใหม่ต่อการพัฒนาสังคมที่มีพื้นฐานสอดคล้องรับกับสังคมแห่งการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นการมองมนุษย์ทุกคนอย่างมีคุณค่ามีศักยภาพมากกว่าการยึดถือปัจเจกชนเป็นที่ตั้ง การมองเรื่องการพัฒนาแบบองค์รวมมากกว่าการแยกส่วนการให้ความสำคัญกับการระดมความคิดและการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลหรือการให้ความสำคัญกับข้อมูลความรู้ ความจริงอย่างเป็นทางการตัดสินใจมากกว่าการใช้ความรู้สึกส่วนตัว การทำงานเป็นทีม รวมถึงการพัฒนาขีดความสามารถในกระบวนการวิจัย เช่น การวิเคราะห์ปัญหาและการวางแผน การประชุมอย่างมีส่วนร่วม การบันทึกข้อมูล การจับประเด็นและการเชื่อมโยงข้อมูล การวิเคราะห์และการสรุปข้อมูล การจัดระบบฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาชุมชน การประสานศักยภาพภายนอกมาหนุนเสริมการทำงาน เป็นต้น

1.2 ความรู้ เป็นเรื่องของ การสร้าง สังคมความรู้แห่งอนาคต ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน หมายถึง กระบวนการตัดสินใจหรือดำเนินการใดๆของชุมชน สังคมและประเทศที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรู้ความจริงอย่างเป็นทางการเป็นผลและการมีส่วนร่วมจากทุกคนโดยเฉพาะกลุ่มคนระดับรากหญ้า ไม่ใช่มาจากการใช้ความคิดเห็นส่วนตัวของคนบางกลุ่มในการตัดสินใจหรือกระทำการใดๆ ที่เป็นเรื่องของส่วนรวม โดยอาศัยอำนาจหน้าที่เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ขณะเดียวกันเป็นการสร้างความรู้ให้เกิดขึ้นอย่างหลากหลายนำไปแก้ไขปัญหามุมชนและปัญหาสังคม และการยกระดับความรู้สู่การสร้างแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ จากฐานราก (Grounded Theory) เพื่อเป็นต้นแบบในการศึกษาวิจัยและการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมอนาคต

ดังนั้น แหล่งความรู้ใหม่ไม่ใช่มาจากตำราต่างชาติแต่เพียงแหล่งเดียวหากแต่มาจากองค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชนเป็นพื้นฐานสำคัญในการเรียนรู้ของสังคมทุกระดับผ่านกระบวนการศึกษา กระบวนการวิจัย และกระบวนการพัฒนาประเทศ และที่สำคัญเป็นกระบวนการที่สร้างความเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแห่งการค้นหาคำจริงของคน เนื่องจากความรู้ในความจริงเป็นความหมายใหม่แห่งความเท่าเทียมกันของคนในสังคมแห่งอนาคต เพราะเป็นที่มาของการรักษาผลประโยชน์และการได้ซึ่งผลประโยชน์ของตัวเองและส่วนรวม

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

1.3 เครื่องมือและการเรียนรู้ เป้าหมายระยะยาวแล้วก็เป็นเพื่อที่จะพัฒนาสังคมใหม่ให้เป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ เป็นการสร้างสังคมแห่งความจริงที่มีความเป็นเหตุเป็นผล เป็นสังคมแห่งการค้นหาและค้นพบความรู้ความจริงอย่างมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนอย่างหลากหลายทั้งใน กระบวนการศึกษารวบรวมข้อมูล การวิพากษ์วิจารณ์ การหาข้อสรุปและการตัดสินใจ โดยเน้นการพัฒนาจากฐานข้อมูลชุมชนของคนชุมชนเพื่อคนชุมชนและโดยคนชุมชนอย่างหลากหลายเป็นสำคัญ ซึ่งจะนำไปสู่การหนุนช่วยระหว่างกัน การดึงศักยภาพที่หลากหลายมาหนุนเสริมการพัฒนาชุมชนและประเทศ การมองเป้าหมายส่วนร่วมมากกว่าเป้าหมายของบุคคลและคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ลดช่องว่างและข้อขัดแย้งอันเกิดจากข้อจำกัดและเงื่อนไขต่างๆ ในกระบวนการพัฒนาของแต่ละองค์กรและหน่วยงาน

2. หลักการวิจัยสำคัญของงานวิจัยเพื่อชุมชน

หลักการสำคัญของการทำงานวิจัยเพื่อชุมชน คือ “งานวิจัยต้องแก้ปัญหาชาวบ้านได้” โดยมีสมมุติฐาน 3 ประการ ดังนี้

2.1 ปัญหาและโจทย์วิจัยต้องมาจากชาวบ้าน หรือเป็นความต้องการของชาวบ้าน

2.2 มีปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหา หรือมีการทดลองดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาโดยใช้ความรู้ที่ศึกษาร่วมกันมาใช้วางแผนงาน

2.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือชุมชนร่วมกระบวนการวิจัยหรือชาวบ้านร่วมทีมวิจัย

3. แนวปฏิบัติในการบริหารโครงการวิจัยเพื่อชุมชน

มีแนวทางปฏิบัติดังนี้

3.1 การบริหารทีมงานวิจัย และชุมชนวิจัย

งานวิจัยเพื่อชุมชนที่ใช้กระบวนการเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนั้น มีความเกี่ยวข้องกับคนหลายกลุ่ม ทั้งทีมวิจัย และชุมชนที่ร่วมกระบวนการวิจัยในฐานะเป็นเจ้าของปัญหา และผู้ร่วมสร้างปรากฏการณ์ใหม่ในการแก้ปัญหาาร่วมกัน และกลุ่มคนภายนอกที่เชี่ยวชาญและเคลื่อนไหวงานวิจัยและพัฒนาสังคมในประเด็นที่เรากำลังศึกษาวิจัย

1. คุณสมบัติและทักษะความสามารถของงานวิจัย งานวิจัยแบบนี้ต้องใช้ทักษะและความสามารถที่หลากหลายผสมผสานกันกล่าวคือ ทีมงานวิจัยต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

1.1 ความสามารถในการวางแผนการทำงาน

1.2 ความสามารถในการจัดการและกระบวนการจัดเวที เพื่อให้เกิดการ

แลกเปลี่ยนตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

1.3 ความสามารถในการสรุปประเด็นหรือสาระสำคัญตลอดจนเชื่อมโยงประเด็นให้เห็นความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน

1.4 ความสามารถในการตั้งคำถามอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กันรวมถึงสามารถสรุปคำตอบให้เห็นความหมาย ความสำคัญ

1.5 ความสามารถในการเขียน ทั้งการเขียนแบบสรุปในระหว่างกระบวนการ และการเขียนรายงานหลังเสร็จสิ้นกระบวนการ

1.6 ความสามารถในการประสานบุคคลกลุ่มต่างๆซึ่งต้องพูดคุย สื่อความหมายที่ชัดเจนถึงหลักการและเหตุผลด้วยความสุภาพไม่ยั่วยุให้เกิดความขัดแย้งในอารมณ์กับผู้คนที่หลากหลายและแตกต่างกัน

1.7 ความรู้ในเชิงประเด็นเนื้อหา และกระบวนการพัฒนาสังคม

2. การแบ่งบทบาท มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการทำงานวิจัยเพื่อชุมชน ดังนี้

2.1 งานประสานงาน ทั้งการประสานงานภายนอกและการประสานงานภายในชุมชน และเป็นลักษณะของการเตรียมการก่อนการดำเนินกิจกรรมวิจัยและพัฒนาต่างๆ เพื่อให้มีความพร้อมทั้งชุมชนวิจัยและทีมสนับสนุน

2.2 งานกระบวนการ การจัดการกระบวนการวิจัยและพัฒนา ร่วมกับชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มากที่สุด เป็นการจัดการกระบวนการทั้งการวางแผน การดำเนินการ การวิเคราะห์ การติดตามประเมิน และการสรุปผล เพื่อให้สามารถตอบคำถามวิจัยจากผู้เข้าร่วมกระบวนการทั้งหมดให้ได้มากที่สุด

2.3 งานสรุปผล ประมวลความรู้และการจัดทำรายงานวิจัย เป็นเรื่องของงานเขียนทั้งหมด ทั้งการเขียน โครงการวิจัยเสนอแหล่งทุนการสรุปกิจกรรม และการสรุปผลงานวิจัย แม้ว่าจะใช้กระบวนการวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมก็ตาม งานเขียนถือว่ามีความสำคัญในแง่การสื่อความหมายเรื่องราวให้กับคนภายนอกได้รับรู้เข้าใจและเกิดพลังการเปลี่ยนแปลง

2.4 งานเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้ภายนอก เป็นการประสานการเรียนรู้กับภายนอก ทั้งในแง่เครือข่ายความรู้และรูปธรรมการแก้ปัญหาของชุมชน และเครือข่ายผู้นำหรือองค์กรชุมชนเพื่อสานพลังในการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาในระดับภาพรวมของสังคมต่อไป ทั้งนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานการใช้ความรู้เพื่อแก้ปัญหา

2.5 งานบัญชีและการเงิน เป็นการจัดการงบประมาณ โครงการวิจัยภายใต้กรอบแนวทางขององค์กรให้ทุนและตามแผนงานให้เกิดความถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้ และดำเนินการตามวันเวลาที่ปันข้อตกลงร่วมกัน ทั้งนี้อาจรวมถึงการให้ข้อคิดเห็น

ใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานจริงไปยังองค์กรแหล่งทุนเพื่อปรับปรุงแก้ไขระเบียบข้อบังคับต่างๆ ให้เหมาะสมกับชุมชนต่อไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันของทีมวิจัยและการบริหารจัดการของหัวหน้าโครงการและต้องรับทราบร่วมกันหรือเป็นข้อตกลงร่วมกันของทีมงาน

3. ค่าตอบแทนและระบบสวัสดิการต่างๆ มีความสำคัญมากในเรื่องของการสร้างแรงจูงใจในการสร้างสรรค์งานของทีมงาน ซึ่งลักษณะงานมีความยากลำบากอยู่แล้ว ประกอบกับการจัดระบบสวัสดิการและการเอื้ออำนวยความสะดวกในการทำงานทุกๆ ด้านให้กับทีมงาน ซึ่งจะส่งผลต่อการทุ่มเทเอาใจใส่ต่องานของทีมงาน และส่งผลต่อการบรรลุเป้าหมายการทำงานด้วยมี 3 รูปแบบ คือ

3.1 ค่าตอบแทนรายกิจกรรม เป็นวิธีการที่จัดการง่ายมีอิสระจากกันในเชิงการบริหารคน แต่จะวัดผลที่เกิดขึ้นพร้อมกับประเมินค่าตอบแทนเป็นครั้งๆ ไป ขึ้นอยู่กับคุณภาพและประเมินงานมี 2 ลักษณะคือ

3.1.1 ค่าจ้าง จัดจ้างตามปริมาณงานที่มอบหมาย

3.1.2 ค่าเบี้ยเลี้ยง ดูตามความรู้ความสามารถและภาระงานที่มอบหมาย

3.2 ค่าตอบแทนรายเดือน

เงินเดือน พิจารณาตามความรู้ความสามารถประสบการณ์และภาระหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในรอบเดือนและตลอดโครงการ

3.3 ระบบสวัสดิการทีมงาน

3.3.1 ค่าประกันชีวิต ทั้งการประกันอุบัติเหตุและการประกันสุขภาพ

3.3.2 การเสริมทักษะประสบการณ์ เช่น การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3.3.3 วัสดุ เครื่องมือ และอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น กล้องถ่ายรูปและเอกสารหนังสือ วัสดุสำหรับการเขียนและการบันทึกข้อมูล เป็นต้น

3.3.4 สวัสดิการด้านอื่นๆ กรณีที่มีการสร้างผลงานของทีมงาน

3.2 การประสานความร่วมมือและการดึงศักยภาพผู้เชี่ยวชาญมาหนุนเสริมงาน

จะเห็นว่าการดำเนินงานการวิจัยเพื่อชุมชนต้องให้ความรู้ความสามารถ และทักษะที่หลากหลายผสมผสานกันจึงจะทำให้การสร้างความรู้และการใช้ความรู้เพื่อแก้ปัญหา ชุมชนและปัญหาประเทศเป็นจริงและมีความสำเร็จมากขึ้น มีวิธีการ ดังนี้

1. จัดทำฐานข้อมูลบุคคลและกลุ่มคนที่เชี่ยวชาญในเรื่องที่เรากำลัง

ศึกษาวิจัย

ผู้บริหารงานวิจัยต้องรู้ให้ได้ว่าประเด็นที่เรากำลังศึกษาอยู่นั้น มีการดำเนินการที่ไหนดั้ง และใครกำลังดำเนินการอยู่บ้าง ทั้งในส่วนของนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ผู้นำชาวบ้านและองค์กรชุมชนหน่วยงานราชการ ทั้งในบริบทที่ใกล้เคียงกันและระดับประเทศ โดยจัดทำฐานข้อมูลไว้เพื่อให้สามารถติดต่อขอข้อมูลและการดึงศักยภาพคนมาช่วยหนุนงานได้สะดวกขึ้น การได้มาด้วยฐานข้อมูลเหล่านี้ อาจทำได้หลายวิธีตั้งแต่การสอบถามจากผู้รู้และการบอกต่อ การร่วมเวทีขับเคลื่อนวิจัยและพัฒนาทางสังคมอย่างต่อเนื่อง การศึกษาผลงานผ่านเอกสาร หนังสือและงานเขียนอื่นๆ ของผู้รู้เหล่านั้น โดยฐานข้อมูลระบุสาระสำคัญ ดังนี้

1.1 ชื่อ สกุล

1.2 ที่อยู่ติดต่อได้สะดวก พร้อมเบอร์โทรศัพท์

1.3 ที่ทำงาน หน่วยงาน/ องค์กร

1.4 ความสนใจและความสามารถ รวมถึงผลงานต่างๆ

2. การประสานงานและการพูดคุย

เมื่อทราบฐานข้อมูลเหล่านั้นแล้ว การประสานการพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ความติดกับท่านเหล่านั้นเป็นเรื่องสำคัญหลังจากนั้นเพื่อ

2.1 ขอหรือหยิบยืมข้อมูล เอกสารจากผู้รู้เพื่อมาศึกษาเพื่อปรับใช้กับงานของเราปฏิบัติ ดังนี้

2.2 ความคิดเห็นทั้งในเชิงเนื้อหาและกระบวนการทำงานในประเด็นและวิธีการที่เราต้องการจะทำ

2.3 หากเป็นไปได้เชิญมาเป็นที่ปรึกษาโครงการหรือร่วมทีมวิจัยในบทบาทใดบทบาทหนึ่งของทีมงาน

2.4 วางแผนระยะเวลายาวเพื่อดึงผู้รู้เหล่านั้นมาหนุนงานเป็นระยะๆ และหากเป็นไปได้ชวนท่านเหล่านั้นลงพื้นที่กับเราบ่อยๆ

3. การปฏิบัติต่อผู้เชี่ยวชาญและภาคีความร่วมมือ

เป็นการดูแลและอำนวยความสะดวกในเรื่องต่างๆ เพื่อให้ความร่วมมือและการหนุนช่วยกันแก้ปัญหาชุมชนและปัญหาประเทศมีความต่อเนื่องและยั่งยืน มีหลักปฏิบัติ ดังนี้

3.1 มีค่าตอบแทนให้ผู้ทรงคุณวุฒิเสมอเมื่อมีการช่วยงานของท่าน
เกิดขึ้น

3.2 การสรุปรงานสรุปบทเรียน โครงการต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญมาร่วม
ทุกครั้ง

3.3 สรุปรายงานในแต่ละช่วงส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิเสมอๆและควรสรุปข้อมูลให้ผู้ทรงคุณวุฒิรับทราบรับฟังเสมอๆเมื่อมีโอกาส

3.4 การมอบของขวัญของที่ระลึกให้กับผู้ทรงคุณวุฒิเมื่อท่านทำงานร่วมกับเราหรือวันสำคัญต่าง ๆ

3. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับพื้นที่วิจัยและประเด็นศึกษา

เพื่อตรวจเช็คข้อเท็จจริงบางอย่างให้สอดคล้องกับความเป็นไปในการดำเนินโครงการวิจัย โดยพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ทีมวิจัยชาวบ้าน เป็นการศึกษากลุ่มคนในพื้นที่วิจัยเพื่อดึงศักยภาพของทีมวิจัยชุมชน โดยศึกษาว่าเขามีประสบการณ์ทำงานมาอย่างไรหรือมีผลงานมาจากการทำงานที่ผ่านมาเป็นอย่างไร เคยมีความขัดแย้งกับกลุ่มคนอื่นในชุมชนอย่างไร แนวคิดทัศนคติ และพฤติกรรมในการทำงานร่วมกับชุมชนเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อความสอดคล้องกับแนวความคิดการวิจัยเพื่อชุมชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. ทรัพยากรธรรมชาติโดยรอบของชุมชน ทั้งพื้นดิน น้ำ และป่าไม้ ลักษณะของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ลักษณะอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพการเกษตร ทั้งนี้เพื่อดูว่าชุมชนมีพื้นฐานอาชีพอะไร เพื่อดูความเหมาะสมของโครงการวิจัยกับศักยภาพของพื้นที่ เช่น ถ้าพบว่ามีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์ตลอดปีโครงการวิจัยอาจจะเหมาะสมกับประเด็นทางด้านอาชีพการเกษตรและหากแหล่งน้ำเน่าเสียโครงการวิจัยอาจจะเหมาะสมกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ เป็นต้น

3. สภาพทั่วไปของชุมชน ได้แก่ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ป้ายบอกกิจกรรมต่างๆ อาคารสถานที่ ทั้งนี้เพื่อศึกษาว่า ชุมชนมีศักยภาพในด้านใดบ้าง เช่น หากพบว่าวัดมีความสวยงาม อาจสันนิษฐานได้ว่า พระในวัดเป็นที่ศรัทธาของชาวบ้านหรือชาวบ้านให้ความสำคัญกับการพัฒนาพุทธสถาน หรือคนในชุมชนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อมองแนวทางการดึงศักยภาพของชุมชนมาใช้ในการวิจัยเพื่อแก้ปัญหา

4. ความสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยศึกษาสภาพการผลิตว่าอยู่ในลักษณะของการพึ่งตนเองหรือการพึ่งพาภายนอก และการคมนาคมระหว่างชุมชนกับคนภายนอก ว่ามีความสะดวกสบายมากน้อยเพียงใด ซึ่งเป็นปัจจัยกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับคนภายนอก เช่น การผลิตเพื่อการค้าที่เชื่อมกับตลาดภายนอก เป็นต้น หากพบว่าชุมชนอยู่ห่างไกลจากเมือง การเดินทางไม่สะดวก โครงการวิจัยอาจไม่เหมาะสมกับเรื่องการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดภายนอก แต่อาจจะเหมาะสมกับเรื่องการผลิตเพื่อการพึ่งตนเอง เป็นต้น

5. ภาพรวมการจับ คลื่นวิจัยและพัฒนาของชุมชนและสังคมในประเด็นนั้นๆ เช่น ยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชนและประเทศเครือข่ายภาคประชาชน การศึกษางานวิจัยและพัฒนาในภาพรวมของชุมชนและประเทศว่า มีเรื่องเกี่ยวกับอะไรบ้างและได้ผลอย่างไร เพื่อรวบรวมข้อมูลให้เห็นความสัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่างงานวิจัยกับภาพรวมของชุมชนและสังคมในแง่ของการหนุนเสริมซึ่งกันและกันดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน

4. การพัฒนาโครงการวิจัย

การพัฒนาโครงการถือว่าเป็นปรากฏการณ์แรกที่ยิ่งซึ่งถึงความสำเร็จของการทำงานโครงการวิจัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับความคมชัดของการวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดประเด็นศึกษา การวางแผนงานวิจัย การออกแบบเครื่องมือและวิธีการต่างๆ ที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างความรู้เพื่อแก้ปัญหาที่มากที่สุด มีหลักปฏิบัติ ดังนี้

1. การวิเคราะห์ปัญหาและพัฒนาเป็น โจทย์วิจัย

ในการชวนคิดชวนคุยโดยการตั้งคำถามเพื่อค้นหาปัญหาจนกระทั่งเป็น โจทย์วิจัยนั้นเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุด และเป็นหัวใจสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนา โครงการ (ร้อยละ 50) เพราะหากวิเคราะห์บิดเบือนไปจากข้อเท็จจริงหรือขาดความคมชัด จะทำให้การกำหนดวัตถุประสงค์และกิจกรรมวิจัยเกิดขึ้นอย่างไร้ทิศทาง ทำให้ต้องกลับไปเริ่มต้นปรับแก้กันใหม่ทั้งโครงการในพื้นที่ หรือทีมวิจัยอาจคิดเองว่าเป็นปัญหา/ความต้องการของชุมชน ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนมีน้อย และอาจถึงขั้นยุติโครงการในระหว่างดำเนินงานได้ ดังนั้น ในเวทีพัฒนา โจทย์ร่วมกับชุมชนมีแนวทางที่เป็นขั้นตอน ดังนี้

1.1 ตั้งคำถามเพื่อชวนคุยเกี่ยวกับสภาพชุมชน และตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยเทคนิคการพูดคุย ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ มีความเป็นธรรมชาติ การใช้ภาษาชุมชน การตั้งคำถามที่เชื่อมโยงให้ชาวบ้านได้เล่าเรื่องราวเพื่อจับประเด็น

1.2 วิเคราะห์สภาพชุมชน ปัญหาที่แท้จริงที่เกิดขึ้น อาจมีหลายประการ ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน กระแสสังคม การเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่ได้ศึกษาไว้ตั้งแต่ต้น

1.3 ลำดับความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้น และเชื่อมโยงความสำคัญของปัญหาอย่างเป็นระบบ ซึ่งต้องอาศัยประสบการณ์ และความรู้ในการเชื่อมโยงเชิงประเด็น ทั้งนี้ อาจจะใช้ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆเข้ามาช่วย

1.4 ค้นหา/ วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อพิจารณาว่าสาเหตุของปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น อะไรที่สามารถแก้ไขได้ (รู้ว่าจะแก้อย่างไร) และอะไรที่แก้เองไม่ได้แต่อยากจะทำทางแก้ร่วมกัน

1.5 ปัญหาที่อยากแก้ร่วมกันแต่ไม่รู้จะแก้อย่างไรในข้อ4) นั้นแหละ คือ สิ่งที่จะต้องพัฒนาต่อเป็น โจทย์วิจัย โดยยึดหลักการตั้ง โจทย์ว่าต้องมองไปในทิศทางที่ถูกต้อง มอง ตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่น การจัดตั้งร้านค้าชุมชน ไม่ใช่คิดว่าจะมุ่งค้ากำไรอย่างเดียวควรจะ นำสินค้าชุมชนมาจำหน่ายเพื่อการพึ่งพาตนเองนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป หรือในการจัดตั้งกลุ่ม ออมทรัพย์ควรเป็นการสร้างระบบการหมุนเวียนเงินภายใน มากกว่าการนำเงินไปหมุนเวียนในระบบ ภายนอก

1.6 ตีความ โจทย์จากเป้าหมายการวิจัย คือ สิ่งที่ชาวบ้านอยากให้เป็น อยากให้มันเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น (ภาพฝันของชุมชน) เช่น จะลดปัญหาหาเสพติดในชุมชน ได้อย่างไร

2. การพัฒนาโจทย์วิจัยให้เป็นข้อเสนอโครงการ (โครงร่างงานวิจัย)

หลังจากที่ได้โจทย์วิจัยแล้วขั้นตอนต่อไปก็คือ การพัฒนาให้เป็นข้อเสนอ โครงการวิจัยร่วมกัน ซึ่งใช้วิธีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยกับชุมชน ร่วมกับการสังเกตการณ์อย่างมี ส่วนร่วม โดยมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

2.1 ทบทวน โจทย์วิจัยร่วมกับชุมชน และผู้เกี่ยวข้องอีกครั้ง

2.2 ในเวทีแลกเปลี่ยนนั้นจะต้องจับรายละเอียดให้ครบทุกประเด็นเพื่อ การลงความเห็นและตัดสินใจร่วมกัน

2.3 แแตก โจทย์ย่อยๆ (สิ่งที่อยากรู้ อยากรวบรวม อยากทำความเข้าใจ และสามารถวัดได้) จากโจทย์ใหญ่เพื่อกำหนดเป็นวัตถุประสงค์ (เป้าหมายการวิจัย) และตั้งประเด็น การศึกษา

2.4 ตรวจสอบว่า โจทย์วิจัย วัตถุประสงค์ และประเด็นการศึกษาเป็น เรื่องเดียวกันหรือไม่ โจทย์หรือคำถามการวิจัยนั้นจะเป็นภาพรวมทั้งหมดที่ครอบคลุมวัตถุประสงค์ และประเด็นศึกษา ก่อน แล้วค่อยตั้ง โจทย์วิจัยก็ได้แล้วแต่ความถนัด

2.5 กำหนดขอบเขตการทำงาน ในเรื่องต่างๆ ดังนี้

2.6 การกำหนดวิธีการศึกษา/ กระบวนการศึกษาหรือกิจกรรมวิจัย อย่าง ละเอียดว่า จะใช้วิธีการแบบไหน ใช้เครื่องมืออะไรในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริงมากที่สุด จะวิเคราะห์ข้อมูลอย่างไรเพื่อนำไปสู่การวางแผนการแก้ไขปัญหา สรุปบทเรียนเพื่อให้ สามารถตอบ โจทย์วิจัยได้ หรือนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ได้ผลดีที่สุด

2.7 การกำหนดกลุ่มเป้าหมายว่าจะมีใครเข้าร่วมกระบวนการศึกษาวิจัย บ้าง ทำไมจึงเป็นกลุ่มนี้

2.8 กำหนดพื้นที่ศึกษาว่าเป็นที่หมู่บ้าน ที่ตำบล ที่สามารถทำงานได้

สะดวกที่สุด ไม่กว้างจนเกินไปทำให้การประสานงานและการดำเนินกิจกรรมเป็นไปอย่าง
ยากลำบาก หรือเล็กจนเกินไปทำให้ไม่สามารถวัดความสำเร็จได้

2.9 กำหนดทีมวิจัยหลัก พิจารณาว่ามีใครบ้าง มีความหลากหลายหรือยัง
ทั้งนี้ ควรเน้นตัวแทนจากกลุ่มที่กำลังประสบปัญหา และกลุ่มคน/ หน่วยงานที่สนับสนุนการ
แก้ปัญหาในชุมชน (องค์กรชุมชน และหน่วยงานภายนอก)

2.10 กำหนดผลที่คาดว่าจะได้รับ ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ ผลที่เกิดขึ้นตาม
ประเด็นศึกษา (ศึกษาอะไรก็จะได้อะไรในเรื่องนั้นๆ) และผลที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์
(ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์)

2.11 กำหนดระยะเวลาการดำเนินงานตลอดทั้งโครงการว่าควรเป็น
เท่าไร ตามปกติมักจะใช้เวลา 1-2 ปี โดยแบ่งเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ ช่วงแรก เป็นการศึกษารวบรวม/
วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาภายในชุมชนเพื่อหาวิธีการแก้ปัญหา และในช่วงที่ 2 ก็
จะนำวิธีการที่ได้จากช่วงแรกมาทดลองปฏิบัติการแก้ไขปัญหาพร้อมทั้งสรุปทบทวนว่าได้ผลดี
หรือไม่อย่างไร ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการที่ทำอยู่หรือไม่อย่างไร

3. จัดทำแผนปฏิบัติการ และวางแผนการใช้งบประมาณตามหลักการ
สนับสนุนของ สกว.ภาค เป็นพื้นฐาน หลังจากที่ได้กำหนดขอบเขตการทำงานร่วมกันแล้ว เพื่อให้
สามารถปฏิบัติได้จริง

4. ตั้งชื่อโครงการวิจัย ตามเนื้อหาโครงการทั้งหมดโดยระบุเป้าหมายในการ
แก้ปัญหา และกลุ่มคนที่จะแก้ปัญหา และพื้นที่ศึกษาวิจัย เช่น กระบวนการพัฒนาอาชีพของกลุ่ม
เยาวชนบ้านวังดิน อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

5. อธิบายความเป็นมาในการดำเนินโครงการวิจัยให้เห็นถึงสภาพชุมชน กลุ่ม
ที่จะทำการศึกษา สภาพปัญหาในชุมชนให้ชัดเจน ชุมชนเห็นอย่างไรต่อปัญหานั้นๆมันมี
ความสำคัญอย่างไร หากไม่แก้ไขจะส่งผลกระทบต่อชุมชนอย่างไร

5. องค์ประกอบข้อเสนอโครงการ

ชื่อโครงการ.....

1. ความเป็นมา (บริบทชุมชน สักยภาพชุมชน สภาพปัญหา ความต้องการของชุมชน)

.....

2. คำถามการวิจัย(ปัญหาที่อยากแก้ร่วมกันแต่ไม่รู้จะแก้อย่างไร).....

3. วัตถุประสงค์(เป้าหมาย/ ภาพฝัน / สิ่งที่อยากเห็น/ อยากให้เป็น).....

4. พื้นที่ดำเนินการวิจัย(ที่หมู่บ้าน/ที่ตำบล).....

5. ประเด็นศึกษา (คืออะไร).....
6. วิธีการศึกษา(เป็นอย่างไร).....
7. ระยะเวลาการศึกษา(ช่วง 1 และ 2).....
8. ผลที่คาดว่าจะได้รับ(เชิงวิจัยตามวัตถุประสงค์และเชิงพัฒนา).....
9. แผนปฏิบัติการและงบประมาณ.....
10. ทีมวิจัย/กลุ่มเป้าหมาย(เป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไรในชุมชน).....

การสร้างความรู้เพื่อการขับเคลื่อนงานพัฒนาและการแก้ปัญหาชุมชนนั้นจะเห็นว่าความรู้แต่ละประเภทแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกันและรับใช้การแก้ปัญหาที่ต่างกัน “ข้อมูลชุมชนนั้นมีอยู่อย่างหลากหลายและมีจำนวนมาก เราต้องเลือกศึกษาข้อมูลในประเด็นคำถามวิจัยที่ต้องการศึกษาเพื่อนำไปขับเคลื่อนงานพัฒนาที่ตั้งเป้าหมายไว้เท่านั้น” นอกเหนือจากข้อมูลในเชิงกระบวนการที่ต้องศึกษารวบรวมควบคู่กันไปรวมถึงข้อมูลการค้นพบขั้นสุดท้ายที่ต้องสรุปออกมาให้ได้เช่นกัน

การวิจัยเพื่อแก้ปัญหา ความสำคัญจะอยู่ที่ การตั้งคำถามในประเด็นปัญหาและประเด็นศึกษาให้ชัดเจนด้วย ภายใต้นี้คำถามที่ว่า “เราจะใช้ข้อมูลความรู้อะไรไปใช้ในการแก้ไข ปัญหา” ซึ่งเป็นคำถามในเชิงการหาประเด็นศึกษา โดยมีประเด็นคำถามที่ควรศึกษาอย่างน้อย 3 ประเด็น ดังนี้

1. ข้อมูลอะไรบ้างที่คนรับรู้แล้วจะทำให้คนเกิดจิตสำนึกหรือตระหนักในการแก้ปัญหา จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรม จนนำไปสู่การสร้างความร่วมมือและการหนุนช่วยแก้ปัญหาการตอบคำถามนี้อาจจะต้องขออนถามตัวเองว่า ที่ผ่านมาปรับเปลี่ยนความคิดและวิถีปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างของตัวเองเกิดจากอะไรหรือได้รับข้อมูลอะไรมา จึงทำให้เราเปลี่ยนแปลงได้ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการตั้งคำถามและการหาคำตอบในงานที่เราต้องการศึกษา

2. ข้อมูลที่สะท้อนภาพที่เป็นอยู่ในเรื่องนั้นๆ ว่ามีพัฒนาการมาอย่างไร หรือมีปรากฏการณ์ความรุนแรงของปัญหาอย่างไร มีผลกระทบของปัญหามากน้อยขนาดไหนหรือบอกได้อย่างไรว่า ปัญหานั้นวิกฤติจริงหรือมีรูปธรรมอย่างไร ที่บ่งชี้ว่าจะต้องได้รับการแก้ไข ปรับปรุงข้อมูลเหล่านี้จะนำไปสู่การวางแผนงานในการสร้างมาตรฐาน กฎเกณฑ์ เพื่อการป้องกัน และการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วม ทั้งในระดับชุมชน เครือข่ายและความร่วมมือจากภายนอก

3. ข้อมูลที่สะท้อนทางเลือกและทางออกของชุมชน ซึ่งมีการปฏิบัติอยู่แล้ว

ในระดับบุคคล ครอบครัว และกลุ่มคนในระดับชุมชนบนพื้นฐานที่ว่า “มนุษย์ย่อมมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆเสมอ” ข้อมูลเหล่านี้แม้ว่าจะเป็นจุดเล็กๆของชุมชนแต่ก็เป็นหน่ออ่อนของความเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวที่สำคัญมากในการสร้างทางเลือกให้กับชุมชนและสังคมให้มีโอกาสได้เรียนรู้และตัดสินใจเลือกตามความเหมาะสมและสภาพที่เป็นจริง

6. การวางแผนงานวิจัยอย่างมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการใช้ความรู้แก้ปัญหา ที่สำคัญการวางแผนงานควรให้ชาวบ้านมาร่วมวิเคราะห์แผนงานวิจัยเสมอ มีหลักพิจารณาในการวางแผนวิจัยดังนี้

1. การกำหนดกิจกรรมวิจัย เน้นกิจกรรมที่สามารถตอบคำถามและวัตถุประสงค์วิจัย การมีส่วนร่วมของกลุ่มคนที่หลากหลาย การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยและชุมชนวิจัยและกิจกรรมการแก้ปัญหา ทั้งการสร้างกลไกการแก้ปัญหาและการทดลองรูปธรรมการแก้ปัญหา
2. การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายการจัดกิจกรรมวิจัย เน้นการได้มาซึ่งข้อมูลที่ตอบคำถามวิจัยหรือวัตถุประสงค์วิจัยและกระบวนการแก้ปัญหา
3. การกำหนดช่วงเดือน วัน/เวลา ในการดำเนินกิจกรรมวิจัยคำนึงถึงวัฒนธรรมชุมชน ฤดูกาล และวิธีการผลิต เทศกาลต่างๆ และวันสำคัญทางศาสนา ควรเลือกวันเวลาที่มิผลกระทบต่อการทำมาหากินปกติของชาวบ้านน้อยที่สุด หรือเลือกช่วงเวลาที่ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมวิจัยได้มากที่สุด
4. การกำหนดกลุ่มคนเข้าร่วมกิจกรรมวิจัย คำนึงถึงกลุ่มคนที่เผชิญกับปัญหาและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหานั้นๆทั้งองค์กรชุมชนและหน่วยงานภายนอก
5. การกำหนดและเลือกผู้เชี่ยวชาญมาหนุนเสริมกิจกรรมวิจัย ประเมินว่าทีมงานขาดศักยภาพในเรื่องใดที่จำเป็นตั้งใช้ในกิจกรรมวิจัยนั้นๆแล้วดึงศักยภาพจากผู้เชี่ยวชาญมาช่วยงาน
6. การกำหนดเครื่องมือและวิธีการวิจัยเน้นเครื่องมือวิธีการที่เปิดและสร้างโอกาสให้ทุกคนได้คิดได้แสดงความคิดเห็นได้ทดลองดำเนินการและได้ฝึกฝนอย่างเต็มที่ ยกเว้นบางกิจกรรมที่เน้นเฉพาะแกนหลัก เช่น การเขียนโครงร่างงานวิจัย การสรุปข้อมูลและการเขียนรายงาน เป็นต้น

7. การกำหนดงบประมาณในการจัดกิจกรรมวิจัย เน้นการประหยัดสูงสุด ประโยชน์สูง การสนับสนุนจากองค์กรชุมชนและหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องเพื่อป้องกันความซ้ำซ้อนของการใช้งบประมาณ และเน้นความร่วมมือและหนุนเสริมจากภาคีที่หลากหลาย

8. การแบ่งความรับผิดชอบและการช่วยเหลือกัน เป็นการกำหนดบทบาทของทีมวิจัยและชาวบ้าน ว่าใครจะทำหน้าที่ในบทบาทอะไรในแต่ละกิจกรรม เช่น การประสานงาน การเตรียมชุมชน การเตรียมสื่อวัสดุที่ใช้ในกิจกรรม การจัดเวที การบันทึกข้อมูล การสรุปข้อมูล

ข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการไม่เป็นไปตามแผนงาน หรือไม่ เป็นไปตามเวลาที่กำหนด ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นกับโครงการหลายประการ เช่น

1. ลักษณะทางกายภาพในแต่ละพื้นที่และแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เช่น เกิดสภาพน้ำท่วมพื้นที่ที่ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้หรือชาวบ้านไม่สามารถมาเข้าร่วมกิจกรรมได้ ดังนั้นนักวิจัยต้องศึกษาสภาพพื้นที่ให้ละเอียดว่า ในแต่ละฤดูกาลพื้นที่มีสภาพเป็นอย่างไร มีสภาพน้ำท่วมในช่วงเดือนไหน ความแห้งแล้งอากาศร้อนในช่วงไหน เพื่อนำมาวางแผนกิจกรรมที่เหมาะสมในแต่ละฤดูกาล

2. วัฒนธรรมของชาติพันธุ์และหลักความเชื่อทางศาสนา เช่น ชาวมุสลิม ถือศีลอด ชาวไทยภูเขาลองปีใหม่ คนเมืองเหนือเล่นสงกรานต์ เป็นต้น ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ นักวิจัยต้องศึกษาให้ละเอียดว่าในช่วงเดือนไหนที่แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์มีประเพณีสำคัญที่ไม่สามารถทำกิจกรรมได้ เพื่อนำมาใช้ในการวางแผน

3. การผลิตและการเก็บเกี่ยว เช่น ชาวลำพูนกำลังเก็บลำไยขายเป็นช่วงที่ราคาดี ชาวอีสานกำลังปลูกข้าวฝนกำลังตกพอดี ชาวเกาะกำลังมีรายได้กับการรับส่งนักท่องเที่ยว เป็นต้น ทำให้ไม่สามารถทำกิจกรรมหลักๆได้ นักวิจัยต้องศึกษาให้ละเอียด เพื่อนำมาวางแผนการทำกิจกรรมวิจัย

4. การรวบรวมและการเก็บข้อมูล เช่น ไม่ได้อัดเทป สัมภาษณ์ เก็บข้อมูล ไม่ว่าจะเก็บข้อมูลอะไรหรือเก็บอย่างไร ไม่รู้ว่าจะต้องเก็บข้อมูลส่วนนี้ด้วยหรือไม่รู้ว่าข้อมูลสำคัญอย่างไร เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาพื้นฐานของนักวิจัยมือใหม่ที่มักพบบ่อยๆ ดังนั้น นักวิจัยต้องศึกษาและทำความเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ให้ถ่องแท้ก่อนเริ่มทำงานวิจัยเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนเก็บรวบรวมข้อมูลซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของการทำงานวิจัยในแง่ของหลักฐานข้อมูลเพื่อการอ้างอิงและการขยายผล

5. การวิเคราะห์การเขียนรายงาน เช่น วิเคราะห์ไม่ได้ใช้หลักอะไรใน

การวิเคราะห์ เขียนรายงานอย่างไร ไม่ต้องเขียนได้หรือเปล่า เหล่านี้เป็นปัญหาและเป็นคำถามที่เกิดขึ้นกับนักวิจัยมือใหม่เช่นกันและเป็นเรื่องใหญ่สำหรับคนไทยและประเทศไทยด้วยที่ประชากรส่วนใหญ่ไม่ชอบเขียนไม่ชอบวิเคราะห์สังเคราะห์แต่ชอบพูดชอบวิพากษ์วิจารณ์มากกว่า เป็นเรื่องของการปรับความคิดและพฤติกรรมใหม่ขงนักวิจัย ที่ไม่ใช่คิดอะไรแบบง่ายๆ ต้องฝึกฝนต้องเรียนรู้ต้องอ่านหนังสือ ต้องฟังมากๆ ทั้งจากหลากหลายเรื่องและหลากหลายกลุ่มคน

7. การวางแผนและการบริหารงบประมาณงานวิจัยเพื่อชุมชน

ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจและสังคมที่เม็ดเงินแห่งการพัฒนาประเทศมีจำนวนจำกัด ดังนั้นแนวทางในการใช้เงินเพื่อพัฒนาจึงเน้นหลักการใช้อย่างประหยัดที่ไม่ให้เกิดความเดือดร้อน ซึ่งในบางเรื่องอาจต้องใช้ร่วมกัน บางเรื่องอาจต้องหลอมรวมกัน บางเรื่องอาจต้องลด ละ เลิก หากไม่มีความจำเป็น และบางเรื่องอาจต้องเพิ่มเติมหากมีความสำคัญต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งแนวทางในการพิจารณาความเหมาะสมของการวางแผนงบประมาณต่อ โครงการวิจัย มีประเด็นพิจารณาดังนี้

1. ขอบเขตพื้นที่ โดยธรรมชาติแล้วการใช้งบประมาณในการสร้างงานวิจัยในพื้นที่ที่กว้างขวางย่อมใช้งบประมาณมากกว่าพื้นที่ที่แคบกว่า ซึ่งความเป็นจริงแล้วหมู่บ้านหนึ่งๆ สามารถจัดกิจกรรมที่เป็นทางการได้ไม่เกิน 3 ครั้งต่อเดือน เนื่องจากชาวบ้านมีงานหลายด้าน ยังเป็นช่วงฤดูกาลผลิตจะยังทำกิจกรรมได้ยากยกเว้นการสอบถาม สัมภาษณ์และการพูดคุยวงเล็กๆ ในช่วงเวลาตอนเย็นและกลางคืน และกิจกรรมตามกรอบประเพณีชุมชนซึ่งไม่ต้องใช้งบประมาณมากนัก

2. กลุ่มคนเป้าหมาย โครงการวิจัยที่มีกลุ่มคนเป้าหมายจำนวนมากย่อมต้องใช้งบประมาณมากกว่าโครงการที่มีกลุ่มคนเป้าหมายน้อยกว่า ทั้งงบประมาณบริหาร โครงการและงบประมาณกิจกรรมโครงการ ดังนั้น โครงการที่มีกลุ่มเป้าหมายมากกว่าย่อมสามารถดำเนินกิจกรรมที่ซ้ำซ้อนได้มากกว่าโครงการที่มีกลุ่มเป้าหมายกลุ่มเดียว กล่าวคือสามารถทำกิจกรรมเดี่ยวแต่ทำหลายครั้ง

3. ขนาดของกิจกรรมและความเป็นไปได้ของกิจกรรม กิจกรรมวิจัยไม่ใช่กิจกรรมพัฒนาที่หวังผลแบบหว่านแหและเน้นคนเข้าร่วมแต่ละกิจกรรมจำนวนมาก ในขณะที่กิจกรรมวิจัยเน้นกลุ่มคนที่เป็กลุ่มผู้นำที่สามารถร่วมสร้างความรู้และสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนเป็นหลักเพื่อทดลองทดสอบความเป็นไปได้ ดังนั้นจำนวนคนเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละครั้งควรมีเป้าหมายมีทิศทาง ไม่ใช่ใครเข้าร่วมก็ได้ จำนวนคนเข้าร่วมไม่มากนักไม่ว่ากิจกรรมอะไรก็ตาม โดยเน้นหลักการประหยัดและความคุ้มค่า

4. ประเด็นศึกษา ปัญหาชุมชนและการออกแบบวิธีการวิจัย โดยทั่วไปแล้ว ปัญหาชุมชนจะเป็นตัวกำหนดประเด็นศึกษา ประเด็นศึกษา จะเป็นตัวกำหนดกิจกรรมวิจัยและกลุ่มคนเข้าร่วม ดังนั้น ควรพิจารณาว่าสภาพปัญหาอย่างนี้จะต้องศึกษาประเด็นอย่างไร จึงจะทำให้การนำความรู้จากการศึกษาไปผลักดันการแก้ปัญหาได้ และประเด็นศึกษาอย่างนี้ใช้กิจกรรมวิจัยแบบนี้ จึงจะต้องรู้ความรู้ออกมา แล้วจึงพิจารณาความเหมาะสมของการใช้งบประมาณที่สอดคล้องกันด้วย

5. บริบทชุมชนและสภาพทางภูมิศาสตร์ จะเป็นตัวกำหนดสัดส่วนของค่าใช้จ่ายของโครงการในแต่ละเรื่อง ความเข้มข้นของการใช้งบประมาณ แต่ละส่วนแต่ละกิจกรรม กล่าวคือ โครงการวิจัยที่ดำเนินการในสภาพชุมชนที่เป็นชนบทห่างไกลหรือเป็นถิ่นทุรกันดาร การเดินทางลำบาก หมู่บ้านห่างกันย่อมมีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้มากกว่า โครงการวิจัยที่มีพื้นที่ในเมืองหรือรอบเมือง

6. วัฒนธรรมชุมชน วงจรทางวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละชาติพันธุ์ในรอบ 1 ปี หรือในรอบฤดูกาลมีส่วนกำหนดกิจกรรมดำเนินการของโครงการวิจัย บางกิจกรรมสามารถดำเนินการภายใต้กิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งไม่ต้องทำซ้ำซ้อนให้ชุมชนเบื่อหน่าย ดังนั้น ทีมวิจัยต้องศึกษาวงจรทางวัฒนธรรมของชุมชนให้รอบครอบจนรู้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมเหล่านี้กันเมื่อไหร่ และทำกันอย่างไร เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกิจกรรมวิจัยในรอบฤดูกาล

หลักการสำคัญในการบริหารงบประมาณโครงการวิจัย ที่ก่อให้เกิดความร่วมมือในการสร้างความรู้เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน ดังนี้

1. การรับรู้ร่วมกันในการวางแผนงบประมาณโครงการวิจัยของทีมวิจัยทั้งหมด เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องรับรู้และทำความเข้าใจร่วมกันและบอกให้ได้ว่างบประมาณที่ใช้ไปในแต่ละส่วนใช้ไปเพื่ออะไร มีความสำคัญอย่างไร รวมถึงการบอกภาระความรับผิดชอบของทีมวิจัยที่ชัดเจนที่เหมาะสมกับการใช้งบประมาณจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วกัน

2. งบประมาณวิจัย ควรใช้เป็นเครื่องมือในการประสานศักยภาพจากภาคีหรือภายนอกให้มาแก้ปัญหาร่วมกัน ทั้งศักยภาพที่เป็นคน เงินทุน และปัจจัยอื่นๆ เพราะงบประมาณวิจัยเป็นเพียงการสร้างการเรียนรู้ การสร้างความร่วมมือ การทดลองทดสอบเพื่อหาแนวทางหรือหาทางออกเท่านั้น ไม่ใช่งบวิจัยเป็นทางออก หรืองบวิจัยไม่สามารถ แก้ปัญหาได้ด้วยตัวของมันเองได้เบ็ดเสร็จเหมือนงบประมาณซึ่งมีจำนวนมากอยู่แล้วในงบประมาณแผ่นดิน

3. งบประมาณวิจัยถูกใช้ไปในกิจกรรมที่ไม่ซ้ำซ้อนกับกิจกรรมที่ชุมชนหรือองค์กรสนับสนุนภายนอกดำเนินการอยู่แล้ว หมายความว่า งบประมาณวิจัยควรสนับสนุน

กิจกรรมที่ชุมชนขาดหรือชุมชนต้องการได้รับการสนับสนุนเพื่อให้เกิดมรรคผลสูงสุด และเป็นการป้องกันข้อครหาและการบริหารงบประมาณที่ไม่โปร่งใส

4. งบประมาณวิจัยถูกใช้ไปในประเด็นวิจัยที่เป็นวิกฤติปัญหาชุมชนมากกว่าประเด็นปัญหารองลงไปหรือการแก้ไขได้ ไม่ว่าจะออกแบบงานวิจัยด้วยวิธีการไหนหรือภายใต้ยุทธศาสตร์ใดก็ตาม

5. งบประมาณเป็นเครื่องมือในการวิจัยและการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหา ขณะเดียวกันก็สร้างปัญหาได้ด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชนซึ่งย่อมไม่เป็นผลดีต่อการแก้ปัญหาที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนทุกกลุ่ม ดังนั้นการบริหารงบประมาณโครงการวิจัย จึงมีข้อพิจารณา ดังนี้

5.1 การรับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเท่าเทียมกัน

5.2 ผลตอบแทนที่สมเหตุสมผลกับบทบาทหน้าที่และภาระความ

รับผิดชอบ

5.3 การรับรู้และการวางแผนการใช้งบประมาณร่วมกัน

5.4 ความโปร่งใสทุกขั้นตอนของการใช้งบประมาณ

5.5 เปิดเผยต่อสาธารณะบอกที่มาของการใช้เงินแต่ละส่วนอย่างเป็น

เหตุเป็นผล

5.6 การจัดการงบประมาณวิจัยเพื่อชุมชนของชาวบ้านเป็นบทพิสูจน์หนึ่งของการพัฒนาชุมชนในการพึ่งตนเองในแง่ศักยภาพในการจัดการงบประมาณและต้องสร้างโอกาสให้ชุมชน ชุมชนได้เรียนรู้ ทดลองเพื่อพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในเชิงการบริหารจัดการ เป็นเรื่องที่ต้องถกเถียงภายนอกต้องให้ความสำคัญและหนุนอย่างเต็มความสามารถ

8. การปฏิบัติการ และการจัดกระบวนการวิจัย

8.1 การทำงานวิจัยเพื่อชุมชนร่วมกับชุมชน

กระแสการพัฒนาแนวใหม่ ได้ผลักดันให้คนในสังคมต้องหันกลับไปมองชุมชน ชาวบ้านอย่างละเอียดอ่อนมากขึ้น และมักมีคำถามจากนักพัฒนาและนักวิจัยที่ใช้กระบวนการอย่างมีส่วนร่วมเสมอว่า “การเข้าไปทำงานกับชุมชนจะต้องทำอย่างไร” หรือ “จะทำอย่างไรให้ชาวบ้านร่วมงานกับเรา” หรือ “มีเทคนิค วิธีการอย่างไรบ้างที่จะดึงความร่วมมือจากชาวบ้านได้”

แนวทางการทำงานร่วมกับชุมชนและการสร้างศรัทธาจากชาวบ้าน โดยจะได้อ้างอิงและเทียบเคียงถึงแนวทางปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์หรือคนทั่วไปในหลักธรรมชุดหนึ่งเรียกว่า **สังคหวัตถุ 4** ซึ่งเป็นหลักการสงเคราะห์เพื่อการยึดเหนี่ยวประสานหมู่ชนให้อยู่ในความ

สามัคคีและนำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจ โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เขียนไว้ในหนังสือ นิติศาสตร์แนวพุทธ เป็นแนวทางปฏิบัติดังต่อไปนี้

1. การทำตัวให้กลมกลืนกับชาวบ้าน โดยปกติชาวบ้านจะดำเนินชีวิตอย่างสมถะเรียบง่ายอาศัยธรรมชาติและการผลิตตามฤดูกาลเพื่อการยังชีพ ไม่ฟุ้งเฟ้อในการจับจ่ายใช้สอยเหมือนคนชั้นกลางในเมือง นักพัฒนาและนักวิจัยต้องทำความเข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านให้ลึกซึ้ง ต้องรู้ว่าชาวบ้านเขาอยู่อย่างไร กินอะไร พูดภาษาอะไร หรือปฏิบัติตัวกันอย่างไรในแต่ละวัน แต่ละเทศกาล แต่ละฤดูกาลเป็นการทำความเข้าใจเพื่อที่จะปรับตัวของเราให้เข้ากับชาวบ้าน เพื่อลดช่องว่างของการปฏิบัติระหว่างเรากับชาวบ้านให้ได้มากที่สุด ซึ่งตามหลักสังคหวัตถุ 4 แล้วก็จะตรงกับข้อที่ว่าด้วย การทำตัวให้เสมอสมาน คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ โดยมีความเสมอภาคกัน โดยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันร่วมกันเผชิญและแก้ปัญหา ไม่ดูถูกดูหมิ่น ไม่เอารัดเอาเปรียบ และไม่เลือกที่จะรบกวนสิ่งที่ซึ้ง เรียกว่า “สมานัตตตา”

2. การลงแรงหรือการใช้แรงงานเข้าช่วยเหลือ วิถีชุมชนชนบทมีวัฒนธรรมของการใช้แรงงานคนเป็นพื้นฐานในการดำรงอยู่และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ทั้งในระดับครอบครัว กลุ่มคน หมู่บ้านและระหว่างชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเกษตร เช่น การทำนา ปลูกข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจ ประเพณีนิยมและพิธีกรรมต่างๆ เช่น งานศพ แต่งงาน งานบุญต่างๆ การเลี้ยงผีป่า การสืบชะตาแม่น้ำเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยการลงแขกหรือการร่วมแรงกันนั่นเอง เราเข้าใจวงจรทางวัฒนธรรมชุมชนให้ถ่องแท้ว่า ชาวบ้านหรือชุมชนเขาทำอะไรกันในรอบปี เพื่อที่เราจะสามารถเข้าร่วมลงแรงกายกับชุมชนได้ เป็นการแสดงความมีน้ำใจของเราต่อชาวบ้านอีกทางหนึ่ง ซึ่งตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในบทบัญญัติที่ว่าด้วย การช่วยด้วยเรี่ยวแรงกำลัง เป็นการเอากำลังกายเข้าช่วยเหลือร่วมมือกัน หรือที่เรียกว่า “อิตถจริยา”

3. การแบ่งปันสิ่งของและเงินทุน โดยปกติชาวบ้านจะมีเรื่องราว ปัญหาให้ขบคิดและแก้ไขอยู่ตลอดเวลา ทั้งปัญหาในครอบครัวและปัญหาในชุมชน และมักพบในครอบครัวของผู้นำชาวบ้านที่มีความเสียสละเสมอๆนั้น การให้ความช่วยเหลือในเรื่องสิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆหรือเงินใช้จ่ายเล็กน้อยเพื่อบรรเทาปัญหาบางอย่างในครัวเรือน เช่น ค่าอาหารมื้อเย็นที่เราไปร่วมสนทนาด้วย หรือเสื้อผ้าเด็กๆอุปกรณ์การเรียนของเด็กเป็นต้น ซึ่งเราต้องหิบบยื่นให้สม่ำเสมอ เป็นการให้โอกาสผู้นำได้ทำงานร่วมกับเรามากขึ้น และที่สำคัญผู้นำจะได้รับโอกาสจากครอบครัวในการทำงานเพื่อชุมชน รวมถึงการหิบบยื่นความช่วยเหลือในด้านเงินใช้จ่ายในการบริการด้านอื่นๆ เพื่องานของชุมชนเสมอๆ เป็นต้น ในบทบัญญัติตามหลัก สังคหวัตถุ 4 ข้อที่ว่าด้วย การช่วยด้วยสิ่งของเงินทอง เป็นการให้ปันผลประโยชน์แก่กันหรือมีการเผื่อแผ่ให้แก่กันซึ่งเรียกว่า ให้ “ทาน” แก่กัน

4. การให้คำแนะนำในข้อมูลความรู้ โดยทั่วไปแล้วชาวบ้านจะมีวิธีที่ผูกติดกับวัฒนธรรมชุมชนและบริบทโดยรอบชุมชนค่อนข้างมาก ซึ่งชาวบ้านจะมีความรอบรู้และเป็นสิ่งที่เราต้องเรียนรู้จากชาวบ้าน ขณะเดียวกันกระแสสังคมเปลี่ยนแปลงเร็วมากและชุมชนได้รับผลกระทบตลอดเวลา ดังนั้นเราจึงต้องรับรู้ว่าข่าวสาร ข้อมูลจากภายนอกมีความจำเป็นต่อชาวบ้านอย่างมาก เพื่อตั้งรับกับสถานการณ์ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นอย่างเท่าทัน นักพัฒนาและนักวิจัยต้องติดตามสถานการณ์ศึกษาหาข้อมูลใหม่ๆอย่างต่อเนื่อง เพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านหรืออาจใช้วิธีเชื่อมผู้รู้จาก ภายนอกเข้าไปให้ข้อมูลกับชาวบ้านโดยตรง ชาวบ้านจะได้นำความรู้ ข้อแนะนำต่างๆ ไปปรับใช้แก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาวได้ซึ่งตามหลักธรรมชุด สังคหวัตถุ 4 ข้อที่ว่าด้วย การช่วยด้วยถ้อยคำ เช่น แนะนำให้คนรู้วิธีการแก้ปัญหาของเขา ให้ความรู้ด้านวิชาการเพื่อให้สามารถแก้ไขความทุกข์ยาก ซึ่งเป็นการรู้จักใช้วาจา แสดงน้ำใจที่ดีที่จะแก้ปัญหาและช่วยเหลือกัน เรียกว่า “ปิยวาจา”

8.2 การดำเนินกิจกรรมวิจัย มีองค์ประกอบที่ควรพิจารณา ดังนี้

8.2.1 การประสานงาน มีหลักการประสานงานเพื่อความร่วมมือ ดังนี้

- 1) เน้นการพูดคุยด้วยวาจามากกว่าสื่อสารด้วยตัวหนังสือ ทั้งการโทรศัพท์และพูดคุยส่วนตัว
- 2) ประสานพูดคุยกับผู้นำกลุ่มหรือผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ จะได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านค่อนข้างมาก ให้ผู้นำพูดแทนเราในประเด็นคุณค่าความหมายในความร่วมมือของชาวบ้านต่อการวิจัยและพัฒนา ประเด็นที่กำลังร่วมการดำเนินการ
- 3) หากมีของชำร่วยหรือของฝากไปมอบให้คนที่เราต้องการประสานด้วยเป็นสินน้ำใจ จะทำให้ได้รับความร่วมมือและสะดวกมากขึ้น
- 4) หากมีการพูดคุยกันเป็นกลุ่มต้องให้ความสะดวกกับชาวบ้าน เช่น ใช้สถานที่พูดคุยในหมู่บ้าน รับส่งชาวบ้านไปกลับก่อนและหลังการพูดคุย
- 5) หากใช้เวลาในการพูดคุยมากกว่าครึ่งวันต้องมีค่าอาหารสำหรับการประชุมหรือค่าเบียร์เลี้ยงสำหรับผู้นำกลุ่ม

6) ใช้ทำที่ที่อ่อนน้อมถ่อมตนกับคนทุกเพศทุกวัยที่เราไปประสานงาน

8.2.2 เวลาและการนัดหมาย มีหลักการดังนี้

- 1) เมื่อนัดแล้วต้องไปตามนัด แม้ว่าจะลืมนัดแล้วก็ตาม และหากจะเลื่อนนัดไม่ควรเลื่อนกระชั้นชิด ควรบอกล่วงหน้าอย่างน้อย 2 อาทิตย์
- 2) นัดที่ไหนการไปที่นั้นไม่ใช่เปลี่ยนที่นัดหมายบ่อยๆ จะทำให้ไขว้เขวและน่าเบื่อ

3) การนัดหมายแต่ละครั้งควรศึกษา วัฒนธรรมประเพณีชุมชน ต้องไม่ตรงกับวันสำคัญของชาวบ้าน หรือถ้าจำเป็นจริงๆอาจทำได้แต่ไม่ใช่ช่วงดำเนินพิธีกรรมทางศาสนา

4) การนัดหมายยังขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่น ถ้าเป็นช่วงฤดูการผลิตและเก็บเกี่ยวถ้าไม่จำเป็นไม่ควรนัดตอนกลางวัน โดยนัดหมายเวลาเย็นหรือตอนกลางคืนแทน เลือกเวลาที่ชาวบ้านว่างที่สุด ควรเลือกสถานที่นัดหมายที่ใกล้บ้านใกล้ชุมชนมากที่สุด เดินทางสะดวกที่สุด

8.2.3 การเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพผู้นำ ให้มีความสำคัญในเรื่องต่อไปนี้

1) ควรเน้นการเรียนรู้ของทีมงานและผู้นำชาวบ้านไปพร้อมๆกัน ไม่ใช่หัวหน้าโครงการโซว้ออฟ อยู่เพียงคนเดียว

2) การเรียนรู้เริ่มต้นโดยการให้บทบาทง่ายในกิจกรรมต่างๆเช่น การเกริ่นนำ การชี้แจงความเป็นมาและวัตถุประสงค์การทดลองสรุป โดยอาจมอบหมายให้ตั้งแต่การวางแผนหรืออาจใช้วิธีมอบหมายเฉพาะหน้าที่ได้ เป็นต้น

3) การแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมทุกคนและชี้ให้เห็นความสำคัญในความคิดเห็นนั้นๆ เพื่อสร้างความมั่นใจ

8.2.4 การจัดกระบวนการและการใช้เครื่องมือวิธีการต่างๆมีหลักการสำคัญดังนี้

1) ใช้กระบวนการที่เป็นธรรมชาติที่สุด ไม่พิธีรีตอง เรียบง่าย

2) การสื่อสารด้วยภาษาชุมชน สนุกและอยากแลกเปลี่ยน รวมถึงเครื่องมือสื่อสารแบบง่ายๆใกล้ตัว เช่น ต้นไม้ ผนังห้อง กระจาด กระจาด ปากกาเขียน ไม่ควรใช้เครื่องมือที่ไฮเทคมากนักเพราะจะทำให้ชาวบ้านตกใจไม่กล้าแสดงออกเป็นต้น

3) ใช้เครื่องมือวิธีการที่เน้นการมีส่วนร่วมของทุกคน เช่น AIC การประชุมกลุ่มย่อย เป็นต้นทั้งการสื่อด้วยคำพูด การเขียน และการสื่อสารด้วยวิธีอื่นๆ

4) สร้างความเป็นกันเองและความคุ้นเคยให้มากที่สุด ทั้งการเล่าเรื่อง ตลกขบขันและเรื่องภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ควรพูดเรื่องไกลตัวเกินไป แต่หากจำเป็นควรสื่อด้วยภาษาง่ายๆภาษาชาวบ้าน

5) มองหาคนที่คุ้นเคยแล้วสนุกสนานมาร่วมกิจกรรมทุกครั้ง จะทำให้ได้ความเพลิดเพลินไปพร้อมๆกัน

6) สอดแทรกเกมสนุกๆง่ายๆ สั้นๆ ไม่ยึดเนื้อหาแทรกเป็นระยะๆเพื่อสร้างความคุ้นเคยและคึกคัก

7) มีการบันทึกการจัดกิจกรรมทุกครั้ง ทั้งโดยการเขียนและการบันทึกเทป

8.2.5 การสรุป/ ประเมินผลหลังกิจกรรม มีหลักการ ดังนี้

- 1) ควรประเมินผลหลังกิจกรรมทุกครั้ง
- 2) ควรให้ทุกคนร่วมประเมินผลทุกครั้ง
- 3) ประเมินความสำเร็จทั้งเนื้อหาที่ได้จากการจัดกิจกรรมและ

กระบวนการที่ใช้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและการพัฒนาศักยภาพมากขึ้นเพียงใด

- 4) ประเมินจุดอ่อนของการจัดกิจกรรมเพื่อปรับปรุงครั้งต่อไป
- 5) จัดทำรายงานการประเมินผลไว้ทำรายงานการจัดกิจกรรมทุกครั้ง

8.2.6 การวางแผนต่อเนื่อง การแบ่งบทบาท และข้อตกลงร่วม มีหลักการ

ดังนี้

1) ต้องมีการวางแผนร่วมกันต่อเนื่องทุกครั้งหลังสิ้นสุดกิจกรรมหนึ่งๆ และแผนต่อเนื่องต้องอิงแอบอยู่กับข้อมูลที่ศึกษาร่วมกันรวมถึงผลการประเมิน กิจกรรมครั้งที่ผ่านมา

2) ภายใต้งานต่อเนื่องต้องกำหนดบทบาททั้งในส่วนทีมงานและชุมชนวิจัย ทั้งนี้เพื่อฝึกฝนการทำงานร่วมกันเป็นทีมและฝึกทักษะการทำงานให้กับชาวบ้าน

3) ต้องมีข้อตกลงร่วมกันเสมอเพื่อปฏิบัติร่วมกันและป้องกันการกล่าวร้ายกัน หรือกล่าวขบถบาทกัน หรือเพื่อเป็นภารกิจร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

9. การติดตามสนับสนุนและการประเมินผลโครงการวิจัย

9.1 การใช้งบประมาณและการจัดการงบประมาณ

9.1.1 ควรดำเนินการทุกสิ้นเดือน 3 เดือน และ 6 เดือนทั้งการเบิกจ่าย การเคลียร์ใบเสร็จรับเงินรูปแบบต่างๆ เพื่อตรวจสอบเช็คความถูกต้องในการใช้จ่ายงบประมาณ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถปรับปรุงได้ทันช่วงที่ก่อนที่ปัญหาจะทับถมกันมากขึ้น

9.1.2 ความเหมาะสมในการใช้จ่ายงบประมาณในแต่ละกิจกรรม ความเป็นจริงและการใช้จ่ายจริง ความสอดคล้องระหว่างงบประมาณที่ใช้กับผลงานที่ออกมา

9.1.3 ดูความเหมาะสมกับการใช้จ่ายงบประมาณกับแผนงานที่วางไว้ ซึ่งต้องไม่ปรับเปลี่ยนมากนัก หากจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนควรเป็นกิจกรรมยังตอบคำถามเดิม แต่ต้องปรึกษา ร่วมกันกับทีมงานทั้งหมดที่ปรึกษาโครงการและผู้ให้ทุน

9.1.4 ดำเนินการสรุปเป็นรายงานส่งแหล่งสนับสนุนเมื่อครบเวลากำหนด

9.2 การสรุปบทเรียน การประมวลความรู้ และการจัดทำรายงาน

9.2.1 ควรจัดให้มีการสรุปทบทวนหลังดำเนินกิจกรรมทุกกิจกรรม เพื่อประมวลความรู้ในเชิงเนื้อหาและกระบวนการ รวมถึงบทเรียนข้อสังเกตต่างๆ เพื่อปรับใช้ในการดำเนินกิจกรรมครั้งต่อไป หรือเพื่อการเผยแพร่ขยายผล

9.2.2 ต้องมีประมวลผลความรู้เป็นระยะๆ ทุก 3-4 เดือนหรือ 6 เดือน ทั้งนี้เพื่อควบคุมคืบหน้าของการจัดกิจกรรมวิจัยว่าได้รวบรวมข้อมูลระดับไหน ข้อมูลมีจุดแข็งจุดอ่อนอะไรบ้าง กระบวนการเรียนรู้และการแก้ปัญหาของชาวบ้านเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขความสำเร็จของการทำงานวิจัยในช่วงที่ผ่านมาเพื่อนำมาใช้ในการวางแผนงานวิจัยในช่วงต่อไป

9.2.3 การตรวจสอบข้อมูลที่ศึกษา ว่าเพียงพอต่อการตอบคำถามวิจัยหรือไม่ตลอดเวลา เพื่อวางแผนกิจกรรมการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมกรณีข้อมูลยังไม่สมบูรณ์ทั้งนี้ควรเน้นวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมมากที่สุด

9.2.4 จัดทำรายงานวิจัยทั้งรายงานความก้าวหน้าและฉบับสมบูรณ์ส่งแหล่งทุนเมื่อครบกำหนดเวลาตามข้อตกลงร่วมกัน โดยอาจใช้แบบฟอร์มของแหล่งสนับสนุนหรือทีมวิจัยสร้างขึ้นใหม่ โดยเน้นการสื่อสารกับภายนอกให้เข้าใจในสิ่งที่โครงการวิจัยดำเนินการมาทั้งหมด

9.3 การเสริมความรู้ประสบการณ์

ทั้งในส่วนของทีมวิจัยและชุมชนวิจัย ทั้งนี้เพื่อพัฒนาทีมงานและผู้นำให้มีความรู้และทักษะในการทำงานวิจัยเพื่อชุมชนเป็นระยะๆ ทั้งการวิเคราะห์ข้อมูล การจับประเด็น การสรุปข้อมูล วิทยากร กระบวนการ เป็นต้น มี 2 วิธีการ กล่าวคือ

1. การฝึกฝนตามกิจกรรมวิจัย เป็นการใช้กระบวนการวิจัยกับชุมชนเสริมความรู้ประสบการณ์และฝึกทักษะไปพร้อมๆกัน โดยอาจเชิญผู้รู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยแล้วเรียนรู้จากผู้รู้ไปพร้อมๆกันเป็นการฝึกฝนจากของจริง
2. การฝึกฝนเหนือจากกระบวนการวิจัย เป็นการเสริมความรู้เพิ่มเติมที่นอกเหนือจากความรู้ทักษะที่ได้รับจากกระบวนการวิจัย เช่น การเข้าร่วมฝึกอบรม การเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ การศึกษาดูงาน เป็นต้น

10. การต่อยอดงานวิจัย การเชื่อมต่อขยายความรู้และการขยายผล

การเชื่อมความรู้การขยายผลสู่ภายนอกเป็นเรื่องที่สำคัญและควรเชื่อมความรู้ประสบการณ์กับภายนอกตลอดเวลา ทั้งในส่วนของทีมวิจัยและการเปิดโลกทัศน์ให้ชุมชนวิจัยต่อการพัฒนาชุมชนและพัฒนาประเทศ รวมถึงการเข้าร่วมเวทีการขับเคลื่อนทางสังคมในประเด็น

นั้นๆ เพื่อรับทราบสถานการณ์การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับสังคมภายนอก และการเชื่อมข่า
 การเรียนรู้ระหว่างกันด้วย ทั้งนี้ผู้บริหาร โครงการวิจัยและทีมวิจัยต้องดำเนินการในเรื่องต่อไปนี้

1. วิเคราะห์ความรู้จากโครงการวิจัยในประเด็นสำคัญๆ
2. พัฒนาโจทย์วิจัยที่ต่อเนื่องและวางแผนการวิจัยทั้งในพื้นที่เดิมและพื้นที่
 ขยายผล โดยสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่จากทีมวิจัยชาวบ้านควบคู่กันไป
3. ฝึกทักษะการนำเสนอความรู้ประสบการณ์สู่สาธารณะให้กับทีมงานและ
 ชาวบ้าน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ในการเชื่อมเครือข่าย
4. การนำเสนอผลงานวิจัยสู่การแก้ปัญหาทั้งระดับเครือข่ายระดับนโยบาย
 และสาธารณะ ทั้งในรูปแบบเอกสารรายงานฉบับย่อ การเขียนบทความ การเสนอประสบการณ์ใน
 เวทีทางสังคมในระดับต่างๆ ทั้งโดยหัวหน้าโครงการ ทีมงาน และชาวบ้าน
5. เข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการหรือการสัมมนาอื่นๆ เพื่อแลกเปลี่ยน
 ประสบการณ์หรือนำเสนอผลงานวิจัย เมื่อมีโอกาสและควรสร้างโอกาสให้กับทีมงาน
6. ผลักดันการเชื่อมเครือข่ายความรู้ของชุมชนวิจัยให้เกิดการแลกเปลี่ยน
 ความรู้และประสบการณ์กันอย่างต่อเนื่อง ทั้งในเครือข่ายพื้นที่ ประเด็นศึกษาและประเด็นปัญหา
 และกลุ่มชาติพันธุ์

จะเห็นว่าการบริหาร โครงการวิจัยเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ที่ผู้บริหาร โครงการต้อง
 รอบรู้และมีความเข้าใจในทุกๆด้าน แต่ไม่จำเป็นต้องรู้ลึกทุกเรื่อง ตามปรัชญาจีนแล้ว นักบริหาร
 ต้องเข้าใจภาพรวมทางสังคมรู้ว่าสังคมกำลังขับเคลื่อนไปในทิศทางใดแล้วประเมินสถานการณ์หรือ
 คาดการณ์อนาคตให้ได้ มองคนให้ออกรู้ว่ากลุ่มคนแต่ละกลุ่มกำลังทำอะไรอยู่ที่ไหนและเขามีความ
 ฝืนอย่างไร แลต้องใช้คนให้เป็นให้ถูกกับงานกับทักษะที่เขามี ความสำเร็จของการบริหาร โครงการ
 จึงอยู่แค่เอื้อม

ตัวอย่างโครงวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

โครงการพัฒนาและวิจัยสุขภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข

องค์กรรับทุน	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
องค์กรสนับสนุน	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.)
ผู้รับผิดชอบ	สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ
ระยะเวลาโครงการ	3 ปี (กันยายน 2551 – กันยายน 2554)
งบประมาณ	38,570,730 บาท

หลักการและเหตุผล

ศ.นพ.ประเวศ วะสี เขียนบทความ เรื่อง สุขภาวะทางปัญญา ในมติชนรายวัน ฉบับวันที่ 14 มิถุนายน 2551 ให้ความหมาย สุขภาพ คือ สุขภาวะที่สมบูรณ์ ทั้งทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญา สุขภาวะทั้ง 4 ด้าน เชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ เชื่อมโยงถึงกัน และอยู่ในกันและกัน แต่ละด้านมีองค์ประกอบ 4 รวมกันเป็นสุขภาวะ $4 \times 4 = 16$ การที่ว่ามีองค์ประกอบด้านละ 4 ไม่ได้แสดงว่ามีเท่านั้นแต่เป็นการพอประมาณและเพื่อให้จำได้ง่าย

ทางกาย 4 อย่างเป็นไฉน ทางกาย 4 อย่าง ประกอบด้วยร่างกายแข็งแรง ความปลอดภัย มีความปลอดภัย ความมีปัจจัย 4 ซึ่งมาจากการมีสัมมาชีพ

ทางจิต 4 อย่างเป็นไฉน ทางจิต 4 อย่าง ประกอบด้วย ความดี ความงาม หรือสุนทรียะ ความสงบ ความมีสติ

ทางสังคม 4 อย่างเป็นไฉน ทางสังคม 4 อย่าง ประกอบด้วย สังคมสุสัมพันธ์หรือมีความสัมพันธ์ที่ดีในทุกระดับ สังคมเข้มแข็ง สังคมยุติธรรม สังคมสันติ

ทางปัญญา 4 อย่างเป็นไฉน ทางปัญญา 4 อย่าง ประกอบด้วย ปัญญาารู้รอบรู้เท่าทัน ปัญญาทำเป็น ปัญญาอยู่ร่วมกันเป็น ปัญญาบรรลุอิสรภาพ

ปัจจุบันชุมชนชนบทไทยอยู่ในสถานะที่ได้รับผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ สถานการณ์ในระดับหมู่บ้าน ชาวบ้านมีการบริโภคแบบทุนนิยมครอบงำ ทำให้เกิดลักษณะแบบชนบทกึ่งเมือง เกษตรกรทำไร่ นา เฉพาะในฤดูเพาะปลูก นอกฤดูกาลมักออกไปรับจ้าง ใช้แรงงานนอกชุมชน ทำให้ในชุมชนมีแต่ผู้สูงอายุ และเด็กอาศัยในชุมชนเป็นหลัก ครอบครัวไม่ได้อยู่พร้อมหน้าพ่อแม่ลูก ในขณะที่ความเจริญด้านวัตถุ โครงสร้างพื้นฐาน เทคโนโลยี ได้มีการกระจายไปทุกพื้นที่

สภาวะดังกล่าวทำให้สุขภาพร่างกายของประชาชน เกิด โรคภัยไข้เจ็บคล้ายกันเกือบทุกชุมชน ได้แก่ โรคความดัน เบาหวาน โรคหัวใจ โรคภูมิแพ้ โรคที่เกิดจากความเครียด เช่น โรคกระเพาะ มีสารพิษตกค้างในร่างกาย

ด้านสุขภาพจิตใจ เกิดความเครียดจากภาวะหนี้สิน สิ่งแวดล้อมที่ไม่เอื้อต่อการประกอบอาชีพด้านสุขภาพสังคม ครอบครัวขาดความอบอุ่น เด็กและเยาวชนมีแว่วมั่วสุ่มทำกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลเสีย อัตราการหย่าร้างสูงขึ้น ความขัดแย้งทางการเมือง การจัดตั้งกลุ่มองค์กรแบบแยกส่วน เช่น มีกรรมการหมู่บ้าน อบต. สภาผู้นำ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้านสุขภาพทางปัญญา ผู้ที่อยู่ในวัยที่เป็นสติปัญญาของชุมชน อยู่ในภาวะที่ออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน การใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นในการต่อสู้กับกระแสบริโภคนิยมจากภายนอกยังมีน้อยภาพรวมสุขภาพดังกล่าว เป็นคล้ายกันทั่วทุกหมู่บ้าน ทุกตำบลในประเทศไทย แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายยุทธศาสตร์ แผน โครงการ และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น รวมทั้งการมีกลุ่มองค์กรชุมชนต่างๆ จำนวนมาก แต่ยังคงขาดข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ และการพัฒนาตัวชี้วัดจากชุมชนร่วมกับองค์กรท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาระบบข้อมูลเพื่อตอบปัญหาสำคัญว่าปัญหาสุขภาพ 4 มิติ ภาย ใจ สังคม สติปัญญาของชุมชนและตำบลเป็นอย่างไร

ตั้งแต่ พ.ศ. 2537 ได้เกิด พรบ.องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รัฐบาลมีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นโดยมีการกระจายอำนาจจัดตั้ง อบต. ขึ้น จนถึงในปัจจุบันมี อบต. กว่า 8,000 แห่ง ซึ่งภาครัฐมีการถ่ายโอนภารกิจต่างๆมากกว่า 125 ภารกิจ โดยมีงบประมาณในการบริหารทั้งสิ้นกว่า 350,000 ล้านบาทต่อปีโดยทั่วไป อบต. ส่วนใหญ่มีกสนับสนุนงบประมาณในการทำงานด้านสุขภาพด้านร่างกาย เช่น การณรงค์ป้องกันแก้ไขปัญหายาเสพติด การพนันหมอกควันกำจัดขยะ การจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ มากกว่าการพัฒนาสุขภาพะบบองค์กรรวม ในขณะที่ปัญหาสุขภาพของประชาชนเพิ่มมากขึ้นทุกปีและทุกด้าน ดังนั้นการพัฒนายุทธศาสตร์ และแผนงานด้านสุขภาพระหว่างองค์กรชุมชนร่วมกับ อบต. จึงมีความสำคัญและจำเป็นที่จะต้องมีการจัดสรรทรัพยากร งบประมาณ กำลังคน เครื่องมือ และวัสดุอุปกรณ์ ในขณะที่ปัจจุบัน มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่ถูกจัดตั้งจากรัฐจำนวนมาก ได้แก่ คณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาคม สภาองค์กรชุมชน กลุ่ม อสม. กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสตรี กลุ่มหมอพื้นบ้าน กลุ่มแพทย์แผนไทย กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเกษตรปลอดสาร ฯลฯ ที่สนใจและเข้ามาทำงานด้านสุขภาพ แต่ไม่มีทรัพยากร และกำลังมากพอที่จะแก้ไขทุกภาวะได้ จึงจำเป็นต้องประสานงานและเชื่อมร้อยเครือข่าย ผลักดันให้ทำงานร่วมกับ อบต. หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นๆ

ต้นทุนการทำงานที่ผ่านมา

ภาคอีสาน มีต้นทุนการดำเนินงานวิจัยและพัฒนา ร่วมทั้งการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนและเครือข่าย ร่วมกันระหว่างนักวิชาการในมหาวิทยาลัย องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน และแหล่งสนับสนุนจากส่วนกลางมานานกว่า 25 ปี

ต่อมาเมื่อมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) อันประกอบด้วย อบต. เทศบาล อบจ. ก็มีการวิจัยและประเมินผลตั้งแต่ปีพ.ศ. 2539 จนเกิดการเผยแพร่ผลงานวิจัยในรูปแบบการบรรยาย การฝึกอบรมและหนังสือเล่ม เช่น เรื่อง อบต.ในอุดมคติ และ อบต.เทศบาล อบจ.. อำนาจของใคร? และมีเครือข่าย อปท. ที่เกาะเกี่ยวทำงานร่วมกัน

ในด้านการดำเนินงานด้านสุขภาวะกับชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคอีสานมีเครือข่ายสร้างเสริมสุขภาพระดับจังหวัด หรือ NODE สสส. ในจังหวัดขอนแก่น สกลนคร มหาสารคาม และ นครราชสีมา นอกจากนี้เครือข่ายต่างๆ ในส่วนของนักวิชาการ มีการทำโครงการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะของประชาชน เช่น โครงการวิจัยความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา มีพื้นที่ดำเนินการในจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด มุกดาหาร และจังหวัดเลย ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

ในการทำงานเคลื่อนไหวพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ สมัชชาสุขภาพเฉพาะประเด็น/พื้นที่ที่มีเครือข่ายสมัชชาสุขภาพทุกจังหวัด มีกลไกสมัชชาสุขภาพภาคอีสาน ที่มีกรแบ่งโซนทำงานตามกลุ่มจังหวัด และมีกลไกสมัชชาสุขภาพระดับจังหวัดที่สามารถเชื่อมประสานพื้นที่ในการทำงานเกี่ยวกับสุขภาวะของประชาชนในพื้นที่ แต่ละจังหวัดมีแกนนำที่มีกลไกเสริมสร้างศักยภาพแกนนำ โดยมีแผนงานการพัฒนาศักยภาพแกนนำสมัชชาสุขภาพ ร่วมกับคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ เพื่อเสริมสร้างแกนนำให้สามารถเคลื่อนไหวนโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ โดยใช้ยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ทั้งด้านวิชาการ นโยบายและยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการ ประสานงานเครือข่ายสุขภาพและการสื่อสารสาธารณะได้

ฐานคิดการดำเนินโครงการ

ประกอบไปด้วยฐานคิดหลัก 5 ฐานคิด ได้แก่ หนึ่ง การบูรณาการงานเดิมของแต่ละชุมชน/หมู่บ้าน ตำบล สู่ความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สอง การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ผู้นำ องค์กรชุมชน และอปท. สาม การพัฒนากิจกรรมต่างๆสู่ความเชื่อมโยงกับสุขภาพ 4 มิติ สี่ กระบวนการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพแบบมีส่วนร่วม ห้า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ฐานคิดที่หนึ่ง แนวทางการบูรณาการฐานงานเดิมสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ตามพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล/องค์การบริหารส่วนจังหวัด/เทศบาล ระบุชัดเจนว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องดูแลด้านคุณภาพชีวิตให้กับประชาชน ครอบคลุมทั้งสุขภาพกาย ใจ สังคม สติปัญญา แต่ในการดำเนินงานที่ผ่านมา การดำเนินงานด้านสุขภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสัดส่วนน้อยกว่าที่ควรจะเป็น จากการศึกษาศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดขอนแก่นในการทำงานด้านอาหารปลอดภัย ของ โครงการผักปลอดภัยจากสารพิษจังหวัดขอนแก่น โดยทรงพล ตูละทา และ วินัย วงศ์อาสา(2550)พบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลส่วนใหญ่ยังไม่มีบุคลากรที่ทำงานด้านสาธารณสุขโดยตรง เนื่องจากยังไม่รับการถ่ายโอนภารกิจแม้ว่าบางแห่งมีการให้งบประมาณอุดหนุน และมอบภารกิจให้สถานีนามัยหรือสถานพยาบาลในพื้นที่ แต่หน่วยงานดังกล่าวมีข้อจำกัดในการทำงานที่เพิ่มขึ้นจากแผนขององค์การบริหารส่วนตำบล เนื่องจากมีภาระงานประจำคือการรักษา และปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมายจากต้นสังกัด เช่น กระทรวงสาธารณสุข โดยสรุปคือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังขาดบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญการทำงานเชิงสุขภาพ นอกจากนี้เป็นสัดส่วนงบประมาณที่เน้นการทำงานด้านพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

ดังนั้นแนวทางการดำเนินงานด้านสุขภาพมาดำเนินการร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงต้องมีการหนุนเสริมด้านวิชาการ มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่บุคลากร โดยให้นักวิชาการภายนอกเข้าไปเป็นที่ปรึกษา ร่วมดำเนินการกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และในระยะเริ่มแรก ควรมีการสนับสนุนงบประมาณจากภายนอกเพื่อการดำเนินงานนำร่องในพื้นที่ เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นส่วนใหญ่มักไม่ได้ตั้งงบประมาณงานสุขภาพไว้ในข้อบัญญัติหรือเทศบัญญัติ ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความยุ่งยากในการใช้งบประมาณของตนเองทั้งหมดในปีแรก

ฐานคิดที่สอง การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ผู้นำ องค์กรชุมชนและอปท.

ผู้นำ องค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมาก ไม่มีประสบการณ์ หรือไม่ทราบแนวทางการดำเนินงานด้านสุขภาพ อีกทั้งบุคลากรยังไม่เข้าใจการทำงานด้านสุขภาพ 4 มิติ การจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ผู้นำ องค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความรู้ความเข้าใจ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ในประเด็นแนวคิดการทำงานด้านสุขภาพ สร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพ 4 มิติ กาย ใจ สังคม สติปัญญา และเทคนิคกระบวนการการทำงานพัฒนาสุขภาพ 4 มิติ

นอกจากนี้ การทำงานด้านสุขภาวะในชุมชน ต้องมีฐานการทำงานมาจากข้อมูลสุขภาวะในพื้นที่ ดังนั้นจึงควรทำงานข้อมูลให้มีการจัดเก็บเป็นระบบ และข้อมูลดังกล่าวควรจะสามารถบ่งชี้พื้นที่ หรือประเด็นปัญหาสุขภาวะต่างๆของชุมชนได้

ฐานคิดที่สาม การพัฒนากิจกรรมต่างๆให้เชื่อมโยงกับสุขภาพ 4 มิติ

กิจกรรมการพัฒนาของแต่ละชุมชน/หมู่บ้าน มีเนื้อหาหน้าที่แตกต่างหลากหลาย บางแห่งอาจทำงานด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (ดิน น้ำ ป่า สัตว์ชุมชน ฯลฯ) บางแห่งทำงานเฉพาะประเด็นปัญหาเด็ก สตรี คนชรา คนพิการ ฯลฯ บางแห่งทำงานด้านการเกษตร เช่น ปุ๋ยชีวภาพ ผักปลอดสารพิษ เกษตรผสมผสาน เป็นต้น การเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆเหล่านี้สู่มิติสุขภาพกาย จิตใจ สังคม และปัญญา ด้วยการมีข้อมูล ตัวชี้วัด ยุทธศาสตร์ แผน/โครงการ ที่เชื่อมโยงและอธิบายได้อย่างเป็นระบบ มีข้อมูล หลักฐานและรูปธรรมนวัตกรรมการสร้างเสริมสุขภาพ จึงเป็นฐานคิดสำคัญที่สอดคล้องกับชุมชน/หมู่บ้านและการสร้างเสริมสุขภาพ

ฐานคิดที่สี่ กระบวนการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพแบบมีส่วนร่วม

การสร้างควมสนใจในข้อมูล สุข ทุกข์ สมุทัยของสุขภาพร่างกาย จิตใจ สังคมและปัญญาของผู้นำชุมชนและ อบต. จะนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาและวิกฤติสุขภาพของชุมชน จากนั้นการกระตุ้นให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงไปสู่สุขภาพจะทำให้ชุมชนสร้างนวัตกรรมสุขภาพเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่ดี โดยมีส่วนร่วมคิดก่อเกิดนโยบาย ร่วมวางแผนปฏิบัติการ ร่วมตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ ร่วมสรุปทริเยน ติดตามและประเมินผล จากนั้นนำมาพัฒนานโยบายและนวัตกรรมสุขภาพใหม่ เป็นการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพแบบครบวงจร

ฐานคิดที่ห้า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัย คือ การค้นหาความจริงและการตอบ โจทย์/คำถามที่อยากรู้ การปฏิบัติการ คือ การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่งให้บรรลุเป้าหมายหรือผลที่ต้องการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงหมายถึง การค้นหาความจริงหรือการตอบคำถามที่อยากรู้ โดยมีการกระทำจริงเพื่อบรรลุผลที่ต้องการในการพัฒนาคน พัฒนาพื้นที่และชุมชน โดยชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมายเป็นเจ้าของมีส่วนร่วมในการวิจัยและเรียนรู้แลกเปลี่ยนอย่างสม่ำเสมอ นักวิจัยเป็นผู้ร่วมเรียนรู้ ออกแบบ จัดกระบวนการบันทึกและจัดการให้เป็นระบบ เข้าใจง่าย การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมตั้งแต่คิดโครงการ กิจกรรม โดยเริ่มต้นค้นหาปัญหา สาเหตุ วางแผน ตัดสินใจดำเนินงานระดมทรัพยากร กำหนดเป้าหมาย สรุปทริเยน ติดตามประเมินผล รับผลที่เกิดร่วมกัน โดยทั้งนี้ต้องตั้งอยู่ในความเป็นธรรม การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์

ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม มีการพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา รวมทั้งตัดสินใจด้วยตัวเอง การมีส่วนร่วม เกิดจากแนวคิด 4 ประการ คือ

1. ความสนใจและห่วงกังวลร่วมกัน
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ
3. การตกลงใจเปลี่ยนแปลงทิศทางที่พึงปรารถนาาร่วมกัน
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม “ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมเรียนรู้ ร่วม

รับผิดชอบ จากสิ่งที่คิดร่วมกันทำร่วมกันตัดสินใจร่วมกัน” มุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดการพัฒนาในสังคมและตัวผู้วิจัยเอง จึงเป็นการเรียนรู้จากการกระทำ (ดร.ปรีชา อุยตระกูล)

เป้าหมายของโครงการฯ

1. มีข้อมูล ตัวชี้วัด และแผนที่สุขภาพ 4 มิติ ประมาณ 30 ตำบลต่อปี
2. อบต.กำหนด นโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน/โครงการ ประมาณ 30 ตำบล และผลักดันเข้าสู่แผนยุทธศาสตร์จังหวัด จำนวน 1 แห่ง/ปี
3. เกิดผู้นำชุมชนและ อบต.ด้านความรู้ นโยบาย ความเข้มแข็งขององค์กรท้องถิ่น ประมาณ 15 คนต่อตำบล รวมปีละ 450 คนต่อปี
4. เกิดนวัตกรรม ศูนย์การเรียนรู้การสร้างเสริมสุขภาวะในชุมชนและอบต. ปีละประมาณ 30 เรื่อง / แห่ง
5. รายงานนวัตกรรมการสร้างเสริมสุขภาพ โดยนิสิตนักศึกษาที่เป็น อบต. ในระดับปริญญาตรี ประมาณ 10 เรื่องต่อปี และนิสิตนักศึกษาโท ประมาณ 10 เรื่องภายใน 3 ปี ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้นวัตกรรมสุขภาวะและการทำวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ ได้รับการยอมรับและสามารถเผยแพร่สู่ชุมชน อบต.สังคมและวิชาการได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อให้ชุมชนและ อบต. มีระบบการพัฒนาตัวชี้วัด , ข้อมูลและแผนที่สุขภาพ เพื่อใช้ในการกำหนดนโยบาย แผนงาน โครงการในระบบของ อบต.
2. เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและการประเมินผลแบบเสริมพลัง ระหว่างองค์กรชุมชน อบต.และสถาบันวิชาการ ในการพัฒนาและวิจัยสุขภาวะเพื่อความอยู่ดีมีสุข

3. เพื่อให้เกิดนโยบาย กฎหมาย ข้อบัญญัติ แผน โครงการ งบประมาณ และกลไก ของ อบต. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด และยุทธศาสตร์จังหวัด ที่เป็นการกระจายอำนาจ ด้านสุขภาพให้ชุมชนจัดการตนเองได้

4. เพื่อพัฒนานวัตกรรมสุขภาพ ศูนย์การเรียนรู้ การสื่อสารสาธารณะในพื้นที่ การ เผยแพร่และขยายผลในพื้นที่ตำบลและอื่นๆ

5. เพื่อให้บัณฑิตศึกษาสามารถทำวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานการศึกษาและเผยแพร่สู่ พื้นที่วงวิชาการและสาธารณะได้

นิยามเชิงปฏิบัติการ

1. สุขภาวะ หมายถึง การทำให้สุขภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม และสติปัญญา เกิด ภาวะสมดุล เชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ จนนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุข

2. อยู่ดีมีสุข หมายถึง ความพออยู่พอกินและดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทั้ง ทางร่างกาย จิตใจ สังคม และสติปัญญา

3. ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มารวมตัวกันโดยมีเป้าหมายและกิจกรรมร่วมกันเพื่อสร้าง เสริมสุขภาพ

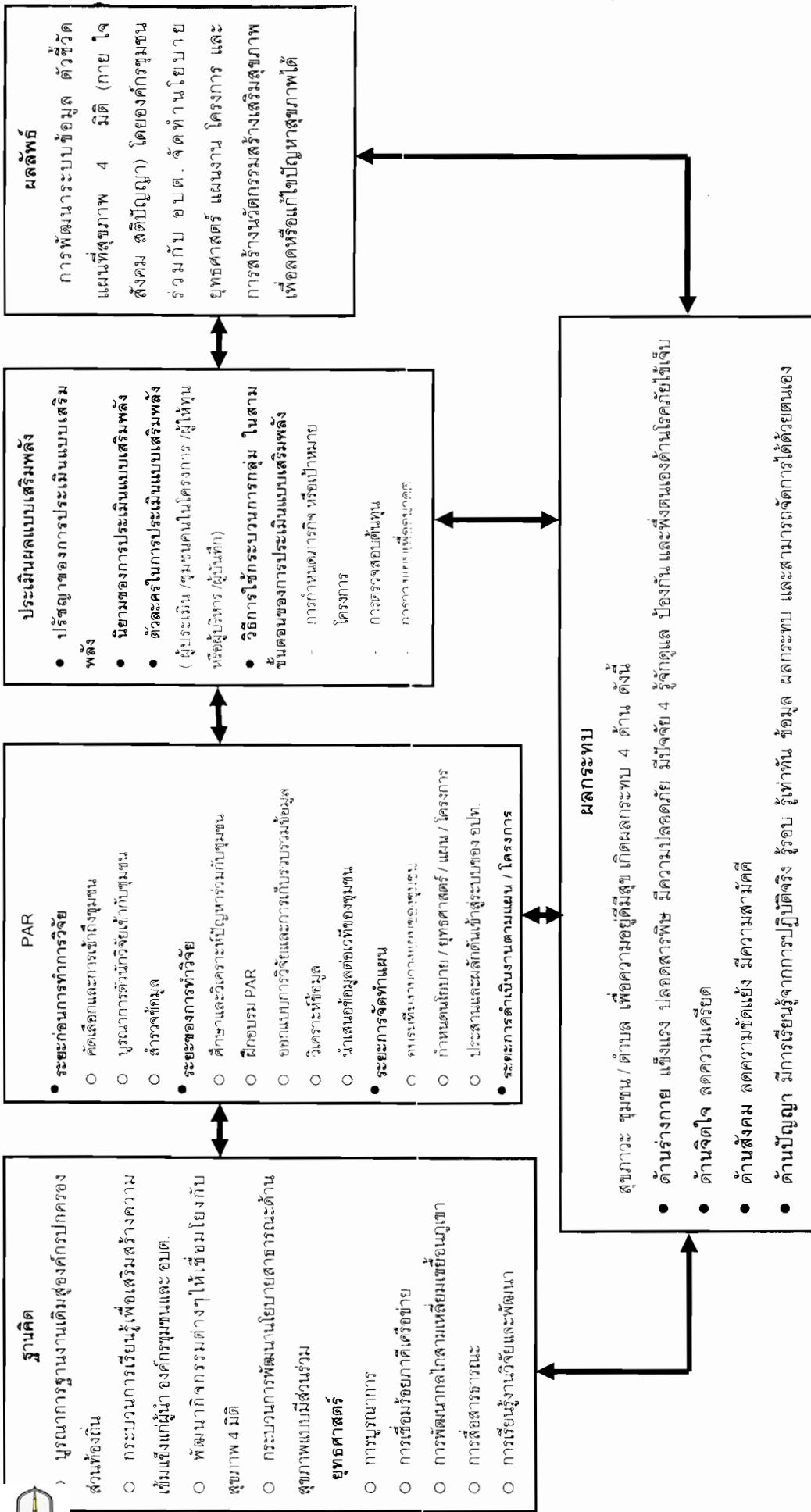
4. นวัตกรรมการสร้างเสริมสุขภาพ หมายถึง กิจกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆหรือการ ฟื้นฟูสิ่งเก่าโดยใช้ความรู้เดิมของชุมชนในการลดหรือแก้ไขปัญหาสุขภาพ

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การค้นหาความจริงหรือการตอบ คำถามที่อยากรู้ โดยมีการกระทำจริงเพื่อบรรลุผลที่ต้องการในการพัฒนาคน พัฒนาพื้นที่และชุมชน โดยชาวบ้านหรือกลุ่มเป้าหมาย ร่วมกับ อบต. เป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการวิจัย พัฒนาและ แลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

กรอบคิดของโครงการ

โจทย์/คำถามการวิจัย

เพื่อให้การพัฒนาควบคู่ไปกับการแสวงหาคำตอบหรือความรู้ในการเผยแพร่และขยายผลการทำงาน รวมทั้งการบูรณาการเข้ากับการเรียนการสอนในระดับบัณฑิตศึกษา (ปริญญาโท) ของสถาบันการศึกษา โดยมีอาจารย์ทำงานร่วมกับนิสิตนักศึกษา จึงควรมีโจทย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาในพื้นที่ จึงควรมีโจทย์/คำถามการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. สถานการณ์สุขภาพในพื้นที่ตำบลและกระบวนการพัฒนาตัวชี้วัดสุขภาพ 4 มิติ โดยชาวบ้านในพื้นที่ อันได้แก่ สุขภาพร่างกาย จิตใจ สังคมและปัญญา เป็นอย่างไร? และมีตัวชี้วัดอะไรบ้าง?
2. กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างแกนนำองค์กรองค์กรชุมชนและ อบต. มีอะไรบ้าง? ทำอย่างไร? ทำไมต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ในแต่ละรูปแบบ?
3. แนวทางและวิธีการประสานงานและการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับ อบต. จนสามารถนำนโยบายและยุทธศาสตร์ไปสู่แผนและโครงการเข้าสู่ระบบของ อบต. จนนำไปสู่การปฏิบัติ ทำอย่างไร?
4. นวัตกรรมสุขภาพที่เกิดจากความร่วมมือขององค์กรชุมชนกับ อบต. มีอะไรบ้าง? มีการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนก่อเกิดเป็นนวัตกรรมสุขภาพได้อย่างไร?
5. การสื่อสารสาธารณะในพื้นที่ตำบล เพื่อเกิดการรับรู้และยอมรับ จนสามารถขยายผลนวัตกรรมสุขภาพ มีอะไรบ้าง? ทำอย่างไร?

พื้นที่เป้าหมาย

เป้าหมายเชิงพื้นที่ ในปีที่ 1 (กันยายน 2551 – สิงหาคม 2552) รวม 30 ตำบล ประกอบด้วย 6 จังหวัด 22 อำเภอ 30 ตำบล ดังต่อไปนี้

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

จังหวัด	อำเภอ	ตำบล
ขอนแก่น	พล	หนองแวงโสภพระ
	มัญจาคีรี	สวนหม่อน
	หนองเรือ	โนนสะอาด
		โนนทอง
	เมือง	บ้านทุ่ม
	บ้านฝาง	บ้านเหล่า
มหาสารคาม	เมืองมหาสารคาม	ห้วยแอ่ง
		ท่าคูม
		เขวา
	วาปีปทุม	นาข่า
		ประชาพัฒนา
	อุบลราชธานี	วารินชำราบ
เมืองศรีโค		
คูเมือง		
น้ำยืน		บึงกลาง
บุรีรัมย์	คูเมือง	หนองमार
	ประโคนชัย	จระเข้มาก
	เมืองบุรีรัมย์	ชุมเห็ด
	สตึก	หัวฝาย
ชัยภูมิ	บ้านกรวด	บ้านกรวด
	ละหานทราย	หนองแวง
	จัตุรัส	บ้านขาม
	บ้านเขว้า	บ้านเขว้า
	เมืองชัยภูมิ	ลาดใหญ่
ร้อยเอ็ด	เกษตรวิสัย	ช่องสามหมอ
		แก้งคร้อ
		แก้งคร้อ
		เก่ายดี
	จตุรพักกิมาน	น้ำอ้อม

หมายเหตุ : พื้นที่ตำบลอาจมีการปรับเปลี่ยนในภายหลังตามความเหมาะสม

ยุทธศาสตร์	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	ตัวชี้วัดปีที่ 1	ตัวชี้วัดปีที่ 2	ตัวชี้วัดปีที่ 3
ยุทธศาสตร์การบูรณาการโดยเชื่อมโยงฐานงานเดิมกับงานสร้างเสริมสุขภาพ	เพื่อให้ชุมชนและ อบต. มีการพัฒนาตัวชี้วัดและข้อมูลสุขภาพ	เกิดองค์ความรู้ในกระบวนการทำงานร่วมกันขององค์กรชุมชน อบต.และสถาบันวิชาการ ข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ กระบวนการจัดทำนโยบายยุทธศาสตร์ แผน/โครงการ การผลักดันสู่ อบต. การประเมินแบบเสริมพลัง การพัฒนาศักยภาพผู้นำ 3 ด้าน (ความรู้ นโยบาย ความเข้มแข็งขององค์กรท้องถิ่น) 1.2 การเชื่อมโยงประเด็นปัญหาต่างๆของพื้นที่กับสุขภาพร่างกายจิตใจ สังคม และปัญญา	ทุกตำบลรวม 30 ตำบล มีการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ ข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ โดยมีการทำตัวชี้วัดร่วมกับชุมชน และมีเอกสารตำบลละ 1 ชุด รวมทั้งสิ้น 30 ชุด มีแผนที่สุขภาพ (Mapping) 1 ผู้นำ 2) กลุ่ม/องค์กร 3) สุขภาพกาย, จิตใจ, สังคมและสติปัญญา ของทุกหมู่บ้านและ 1 ตำบล รวมทั้งสิ้น 30 ตำบล มีฐานข้อมูลทุกหมู่บ้านและตำบล (ทุกภาวะ และภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาสุขภาพในระบบ IT และเผยแพร่ได้) รวม 30 ตำบล ตำบล บรรจุอยู่ใน website ของ สสส.และอื่นๆ	ทุกตำบลรวม 30 ตำบล มีการเก็บรวบรวมข้อมูลและสังเคราะห์ ข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ โดยมีการทำตัวชี้วัดร่วมกับชุมชนและมี เอกสารตำบลละ 1 ชุด รวมทั้งสิ้น 30 ชุด มีแผนที่สุขภาพ (Mapping) 1 ผู้นำ 2) กลุ่ม/องค์กร 3) สุขภาพกาย, จิตใจ, สังคมและสติปัญญา ของทุกหมู่บ้านและ 1 ตำบล รวมทั้งสิ้น 30 ตำบล มีฐานข้อมูลทุกหมู่บ้านและตำบล (ทุกภาวะ และภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาสุขภาพในระบบ IT และเผยแพร่ได้) รวม 30 ตำบล บรรจุอยู่ใน website ของ สสส.และอื่นๆ	1.1 มีการตั้งตระหง่าองค์ความรู้จากฐานข้อมูลรวม 60 ตำบล เป็นเอกสาร 1 ชุด และเผยแพร่ใน Website ของ สสส. และอื่นๆ
2. ยุทธศาสตร์การเชื่อมโยงภาคีเครือข่ายด้านการเรียนรู้ นโยบาย/กฎหมาย/	เพื่อให้เกิดนโยบาย กฎหมาย ข้อบัญญัติ แผนโครงการงบประมาณ และกลไก ของ อบต. ที่เป็นการกระจายอำนาจด้านสุขภาพ	เสริมสร้างนวัตกรรม ศูนย์การเรียนรู้การสร้างเสริมสุขภาพในชุมชนและอบต. พัฒนากระบวนการนโยบายสาธารณะด้านสุขภาพร่วมกัน	2.1 การผลักดันและขับเคลื่อนนโยบายและข้อบัญญัติสู่ อบต. ได้ (มีแผนงบประมาณ กลไกใน อบต.) อย่างน้อยปีละ 1 แผน รวม 30 แผนในปีที่ 1	2.1 การผลักดันและขับเคลื่อนนโยบายและข้อบัญญัติสู่ อบต. ได้ (มีแผนงบประมาณ กลไกใน อบต.) อย่างน้อยปีละ 1 แผน รวม 30 แผนในปีที่ 2	2.1 ปีที่ 3 มีแผนสร้างเสริมสุขภาพที่บรรจุใน อบต. รวม 60 แผน 2.2 ประสานงานและผลักดันนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน

สำหรับปีที่ 2 และ 3 จะมีการขยายผลอีก 30 ตำบล รวมเป็น 60 ตำบล (ระบุพื้นที่ตำบล ภายหลัง) การคัดเลือกพื้นที่ในเบื้องต้น จะ เน้นพื้นที่ที่ สสส. สนับสนุนน้อย เป็นพื้นที่ที่มีการ พัฒนาสุขภาวะและงานด้านอื่นๆมาบ้างแล้ว มีการวิจัย /ประเมินผลด้านสุขภาพ อบต. พื้นที่บางแห่ง ได้รับรางวัลชมเชย อบต. มีนโยบายและวิสัยทัศน์ด้านสุขภาพ และมีแผนงานด้านสุขภาพ

ยุทธศาสตร์

ยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานโครงการ แบ่งออกเป็น 5 ยุทธศาสตร์ ประกอบด้วย 1) ยุทธศาสตร์การบูรณาการ โดยเชื่อมโยงฐานงานเดิมกับงานสร้างเสริมสุขภาวะ 2) ยุทธศาสตร์การ เชื่อมร้อยภาคีเครือข่าย ด้านการเรียนรู้ นโยบาย/กฎหมาย/ระเบียบ/ข้อบัญญัติ การพัฒนากลไก การ พัฒนาศักยภาพผู้นำและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3) ยุทธศาสตร์การพัฒนากลไกสามเหลี่ยม เขียนภูเขา (ความรู้ /นโยบาย/ ความเข้มแข็งขององค์กรท้องถิ่น) 4) ยุทธศาสตร์การสื่อสารธารณะ ในพื้นที่ตำบล 5) ยุทธศาสตร์เสริมสร้างการเรียนรู้งานวิจัยและพัฒนาแก่นิสิตนักศึกษาในระดับ ปริญญาตรี และปริญญาโท

ยุทธศาสตร์	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	ตัวชี้วัดปีที่ 1	ตัวชี้วัดปีที่ 2	ตัวชี้วัดปีที่ 3
ระเบียบ/ข้อบัญญัติ พัฒนาคน และองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น	ให้ชุมชนจัดการตนเองได้ เสริมสร้างกระบวนการ เรียนรู้ในการทำงานร่วมกัน ระหว่างองค์กรชุมชน องค์กร และสถาบันวิชาการ ในการ พัฒนาและวิจัยสู่ภาวะเพื่อ ความอยู่ดีมีสุข	ของชุมชน องค์กร และ สถาบันการศึกษา	3.1 เกิดผู้นำ 3 ด้านละ 5 คน ต่อตำบล รวมมีผู้นำตำบลละ 15 คน ปีที่ 1 จำนวน 450 คน 3.2 ผู้นำสามารถทำข้อมูลตัวชี้วัด และแผนที่สุขภาพ 4 มิติได้	3.1 เกิดผู้นำ 3 ด้านละ 5 คน ต่อตำบล รวมมีผู้นำตำบลละ 15 คน ปีที่ 2 จำนวน 450 คน 3.2 ผู้นำสามารถทำข้อมูลตัวชี้วัด และแผนที่สุขภาพ 4 มิติได้	โครงการผู้องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นระดับจังหวัด และยุทธศาสตร์จังหวัด 2.3 พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ 60 แห่ง
ยุทธศาสตร์การ พัฒนาคน สามเหลี่ยมเขยื้อน ภูเขา (ความรู้/ นโยบาย/ ความ เข้มแข็งขององค์กร ท้องถิ่น)	3.1 เพื่อเสริมสร้างความ เข้มแข็งแก่ผู้นำชุมชนและ องค์กร 3.1 เพื่อพัฒนาวัฒนธรรม สุขภาพ การสื่อสาร สาธารณะในพื้นที่ การ เผยแพร่และขยายผลใน พื้นที่ตำบลและอื่นๆ	ผู้นำชุมชนและ องค์กรมีความรู้ ทางวิชาการ การสร้างนโยบาย สาธารณะด้านสุขภาพและ ขับเคลื่อนเครือข่ายได้	4.1 มีการผลิตสื่อทุกประเภทอย่าง น้อย 5 ชิ้นต่อปี ปีที่ 1 จำนวน 30 ตำบล เท่ากับ 150 ชิ้น เช่น ป้าย ผ้า แผ่นปลิว ชาติ เอกสาร โปสเตอร์ หนังสือเล่มเล็ก ฯลฯ และเผยแพร่ในทุกหมู่บ้านและ อบต.	4.1 มีการผลิตสื่อทุกประเภท อย่างน้อย 5 ชิ้นต่อปี ปีที่ 2 จำนวน 30 ตำบล เท่ากับ 150 ชิ้น เช่น ป้ายผ้า แผ่นปลิว ชาติ เอกสาร โปสเตอร์ หนังสือเล่มเล็ก ฯลฯ และเผยแพร่ในทุกหมู่บ้านและ อบต.	3.1 มีผู้นำเท่ากับ 900 คน (ความรู้ นโยบาย การสร้าง ความเข้มแข็งของท้องถิ่น)
ยุทธศาสตร์การ สื่อสารสาธารณะใน พื้นที่ตำบล	4.1 เพื่อพัฒนาวัฒนธรรม สุขภาพ การสื่อสาร สาธารณะในพื้นที่ การ เผยแพร่และขยายผลใน พื้นที่ตำบลและอื่นๆ	4.1 ชุมชนเกิดการรับรู้และมี การเสริมสร้างสุขภาพทั้งบุคคล และกลุ่มต่างๆ	4.1 มีการผลิตสื่อทุกประเภท อย่างน้อย 5 ชิ้นต่อปี ปีที่ 1 จำนวน 30 ตำบล เท่ากับ 150 ชิ้น เช่น ป้าย ผ้า แผ่นปลิว ชาติ เอกสาร โปสเตอร์ หนังสือเล่มเล็ก ฯลฯ และเผยแพร่ในทุกหมู่บ้านและ อบต.	4.1 มีการผลิตสื่อทุกประเภท อย่างน้อย 5 ชิ้นต่อปี ปีที่ 2 จำนวน 30 ตำบล เท่ากับ 150 ชิ้น เช่น ป้ายผ้า แผ่นปลิว ชาติ เอกสาร โปสเตอร์ หนังสือเล่มเล็ก ฯลฯ และเผยแพร่ในทุกหมู่บ้านและ อบต.	4.1 ปีที่ 3 จำนวน 60 ตำบล ละ 1 ชิ้น เท่ากับ 60 ชิ้น รวม ทั้งสิ้น 3 ปี เท่ากับ 360 ชิ้น เช่น ป้ายผ้า แผ่นปลิว ชาติ เอกสาร โปสเตอร์ หนังสือ เล่มเล็ก ฯลฯ และเผยแพร่ใน ทุกหมู่บ้านและ องค์กร

ยุทธศาสตร์	วัตถุประสงค์	เป้าหมาย	ตัวชี้วัดปีที่ 1	ตัวชี้วัดปีที่ 2	ตัวชี้วัดปีที่ 3
5. ยุทธศาสตร์เสริมสร้างการเรียนรู้ งานวิจัยและพัฒนา แก่นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ระดับปริญญาตรี และปริญญาโท	เพื่อให้ให้นักศึกษามีความสามารถทำวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงาน การศึกษาและเผยแพร่สู่วงวิชาการและสาธารณะได้	5.1 เกิดรายงานนวัตกรรม การสร้างเสริมสุขภาพ โดยนิสิต นักศึกษาที่เป็น อบต. ในระดับ ปริญญาตรี 10 เรื่อง และนิสิต นักศึกษาโท 10 เรื่อง โดยเป็น กระบวนการเรียนรู้นวัตกรรม สุขภาวะและการทำวิจัยเพื่อ สร้างองค์ความรู้และเผยแพร่สู่ ชุมชน อบต. สังคมและวิชาการ	5.1 ระดับปริญญาตรี จัดทำ รายงานและนำเสนอได้ 10 คน /10 รายงาน 5.2 ระดับปริญญาโท นิสิต นักศึกษาร่างโครงร่างวิทยานิพนธ์ ปริญญาโท ได้คนละ 1 โครงร่าง รวม 10 คน เท่ากับ 10 โครงร่าง โดยนิสิตนักศึกษาทั้ง 2 ระดับ มีส่วนร่วม มีการเก็บข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ ตัวชี้วัดและแผนที่สุขภาพ ร่วมกับ ผู้นำชุมชนและอบต. ร่วมจัดกระบวนการเรียน การ พัฒนาและการวิจัยร่วมกับ หมู่บ้าน/ตำบล ร่วมในกระบวนการพัฒนา นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ	5.1 ระดับปริญญาตรี จัดทำ รายงานและนำเสนอได้ 10 คน/10 รายงาน 5.2 ระดับปริญญาโท นิสิต นักศึกษาวิเคราะห์งานเขียนร่าง วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ได้ 10 คน โดยนิสิตนักศึกษาทั้ง 2 ระดับ มีส่วนร่วม มีการเก็บข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ ตัวชี้วัดและแผนที่สุขภาพ ร่วมกับผู้นำชุมชนและอบต. ร่วมจัดกระบวนการเรียน การ พัฒนาและการวิจัยร่วมกับ หมู่บ้าน/ตำบล ร่วมในกระบวนการพัฒนา นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ	5.1 นิสิตนักศึกษาระดับ ปริญญาโท สามารถจัดทำ วิทยานิพนธ์จบการศึกษา ระดับปริญญาโท จำนวน 10 คนใน 3 ปี และมีบทความ วิชาการเผยแพร่จำนวน 10 บทความ

แผนการดำเนินงานโครงการ

การดำเนินงานโครงการแบ่งออกเป็น 3 ปี ดังต่อไปนี้

การดำเนินงานในปีที่ 1 ระหว่างเดือนกันยายน 2551 – สิงหาคม 2552 ประกอบด้วย แผนปฏิบัติการ 10 แผน ได้แก่ (1) แผนการประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจการดำเนินงานโครงการ และอบรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) พร้อมทั้งการศึกษาคุณภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.ภาคใต้) กลไกสมัชชาสุขภาพภาคใต้ และประชาสังคมจังหวัดสงขลา (2) แผนค้นหาผู้นำความรู้ นโยบายและความเข้มแข็งของเครือข่าย (3) แผนข้อมูล Mapping ตัวชี้วัด คุณภาพข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ (กาย ใจ สังคม สติปัญญา) (4) แผนจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ (5) แผนประสานงานผลักดันสู่ข้อบัญญัติ อปท. (6) แผนเสริมสร้างการเรียนรู้งานวิจัย และพัฒนาแก่นิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรี และปริญญาโท (7) แผนติดตาม ประเมินผลภายใน (8) แผนประชุมนำเสนอผลการดำเนินงาน โครงการ (9) แผนสังเคราะห์องค์ความรู้ (10) แผนการสื่อสารสาธารณะ รายละเอียดมีดังต่อไปนี้

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

ชื่อแผน	ผลิตภัณฑ์ที่ต้องการ	วิธีการดำเนินงาน	ระยะเวลาการดำเนินงาน 1 ปี (ก.ย. 2551 – ส.ค. 2552)										ผู้รับผิดชอบ				
			ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.		ก.ค.	ส.ค.		
	3.3 มีฐานข้อมูลทุกหมู่บ้านและตำบล (ทุกขภาวะ และภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาสุขภาพในระบบ IT ของ อปท. และเผยแพร่ได้) รวม 30 ตำบล บรรจุอยู่ใน website ของ อบต. สสส. และอื่นๆ	3.3 อบรมการจัดทำฐานข้อมูลสุขภาพ 4 มิติของหมู่บ้านและตำบล (ทุกขภาวะ และภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาสุขภาพ ในระบบ IT															นายทรงพล คุณธนา และเจ้าหน้าที่ อปท.
(4) จัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และ แผน / โครงการ	4.1 มีข้อเสนอนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการเพื่อประสานงาน เข้าสู่ อปท. ในพื้นที่ 30 ตำบล	4.1 เวิร์กช็อปข้อเสนอ นโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ โครงการมีส่วนร่วมของ ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในพื้นที่ 30 ตำบล															คณะทำงาน จังหวัด
(5) ประสานงานผลักดัน ข้อมูลเชิงปฏิบัติ อปท.	5.1 การประสานงานและ ขับเคลื่อนนโยบายและ ข้อมูลเชิงปฏิบัติ อปท. ได้ (มี แผน งบประมาณ กลไกใน อปท.) อย่างน้อยปีละ 1 แผน รวม 30 แผน ในปีที่ 1	5.1 ประชุมร่วมกับ อปท. เพื่อวางแผน ทางการนำนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน / โครงการเข้าสู่ระบบแผน งบประมาณ ข้อมูลเชิงปฏิบัติ ของ อปท.															คณะทำงาน จังหวัด

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

ชื่อแผน	ผลิตภัณฑ์ที่ต้องการ	วิธีการดำเนินงาน	ระยะเวลาการดำเนินงาน 1 ปี (ก.ย. 2551 - ส.ค. 2552)												ผู้รับผิดชอบ			
			ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.				
	5.2 งบประมาณสนับสนุนให้กับ อปท. ที่นำแผน / โครงการ เข้าสู่ระบบ งบประมาณ ข้อบัญญัติ ปีแรก 30 ตำบล	5.2 สนับสนุนงบประมาณให้กับ อปท. ที่นำแผน / โครงการ เข้าสู่ระบบ งบประมาณ ข้อบัญญัติ ในปีแรก																
(6) เสริมสร้างการเรียนรู้ งานวิจัยและพัฒนา แก่นักศึกษาระดับปริญญาตรี และปริญญาโท	6.1 ในปีที่ 1 นักศึกษา ระดับปริญญาตรีทำรายงาน 10 คนๆละ 1 เรื่อง	6.1 นักศึกษาค้นคว้า รายงานปริญญาตรี 10 คนๆละ 1 เรื่อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษา ดูแล นักศึกษาจนทำรายงานเสร็จ																อาจารย์สมพันธ์ เศษะอติก และ อาจารย์ประจำคณะมหาวิทยาลัย
	6.2 นักศึกษาระดับปริญญาโท ร่างโครงร่างวิทยานิพนธ์ได้คนละ 1 โครงร่าง รวม 10 คน เท่ากับ 10 โครงร่าง	6.2 นักศึกษาค้นคว้า วิจัย 10 คนๆละ 1 เรื่อง -ในปีที่ 1 ร่างโครงร่างวิทยานิพนธ์ สังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล โดยอาจารย์ที่ปรึกษา																อาจารย์สมพันธ์ เศษะอติก และ อาจารย์ประจำคณะมหาวิทยาลัย

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

ชื่อแผน	ผลลัพธ์ที่ต้องการ	วิธีการดำเนินงาน	ระยะเวลาการดำเนินงาน 1 ปี (ก.ย. 2551 – ส.ค. 2552)										ผู้รับผิดชอบ					
			ก.ย.	ค.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.		ก.ค.	ส.ค.			
	7.2 ผู้นำชุมชน/ตำบล วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน อุปสรรค โอกาส ค้นหา แนวทางแก้ไขปัญหาของ การดำเนินงานในพื้นที่ได้	จัดกระบวนการประเมิน เสริมพลังให้เข้มแข็งใน สาระสำคัญตามเนื้อหา กิจกรรม ในระดับตำบล ปีละ 2 ครั้ง 30 ตำบล																คณะทำงาน จังหวัด และทีม ผู้นำชุมชน/ตำบล
	7.3 คณะทำงาน 6 จังหวัด ได้แลกเปลี่ยนและ สังเคราะห์ความรู้จาก กระบวนการประเมินผล แบบเสริมพลังร่วมกัน	7.3 เวทีสรุปบทเรียน กระบวนการประเมินผล แบบเสริมพลังและการ ดำเนินงานโครงการ ใน ปีที่ 1 ในระดับภาค 1 ครั้ง																อาจารย์มานะ นาคำ และผู้ช่วย
(8) แผนประชุมแม่แสน ผลการดำเนินงาน โครงการ	8.1 มีเอกสารรายงานความ ก้าวหน้าการดำเนินงานใน 30ตำบล แผ่นCD บันทึก ข้อมูล4เดือนและสังเคราะห์ รายงานรวมระดับภาค รวม 2 ครั้ง /ปี	8.1 ระดับจังหวัด จัดทำ รายงานความก้าวหน้าทุก 4 เดือน และสังเคราะห์ รายงานรวมระดับภาค ส่ง สสส. รวม 2 ครั้ง/ปี																อาจารย์สมพันธ์ เดชะอริศ, ผู้ ประสานงานและ คณะทำงานทุก จังหวัด
	8.2 มีเอกสารรายงานฉบับ สมบูรณ์การดำเนินงานใน 30ตำบล และแผ่น CD บันทึกข้อมูล 30 ตำบล และ สังเคราะห์ รายงานรวม ระดับภาค 1 ฉบับ ส่ง สสส.	8.2 จัดทำรายงานฉบับ สมบูรณ์																อาจารย์สมพันธ์ เดชะอริศ, ผู้ ประสานงานและ คณะทำงานทุก จังหวัด

ชื่อแผน	ผลลัพธ์ที่ต้องการ	วิธีการดำเนินงาน	ระยะเวลาการดำเนินงาน 1 ปี (ก.ช. 2551 – ส.ค. 2552)												ผู้รับผิดชอบ			
			ก.ช.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.				
	9.2 มีการผลิตสื่อส่วนกลางทุกชนิด ได้แก่ VCD 1 เรื่อง สื่อสิ่งพิมพ์ / บทความ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ในปีที่ 1 อย่างน้อย 2 เรื่อง จัดทำคู่มือ 1 เล่ม และนำเข้าผู้ Website อบรม, สสส.และอื่นๆ	9.2 การจัดทำสื่อ ส่วนกลางทุกชนิด เช่น VCD Website สื่อสิ่งพิมพ์ และคู่มือ																นายชิตติ กิจพงษ์ ประพันธ์ และทีม

การดำเนินงานในปีที่ 2 ระหว่างเดือนกันยายน 2552 -- สิงหาคม 2553 ประกอบด้วยแผนปฏิบัติการ 11 แผน ได้แก่ (1) การประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจกับคณะทำงานจังหวัดในการวางแผนการดำเนินงานโครงการ (2) ที่สอน้องเพื่อนสอนเพื่อน (3) แพลตฟอร์มนำความรู้ นโยบายและความเข้มแข็งของเครือข่าย (4) แพลตฟอร์ม Mapping ตัวชี้วัดฐานข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ (กาย ใจ สังคม สติปัญญา) (5) แพลตฟอร์มนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ (6) แพลตฟอร์มงาน ผลักดันสู่ข้อบัญญัติ อปท. (7) แพลตฟอร์มสร้างการเรียนรู้งานวิจัยและพัฒนาแก่นักศึกษาระดับปริญญาตรี และปริญญาโท (8) แพลตฟอร์มผลภายใน (9) การจัดทำรายงานผลการดำเนินงานโครงการ (10) แผนการสังเคราะห์ความรู้ (11) การสื่อสารสาธารณะ

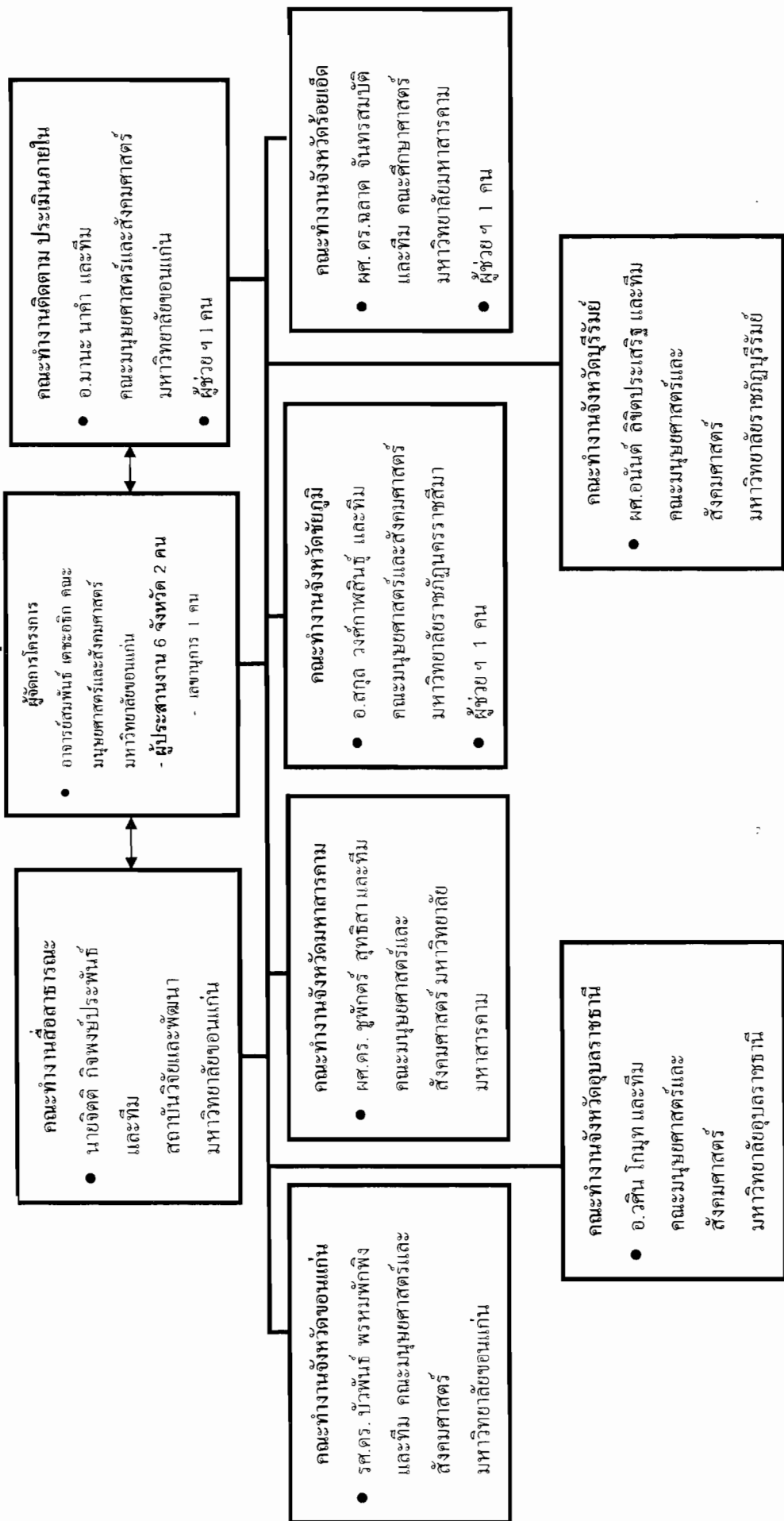
การดำเนินงานในปีที่ 3 ระหว่างเดือนกันยายน 2553 -- สิงหาคม 2554 ประกอบด้วยแผนปฏิบัติการ 7 แผน ได้แก่ (1) แพลตฟอร์มเรียนพื้นที่ ตำบล 60 แห่ง (2) แพลตฟอร์มการเรียนรู้ในพื้นที่ตำบล 60 แห่ง (3) แผนประสานงานและผลักดันนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน โครงการ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในระดับจังหวัด (4) แพลตฟอร์มเวทีวิทยานิพนธ์ และเผยแพร่บทความทางวิชาการ โดยนักศึกษาระดับปริญญาโท (6) แผนสังเคราะห์องค์ความรู้การวิจัยและพัฒนาสุขภาพเพื่อความรู้ (7) แผนการจัดทำรายงานผลการดำเนินงานโครงการ (8) แผนการสื่อสารสาธารณะ

โครงสร้างคณะทำงาน

คณะกรรมการอำนวยการ
กรรมการบริหาร แผนคณะที่ 3 สสส.

บทบาท หน้าที่ของคณะกรรมการ

1. คณะกรรมการอำนวยการ มีบทบาท ให้คำปรึกษา กำกับทิศทางการดำเนินงาน เป้าหมายของ โครงการ
2. ผู้จัดการโครงการ มีบทบาท บริหารจัดการแผนงาน เงิน คน เพื่อให้การดำเนินงานคล่องเป็นไปตามทิศทาง เป้าหมายของโครงการ
3. คณะทำงาน (ควรเชิญท้องถิ่นจังหวัด/อำเภอ ร่วมด้วย)
มีบทบาท จัดกลไก กระบวนการทำงาน และดำเนินงานตามภารกิจ / แผนงานที่อยู่ในความรับผิดชอบ
4. ผู้ประสานงานมีบทบาท ประสานงานทุกระดับ และสนับสนุนการทำงาน ของ ประสานคณะกรรมการ คณะทำงานจังหวัด
5. เจ้าหน้าที่ขับเคลื่อนงาน มีบทบาท ประสาน และเป็นผู้ช่วยคณะกรรมการจังหวัด ในการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ 30 ตำบล
6. เลขานุการ มีบทบาท ควบคุม จัดเก็บเอกสารการเงิน บัญชี เอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานโครงการ

การบริหารโครงการ

1. หัวหน้าโครงการและผู้ประสานงานจัดกระบวนการเรียนรู้และการอบรมเชิงปฏิบัติการในเรื่อง PAR . การเก็บข้อมูล การสร้างตัวชี้วัด การทำแผนที่สุขภาวะ , การสร้างนโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน โครงการ , การพัฒนาความเข้มแข็งแก่ผู้นำชุมชนและ อบต.และ การประเมินผลแบบเสริมพลัง
2. หัวหน้าโครงการและผู้ประสานงานติดตาม ควบคุม กำกับและร่วมให้ข้อเสนอแนะแก่ทีมงานพื้นที่เฉลี่ยเดือนละ 1 ครั้ง/จังหวัด
3. หัวหน้าโครงการและผู้ประสานงานบริหารจัดการการเงิน บัญชี ชุมการ การติดต่อประสานงานและอื่นๆ

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

ตัวชี้วัดภาพรวม เป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นแนวทางที่จะพัฒนาตัวชี้วัดและประเมินผลกระทบร่วมกับพื้นที่

สุขภาวะ 4 มิติ	กลไกเชิงระบบที่จะนำไปสู่ผลลัพธ์อย่างยั่งยืน	กิจกรรม
<p>กาย เช่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพ <p>อย่างน้อย 1 โครงการ</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีการลดละเลิกพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ (อาจจะวัดว่ากินอาหารปลอดภัย พืช ผลิตใช้สารเคมี : รู้ว่าวัดสุขภาพกายเสี่ยงวัดก่อนหลัง ค่าใช้จ่ายลดลง) 	<ul style="list-style-type: none"> - มีกลไกการจัดการอำนาจ - มีข้อบัญญัติ - มีแผนใน อบต. 	<ul style="list-style-type: none"> - จัดเก็บข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ - ตัวชี้วัด - ทำ Mapping, - ฐานข้อมูล
<p>ใจ</p> <ul style="list-style-type: none"> - ลดภาวะเครียด และวิตกกังวล - <p>ไม่มีหนี้สิน หากพื้นที่ โครงการรัฐไม่กดขี่ /เอาเปรียบ (รู้ว่าเครียดก็จะวัดอีกที มีเพื่อนมีเครือข่าย)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - มีกลไกการจัดการร่วมกันระหว่าง อบต.กับท้องถิ่น เช่น มีคณะกรรมการจัดการความขัดแย้ง 	<p>มีกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่าง อบต.กับองค์กรชุมชน</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. การจัดการข้อมูลที่มีกลไกและกระบวนการต่อเนื่อง (วัดที่กระบวนการระหว่างท้องถิ่นกับ อบต.ที่สม่ำเสมอต่อเนื่อง) 2. การจัดการเรียนรู้ 3. การพัฒนานโยบาย
<p>สังคม</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีความสัมพันธ์ที่ดี ลดความขัดแย้ง 	<p>ผู้นำ , องค์กรชุมชน , อบต. และเครือข่ายทางสังคม</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เวทีเรียนรู้ - ศึกษาดูงานและนำมาปฏิบัติจริง
<p>ปัญญา</p> <ul style="list-style-type: none"> - จำนวนผู้ศึกษาดูงาน การขยายผล <p>มีระบบการเรียนรู้ที่ดีและต่อเนื่อง</p>	<ul style="list-style-type: none"> - คณะทำงาน / กรรมการชุมชน / ตำบลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นแหล่งเรียนรู้ - เอกสารข้อมูล CD ต่างๆ

การติดตาม ประเมินภายใน

1. สรุปบทเรียน โดยใช้เทคนิค After Action Review (AAR) โดยการระดมความคิดเห็นและประสบการณ์จริงจากกลุ่มผู้นำและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่น้อยกว่า 10 คน ในประเด็น ความคาดหวัง , ความจริงที่เกิดขึ้น , ความแตกต่างระหว่างความคาดหวังกับความจริง และทางเลือกใหม่ในการทำงานให้ดีขึ้น)

2. การติดตาม

2.1 จัดเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหาและเสนอแนะ แก้ไขร่วมกัน

2.2 จัดทีมติดตามแผนงาน ให้คำปรึกษา และแก้ไขปรับปรุงในพื้นที่ อบต. ที่

ดำเนินการ

3. ประเมินภายใน

3.1 จัดตั้งคณะทำงานและออกแบบประเมินผลภายใน

3.2 พัฒนาเครื่องมือและตัวชี้วัดการประเมินผลภายใน โดยวิธีการการประเมินผลภายในใช้การประเมินแบบเสริมพลัง (Empowerment Evaluation) โดย David M.Fetterman,Ph.D. ศาสตราจารย์ด้านการประเมินผลจาก School of Medicine & School of Education , Standford University

ผู้รับผิดชอบโครงการ

1. อ. สมพันธ์ เตชะอธิก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
จังหวัดขอนแก่น
2. รศ.ดร. บั้วพันธ์ พรหมพักพิง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
3. อ.มานะ นาคำ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
จังหวัดขอนแก่น
4. อ.สกุล วงศ์กาฬสินธุ์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
5. ผศ.อนันต์ ลิขิตประเสริฐ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์
6. อ.วสิน โภมุต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี
7. ผศ.ดร.ฉลาด จันทร์สมบัติ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
8. ผศ.ดร. ชูศักดิ์ สุทธิธา และทีม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
9. นายจิตติ กิจพงษ์ประพันธ์ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ทีมผู้ช่วยประสานคณะทำงาน

1. นายทรงพล ตุละทา นักศึกษาปริญญาโทสาขาพัฒนาสังคม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
2. นายวินัย วงศ์อาสา นักศึกษาปริญญาโทสาขาพัฒนาสังคม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ระยะเวลาดำเนินการ

ระยะเวลาดำเนินงานโครงการ 3 ปี (ตั้งแต่เดือนกันยายน 2551 – สิงหาคม 2554)

งบประมาณ

ขอรับการสนับสนุนงบประมาณ รวม 3 ปี จำนวน 38,570,730 บาท
ปีที่ 1 (กันยายน 2551 – สิงหาคม 2552) จำนวน 16,772,935 บาท

กิจกรรม	งบประมาณ	
1. การประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจกับคณะทำงานจังหวัดในการ วางแผนการดำเนินงานโครงการ และอบรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR) 3 วัน	1,450,000	
1.1 การประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจกับคณะทำงานจังหวัดในการวางแผนการดำเนินงานโครงการ และอบรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (PAR) 30 คน ระยะเวลา 3 วัน		300,000
1.2 การศึกษาคุณภาพ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.ภาคใต้) กลไกสมัชชาสุขภาพภาคใต้ และประชาสังคมจังหวัดสงขลา 10 คน ระยะเวลา 4 วัน		250,000
1.3 การประชุมจัดทำแผนปฏิบัติการ ใน 30 ตำบล เฉลี่ยตำบลละ 30,000 บาท		900,000
2. แคนค้นหาผู้นำความรู้ นโยบายและความเข้มแข็งของเครือข่าย	3,000,000	
2.1 ค้นหาแกนนำสุขภาพโดยวิธีสังคมมิติและเวทีชุมชน และจัดอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาศักยภาพผู้นำ 3 ด้าน (ผู้นำด้านละ 5 คน รวมมีผู้นำตำบลละ 15 คน 30 ตำบล รวม 450 คน ได้แก่ ด้านความรู้ข้อมูลวิชาการ 150 คน นโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ 150 คน และการสร้างความเข้มแข็งของท้องถิ่น 150 คน) เฉลี่ยตำบลละ 100,000 บาท		3,000,000
3. แคนข้อมูล Mapping ตัวชี้วัด ฐานข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ (กาย ใจ สังคม จิตวิญญาณ)	1,350,000	
3.1 เก็บรวบรวมข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ (กาย ใจ สังคม จิตปัญญา) และจัดทำตัวชี้วัดร่วมกับชุมชน 30 ตำบลๆละ 20,000 บาท		600,000
3.2 จัดทำที่แผนที่สุขภาพ (Mapping) 1) ผู้นำ 2) กลุ่ม/องค์กร 3) สุขภาพกาย, จิตใจ, สังคมและสติปัญญา ของทุกหมู่บ้านและ ตำบล 30 ตำบลๆละ 20,000 บาท		600,000
3.3 ฝึกอบรมและจัดทำฐานข้อมูลสุขภาพ 4 มิติของหมู่บ้านและตำบล (ทุกภาวะ และ ภูมิภาค) ในการแก้ปัญหาสุขภาพ ในระบบ IT ของ 30 ตำบลๆละ 5,000 บาท		150,000
4. แคนจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ	5,100,000	
4.1 ประชุมจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ 30 ตำบลๆละ 60 คน เฉลี่ยตำบลละ 170,000 บาท		5,100,000

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

กิจกรรม	งบประมาณ	
5. แผนประสานงาน ผลักดันสู่ข้อบัญญัติ อปท.	900,000	
5.1 ประสานงานและผลักดันผ่านระบบคณะกรรมการบริหาร อบต.และสภา อบต.		-
5.2 จัดเวทีทำข้อตกลงและพันธะสัญญาเชิงทางการ ระหว่างองค์กรชุมชนร่วมกับ อบต. โดยมีสถาบันการศึกษาเข้าร่วมเป็นสักขีพยาน		-
5.2 งบประมาณสนับสนุนให้กับ อปท. ที่นี้ แผน / โครงการ เข้าสู่ระบบแผนงบประมาณ ข้อบัญญัติ ในปีแรก 30 ตำบล เฉลี่ยตำบลละ 30,000 บาท		900,000
6. แผนเสริมสร้างการเรียนรู้งานวิจัยและพัฒนาแก่นิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรี และปริญญาโท	350,000	
6.1 นิสิตนักศึกษาทำรายงานปริญญาตรี 10 คน - ในปีที่ 1 นักศึกษา 12,500 บาท และอาจารย์ 12,500 บาท รวม 25,000 บาทต่อ 1 คน		250,000
6.2 วิจัยระดับปริญญาโท 10 คนๆละ 1 เรื่อง - ในปีที่ 1 นักศึกษา 5,000 บาท และอาจารย์ 5,000 บาท รวม 10,000 บาท ต่อ 1 เรื่อง		100,000
7. แผนติดตาม ประเมินแบบเสริมพลัง	1,625,000	
7.1 ลงพื้นที่ติดตาม ให้คำปรึกษา ให้บรรลุตามเป้าหมายโครงการ		625,000
7.1 จัดกระบวนการ ประเมินเสริมพลังให้เข้มแข็ง โดยใช้ประเมินแบบเสริมพลัง คณะทำงาน 6 จังหวัด และผู้นำชุมชน ตำบล		350,000
7.2 จัดกระบวนการประเมินเสริมพลังให้เข้มแข็ง ในสาระสำคัญ ตามเนื้อหากิจกรรมในระดับตำบล		500,000
7.3 เวทีสรุปบทเรียนกระบวนการประเมินผลฯ และการดำเนินงานโครงการ ในปีที่ 1 ใน ระดับภาค 1 ครั้ง เวลา 3 วัน คณะทำงาน 30 คน		150,000
8. การจัดทำรายงานผลการดำเนินงาน โครงการ		-
8.1 จัดทำรายงานความก้าวหน้าทุก 4 เดือน (รวม 2 ครั้ง)		
- เขียนรายงานความก้าวหน้า 30 ตำบล		-

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

กิจกรรม	งบประมาณ	
- สัมนาหารือร่วมระดับภาค 1 ฉบับ	-	
8.2 จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์		-
- เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ 30 ตำบล	-	
- สัมนาหารือร่วมระดับภาค 1 ฉบับ	-	
9. แผนการสังเคราะห์องค์ความรู้		-
9.1 สัมนาหารือความรู้ข้อมูลสุขภาพ 4 มิติและกระบวนการจัดทำนโยบายยุทธศาสตร์ แผน/โครงการ การผลักดันสู่อปท.	-	
9.2 สัมนาหารือความรู้ในการประเมินแบบเสริมพลัง	-	
9.3 สัมนาหารือความรู้ในกระบวนการพัฒนา ศักยภาพผู้นำ 3 ด้าน	-	
10. การสื่อสารสาธารณะ	250,000	
- การจัดทำสื่อในพื้นที่ตำบลทุกชนิด อย่างน้อย 5 ชิ้น 30 ตำบลละ 5,000 บาท		150,000
- การจัดทำสื่อส่วนกลางทุกชนิด เช่น VCD Website สื่อสิ่งพิมพ์ และคู่มือ 100,000 บาท		100,000
10. งบประมาณจัดการ	2,747,935	
10.1 หัวหน้าโครงการ วันละ 5,000 บาท x 7 วัน x 12 เดือน		420,000
10.2 คณะทำงานจังหวัดและภาค วันละ 2,000 บาท x 5 วัน x 12 เดือน X 7 คน		840,000
10.3 ผู้ประสานงาน (6 จังหวัด 30 ตำบล) เดือนละ 12,000 บาท x 12 เดือน x 2 คน		288,000
10.4 เจ้าหน้าที่ขับเคลื่อนงานในพื้นที่จังหวัดละ 1 คน รวม 7 คน และเจ้าหน้าที่ ติดตาม ประเมินผลภายใน 1 คน เดือนละ 9,000 บาท x 12 เดือน x 7 คน		756,000
10.5 เลขานุการธุรการการเงิน บัญชีเดือนละ 9,000 บาท x 12 เดือน		108,000
10.6 วัสดุ อุปกรณ์ ตำบล จังหวัดและทีมกลาง		100,000
10.7 ติดต่อ ประสานงาน ตำบล จังหวัดและทีมกลาง		100,000

แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน

กิจกรรม	งบประมาณ	
10.8 สนับสนุนมหาวิทยาลัย 5 % ของงบประมาณโครงการ ในส่วนที่เป็นของมหาวิทยาลัยขอนแก่นบริหารจัดการ		135,935
รวมงบประมาณทั้งสิ้น	16,772,935	

ปีที่ 2 (กันยายน 2552 – สิงหาคม 2553) จำนวน 16,574,375 บาท

1. การประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจกับคณะทำงานจังหวัดในการ วางแผนการดำเนินงาน
โครงการ งบประมาณ 100,000 บาท
2. แผนพี่สอนน้องเพื่อนสอนเพื่อน งบประมาณ 1,200,000 บาท
3. แผนค้นหาผู้นำความรู้ นโยบายและความเข้มแข็งของเครือข่าย งบประมาณ
3,000,000 บาท
4. แผนข้อมูล Mapping ตัวชี้วัด ฐานข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ(กาย ใจ สังคม จิตวิญญาณ)
งบประมาณ 1,350,000 บาท
5. แผนจัดทำนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผน / โครงการ งบประมาณ 5,100,000 บาท
6. แผนประสานงาน ผลักดันสู่ข้อบัญญัติ อปท. งบประมาณ 900,000 บาท
7. แผนเสริมสร้างการเรียนรู้งานวิจัยและพัฒนาแก่นิสิตนักศึกษาในระดับปริญญาตรี และ
ปริญญาโทงบประมาณ 350,000 บาท
8. แผนติดตาม ประเมินแบบเสริมพลัง งบประมาณ 1,625,000 บาท
9. การจัดทำรายงานผลการดำเนินงานโครงการ
10. แผนการสังเคราะห์องค์ความรู้
11. การสื่อสารสาธารณะ งบประมาณ 250,000 บาท
12. งบประมาณจัดการ งบประมาณ 2,699,375 บาท

ปีที่ 3 (กันยายน 2553 – สิงหาคม 2554) จำนวน 5,223,420 บาท

1. แผนสรุปบทเรียนพื้นที่ตำบล 60 แห่ง งบประมาณ 600,000 บาท
2. แผนพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่ตำบล 60 แห่ง งบประมาณ 1,200,000 บาท
3. แผนประสานงานและผลักดันสู่นโยบาย ยุทธศาสตร์ แผน โครงการ ขององค์กร
ปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.)ในระดับจังหวัด งบประมาณ 300,000 บาท

4. แผนนำเสนอวิทยานิพนธ์ และเผยแพร่บทความทางวิชาการโดยนักศึกษาระดับปริญญาโท งบประมาณ 200,000 บาท
5. แผนสังเคราะห์องค์ความรู้การวิจัยและพัฒนาสู่ภาวะเพื่อความอยู่ดีมีสุข
6. แผนการจัดทำรายงานผลการดำเนินงานโครงการ
7. แผนการสื่อสารสาธารณะ งบประมาณ 250,000 บาท
8. งบบริหารจัดการ งบประมาณ 2,673.420 บาท

ตัวอย่าง รายงานผลและผลสัมฤทธิ์ระยะแรก (ต.ค. 2551-ก.พ. 2552)
 โครงการพัฒนาและวิจัยสุขภาพชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข
 สัญญาเลขที่ 006/2551 จังหวัดร้อยเอ็ดและมหาสารคาม

ช่วงเวลา (ทุก 3 เดือน)	ภาคีหลัก (มีมากกว่า 1 ไร่)	Outcome challenges (OC) (แผนที่ผลลัพธ์)	Progress markers มีมากกว่า 1 OC ระดับของแผนที่ผลลัพธ์ระยะแรก
5 เดือน ระหว่าง ต.ค. 2551 - ก.พ. 2552	1. อบต.	1. มีระบบข้อมูล แผนที่ และตัวชี้วัดสุขภาพ 4 มิติ	<p>ขั้นต้น</p> <p>1. เกิดกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรชุมชน อบต. และสถาบันวิชาการ ในการเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และตั้งตระหนักรู้ข้อมูลสุขภาพ 4 มิติ ทำตัวชี้วัดร่วมกับชุมชน และมีแผนที่สุขภาพ (Mapping) ประกอบด้วย 1) ผู้นำ 2) กลุ่ม/องค์กร 3) สุขภาพกาย, จิตใจ, สังคมและสติปัญญา</p> <p>ขั้นกลาง</p> <p>1. อบต. มีฐานข้อมูลทุกหมู่บ้านและตำบล (ปัญหาสุขภาพ 4 มิติ และภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาสุขภาพ) อยู่ในระบบ IT และเผยแพร่ได้</p>

แบบฝึกหัดบทที่ 9

1. จริยธรรมในการทำงานกับชุมชน มีความสำคัญอย่างไรต่อการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่างประกอบการอธิบาย
2. จงอ่านบันทึกการบรรยายธรรม เรื่อง ผู้มีจริยธรรมในการทำงานกับชุมชนโดยเรียนรู้แล้วสรุปว่าท่านได้อะไรจากการอ่านบันทึกการบรรยายนี้ สามารถปรับมาใช้ในการทำวิจัยในชุมชนอย่างไรบ้าง
3. การทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน มีกรอบในการดำเนินการอย่างไรบ้าง อธิบายมาพอเข้าใจ
4. เพราะเหตุใดจึงมีการเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนลงภาคสนาม และการเตรียมความพร้อมนั้น นักวิจัยจำเป็นต้องความพร้อมในด้านใดบ้าง จงอธิบาย พร้อมยกตัวอย่าง
5. การสร้างความร่วมมือกับชุมชน มีหลักการสำคัญและมีเป้าหมายที่เป็นประโยชน์สู่การพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมอย่างไรบ้าง
6. การบริหารโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน มีประโยชน์ต่อการทำวิจัยอย่างไรบ้าง
7. จงเขียนโครงการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อของบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งภายในหรือภายนอกองค์กร

บรรณานุกรม

- กมล สุดประเสริฐ. (2537). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน. กรุงเทพฯ : สำนักงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
- กวี ไชยศิริ(2539). แผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ปี 2539 โรงพยาบาลโสธร. ยโสธร : โรงพยาบาลจังหวัดยโสธร.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สภาคาทอเล็กแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- เกษม จันสามารถและคณะ(2551). “การพัฒนารูปแบบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม โรงเรียนบ้านหนองซอน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามหาสารคาม เขต 3” ใน **รวมบทความวิชาการ เศรษฐกิจพอเพียง : ทางออกวิกฤตชาติ**. มหาสารคาม : ประสานการพิมพ์.
- ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์. (2541). **คู่มือนักพัฒนา : เครื่องมือส่งเสริมการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน**. เอกสารประกอบการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการนักพัฒนาทรัพยากรบุคคล. กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.
- จำนง อดิวัฒนสิทธิ์และคณะ.(2545). **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา.(2540). **การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการเรียน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรนภา พรหมมา. (2546) “ การพัฒนาเครือข่ายวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ” ใน**การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสบการณ์จากชุมชนไทย**. กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ฉลาด จันทรสมบัติ. (2541). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อภิชาติการพิมพ์.
- ฉลาด จันทรสมบัติ. (2548). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน**. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.
- . (2545) . **กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชนกรณีศึกษา : กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนวังจานตำบลนาข่า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- (2547). การศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วมโดยใช้แผนแม่บทชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน
เครือข่ายตำบลประชาพัฒนา. มหาสารคาม : หน่วยวิจัยและพัฒนา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- (2550). การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน. วิทยานิพนธ์ ก.ศด.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2536). “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย” .ในคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการ
พัฒนา. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชวน เพชรแก้ว. (2546) “บริบทชุมชนกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” ในการวิจัยปฏิบัติการ
แบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสบการณ์จากชุมชนไทย. กรุงเทพฯ : กुरुสภา
ลาดพร้าว.
- ัชชวาลย์ ทัดศิวัช (2551). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-
PAR) : มิติใหม่ของรูปแบบวิธีวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนระดับท้องถิ่น”
[<http://www.polpacon7.ru.ac.th/download/article/A1.doc>]. สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม
2551.
- ทิตยา สุวรรณชญ. (2527) “ชุมชนชนบทไทย.”ในการบริหารงานพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์. (2527) การมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษานโยบาย
สาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล
- ทวีศักดิ์ ชัยปัตถาและคณะ(2551). “บ้านชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง : สู่อารปฏิบัติ” ใน รวม
บทความวิชาการ เศรษฐกิจพอเพียง : ทางออกวิกฤตชาติ. มหาสารคาม :
ประสานการพิมพ์.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. (2545). วิทยาการกระบวนการกับวิกฤตเกษตรกร. พิษณุโลก : สถาบันพัฒนาสี่
แยกอินจัน.
- ทศพล กฤตยพิสิฐ. (2538). การมีส่วนร่วมของกำนันผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอกที่มีต่อโครงการ
กิจกรรมพัฒนาตามแนวทาง “บวร” และบรมเพื่อสร้างอุดมการณ์แผ่นดินทองหนอง
จอก.วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์
ศาสตร์,บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธนพรรณ ธานี. (2540) การศึกษาชุมชน. ขอนแก่น : ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, บริษัทเพ็ญพรินต์ติ้ง.

- นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2527). **แนวนโยบายวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน: การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา.** กรุงเทพฯ: สักดิ์โสภิตา.
- บัณฑิต อ่อนคำ และวิริยา น้อยวงศ์ นยางค์. (2533). **ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท : ประสพการณ์ของประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาการพัฒนารัฐบาลชนบท คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2546). **การวิจัยสำหรับครู.** กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น
- ประชัน รักพงษ์. (2546). “เทคนิคการสังเกตและการสัมภาษณ์” ใน **การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย.** กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ประไพพรรค์ อักษรศรี(2546). “การจัดกลุ่มสัมมนา : เทคนิคจากประสบการณ์” ใน **การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย.** กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ประวิตร เอรารวรรณ์. (2545). **การวิจัยปฏิบัติการ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.
- ประเวศ ะสี.(2540). **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- ประเสริฐ กิติรัตน์ตระการ. (2546). “การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหาในการทำงานชุมชน” ใน **การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย.** กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ปรีชา อุปโยคิน. (2546). “แนวความคิด EMIC และ ETIC กับการทำงานในชุมชน” ใน **การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย.** กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของ นักพัฒนา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พันธ์ทิพย์ งามสุตร. (2540). **การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม.** กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์. (2544). **วิจัยในชั้นเรียน : หลักการสู่การปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ : เดอะมาสเตอร์กรุ๊ปแมนเนจเม้นท์.
- เพ็ญจันทร์ วรรณรัตน์. (2546) “จริยธรรมในการทำงานกับชุมชน” ใน **การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย.** กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ไพรัตน์ เดชะรินทร์. (2527). **การพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

- ไพโรจน์ ชลารักษ์. (2549). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.” วารสารราชภัฏตะวันตก 1 : 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม) : หน้า 17-23.
- พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต). (2543). **วาทะธรรมเพื่อการพัฒนาตน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บริษัทนามมีบุ๊คส์ จำกัด.
- . (2544). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สำนักมูลนิธิพุทธธรรม.
- มงคล พนมมิตรและชาติชาย รัตนศิริ. (2540). “การวิจัยชุมชน.” ในเอกสารประกอบโครงการ **พัฒนาที่สูงไทย – เยอรมัน**. เชียงใหม่ : สำนักงานป้องกันปราบปรามยาเสพติดภาคเหนือ.
- มารุต คำชะอม. (2546) “เทคนิคการเข้าสู่ชุมชน ” ในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนา **ชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย**. กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- ยาใจ พงษ์บริบูรณ์. (2537). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการ.” วารสารศึกษาศาสตร์, 17(4), 50-53.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี.(2526). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ. ห.ส.น.ไทย-อนุเคราะห์ไทย.
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. (2531). **การพัฒนาชนบทไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วารินทร์ สิ้นสูงสุด. (2548). **การใช้การเรียนรู้จากการปฏิบัติเพื่อสร้างองค์การใฝ่เรียนรู้**. กรุงเทพฯ : สยามมิตรการพิมพ์.
- วีรยา ภัทรอาษาชน.(2539). **หลักการวิจัยเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : อินเตอร์เทคเร็นติ้ง.
- วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา.(2545). **การพัฒนาทรัพยากรการเรียนรู้ตามอรรถศาสตร์**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาการศึกษานอกโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สนธยา พลศรี. (2545). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สนั่น เฟื่องเหมือน. (2546) “ การเตรียมความพร้อมของนักวิจัยก่อนทำการวิจัยภายนอก ” ในการ **วิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนประสพการณ์จากชุมชนไทย**. กรุงเทพฯ : คุรุสภาลาดพร้าว.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2536). **สังคมวิทยา : หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2540). **สังคมวิทยา : หลักการศึกษา วิเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.(2545). รายงานขั้นสุดท้าย
โครงการจัดทำเรื่องชีวิตการพัฒนาเมืองและชุมชนน่าอยู่. คณะสถาปัตยกรรม-ศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. (2546). รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย พ.ศ.
2546. กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ.
- สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงาน
คณะกรรมการการอุดมศึกษา. (2545). ชุดวิชาการวิจัยชุมชน. กรุงเทพฯ: เอส อาร์
พรินต์ติ้ง
- สุเกสสิณี สุทธิระ และสุจินต์ สิมารักษ์.(2530). คู่มือการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน.
ขอนแก่น :โครงการวิจัยระบบฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุนันทา แก้วสุข และคณะ (2549). “วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เมษายน -
กันยายน 2549,”วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. 1(1) 55-71 ; เมษายน – กันยายน.
สุนีย์ เหมะประสิทธิ์.(2540). “การวิจัยเชิงปฏิบัติการ,” วารสารศึกษาศาสตร์. 2(2) : 136 ; เมษายน-
กันยายน.
- สุภางศ์ จันทวานิช. (2531). การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- . (2540). วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- . (2542) วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- . (2545). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริยา วีรวงศ์. (2538). การศึกษาสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่แนวกันชนของเขตรักษา
พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคมแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุวิมล ว่องวานิช(2547). การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิมล ตีรกานันท์. (2545). การประเมินโครงการแนวทางการปฏิบัติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศูนย์
ส่งเสริมวิชาการ.
- เสนห์ จามริก. (2537). กรอบและตัวชี้วัดในการพัฒนาชนบททางใหม่. เอกสารสัมมนา 21 – 22
ตุลาคม 2537. ณ อาคารวงศ์สนธิ จังหวัดนครนายก.

- อดิน ทรัพย์พัฒน์, ม.ร.ว. (2531). **ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณีศึกษาระดับตร โครงการพัฒนาชนบท ลุ่มน้ำแม่กลอง**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อภิชาติ ทองอยู่.(2527). **วัฒนธรรมกับชุมชน**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาธิตการพิมพ์.
- อมรวิรัช นาคทรพรพ และดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว (2541). “ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม” [http://www.m-society.go.th/document/edoc/edoc_2248.doc].สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม 2551.
- อมรา พงสาพิชญ์. (2536) “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ใน **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อรพินท์ สฟโชคชัย. (2537). **คู่มือการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อรุณรุ่ง บุญรัตนตพงศ์. (2549). ไม่ใช่เรื่องง่ายกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. **วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร 1 : 1 (มกราคม-มิถุนายน) : หน้า 19-26.**
- เอกวิทย์ แก้วประดิษฐ์. (2540). “มิติที่สามกับการวิจัย,” **วารสารปริชาต**. 10(1) : 10 ; เมษายน-กันยายน .
- Andrew Edgar and Peter Sedgwick (ed.). (1999). **Key Concepts in Cultural Theory**. London and New York: Routledge.
- Creswell, J. W. (1998). **Qualitative inquiry and research design choosing among five traditions**. California: Sage Publications, Inc.
- Dick, B. (2002). "Action research: Action and research" Accessed on Dem 2, 2008 from <http://www.scu.edu.au/schools/gcm/ar/arp/aandr.html>
- Freeman, D. (1998). **Doing teacher research: From inquiry to understanding**. Boston: Heinle & Heinle.
- Kemmis, S. and McTaggart, R. (1988). **The Action Research Planner**. Melbourne: Deakin University Press.
- Marquardt, M. (2000). "Action Learning and Leadership." **The Learning Organization**, vol.7, no. 5, 233-240.
- Maxwell, J. A. (1996). **Qualitative Research Design: An Interactive Approach**. Thousand Oaks, CA: Sage
- Miller, S. & Stevenson, B. (2000). The Collaborative Research Network Process. Retrieved 2/12/2008, from <http://www.gse.buffalo.edu/org/crn/detail.html>

Peter Cook. (1996). An Ideal City. In R. Middleton (ed.) 1996. **The Idea of the City**.

Massachusetts: MIT Press.

Raymond Williams. (1993). **The Virtual Community**. [Online] Available

at:<http://www.ucalgary.ca/~bakardji/community/definition.html>

Rice, D Ezzy .(1999). **Qualitative research methods: a health focus** . Oxford: Oxford

University Press.

Stewart, D.W. and Shamdasani, P.N.(1990). **Focus groups : Thoery and pratice**. Newbury Park,

CA:Sage.

Zuber-Skerritt, O. (1996), **Action Research for Change and Development**, Gower, Aldershot, .

ดัชนี

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม	89,121-123
กระบวนการพัฒนาริวิจัย	164
การเข้าสนามหรือการลงสู่ชุมชน	59
การใช้ข้อมูลเอกสาร	58
การบริหารโครงการวิจัยเพื่อชุมชน	215
การปฏิบัติตัวเมื่ออยู่ในชุมชน	6
การประเมินสภาวะชนบทอย่างมีส่วนร่วม	89-99
การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน	89-95
การเผชิญปัญหาและการแก้ปัญหาในการทำงานชุมชน	13
การพัฒนาเครือข่ายการวิจัยชุมชน	212
การมีส่วนร่วม	198
การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	144-154
การวิเคราะห์ชุมชน	12,70
การวิเคราะห์ชุมชนกับการพัฒนา	73
การวิเคราะห์ชุมชนด้วยความละเอียดอ่อน	89,104-106
การวิเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอกองค์กรโดยใช้เทคนิค SWOT	110-119
การวิจัยเชิงคุณภาพ	158
การวิจัยเชิงปฏิบัติการ	157-175
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	89,99,180-213
การศึกษาชุมชน	17-88,46
การศึกษาแบบผสมผสาน	61
การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท	89,99-102
การสนทนากลุ่ม	56-58,148-153
การสังเกต	50-52
การสัมภาษณ์	52-56
การออกจากชุมชน	7
ข้อเสนอแนะในการจัดการปัญหาในชุมชน	15
ความรู้เรื่องระเบียบวิธีวิจัย	4
ความหมายของการศึกษาชุมชน	28,70

ความหมายของชุมชน	17
เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน	63
จริยธรรมในการทำงานกับชุมชน	202
ตัวอย่างการประยุกต์ใช้TQM ในการศึกษาชุมชน	125-134
ตัวอย่างการวิเคราะห์ SWOT	113-119
ตัวอย่างการศึกษาชุมชน	76
ตัวอย่างประเด็นการศึกษาชุมชน	46
ตัวอย่างปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในชุมชนและแนวทางแก้ไข	14
เทคนิคการเข้าสู่ชุมชน	4
เทคนิคการทำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	136-155
เทคนิคการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อแสวงหาอนาคตร่วมกัน	119-121
เทคนิคการประชุมเชิงสร้างสรรค์	89,106-108
เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร	89
เทคนิคการประยุกต์ใช้การบริหารคุณภาพแบบครบวงจร	123-124
เทคนิคการศึกษาชุมชน	89-134
เทคนิคการสังเกต	136
เทคนิคการสัมภาษณ์	142
แนวความคิด EMIC และ ETIC กับการทำงานในชุมชน	7
แนวคิดการศึกษาชุมชน	33,37
แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน	20
แนวคิดและกระบวนการทำงานกับชุมชน	1-16
แนวทางการทำวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน	198-237
บริบทชุมชนกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	1
ประเด็นในการศึกษาชุมชน	43
ประเด็นสำคัญของการวิจัยกับชุมชน	10
ประเภทของการศึกษาชุมชน	32
แผนที่ความคิด	108-110
รูปแบบการมีส่วนร่วม	199
รูปแบบการวิจัยปฏิบัติการ	168
วงจรการวิจัยปฏิบัติการ	172

วัฒนธรรมชุมชน	40
วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน	30,46
วิธีการการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ	153
วิธีการและกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลการศึกษาชุมชน	49
วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ	165
หลักการวิเคราะห์ชุมชน	73
หลักสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการ	160

Index

A I C	106-108
Action Learning	144
Action Research	157-159
AeA	99
Agro–ecosystem Analysis	99-102
Appreciation Influence Control	106-108
AR	146
Biography	66
Case Study	67
Civil Society	24
Community	17-18
Community – Based Research Management	215
Direct Observation	64
EMIC	9,11
ETIC	9,11
Formal Research	168
FSC	119
Future Search Conference	119-121
Humanistic Perspective	23
Informal Research	168
Interview	52-56,65
KCO	153
Learning organization	149
Local History	66
Mind Mapping	108-110
Network Maps	64
PAR	78,180-213
Participation	190,198

Participatory Action Research	78,99,180-213
Participatory Rural Appraisal	78,95-99
PRA	78,89-95
Pre- Research Phase	195
Research Paradigms	164
Research Phase	195
Review of Secondary Sources	63
Short Questionnaire	66
SLP	121
Social Learning process	121-123
Social Diagnosis	12
Sociological Perspective	20
Soft System Analysis	104-106
SSA	104
SWOT	110-119
Time Line	66
Total Quality management	123
TQM	123
Type of Participation	199
Virtual Community	26

ประวัติผู้เขียน

1. ชื่อ(ภาษาไทย) นายฉลาด จันทรสุมบัติ
2. หมายเลขนักวิจัยแห่งชาติ รหัส 39-60-0329
3. ตำแหน่งทางวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ 8
4. หน่วยงานที่อยู่ติดต่อได้ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
(เขตพื้นที่ในเมือง)

5. ประวัติการศึกษา

ลำดับที่	ปีที่จบการศึกษา	วุฒิ/สาขา	สถาบันการศึกษา
1	2550	กศ.ด.(การบริหารและพัฒนการศึกษา)	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
2	2526	กศ.ม. (การศึกษาผู้ใหญ่)	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
3	2522	กศ.บ. (ภูมิศาสตร์)	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

6. ประสบการณ์การทำงาน

6.1 ภายในมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ที่	ปีที่ทำงาน	ตำแหน่ง	สถานที่ทำงาน
1	2517-2527	ครูตรี (สายผู้สอน)	โรงเรียนบ้านกุตุรง อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม
2	2528-2539	ศึกษานิเทศก์ (หัวหน้าฝ่ายวิจัยและประเมินผล)	สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด มหาสารคาม
3	2539-2541	อาจารย์	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
4	2542-2544	รองคณบดีคณะศึกษา ศาสตร์ฝ่ายพัฒนานิสิต	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
5	2544-2545	ผู้อำนวยการ โครงการเพิ่ม ประสิทธิภาพการบริหาร จัดการกองทุนหมู่บ้านฯ	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
6	กรกฎาคม 2546 - พฤษภาคม 2547	ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ และกิจการพิเศษ	งานประชาสัมพันธ์และชุมชนสัมพันธ์ กองกลาง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
7	1 พ.ค. 2549- ปัจจุบัน	รองคณบดีฝ่ายวิจัยและประกัน คุณภาพ	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

6.2 ภายนอกมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ตำแหน่ง	ระยะเวลา	หน่วยงาน/องค์กร	หน้าที่รับผิดชอบ
- ผู้ประสานงานศูนย์วิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดมหาสารคาม	พ.ศ. 2543 - 2544	สำนักงานสนับสนุนเพื่อการวิจัย (สกว.ภาค)	พัฒนาโครงการ เปิดเวทีด้านการศึกษาและธุรกิจชุมชน
- ที่ปรึกษาคณะวิจัยสนามโครงการสนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน(สค.อช.)	มี.ย. 2545 – มี.ค. 2548	กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย	ที่ปรึกษาให้คำแนะนำแก่ทีมวิจัยสนามของโครงการและส่งเสริมให้ชุมชนกลุ่มเป้าหมายพึ่งตนเองได้
- ผู้รับผิดชอบคณะติดตามผลโครงการเสริมศักยภาพชุมชนในการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด	ธ.ค. 2545 – มี.ค. 2546	สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ	หัวหน้าทีมงานติดตามผล จังหวัดกาฬสินธุ์
- ผู้อำนวยการศูนย์เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานราก	ต.ค. 2544 - ปัจจุบัน	คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	งานให้บริการวิชาการแก่ชุมชนและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
- คณะทำงานบริหารยุทธศาสตร์ด้านการสร้างชุมชนเข้มแข็ง	มกราคม 2547-ปัจจุบัน	ศาลากลางจังหวัดมหาสารคาม	ประธาน คณะอนุกรรมการ คณะทำงานบริหาร ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างชุมชนเข้มแข็ง
- ที่ปรึกษากลุ่มองค์กรชุมชนสาขาอุตสาหกรรมชุมชนของกระทรวงการคลัง	มี.ค.2542- ปัจจุบัน	กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม - กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ (สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมในครอบครัวและหัตถกรรม)	ให้คำแนะนำ ปรึกษา การบริหารจัดการกลุ่ม องค์กรชุมชน การผลิต การตลาดและอื่น ๆ
ที่ปรึกษาทีมงานวิจัยสนามสาขาอุตสาหกรรมของกรมส่งเสริมสหกรณ์	ก.พ.2546- ก.พ. 2548	กรมส่งเสริมสหกรณ์และมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร	ให้คำแนะนำปรึกษาการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมภาคอีสาน

7. ผลงานทางวิชาการ

7.1 หัวหน้าโครงการ/นักวิจัยหลัก

- 1) การประเมินโครงการการศึกษาแบบบ้านนาโรงเรียนวัด จังหวัดมหาสารคาม ,2529.
- 2) เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและเจตคติต่อภาษาไทยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่สอนโดยใช้ชุด ฝึาสมรรถภาพการอ่านเร็วกับการสอนตามคู่มือครูของกรมวิชาการ, 2530.
- 3) รูปแบบการดำเนินงานศูนย์วิชาการกลุ่มโรงเรียนเพื่อพัฒนาคุณภาพการประถมศึกษา , 2532.
- 4) การสร้างชุดการสอนเสริมทักษะการอ่านในใจสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 , 2534.
- 5) สภาพและปัญหาการใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กลุ่มทักษะภาษาไทย ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 ตามทฤษฎีของครูผู้สอนและผู้บริหารโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดมหาสารคาม โครงสร้างพื้นฐานการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา, 2537.
- 6) องค์กรทางสังคมและพัฒนาการความเป็นประชาคม : กรณีศึกษาประชาคมตำบลนาข่า อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม, 2542.
- 7) รายงานโครงการพัฒนาศักยภาพในการส่งเสริมอุตสาหกรรมชุมชน ในกรณีโครงการอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัย งดงานที่ 4, 2544.
- 8) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัย, 2544.
- 9) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้เศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาศูนย์การเรียนรู้ชุมชนโพธิ์มี, 2544.
- 10) การกระจายอำนาจใน ประเทศไทย : กรณีศึกษาองค์การบริหารส่วนตำบลคงใหญ่ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม, 2544.
- 11) ศักยภาพป่าอนุรักษ์ป่าสมุนไพรรอบนเขียวเพื่อความยั่งยืน, 2545.
- 12) ประสิทธิภาพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีศึกษากลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัย, 2545.
- 13) การพัฒนาศักยภาพศูนย์การเรียนรู้ผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตรเพื่อชุมชนเข้มแข็ง กรณีศึกษา กลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัยและกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนวังจาน, 2545.

14) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีศึกษา กลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัย ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม, 2545.

15) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีศึกษา กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนวังจาน ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม, 2545.

16) การจัดการความรู้เครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา, 2546.

17) การสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชน ตำบลประชาพัฒนา อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม, 2546.

18) การพัฒนาคุณภาพไวน์ผลไม้เพื่อสุขภาพ : กรณีศึกษาสหกรณ์การเกษตรประชาคมน้ำเกลี้ยงเวียงชัย, 2546.

19) การพัฒนาศักยภาพกลุ่มทอผ้าพื้นเมืองชุมชนหนองข่าเพื่ออุตสาหกรรมชุมชน, 2546.

20) กระบวนการเรียนรู้ในการสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง, 2548.

21) แปรรูปสมุนไพรเพื่ออุตสาหกรรมชุมชนเหล่าราษฎร์พัฒนา, 2548.

22) ประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชนเป็นหมู่บ้านต้นแบบพึ่งตนเอง นาสินวน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม, 2549.

23) ประเมินผลโครงการพัฒนาชุมชนเป็นหมู่บ้านต้นแบบพึ่งตนเองปทุมรัตต์ อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด, 2550.

24) การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน, 2550.

25) การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ในการประกันคุณภาพการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2550.

26) การจัดการความรู้เครือข่ายครูเพื่อศิษย์, 2550.

27) การพัฒนาแผนการจัดการเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในรายวิชา 0501803 การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

7.2 ผู้ร่วมโครงการ/นักวิจัยร่วม

1) มูลนิธิพัฒนาจังหวัดมหาสารคามและประชาคมการศึกษาจังหวัดมหาสารคาม. (2540). การศึกษาในจังหวัดมหาสารคามสภาพปัจจุบัน ปัญหาและข้อเสนอแนะ.

2) มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและมหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2551). ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

3) สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาและประชาคมจังหวัดมหาสารคาม.(2543).
กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นประชาคมระดับตำบล.

4) สถาบันพระปกเกล้า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2544). การจัด
อันดับ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่เข้าร่วม โครงการรางวัลพระปกเกล้า ประจำปี 2544 “ ความเป็น
เลิศด้านความโปร่งใสและการมีส่วนร่วมของประชาชน” และความสัมพันธ์ เชิงเหตุผลระหว่างตัว
แปรคัดสรรกับความเชื่อถือไว้วางใจของประชาชนต่อองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น.

5) มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยมหาสารคามและสถาบันราชภัฏอุดรธานี. (2546).
การประเมินผลโครงการส่งเสริมและสนับสนุนภาคประชาชนในการป้องกันและแก้ไข
ปัญหายาเสพติดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

6) สถาบันราชภัฏพระนคร. (2547)พัฒนาประสิทธิภาพกลุ่มวิสาหกิจชุมชน.

7.3 ประสบการณ์เกี่ยวกับงานวิจัยและศึกษาดูงานในต่างประเทศ

1. ผู้ร่วมโครงการ/ ที่ปรึกษา

ธนาคาร โลก Zentralschweizerischer Beratungsdienst für Schulfragen และมหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. (2541). การพัฒนาหลักสูตรอบรมศูนย์วิชาการกลุ่มโรงเรียน กรมสามัญและอนุบาลศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.

2. ศึกษาดูงาน

2.1 ศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตย
ประชาชนลาว และ เวียดนาม ในระหว่างวันที่ 13-17 ตุลาคม 2546 ร่วมกับนิสิตปริญญาโท สาขาการ
บริหารการศึกษา ศูนย์ร้อยเอ็ด

2.2 ศึกษาดูงาน การจัดการศึกษาดูมศึกษาของประเทศในยุโรป คือ สวิตเซอร์แลนด์
ฝรั่งเศส และอังกฤษ ในระหว่างวันที่ 3 -12 พฤศจิกายน 2547 ร่วมกับคณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

2.3 ศึกษาดูงานการจัดการอุดมศึกษา การพัฒนาปรับปรุงเค้าโครงวิทยานิพนธ์ระดับ
ปริญญาเอก ณ Illinois State University ประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่างวันที่ 1 ตุลาคม 2548 ถึง 31
ตุลาคม 2548

7.4 ผลงานตีพิมพ์

1. เอกสารประกอบการสอน กระบวนการศึ่ใหม่ในการพัฒนา : แนวทางใหม่แห่งความร่วมมือ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2540.
2. เอกสารประกอบการสอน การประชุมคึ่เกี่ยวกับอนาคต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.
3. เอกสารประกอบการสอน เทคนิคการระดมพลังสมอง คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2542.
4. เอกสารประกอบการสอน การศึกษาตามอัธยาศัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.
5. เอกสารประกอบการสอน การวางแผนแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545.
6. เอกสารประกอบการสอนชุดวิชา การศึกษาตามอัธยาศัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545.
7. MSU-Cyber Class (E-Learning) รายวิชา 01501752 การศึกษาตามอัธยาศัย ศูนย์พัฒนาทรัพยากรการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2546.
8. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชน, 2548.
9. เอกสารการสอนชุดวิชา การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น, 2550.

7.5 บทความทางวิชาการ

1. Research on Social Organizations and Community Development : Case Study of Tambon Na Kha, Amphoe Wapi Pathum, Maha Sarakham Province, 2001.
2. กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมชุมชน : กรณีกลุ่มประชาคมผลิตภัณฑ์แปรรูปจากหม่อนน้ำเกลี้ยงเวียงชัย , 2544.
3. การสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง, 2546.
4. การจัดการความรู้ : สหกรณ์การเกษตรประชาคมน้ำเกลี้ยงเวียงชัย ตำบลนาข่า อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม, 2547.
5. OTOP's Leading efficiency Management and Development Product Groups In the Northeastern Project, March 2004.
6. The Learning Process for Creating Strength of an Industrial Community Group : A Case Study of the Civil Group Making Products from Mulberry at Ban Namkliang Wiang Chai, Tambon Na Kha, Amphoe Wapi Pathum, Maha Sarakham Province, September 2004.

6. การสร้างความร่วมมือในการดำเนินงานกลุ่มแปรรูปขนมจีนสมุนไพรบ้านเหล่าราษฎร์พัฒนา ตำบลประชาพัฒนา อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดมหาสารคาม, 2547.
7. การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้องค์กรชุมชน. 2550.
8. Developing a Knowledge Management Model for Self-reliant Communities, 2007
9. รูปแบบการจัดการความรู้ในการประกันคุณภาพการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2551.

7.6 วิชาที่รับผิดชอบในหลักสูตร (ระดับปริญญาตรี, ประกาศนียบัตรบัณฑิต, ระดับปริญญาโท)

7.6.1 ระดับปริญญาตรี(วิชาเลือก และวิชาโทการศึกษาผู้ใหญ่)

- 0510310 Introduction to Nonformal Education
- 0501327 Techniques for Surveying of Community Problems and Need for Adult Education
- 0501311 Community Education
- 0501322 Principles of Community Development

7.6.2 ระดับประกาศนียบัตรบัณฑิต (สาขาการจัดการและประเมินโครงการ)

- 0109501 การวางแผนแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
- 0109591 สารนิพนธ์

7.6.3 ระดับปริญญาโท

- 0501752 Informal Education
- 0501863 Administration and Management in Nonformal Education
- 0501886 Management for Conference Seminar and Training
- 0501891 Participatory Action Research for Community Development

7.7 งานอื่น ๆ

- 1) 2539 - ปัจจุบัน ประชานและกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา
- 2) 2540- ปัจจุบัน ประชานพิจารณาเค้าโครงวิทยานิพนธ์และการศึกษาค้นคว้าอิสระระดับบัณฑิตศึกษา
- 3) ที่ปรึกษาโครงการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการกลุ่ม หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ปี พ.ศ. 2546-2547
- 4) เลขานุการโครงการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ยุทธศาสตร์การส่งเสริมสินค้าและผลิตภัณฑ์ชุมชนให้สามารถแข่งขันได้ ปี พ.ศ. 2547 ของจังหวัดมหาสารคาม

5) กรรมการคณะทำงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดมหาสารคามด้านการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ปี 2547 ของจังหวัดมหาสารคาม

6) ที่ปรึกษาสาขาอุตสาหกรรมชุมชน ปี พ.ศ. 2542 - จนถึงปัจจุบัน ของกรมส่งเสริม - อุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม

7) ประเมินภายนอก เลขที่ 46พ30270 ของสำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมิน - คุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) ปี พ.ศ. 2546-2549

8) กรรมการอ่านและพิจารณาผลงานทางวิชาการเพื่อขอเลื่อนตำแหน่งทางวิชาการ เป็นนักวิจัย ระดับ 7-8 ของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น

9) ประธานกรรมการประเมินคุณภาพภายนอก ของสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม อีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ระหว่างวันที่ 25-26 พฤษภาคม 2547

10) ประธานคณะกรรมการตรวจผลงานวิชาการ เพื่อเลื่อนวิทยฐานะและแต่งตั้งให้ ข้าราชการ ครุดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการพิเศษ ศูนย์พัฒนาการศึกษาที่ 31 สำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษามหาสารคาม เขต 1 ปี พ.ศ. 2550

7.8 งานวิจัยที่กำลังดำเนินการในปี 2548-54 (หัวหน้าโครงการ)

1. สร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขมหาสารคาม
2. พัฒนารูปแบบการบริหารจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ
3. ศูนย์วิจัยความเข้มแข็งของชุมชนและการจัดการความรู้ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาสารคาม
4. โครงการพัฒนาและวิจัยสภาวะชุมชนเพื่อความอยู่ดีมีสุข

7.9 ประสบการณ์ในการฝึกอบรม

1. ผ่านการฝึกอบรมหลักสูตร RURAL PROJECT ; DESIGN, MONITORING AND EVALUATION โดย AusAID (จำนวน 21 วัน)
2. ผ่านการฝึกอบรมด้านอุตสาหกรรมชุมชน ประมาณ 5 หลักสูตร ดำเนินการโดย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในช่วงที่เป็นที่ปรึกษาโครงการ (ปี พ.ศ. 2542-2545)
3. ผ่านการอบรมด้านการติดตามและประเมินผลโครงการ ซึ่งดำเนินการโดยกองทุน เพื่อชุมชนและสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี พ.ศ. 2542 จำนวน 2 หลักสูตร
4. ผ่านการอบรมการบริหารจัดการ โครงการเพิ่มประสิทธิภาพกองทุนหมู่บ้านและ ชุมชนเมือง หลักสูตร 3 วัน
5. ผ่านการอบรมผู้ประสานงานศูนย์การวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งดำเนินการโดย สกว.ภาค หลักสูตร 7 วัน

6. ผ่านการอบรมผู้ประเมินภายนอก ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานรับรองมาตรฐานและประกันคุณภาพการศึกษา (องค์การมหาชน) หลักสูตร 4 วัน

7. ผ่านการอบรมผู้ไกล่เกลี่ยคนกลางระดับท้องถิ่น ซึ่งจัดโดยสถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น หลักสูตร 4 วัน

8. ผ่านการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง Participated in the Workshop on Action Research and Collaborative Learning “ Action Research for Better Practice ” March 15-17, 2005

9. ผ่านการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง Knowledge Management Organization โดยการดำเนินการของ มหาวิทยาลัยมหาสารคามและ Nan yang Technological University of Singapore วันที่ 18 – 20 เมษายน 2548

7.10 ผลงานดีเด่น

1) ศึกษานิเทศก์ผู้มีผลงานดีเด่นระดับประเทศเขตการศึกษา 10 ปี พ.ศ. 2532

2) งานวิจัยดีเด่นของฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ ประจำปีเดือนตุลาคม 2547 เรื่อง The Learning Process for Creating Strength of an Industrial Community Group : A Case Study of the Civil Group Making Products from Mulberry at Ban Namkliang Wiang Chai, Tambon Na Kha, Amphoe Wapi Pathum, Maha Sarakham Province

3) ได้รับคัดเลือกจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ในนามตัวแทนศึกษาศาสตร์นำเสนอผลงานวิชาการในการแก้ไขปัญหาความยากจน ประจำปี พ.ศ. 2548 เรื่อง การสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

4) ได้รับรางวัล Paper of Award ในการประชุมวิชาการนานาชาติ ครั้งที่ 1 คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เรื่อง **Developing a Knowledge Management Model for Educational Quality Assurance in Faculty of Education, Mahasarakham University, 2207.**

5) ได้รับพิจารณาคัดเลือก เป็นผู้มีวิทยานิพนธ์ ระดับบัณฑิตศึกษาดีเด่น ของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และส่งเข้าพิจารณาคัดเลือกแข่งขันระดับประเทศ สาขาวิชาการบริหารการศึกษา ดำเนินการโดยสภาคณบดีครุศาสตร์/ศึกษาศาสตร์แห่งประเทศไทย, ปี 2551.

